

RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2018.gada 18.–19.maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
18–19 May, 2018*

Rēzekne 2019

RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2018.gada 18.-19.maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
18-19 May, 2018*

Rēzekne 2019

Par rakstu saturu atbild autori.

Atbildīgā par izdevumu: Mg.oec. Anita PUZULE

Konferences zinātniskā komiteja / Conference Scientific Committee

Dr.oec. Iluta Arbidāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.sc.comp. Vaida Bartkute (*Utenas Koleģija*)

Dr.iur. Ilona Bulgakova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr. hist. Aleksandrs Ivanovs (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.hist. Vladislavs Malahovskis (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.iur. Līga Mazure (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.oec. Iveta Mietule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.oec. Inga Ziānkova (*Polockas Valsts universitāte*)

Dr.oec. Anda Zvaigzne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg. soc.sc. Liene Amantova-Salmane (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Iveta Dembovska (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.philol. Simona Jankauskaitē (*Kauņas Koleģija*)

Mg.oec. Inta Kotāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Anita Puzule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg. soc.sc. Ēvalds Višķers (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Jelena Volkova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.soc.sc. Daina Znotiņa (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Rakstu krājumā apkopoti pētījumi par aktuāliem jautājumiem uzņēmējdarbībā, mārketingā, finansēs, grāmatvedībā, tiesībās, arhīvniecībā un vēsturē. Pētījumos izvērtēti ar tautsaimniecības attīstību saistītie teorētiskie, ekonomiskie un tiesiskie aspekti starptautiskā, valstiskā un organizāciju skatījumā.

Krājums paredzēts izmantošanai studentu mācību un pētnieciskajā darbā ekonomikas, tiesības zinātņu, informācijas un komunikācijas zinātnes, vadības, administrēšanas un nekustamo īpašumu pārvaldības studiju virzienos, kā arī citu nozaru studiju virzienos, kuros tiek apgūti ekonomikas, vadības un tiesību zinātņu studiju kursi.

Zinātnisko rakstu krājums sagatavots un izdots ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas finansiālo atbalstu.

Rekomendējusi publicēšanai Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Zinātnes padome 2019. gada 19. martā.

Šis darbs tiek izplatīts ar internacionālo licenci
Creative Commons Attribution 4.0 International License

ISSN 2592-8457

© Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2019

© Autoru kolektīvs, 2019

SATURS

Lpp.

EKONOMIKA UN VADĪBA ECONOMICS AND MANAGEMENT

Liene Evija Auzāne MĀRKETINGA KOMPLEKSA IZSTRĀDI IETEKMĒJOŠO FAKTORU IZPĒTE ZS „PĒRLES” <i>Research of Factors Affecting the ZS "Pērles" Marketing Complex</i>	10
Rūta Baranovska ILGTERMIŅA NEMATERIĀLO UN FINANŠU IEGULDĪJUMU UZSKAITES ORGANIZĀCIJA UZŅĒMUMĀ <i>Organization of Accounting for Long-Term Intangible and Financial Investments in a Company</i>	17
Mareks Briška LĒMUMU IZVĒLES KRITĒRIJI RISKĀ UN NENOTEIKTĪBAS APSTĀKĻOS <i>Criteria for Selection of Decisions in Risk and Uncertainty Conditions</i>	23
Jolita Drevinskaitē, Samanta Mackevičūtē, Gabrielē Sorakaitē, Simona Jankauskaitē PECULIARITIES OF CMR DOCUMENTATION IN INTERNATIONAL FREIGHT <i>Preču piegādes pavadzīmes CMR īpatnības starptautiskos kravu pārvadājumos</i>	28
Anastasija Jeršova IEDZĪVOTĀJU NAUDAS LĪDZEKĻU IZVIETOŠANAS IESPĒJU NOVĒRTĒJUMS <i>Assessment of the Possibilities for Placement of Population's Money</i>	34
Ligita Karvele TŪRISMA PLĀNOŠANA UN TĀ ATTĪSTĪBAS POTENCIĀLA IDENTIFICĒŠANA LUDZĀ <i>Tourism Planning and Identifying Its Development Potential in Ludza</i>	40
Māris Kulešs, Ērika Žubule PAŠVALDĪBU BUDŽETA UN SASNIEGTO REZULTĀTU ANALĪZE <i>Analysis of Municipal Budget and Achieved Results</i>	48
Julija Melnikova, Jeļena Zaščerinska, Norbert Grünwald, Andreas Ahrens ADULT EDUCATORS' ICT COMPETENCE IN LATVIA, LITHUANIA AND GERMANY: THEORETICAL FRAMEWORK <i>Pieaugušo izglītotāju IKT kompetence Latvijā, Lietuvā un Vācijā: teorētiskā sistēma</i>	52
Lauma Nagle JAUNA GASTRONOMISKĀ TŪRISMA PRODUKTA IZSTRĀDE KĀRSAVAS NOVADĀ <i>Development of a New Gastronomic Tourism Product in Karsava District</i>	57
Evija Novika UZŅĒMUMA GALVENO SNIEGUMA RĀDĪTĀJU LOMA UZŅĒMĒJDARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ <i>The Role of Key Performance Indicators in Business Assessment</i>	62
Antra Salmane EIROPAS SOCIĀLĀ FONDA ATBALSTA BEZDARBNIEKU IZGLĪTĪBAI IZVĒRTĒJUMS LATVIJĀ <i>Evaluation of European Social Fund Support for the Education of the Unemployed in Latvia</i>	69

Marina Smirnova	75
KOUČINGA LIETDERĪGUMS UN EFEKTIVITĀTE	
<i>The Usefulness and Efficiency of Coaching</i>	
Violeta Smule	82
DZĪVĪBAS APDROŠINĀŠANAS BŪTĪBA UN IZMAKSĀTĀS ATLĪDZĪBAS LATVIJĀ	
<i>Nature of Life Insurance and the Benefits Paid in Latvia</i>	
Jānis Sparāns, Ēvalds Višķers	87
MĀJASLAPAS VIRZĪŠANAS IESPĒJAS E – VIDĒ SIA "VOLMĀRKOKS" PIEMĒRS	
<i>Home Page Promotion Opportunities in the E-Environment SIA "Volmārkoks" an Example</i>	
Mairis Stempers	92
ĀRVALSTU TIEŠO INVESTĪCIJU EKONOMISKĀ IETEKME LATVIJĀ	
<i>The Economic Effect of Foreign Direct Investments in Latvia</i>	
Elīna Vanaga	97
ĀRVALSTU TIEŠĀS INVESTĪCIJAS LATVIJĀ	
<i>Foreign Direct Investment in Latvia</i>	
Velga Volčkova	101
FINANŠU RISKI UN TO ANALĪZE UZŅĒMUMĀ SIA "X"	
<i>Financial Risks and Risk Analysis at the Company "X"</i>	
Baiba Voltmane	106
SKOLU TĪKLA REFORMA UN TĀS IETEKME UZ KRUSTPILS NOVADA BUDŽETU	
<i>Reform of School Network and Its Impact on Krustpils County Budget</i>	
Elīna Zujāne	111
RĒZEKNES PILSĒTAS TEĀTRA - STUDIJAS "JORIKS" MĀRKETINGA KOMPLEKSS	
<i>Rezekne City Theatre Studio "Joriks" Marketing Mix</i>	
TIESĪBU ZINĀTNE	
LAW SCIENCE	
Anna V. Andreyanova	116
THE ENFORCEMENT OF EMPLOYEE RIGHT TO PRIVACY IN THE RUSSIAN FEDERATION	
<i>Darbinieku tiesību uz privātumu izpildes nodrošināšana Krievijas Federācijā</i>	
Inna Andreyanova, Arina Kupriyanova	122
THE FORMATION OF THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF NATIONAL QUALIFICATIONS IN RUSSIA	
<i>Nacionālo kvalifikāciju sistēmas tiesiskā regulējuma veidošana Krievijā</i>	
Lelde Bartuša	129
EITANĀZIJAS IZPRATNE UN TĀS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA	
<i>Understanding Euthanasia and Its Historical Development</i>	
Violetta Beinaroviča-Šeslere	136
NEMANTISKĀ KAITĒJUMA ATLĪDZINĀŠANAS KRITĒRIJI ADMINISTRĀTĪVAJĀS LIETĀS	
<i>Non-Peciunary Damage Criteria for Compensation in Administrative Cases</i>	
Ivīta Bokiša	144
E-VESELĪBAS SISTĒMAS IZPRATNE	
<i>E-Health System Distribution</i>	

Tatjana Bondarenko	150
AUDŽUĢIMENES IZPRATNES VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA UN TĀS VEIDI <i>Historical Development of the Foster Family's Understanding and Its Types</i>	
Margarita Božko-Čače	155
ADMINISTRATĪVĀ SODA PAR TRANSPORTLĪDZEKĻA VADĪŠANU ALKOHOLA REIBUMĀ PIEMĒROŠANAS ĪPATNĪBAS <i>Peculiarities of Infliction of Administrative Punishment for Driving Under the Influence of Alcohol</i>	
Margarita Božko-Čače	162
TIESAS TULKS TIESU SISTĒMĀ <i>Court Interpreter in Court System</i>	
Natalja Filatova	168
OBJEKTĪVĀS IZMEKLĒŠANAS PRINCIPS ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ <i>Principle of Objective Investigation in Administrative Process</i>	
Gunita Gapševičiene	174
PIRKUMA LĪGUMS – NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA IEGŪŠANAS VEIDS <i>Purchase Agreement – Form of Real Estate Acquisition</i>	
Aira Garā	178
PAGaidu AIZSARDZĪBA PRET VARDARBĪBU ĢIMENES TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS <i>Provisional Protection Against Violence in Family Legal Relations</i>	
Aldis Kaļva	182
ADMINISTRATĪVĀ ATBILDĪBA PAR KŪLAS DEDZINĀŠANU UN ZĀLES NEPĻAUŠANU <i>Administrative Responsibility for Stubble Burning and Not Cutting Grass</i>	
Margarita V. Katunina, Dmitry R. Komissarov	188
SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL TRANSPORTATION IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW <i>Starptautisko pārvadājumu tiesiskā regulējuma daži aspekti starptautiskajās privāttiesībās</i>	
Margarita V. Katunina, Olga A. Verchenko	192
INTERNET LAW IN INTERNATIONAL PRIVATE LAW <i>Interneta tiesības starptautiskajās privāttiesībās</i>	
Sanita Labozeviča	195
SĀKOTNĒJĀS UN NEATLIEKAMĀS PROCESUĀLĀS DARBĪBAS CEĻU SATIKSMES NEGADĪJUMU IZMEKLĒŠANĀ <i>The Initial and Emergency Procedural Activities of Traffic Accidents in the Investigation</i>	
Kaspars Ločmelis	202
FRANŠĪZE, TĀS TIESISKAIS REGULĒJUMS <i>Franchise, Its Legal Framework</i>	
Marika Magaziņa	206
VALSTS POLICIJAS KOMPETENCE ĢIMENES AIZSARDZĪBĀ PRET VARDARBĪBU <i>Competence of National Police in Family Protection from Domestic Violence</i>	
Svetlana Margeviča	213
CIVILTIESISKĀ ATBILDĪBA PAR PERSONAS GODA UN CIENAS AIZSKĀRUMU <i>Civil Responsibility for Personal Liabilities and Honor</i>	

Iļona Mironova	218
ZAĻĀ PUBLISKĀ IEPIRKUMA PIEMEROŠANAS PROBLEMĀTIKA <i>Great Public Procurement Problem</i>	
Iveta Pastare	222
NOSACĪTI NO KRIMINĀLATBILDĪBAS ATBRĪVOTO PERSONU TIESISKĀ STATUSA AKTUALITĀTES <i>Actuality of Legal Status of Persons Who Conditional Released from Criminal Liability</i>	
Rita Prikule	227
SUROGĀTMATERNITĀTES IZPRATNE UN TĀS VĒSTURISKĀ RAŠANĀS <i>The Comprehension and Historical Origins of Surrogate Maternity</i>	
Inta Siliniece	233
SASKARSMES TIESĪBU NOZĪME UN TIESISKAIS STATUSS <i>Communication Role of Rights and Legal Status</i>	
Līnita Sporāne	239
NEREĢISTRĒTAS KOPDZĪVES IZPRATNES VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA UN JĒDZIENS <i>Historical Development Understanding of Unregistered Cohabitation Concept</i>	
Sanda Stikute	247
KLĪNISKAJOS PĒTĪJUMOS IESAISTĪTO PERSONU TIESISKAIS STATUSS <i>Legal Status of Persons Participating in Clinical Trials</i>	
Olīvija Tuvi	253
SOCIĀLĀS STRATIFIKĀCIJAS UN TĀS VEIDOŠANĀS IZPRATNE TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS <i>The Comprehension of the Social Stratification and Its Formation in Legal Relations</i>	
Kristīne Vasiļevska	262
TIESĪBAS UZ VESELĪBU UN ĀRSTNIECĪBAS PIEEJAMĪBAS PRINCIPA JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>The Right to Health and the Historical Development of the Principle of Health and Access</i>	
Oskars Vasiļjevs	268
VALSTS PĀRVALDES PAKALPOJUMU PĀRVALDĪBA <i>State Administration Service Management</i>	
Kristīna Volonceviča	274
VIRTUĀLO VALŪTU KĀ MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻA PIELIETOJUMS CIVILTIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS <i>The Use of Virtual Currency as a Means of Payment in Civil Relations</i>	
LIETIŠKĀ VĒSTURE. ARHĪVNIECĪBA APPLIED HISTORY. ARCHIVAL SCIENCE	
Inese Brīvere	281
PAR GEĻENOVAS IZCELSMI <i>About the Origin of Geļenova</i>	
Inese Brīvere	292
TŪRISMA OBJEKTI - RIEBIŅU MUIŽA (1897) UN PASTARU VĒJDZIRNAVAS <i>Tourism Objects - Riebiņi Manor (1897) and Pastari Windmills</i>	
Tatjana Kivļeva	303
SARAKSTES ARHEOGRĀFIJA <i>Correspondence Archaeography</i>	

Lenore Lindermane	308
IESKATS PERSONĪBU ATMIŅĀS UN DOKUMENTOS PĒC LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS	
<i>Insight into the Personalities' Memoirs and Documents after the Restoration of Latvia's Independence</i>	
Laila Tihovska	314
ARHĪVIZGLĪTOJŠĀ DARBA ATTĪSTĪBA UN TĀ PERSPEKTĪVAS NĀKOTNĒ	
<i>Archiving Life Development and Its Perspectives in the Future</i>	

EKONOMIKA UN VADĪBA /
ECONOMICS AND MANAGEMENT

MĀRKETINGA KOMPLEKSA IZSTRĀDI IETEKMĒJOŠO FAKTORU IZPĒTE ZS „PĒRLES” *RESEARCH OF FACTORS AFFECTING THE ZS “PĒRLES” MARKETING COMPLEX*

Liene Evija Auzāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lieneauzane1234@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Anīta Puzule Mg.oec. lektore**

Abstract. *In order for enterprises to be more competitive and to develop more successfully, entrepreneurs have to understand the desires and needs of consumers. The main task of an entrepreneur is not only to produce and sell products, but also to analyze the business environment he/she is acting within, in order to be able to adapt to it and to continue successful activity without incurring losses. The article studies and analyzes factors, influencing marketing environment and development of marketing system. The factors impacting development of marketing system especially at ZS “Pērles” were studied.*

Keywords: *competition, consumers, enterprise, marketing, product, suppliers.*

Ievads

Cilvēks ar mārketingu sastopas katru dienu. Parasti mārketingu cilvēki dēvē par reklāmu, jo par jaunajiem pakalpojumiem vai precēm nemitīgi informē reklāmas laikrakstos, internetā, televīzijā. Taču reklāma nav vienīgā mārketinga aktivitāte, lai uzņēmums sekmīgi darbotos ir jāprot izprast pircēja vēlmes un vajadzības, izvēlēties tirgu, kurā pārdot savu produktu vai pakalpojumu. Uzņēmējdarbība ir ļoti mainīga, tāpēc to ir nemitīgi jāpilnveido. Katra uzņēmēja galvenais mērķis ir gūt peļņu. Jebkuru uzņēmumu ietekmē vide, kurā tas atrodas. Uzņēmuma uzņēmējdarbības vide aptver ekonomiskos, politiskos, institucionālos, juridiskos, tehnoloģiskos un kultūras apstākļus. Tā kā uzņēmumi ir pakļauti apkārtējai videi, ir svarīgi izvērtēt faktorus, kas ietekmē uzņēmējdarbību gan no pozitīvās puses, gan negatīvās, lai uzņēmējs, spētu laicīgi reaģēt uz iespējamām izmaiņām un spētu izdzīvot konkurences apstākļos (*Bruno, Nadanyiova, Hraskova, 2015*).

Pētījuma mērķis ir izpētīt un analizēt mārketinga kompleksa izstrādi ietekmējošos faktorus ZS „Pērles”

Pētījuma objekts: mārketinga kompleksa izstrādi ietekmējošie faktori.

Pētījuma priekšmets: ZS „Pērles” mārketinga kompleksa ietekmējošo faktoru izvērtējums.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt mārketinga kompleksa izstrādes ietekmējošo faktoru teorētiskos aspektus;
- 2) analizēt mārketinga kompleksa faktoru ietekmi uz ZS „Pērles”;
- 3) izdarīt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Lai varētu izpildīt izvirzītos uzdevumus, tika pielietotas šādas **pētniecības metodes:**

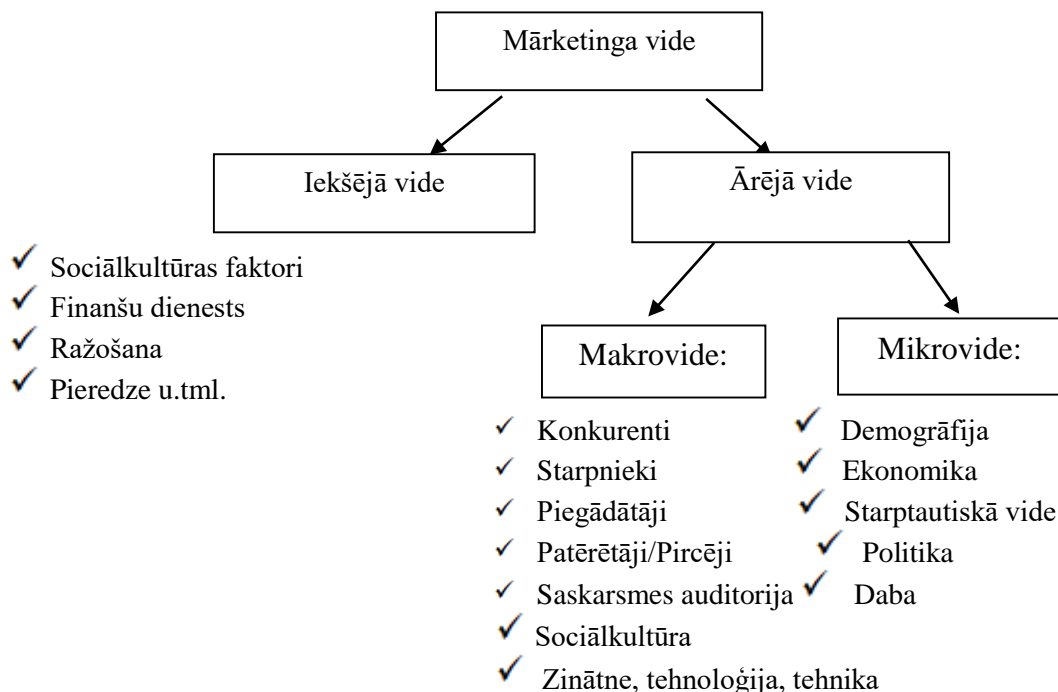
- 1) monogrāfiskā jeb aprakstošā metode;
- 2) salīdzinošās analīzes metode;
- 3) grafiskā metode;
- 4) intervijas metode.

Pētījuma periods: 2016. - 2018. gads.

Mārketinga kompleksa izstrādi ietekmējošie faktori

Mārketinga komplekss ir svarīgs jebkuras mārketinga stratēģijas instrumenta komplekts. Attiecīgi saskaņojot visus mārketinga komponentus, uzņēmums var izveidot produktu vai pakalpojumu, kas atbilst konkrētam tirgus sektoram. Mūsdienu uzņēmuma darbību ietekmē vide, kurā tas darbojas. Vide nekad nav stabila, tā mainās ļoti strauji, tādējādi, katram uzņēmējam jāatpazīst sava apkārtējā vide un tās izmaiņu raksturs, jāprot reaģēt uz šīm izmaiņām, jo katrs uzņēmējs ir ieinteresēts veiksmīgai uzņēmuma darbībai (*Zelgalve, Dotkušs,*

2013.; Kotlers, 2007.). Katrs uzņēmums, lai īstenotu savu mērķi, veic dažādas darbības, kas sastāv gan no iekšējās vides (finanses, ražošana, grāmatvedība), gan no ārējās vides kad uzņēmums darbojas konkrētajos tirgus apstākļos, kuru iedarbība var būt uzņēmumam gan labvēlīga, gan nelabvēlīga. Mārketinga ārējās vides faktorus atkarībā no to ietekmes iespējām var iedalīt divās grupās, mikrovide, kas tieši ietekmē uzņēmuma darbību un makrovide, kas netieši ietekmē uzņēmuma darbību (Praude, 2011.), (1. attēls).

1.attēls. **Mārketinga vides elementi** (autores veidots pēc Blaits, 2004., 53. lpp.)

1.attēlā redzams, ka mārketinga vide iedalās divās grupās ārējā vide un iekšējā vide. Uzņēmuma iekšējo vidi veido tā darbinieki. Katra uzņēmuma iekšējā vide ir ārējās vides miniatūras modelis. Ārējā vide, satur visus ārējos spēkus un organizācijas, ar kurām uzņēmums sastopas savā ikdienas un stratēģiskajā darbībā un menedžments nevar to kontrolēt vai mainīt pēc saviem uzskatiem, tāpēc labākais, ko var izdarīt, ir ietekmēt atsevišķus šīs vides faktorus un izvēlēties atbilstošāko rīcību, lai izvairītos no ārējās vides draudiem un izmantotu tās radītās priekšrocības. Makrovīdes faktori var būtiski ietekmēt uzņēmuma darbību (Blaits, 2004., 54. lpp.; Praude, 2011.). Tā kā makrovīdi atsevišķs uzņēmums nevar ietekmēt, paredzēt un kontrolēt, tad tālāk sīkāk tiks analizēti mikrovides faktori un to ietekme uz uzņēmumu, ko daļēji uzņēmums spēj izvēlēties pats.

Mārketinga mikrovides faktoru būtība un raksturojums

Pastāv dažādas mikrovides vides definīcijas. Mikrovides faktori ir cieši saistīti ar uzņēmumu un ietver tādus aspektus kā - klientu bāze, konkurenti, piegādātāji, starpnieki, daļa sabiedrības. Mikrovides faktori iedarbojas tieši uz uzņēmumu un tos uzņēmums lielā mērā var ietekmēt un kontrolēt (Dubicka, 2016.). Kāds ķīniešu sakāmvārds ir šāds „Sākt uzņēmumu ir ļoti viegli; to uzturēt ir ļoti grūti”. Un darbs ir ilgs. „Sākt savu uzņēmumu nozīmē strādāt 80 stundas nedēļā, lai izvairītos no darba 40 stundas nedēļā kāda cita labā” (Kotlers, 2007.). Mikrovides faktorus uzņēmumam ir iespējas izvēlēties un tos vadīt.

Piegādātāji ir uzņēmumi, kas produktu ražošanu vai cita veida darbības apgādā ar nepieciešamajiem resursiem – izejvielām, iekārtām, elektroenerģiju, kurināmo utt. Notiekošais piegādātāju vidē var ietekmēt uzņēmuma darbību. Tāpēc, lai uzņēmums spētu veiksmīgi darbotos, ļoti lielā mērā ir atkarīgs no piegādātājiem, jo sliktas kvalitātes izejvielu piegāde vajadzīgā daudzumā un noteiktajā laikā, tiešā veidā ietekmē uzņēmuma saistības ar klientiem.

Darbs ar piegādātājiem ir jāpārtrauc rūpīgi, lai nodrošinātu kvalitatīvu produktu piegādi patērētājiem un nezaudētu to uzticību un labvēlīgo attieksmi pret uzņēmumu, kas dot iespēju pārdot noteiktu daļu saražotās produkcijas (*Blaits, 2004., 53. lpp.*).

Starpnieki ir uzņēmumi, kas nodarbojas ar produktu pārvietošanu, izplatīšanu, pārdošanu tirgū u.c. pakalpojumiem. Pie starpniekiem var pieskaitīt mazumtirgotājus, vairumtirgotājus, tirdzniecības aģentus, transporta un noliktavu uzņēmumus, reklāmas aģentūras u.c. Tātad par starpnieku tiek uzskatīts ikkatrs uzņēmums vai indivīds, kas palīdz uzņēmuma precei vai pakalpojumam sasniegt patērētāju. Uzņēmumi izmanto starpniekus, jo tie pircējiem daudzus pakalpojumus nodrošina daudz lētāk un kvalitatīvāk nekā to izdarītu pats uzņēmums. Ražotāja mērķis galvenokārt ir ražot iespējami vairāk produktu, nodrošināt tiem labāku kvalitāti un realizēt tos tirgū. Savukārt pircējs vēlas pirkt precei sev izdevīgākā vietā un pēc iespējas plašākā sortimentā. Starpnieki palīdz novērst pretrunas starp ražotāju un patērētāju, organizējot produktu pārdošanas potenciālo pircēju koncentrēšanās vietās, nosakot pirkumiem izdevīgāku laiku, tirgojot plašu preču sortimentu, lai pircējiem nevajadzētu produktu meklējumos „ceļot” pa veikaliem. Taču jāatceras, ka starpnieki darbojas katrs savā nozarē un cenšas sasniegt savus izvirzītos mērķus. Uzņēmumam nepieciešams veidot labas attiecības ar starpniekiem, lai nodrošinātu savu preču veiksmīgu piegādi līdz patērētājiem.

Katram uzņēmumam ir *klienti*, kuru apgrozījums uzņēmumam nes peļņu. Uzņēmumiem jābūt spējīgiem apmierināt klientu vajadzības, nevis atrast klientu bāzi, kurai vajadzīgi viņu produkti (*Sombultawee, Boon-itt, 2018*). Taču klientu vēlmes var laika gaitā izzust vai mainīties. Pircējs ir fiziska vai juridiska persona, kas iegādājas preces vai pērk pakalpojumus par naudu. Patērētāji parasti pieņem lēmumu par to, kāda veida produktu kategorijas viņi vēlas iegādāties (*Kelly, Browell, 2017*). Neatkarīgi no nozares un tirgus, kurā uzņēmums strādā, atslēgas vārds ikviena biznesa attīstībai ir lojāls klients. Lojāls klients ir tas kurš uzņēmumā veic vairākus atkārtotus darījumus. Lojālie uzņēmuma klienti mazāk ir jutīgi pret cenu izmaiņām, tāpēc uzņēmēji ir ieinteresēti veidot spēcīgas attiecības ar šiem klientiem (*Kotlers, 2007.; Praude, 2011; Gabriloviča, 2014*).

Konkurence ir sāncensība starp tirgū esošajiem preču ražotājiem un pārdevējiem, pakalpojumu sniedzējiem par tādiem preču ražošanas un preču pārdošanas, pakalpojumu sniegšanas nosacījumiem, kas nodrošina peļņu ilgstošā laika periodā (*Niedrīts, 2000.*). Konkurence regulē preces cenu, lai tā kļūtu pieņemama gan pircējam, gan ražotājam. Nereti uzņēmumi nespēj noteikt pareizi, kas ir viņu konkurenti. Ļoti izplatīta kļūda ir pārāk šaura konkurentu loka noteikšana, pārlietu ierobežoti definējot savas darbības jomas. Konkurenti var būt uzņēmumi, kas piedāvā līdzīgas preces, gan citi uzņēmumi, kuri kaut kādā veidā pretendē uz klienta grūtā darbā gūto naudu. Galvenais uzdevums ir nodrošināt, lai uzņēmums piedāvā klientam tādu produktu, kas ir labāks nekā konkurentu ražojums, un spēj apmierināt klientu vēlmes (*Blaits, 2004.*). Nemēdz būt ka uzņēmumam nav konkurentu, jo bez konkurences nevar pastāvēt brīvā tirgus ekonomika. Pirmais, kurš formulēja konkurences jēdzienu kā sāncensību, bija Ādams Smits. Ā. Smits definēja konkurenci kā uzvedības kategoriju, kurā pircēji un pārdevēji sacenšas tirgū par izdevīgāku pirkšanu un pārdošanu, tāpēc konkurence var tikt uzskatīta par “*neredzamo roku*” tirgū, kas koordinē tā dalībnieku darbības. Jāsaka, ka konkurence ir ne vien galvenais stimulants, kas liek uzņēmumiem pilnveidot un attīstīt savu produkciju, bet arī *spēks, kas līdzsvaro tirgus cenas*, padarot tās pieņemamas kā pircējiem, tā arī pārdevējiem. Tāpat konkurence nodrošina cenas veidošanu un tirgus mehānismu funkcionēšanu. Jāatgādina, ka mūsdienās konkurence nepastāv vairs tikai vienas nozares vai valsts ietvaros, bet gan plašākā un starptautiskā mērogā.

Konkurence ir brīva no administratīvajiem ierobežojumiem un birokrātiskiem priekšrakstiem, tomēr tā arī nedrīkst ignorēt valsts likumdošanu, valsts apstiprinātos noteikumus un likumus, kas skar konkurences jomu. Piemēram, Latvijā konkurenci pieskata un regulē *Konkurences likums*. Konkurence ir izdevīga patērētājiem, jo tā veicina uzņēmumu izmaksu samazināšanu un resursu efektīvāku izmantošanu, sekmē preču un pakalpojumu daudzveidības un kvalitātes paaugstināšanu, sekmē jauninājumu ieviešanu uzņēmējdarbībā, nodrošina brīvību, kas attiecas kā uz pircēju izvēli un uzņēmumu produkciju, tā arī uz

uzņēmumu darbinieku nodarbināšanu, ietaupa patērētāju naudu, ko iespējams izmantot citu produktu pirksanai, efektīvākai savu vēlmju un vajadzību apmierināšanai, kā arī uzkrāšanai vai investēšanai (Praude, 2011.). Konkurences laikā, kad pastāvīgi palielinās cerības un prasības no klientu puses, ir svarīgi reaģēt uz klientu impulsiem, lai uzņēmums būtu veiksmīgi konkurējošs tirgū (Davidenkova, Greguš, 2017). Tāpat arī uzņēmumu veiksmīgai izdzīvošanai spēcīgākas konkurences apstākļos, pasaules tirgos nepieciešama vēl viena pievienotā vērtība - uzņēmējdarbības izcilība (Jankalova, 2012).

Saskarsmes auditorija var būt jebkura cilvēku grupa gan veicināt, gan kavēt uzņēmuma mārketinga darbības (Blaits, 2004.; Tavs finanšu ceļvedis, 2016.). Saskarsmes auditorija uzņēmumā veidojas gan no valsts un finanšu institūcijām, medijiem, likumdošanas institūcijām, sabiedriskajām un patērētāju organizācijām, pašvaldības institūcijām. Nākošajā nodaļā tiks izskatīti, mārketinga kompleksa izstrādes ietekmējošie faktori ZS „Pērles”

Mārketinga kompleksa izstrādi ietekmējošie mikrovides faktori ZS “Pērles”

ZS „Pērles” atrodas Ludzas novada Ciblas pagasta Tridņā. Pēc uzņēmējdarbības formas tā ir zemnieku saimniecība. Uzņēmumu komercreģistrā ierakstīts 1995. gada 18. oktobrī. ZS pēc NACE klasifikatora veic šādu saimniecisko darbību:

- 1) augkopība un lopkopība, medniecība un saistītas palīgdarbības;
- 2) mežsaimniecība un mežizstrāde;
- 3) zivsaimniecība;
- 4) pārtikas produktu ražošana;
- 5) mazumtirdzniecība, izņemot automobiļus un motociklus.

Zemnieku saimniecībai “Pērles” ir vairāki pircēji (klienti), kas iepērk no uzņēmuma gaļas liellopus. Visnozīmīgākie pircēji jeb klienti, kas iegādājas gaļas liellopus par visaugstākajām cenām ir :

- 1) SIA “X” no Turcijas;
- 2) SIA “Liellopu izsoļu nams”;
- 3) SIA “Baltic Beef Sale” (Lursoft, 2016.).

Autore uzskata, ka uzņēmuma peļņa vistiešākā nozīmē ir atkarīga no klientu piedāvātajām cenām, tāpēc tiks salīdzinātas piedāvāto cenu izmaiņas 2016.-2018.gados (1.tabula).

1.tabulā redzams, ka visiem pircējiem, kuri iepērk gaļas liellopus dzīvsvārā cenas ir palielinājušās. Vislielākais cenu pieaugums ir Turcijas uzņēmums „X” Šarolē šķirnes liellopiem 3,15 eiro/dzīvsvārā jeb 24%, Limuzīnu šķirnes liellopiem 3,02 eiro/dzīvsvārā jeb 22% un Hereforda šķirnes liellopiem 3,05 eiro/dzīvsvārā jeb 23%. Viszemākās cenas un tās pieaugums ir SIA „Baltic Beff Sale” uzņēmumam, kurš par Šarolē šķirnes liellopiem, kā redzams piedāvā 1.96 eiro/dzīvsvārā, jeb 16%. Limuzīnu šķirnes liellopiem 1.74 eiro/dzīvsvārā jeb 14% un Hereforda šķirnes liellopiem 1.80 eiro/dzīvsvārā jeb 15% cenas ir augušas. Pēc šīs tabulas, autore var secināt, ka visizdevīgāk audzēt ir Šarolē šķirnes liellopus, jo tiem ir vislielākais cenu pieaugums, salīdzinot ar citām šķirnes liellopiem. Šarolē šķirnes liellopiem ir vislielākais dzimušas pieaugums, un šīs šķirnes liellopi nav prasīgi pret ēdienu un dzīves apstākļiem (Latvijas Gaļas liellopu audzētāju asociācija, 2013.).

ZS “Pērles” gaļas liellopu pircēju cenas 2016.-2018.gadā
(autores veidota pēc ZS „Pērles”, 2016.-2018.)
(eiro)

Uzņēmuma nosaukums	2016.gads	2018.gads
„X” Turcija		
Šarolē	2.65	3.15
Limuzīni	2.40	3.02
Herefordi	2.61	3.05
SIA „Liellopu izsoļu nams”		
Šarolē	1.73	2.10
Limuzīni	1.60	2.02
Herefordi	1.63	2.07
SIA “Baltic Beef Sale”		
Šarolē	1.69	1.96
Limuzīni	1.52	1.74
Herefordi	1.56	1.80

Zemnieku saimniecībai „Pērles”, iespēju robežās būtu jāaudzē tikai Šarolē šķirnes liellopi, un tos pēc iespējas vairāk jārealizē uz Turciju, jo pašlaik tas ir izdevīgākais noieta tirgus. Intervējot ZS „Pērles” īpašnieku A. Auzānu tika noskaidrots, ka galvenie konkurenti ir apkārtējās zemnieku saimniecības – SIA „Kalēji” un SIA „Granti”, kas nodarbojas ar gaļas liellopu audzēšanu. Tā kā ZS „Pērles” savu produkciju pārdot arī citiem gaļas liellopu uzpircējiem, ne tikai Turcijas tirgum, bet arī SIA „Liellopu izsoļu nams”, tad nākas saskarties ar tādiem konkurentiem kā ZS „Mežāres”, ZS „Krasti”, ZS „Ozoli”, ZS „Demes”, SIA „Pasaule” u.c., kas realizē savu produkciju tieši SIA „Liellopu izsoļu nams” (*Liellopu izsoļu nams, 2017.*). Lai uzņēmuma darbība noritētu veiksmīgāk un sekmīgāk, nevar iztikt arī bez sadarbības ar saskarsmes auditorijām. No finanšu aprindām ZS „Pērles” izmanto finanšu institūciju „Altum” pakalpojumus un SEB bankas pakalpojumus, kur atrodas uzņēmuma konti. Pēc autores domām zemnieku saimniecība „Pērles” varētu sasniegt augstākus ieņēmumu rādītājus, ja pēc iespējas vairāk pievērstos ar savas saimniecības attīstībai, audzējot tieši tikai Šarolē šķirnes liellopus, kā arī pievērstu uzmanību produkcijas virzīšanai tirgū, lai pievērstu pircēju uzmanību ar ZS „Pērles” bioloģiski kvalitatīvo produkciju, jo pašlaik uzņēmuma vadītājs to neuzskata par tik būtiski nepieciešamu. Pēc autores domām ZS „Pērles” varētu veidot tīršķirnes saimniecību audzējot Šarolē gaļas liellopus vaislai, nevis tikai pārdot tos dzīvsvārā gaļas ražošanai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Mārketinga vide ir uzņēmuma darbību ietekmējošo labvēlīgo un nelabvēlīgo faktoru kopa, kas veidojas no ārējās un iekšējās vides, tā nepārtraukti mainās. Uzņēmuma mārketinga vidē ir jāatrod iespējas sava pakalpojuma vai produkta realizēšanai.
2. Mārketinga ārējā vide ir viss, kas notiek ārpus uzņēmuma un tā nav pakļauta tiešai kontrolei, bet iekšējā vide ir viss, kas notiek uzņēmumā, ko uzņēmējs var ietekmēt veicot dažādas darbības.
3. Katram uzņēmumam ir klienti, kuru apgrozījums uzņēmumam nes peļņu, taču šo klientu vēlmes var laika gaitā izzust vai mainīties, un tad uzņēmumam ir jāspēj elastīgi pārorientēties uz citiem tirgus segmentiem, lai neciestu zaudējumus.
4. Konkurenti ir vairāki tirgus dalībnieki, kas sacenšas savā starpā, par viena veida vai savstarpējai aizstājamu preču ražošanā, pakalpojumu piedāvāšanā, vai realizācijā konkrētajā tirgū.
5. Galvenie ZS „Pērles” tiešie konkurenti ir ZS „Granti” un ZS „Kalēji”, kuri ir spiesti nepārtraukti sacensties savā starpā vai uzlabot savai produkcijai augsto kvalitāti, lai nezaudētu savus klientus.

6. ZS „Pērles” nozīmīgākiem klienti ir SIA „X” uzņēmums no Turcijas un SIA „Liellopu izsoļu nams”, kuri piedāvā augstākās cenas par gaļas liellopiem dzīvsvārā.

Priekšlikumi

1. Lauku atbalsta dienestam, sadarbojoties ar mārketinga speciālistiem, izveidot un piedāvāt uzņēmējiem, kas nodarbojas ar gaļas liellopu audzēšanu, kursus par mārketinga kompleksa izstrādi ietekmējošajiem faktoriem un to ietekmi uz uzņēmuma darbību. Tas ļautu uzņēmuma vadītājiem paplašināt savu redzesloku un zināšanas par to kā var prognozēt un piemēroties ārējo apstākļu izmaiņām, pārvēršot tos savam uzņēmumam par labvēlīgākajiem apstākļiem, neciešot lielus zaudējumus.
2. ZS „Pērles” vadītājam būtu jāsadarbības ar saskarsmes auditorijām, piemēram, piedaloties izstādēs ne tikai Latvijā, bet arī visā Eiropas Savienībā ar savu produkciju, tas veicinātu uzņēmuma atpazīstamību un popularitāti, tādējādi palielinot klientu skaitu un uzlabotu uzņēmuma peļņu.
3. ZS „Pērles” vadītājam būtu jāiestājas Latvijas Gaļas liellopu audzētāju asociācijā, audzējot gaļas liellopus ne tikai gaļai, bet arī vaislai, kas veicinās saimniecības lielāku peļņu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Blaits, Dž. (2004). *Mārketinga rokasgrāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC. 284 lpp.
2. Bruno, M., Nadanyiova, M., Hraskova, D. (2015). The Comparison of the Quality of Business Environment in the Countries of Visegrad Group. *Procedia Economics and Finance*, vol. 26, pp. 423-430. Retrieved January 5, 2018 from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115008266>
3. Davidenkova, M., Greguš, M. (2017). Concept of Dynamic Advertisement Composition Model Tailored to Customers Needs Based on Interactive. *Procedia Computer Science*, vol.109, pp. 1016-1021. Retrieved December 8, 2017 from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050917311316>
4. Dubicka, M. (2016). *Uzņēmējdarbības ārējā vide*. [PowerPoint prezentācija]. <https://zeltaklubs.github.io/uznemejarbibas-vide>, sk. 15.01.2018.
5. Gabriloviča, K. (2014). *Vai apmierināts klients būs arī lojāls klients*. <https://www.lattelecom.lv/par-lattelecom/jaunumi/vai-apmierinats-klients-bus-ari-lojals-klients>, sk.02.01.2018.
6. Jankalova, M. (2012). Business Excellence Evaluation as the Reaction on Changes in Global Business Environment. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, vol. 62, pp. 1056-1060. Retrieved January 9, 2018 from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281203621X>
7. Kelly, D., Browell, D. (2017). Marketing Food and Beverages to Youth Through Sports. *Journal of Adolescent Health*, vol. 62, pp. 5-13. Retrieved December 10, 2017 from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1054139X17303178>
8. Kotlers, F. (2007). *Mārketingu no A līdz Z*. Rīga: Jumava. 204 lpp.
9. Latvijas Gaļas liellopu audzētāju asociācija (2013). *Latvijā audzējamo gaļas liellopu šķirņu raksturojums*. <http://lgl.lv/wp-content/uploads/2013/12/Ga%C4%BCas-liellopu-%C5%A1%C4%B7irnes.-2013.pdf>, sk. 15.01.2018.
10. Liellopu izsoļu nams (2017). *Teļu izsoles rezultāti*. <http://liellopuizsoles.lv/lv>, sk.12.01.2018.
11. Lursoft (2016., 5.febr.) *Pērles, Ciblas pagasta zemnieku saimniecība*. <http://company.lursoft.lv/perles/46801005439>, sk.10.01.2018.
12. Niedrīts, J.Ē. (2000). *Mārketingu*. Rīga: „Biznesa augstskola Turība”. 488 lpp.
13. Praude, V.(2011). *Mārketingu (teorija un prakse)*. 1. grāmata. Rīga: SIA “Burtene”. 521 lpp.
14. Sombultawee, K., Boon-itt, S. (2018). Marketing – operations alignment: a Review of the Literature and Theoretical Background. *Operations Research Perspectives*, vol. 5, pp. 1-12. Retrieved December 9, 2017 from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214716016301919>
15. Tavs finanšu ceļvedis (2016). *Konkurence*. <https://credpro.lv/konkurence/>, sk.05.01.2018.
16. Zelgalve, E., Dotkušs, V. (2013). *Uzņēmējdarbības vide un tās attīstības aspekti*. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”. 346 lpp.
17. ZS „Pērles” (2016). *Pavdzīme Nr. 154/0652/02, 122/9857/39, 281/0719/16*.
18. ZS „Pērles” (2017). *Pavdzīme Nr.214/0258/78, 362/5478/55*.
19. ZS „Pērles” (2018). *Pavdzīme Nr.GA 3195, GA9854*.

Summary

The research was carried out on elements, influencing marketing system development (suppliers, competitors, interrelation audience, buyers/consumers), and their particular impact on activity of ZS “Pērles”. Entrepreneurship can be influenced both by internal environment

and external environment, which are changing on an ongoing basis, thus impacting entrepreneurship both positively, promoting its success, competitiveness and increase of income, and negatively, limiting its activity and development. Z/S "Pērles" is influenced by such marketing elements as competitors (who promote improvement of entrepreneurship quality, extension of offered products), suppliers (because of changes of purchased goods' prices), consumers (with purchase prices, on which enterprise's profit and development is dependent on) and interrelation audience (promoting more successful activity of an enterprise).

ILGTERMIŅA NEMATERIĀLO UN FINANŠU IEGULDĪJUMU UZSKAITES ORGANIZĀCIJA UZŅĒMUMĀ ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR LONG-TERM INTANGIBLE AND FINANCIAL INVESTMENTS IN A COMPANY

Rūta Baranovska

Jēkabpils Agrobiznesa koledža, baranovska.ruta@jak.lv, Gulbene, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Tekla Rozentāle** Mg.oec. lektore

Abstract. *The work has examined the accounting of intangible and financial investments in SIA „N”, which has invested its funds in the capitals of other companies. Economic and financial activity, as well as an organisation for the accounting of these funds, was analysed.*

The aim of the research paper: Assess long term financial and intangible asset accounting in the company and analyse the economic activity indicators.

Study methods used at work: method of comparison; method of economic analysis; monographic, or descriptive method.

Legislation is not strictly regulated as long-term intangible investments are to be accounted for. SIA “N” uses the opportunities offered by Horizon for the accounting of intangible investments.

Keywords: *accounting, long-term investment, organization, related companies.*

Ievads

Grāmatvedība kā zinātne nekad neapstājas un atrodas nepārtrauktā attīstībā. Tāpat kā Rīga, tā nekad nebūs pilnīga.

Nemateriālie aktīvi Latvijas grāmatvedībā parādījušies nesen, aptuveni 80.gadu beigās, pēc PSRS Finanšu ministrijas un PSRS Valsts statistikas komitejas vēstules, kurā noteikts, ka nemateriālo aktīvu jēdziens jāiekļauj grāmatvedības kontu plānā un bilancē.

SIA „N” nemateriālo aktīvu jēdziens ir svarīgs un nozīmīgs, jo kā mātes uzņēmumam IT jomā ir salīdzinoši daudz nemateriālo ieguldījumu. Mūsdienās ir daudz vairāk IT uzņēmumu, nekā pirms dažiem gadiem, tāpēc nemateriālo ieguldījumu uzskaites un organizācijas temats kļūst aizvien aktuālāks. Normatīvie akti nosaka tikai pamatlietas, kā uzskaitīt šos aktīvus. Teorijas avotos ir vairāk informācijas par to, kā uzņēmumiem rīkoties un kā organizēt grāmatvedību ap nemateriālajiem ieguldījumiem. Ja uzņēmums ir mazs, tad problēmām nevajadzētu rasties, bet ja uzņēmums ir liels, ar vairākām struktūrvienībām?

Pētījuma periods ir no 2015. līdz 2017.gadam.

Darbā izmantotās pētījumu metodes:

- 1) salīdzināšanas metode;
- 2) ekonomiskās analīzes metode;
- 3) monogrāfiska jeb aprakstoša metode.

Mērķis – izpētīt SIA „N” ilgtermiņa nemateriālo un finanšu ieguldījumu uzskaites organizāciju un analizēt sabiedrības finansiālo darbību.

Uzdevumi:

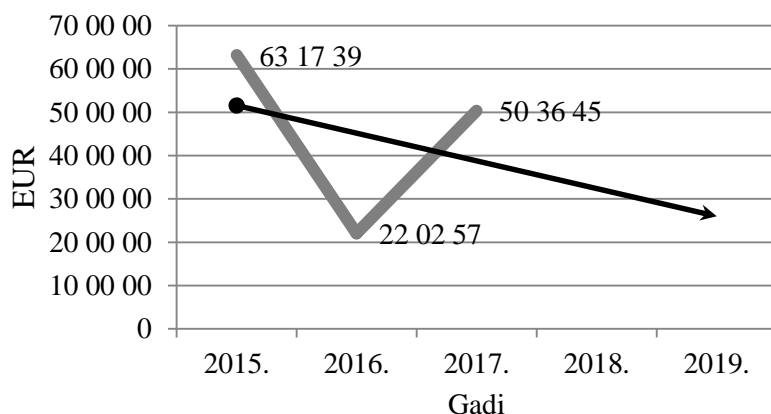
1. Analizēt uzņēmuma saimnieciskās darbības rādītājus.
2. Izpētīt ilgtermiņa nemateriālo un finanšu ieguldījumu uzskaites teorētiskos jautājumus un normatīvo bāzi.
3. Veikt izpēti par uzņēmuma ilgtermiņa nemateriālo un finanšu ieguldījumu uzskaiti.

Par uzņēmumu

Sabiedrība ar ierobežotu atbildību „N” ir dibināts 03.10.2006. un ir biznesa vadības tehnoloģiju grupas mātes uzņēmums. Tam ir vairākas struktūrvienības, kurās apvienoti informācijas un komunikāciju tehnoloģijas, biznesa vadības konsultāciju un risinājumu uzņēmumi. Grupas uzņēmumi apkalpo klientus Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Polijā, Zviedrijā.

Uzņēmumam ir viens īpašnieks, kura ieguldījums pamatkapitālā ir EUR 42 600, kas sastāv no 300 daļām, un vienas daļas nominālvērtība EUR 142. Uzņēmums ir PVN maksātāju reģistrā kopš 09.11.2006. SIA „N” uzņēmuma grupā strādā aptuveni 156 darbinieki.

Uzņēmums grāmatvedības kārtošanai izmanto grāmatvedības datorprogrammu *Horizon*. Uzņēmumā strādā trīs grāmatvedes. Meitu un saistītie uzņēmumi kā ārpalpojumu saņem SIA „N” sniegtos grāmatvedības pakalpojumus.

1.attēls. SIA "N" pārskata gada peļņa vai zaudējumi 2015.-2017.gados, tendences līkne, EUR (SIA „N”, 2015., 2016., 2017.)

1.attēlā var redzēt, ka uzņēmuma peļņa pēdējos trīs gados ir svārstīga, bet tendences līkne norāda, ka tā turpmāk samazināsies, kaut gan tas nenozīmē, ka uzņēmums sliktāk strādā vai tuvojas bankrotam. Aplūkojot citus finanšu pārskata rādītājus var redzēt, ka, piemēram, bilances kopsummai ir tendence pieaugt, kas vērtējams pozitīvi. Uzņēmuma neto apgrozījums ir svārstīgs, bet tendence liecina par to, ka tas turpmāk būs augšupejošs.

Lai korekti novērtētu uzņēmuma finansiālo stāvokli ir jāņem vērā vairāki apstākļi un rādītāji.

1.tabula

SIA „N” ilgtermiņa ieguldījumu struktūra 2016. un 2017.gadā (SIA „N” 2016., 2017.)

Balances posteņi	Uz 31.12.2016.		Uz 31.12.2017.	
	Summa, EUR	Struktūra, %	Summa, EUR	Struktūra, %
Koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un tamlīdzīgas tiesības	8 799	1,68	6 530	0,96
Nemateriālie ieguldījumi kopā	8 799	1,68	6 530	0,96
Ilgtermiņa ieguldījumi nomātajos pamatlīdzekļos	80 714	15,42	47 382	6,94
Pārējie pamatlīdzekļi un inventārs	143 036	27,32	253 299	37,09
Pamatlīdzekļi kopā	223 750	42,74	300 681	44,03
Līdzdalība radniecīgo sabiedrību kapitālā	218 113	41,66	319 643	46,81
Aizdevumi radniecīgajām sabiedrībām	20 884	3,99	4 980	0,73
Līdzdalība asociēto sabiedrību kapitālā	18 112	3,46	17 112	2,51
Pārējie aizdevumi un citi ilgtermiņa debitori	33 860	6,47	33 860	4,96
Kopā ilgtermiņa finanšu ieguldījumi	290 969	55,58	375 595	55,01
Ilgtermiņa ieguldījumi kopā	523 518	100,00	682 806	100,00

Nevar aplūkot tikai vienu rādītāju un pēc tā spriest par stāvokli uzņēmumā. Ir svarīgi saprast savstarpējās sakarības starp dažādiem lielumiem un to mijiedarbību un uzņēmuma darbību. Pētot un analizējot uzņēmuma ilgtermiņa ieguldījumu struktūru var izprast, kuri posteņi ir visapjomīgākie, kuros ir ieguldīts visvairāk naudas līdzekļu. Svarīgi saprast, ka

veiksmīga ilgtermiņa ieguldījumu pārvaldība un stingra to uzskaitē dod neto apgrozījuma palielināšanos. SIA „N” izteikti var redzēt šo sakarību, jo vislielākais ilgtermiņu ieguldījumu postenis ir *Līdzdalība radniecīgo sabiedrību kapitālā* un neto apgrozījuma vislielāko daļu sastāda ieņēmumi no līdzdalības sabiedrību kapitālos. Tātad ir svarīgi pareizi pārvaldīt savus līdzekļus.

Ilgtermiņa nemateriālo un finanšu ieguldījumu uzskaites teorija

Nemateriālie aktīvi jeb nemateriālie ieguldījumi - īpašas tiesības, dotācijas, privilēģijas un priekšrocības biznesam, kas var dot priekšrocību nākotnes darbībām sekmējot uzņēmuma pelnīt spēju. Nemateriālajiem aktīviem nepiemīt fiziskas īpašības/nav fiziski taustāmas lietas. Nemateriālie aktīvi sevī iekļauj patentus, autortiesības, preču zīmes, uzņēmuma nosaukumu, franšīzes, licences, autoratlīdzības, formulas, procesus, organizācijas izmaksas, nomas īpašumus un nomas īpašumu uzlabojumus un nemateriālo vērtību (*Munn, 1991, p. 536*).

Ilgtermiņa finanšu ieguldījumi ir līdzekļu ieguldījumi citos uzņēmumos ar mērķi gūt papildus ienākumus procentu vai dividenžu veidā. ilgtermiņa aizdevumus izsniedz koncerna mātes uzņēmums saviem meitas uzņēmumiem, lai samazinātu tā finansiālos riskus (*Krogzeme, 2011., 170.lpp.*).

Nemateriāls aktīvs tiek atzīts, ja:

- ir iespējamība, ka nākotnē uzņēmums saņems ekonomiskos labumus no šī aktīva izmantošanas;
- aktīva iegādes vērtība ir ticami nosakāma (*Apsīte, 2003., 49.lpp.*).

Gan Latvijas likumdošana, gan 38.SGS nosaka, ka nemateriālie ieguldījumi jānovērtē iegādes izmaksās vai ražošanas pašizmaksā (*Apsīte, 2003., 49.lpp.*).

Tikai par atlīdzību iegūtas tiesības drīkst norādīt postenī "Koncesijas, patenti, licences, preču zīmes un tamlīdzīgas tiesības" (*Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums, 2016.*).

Runājot par nemateriāliem ieguldījumiem teorijā figurē divi jēdzieni – attīstības izmaksas un pētniecības izmaksas.

Attīstības izmaksas – izmaksas, kuras tieši attiecināmas uz attīstības pasākumiem vai kuras var pamatoti saistīt ar šiem pasākumiem (*Leibus, Pētersone, Jesemčika, Svarinska, Grigorjeva, 2016., 23.lpp.*).

Pētniecības izmaksas – izmaksas, kuras ir tieši attiecināmas uz pētniecības pasākumiem, kā arī tādas izmaksas, kuras radušās konkrēta nemateriālo ieguldījumu objekta veidošanas projekta attīstības posmā, ja nevar nošķirt šā projekta pētniecības posmu no tā attīstības posma (*Leibus, Pētersone, Jesemčika, Svarinska, Grigorjeva, 2016., 23.lpp.*).

Pētniecības izmaksas iekļauj peļņas vai zaudējumu aprēķinā tajā pārskata periodā, kad tās rodas, bet attīstības izmaksas var iekļaut bilances postenī "Attīstības izmaksas".

Ilgtermiņa ieguldījumu uzskaites uzdevumi:

- uzskaitīt katru ilgtermiņa ieguldījumu objektu attiecīgajā grupā atbilstoši uzņēmuma vadības apstiprinātajai grāmatvedības politikai;
- dokumentēt objektu sastāva un vērtības izmaiņas;
- pareizi aprēķināt objektu sākotnējo vērtību un vērtības izmaiņas visā to izmantošanas periodā;
- patiesi atspoguļot objektu vērtību un finanšu rezultātus finanšu pārskatos;
- kontrolēt objektu saglabāšanu un lietderīgu izmantošanu (*Leibus, Pētersone, Jesemčika, Svarinska, Grigorjeva, 2016., 10.lpp.*).

Ilgtermiņa finanšu ieguldījumu uzskaitē izmanto divas metodes:

- 1) izmaksu;
- 2) pašu kapitāla (*Sundukova, 2011., 69.lpp.*).

Izmaksu metode lietota, lai uzskaitītu šādus ilgtermiņa finanšu ieguldījumus:

- ieguldījumus uzņēmuma akcijās un daļās, ja ieguldītājam nav kontroles vai būtiskas ietekmes šajos uzņēmumos;

- vērtspārīru, kas nav ieguldījumi kapitālos, iegādi;
- izsniegtos naudas aizdevumus (*Sundukova, 2011., 69.lpp.*).

Finanšu ieguldījumu novērtējot pēc izmaksu metodes, to uzskaites vērtībā iekļauj pirkuma cenu un visas uz to iegādi tieši attiecināmas izmaksas (*Sundukova, 2011., 69.lpp.*).

Pašu kapitāla metode ir grāmatvedības metode, saskaņā ar kuru ieguldījumu sākotnēji grāmato pēc pašizmaksas un pēc tam koriģē par uzņēmuma, kurā veikts ieguldījums, tīro aktīvu ieguldītāja daļas pārmaiņām, kas notikušas pēc iegādes. Peļņas vai zaudējumu aprēķins atspoguļo ieguldītāja daļu tā uzņēmuma operāciju rezultātos, kurā veikts darījums (*Sundukova, 2011., 69.lpp.*).

Pašu kapitāla metodi lieto:

- uzskaitot ieguldījumus asociētajos uzņēmumos bilances postenī „Līdzdalība asociēto sabiedrību kapitālā”;
- mātes uzņēmuma atsevišķos finanšu pārskatos, uzskaitot ieguldījumus meitas uzņēmumos bilances postenī „Līdzdalība radniecīgo sabiedrību kapitālos” (*Sundukova, 2011., 69.lpp.*).

Ilgtermiņa nemateriālo un finanšu ieguldījumu uzskaitē SIA „N” ar programmu *Horizon*

Katrs uzņēmums ar saviem aktīviem darbojas mazliet citādāk. Tomēr nemateriālos aktīvus pārvaldīt nav nemaz tik viegli, jo tie nav ne saskatāmi, ne sataustāmi. Varbūt arī tāpēc likumdošanā nav pārāk daudz normu, kuras jāievēro saistībā ar nemateriālajiem ieguldījumiem. Katram uzņēmumam pašam jāizdomā kā uzskaitīt un kontrolēt savus netaustāmos aktīvus.

SIA „N” izmanto grāmatvedības datorprogrammu *Horizon* un uzskaita savus aktīvus šajā programmā.

Jebkura aktīva dzīve uzņēmumā sākas ar attaisnojuma dokumentiem, kas visbiežāk ir rēķini vai pavadzīmes. Ja tiek iegādāti ilgtermiņa ieguldījumi, tad visbiežāk pirmais ir ienākošais avansa rēķins par priekšapmaksu piegādātājam. Uzņēmums avansa rēķinu reģistrē programmā, bet negrāmato. Tas tiek grāmatots pēc apmaksas veikšanas, pēc konta izraksta informācijas reģistrēšanas sistēmā.

Kad apmaksa ir veikta, tad pēc kāda laika tiek saņemts rēķins vai pavadzīme. To ievada programmā un grāmato. Grāmatojot pavadzīmes, programma automātiski veic grāmatojumu: D1180 K5311 - 455.00; D1180 K5311 - 711.00; D1180 K5311 - 149.40. Kontējumā ir redzams, ka visas summas tiek uzkrātas kontā 1180 *Nemateriālo ieguldījumu izveidošanas izmaksas*, jo objekts vēl nav pieņemts uzskaitē uzņēmums tam tikai gatavojas, bet tajā pašā laikā tiek palielināts kreditoru parāds. D5311 K2191 - 1591.63 samazina kreditoru parādu un avansu par precēm, jo ir bijis priekšapmaksas rēķins. D57210 K5311 - 276.23 aprēķinātais PVN un tad koriģē PVN no priekšapmaksas rēķina D57210 K57213 - 276.23.

Programmā var sagatavot pieņemšanas ekspluatācijā aktus, ko pēc tam izdrukā un paraksta vadītājs un komisijas locekļi, parakstīto aktu ievieto ilgtermiņa ieguldījumu mapē.

Šajā solī tiek noteiktas nolietojuma grupas, lietošanas laiks, uzskaites vērtība, kas ir bez PVN, nolietojuma summa mēnesī. Kad visa vajadzīgā informācija ir savādīta, tad dokuments tiek saglabāts un grāmato. Nemateriālā ieguldījuma pieņemšana ekspluatācijā D1120 K1180.

Pieņemšanas akts ir parakstīts, tālāk tiek veidota pamatlīdzekļu kartiņa. *Horizon* programmā nemateriālos un materiālos ieguldījumus uzskaita visus kopā zem *Pamatlīdzekļu saraksta*. Kad pamatlīdzeklis vai nemateriālais ieguldījums jau kādu laiku tiek lietots, tad atlikusī vērtība parādās automātiski. Šeit var redzēt kāds ir objekta nosaukums, inventāra numurs un kartītes numurs.

Pamatlīdzekļa kartiņa - apskate						
Kartiņas Nr.:		Nosaukums:			Inventāra Nr.	
NI-07		Grāmatvedības programma Horizon WEB			NI02	
Papildgrupas		Īpašības		Saistītie dati		Attēls
Dati	Uzskaitē	Dimensijas	Nolietojums	Nodokļi	Informācija	Apdrošināšana
Struktūrvienība:	V	Viss uzņēmums				
Izmaksu postenis :	LT	Lokālais tīkls				
Darījums:	V	Viss uzņēmums				
Projekts:	0	Visi projekti				

2.attēls. Pamatlīdzekļu kartiņa (dimensijas) programmā Horizon (SIA „N”, 2018.)

Ņemot vērā, ka SIA „N” ir pietiekoši liels uzņēmums un tam ir daudz struktūrvienību un meitas uzņēmumu, viens no svarīgākajām pamatlīdzekļu kartiņas nodaļām ir *Dimensijas*. Šeit jānorāda, kur tieši atrodas un uz kuru struktūrvienību attiecas aktīvs. 2.attēlā var redzēt, ka šis objekts ir visam uzņēmumam un visiem projektiem, jo tā ir grāmatvedības programma, kuru izmanto viss uzņēmums. Piemēram, mašīna var būt tikai vienai struktūrvienībai – *Biznesa konsultāciju līnijai*, tad pie *Struktūrvienība* būs kods *BKL*. Svarīgi ir norādīt šīs dimensijas, jo pēc tam ir vieglāk atrisināt izmaksu sadalījumu pa struktūrvienībām, kas palīdz noteikt patiesāku finansiālo stāvokli ne tikai mātes uzņēmumā, bet katrā meitas uzņēmumā atsevišķi.

SIA „N” nolietojumu ilgtermiņa ieguldījumiem aprēķina un vērtību noraksta katru mēnesi, jo katru mēnesi tiek nodotas atskaites vadībai ar aptuvenajiem finanšu rezultātiem. Nemateriālo ieguldījumu nolietojumu grāmato D7410 K1190.

Lietderīgās lietošanas laika beigās aktīvs tiek likvidēts, sastādot likvidācijas aktu. Arī programmā aktīvi ir jānoņem no uzskaites. Grāmatojums likvidācijai D1190 K1120.

Finanšu ieguldījumi visbiežāk ir līdzdalība citās sabiedrībās – radniecīgās un asociētās. Pie finanšu ieguldījumiem pieder arī aizdevumi citām sabiedrībām. No šiem ieguldījumiem uzņēmums saņem nosacītu ekonomisko labumu. Ar šiem aktīviem nevar ražot vai veicināt pārdošanu un iegūt peļņu. No ilgtermiņa finanšu ieguldījumiem uzņēmums iegūst dividendes un procentus no aizdevumiem.

SIA „N” līdzdalību sabiedrībās iegūst divējādi – nopērkot daļu uzņēmuma vai dibinot jaunu uzņēmumu. Ir uzņēmumi, kuri ir pilnīgi pārpirkti, ir daļa sabiedrību, kur SIA „N” ir ieguldījis daļu pamatkapitāla, ir arī jaundibināti uzņēmumi, kur viss pamatkapitāls ir no SIA “N”. Kopumā ir 13 uzņēmumi, kuros SIA „N” ir līdzdalībnieks kapitālā – 11 radniecīgas un 2 asociētas sabiedrības.

Asociētā sabiedrība - sabiedrība, kurā citai sabiedrībai ir kapitāla līdzdalība un kuras darbības un finanšu politika atrodas šīs citas sabiedrības būtiskā ietekmē, kas tiek nodrošināta ar ne mazāk par 20 un ne vairāk par 50 procentiem no akcionāru vai dalībnieku balsstiesībām (*Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums, 2016.*).

Līdzdalība **radniecīgas sabiedrības** kapitālā, ja sabiedrība ieguvusi vairāk par 50 procentiem no citas sabiedrības akcijām vai kapitāla daļām (*Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums, 2016.*).

Visas līdzdalības sabiedrību kapitālos uzskaita kontos, kuri sākas ar kodu 13. Kontu apgrozījumā var redzēt kāda ir situācija katrā kontā. Parasti līdzdalība paliek nemainīga, bet var rasties situācijas, kad līdzdalība ir jāpalielina, tad kontu apgrozījumā var redzēt apgrozījumu debitā. Ja apgrozījums ir kredītā, tad tas norāda, ka līdzdalība ir samazināta, piemēram, pārdots uzņēmums un tādējādi līdzdalība ir jānoņem no uzskaites. Iegādāts uzņēmums vai kapitāla daļas D13xx K2631. Pārdotu uzņēmumu vai tā daļas grāmato D811 K1334.

SIA „N” ir ieguldījis naudu citās sabiedrībās un sabiedrības tagad aktīvi darbojas dažādās jomās. Kad tiek noslēgts pārskata gads un sagatavoti finanšu pārskati top skaidrs, kāds ir finansiālais rezultāts. Tad tiek organizētas dalībnieku sapulces, kurās tiek lemts par to ko iesākt ar peļņu. Visbiežāk daļu peļņas reinvestē uzņēmumā un daļu izmaksā dividendēs. Pēc

dalībnieku lēmuma notiek dividenžu izmaksa uzņēmuma dalībniekiem. Šādos gadījumos SIA „N” bankas kontā ienāk naudas summa, kuras apjoms ir saskaņā ar dalībnieku sapulces lēmumu Ienākošās dividendes tiek grāmatotas D2631 K811.

SIA „N” kā mātes uzņēmums praktiski neveic saimniecisko darbību, bet lielākoties nodrošina atbalstu saistītajiem uzņēmumiem. Lielākā daļa sabiedrības ienākumi ir tieši no dividendēm un procentu maksājumiem, kuri tiek maksāti par aizdevumiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Teorētiskajos uzziņu avotos ir atrodama pietiekama informācija, kā uzņēmumiem būtu jāuzskaita un jākontrolē nemateriālie un finanšu ilgtermiņa ieguldījumi. Tomēr katrs uzņēmums var pielāgot šīs vadlīnijas pamatojoties uz darbības specifiku.
2. Uzņēmumā nemateriālo ieguldījumu uzskaitē programmā notiek sākot ar priekšapmaksas rēķina informācijas reģistrēšanu, pēc tam apmaksas, aktīva saņemšanas un pieņemšanas dokumentu automātiska ģenerēšana, vērtības norakstīšana un visu grāmatojumu reģistrēšana.
3. Sabiedrības izvēlēta grāmatvedības datorprogramma *Horizon* nodrošina nemateriālo un finanšu ieguldījumu uzskaitē nepieciešamās niansas.
4. Informācijas reģistrēšana dimensijās nodrošina nemateriālo ieguldījumu vērtības norakstīšanas izmaksas uzskaitīt sadalījumā pa struktūrvienībām, kas palīdz noteikt patiesāku finansiālo stāvokli ne tikai mātes uzņēmumā, bet katrā meitas uzņēmumā atsevišķi.

Priekšlikumi:

1. Lai operatīvi vadītu finanšu ieguldījumus meitas uzņēmumos, valdei regulāri pieprasīt no grāmatvedības darbiniekiem informāciju par galvenajiem finansiālā stāvokļa rādītājiem, kurus iespējams iegūt no grāmatvedības datorprogrammas *Horizon*.
2. Veikt rūpīgākas un negaidītas inventarizācijas, lai uzlabotu inventarizācijas rezultātu kvalitāti un reālā stāvokļa noteikšanu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums* (22.10.2016). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/277779-gada-parskatu-un-konsolideto-gada-parskatu-likums>, sk.09.05.2018.
2. Apsīte, I. (2003). *Uzņēmuma gada pārskats*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests. 366 lpp.
3. Krogzeme, H. (2011). *Nodokļu un finanšu grāmatvedības pamati*. Rīga: RTU izdevniecība. 392 lpp.
4. Leibus, I., Pētersone, I., Jesemčika, A., Svarinska, A., Grigorjeva, R. (2016). *Finanšu grāmatvedība*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests. 326 lpp.
5. Munn, G.G., Garcia, F.L., Woelfel, C.J. (1991). *Encyclopedia of Banking & Finance*. Ninth edition. USA, Illinois, Rolling Meadows: Bankers Publishing Company. 1097 p.
6. Sundukova, Z. (2011). *Uzņēmējdarbības līdzekļu un to veidošanas avotu uzskaitē un novērtēšana*. Rīga: RTU izdevniecība. 232 lpp.
7. SIA „N” (2015 - 2017). *Gada pārskats*.
8. SIA „N” (2018). *Datorgrāmatvedības programma Horizon*.

Summary

The legislation has not strictly defined how intangible long-term investments should be accounted for. In theoretical sources, examples and recommendations can be found, but each company can choose and use the most appropriate methods.

SIA N intangible investments are listed on the *Horizon*. Long-term investment accounting uses dimensions to make it easier to distribute costs by unit.

In the parent company, most of the funds are invested in affiliated companies.

LĒMUMU IZVĒLES KRITĒRIJI RISKĀ UN NENOTEIKTĪBAS APSTĀKĻOS

CRITERIA FOR SELECTION OF DECISIONS IN RISK AND UNCERTAINTY CONDITIONS

Mareks Briška

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, mareksbriska1@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Ērika Žubule** Dr.oec. asoc. profesore

Abstract. Nowadays the right decision choice and acceptance in risk and uncertainty conditions is very complex, because the decision can be accepted not – analyzed thus causing even catastrophic consequences.

For the company to operate successfully requires tested, high-quality and rational methods in the core business of the organization and the company, anticipating and neutralizing the risk and its impact on the competitiveness and viability of the company.

Keywords: decision making, management, risk, uncertainty.

Ievads

Ar lēmumu izvēles un pieņemšanas procesu ikviens indivīds saskaras ikdienas. Lēmumu pieņemšana mēdz būt daudzveidīga un nenoteikta. Daudzreiz ir tā, ka lēmumi tiek pieņemti spontāni, nevis pārdomāti, jo lēmumus ir jāpieņem arī nenoteiktības apstākļos, kad nav zināms lēmuma iznākums.

Lēmumu pieņemšanas process uzņēmuma vai organizācijas ietvaros arī pārsvarā balstās uz situācijām, kad riska ietekme ir salīdzinoši augsta. Šāda veida situācijās ir svarīgi apzināties riska būtību savlaicīgi, un rast pieeju lēmumu pareizai izvēlei.

Izmantojot dažādas lēmumu pieņemšanas metodes un riska līmeņa noteikšanas funkcijas, kas balstās uz statistiskām vienībām, riska un nenoteiktības apstākļus var apzināt un izpētīt pietiekoši detalizēti, lai izvēlētos to pareizo lēmumu, kur iznākums tam būs paredzams un zināms.

Pētījuma mērķis: noskaidrot un izpētīt vadības lēmumu izvēles un pieņemšanas iespējamās metodes tieši riska un nenoteiktības apstākļos – kādas metodes ir iespējams izmantot, cik racionālas tās ir un efektīvas riska apstākļu mazināšanai vai novēršanai.

Uzdevumi:

- 1) raksturot vadības procesa jēdzienu un ar to saistītos un izrietošos soļus menedžmenta procesā;
- 2) izpētīt lēmuma jēdzienu un tā nepieciešamību gan uzņēmumam, gan indivīdam;
- 3) analizēt riska būtību un tā funkcijas uzņēmējdarbībā;
- 4) izziņāt riska vadības un kontroles iespējas;
- 5) novērtēt konkrētu, statistiski pielietojamu lēmumu izvēles kritēriju riska un nenoteiktības apstākļos;
- 6) izdarīt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus lēmumu pieņemšanas procesam, kas balstīts uz riska apstākļu izvērtēšanu un to mazināšanu.

Pētījumu metodes: aprakstošā metode, zinātniskā indukcijas metode, informācijas vākšanas, informācijas apstrādes un prognozēšanas metode, analīzes metode.

Mērķa realizācijas iespējas satur vadības procesa jēdziena un struktūras apzināšanu, lēmumu veidošanas procesa padziļinātu izpēti, iekļaujot arī riska kā vadības daļas izpratni.

Vadības procesa jēdziens

Uzņēmumu, organizāciju un cilvēkresursu vadība ir kaut kas unikāls un fenomenāls no sociālās puses aspektiem, kas nepieciešams ikvienai grupai, kas kopīgi virzās uz kāda mērķa sasniegšanu. Grupai ir nepieciešams vadītājs, kas kopīgi virza visu komandu uz mērķi, tādēļ šim vadītājam ir nepieciešamas vadības kompetenču struktūras, kas nav tikai apgūstamas augstākās izglītības programmas ietvaros.

Vadība jeb menedžments – tā ir daļa no mūsdienu dzīves ritma. Saskarsme ar to notiek regulāri, piemēram, skolā ir direktors, kurš vada skolu un nodrošina tās darbību, augstskolā tas ir rektors, katram apkārtesošam uzņēmumam ir vadītājs vai pat vairāki, kas ar komandām nodrošina uzņēmumu darbības procesus. Valstij ir vadītājs, prezidents, kas reprezentē savu pārstāvēto valsti arī ārpus robežām.

Tie ir tikai daži piemēri no vadības jēdziena un tās noteicošajām lomām. Ne velti, vadība tiek salīdzināta kā māksla, viena no augstākajām no mākslas izpausmes formām, kuru raksturo neatlaidība, radošums, savdabīgums, līdzsvars un gatavība. Bez vadības nav iespējams nekas – ne iespēja izvirzīt mērķi ilgtermiņā, ne pieņemt lēmumus, ne izvēlēties to, kas būtu pareizāk, proti, bez vadības, kā tādas, valdītu haoss un neiecietība pret to, kas jau sasniegts, iespējams, tiktu zaudēts viss, kas līdz šim būtu pieejams un pat neatdalāms no mūsdienu dzīves un tās ierastās gaitas kopsolī.

Viens no pasaulslaveniem menedžmenta kā zinātnes pētniekiem Pīters Drakers (Peter Drucker) ir teicis, ka „veikt pareizo lietu, ir daudz svarīgāk nekā veikt lietu pareizi” (*Entrepreneur, 2017*). Menedžments ir tas, kas ir piesaistīts klāt cilvēkam, nevis viņa darbam. Cilvēkkapitāls – tā ir lielākā pieejamā vērtība vadītāja rīcībā. Vadītāju uztrauc tikai pāris jautājumu:

1. Kāds ir mūsu darbības veids?
2. Kas būs mūsu klienti?
3. Kas būs aktuāls mūsu klientiem un kā mēs to pasniegsim?

Racionāli pārdomāts un pareizi virzīts menedžments, tā ir atslēga uz panākumiem!

Jēdziens vadība jeb menedžments zinātniski tiek skaidrots kā sava veida sinonīms, tikai atšķiras tas, cik plašā vai šaurā nozīmē, ir apskatīts konkrētais jēdziens konkrētā situācijā.

No sākuma vadītājam vadīšanas process ir jāsāk ar plānošanu, jo plānošana ir mērķu noteikšana kādā laika periodā un stratēģijas izveide un ieviešana uzņēmumā. Svarīgi, ka plānošanas soļiem jābūt saskaņotiem ar visu menedžmenta sistēmu.

Plānošana ietver sevī dažāda veida principus, kurus ievērojot var nonākt pie pareiza mērķa apzināšanās un tā saglabāšanas ilgākā laika periodā, kas ir svarīgi gandrīz ikviena uzņēmuma interesēm, proti, lai uzņēmums turpina darboties vairākus gadus un pat gadu desmitus vai pat vēl vairāk.

Organizēšana ir nākamais solis menedžmenta procesā, kas ir plānošanas realizācijas posms organizācijai. Šis process ir īpaši svarīgs, jo, ja šajā procesā netiek realizēts jau plānošanas procesā savāktais, netiek pieņemti nekādi lēmumi, kas svarīgi uzņēmumam un kas ietekmē tā darbību, tad viss tas pārvēršas par bezvērtīgu papīru kaudzi un bezjēdzīgu laika tērēšanu. Nonākot jau pie organizēšanas posma, ir svarīgi jau sākotnēji apzināties un īstenot organizēšanas procesa sastāvdaļas:

- darba dalīšana;
- vadības apjoma noteikšana;
- pilnvaru piešķiršana un atbildības pakāpes noteikšana;
- organizācijas centralizācija un decentralizācija (*Praude, 2012., 64.lpp.*).

Lēmumu veidošanas procesa izpēte

Ikvienam vadītājam un, protams, arī darbiniekam, katru dienu ir jāpieņem dažāda veida lēmumi. Tiem jābūt pamatotiem un mērķtiecīgi izvēlētiem.

Lēmumu pieņemšanas process ir darbības izvērtēšana un rīcības varianta izvēle kāda noteikta mērķa sasniegšanai vai problēmas atrisināšanai (*Forands, 1999., 12.lpp.*).

Bez lēmuma nevar sasniegt konkrētus mērķus, bez lēmuma nevar atrisināt problēmu. Visam pamatā ir lēmums, lai arī pareizs vai nepareizs tas būtu. It īpaši svarīgi, pieņemt pareizo lēmumu ir tieši problēmu risināšanas jautājumos, jo ja pieņemtais lēmums attiecībā uz mērķiem ir nepareizs, tad to var pielāgot mērķim, vai izvirzot jaunu mērķi, pielāgot pašu mērķi jau pieņemtam lēmumam. Savukārt problēmu risināšanā tik vienkārši manipulēt ar lēmumiem nav iespējams, līdz ar to tas nes ne visai labas sekas.

Jā, lēmumu ir daudz un visi no viņiem ir svarīgi gan paša uzņēmuma, vadītāja un darbinieku vajadzībām un mērķiem. Nav tā, ka kāds no lēmumiem būtu bez svarīgs, cits ir svarīgāks, cits mazsvarīgāks, taču šie lēmumi „spēlē” lielu lomu, jo katrs no tiem ir svarīgs ķēdes posms organizācijas darbībā. Līdz ko kāds no šiem posmiem iztrūkst, organizācija vairs nevar darboties tā, kā tai nākas.

Lēmumu pieņemšana ir daudzpusīgs un visai sarežģīts process, ar dažāda veida etapiem.

Parasti, viss lēmumu pieņemšanas procesā sākas ar problēmas identificēšanu, tad attiecīgi problēmai modelē lēmumu, tad lēmumu sagatavo, lēmumu izvēlas un beidzot lēmumu īsteno organizācijā.

Jebkura lēmuma pamats balstās uz problemātisku situāciju, kurai nepieciešams risinājums. Svarīgi ir saprast vai problēma patiešām eksistē, jo tā var būt mānīgi izprasta.

Riska un nenoteiktības apstākļi

Risku kā jēdzienu izmanto daudz un dažādās nozarēs. Pastāv vairāk nekā simts dažāda veida skaidrojumu jēdzienam „risks,” tomēr šie visi jēdzieni raksturo vienu un to pašu, piemēram, neziņu, bailes, kā arī trauksmes sajūtu, lielākā vai mazākā līmenī.

Risks - tā ir parādība jebkurā darbības sfērā, kur risks un nenoteiktība ir viens un tas pats - sinonīmi.

Pēc būtības, risks ir iespēja iestāties notikumam ar nelabvēlīgām, neizdevīgām ekonomiskām sekām.

Jebkuru risku var raksturot ar diviem komponentiem: iespējamiem zaudējumiem, kas var rasties nelabvēlīgu apstākļu dēļ un nevēlamu apstākļu rašanās iespējām, kuras parasti raksturo ar varbūtējo novērtējumu palīdzību (*Rebrov – Uzīga, Kuleshova, 2015, p. 193*).

Autors uzskata, ka risks no uzņēmuma aspekta pastāv jebkura uzņēmuma darbībā. Taču katram saimnieciskam subjektam riska nozīme atšķiras. Dažu organizāciju darbība, pārsvarā finanšu un kredītiestāžu, pamatojas uz augsta riska situācijām, jo darbs ar finansēm ir salīdzinoši neprognozējams un viegli pakļaujas cita veida apstākļu ietekmei un mainībai.

Uzņēmējdarbībā ir aktualizēta riska būtība. Risks veic dažādas funkcijas, kuras parasti izdala četrās grupās:

- inovācijas funkcija – risks stimulē problēmu netradicionālu risinājumu meklēšanu, bieži vien veicot šādas riskantas darbības, pieņemot riskantus lēmumus, uzņēmumā attīstās efektīvāka ražošana;
- regulējošā funkcija – šī funkcija iedalās vēl divās apakšgrupās, proti, konstruktīva un destruktīva. Konstruktīva forma izsaka to, ka bez spējas riskēt nekādi nevar būt veiksmīga uzņēmējdarbība. Savukārt destruktīvā forma nozīmē to, ka ne visus lēmumus ir lietderīgi realizēt praksē: lēmumiem jābūt apsvērtiem un saprātīgiem;
- aizsardzības funkcija – riska pastāvēšana stimulē uzņēmēja aizsardzības sistēmas izveidošanu neveiksmju gadījumā;
- analītiskā funkcija – riska pastāvēšana spiež uzņēmēju analizēt riska cēloņus un apstākļus, tādējādi pastāv iespēja, ka tiks izmantots rentablākais riska veids, kas uzņēmumam var palielināt viņa priekšrocības konkurences apstākļos (*Pettere, Voronova, 2003., 10 – 11. lpp.*).

Risku iedalījums ir sarežģīts, daudzveidīgs un reizē pretrunīgs. Nav iespējams sarindot riskus pa pāris veida grupām, jo katrs risks savā ziņā ir individuāls un pat neatkarojams. Risku klasificēšanai izmanto visdažādākos kritērijus.

Risks ir nozīmīgs uzņēmumu vadības jautājums. Konkrēta riska noteikšanai un izpratnei uzņēmumā ir būtiska nozīme atbilstošu riska pārvaldības stratēģiju izstrādē.

Riska vadība sākas ar riska identificēšanu, kur tiek analizēti riska notikumi un to savstarpējās attiecības; nākamais solis ir riska ietekmes novērtējums, kur riska gadījumu iespējamības un sekas tiek vērtētas; trešais solis ir riska prioritāšu analīze, kur savukārt lēmumi, kas tiek piemēroti, lai noteiktu pakāpēs noteiktos riskus, tiek sakārtoti secībā no nenozīmīga līdz kritiskam; pēdējais solis ir riska mazināšanas plāna izstrāde un riska progresa monitorings,

kur pārvērtē esošos riskus un identificē jaunus. Visus šos soļus vieno arī viens kopsolis, proti, riska izsekošana visos šajos četros soļos.

Tiek uzsvērts, ka riska vadībā svarīgs ir arī pats notikums un tā iznākums. Ja notikums ir nenoteikts attiecībā uz tā iznākumu, tad notikums ir neskaidrs (*Garvey, 2008, p. 236*).

Riska vadība mūsdienās ir izveidojusi īpašu zināšanu spektru, kas koncentrējas gan uz vadības elementiem, gan uz tehnisko risku projektiem.

Riska vadība ir inženieru projektu un menedžeru projektu funkciju krustpunktā. (*Project Management Institute, 2008, p. 276*).

Lēmumu izvēles kritēriji riska un nenoteiktības apstākļos

Lai arī cik smagi tas būtu, lielākā daļa lēmumu biznesā ir jāpieņem tieši nenoteiktības apstākļos. Protams, uzņēmumā lēmumus gadās pieņemt arī pilnīgas noteiktības apstākļos, taču šādu noteiktības apstākļu vienkārši sakot ir pavisam maz.

Izmantojot statistiskas vadlīnijas, lēmumu pieņemšanas process riska un nenoteiktības apstākļos, veido situāciju daudz optimālāku un racionālāk izmantojamu tālākajiem lēmumu pieņemšanas soļiem, kas novedīs pie pareizākās un efektīvākās lēmumu pieņemšanas izvēles. Par lēmumu izvēles kritērijiem riska un nenoteiktības apstākļos var izmantot dažādas statistiskas un matemātiskas formulas, kas risku pārvērs skaitliskās izteiksmēs, kur tās labi padodas tālākiem aprēķiniem. Par labu piemēru, var ņemt „Nulles hipotēzes pārbaudi,” kad uzņēmums vai organizācija ir konstatējusi, piemēram, tehnisko raksturlielumu novirzes no standartiem, un ir jānoskaidro, vai ar šīm novirzēm ir iespējams strādāt tālāk, vai arī darbs ir jāpārtrauc. „Nulles hipotēzes pārbaude,” ir salīdzinoši viegli izpildāma un tās izmantošanai nav nepieciešamas nekādas īpašas zināšanas.

Riska novērtēšanas procesam, šī „Nulles hipotēzes pārbaudes” metode, darbojas lieliski, jo tā risku palīdz vieglāk izprast, izanalizēt un pārveidot uzskatāmāku un rentablāku.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Vadības process un tā plānošanas un organizēšanas soļi satur pamatu lēmumu pieņemšanas soļiem un no tiem izrietošajām sekām.
2. Lēmumu pieņemšana ir ikdienišķa darbība, kas vienmēr rada sekas un, kuru veic gan indivīds, gan organizācija un uzņēmums.
3. Lēmumu pieņemšanas process – process, kas ir tik dažāds un neparedzams, taču zināms, ka dažreiz tas tomēr ir smags, bet vienmēr ir atbildīgs.
4. Risks kā parādība ir vienmēr un visur, jo tas ir sadzīvīgs un ikdienišķs process, kas pastāv ik uz soļa.
5. Risku ir iespējams plānot ar dažādu metožu palīdzību, tādējādi nosakot iespējas to mazināt vai tieši pretēji ieviest uzņēmuma darbībā.

Priekšlikumi:

1. Uzņēmumu un organizāciju vadītājam vai vadītājiem pašā vadības stratēģijas izveides sākumpunktā ir jāievieš zinošas lēmumu un riska pieņemšanas un novērtēšanas metodes, piesaistot ekspertu, kas konkrētā uzņēmuma darbības nozarei, ieteiks labāko metodi vai metodes pēc kurām vadīties dažādu procesu risināšanai, atvieglojot problēmu savlaicīgu risinājumu izveidi.
2. Lai labāk izvēlētos riska mazināšanas soļus, vadītājam shēmas veidā, ir jāattēlo pēc iespējas vairāk iespējamās varbūtības riska gadījumā un iespējamo seku nopietnība, kas situācijās, kurās riska apstākļu ir daudz, dos iespējas izanalizēt riskus pēc to bīstamības pakāpes un pakāpeniski, sākot ar bīstamākajiem riskiem, tos novērst.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Entrepreneur (2017). *These 10 Peter Drucker Quotes May Change Your World*. [Slide Show Presentation]. Retrieved 20.12.2017 from <https://www.entrepreneur.com/slideshow/299936#1>

2. Forands, I. (1999). *Vadītājs un vadīšana*. Rīga: Kamene. 167 lpp.
3. Garvey, P.R. (2008). *Analytical Methods for Risk Management: a Systems Engineering Perspective*. Boca Raton, London, New York: Chapman-Hall/CRC-Press, Taylor & Francis Group (UK). 282 p.
4. Pettere, G., Voronova, I. (2003). *Riski uzņēmējdarbībā un to vadība*. Rīga: Banku augstskola. 176 lpp.
5. Praude, V. (2012). *Menedžments*. 1.grāmata. Rīga: Burtene. 496 lpp.
6. Project Management Institute (2008). *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK guide)*. Fourth Edition. 459 p. Retrieved 20.12.2017 from https://www.works.gov.bh/English/ourstrategy/Project%20Management/Documents/Other%20PM%20Resources/PMBOKGuideFourthEdition_protected.pdf
7. Rebrov – Uzhga, O., Kuleshova, G. (2015). Using the Concept of Fuzzy Random Events in the Assessment and Analysis of Ecological Risks. *Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference. Environment. Technology. Resources*, vol. 3. Rezekne: Rezeknes augstskola, pp. 193-197.

Summary

Finding and analyzing information were obtained new knowledge and insights about that how management processes affect the lives of every company or organization. Was obtained the decision-making process and its guiding principles which to choose the appropriate decision. Ascertain was the risk, its huge impact on simple everyday decisions that every individual make every day.

The decision making process sometimes is easy, but always responsible in every decision what we choose, so it's important to choose the right decision. Nowadays many companies do not know how to act in risky conditions, so they lose the fight and just ceases to exist. In order to create a stable and efficient company, need to find a way to approach team and ideas, because each idea can have a solution to a problem.

The zero hypothesis test is just one of the statistically applicable units, as the decision choice criterion and assessment. There are many different solutions to assess the decision using statistical and mathematical methods.

PECULIARITIES OF CMR DOCUMENTATION IN INTERNATIONAL FREIGHT

PREČU PIEGĀDES PAVADZĪMES CMR ĪPATNĪBAS STARPTAUTISKOS KRAVU PĀRVADĀJUMOS

Jolita Drevinskaitė

Kauno Kolegija/Kaunas University of Applied Sciences, Kaunas, Lithuania

Samanta Mackevičiūtė

Kauno Kolegija/Kaunas University of Applied Sciences, Kaunas, Lithuania

Gabrielė Sorakaitė

Kauno Kolegija/Kaunas University of Applied Sciences, Kaunas, Lithuania

Simona Jankauskaitė

Kauno Kolegija/Kaunas University of Applied Sciences, Kaunas, Lithuania

Abstract. *Due to the recent economic growth, manufacturing is expanding vastly, trades are broadening worldwide, and therefore, over the years the cargo transportation demand has been growing tremendously. Physical distribution and materials management have been replaced by the logistics management. Especially road transport mode is particularly popular for its accessibility and flexibility in Europe (Grant, 2014) and naturally, various documentation for transporting of goods is required. As a vast majority of European Union countries are using CMR convention, the CMR documentation is considered to be the best decision to avoid confusion, as road transport operators carrying goods for reward on international road haulage journeys must comply with the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR). Considering the CMR consignment note to be recognised by all enforcement officers of the countries' parties to the CMR Treaty, it is important to analyse and present the advantages, limitations, benefits of CMR and compare it with other international freight documentation, focusing the research mainly on the haulage by the road transport mode.*

Keywords: *CMR convention, international freight, logistics management, road transport mode.*

Introduction

Nowadays economy grows, manufacturing is expanding, trades are broaden worldwide, so over the years cargo transportation demand is growing quickly. According to the mentioned statistics, we can draw conclusion, that there are plenty of various documentation transporting goods. So CMR is the best decision to avoid confusion, because vast majority of European countries are using CMR convention, as road transport operators carrying goods for reward on international road haulage journeys must comply with the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR). A CMR consignment note is required for international road transport. The advantage is that one has a document that is recognised by all enforcement officers of the countries parties to the CMR Treaty.

In order to analyse the advantages and disadvantages of CMR, the main cargo carriage documents were analysed in the period of 2018 January – March. The scientific literature analysis helped determine the purpose of the main carriage documents (Bill of Lading, the FIATA Bill of Lading, Forwarders' Certificate of Receipt (FCR), export compliance documents). With the help of comparative analysis it became clear how these documents differ and the cases they might be used in including the limitations and advantages of the CMR documentation itself. Object of the research – CMR convention documentation.

Aim of the research is to present the limits, advantages of CMR convention and compare it with other cargo carriage documentation.

Tasks of the paper:

- To analyse scientific literature on CMR convention.
- To explore benefits and limits of CMR consignment note.
- To briefly look into other documents used in road transport.

Methods of the research: scientific literature analysis, logistics documents' analysis, comparative analysis.

The role of CMR convention in logistics

It is often taken for granted that products will be available to buy in the shops. The cornucopia of goods that is available in a hypermarket or a department store sometimes means that one forgets how the products were supplied. With the introduction of e-commerce people have come to demand complete availability and home delivery at times of choosing.

J. Fernie and L. Sparks talk about how consumer beliefs and needs have altered. Our willingness to wait to be satisfied or served has reduced and we expect instant product availability and gratification. It should be obvious from this that the supply or logistics system that gets products from production through retailing to consumption has also needed to be transformed. Physical distribution and materials management have been replaced by logistics management and a subsequent concern for the whole supply chain (*Fernie, Sparks, 2004, p.10*).

The concept *logistics* has several different definitions, for example:

Logistics - (business definition) defined by Logistics Partners Oy (1996), is as a business planning framework for the management of material, service, information and capital flows. It includes the increasingly complex information, communication and control systems required in today's business environment. *Logistics - (military definition)* (JCS Pub 1-02) excerpt states that the science of planning and carrying out the movement and maintenance of forces, those aspects of military operations that deal with the design and development, acquisition, storage, movement, distribution, maintenance, evacuation and disposition of material; movement, evacuation, and hospitalization of personnel; acquisition of construction, maintenance, operation and disposition of facilities; and acquisition of furnishing of services. *Logistics* – as defined by Websters Dictionary is the procurement, maintenance, distribution, and replacement of personnel and material (*Logistics World, 2017*).

A. Rushton et al. claim that the elements of distribution and logistics have, of course, always been fundamental to the manufacturing, storage and movement of goods and products. It is only relatively recently however that distribution and logistics have come to be recognized as vital functions within the business and economic environment. The role of logistics has changed in that it now places a major part in the success of many different operations and organizations. In essence, the underlying concepts and rationale for logistics are not new. They have evolved through several stages of development, but still use the basic ideas such as trade-off analysis, value chains and systems theory together with their associated techniques. There have been several distinct stages in the development of distributions and logistics (*Rushton et al, 2004, p.7*).

To conclude, all these definitions mean similar - logistics means having the right thing, at the right place, at the right time.

Concept of the CMR

By far the most emissions in freight transport stem from road transport. However, this has to be seen in the light of freight transport having by far the largest share in tonne - kilometres of all inland transport modes. The choice of transport mode is influenced by the characteristic of the mode, operational factors and consignment factors, and costs and service requirements.

Sea freight, as explained by Grant and others, whether in containers or in bulk, is generally as low but cheap option for the transportation of mainly low-value high-volume items (*Grant, Trautrimis, Wong, 2014*).

Rail freight, is considered a rather slow method of inland transport. A common application for rail freight is steady and heavy bulk loads, for example coal for coal fire stations or steel mills.

Air freight, is the fastest available transport mode over long distances. Due to the fuel consumption it is also relatively expensive, which makes it a more suitable transport mode for high-value items or when a short lead-time is of importance.

Pipelines, are mainly used to transport large quantities of liquids or gas. Due to the high investment it is used in situations of high volume and predictable demand.

Road freight, is particularly popular for its accessibility and flexibility. The road network allows access to most industrial sites and is usually the first access mode that is constructed. It also requires little investment, which makes it more popular for short- and medium-term solutions. The road freight market is also very competitive and fragmented, with few large logistics companies, but many small haulage companies of three or fewer lorries. Road freight is usually called Full-Truck-Load (FTL) or Less-Than-Truck-Load (LTL), and the vehicles are classified by size. The European Union separates between Light Commercial Vehicles (LCVs) which weigh less than 3.5 tonnes and Heavy Good Vehicles (HGVs) of over metric 3.5 tonnes.

All transport modes require documentation. And the most necessary document used in road transport is CMR.

CMR convention, which in full title means Convention on the Contract for the international carriage of goods by road, is a convention that was signed in Geneva on 19 May, 1956. It relates to various legal issues concerning transportation of cargo by road (*Palšaitis, 2010, p.67*). 1956 as amended by protocol to the CMR on 1978 (*Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road, 1956*). As of the 27th of May 2008, according to an additional protocol to the CMR it is also possible to use an updated electronic consignment note - the e-CMR.

CMR convention involves:

Scope of application. This Convention shall apply to every contract for the carriage of goods by road in vehicles for reward, when the place of taking over of the goods and the place designated for delivery, as specified in the contract, are situated in two different countries.

Persons for whom the Carrier is Responsible. For the purposes of this Convention carrier shall be responsible for the acts of his agents and servants and of any other persons of whose services he makes use for the performance of the carriage.

Conclusion and Performance of the Contract of Carriage. The contract of carriage shall be confirmed by the making out of a consignment note. The consignment note shall be made out in three original copies signed by the sender and by the carrier.

CMR insurance. CMR insurance is a specific insurance cover that enables couriers and hauliers to carry cargo legally within European nations.

Final Provisions. This Convention is open for signature or accession by countries members of the Economic Commission for Europe and countries admitted to the Commission in a consultative capacity under paragraph 8 of the Commission's terms of reference.

Liability of the carrier. The main obligations of any carrier, arising from the Convention and nature of his activity, are taking over the goods, making all necessary effort for preserving the goods during the carriage, and carrying the goods to their destination by a suitable means of transport, and delivering the goods to the consignee.

Claims and actions. If the consignee takes delivery of the goods without just checking their condition with the carrier or without sending him reservations giving a general indication of the loss or damage, not later than the time of delivery in the case of apparent loss or damage and within seven days of delivery.

Provisions relating to carriage performed by successive carriers, as stated in 1956 by the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road. If carriage governed by a single contract is performed by successive road carriers, each of them shall be responsible for the performance of the whole operation (*Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road, 1956*).

Analysis of CMR and other carriage documents

Nevertheless, CMR convention may not entirely be suitable in all the cases of carriage, it has drawbacks too. The table below (Table 1), benefits and limitations of CMR convention are analysed.

Table 1

Benefits and limitations of a CMR Convention (*International road transport union, 2015; Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road, 1956*)

Benefits	Limitations
Fair competition between carriers	Presumption of liability of the Carrier - strict liability
Lower international road transport costs, including insurance costs	Liability for his agents and servants
Harmonisation of contractual and liability conditions	Limited compensation
Facilitation and harmonisation of claims and recovery procedures	Liability of the carrier for partial or total loss, which arises between the taking over and delivery of the goods
Standardisation of transport documents: CMR note	Liability of the carrier for damage, which arises between the taking over and delivery of the goods
CMR Consignment Note facilitates commercial transparency	Liability of the carrier for delay, which arises between the taking over and delivery of the goods
Identification of Parties to the transport contract and main transport conditions	Carrier's liability relieved in certain cases if proof that loss or damage attributed to a special risk. But the claimant may prove the contrary: reversal of the burden of proof
Facilitation of controls by the contractual partners and by the Authorities	No limit or no exclusion of liability if wilful misconduct by the carrier
Simplifies claims handling and reduces number of Court cases	No limit or no exclusion of liability if default equivalent to wilful misconduct
Simplifies claims handling: Clear procedures and deadlines to respect	

Summing up the CMR Convention has a lot of benefits and limits, but CMR it is commonly used for cargo carriage internationally in the EU between the logistics companies and the benefits outweigh the limitations due to the fact that it is efficient in terms of reducing costs, determining the liability conditions thus eliminating the risk for legal cases, and increases the commercial transparency.

Nevertheless, CMR is not the only document, which is used to transport cargo. There are a number of different types of bills, and the table below shows some examples (Table 2).

Table 2

Comparison of common carriage documents with CMR Convention (*made by authors*)

A Bill of Lading is a document issued by a carrier (or his agent) to acknowledge receipt of cargo for shipment.	The FIATA (multimodal) Bill of Lading serves as a shipping contract and a proof that the goods have been carried with the use of more than one mode of transportation.
Forwarders' certificate of receipt (FCR) Increasingly, international trade journeys are intermodal, with freight forwarders playing a crucial coordinating role.	Export Compliance Documents An export license is a government document that authorizes the export of specific goods in specific quantities to a particular destination.

To sum up this table of different documents, a conclusion can be drawn that CMR Convention is more popular, and it is more comprehensive and easier to use. Nevertheless, a Bill of Lading, the FIATA (multimodal) Bill of Lading, Forwarders' certificate of receipt

(FCR), export compliance documents are needed in certain cases. These documents are used in different ways beside/instead the CMR convention.

A bill of lading is a document issued by a carrier (or his agent) to acknowledge receipt of cargo for shipment (*Investopedia, 2017*). In British English the term relates to ship transport only and in American English to any type of transportation of goods. A bill of lading must be negotiable, and serves three main functions:

- it is a conclusive receipt, an acknowledgement that the goods have been loaded;
- it contains or evidences the terms of the contract of carriage;
- it serves as a document of title to the goods, subject to the nemo dat rule.

Meanwhile the FIATA (multimodal) Bill of Lading serves as a shipping contract and a proof that the goods have been carried with the use of more than one mode of transportation (*FIATA FCR, 2015*). Unlike other transport documents, the FBL does not identify any type of transport as the principal, so the responsibility falls on the forwarding agent which acts as a carrier from the collection till the delivery of the goods, including the involvement of any third party. This document is used only in international transactions in which the goods are carried in two or more modes of transportation (multimodal).

Increasingly, international trade journeys are intermodal, with freight forwarders playing a crucial coordinating role. Much road freight is organised in this way.

Forwarders' documents have been designed for these kinds of transactions. The Forwarders' Certificate of Receipt (FCR) provides proof that a forwarder has accepted your goods with irrevocable instructions to deliver them to the consignee indicated on the FCR.

Using an FCR can speed up payment. For example, if one is selling overseas and the contract with the buyer states that the goods are collected from the factory and the buyer is responsible for arranging the freight, an FCR can be issued when the buyer's forwarder collects goods.

An export license is a government document that authorizes the export of specific goods in specific quantities to a particular destination. This document may be required for most or all exports to some countries or for other countries only under special circumstances. Examples of export license certificates include those issued by the Department of Commerce's Bureau of Industry and Security (dual use articles) (*Export Education, 2016*).

To conclude, the cargo carriage documents are used for different functions, modes of transport; are similar in their composition and encompass different fields including liabilities, shipping types, legal aspects and payment.

Conclusions

A CMR consignment note is required for cargo carriage by international road transport. The advantage is that it is a document recognised by all enforcement officers of the countries parties to the CMR Treaty which leads to less confusion by international cargo haulage.

CMR is used next to the other international document for cargo transportation such as Bill of Lading, FIATA Forwarders' certificate of receipt, Export compliance documents and others depending on the modality, export issues, forwarder's role, etc.

The main benefit of CMR convention is that there is fair competition between carriers and it simplifies the claims handling and reduces number of Court cases.

The limitations of CMR lead to presumption of liability of the Carrier - strict liability, liability of the carrier for delay, which arises between the taking over and delivery of the goods.

Bibliography

1. *Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road* (1956). United Nations.
2. Dictionary of international trade (2015). *FBL FIATA Bill of lading*. Retrieved May 2017, from <https://www.globalnegotiator.com/international-trade/dictionary/fbl-fiata-bill-lading/>
3. Export Education (2016). *Documentation for Export Compliance*. Retrieved March 2018, from <https://www.export.gov/article?id=U-S-Compliance-related-Documents>

4. Fernie, J., Sparks, L. (2004). *Logistics and retail management: insights into current practice and trends from leading experts*. Great Britain: Saxon Graphics Ltd., p. 2-3.
5. FIATA FCR (2015). *What is FIATA FCR (Forwarder's Certificate of Receipt) and what are the differences between a FCR and Bill of Lading*. Retrieved March 2, 2018, from <http://www.letterofcredit.biz/What-is-FIATA-FCR-Forwarders-Certificate-of-Receipt-and-what-are-the-differences-between-FCR-and-Bill-of-Lading.html>
6. Grant, D., Trautrim, A., Wong, C. (2014). *Sustainable logistics and supply chain management*. Great Britain: Kogan, p. 55-56.
7. Hamdan, N. (2013). *International Carriage of Goods by Road (CMR)*. Retrieved March 2018, from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2276618
8. International road transport union (2015). *The CMR Convention*. Retrieved March 2018, from <https://www.iru.org/>
9. Investopedia (2017). *Bill of lading*. Retrieved April 27, 2017, from <http://www.investopedia.com/terms/b/billoflading.asp>
10. Logistics world (2017). *What is logistics?* Retrieved March 2018, from <http://www.logisticsworld.com/logistics.htm>
11. Palšaitis, R. (2010). *Šiuolaikinė logistika*. Vilnius: VGTU. 67 p.
12. Rushton, A., Oxley, J., Croucher, P. (2004). *Logistics and distribution management*. Great Britain: Kogan Page, p. 7.

Kopsavilkums

Saistībā ar ekonomikas izaugsmi pēdējā laikā ievērojami pieaug ražošanas tempi, bizness kļūst arvien globālāks, tāpēc vienlaikus ievērojami ir pieaugusi arī vajadzība pēc kravu pārvadājumiem. Preču fizisko kustību un materiālu pārvaldību organizē logistikas menedžeri. Savas pieejamības un elastīguma dēļ īpaši populārs Eiropā ir kļuvis autotransports, kur pašsaprotami ir nepieciešami daudzi dokumenti. Ņemot vērā to, ka daudzās Eiropas Savienības valstīs izmanto CMR konvenciju (Konvencija par kravu starptautisko autopārvadājumu līgumu), CMR kravas pavadzīme ir labākā izvēle, lai izvairītos no pārpratumiem, veicot starptautiskos pārvadājumus. Šā darba mērķis ir izpētīt CMR kravas pavadzīmes izmantošanas iespējas, priekšrocības un trūkumus salīdzinājumā ar citiem līdzīgiem kravas dokumentiem. Pētījuma metodoloģija ietver literatūras avotu analīzi un dokumentu salīdzinošo analīzi. Veicot pētījumu, ir noskaidrots, ka CMR kravas pavadzīme vienkāršo sūdzību pārvaldību un palīdz izvairīties no lietu izskatīšanas tiesā. Tomēr trūkumi norāda uz pārvaldātāja atbildības prezumpciju, kas saistīta ar kravas piegādes kavējumu, kravas pārņemšanu un piegādi. Apkopojot var apgalvot, ka CMR kravas pavadzīme, kas apstiprina kravas autopārvadājumu līgumu (CMR konvencija), ir viens no piemērotākajiem dokumentiem, veicot kravu pārvadājumus ar autotransportu Eiropas Savienības valstīs.

IEDZĪVOTĀJU NAUDAS LĪDZEKĻU IZVIETOŠANAS IESPĒJU NOVĒRTĒJUMS ASSESSMENT OF THE POSSIBILITIES FOR PLACEMENT OF POPULATION'S MONEY

Anastasija Jeršova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, anastasija.jershova@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Inta Kotāne Mg.oec. lektore*

Abstract. *The income of inhabitants can be not only consumed but also deposited or diverted to investments which can be made by using one or several money placement possibilities. This article deals with four money placement possibilities: deposits offered by banks, transactions with financial instruments, financing platforms and transactions with cryptocurrency. During the research was investigated how to calculate the amount of the provisional income, thus clarifying which placement possibilities are worth to choose for getting the maximum benefit in the future. The provisional amount of the income depends on the influence of the several factors; if an investor foresees them he will get the maximum level of the benefit in the future.*

Keywords: *deposits, investments, profit.*

Ievads

Lai nākotnē varētu veikt lielākus pirkumus vai nodrošinātu “drošības spilvenu”, cilvēki aizvien vairāk aizdomājas par uzkrājumu vai ieguldījumu veikšanu, kas nākotnē var sekmēt papildus ienākuma gūšanu. Tomēr pastāvot ļoti plašai naudas līdzekļu izvietojšanas iespēju izvēlei, ir nepieciešams veikt to novērtējumu ar mērķi noskaidrot, kura no iespējām var sniegt maksimālu labumu nākotnē. Izvēloties noteiktas naudas līdzekļu izvietojšanas iespējas ir nepieciešamas papildus zināšanas, iemaņas, prasmes un interese par to, kā “nauda spēj pelnīt naudu”.

Raksta autore veica pētījumu, lai noskaidrotu, kuras naudas līdzekļu izvietojšanas iespējas ir ieteicams izvēlēties, lai nākotnē varētu saņemt maksimālu labumu.

Pētījuma aktualitāte: pastāv vairākas iespējas, kur var izvietot naudas līdzekļus. Tomēr pirms savu naudas līdzekļu izvietojšanas ir nepieciešams izvērtēt visas iespējas, lai nākotnē gūtu maksimālu labumu.

Pētījuma objekts: iedzīvotāju naudas līdzekļu izvietojšanas iespējas.

Pētījuma priekšmets: iedzīvotāju naudas līdzekļu izvietojšanas iespēju novērtējums.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot iedzīvotāju naudas līdzekļu izvietojšanas iespējas un veikt to novērtējumu.

Pētījuma uzdevumi:

- izpētīt iedzīvotāju naudas līdzekļu izvietojšanas iespējas, to priekšrocības un trūkumus;
- novērtēt naudas līdzekļu izvietojšanas iespējas Latvijā;
- izstrādāt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus optimālai naudas līdzekļu izvietojšanai.

Hipotēze: pārdomāta naudas līdzekļu izvietojšana veicina iedzīvotāju ienākumu pieaugumu nākotnē.

Pētījuma laika periods: pētījuma ietvaros tika izmantota statistiskā informācija laika periodā no 2014.gada līdz 2017.gadam, Latvijā darbojošos banku pakalpojumu cenrādis uz 2018.gadu, jaunākās zinātniskās publikācijas par naudas līdzekļu izvietojšanas iespējām un pārējiem informācijas avotiem netika ņemts vērā datējums.

Pētīšanas metodes: loģiski - konstruktīvā metode, zinātniskās indukcijas metodes, grafiskā metode, analīzes metode, sintēzes metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, dokumentu analīze.

Naudas līdzekļu izvietojuma iespēju teorētisks raksturojums

Naudas līdzekļu izvietojuma iespēja ļauj iedzīvotājiem nākotnē saņemt papildus ienākumus procentu maksājumu vai peļņas veidā. Tomēr papildus ienākumu gūšana nav iespējama neuzņemoties noteiktus riskus.

Pirms naudas līdzekļu izvietojuma iespēju izvēles ir nepieciešams noskaidrot sekojošus aspektus: kāds ir ieguldījuma mērķis, uz kādu termiņu ir vēlme ieguldīt, jāizvērtē vai vēlaties drošību vai lielāku peļņu (*Swedbank, b.g.*). Līdz ar to ir jāreķinās ar to ka, ja ir vēlme saņemt augstāku atdevi, tas ir iespējams tikai uzņemoties lielāku risku un otrādi, ja vēlaties lielāku drošību, tad nākotnē var sagaidīt mazāku atdevi (*Grišins, 2017., 4.lpp.*).

Vienu no senākajām un pazīstamākajām naudas ieguldīšanas iespējām tiek uzskatīti banku noguldījumi. Noguldījumi bankās tiek iedalīti termiņnoguldījumos, pieprasījuma noguldījumos un krājnoguldījumos, kas ir iepriekš minēto noguldījumu veidu apvienojums. Termiņnoguldījums ir bankas pakalpojums, kurš tiek noslēgts uz noteiktu vai nenoteiktu termiņu, procentu likmes pieaugums tiek noteikts tieši proporcionāli atkarībā no noguldījuma termiņa un valūtas. Tomēr ir jāņem vērā, ka netiek piemērota brīva piekļuve termiņnoguldījuma naudas līdzekļiem un var tikt piemēroti līgumsodi, ja tiek izbeigts līgums pirms termiņa beigām. Pieprasījuma noguldījumiem ir brīva naudas līdzekļu pieejamība, tomēr šāda veida noguldījumiem ir zemas procentu likmes vai arī pastāv to neesamība. Turpretī krājnoguldījumus ir iespējams papildināt un tiem piemīt salīdzinoši augsts ienesīgums, bet šādu bankas pakalpojumu var izmantot tikai fiziskas personas (*Saksonova, 91.lpp.*).

Kā populārākais naudas turēšanas un uzkrāšanas veids Latvijas iedzīvotāju vidū ir noguldījumi bankās (75 % no kopējiem finanšu aktīviem Latvijas mājsaimniecībās) (*Hāka, 2016.*).

Darījumi ar vērtspapīriem var būt ļoti interesanta nodarbe, tomēr ir jāatceras, ka ne visi darījumi būs veiksmīgi (*Grišins, 2017., 4.lpp.*). Pētījuma ietvaros tika izpētīti darījumi ar akcijām un krājobligācijām.

Darījumi ar akcijām prasa augstu risku un var sniegt augstu atdevi. Akciju iegādei nav nepieciešams liels kapitāls un peļņai no ieguldījumiem ir potenciāls strauji augt, tomēr no investora puses ir nepieciešama pastāvīga sekošana līdz jaunākajām tirgus tendencēm (*Grišins, 2017., 4.lpp.*). Iedzīvotājiem, kuri vēlas palielināt savus nākotnes ienākumus ar darījumu ar akcijām palīdzību, ir jāreķinās ar to, ka ir nepieciešams vērtspapīru konts kādā no Latvijā reģistrētām bankām un vēlamas priekšzināšanas par vērtspapīru tirgus pamatprincipiem.

Ar naudas līdzekļu starpniecību ir iespējams iegādāties valsts emitētās krājobligācijas (valsts parādzīmes). Šis vērtspapīrs tiek uzskatīts par drošāko ieguldījuma veidu, jo valsts garantē pilno veiktā ieguldījuma apmēra atmaksu. Neskatoties uz augsto drošību, krājobligācijas sniedz zemu atdevi (*Lūse, 2017.*). Salīdzinājumā ar citām naudas līdzekļu izvietojuma iespējām procentu ienākums būs niecīgs. Procentu ienākuma pieaugums ir iespējams, palielinot ieguldījuma summas apmēru un fiksēto ieguldījuma termiņu.

Pēdējo gadu laikā kā viena no aktuālākajām finanšu inovācijām tiek minētas finansēšanas platformas, kuras tiek iedalītas savstarpējo aizdevumu platformās un kolektīvās finansēšanas platformās (*Danovičs, 2018.*). Savstarpējo aizdevumu jeb *peer-to-peer* (P2P) platformas paredz jau izsniegto aizņēmumu cesijas prasību izvietojuma, t.i., iespēja iegādāties prasījuma tiesības. Turpretī kolektīvās finansēšanas platformu jeb *crowdfunding* investori iegulda savus naudas līdzekļus salīdzinoši lielos investīciju projektos (*Danovičs, 2018.*).

P2P platformām piemīt zema drošība, bet augsts ienesīgums, jo pastāv risks, ka aizņēmējs neizpilda savas saistības un tiek zaudēts viss ieguldījuma apmērs. Tomēr gadījumā, kad aizņēmums tiek atmaksāts, investors var sagaidīt peļņu līdz pat 15 % apmērā (*Lūse, 2017.*). Tāpēc salīdzinot abus finansēšanas platformu veidus, kolektīvās finansēšanas platformām piemīt augstāka drošība, jo projekta neīstenošanas gadījumā ieguldījums pilnā apmērā tiek atgriezts investoram.

Protams, pēdējo gadu laikā augsta uzmanība tiek pievērsta darījumiem ar kriptovalūtām. Šīs valūtas tiek izmantotas kā maksājumu līdzeklis, to sāk akceptēt aizvien vairāk dažādu

nozaru uzņēmumu (*Oksanens., Svilāns., Berdigans, 2017., 5.lpp.*). Jebkāda valūta var būt dzīvotspējīga tikai, ja tā ir ieguvusi pilnīgu cilvēku uzticību un to sāk izmantot. Neskatoties uz to vai tas ir dolārs vai *bitcoin*, šī valūta strādās tikai, ja cilvēki tai ticēs (*Vigna, Casey, 2015*). Kriptovalūtām piemīt augsts risks, tomēr veiksmīga darījuma gadījumā ir iespējams saņemt augstu atdevi. Veicot darījumus ar kriptovalūtām nav nepieciešami tādi starpnieki kā bankas un šādas valūtas īpašumtiesības ir anonīmas (*Grišins, 2017., 4.lpp.*). J.Gavars uzsver, ka ir nepieciešams pieturēties pie pazīstamākajām kriptovalūtām, kuras pašreiz ir *Bitcoin* un *Ethereum* un jāizmanto pārbaudīti brokeri, piemēram, *Coinbase* (*Gavars, Arbidāne, Puzo, 2018.*).

Katra naudas līdzekļu izvietojuma iespēja nākotnē sniedz noteiktu ienākuma apjomu, kuru ietekmē dažādi faktori, kas var to gan samazināt, gan palielināt. Provizorisko ienākuma apjomu var aprēķināt, ņemot vērā iepriekšējo gadu tendences.

Latvijas iedzīvotāju potenciālā ienākuma provizoriskais aprēķins no naudas līdzekļu izvietojuma

Iepriekš minēto naudas līdzekļu izvietojuma iespēju ienesīguma novērtēšanai tika sastādīta 1.tabula.

1. tabula

Provizoriskais potenciālā ienākuma aprēķins, izvēloties piedāvātās naudas līdzekļu izvietojuma iespējas 01.01.2017. - 31.12.2017. (autores sastādīta)

Naudas līdzekļu izvietojuma metode	Procentu likme, %	Procentu ieņēmumi, EUR	Gala/ papildus ieņēmumi, EUR	Sākotnējās/papildus izmaksas, EUR	Tīrā peļņa, EUR
Terminnoguldījums	1,11	5,55	505,55	IIN no kapitāla pieauguma (15 %) - 0,83	4,72
Krājnoguldījums	0,20	1,00	501,00	IIN no kapitāla pieauguma (15 %) - 0,15	0,85
Darījumi ar akcijām	-	-	Gala ieņēmumi (56 akcijas) (31.12.2017.)- 560,00 Izmaksātās dividendes - 44,35 (05.07.2017.) un 46,87 EUR (05.12.2017.)	Sākotnējās izmaksas (56 akcijas) (01.01.2017.) - 491,68 Bankas pakalpojumi - 5,70 IIN no kapitāla pieauguma (15 %) - 10,25 Ieturētais IIN no izmaksātajām dividendēm (10 %) - 10,14	133,45
Krājobligācijas	0,0100	0,05	500,05	500,00	0,05
Finansēšanas platforma	15	75,00	575,00	500,00	75,00
Darījumi ar kriptovalūtu	-	-	67 kriptovalūtu pārdošana (31.12.2017.) par 502,13 (1 vienība), kopā 33 642,71	67 kriptovalūtu iepirkšana (01.01.2017.) par 7,41 (1 vienība), kopā 496,47	33 146,24

Sastādot 1.tabulu tika pieņemts, ka Latvijas iedzīvotājam, potenciālajam investoram, pieejami 500 EUR, kurus viņš ir izlēmis ieguldīt termiņā uz 1 gadu, kādā no naudas līdzekļu izvietojuma iespējām.

1.tabulā tika apskatītās naudas līdzekļu izvietojuma iespējas, kuras apvieno gan augstu atdevi un augstu risku, gan zemu atdevi un zemu risku. Šo naudas līdzekļu izvietojuma iespēju izvēle tiek skaidrota ar to, ka pēc darba autores domām, tiek apskatītas gan visiem zināmās naudas līdzekļu izvietojuma iespējas (piemēram, noguldījumi un darījumi ar vērtspapīriem),

gan inovācijas finanšu tirgū (piemēram, darījumi ar kriptovalūtu), turklāt tās ir pieejamas katram Latvijas iedzīvotājam.

Pētījuma praktiskās daļas aprēķinos tika ņemtas vērā procentu likmes un akciju un kriptovalūtas vērtības izmaiņas 2017.gada laikā. Aprēķinot ienesīgumu no banku pakalpojumiem, tika izvēlētas bankas, kuras darbojas Latvijā un 2017.gadā (pieņemot, ka salīdzinājumā ar 2018.gadu procentu likmes nav mainījušās) piedāvāja augstākās procentu likmes termiņnoguldījumiem (AS “BlueOrange Bank”) un krājnoguldījumiem (AS “Meridian Trade Bank”). Aprēķinot ienesīgumu no darījumiem ar akcijām, tika izvēlēta AS “Latvijas Gāze”(biržas uzņēmums ar augstāko kapitalizāciju). Finansēšanas platformu ienesīgums tika aprēķināts, ņemot vērā kolektīvās finansēšanas platformas “Bulkestate.com” (darbojas Latvijā un ir pieejama Latvijas iedzīvotājiem) piedāvājumus. Kā arī tika noslēgti darījumi par kriptovalūtas *Ethereum* (viena no drošākajām un izplatītākajām kriptovalūtām) pirkšanu un pārdošanu, izmantojot brokera *Coinbase* (viens no drošākajiem brokeriem darījumos ar kriptovalūtu) pakalpojumus.

No 1.tabulā sniegtās informācijas var secināt, ka zemākais ienesīgums ir valsts vērtspapīriem, pieaugušā secībā nākamā peļņa ir termiņnoguldījumiem, tad ir banku krājnoguldījumi, nākamā ir dalībai kolektīvās finansēšanas platformās, tad ir darījumi ar akcijām un visienesīgākie ir darījumi ar kriptovalūtām.

Veicot ieguldījumu kāda no naudas līdzekļu izvietojuma iespējām, ir jāizpēta vai tiks piemēroti papildus izdevumi un vai ir iespējams saņemt papildus ienākumus. LR likums “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” nosaka, ka Latvijas iedzīvotājiem ir jāmaksā iedzīvotāju ienākuma nodoklis (turpmāk – IIN) no kapitāla pieauguma. (2017.gadā - 15 % un 2018.gadā - 20 %) (*Valsts ieņēmumu dienests, 2018.*). Tādējādi no termiņnoguldījumu un krājnoguldījumu procentu ieņēmumiem bankas automātiski atskaita aprēķināto IIN. Savukārt darījumiem ar akcijām tiek ieturēts IIN gan no starpības starp akciju pārdošanas ieņēmumiem un akciju iegādes izdevumiem, gan no izmaksātajām dividendēm.

Neskatoties uz to, ka darījumiem ar akcijām un darījumiem ar kriptovalūtām ir augstākais ienesīgums citu naudas līdzekļu izvietojuma iespēju vidū, raksta autore uzskata, ka naudas līdzekļus ir ieteicams ieguldīt kolektīvās finansēšanas platformās, jo salīdzinājumā ar iepriekš minētajām naudas līdzekļu izvietojuma iespējām, kolektīvās finansēšanas platformām piemīt zemāks risks zaudēt visus ieguldījumus un salīdzinājumā ar noguldījumiem vai krājobligācijām, var tikt saņemta salīdzinoši augstāka peļņa.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Veicot banku noguldījumu piedāvājumu novērtējumu ir nepieciešams izpētīt noguldījumu minimālo apmēru, termiņu, procentu likmes, noguldījumu papildināšanas iespējas un iespējamās komisijas un soda naudas.
2. Izvēloties darījumus ar akcijām ir jāizvēlas tas uzņēmums, par kura darbību ir interese un zināšanas, tādējādi ir iespēja paredzēt akciju vērtības izmaiņas nākotnē.
3. Izvērtējot P2P platformu piedāvājumus, ir jānoskaidro aizņēmēja iespējas atmaksāt aizdevumu un jārada abpusēja sadarbība un uzticība.
4. Darījumi ar kriptovalūtu ir ienesīgākie, tomēr tos ietekmē vairāki faktori, kuri tos padara par visriskantāko naudas līdzekļu izvietojuma iespēju. Tomēr, ja ir vēlme riskēt, tad jāizvēlas populārākas un uzticamākas kriptovalūtas un brokerus.
5. Darījumu ar kriptovalūtu augstais risks ir skaidrojams ar neprognozējamām šīs valūtas vērtības izmaiņām.
6. Drošākais no finanšu instrumentiem ir valsts parādzīmes, jo valsts garantē ieguldījuma atmaksu, tomēr darījumi ar akcijām var būt vairāk aizraujoši, jo ir nepieciešama pastāvīga sekošana līdz akciju emitentu darbībai un ātra reakcija uz izmaiņām akciju vērtībā.
7. Naudas līdzekļu izvietojuma iespēja, kura ir droša un tajā pašā laikā ar augstu ienesīgumu, ir kolektīvās finansēšanas platformas, jo investīcijas tiek atgrieztas investoram, ja projekts netiek realizēts un tiek piedāvāti peļņas procenti līdz pat 15 %.

8. Pārdomāta naudas līdzekļu izvietošana var veicināt ienākumu pieaugumu nākotnē.
9. Uzņēmējiem ir jāinformē iedzīvotājus par iespējām iegādāties viņu emitētās akcijas, tādējādi veicinot uzņēmumu un valsts tautsaimniecības izaugsmi.
10. Pieaugot ienākumu līmenim, Latvijas iedzīvotājiem ir jāveido uzkrājumi vai jāveic investīcijas, lai nākotnē gūtu papildus ienākumus procentu maksājumu veidā. Uzkrājumu veidošana nodrošina iespēju nākotnē veikt lielākus pirkumus, neuzsākot kredītsaistības.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Danovičs, V. (2018., 22.febr.). *Kopfinansējuma pakalpojumu vieta finanšu tirgū*. <http://www.db.lv/zinas/kopfinansējuma-pakalpojumu-vieta-finansu-tirgu-472246>, sk.14.04.2018.
2. Gavars, J., Arbidāne, I., Puzo, K. (2018., 12.janv.) *Globalais kriptovalūtu bums: kā aprēķināsim nodokļus Latvijā?* <https://www.pwc.com/lv/lv/news/Globalais-kriptovalutu-bums-ka-aprekinasim-nodoklus-Latvija.html>, sk. 06.04.2018.
3. Grišins, J. (2017., okt.). *Investīciju rokasgrāmata jeb kā krāt un pelnīt. Rokasgrāmata*. Rīga: Capitalia. 4. lpp.
4. Hāka, Ž. (2016., 5.maijs). *Pētījums: Latvijā aizspriedumi par investīcijām vērstpapīros - iedzīvotāji domā, ka tas ir kazino, kur vada spekulanti*. <https://ej.uz/kegj>, sk.06.04.2018.
5. Latvijas alternatīvo finanšu pakalpojumu asociācija (2017., 2.maijs). *LAFPA savstarpējo aizdevumu platformu darbības rezultātu pārskats*. <https://ej.uz/tsgm>, sk.13.04.2018.
6. Lūse, L. (2017., 4.janv.). Kur ieguldīt 1000 eiro? *Ieva*, 1, 39.lpp.
7. Oksanens, J, Svilāns, I, Berdigans, Dž. (2017., 26.sept.). Blockchain tehnoloģiju un kriptovalūta nākotnē mainīs visas nozares. *Dienas bizness*, 168, 5.lpp.
8. Saksonova, S. (2006). *Banku darbība*. Rīga: Latvijas Komercbanku asociācija. 91. lpp.
9. Swedbank. [b.g.] *Kur ieguldīt- bankas kontā vai uzņēmuma akcijās?* <https://www.manasfinanses.lv/uzkrajumi/naudas-ieguldijums-150>, sk.14.04.2018.
10. Valsts ieņēmumu dienests. (2018., 5.febr.). *Ienākuma nodoklis no kapitāla pieauguma*. <https://www.vid.gov.lv/lv/ienakuma-nodoklis-no-kapitala-pieauguma>, sk.13.03.2018
11. Vigna, P., Casey, M. J. (2015.). How bitcoin and digital money are challenging the global economic order. *The age of Crypto Currency. New York*. Retrieved April 17, 2018 from <https://ej.uz/s9bm>

Summary

The author outlined the results of the research on money placement possibilities of inhabitants in this article. The aim of the research was to investigate money placement possibilities and to evaluate them. To reach the aim the author investigated money placement possibilities, their advantages, and disadvantages, evaluated money placement possibilities in Latvia and drew conclusions and put forward proposals how to make optimal money placement.

It is relatively difficult to evaluate where is worth to place money for getting the maximum benefit in the future. Therefore, first of all, it is necessary to clarify how much profit you want to get and how high is the risk you are ready to take. Multiple literature sources mention that making the investment which asks for a high-risk-taking will give highest profit or loss in the future. Therefore the mainly potential profit from money placement depends on human's personal character and subjective opinion.

During the research, it was approved that there is a significant difference between amounts of the income from the different money placement possibilities. It was approved that with taking on a higher risk it is possible to expect a higher return in the future. Government bonds are the safest money placement possibility because the state guarantees its repayment but it will give negligible profit in the future. Whereas transactions with cryptocurrency can give a profit of several thousand but waiting too long or making the wrong choice will contribute a loss of all investments. Respectively the profit of the future depends on the choice of the investor.

During the evaluation of the money placement possibilities, it is necessary to find out if there are any adjacent expenses and if there is any additional income, for instance, the dividend payout of the company. Additional income can make deposits or investment more attractive thereby the income of inhabitants and state national economy will grow.

The hypothesis of the research was confirmed. Namely, the thoughtful placement of the funds will promote the growth of the income of inhabitants in the future. The author of the article concluded that there are money placement possibilities which can promote the profit of only a few euro cents and even several thousand euros' during the year.

The author also concluded that investments in crowdfunding financial platforms are the safest and in at same time the most lucrative. This type of investments supports the Latvian companies and promotes the growth of the state national economy.

TŪRISMA PLĀNOŠANA UN TĀ ATTĪSTĪBAS POTENCIĀLA IDENTIFICĒŠANA LUDZĀ

TOURISM PLANNING AND IDENTIFYING ITS DEVELOPMENT POTENTIAL IN LUDZA

Ligita Karvele

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ligita.karvele@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Daina Znotiņa** Mg.soc.sc. lektore

Abstract. Nowadays the actual problem is the reduction of population in small towns thus affecting the preservation and development of territories. Due to the migration and the negative natural increase of the population, the population of Ludza district is decreasing faster than the national average. Urban tourism is a growing tourism market. World tourism trends in today's market suggest that the number of tourists attracted by cities is increasing. Development of the tourism sector is one of the priorities of Ludza town development, as it promotes employment, business development, attraction of investments, as well as recognition of town image. In general this can be seen as a significant contribution to economic development but so far in the framework of the development of the Ludza town, tourism development opportunities have not been fully identified and used, and development is necessary continuously. It is important to conduct surveys, including surveying local people and tourism experts to find out the interests of visitors. This article will analyze the main principles and objectives for tourism development in towns. The aim of the article is to theoretically justify the need for tourism planning and identification of development potential in the town, studying Ludza's example.

Keywords: tourism development, tourism planning, tourism potential, urban tourism.

Ievads

Nemot vērā pilsētas kā aktuālus galamērķus tūrisma tirgū, tās var uzskatīt par pastāvīgu tūristu piesaisti. Vecās Eiropas pilsētas ar bagātu vēsturi un kultūrvēsturisko mantojumu, skaistu arhitektūru un īpašu „garu” ir populāri galamērķi, gūst ekonomisku labumu no tūrisma, taču tajā pašā laikā tās saskaras ar problēmām, kas saistītas ar tūrisma attīstību. Tūrisms pilsētās ir ne tikai saimnieciskā darbība, bet tūrisms ietekmē pilsētas tēlu un vietējo iedzīvotāju ikdienas dzīvi (*Jurdana, Sušilović, 2006, p. 135*).

Ludzas novada vērtības ir savdabīgie kultūrvēsturiskie objekti, kas ir nozīmīgi kultūras tūrisma attīstībai - baznīcas, Ludzas vecpilsēta, arheoloģiskie objekti, muzeji, kā arī bagāts un unikāls nemateriālās kultūras mantojums. Ludzas novadā dzīvo vairāku tautību cilvēki - latvieši, krievi, baltkrievi, ukraiņi, poļi, ebreji u.c., un novadā ir 5 reliģisko konfesiju ticīgie - katoļi, pareizticīgie, vecticībnieki, luterāņi, Mozus ticīgie. Tieši šī dažādība veido Ludzas novada savdabību. “Ludza kā senākā Latvijas pilsēta ar tās kultūrvēsturiskajiem objektiem, daudzveidīgajiem dabas resursiem, amatniecības un tradīciju mantojumu paver plašas iespējas nozares attīstībai. Tūrisma nozares attīstība ir viena no Ludzas pilsētas attīstības prioritātēm, jo to attīstot, tiek sekmēta nodarbinātība, uzņēmējdarbības attīstība, investīciju piesaiste, kā arī pilsētas tēla atpazīstamība” (*Ludzas novada dome, 2012., 9. lpp.*). Kopumā to var vērtēt kā būtisku devumu ekonomiskajā attīstībā, taču līdz šim Ludzas pilsētas attīstības ietvaros nav pilnvērtīgi apzinātas un izmantotas tūrisma attīstības iespējas.

Plānojot pilsētas tūrismu, ir svarīgi apzināt jaunākās teorētiskās atziņas un labāko praksi galamērķu plānošanā un attīstībā pašvaldības līmenī, tāpēc ir nepieciešams veikt vispusīgu situācijas analīzi, izmantojot dažādus sekundāro datu avotus, iepriekš veiktās izpētes, veikt uzņēmēju un citu ieinteresēto pušu iesaisti un viedokļu izpēti, organizējot fokusgrupu tikšanos.

Būtisks ir rīcības plāns, kurā ir svarīgi veikt situācijas raksturojumu un analīzi, kā arī izstrādāt rīcības plānu konkrētam periodam, kas ietver konkrētus veicamos pasākumus, sagaidāmos darbības rezultātus, noteiktus izpildes termiņus, atbildīgās institūcijas, finansējuma apjomu un avotus. Būtiska ir pašvaldības institūciju un uzņēmēju sadarbība, mērķtiecīga finansējuma piesaiste un īstenoto pasākumu kontrole un uzraudzība. Iepriekš minētais ir būtisks pilsētas tūrisma plānošanā, taču vispirms ir nepieciešams aktualizēt jautājumu par tūrisma attīstības pilsētā nozīmi, un izpētīt kādas rīcības ir būtiski veikt pilsētas tūrisma attīstībai. Tāpēc

rakstam ir izvirzīts sekojošs **mērķis**: teorētiski pamatot nepieciešamību tūrisma attīstībai un potenciāla identificēšanai pilsētā, apskatot Ludzas piemēru.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- 1) novērtēt tūrisma attīstības pilsētā nozīmi;
- 2) izvērtēt nepieciešamību tūrisma attīstības potenciāla identificēšanai Ludzā;
- 3) izpētīt kādas rīcības ir būtiskas pilsētas tūrisma attīstības identificēšanai.

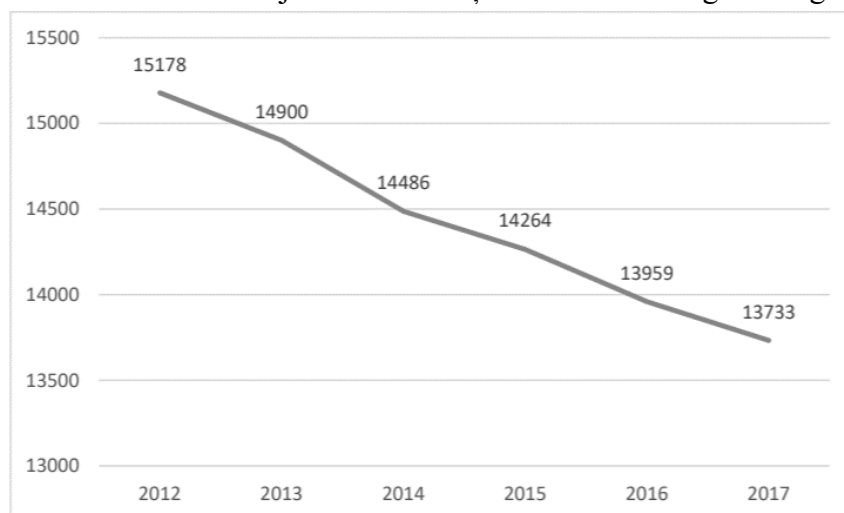
Pētījumā pielietotās metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, aprakstot teorētiskos aspektus un līdzšinējo pieredzi; analīzes metode, aprakstot datus no tabulām un salīdzinot iegūtos datus; statistiskā grupēšana (aprakstošā statistika) statistikas datu apstrādei un analīzei; dokumentu analīzes metode, izvērtējot Ludzas novada attīstības programmu.

Literatūras analīze

Ir pierādīts, ka kopš 20. gadsimta otrās puses tūrisms ir viens no pasaules ekonomikas un izaugsmes veicinātājiem (*Meyer, 2011, p. 25*), un tūristu skaits ar katru gadu pieaug. Ir būtiski uzsvērt, ka tūrisma reģionālās saiknes un vietējā klātbūtne ir nozīmīga, jo vairākums tūristu piesaistes ir balstītas uz reģiona apskates objektiem, ainavu un vietējo kultūru. Ja šī teritorija ir ar atbilstošu piedāvājumu, tūrisms sāk veidot telpiskus procesus, jo tas ietekmē struktūru, nodarbinātību, telpiskās attiecības un apkārtējo vidi, dzīvesveidu un dzīves kvalitāti (*Lew, Hall, Timothy, 2008; Hall, 2012., p. 401*).

Mazo pilsētu ekonomiskā un sociālā pārstrukturizēšana ir plaši aprakstīts fenomens. Šādu izmaiņu dēļ, mazās pilsētas un lauku teritorijas meklē veidus kā atdzīvināt tās ekonomiku un stabilizēt populāciju (*Halseth, Meiklejohn, 2009, p. 293*).

Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka Ludzas novada iedzīvotāju skaits samazinās straujāk nekā vidēji valstī. Salīdzinājumā ar 2012. gadu, 2017. gada sākumā novada iedzīvotāju skaits krities par 9,5%, Latvijā šajā laika periodā samazinājums ir 4,6%. 1. attēlā var redzēt Ludzas novada iedzīvotāju skaita izmaiņas 2012. – 2017. gadā uz gada sākumu.

1. attēls. Iedzīvotāju skaita izmaiņas Ludzas novadā 2012.-2017. gada sākumā (*Ludzas novada dome, 2018., 17.lpp.*)

Pašā Ludzas pilsētā 2015. gada sākumā bija 8854 iedzīvotāji, taču 2018. gada sākumā skaits ir samazinājies līdz 8387 iedzīvotājiem. Galvenie iedzīvotāju skaita samazinājuma faktori ir iedzīvotāju migrācija un negatīvais dabiskais pieaugums (*Ludzas novada dome, 2018., 17.lpp.*).

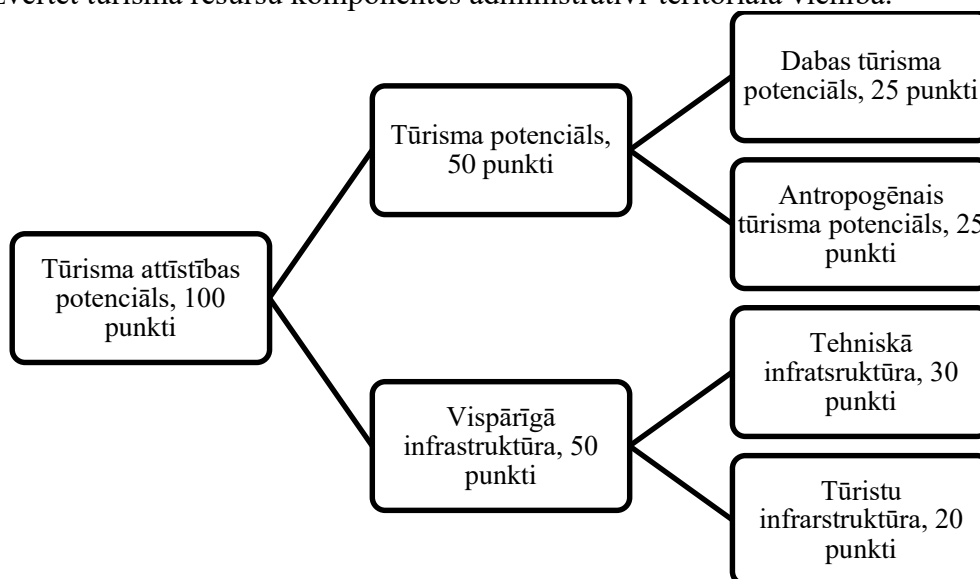
Mūsdienās aktuāla problēma ir iedzīvotāju skaita samazināšanās mazās pilsētās, līdz ar to ietekmējot teritoriju saglabāšanu un attīstību. Cilvēki pārvietojas uz lielākām pilsētām, kā rezultātā rodas ekonomiskās grūtības vietējiem veikalniem un uzņēmumiem. Mazo uzņēmumu slēgšana veicina ēku pamešanu novārtā un attīstības trūkumu esošajās tukšajās zemes daļās. Savukārt daudzas lauku centra teritorijas. Tūrisms var būt kā metode ekonomiskai

un sociālai izaugsmei lauku teritorijās. Tāpat arī pastāv dažādas stratēģijas, kuru mērķis ir veicināt tūrismu un metodes, kuras veicina apmeklētību un dzīvību pilsētā. Pastāv dažādas alternatīvas pieejas, kuras ir efektīvas mazu pilsētu izaugsmei.

Tūrisms tiek uzskatīts par aktivitāti, kas ir būtiska tautu dzīvē, jo tas tiešā veidā ietekmē sociālo, kultūras, izglītības un ekonomikas sektorus un starptautiskās attiecības. Tūrisms ietver ceļojošas personas aktivitātes un uzturēšanos ārpus dzīves vietas ne ilgāk kā vienu gadu ar mērķi atpūsties, biznesam vai citiem mērķiem (*World Tourism Organization, 1995, p. 5*).

Mazām pilsētām un lauku teritorijām aktīvi jāmeklē jaunas aktivitātes, kuras aizstāj vai papildina tradicionālo ekonomiku. Viens no ceļiem potenciālajai alternatīvajai ekonomikai ir tūrisms (*Rogerson, Kiambo, 2007, p. 505; Hall, Muller, 2004, p. 151*). Tūrisma industrija ir kompleksa un sarežģīta vienība (*Smith, 2000, p. 163; Jennings, 2001, p. 274*). Pateicoties tās strukturālajai organizācijai, ir grūti novērtēt tās kopējās izmaksas reģionā vai valstī. Ir pierādīts, ka vietējā līmenī tā ir svarīga galvenā vai papildus komponente vietējai ekonomikai (*Hardy, Beeton, Pearson, 2002, p. 475*).

Lai pilnvērtīgi izpētītu tūrisma potenciālu, tiks izmantotas kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes. Pielietotās metodes ļaus izcelt mazāk attīstītās tūristu teritorijas un identificēt alternatīvās, kurām ir potenciāls piesaistīt tūristus. Rumānijas tūrisma ministrija ir izstrādājusi tūrisma attīstības potenciāla izvērtēšanas modeli, kurā indikatori tiek izvērtēti objektīvi, un, palīdz izvērtēt tūrisma resursu komponentes administratīvi-teritoriālā vienībā.

2. attēls. Tūrisma attīstības izvērtējuma modelis (autores sastādīts pēc Boengiu, 2012, p. 235)

Šajā modelī tūrisma potenciāla attīstība tiek vērtēta saskaitot tūrisma potenciāla vērtības (dabas tūrisma + antropogēnā tūrisma potenciāls) ar vispārīgās infrastruktūras vērtības (tehniskā + tūristu infrastruktūra). Sastādot dabas vērtības, tiek ņemti vērā 5 pamatelementi (topogrāfija, klimats, biodaudzveidība, hidrogrāfija, ainava). Šos elementus novērtē ar 8 indikatoriem: zemes forma, ģeomorfoloģiskā piesaiste, klimats, upes, mežs, endēmiskā flora, dabas rezerves, medības, dabas ainavas (*Albu, 2007, p. 215*). Antropogēnajam potenciālam un infrastruktūrai tiek attiecināti 9 indikatori kultūrvēsturiskajam potenciālam, 12 indikatori tūrisma infrastruktūrai (naktsmītnes, tūrisma maršruti, informācijas dokumentācija), un 7 indikatori, lai izvērtētu tehnisko infrastruktūru (*Boengiu, 2012, p. 235*).

Ekonomiskais labums no tūrisma ir jaunu darba vietu radīšana (jaunu uzņēmumu radīšana), līdz ar to palielinot darba vietu skaitu. Tūristu teritorijas nav nemainīgas, tās mainās, jo tūristi un pakalpojumu sniedzēji tirgū gan parādās, gan arī pazūd no tā. Protams, tūrisms visādā ziņā ietekmē teritorijas gan pozitīvā, gan arī negatīvā veidā. Tūrisma plānošana un vadīšana ir svarīga, lai integrētu tūristus galamērķu īpašajās zonās, lai saglabātu un uzturētu nepieciešamo infrastruktūru un tūrisma produktus. Tūrisma attīstības plānošanas dokumenti,

pieteikumi, sagataves ir nepieciešami, lai identificētu tūrisma attīstības iespējas konkrētā teritorijā, nepieciešams izvērtēt infrastruktūru, tūrisma produktus un pakalpojumus:

- tūrisma objektus un apkārtējo vidi – kuri varētu būt tūristu interešu objekti vai rekreācijas resursi;
- transporta veidi un naktsmītnes;
- pakalpojumi – informācija, ēdināšana, tirdzniecība – suvenīri, amatnieku darbnīcas, māksla, noma, bankas un naudas maiņas punkti, veselības aprūpe un sabiedrisko pakalpojumu institūcijas, transportlīdzekļu servisi;
- zemes, gaisa un ūdens transportlīdzekļu nomas punkti un stacijas;
- institucionālā kārtība – tūrisma likumdošana un normas, sabiedriskā un privātā tūrisma struktūras, sistēmas un iniciatīvas, lai piesaistītu investīcijas tūrisma pakalpojumiem, apmācību programmām, izglītībai, tūrisma popularizēšanai;
- vispārējā infrastruktūra – ceļu tīkls, enerģijas barošanas avots, komunālā infrastruktūra u.c.

Līdzīga struktūra var tikt izmantota, lai izvērtētu teritoriju tūrisma potenciāla pievilcību. Papildus iepriekš minētajām iezīmēm, pievilcības izvērtēšanai var tikt izmantoti kādi no šiem indikatoriem:

- tūrisma resursi (dabas, kultūrvēstures, sociālās, cilvēku, mākslīgi) un infrastruktūra (tūrisma industrijas sastāvdaļas);
- naktsmītne, ēdināšana, transports, pasākumi, informācija, vadība, ekskursiju kvantitāte un kvalitāte, izglītošanās programmas;
- tūristu plūsma;
- statuss (piemēram, UNESCO Pasaules kultūras mantojuma objekti, Nacionālie parki u.c.);
- pieejamība un tūrisma tīklojuma situācija teritorijā;
- tūrisma biznesa pievilcība investoriem un tūrisma attīstības perspektīva teritorijā;
- nacionālā tūrisma attīstības politika un ģeopolitiskā situācija reģionā.

Tūrisma attīstības potenciāls var tikt raksturots ar tūrisma produktu un pakalpojumu parametru kompleksu un tūrisma teritoriju potenciālu, ko raksturo tūrisma vadība, resursi, statuss.

Tūrisms ieņem arvien lielāku lomu reģionālās izaugsmes veicināšanā. Būtisku labumu tas dod ekonomikā - veicina nodarbinātību, investīciju palielināšanos un infrastruktūras attīstību. Lauku teritorijām un mazām pilsētām tūrisma attīstība ir viens no īpašiem gadījumiem ekonomikas izaugsmei un labklājībai, būtiski ietekmējot citus ekonomisko aktivitāšu sektorus.

Pasaules Tūrisma Organizācijas vīzija uzsver šādas iezīmes tūrisma sektoram:

- mudina pašvaldības akceptēt tūrisma un ceļošanu kā stratēģisko prioritāti ekonomiskajai izaugsmei un nodarbinātībai;
- atvērt konkurētspējīgus tirgus, lai nodrošinātu vispārējā nolīguma par pakalpojumu tirdzniecību īstenošanu;
- izvairīties no šķēršļiem tūrisma izaugsmei, kas iekļauj ar tūrisma saistītās infrastruktūras uzlabošanu, piemēram, ceļu un citu tūristu ērtību rekonstrukciju un modernizāciju.

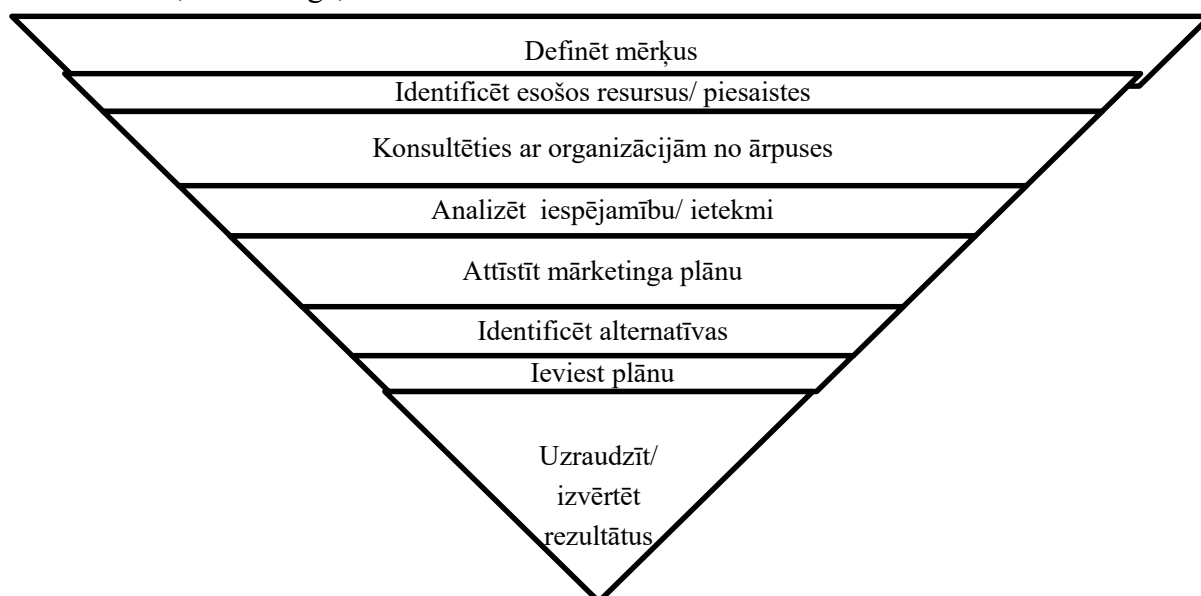
Lai piesaistītu tūristus konkrētai teritorijai, ir nepieciešama sistemātiska pieeja. Viens no galvenajiem posmiem efektīvai pārvaldībai ir tūrisma plānošanas process vietējā līmenī, kuram jābūt balstītam ne tikai uz analīzi tūrisma sektorā, tūrisma potenciāla izvērtējumu, bet arī izveidojot konkurētspējīgu pozīciju attiecībā pret citiem tūristu reģioniem un attīstības koncepcijām. Ilgtermiņa tūrisma izaugsmei jābūt regulētai, jāņem vērā globalizācijas procesi un konkurētspēja dažādos tirgus segmentos, kā arī jābūt balstītai uz partnerību starp publisko un privāto sektoru.

Lai maksimizētu pieeju tūrisma resursiem reģionā, tajā pašā laikā nodrošinot ilgtspējīga tūrisma attīstības principus, stratēģiskā plānošana un sabiedriskai administrēšanai jābūt rūpīgi izplānotai. Vietējā līmenī tūrisma attīstībai ir paredzēti reģionālie un novadu stratēģiskie

attīstības plāni. Daži reģioni atsevišķi attīsta vietējo pievilcību un vizuālo piesaisti, vietējās preču zīmes formātu un tūrisma attīstības stratēģijas u.c. dokumentus.

Tiek novērotas nesaprašanās starp publiskajām institūcijām, lauksaimniekiem un privātajiem uzņēmējiem un vietējo sabiedrību. Cita problēma tiek novērota, ka dažkārt tūrisms tiek attīstīts bez skaidra un ilgtermiņa attīstības plāna. Tūrisma sektora attīstības plānošana ir būtiska privātām iniciatīvām un personiskām attiecībām, taču tā neļauj korelēt ar publiskajām interesēm, kad īstermiņa mērķi un biznesa intereses nesaskan ar ilgtermiņa interesēm. Ir būtiskas darbības, kas veicina racionālu tūrisma plānošanas un vadības sistēmas uzlabošanu vietējā, reģionālā un nacionālā līmenī (*Dapkus, Dapkute, 2018, p. 293*).

Tūristi vairs nav maza privilēģēta turīgu ceļotāju grupa, bet gan daudzveidīga cilvēku grupa, kas ceļo aizvien pieaugošā brīvā laika pavadīšanai. Tūrisms ir bijusi galvenā ekonomiskās, sociālās un kultūras sastāvdaļa, kas pēdējās 2 desmitgadēs ir atstājusi ietekmi pasaules pilsētu sistēmā. Turpina pieaugt tūrisma nozīme, kas ir veicinājusi ietekmi pilsētu labiekārtošanā, mārketingā, izklaidē u.c.

3. attēls. Tūrisma plānošanas un attīstības soli (*autores sastādīts pēc LaCaille, 2008, p. 2*)

Dabas, cilvēku un finansiālo resursu vadīšana ir svarīgi komponenti tūrisma attīstībai. Lielākajā daļā kopienu ir šie resursi un piesaistes, kas var piesaistīt apmeklētājus.

1. tabula

Resursi un piesaistes apmeklētājiem (*autores sastādīts pēc LaCaille, 2008, p. 3*)

Dabas apstākļi	Pensionāri
Ainavas	Pasākumi
Parki un izklaides iespējas	Festivāli
Vēsturiska identitāte	Tirgi
Kultūras identitāte	Veikali
Etniskā identitāte	Viesnīcas
Brīvprātīgie	Vietējas nozares
Studenti	Mākslas galerijas

Aptaujas un modeļi tūrisma plānošanā tiek izmantoti, lai noteiktu: Vietējo iedzīvotāju attieksmi pret tūrisma; Rekreācijas patēriņa vērtību un pieprasījumu; Tūrisma veidus; Ceļa izdevumus; Ekonomisko ietekmi.

Aptaujas metodes var būt dažādas, piemēram, telefonintervijas, aptaujas anketas. Telefonintervijas ir zemas izmaksas, un nodrošina ātru atgriezenisko saiti. Aptaujas anketas var tikt izmantotas, lai identificētu dažādus tūristu tipus, tirgus segmentus. Aptaujas anketas var ietvert sekojošus jautājumus:

- Kur apmeklētājs dzīvo?
- Kas apmeklētāju piesaista konkrētai vietai?
- Kā apmeklētājs atrod informāciju par piesaistēm?
- Kāda veida uzņēmumus / aprīkojumus apmeklētājs izmanto?
- Kāda veida naktsmītne / pakalpojumi ir nepieciešami?

Būtisks solis tūrisma plānošanā un tirgus segmenta noteikšanā ir mārketinga plāns. Eksperti definē tirgus nišas, kas piesaista visvairāk apmeklētāju, tad sadala tirgu kategorijās pēc ceļojuma garuma, tad definē klientu loku, kuru piesaistīs vietējai kopienai.

2. tabula

Tūrisma tirgus segmenti (autores sastādīts pēc LaCaille, 2008, p. 4)

Dienas braucieni	Īsie; garie
Apmeklējumi cauri braucot	Dienas apmeklējumi; nakts apmeklējumi
Nakts braucieni	Nedēļas nogalēs; brīvdienās
Āra atpūtas pasākumi	Atpūta uz ūdens; kempings, pārgājieni, riteņbraukšana; medības; ziemas sporta veidi; jāšana ar zirgu; pikniki; pacēlāji, gaisa baloni; dabas pētīšana; fotografēšana, gleznošana
Izklaide	Kultūras mantojums; vēsturiskas vietas; pasākumi; tirgi, festivāli; iepirkšanās; pikniks
Citi ceļojumu iemesli	Draugu un radu apmeklējums; bizness

Tūrisms nodrošina ienākumus un dažādību vietējai sabiedrībai, un lielākā daļa naudas, kas iegūta no apmeklētājiem, paliek vietējā ekonomikā. Papildus ieguvumi no tiešās pārdošanas apmeklētājiem, ir daudz netiešu labumu, kuri realizēti no tūrisma. Apmeklētāji ietekmē nodokļu ieņēmumus un var ietekmēt dzīves kvalitāti, finansējot tādus labumus, kā, piemēram, peldbaseinus, golfa laukumus, restorānus un iepirkšanās iespējas. Vietēji pasākumi, kuri paredzēti tūristiem, arī piesaista vietējos. Daudzas potenciālās industrijas dod priekšroku vietām, kas nodrošina augstas kvalitātes pakalpojumus un rekreācijas resursus. Ja kopiena ir patīkama vieta, apmeklētāji var kļūt par pastāvīgajiem iedzīvotājiem. Netiešie ieguvumi no tūrisma iekļauj arī pakalpojumu nodrošinājumu tūristiem, kuras rada darba vietas vietējā sabiedrībā. Bieži vien šīs nodarbinātības iespējas var nebūt ar augstu atalgojumu, taču tās ir darba iespējas, kuras apmierina studentu un duāli pelnošu ģimeņu vajadzības nepilna laika darbam un sezonālai nodarbinātībai (Jurdana, Sušilovič, 2006, p. 136). Jāņem vērā, ka tūrisma industrijas attīstīšanās un uzturēšana vietējā sabiedrībā pieprasa papildus izmaksas un rada spiedienu uz sabiedriskajiem pakalpojumiem. Ir jāņem vērā aptauju izmaksas, ietekmes analīzes, virzība tirgū, apdrošināšana, līdzekļu piesaistīšana un citas darbības, kuras ir būtiskas organizējot tūrisma. Uzlabota plānošana palielina priekšrocības un samazina trūkumus tūrisma attīstībai.

Secinājumi

Iepriekš veiktie pētījumi apliecina, ka ekonomiskais labums no tūrisma ir nozīmīgs devums vietējai teritorijai – tiek piesaistītas investīcijas, radīti jauni uzņēmumi, līdz ar to palielinot darba vietu skaitu. Tūrisma attīstības plānošanas dokumenti, pieteikumi, sagataves ir nepieciešami, lai identificētu tūrisma attīstības iespējas konkrētā teritorijā, nepieciešams izvērtēt infrastruktūru, tūrisma produktus un pakalpojumus. Aptauju veikšana ļauj noskaidrot apmeklētāju paradumus un intereses, tādējādi iezīmējot virzienus attīstības potenciāla identificēšanai. Lai tiktu veicināta ietekme ilgtermiņā, jāņem vērā globalizācijas procesi un konkurētspēja dažādos tirgus segmentos, kā arī tūrisma pārvaldības procesam jābūt vērstam uz partnerību starp publisko un privāto sektoru. Tāpēc būtiski ir identificēt tūrisma attīstības potenciālu, ko sekmīgi var izdarīt, izmantojot dažādus modeļus un veidus tūrisma attīstības potenciāla identificēšanai, iedzīvotāju un ekspertu aptaujas.

Mūsdienās aktuāla problēma ir iedzīvotāju skaita samazināšanās mazās pilsētās, līdz ar to ietekmējot teritoriju saglabāšanu un attīstību. Ludzas novada iedzīvotāju skaits samazinās straujāk nekā vidēji valstī. Galvenie iedzīvotāju skaita samazinājuma faktori ir iedzīvotāju migrācija un negatīvais dabiskais pieaugums. Tūrisma nozares attīstība ir viena no Ludzas pilsētas attīstības prioritātēm, jo to attīstot, tiek sekmēta nodarbinātība, uzņēmējdarbības attīstība, investīciju piesaiste, kā arī pilsētas tēla atpazīstamība. Kopumā to var vērtēt kā būtisku devumu ekonomiskajā attīstībā.

Ludzas un Ludzas novada iedzīvotāju skaits strauji samazinās, tāpēc tūrisma resursu izvērtējums un tūrisma attīstības potenciāla identificēšana vecinātu Ludzas pilsētas tūrisma attīstību, uzlabojot pilsētas ekonomisko un sociālo situāciju.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Albu, G. (2007). *Evaluation of Tourism Potential in Sustainable Development*. Braşov: University Publishing House „Transilvania”. Retrieved 23.12.2017 from <http://web.ebscohost.com>
2. Boengiu, V. (2012). Evaluation of Tourism Resources in the Iron Gates Natural Park in Order to Identify the Potential of Tourism Development. *Annals of the University of Oradea, Geography Series*, 2, pp. 234-240. Retrieved 24.12.2017 from <http://web.ebscohost.com>
3. Dapkus, R, Dapkute, K. (2015). Evaluation of the Regional Tourism Attractiveness. *Research for the Rural Development – International Scientific Conference*, vol. 2, pp.293-300. Retrieved 09.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
4. Hall, C.M. (2012). Spatial Analysis: A Critical Tool for Tourism Geographies. In: J. Wilson (ed.): *The Routledge Handbook of Tourism Geographies*. London: Routledge. Retrieved 25.12.2017 from <http://web.ebscohost.com>
5. Hall, C.M., Müller, D.K. (2004). *Tourism, mobility and second homes*. UK: Channel View. Retrieved 01.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
6. Halseth, G., Meiklejohn, C. (2009). Indicators of Small Town Tourism Development Potential: The Case of Fouriesburg, South Africa. *Urban Forum. Springer Science*. Retrieved 02.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
7. Hardy, A.L., Beeton, R.J.S., Pearson, L. (2002). Sustainable Tourism: an Overview of the Concept and its Position in Relation to Conceptualizations of Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 10(6), pp. 475–496. Retrieved 02.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
8. Jennings, G. (2001). *Tourism research*. Brisbane: Wiley. 452 p. Retrieved 02.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
9. Jurdana, D.S., Sušilovič, Z.(2006). Planning City Tourism Development: Principles and Issues. *Tourism and Hospitality Management*, vol. 12, no. 2, pp. 135-144. Retrieved 09.01.2018 from <https://hrcak.srce.hr/file/267085>
10. LaCaille, J.P. (2008). *Promoting Tourism in Rural America*. National Agricultural Library, Rural Information Center.
11. Lew, C. M., Hall, C. M., Timothy, D. (2008). *World Geography of Travel and Tourism: A Regional Approach*. Oxford: Elsevier. Retrieved 05.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
12. Ludzas novada dome (2012). *Ludzas novada ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030.gadam*. http://www.ludza.lv/wp-content/uploads/2012/09/LUDZA_STRATEGIJA1.pdf, sk.10.01.2018.
13. Ludzas novada dome (2018). *Ludzas novada attīstības programma 2018.-2024.gadam*. http://www.ludza.lv/wp-content/uploads/2018/03/I_Ludzas_novada_attistibas_programma_2018.pdf, 10.05.2018.
14. Meyer, M. (2011). Tourism Versus Spatial Order: Mutual Relations. *Tourism*, vol. 21(1–2), 25–32. Retrieved 23.12.2017 from <http://web.ebscohost.com>
15. Rogerson, C.M., Kiambo, W. (2007). The Growth and Promotion of Regional Tourism in the Developing World: The South African Experience. *Development Southern Africa*, vol. 24(3), pp. 505–521. Retrieved 08.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
16. Smith, V.L. (2000). The nature of tourism. In V.L. Smith, M. Brent (eds.) *Hosts and Guests: Tourism Issues of the 21st Century*. Sydney: Cognizant Communication, pp. 55-68. Retrieved 09.01.2018 from <http://web.ebscohost.com>
17. World Tourism Organization (1995). *UNWTO technical manual: Collection of Tourism Expenditure Statistics*. 1995. 14 p. [cited 09.01.2018.].

Summary

Tourism is an important economic sector and each year the number of tourists is increasing. By realizing measures for tourism development in Ludza town the existing

infrastructure will be improved, new elements will be added, new tourism objects will be created which will attract more people thus improving the economic and social situation. This paper analyzes the main principles and objectives for tourism development in towns. The aim of the article is to theoretically justify the need for tourism planning and identification of the development potential in Ludza town.

Previous studies confirms that the economic benefit of tourism is a significant contribution to the local area – investments are being attracted, new enterprises created, thus increasing the number of jobs. Tourism development planning documents, applications, and templates are necessary in order to identify tourism development opportunities in a specific territory, it is necessary to evaluate the infrastructure, tourism products and services. In order to promote long-term impact, taking into account the processes of globalization and competitiveness in different market segments, as well as the process of tourism management should be aimed at partnership between the public and private sectors, therefore it is essential to identify the tourism development potential. The assessment of tourism resources and the identification of tourism development potential would stimulate tourism development in Ludza, thus improving the economic and social situation of the town.

PAŠVALDĪBU BUDŽETA UN SASNIEGTO REZULTĀTU ANALĪZE ANALYSIS OF MUNICIPAL BUDGET AND ACHIEVED RESULTS

Māris Kulešs

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, maris.kules@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Ērika Žubule

Dr. oec. asoc. profesore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, erika.zubule@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The aim of this article is to study the budget structure of the Karsava municipality and to analyse the results.*

Taking into account the importance of using different types of methods and approaches to assess the efficiency of public finance management, the SWOT analysis method can be successfully applied to the analysis of the budget of Karsava district municipality. The SWOT analysis method is traditionally used in strategic planning.

Keywords. *budget, municipality, SWOT-analysis.*

Vietējais budžets ir svarīgs komponents jebkurā pašvaldībā, jo no finanšu vadības efektivitātes ir atkarīgas lielākā daļa iedzīvotāju dzīvotspējas un sociālās stabilitātes.

Šis raksts koncentrējas uz Kārsavas novada pašvaldības budžeta ienākumu veidošanos un izdevumu analīzi, tiek veikta to analīze un novērtēšana. Tajā pašā laikā tiek uzsvērtas galvenās problēmas, kas rodas pašvaldības budžeta veidošanā, kā arī norādīti iespējamie virzieni ieņēmumu un izdevumu optimizēšanai.

Tiek aplūkota draudu novēršanas un pašvaldības budžeta pārvaldības efektivitātes palielināšanas stratēģija. Ir noteiktas visefektīvākās attīstības stratēģijas, kas var uzlabot pašvaldības budžeta struktūru, palielināt ieņēmumus budžetā un efektīvi izmantot līdzekļus. SVID analīze atklāj vispiemērotākās stratēģijas pašvaldības budžeta ieņēmumu pārvaldībai, pamatojoties uz stiprajām un vājajām pusēm, ņemot vērā ārējo faktoru ietekmi un ekonomisko iespēju izmantošanu.

Pētījuma mērķis ir izpētīt Kārsavas novada pašvaldības budžeta struktūru un veikt rezultātu analīzi.

Pētījuma uzdevumi:

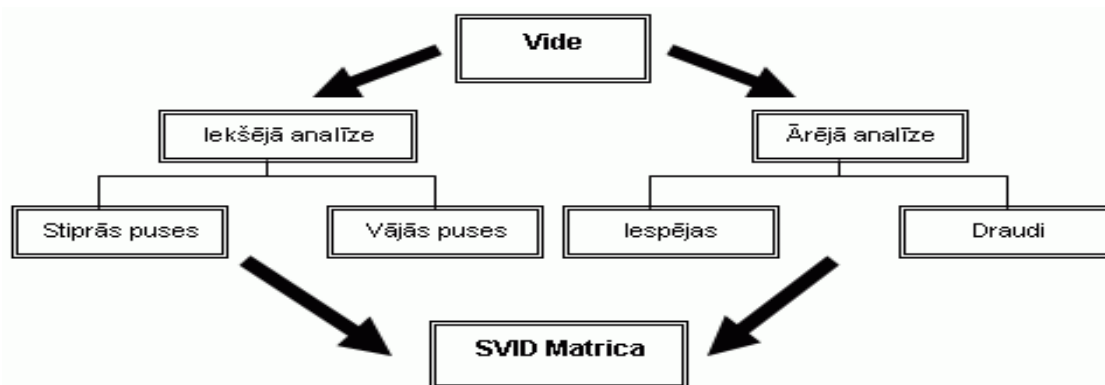
1. Pieejamo informāciju sadalīt faktoros – iekšējos (stiprās un vājās pusēs) un ārējos (iespējās un draudos).
2. Saskaņot stiprās puses ar iespējām, vienlaicīgi pārvēršot vājās puses par stiprajām, bet draudus par iespējām, lai radīt stratēģiskas alternatīvas.

SVID analīze ir neaizstājams pētniecības elements, kas ir obligāts sākotnējais posms, izstrādājot jebkuru stratēģisko plānu.

SVID analīze:

- Stiprās puses - tās organizācijas īpašības, kas tai var palīdzēt sasniegt noteikto mērķi.
- Vājās puses - tās organizācijas īpašības, kas var kavēt noteiktā mērķa sasniegšanu.
- Iespējas - tie ārējie faktori, kas var organizācijai palīdzēt sasniegt noteikto mērķi.
- Draudi - tie ārējie faktori, kas var organizāciju kavēt noteiktā mērķa sasniegšanā.

SVID analīzes matrica sastāv no četrām daļām: stiprās puses, vājās puses, iespējas un draudi. Zemāk attēlotā SVID matrica iekļauj jautājumu piemērus, kuri ievadīti atbilstošajā SVID matricas daļā. Jautājumu piemēri var tikt izmantoti kā temati diskusijām, un tos var mainīt, atbilstoši SVID analīzes mērķiem.

1. attēls. SVID analīzes shēma (autora sastādīta)

1.tabulā ir atspoguļoti iespējamie faktori, kas var ietekmēt pašvaldības budžeta ieņēmumus un izdevumus. Budžeta līdzekļu efektīva izmantošana dod jaunu iespēju attīstībai un apgūšanai, tādējādi palielinot ieņēmumus.

1. tabula

Kārsavas novada pašvaldības budžeta SVID analīze (autora sastādīta)

Stiprās puses	Vājās puses
<ol style="list-style-type: none"> 1. Dienesti ātri un efektīvi veic savus profesionālos pienākumus. 2. Labi organizēts, kvalificēts, stabils un mācīties gatavs personālsastāvs, darbinieki komplektēti no vietējiem iedzīvotājiem. 3. Laba sadarbība starp speciālajiem dienestiem. 4. Labs ģeogrāfiskais stāvoklis. 5. Labas komunikācijas iespējas. 6. Interesanti dabas apskates objekti, neskartas dabas teritorijas. 7. Dabas resursi (kaļķakmens, smilts, grants u.c.). 8. Iespējams iegūt kvalitatīvu izglītību 4 pirmsskolas izglītības iestādēs, 3 pamatskolās, 1 vidējā izglītības iestādē. 9. Plašs autoceļu tīkls. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Esošā tehnika, piem., transporta līdzekļi, ir veca un nepietiekošā skaitā, tās stāvoklis arvien pasliktinās. 2. Novadā liels bezdarba līmenis. 3. Trūkst līdzekļu kārtējiem uzturēšanas izdevumiem (piemēram, remonts, degviela), kā arī attīstībai. 4. Attīstības iespējas nav iespējamās bez materiālu un finanšu iesaistes. 5. Neefektīvs skolu tīkls saglabājis vairākas mazās skolas sliktā tehniskā stāvoklī. 6. Finanšu trūkums būvniecības projektiem. 7. Nepietiekami līdzekļi pamatlīdzekļu atjaunošanai. 8. Kvalificēta – izglītota, apmācīta darbaspēka trūkums. 9. Lielākā daļa pašvaldības budžeta ir valsts budžeta transferi.
Iespējas	Draudi
<ol style="list-style-type: none"> 1. Saņemt finansējumu paredzēto funkciju izpildei, tai skaitā darbinieku sociālo garantiju nodrošināšanai. 2. Izmantot ārvalstu sadarbības un atbalsta iespējas. Ārzemju speciālistu piesaiste. 3. Ir alternatīvu energoresursu izmantošanas iespējas (biogāze). 4. Servisa objektu attīstība. 5. Iespēja attīstīt koģenerācijas staciju celtniecību. 6. Projektu izmantošana pieredzes apgūšanai un līdzekļu piesaistei. 7. Racionālas izglītības iestāžu shēmas izveidošana. 8. Attīstīt mazos un vidējos uzņēmumus tūrisma jomā. 9. Nepabeigto, pamesto ēku apsekošana, apsaimniekošana, sakārtošana. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zemā atalgojuma dēļ turpmāk var zaudēt kvalificētu personālu. 2. Neskaidrība, kā dienestus ietekmēs publiskās pārvaldes, tai skaitā, pašvaldību reformas Latvijā. 3. Ierobežoti vietējie resursi (atsevišķās nozarēs to nav). 4. Nenoteiktība valsts nodokļu politikā. 5. Jauno speciālistu trūkums. Iedzīvotāju skaita samazināšanās. 6. Nepaplašinās darba vietu skaits, aiziet no laukiem kvalificēti darbinieki. 7. Nestabilitāte valsts izglītības politikā. 8. Darbaspēka aizplūšana. 9. Zems atalgojums. 10. Nepilnīga likumdošana. 11. Nepabeigtās un pamestās ēkas. 12. Ekonomiskā lejupslīde. 13. Ražošanas samazināšanās.

10. Iespēja piedalīties projektos, strukturālo ES fondu izmantošana.	14. Nespēja pildīt ES uzstādītās prasības.
11. Izmantot un attīstīt ceļu infrastruktūras izvietojumu novadā.	15. Speciālistu aizplūšana uz lielpilsētām un ārzemēm.

Salīdzinot SVID analīzes laikā iegūtos faktoros, darba autors ir izstrādājis iespējamās attīstības stratēģiju piedāvājumu:

1. Investīciju piesaistes stratēģija.
2. Ekonomiskās izaugsmes stratēģija.
3. Reorganizācijas un diversifikācijas stratēģija.

Secinājumi un priekšlikumi

Pašreizējā ekonomiskā situācija nenodrošina pašvaldībai iespēju novirzīt pietiekošu budžeta finansējuma daļu novada attīstībai, ekonomiskās dzīves aktivizēšanai un iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanai. Kārsavas novads arī turpmāk jāattīsta kā aktīvs centrs Latvijas dienvidaustrumu pierobežā ar attīstītu uzņēmējdarbību, ar modernu, videi draudzīgu un zaļu dzīves vidi, kas ir līdzvērtīgs citu Latvijas reģionu centru partneris izglītības, jaunu tehnoloģiju jomā, veicinot novada un reģiona labklājību un ilgtspējīgu attīstību.

Analizējot pašvaldības attīstības iespēju stiprās un vājās puses, iespējas un draudus, Kārsavas novada pašvaldības programmā izteikti secinājumi, kas sasaistāmi ar Kārsavas novada pašvaldības turpmāko budžeta veidošanu:

- 1) būtiskākais resurss novada attīstībai ir starptautiski nozīmīga transporta infrastruktūra – plašs autoceļu tīkls un optimāls ceļu infrastruktūras izvietojums;
- 2) attīstības vājā puse – nepietiekams finansējums infrastruktūras rekonstrukcijai;
- 3) potenciāli nozīmīgākās attīstības iespējas – finansējuma piesaiste caur projektiem, ceļu infrastruktūras sakārtošana, ūdenssaimniecības attīstība, tūrisma attīstības, infrastruktūras sakārtošana, uzņēmējdarbības attīstība;
- 4) nozīmīgākie draudi attīstībai - iedzīvotāju skaita samazināšanās un jauniešu aizplūšana.

Jaunā budžeta priekšlikumi: uzņēmējdarbības un infrastruktūras attīstība. Turpināt attīstīt alternatīvu energoresursu izmantošanu, novada nozīmīgāko grunts ceļu asfaltēšanu un atbalstīt mazos un vidējos uzņēmumus.

Izmantota literatūra un avoti

1. 50Minutes.com (2017). *The Marketing Mix*. Retrieved 03.01.2018. from <https://www.50minutes.com/title/the-marketing-mix/>
2. Böhm, A. (2009). *The SWOT Analysis*. Germany: GRIN Verlag.
3. Kārsavas novada pašvaldība (2016). *Kārsavas novada pašvaldības 2017. gada budžets*. <http://karsava.lv/budzets/2017-gada-budzets/>, sk. 03.01.2018.
4. Marydee, O. (2017). Locating and Creating SWOT Analyses. *Online Searcher*, vol. 41, issue 1, pp. 59-62. Retrieved 03.01.2018. from <http://www.infotoday.com/OnlineSearcher/Issue/6764-January-February-2017.shtml>
5. Research Methodology (2011). *SWOT Analysis*. Retrieved 27.04.2018. from <https://research-methodology.net/theory/strategy/swot-analysis/>
6. Sarsby, A. (2016). *SWOT Analysis*. England: Spectaris Ltd.
7. Seth, C. (2015). *The SWOT Analysis: A key tool for developing your business strategy*. Belgium: Management
8. The Economist (2009). *SWOT Analysis*. Retrieved 27.04.2018. from <http://www.economist.com/node/14301503>

Summary

The article provides a detailed and comprehensive description and assessment of the current situation, SWOT analysis based on developed strategies developed by the Karsava municipality. SWOT analysis highlights processes, trends and possible development scenarios.

Strategy development takes into account objectives as a basis for identifying priorities and identifying future actions.

Graphically illustrates municipalities the most significant factors that are included in the SWOT matrix to achieve the desired long-term goals. Observing such a method of planning in Karsava municipality makes the planning of the county's budget a sufficiently dynamic, clear and understandable process that would promote the development of the county and improvement of the quality of life for every inhabitant of Karsava County and its visitors.

In order to achieve the objectives, were defined four strategic directions or long-term priorities, which are the basis for coordinated actions and projects, and funding attraction.

**ADULT EDUCATORS' ICT COMPETENCE IN LATVIA, LITHUANIA
AND GERMANY: THEORETICAL FRAMEWORK
PIEAUGUŠO IZGLĪTOTĀJU IKT KOMPETENCE LATVIJĀ, LIETUVĀ
UN VĀCIJĀ: TEORĒTISKĀ SISTĒMA**

Julija Melnikova

Dr. Researcher, Klaipeda University, julijamelnikova@yahoo.com, Klaipeda, Lithuania

Jeļena Zaščerinska

Dr. paed. Leading Researcher, Centre for Education and Innovation Research,
knezna@inbox.lv, Riga, Latvia

Norbert Grünwald

Dr.rer.nat. Professor, Hochschule Wismar, norbert.gruenwald@hs-wismar.de, Wismar,
Germany

Andreas Ahrens

Dr.ing.habil. Professor, Hochschule Wismar, andreas.ahrens@hs-wismar.de, Wismar,
Germany

Abstract. *In the era of digital economics, adult educators' ICT competence is of high research interest as adult educators are the key players in fostering adults' use of ICT in a variety of situations. The purpose of this article is to outline a theoretical framework on developing of adult educators' ICT competence underpinning the elaboration of a new research question. The article provides a theoretical insight on main concepts in ICT education covering the aspect of challenges of ICT teaching and learning in adult education. Approaches and methods used to support ICT teaching and learning in adult education are introduced as well. As the result, the theoretical model for the enhancement of adult educators' ICT competence is designed and the criteria for its analysis are provided. The implications of the article could be useful for university educators, who seek to educate students most effectively with a real intention to become digital entrepreneurs.*

Keywords: *adult education, adult educators, digital economy, ICT competence.*

Introduction

As the cost of data collection, storage and processing continues to decline dramatically and computing power increases, social and economic activities are increasingly migrating to the Internet (*OECD, 2017*). Technologies, smart applications and other innovations in the digital economy can improve services and help address policy challenges in a wide range of areas, including health, agriculture, public governance, tax, transport, education, and the environment, among others (*OECD, 2017*). In order to improve the quality of life of the population and competitiveness of economy in Latvia, Lithuania and Germany, the development of competencies and skills to permit a creative and digital society serves as a key priority set to facilitate digital modernization (*Digital Kazakhstan, 2017*). More professions and working positions emerge that require «hybrid knowledge and skills», namely a combination of knowledge and skills in ICT and another professional domain that focuses on automatisisation of professional activity (*Digital Kazakhstan, 2017, p. 14*). In the era of digital economics, adult educators' ICT competence is of high research interest as adult educators are the key players in fostering adults' use of ICT in a variety of situations.

The development of adult educators' ICT competence and skills to permit a creative and digital society is especially relevant for Baltic Sea Region countries, which have the similar historical background, transition period and traditions in higher education, and are currently seeking to re-arrange their educational systems (*Melnikova, Zaščerinska, 2017*). Moreover, the process of rapid economic convergence of European Union countries forces the adult education in Baltic Sea Region countries to be competitive not only on local market but on international market as well (*Melnikova, Zaščerinska, 2017*). That means that adult education sector in Latvia, Lithuania and Germany has to re-think their models

of the learners' preparation as well as of organising the learning process (*Melnikova, Zaščerinska, 2017*).

Adult educators' ICT competence means that adult educators need to be able to help the learners become collaborative, problem-solving, creative learners through using ICT so they will be effective citizens and members of the workforce (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2011, p. 3*).

Most of the research efforts of the present international research team was put on identifying that digital competence of teachers is an overall concept of such terms as ICT competence of teachers, digital competence of teachers and professional digital competence of teachers (*Grünwald, Pfaffenberger, Melnikova, Zaščerinska, Ahrens, 2016*). Establishment of inter-relationships between competence, experience, digital competence of teachers and professional digital competence of teachers served as a source of a definition of teaching competence of trainers (*Kühn, Gruenwald, Pfaffenberger, Zaščerinska, Ahrens, 2017*). The empirical findings of the research allowed drawing the conclusions that the digital teaching competence of trainers who participated in the empirical study was of the low level (*Kühn, Gruenwald, Pfaffenberger, Zaščerinska, Ahrens, 2017*). Further research facilitated the determination of inter-relationships between educator digital teaching competence, principal, condition and circumstance in order to form an approach to the enhancement of educators' digital teaching competence (*Melnikova, Grünwald, Ahrens, Pfaffenberger, Zaščerinska, 2017*). The theoretical findings of the carried out research allowed shaping the socio-digital approach to the enhancement of educator's digital teaching competence (*Melnikova, Grünwald, Ahrens, Pfaffenberger, Zaščerinska, 2017*). However, theoretical analysis of scientific literature revealed a need in the adjustment of the theoretical framework on adult educators' ICT competence.

The purpose of this article is to outline an adjustment of the theoretical framework on developing of adult educators' ICT competence. **The objectives of the article** are to adjust the theoretical framework on adult educators' ICT competence, to provide a theoretical insight on main concepts in ICT education covering the aspect of challenges of ICT teaching and learning in adult education, to introduce approaches and methods used to support ICT teaching and learning in adult education. **The main methods of the research** are scientific literature analysis as well as theoretical modelling.

Results

Digital literacy consists of the ability to access digital media and ICT, to understand and critically evaluate different aspects of digital media and media contents and to communicate effectively in a variety of contexts. ICT competence, as defined in the EC Recommendation on Key Competences (*European Parliament and Council, 2006*) involves the confident and critical use of ICT for employment, learning, self-development and participation in society. This broad definition of ICT competence provides the necessary context (i.e. the knowledge, skills and attitudes) for working, living and learning in the knowledge society.

The *Adult Educator's Competence* (the competencies) are one response to the challenges and needs identified in recent surveys of and reports on adult education. The competencies identify the knowledge and skills expected of any adult educator. They also offer a structured approach to determining the knowledge and skills that andragogues still need to develop and the professional development activities that will help them to acquire them. Although the competencies are focused on the skills needed to teach effectively across subject areas, teachers also need specific content knowledge and skills related to teaching in their particular field, such as English as a second language, mathematics, career or technical training, etc., in order to be effective.

It is important to remember that adult educators are a diverse group who work in a variety of organizations (for example, school districts, community colleges, non-profit

organizations, correctional facilities, and religious institutions) that serve an equally diverse student population with many different learning needs and goals. Adult education programs have diverse education funding sources (e.g., state, federal), geographic contexts (e.g., urban, suburban, rural), and resources. Depending on the institutional requirements, adult education teachers may or may not have a degree or a relevant educational background in the subject they teach. They also vary in terms of their job status (part-time, full-time), role (lead teacher, mentor, tutor), and experience (beginning teacher, experienced teacher).

ICT competence for adult educators can be broadly defined as the confident, critical and creative use of ICT to achieve goals related to work, employability, learning, leisure, inclusion and/or participation in society (Ala-Mutka, 2011, p. 1). This means that the adult educator must make decisions about what kind of digital tools should be used in each teaching-learning situation, how they should be used and why (Ottestad, Kelentrić, & Guðmundsdóttir, 2014, p. 246). It is important to develop this type of awareness during initial educators' training (Ottestad, Kelentrić, Guðmundsdóttir, 2014, p. 246).

Three main dimensions describe adult educators' professional ICT competence (Ottestad, Kelentrić, & Guðmundsdóttir, 2014, p. 248):

- Generic ICT competence cuts across subject disciplines and specifies the general knowledge and skills that educators should obtain in order to function as digital educators. This dimension is most likely identical, or very close to, the already existing descriptions of general digital competence.
- Didactic ICT competence captures the digital specifics in each subject that the individual adult educator deems significant. It is in this dimension that the actual distinctive differences in the didactics between subjects would be described, for example, mathematics taught with ICT versus foreign language or pedagogy taught with ICT.
- Professional oriented ICT competence describes digital traits of the extended teaching profession, the question of what educators need of digital literacy in other parts of the job, for example when they are planning trainings, sorting evaluations, recording marks and detention, communicating with learners and other groups, etc.

There are six main domains that represent broad areas of activity for an adult educator: planning of the training content, needs assessment, designing of the training content, developing training materials, delivery of courses, evaluation of training results and evaluation of training quality. On the basis of the theoretical analysis of research articles the framework of adult educators' ICT competence according to these six domains has been developed:

ICT use in planning of the training content

- to be able to identify, assess and select ICT tools for planning of the training content;
- to be able to consider the specific learning objective, context, andragogical approach, and learner group, when selecting ICT tools and planning their use;
- to assess the usefulness of ICT tools in addressing the learning objective, the competence levels of the concrete learner group as well as the andragogical approach chosen.

ICT use in needs assessment

- to be able to identify, assess and select ICT tools for learners' needs assessment;
- to be able to use ICT tools in order to identify learners' needs, competence gaps and areas for improvement, plan targeted training and reflect on learners' achievements;
- to be able to enhance the diversity and suitability of needs assessment formats and approaches.

ICT use in designing of training content

- to be able to apply appropriate search strategies to identify ICT tools for designing of the training content;
- to be able to select suitable ICT tools for designing of the training content, considering the specific learning context and learning objective;

- to be able to critically evaluate the credibility and reliability of ICT tools for designing of the training content
- to be able to consider possible restrictions to the use of ICT tools;
- to be able to assess the usefulness of ICT tools in addressing the learning objective, the competence levels of the concrete learner group as well as the andragogical approach chosen.

ICT use in developing training manuals, handouts, and exercises

- to be able to identify, assess and select ICT tools for the developing of training manuals, handouts, exercises;
- to be able to consider the specific learning objective, context, pedagogical approach, and learner group, when using ICT tools;
- to be able to prepare, edit, change and improve digital content prepared by himself/herself or by others (texts, tables, images, photos, audio records, digital tasks, games, interactive activities, etc.);
- to be able to use ICT tools in preparing integral and complex tasks aiming at learners' own knowledge creation or in creating diversified production, solution of real problems and communication;
- to be able to respect possible restrictions to using/re-using/modifying ICT tools in developing training manuals, handouts, exercises.

ICT use in delivery of the courses

- to be able to use ICT tools to support the delivery of training courses;
- to be able to structure the training course so that different ICT activities jointly re-enforce the learning objective;
- to be able to set up learning sessions, activities and interactions in a digital environment;
- to be able to structure and manage content, collaboration and interaction in a digital environment;
- to be able to use ICT tools to respond promptly to learners' needs, interact and guide learners, remotely monitor learners' progress;
- to be able to reflect on the effectiveness and appropriateness of the ICT strategies chosen;
- to be able to experiment with and develop new formats and andragogical methods for training.

ICT use in evaluation of the training results and assessment of the quality of the training course

- to be able to use ICT tools to monitor the training process and obtain information on learners' progress;
- to be able to analyse and interpret available evidence on learner activity and progress, including the data generated by the ICT tools used;
- to be able to provide personal feedback and offer differentiated support to learners, based on the data generated by the ICT tools used;
- to be able to use ICT tools for the overall assessment of the quality of training, analyse available evidence and reflect on it;
- to be able to critically reflect on the appropriateness of digital assessment approaches and adapt strategies accordingly.

Conclusions

The findings of the present research allow adjusting the theoretical framework on adult educators' ICT competence with the six domains. The proposed framework could serve as the guidelines in adult educators' professional development in order to facilitate their ICT competence. A new research question has been formulated: What are criteria and indicators of the development of adult educators' ICT competence? The present research has *limitations*. The inter-connections between adult educators' ICT competence and six domains have been set. Another limitation is that only theoretical analysis and modelling have been carried out.

Therein, the results of the study cannot be representative for the whole area. Nevertheless, the results of the research may be used as a basis of analysis of adult educators' ICT competence. If the results of other scientific investigations had been available for analysis, different results could have been attained. Further research tends to focus on criteria and indicators of the development of adult educators' ICT competence. Empirical studies to analyse the development of adult educators' ICT competence are planned, too. And a comparative research of more countries could be carried out, as well.

Bibliography

1. Ala-Mutka, K. (2011). *Mapping Digital Competence: Towards a Conceptual Understanding*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
2. Digital Kazakhstan (2017). *Government programme*. Retrieved from <https://digitalkz.kz/en/>
3. European Parliament and Council (2006). Recommendation on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>
4. Grünwald, N., Pfaffenberger, K., Melnikova, J., Zascierinska, J., Ahrens, A.A (2016). Study on Digital Teaching Competence of University Teachers from Lithuania and Latvia within the PEESA Project. *Andragogika*, 1 (7), pp. 109-123. DOI: 10.15181/andragogy.v7i0.1380. Retrieved from <http://journals.ku.lt/index.php/andragogy/article/view/1380>
5. Kühn, M., Grünwald, N., Pfaffenberger, K., Zascierinska, J., Ahrens, A (2017). A Study on Digital Teaching Competence of Trainers from South Africa within the PEESA Project. *Proceedings of Riga Teacher Training and Educational Management Academy's 12th International Young Scientist Conference*. Riga: Riga Teacher Training and Educational Management Academy, pp. 116-124.
6. Melnikova, J., Grünwald, N., Ahrens, A., Pfaffenberger, K., Zascierinska, J. (2017). The Search for an Approach to Develop Educators' Digital Teaching Competence. *Andragogika*, 1 (8), pp.34-44. DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/andragogy.v6i0.1213>
7. Melnikova, J., Zascierinska, J. (2017). Integration of Entrepreneurship into Higher Education (Educational Sciences) in Lithuania and Latvia: Focus on Modern Pedagogical Approaches. *Society. Integration. Education Proceedings of the International Scientific Conference*, vol. I, pp. 283-293. DOI: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2017vol1.2365>
8. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) (2017). *Key Issues for Digital Transformation in the G20*. Report prepared for a joint G20 German Presidency/OECD conference Retrieved from <http://www.oecd.org/G20/key-issues-for-digital-transformation-in-the-G20.pdf>.
9. Ottestad, G., Kelentric, M. & Guðmundsdóttir, G.B. (2014). Professional Digital Competence in Teacher Education. *Nordic Journal of Digital Literacy*, vol. 9, no. 4, pp. 243–249. Retrieved from https://www.idunn.no/dk/2014/04/professional_digital_competence_in_teacher_education
10. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2011). *Competency Framework for Teachers (ICT CFT)*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Kopsavilkums

Digitālās ekonomikas laikmetā pieaugušo izglītotāju IKT kompetence ir saistīta ar augstu pētniecības interesi, jo pieaugušo izglītotāji ir galvenie dalībnieki, kas veicina pieaugušo IKT izmantošanu dažādās situācijās. Šī raksta mērķis ir izklāstīt teorētisko pamatu pieaugušo izglītotāju IKT kompetences attīstībai, kas ir pamatā jaunā pētījuma jautājuma izstrādei. Rakstā sniegts teorētiskais ieskats par galvenajiem IKT izglītības jēdzieniem, kas aptver IKT mācību un mācīšanās problēmu aspektu pieaugušo izglītībā. Ieviests arī pieejas un metodes, kas tiek izmantotas, lai atbalstītu IKT mācīšanu un mācīšanos pieaugušo izglītībā. Rezultātā izstrādāts teorētiskais modelis pieaugušo izglītotāju IKT kompetences pilnveidošanai un sniegti tās analīzes kritēriji. Šī raksta ietekme varētu būt noderīga augstskolu pedagogiem, kuri visefektīvāk izglīto studentus ar patiesu nodomu kļūt par digitālajiem uzņēmējiem.

JAUNA GASTRONOMISKĀ TŪRISMA PRODUKTA IZSTRĀDE KĀRSAVAS NOVADĀ DEVELOPMENT OF A NEW GASTRONOMIC TOURISM PRODUCT IN KARSAVA DISTRICT

Lauma Nagle

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lauma.nagle@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Iveta Dembovska Mg. oec. lektore*

Abstract. *In the research author developed a new gastronomic tourism product in Karsava district, which is intended to be implemented in the bakery „Dzīles”.*

Gastronomic tourism service providers, working in the gastronomic tourism industry, hopes for active demand and people's interest in the provided products and services. That means that there must be a wide and unique offer of products and services. The aim of the research is to explore the theoretical aspects of gastronomic tourism and to develop a new gastronomic tourism product in Karsava district. In the research are being studied gastronomic tourism concepts, essence and significance in the development of the local economy, gastronomic tourism products offer in Karsava district. Author developed a new gastronomic product – culinary master classes – in bakery „Dzīles” in the Karsava district. Methods used in the research: sociological research method (interview); data processing method – forecasting method (planned income from culinary master classes).

Keywords: *culinary heritage, culinary master classes, gastronomy, gastronomic tourism, tourism.*

Ievads

Latviešiem patīk gardi un sātīgi paēst, kā arī iedzert pamatīgu alus malku. Līdzīgs (ne)tikums piemīt arī citām tautām, tādēļ nav nekāds brīnums, ka tā sauktais gastronomiskais tūrisms plaukst un zeļ (*Šahs, 2006.*). Ēdiens ir ceļotāja vitāla pamatvajadzība, tāpēc arī ēdināšana ir viens no tūrisma nozares neiztrūkstošiem un galvenajiem piedāvājuma elementiem. Katra valsts savus viesus cenšas pārsteigt un nacionālie ēdieni ir viens no veidiem, kā to izdarīt, papildus sniedzot jaunu pieredzi tūristam, vienlaikus apmierinot viņa vēlmes, vajadzības un ziņkārtību, jo ēdiens ir viens no spēcīgākajiem vilinājumiem, viena no spēcīgākajām baudām līdztekus kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem, dabas objektiem un piedzīvojumiem (*Silicka, Dembovska, 2014., 152.lpp.*). Autore piekrīt I. Silickas un I. Dembovskas teiktajam, jo mūsdienās ceļotāji ēdināšanas sfērā saskata ne tikai vajadzību pēc maltītes ieturēšanas, bet arī pēc gastronomiska un estētiska apmierinājuma. Temata aktualitāti pastiprina arī fakts, kas ir minēts Starptautiskās tūrisma organizācijas ziņojumā: kā būtiska vēstures, tradīciju un identitātes sastāvdaļa, gastronomija ir arī kļuvusi par galveno motivāciju apmeklēt kādu galamērķi (*World Tourism Organization, 2017*). Pētījumā tiek pielietotas sekojošas metodes: socioloģisko pētījumu metode (intervija) un datu apstrādes metode (prognozēšanas metode) – plānotie ienākumi no kulinārajām meistarklasēm. Pētījuma mērķis ir izpētīt gastronomiskā tūrisma teorētiskos aspektus un izstrādāt jaunu gastronomiskā tūrisma produktu Kārsavas novadā. Pētījuma uzdevumi:

1. Izpētīt gastronomiskā tūrisma produkta teorētiskos aspektus un gastronomiskā tūrisma piedāvājumu Kārsavas novadā.
2. Izstrādāt kulināro meistarklašu programmu maiznīcai „Dzīles”.
3. Veikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus jauna gastronomiskā tūrisma produkta izveidošanā un popularizēšanā.

Pētījuma periods ir 2018.gads, prognozes tiek veiktas par 2019.gadu. Mērķa realizācija ir veiksmīga, jo autorei tiek piedāvāts plašs informācijas apjoms gan no zinātniskās literatūras, gan no maiznīcas „Dzīles” saimnieces.

Gastronomiskā tūrisma produkta būtība

Latgalē arvien populārākās kļūst lauku tūrisma mītnes, kuras sniedz ne tikai nakšņošanas pakalpojumus, bet arī ēdināšanas pakalpojumus. Ēdināšana kā pakalpojums ir ļoti

svarīgs Lauku Tūrisma piedāvājumā, tas ir ļoti pieprasīts no klientiem, tāpēc ēdināšana kā pakalpojums ir jāatbalsta lauku mājās, īpaši jāveicina seno recepšu un ēdienu pagatavošanu veidus un zināšanas, tradicionālos latviešu ēdienus (*Lauku ceļotājs, 2005.*). Īpašu Latgales ēdienu baudīšanas iekļaušana tūrisma piedāvājumā var sekmēt reģiona tūrisma piedāvājuma dažādošanu, oriģinalitāti un līdz ar to arī reģiona tūrisma piedāvājumu konkurētspēju. Lauku mājas kā tūrisma produktu var veidot arī meistarklases dažādām mērķauditorijām, kuras interesē ēdienu gatavošana, dažādas nacionālās virtuves, tostarp latgaliešu tradicionālā ēšanas kultūra (*Silicka, Dembovska, 2014., 168.lpp.*). Autori Z. Hussain, J. Lema, J. Agrusa uzsver, ka pārtikas produkti bieži tiek izmantoti galamērķa zīmola veidošanā, pārtika tiek izmantota kā konkurētspējas instruments un, kad tas ir stratēģiski attīstīts valsts vai vietējā līmenī, tas sniedz potenciālu, lai uzlabotu apmeklētāju pieredzi (*Hussain, Lema, Agrusa, 2012*). Tūrisma uzņēmumi, it īpaši, lauku/viesu mājas savā darbībā – uzsver savu kulināro mantojumu, ekoloģisko produkciju, u.tml.

Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošajā vārdnīcā „gastronomiskais tūrisms” tiek skaidrots kā tūrisma veids, kam galvenais ceļojuma nolūks ir nacionālās virtuves un augstas kvalitātes pārtikas produktu un dzērienu, augstas kvalitātes pavāru pagatavoto ēdienu baudīšana. Gastronomiskais tūrisms ir kultūras tūrisma sastāvdaļa un orientēts uz gardēžiem. Gastronomiskais tūrisms parasti tiek organizēts vēsturiskos un etnogrāfiskos novados, kur tiek koptas vietējās sadzīves un kultūras tradīcijas (*Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, 2017.*). M.E. Coppola rakstā tiek izteikts viedoklis par to, ka gastronomiskais tūrisms ietver jebkādu tūrisma pieredzi, kurā cilvēks uzzina, novērtē, patērē, - un droši var teikt, - nododas pārtikai un dzērieniem, kas atspoguļo konkrētas vietas vietējo virtuvi, mantojumu vai kultūru. Kulinārijas tūristus interesē ne tikai ēdiens, ko viņi bauda (kas, protams, ir iegādāts vietējā tirgū), bet arī tūristi vēlas uzzināt vairāk par ēdiena vēsturi, tā ražošanu un „ceļojumu” līdz pat šķīvim (*Coppola, 2016*). Ar šo autore vēlas uzsvērt to, ka tieši šeit parādās gastronomiskā tūrisma būtība – gastronomiskais tūrisms kļūst par reģiona identitātes noteicošo raksturīgo pazīmi.

Produkts ir jebkas, ko var piedāvāt tirgum, tādējādi apmierinot klientu vajadzības, vēlmes un prasības. Produkts nav tikai prece, tas var būt arī pakalpojums, pasākums, cilvēks, vieta, organizācija, ideja vai šo visu apkopojums (*Eglāja, 2012.*). Savukārt jauns produkts – tas ir produkts, kas pastāv samērā neilgi, tāds, kas radies, veidojies tikko vai nesen. Tā kā autore ir izvēlējusies izveidot jaunu gastronomiskā tūrisma produktu – gadskārtu ēdienu pagatavošanas meistarklases -, ir nozīmīgi arī zināt un izprast to, kas ir ēdienu pagatavošanas meistarklases, kāda ir to nozīme sabiedrībā un kāds ir meistarklašu iedalījums. Meistarklases ir privātas, šefpavāra vadītas, praktiskas mācību programmas, kurās dalībnieki mācās gatavot attiecīgajā ēdienkartē norādītos ēdienus (*Viesistaba, 2017.*). Ēdienu gatavošanas meistarklases Latvijā ir jauns pasākumu kopums, taču šī nodarbe jau ir ieguvusi diezgan lielu popularitāti Rīgā, tās apkaimē un dažādās muižās. Šefpavārs F. Bonanno uzsver, ka meistarklases ir jautrs veids, kā mijiedarboties ar saviem viesiem un darīt kaut ko jautru un atšķirīgu. Tātad meistarklases būs ne tikai jautrs un vienojošs pasākums ģimenēm, darba biedriem un dažādām kompānijām, bet arī veids, ka šefpavārs/pavārs/saimnieks var nostiprināt attiecības ar apmeklētājiem un plašināt interesentu loku.

Meistarklases – jauns gastronomiskā tūrisma produkts Kārsavas novadā

Kārsavas novadā ir 5 pārtikas amatnieki, pastāv 2 tematiskie ciemi, ir pieejami 4 ēdināšanas pakalpojumu sniedzēji un aktīvi darbojas 5 apskates lauku saimniecības. Jaunais gastronomiskā tūrisma produkts Kārsavas novadā – meistarklases maiznīcā „Dzīles” iekļautu ne tikai izzinošu un interesantu ēdiena pagatavošanas meistarklasi saimnieces A. Barsukovas vadībā, bet arī interesantus stāstus par senču tradīcijām un vērtībām. Šī meistarklase iemācītu tūristus un citus interesentus izrotāt savu šķīvi, priecēt acis, lutināt vēderus un smelties gudrības par senču tikumiem.

Maiznīca „Dzīles” atrodas pašā Latvijas – Krievijas pierobežā. Kārsavas novadā, mazā ciematiņā Malnavā aktīvi darbojas saimniece A. Barsukova, kura ir atvērusi savu maiznīcu ar mērķi saglabāt senču tradīcijas un iepazīstināt ar jaunu garšu pasauli. Maiznīca „Dzīles” ir vieta, kur atrodamas 3 vērtīgas lietas – maize, konditoreja un Latgales virtuve. Autore uzskata, ka šī būtu atbilstoša vieta, kur izveidot un realizēt jaunu gastronomiskā tūrisma produktu, tāpēc, ka cilvēki tiecas iepazīt un saglabāt senču tradīcijas, arvien lielāku popularitāti iegūst vietējie mājražotāju produkti, tas viss komplektā ar lauku idilli veido miera oāzi, kas piesaista tūristus, it īpaši no lielām pilsētām un ārzemēm.

Maiznīcā „Dzīles” visi pasākumi, tai skaitā „Suprātkys”, notiek atbilstoši gadskārtām. Arī jauna gastronomiskā tūrisma produkts ir izveidots atbilstoši gadskārtām. Gadskārtā ir Saules gada sevišķu notikumu secīgums, kas ar nemainīgu noteiktību atkārtojas katru gadu (*Pelūde, Duka, 2009., 5.lpp.*). Lai saglabātu gadskārtu tradīcijas un zināšanas par gadskārtām un „laikiem”, cilvēkiem, kas pārzin šo jomu ir jāstāsta un jādalās ar zināšanām ar jauniešiem, jāriko dažādi pasākumi, kas izceltu gadskārtu būtību un ieinteresētu jauniešu saglabāt senās tradīcijas un vērtības.

1. tabula

Kulināro meistarklašu saraksts maiznīcā „Dzīles” (autores veidota)

Kulinārās meistarklases nosaukums	Pagatavojamie ēdieni	Dalībnieku skaits	Viena dalībnieka dalības maksa, EUR
Lieldienu kulinārā meistarklase	1. Mīkstie kartupeļu plācenīši. 2. Maltās gaļas un pupiņu sautējums. 3. Lieldienu knēdeļi.	10 - 20	40
Ūsiņu kulinārā meistarklase	1. Karstās burkānu maizītes. 2. Cūkas stilbiņi skābētos kāpostos. 3. Rupjmaizes zupa.	10 – 20	45
Jāņu kulinārā meistarklase	1. Jāņu siers. 2. Jaunie kartupeliši folijā. 3. Rupjmaizes un rabarberu sacepums.	10 – 20	35
Māras kulinārā meistarklase	1. Vārītie speķa rauši. 2. Krāsni cepti kartupeļi mundierī ar zaļumu sviestu un biezpienu. 3. „Riņķīši”.	10 – 20	30
Miķeļu kulinārā meistarklase	1. Karstie siera grauzdiņi. 2. Cepts cūkas stilbiņš. 3. Ābolu pūtelis.	10 – 20	45
Mārtiņu kulinārā meistarklase	1. Baltais siers. 2. Vistas cepetis. 3. Cepti āboli.	10 – 20	45
Ziemassvētku kulinārā meistarklase	1. Taukšķēti zirņi un speķa pīrāgi. 2. Karbonāde ar sautētiem skābētiem kāpostiem. 3. Cepti āboli ar putukrējumu.	10 – 20	50
Meteņu kulinārā meistarklase	1. Grauzdētas maizītes ar kaņepju sviestu. 2. Kāpostu tīteņi. 3. Skābā krējuma kūka.	10 - 20	40

Jaunais produkts – kulinārās meistarklases ir izveidots atbilstoši latviešu gadskārtām, katrā gadskārtā tiek pagatavoti 3 ēdieni, vienā kulinārajā meistarklasē var piedalīties no 10 līdz 20 cilvēkiem. Viena pasākuma kopējais ilgums ir aptuveni 4 – 5 stundas.

Pēc 1. tabulas var secināt to, ka latviešiem ir dažādas gadskārtas, katrai no tām ir savas paražas un tradicionālie ēdieni. Pat gadalaikā, kad senčiem (zemniekiem) bija visnabadzīgākais laiks (kad jaunā raža vēl nebija ievākta un pagājušā gada krājumi jau bija iztukšoti) svētku galdi tāpat bija pilni. Katra meistarklase sākas ar viesu sagaidīšanu, pasniedzot tiem 2 veidu uzkodas un gadskārtām raksturīgus dzērienus (olu liķieris, „gogelmogelis”, olu alus, medus limonāde,

rūgušpiens ar zemeņu ievārījumu, ābolu kvass, „miestiņš”, „Ziemassvētku punšs”, miežu ūdens). Tad notiek sagatavošanās darbam – tiek izdalīti nepieciešamie virtuves piederumi un izskaidrota pasākuma programma, kā arī novadīta drošības instruktāža. Turpinājumā seko ēdienu pagatavošana un vakariņu baudīšana.

Lai autore veiksmīgi varētu izstrādāt visas kulinārās meistarklases un to detaļas, autore intervēja maiznīcas „Dzīles” saimnieci A. Barsukovu. Intervija sastāv no 15 jautājumiem, uz kuriem tika saņemtas visas nepieciešamās atbildes. Tāpat autore darbā izmantoja prognozēšanas metodes, kad tika prognozēts gan apmeklētāju skaits kulinārajām meistarklasēm, gan kulināro meistarklašu ienākumi un izdevumi.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Neskatoties uz to, ka gastronomiskais tūrisms Latvijā ir neizpētīts darbības lauks, gastronomiskais tūrisms un tā produkti kļūst par reģiona identitātes noteicošo raksturīgo pazīmi, to nosaka ne tikai Latvijas iedzīvotāju un tūristu interese par Latvijas tradicionālajiem ēdieniem un aktivitātēm, bet arī atbilstoši tēmai grāmatu izdošana, meistarklašu rīkošana, u.c. pasākumi.
2. Latvijas pārtikas ražotājiem (un mājražotājiem) un ēdināšanas uzņēmumu vadītājiem sadarbībā ar Latvijas novadu pašvaldībām ir jāorganizē tādi pasākumi kā „Rīga Street Food Festival”, lai iepazīstinātu Latvijas iedzīvotājus ar gastronomijas tūrisma produktu niansēm un būtību, tādā veidā radot Latvijas iedzīvotājos interesi piedalīties gastronomiskā tūrisma produktu attīstībā un popularizēšanā.-
3. Kārsavas novadā visvairāk gastronomiskā tūrisma produkti un pakalpojumi tiek sniegti Malnavas pagastā, kā arī aktīva gastronomiskā tūrisma produktu un vērtību saglabātāja, attīstītāja un popularizētāja ir saimniece A. Barsukova, kura darbojas gan kā pārtikas amatnieks, gan kā tematiskā ciema saimniece, gan kā apskates lauku saimniecības īpašniece.
4. Maiznīca „Dzīles” ir atbilstoša vieta, kur izveidot un realizēt jaunu gastronomiskā tūrisma produktu, jo šajā maiznīcā darbojas apņēmīga saimniece A. Barsukova, kura spēj saglabāt un popularizēt senās tradīcijas un senču vērtības, kas ir ļoti svarīgi jaunā gastronomiskā tūrisma produkta realizēšanā un īstenošanā.
5. Kārsavas novada iedzīvotājiem ir jāattīsta un jāsaglabā savas tradīcijas, senās receptes un senču mantojumu, gan piedaloties dažādos pasākumos, kas tiek rīkoti gan Kārsavas novadā, gan Latvijas robežās un ārpus tām, gan izveidojot savus uzņēmumus un produktus, kas ir saistīti ar tūrismu, lai ne tikai saglabātu savas tautas un zemes vērtības, bet arī gūtu materiālu labumu un uzlabotu ekonomisko situāciju novadā un valstī.
6. Kulinārās meistarklases ir jauns gastronomiskā tūrisma produkts Latvijā, taču neskatoties uz to, kulinārās meistarklases tiek aktīvi rīkotas un popularizētas Rīgā, kā arī dažādās Latvijas muižās.
7. Latvijas ēdināšanas uzņēmumu vadītājiem kopā ar pavāriem ir jārīko dažādas tematiskās kulinārās meistarklases, kas būtu īpašas un raksturīgas tikai konkrētajam uzņēmumam, lai piesaistītu apmeklētājus, ieinteresētu apmeklētājus gastronomiskajā tūrismā un gūtu papildus ienākumus.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Coppola, M., E. (October 28, 2016). *Food, tourism, and culture: the keys to success of a global trend*, Retrieved 28.11.2017 from <https://www.treksoft.com/en/blog/food-tourism-culture-keys-success-global-trend>
2. Eglāja, I. (2012., 22. okt.). *Mārketing*. http://www.vatp.lv/sites/default/files/7.lekcija_marketing_2012.pdf, sk. 17.04.2018.
3. Hussain, Z., Lema, J., Agrusa, J. (2012). Enhancing the cultural tourism experience through gastronomy in the Maldives. *Journal of Tourism Challenges and Trends*, vol. 5(2), pp. 71-84 Retrieved 20.11.2017 from <http://web.b.ebscohost.com>
4. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija (2017). *Gastronomiskais tūrisms*. <http://termini.lza.lv/term.php?term=gastronomiskais%20%C5%ABrisms&list=gastronomiskais%20%C5%ABrisms&lang=LV>, sk. 20.11.2017.

5. Lauku ceļotājs (2005.). *Lauku tūrisma mītne kā pārtikas aprites uzņēmums*. Rīga: „Lauku ceļotājs”, 28 lpp.
6. Pelūde, I., Duka, V. (2009). *Gadskārtu ēdieni. Latviskas receptes visam gadam*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC. 144 lpp.
7. Silicka, I., Dembovska, I. (2014.). Gastronomiskā tūrisma piedāvājuma izpēte un analīze Latgales reģionā. *Latgales tautsaimniecības pētījumi*. Rēzekne: RA Izdevniecība, 152. – 170. lpp.
8. Šahs, R. (2006., 25.febr.). *Gastronomiskais tūrisms Latvijā*. <http://apollo.tvnet.lv/zinas/gastronomiskais-turisms-latvija/327081>, sk. 03.11.2017.
9. Viesistaba (2017). *Šefpavāra meistarklase*. <https://viesistaba.lv/sefpavara-meistarklase>, sk. 10.04.2018.
10. World Tourism Organization (2017). *2nd UNWTO Report on Gastronomy Tourism: sustainability and gastronomy*. Retrieved 16.11.2017 from <https://media.unwto.org/press-release/2017-05-17/2nd-unwto-report-gastronomy-tourism-sustainability-and-gastronomy>

Summary

Defining the problem, the author consider, that gastronomic tourism providers working in the gastronomic tourism industry, hopes for active demand and people's interest in the provided products and services. That means that there must be a wide and unique offer of products and services. So the main aim and task of gastronomic tourism providers is to satisfy customer needs and wishes. **The aim** of the research is the research is to explore the theoretical aspects of gastronomic tourism and to develop a new gastronomic tourism product in Karsava district.

The tasks of the research:

1. Explore the theoretical aspects of gastronomic tourism product and the offer of gastronomic tourism products in Karsava district.
2. Develop a new gastronomic product – a culinary master classes program for the bakery “Dzīles”.
3. Make conclusions and develop proposals for the creation and promotion of a new gastronomic tourism product.

Hypothesis of the research: If Karsavas district gastronomic tourism service providers improve and popularize their offerings, then there are not only opportunities for increasing the number of tourists, but also the promotion of the region's tourism product offerings, its originality and the competitiveness of tourism offers – the hypothesis has been confirmed during research work, because of the development and implementation of culinary master classes, bakery “Dzīles” attract tourists, tourism products become more competitive and the region's tourism product offer range supplemented.

Methods used in the research: sociological research method (interview); data processing method – forecasting method (planned income from culinary master classes).

Novelty of the research: In Karsava district has been created a new gastronomic tourism product. So far, has been researched gastronomic tourism offer in Karsava district, in general in Latvia and in certain regions of Latvia, as well as the role of local food products in gastronomic tourism.

UZŅĒMUMA GALVENO SNIEGUMA RĀDĪTĀJU LOMA UZŅĒMĒJDARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ *THE ROLE OF A KEY COMPANY'S PERFORMANCE INDICATORS IN ASSESSMENT OF ENTREPRENEURSHIP*

Evija Novika

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, evija.novika@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Inta Kotāne Mg.oec. lektore*

Abstract. *The aim of this research article is to investigate the theoretical material related to the key performance indicators, their role in the company's evaluation process and the benefits, providing a transparent analysis of the company's management with regard to possible improvements in the company's operations to improve efficiency and make proposals for future developments. By analyzing the company's key performance indicators, the management is able to make informed decisions and act in accordance with the improvements that are being discovered in the analysis and are tied to customer satisfaction.*

Keywords: *assessment, company, indicators, performance.*

Ievads

Laika gaitā attīstījušās neskaitāmas kvalitatīvās un kvantitatīvās uzņēmuma finanšu analīzes metodes. Izvērtējot uzņēmējdarbības efektivitāti, izteikti svarīgs kļūst laika un resursu ziņā mazietilpīgu analīzes metožu pielietojums, salīdzinoši īsā laika periodā sasniedzot vēlamu rezultātu. Vadītājiem jāspēj apkopojošas un pārskatāmas analīzes veidā noteikt uzņēmuma līdzšinējo attīstību un progresa iespējas, ko spēj sniegt galveno darbības rādītāju sistēma, ietverot gan kvantitatīvus, gan kvalitatīvus raksturlielumus.

Pētījuma aktualitāte: mūsdienās uzņēmējdarbības novērtējums jāveic izmantojot efektīvas un inovatīvas analīzes metodes, kas ļautu operatīvi un precīzi novērtēt uzņēmuma finansiālo situāciju un izstrādāt iespējamus uzlabojumus. Autore uzskata, ka Latvijā nepietiekoši pētīti, raksturoti un analizēti uzņēmējdarbības novērtēšanā pielietotie galvenie snieguma rādītāji, kas nedod iespējas uzņēmējiem tos pilnvērtīgi izmantot savas uzņēmējdarbības novērtēšanā.

Pētījuma objekts: uzņēmuma galvenie snieguma rādītāji.

Pētījuma priekšmets: uzņēmuma galveno snieguma rādītāju novērtējums.

Pētījuma mērķis ir izpētīt uzņēmuma galvenos snieguma rādītājus un konstatēt to lomu uzņēmējdarbības novērtēšanā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt uzņēmuma galveno snieguma rādītāju izvēles pamatnosacījumus;
- 2) izpētīt klientu noteiktās vērtības ietekmi uz analizējamajiem rādītājiem;
- 3) izdarīt secinājumus saistībā ar uzņēmuma snieguma rādītāju lomu uzņēmējdarbības novērtēšanā un izstrādāt priekšlikumus to pilnveidošanai.

Hipotēze: pamatotu uzņēmuma galveno snieguma rādītāju pielietošana uzņēmējdarbības novērtēšanā dod iespēju precīzāk noteikt uzņēmuma turpmākajā darbībā nepieciešamos uzlabojumus.

Pētījuma laika periods: 2001.–2017.gads.

Rakstā kā galvenā **pētīšanas metode** tiks izmantota monogrāfiskā jeb aprakstošā metode.

Uzņēmuma galveno snieguma rādītāju izvēles pamatnosacījumi

Nemitīgi augoša uzņēmuma vērtība ir realizēšanai virzāma ideja, taču nepieciešams skaidrojums, kā novērtēt sava biznesa panākumus. Uzņēmumu īpašnieki kā vienu no pieejām izmanto galveno snieguma rādītāju sistēmu (Key Performance Indicators, turpmāk tekstā - GSR) kā salīdzinošās novērtēšanas rīku, lai novērtētu sasniegto progresu. Ar GSR var sekot līdzi pārdošanas rādītājiem, izdevumu pozīcijām, peļņai pirms nodokļiem un nodevām u.tml. Ir

iespējams arī regulāri pārskatīt un noteiktā laika periodā monitorēt savu bilanci. Cenšoties sasniegt uzņēmējdarbībā nospraustos mērķus, vēloties saglabāt un veicināt iedvesmu komandas starpā, būtiski ir izprast, ka uzņēmuma vērtība mērāma ne tikai skaitliskā formātā. Skaitļi ir svarīgi, taču bieži vien nav pietiekami. Tie parāda, kāds ir bijis uzņēmuma veikums, piemēram, pagājušajā mēnesī - cik daudz naudas ir nopelnīts, taču tas nenorāda, kāds ir sagaidāmais uzņēmuma potenciāls nākamajā mēnesī, nerunājot nemaz par nākamo gadu (*Wardell, 2008, p.10*).

Integrējot uzņēmuma darbības izvērtēšanas rīku starpā GSR, tiek radīti priekšnosacījumi dīkstāvju un piegādes laiku samazināšanai, nodrošinot, ka piegādes maršruti ir gan laika, gan izmaksu ziņā rentabli. Pilnveidojot piegādes ātruma un dīkstāvju rādītājus, uzņēmums spēs apkalpot lielāku klientu skaitu, pielietojot to pašu resursu daudzumu, kas uzlabos finansiālos rādītājus un produktivitāte, attiecīgi, pieaugs (*Piercy, 2009*). Uzņēmējdarbības snieguma efektivitātes novērtēšana ļauj nodrošinās, ka uzņēmums patiesi ir komercijas spēle spēlētājs, nevis tikai praktikants. Ja tiek pielietotas metodes, kas ļauj veikt skaitliskus salīdzinājumus, ir pamats spriest par konkrētā uzņēmuma sniegumu salīdzinājumā ar konkurentiem, vai ir notikuši uzlabojami vai, tieši pretēji, situācijas pasliktināšanās, un cik labi uzņēmums sasniedz savus mērķus. Šādus mērījumus bieži sauc par "metriku" (*Wealleans, 2001, p. 4*). Autore uzskata, ka būtiski ir izprast pamatnosacījumus uzņēmuma GSR izvēlē, lai pēc iespējas precīzāk izvēlētos analizējamus rādītājus. Uzņēmumam jānodrošina tā konkurētspējīgo priekšrocību noteikšana un izvēlēto priekšrocību attīstība, ko iespējams panākt, veicot vispusīgu darbības analīzi un nosakot, kādi ir spēcīgākie posmi-tos stiprinot, un vājākie posmi - tos pilnveidojot. Sakarā ar iespējamo nepieciešamību iesaistīt analīzē arī uzņēmuma darbiniekus, jāreķinās ar papildu laika resursa patēriņu, skaidrojot darbiniekiem, kāpēc konkrētā izvērtēšana ir būtiska, vispārējā kārtība, kādā analīze veicama un kādi ir sagaidāmie rezultāti.

Organizācijas izmanto GSR vairākos līmeņos, lai novērtētu to panākumus, sasniedzot nospraustos mērķus. Augsta līmeņa GSR var koncentrēties uz uzņēmuma kopējo sniegumu, bet zemāka līmeņa GSR - uz procesiem nodaļas ietvaros, piemēram, pārdošanas, mārketinga vai zvanu centrā (*Pirlog, Balint, 2016, p. 173-174*).

Rādītājiem nepieciešamas četras sastāvdaļas, lai to pielietojums būtu efektīvs:

- 1) mērījumi (mērījumiem jāatspoguļo nozīmīgākos projekta analīzes rādītājus, skaidri parādot, kādi rezultāti ir vēlamai);
- 2) jauninājumi un inovācijas (cilvēki ir pilnībā jāiesaista projektā, jo tam būs nepieciešams radošums un kreativitāte, lai sasniegtu izcili rezultāti. Kreativitāte ir dzinējs, kas virza pretī labākajiem rezultātiem);
- 3) izplatība (GSR aktivitāte "pavairo" attiecas uz vadītāju, kuram jāveicina pieaugošas zināšanas par projektu, inovācijas un katra komandas dalībnieka iesaistīšanos, lai vairotu pozitīvo rezultātu, daloties informācija un integrējot citus darbiniekus vai projekta dalībniekus);
- 4) stratēģija (attiecas ne tikai uz radošu mijiedarbību, bet arī projekta norises pārskatiem) (*Pirlog, Balint, 2016, p. 173-174*).

Arī situācijā, kad tiek noteikts un uzturēts līdzsvars starp bruto pārdošanas apjomu un peļņu, ir izdevies kontrolēt savas darbības izmaksas, lai iegūtu finansiālo telpu pamatdarbības peļņas veidā ar mērķi ieguldīt līdzekļus attīstībā, un ir ticis strādāts daudzus gadus, lai attīstītu un uzturētu klientu bāzi, var veidoties situācija, ka uzņēmuma darbības rādītāji nenorāda uz augstu potenciālu. Sākotnēji nepieciešama izpratne par to, kā finansiālie rādītāji veidojas, no kuriem skaitļiem tiek iegūti un, vissvarīgākais, kā manipulēt ar tiem, lai tie tiektos uz augšu (ieņēmumi), vai samazinātos (izdevumi) atbilstoši nospraustajam mērķim un nozares mēroga kritērijiem. Pēdējais punkts - manipulēt ar finansiāliem rādītājiem – bieži vien kļūst par izaicinājumu lielākajai daļai cilvēku (*Wheeler, 2016, p. 18-24*).

GSR novērtējumam nav efektīva pielietojuma, ja tas tiek veikts, sekojot kādām norisēm uzņēmumā, taču bez konkrēta mērķa. Mērījumiem ir nozīme un tos ir vērts veikt tikai tad, ja tie sniedz reālu ieguvumu un svarīgu informāciju par uzņēmuma darbības virzītājspēkiem. Nav

jēgas kaut ko mērīt tikai tādēļ, ka tas dod patīkamu, ērtu sajūtu redzēt krāsainu diagrammu vai apmierināt kāda acīmredzamo cerību un gaidas pēc novērtējuma. Jāuzmanās arī mērīt kaut ko vienkārši tāpēc, ka to var izmērīt (*Wealleans, 2001, p. 6*).

GSR raksturo biznesa īpašniekam, cik “veselīgi” darbojas viņa uzņēmums. Daudzi no GSR faktiski tiek ģenerēti pārdošanas procesa laikā, apkalpojot klientu. Vissvarīgākie GSR veidojas aplēses procesā, citi brīdī, kad norisinās operatīvo izdevumu kontrole, sastādot pareizus izdevumu plānus visam ražošanas personālam, piemēram, tehniķiem, kā arī izdevumu plānus konsultantiem, abiem plāniem veidojoties izteikti atšķirīgiem. GSR biežāk tiek izteikti procentos attiecībā pret pārdošanu. Kad tiek uzsākta skaitlisko darbības rādītāju apkopošana, obligāti ir nepieciešams izmantot vienotu laika perioda diapazonu visiem analizējamajiem datiem: diena, nedēļa, mēnesis, ceturksnis vai gads. Citiem vārdiem sakot, ja tiek izmantots peļņas un zaudējumu aprēķins par periodu no 2015.gada līdz 2017.gadam, tad uzņēmuma kopsavilkuma ziņojumam arī jābūt no 2015.gada līdz 2017.gadam (*Wheeler, 2016, p.18-24*). Uzņēmuma īpašniekiem nebūtu ieteicams skatīt prezentējamus datus "nominālvērtībā", drīzāk būtu jāaplūko savākšanas metodes un jānoskaidro, vai dati ir ticami un precīzi, pārlicinoties, ka tie nodrošina konsekventu salīdzinājumu gadu no gada un ir pielietoti labākajā no iespējamajām kombinācijām (*Rhodes, 2017, p. 38*). Autore uzskata, ka svarīga ir ievākto datu kvalitātes atbilstība izvirzītajiem mērķim, tāpat to precīza izvēle, ko iespējams nodrošināt, veicot sākotnējo izpēti par nepieciešamajiem datiem un nosakot obligāti ievācamos datus un sekundāros datus, kuru ievākšana nav obligāta. Sākotnējam novērtējumam ir nozīme, jo tālākā ievākto datu apstrāde prasīs apjomīgus laika un finanšu (ja novērtējumu veiks ārpalpojumu uzņēmums) resursus. Kā arī, neprecīzi izvēloties rādītājus, ko ievākt, tiks apdraudēta analīzes kopējā gaita un iegūstamie rezultāti.

Rādītāju apkopojumu jāuzsāk ar datiem, ko iespējams iegūt no uzņēmuma vadības sistēmas uzņēmuma kopsavilkuma ziņojuma veidā. Sākotnēji jāizvērtē ieņēmumi atkarībā no avotiem: uzņēmuma kopsavilkuma ziņojumam jāspēj atspoguļot, ar kādu uzņēmuma realizēto izplatīšanas kanālu palīdzību klienti uzzina par uzņēmuma, respektīvi – kurš ir veiksmīgākais reklāmas risinājums. Ja tiek veikta reklāmas kampaņa, tā rada noteiktas izmaksas un konsultantiem ir jāizjautā vai jāanketē ikkatrs klients par to, kā viņš/viņa uzzinājis/usi par uzņēmuma sniegtajiem pakalpojumiem vai ražotajām precēm. Pat ja tie ir lojāli klienti, viņi var atbildēt uz šo atbilstoši šobrīd īstenotajai reklāmas kampaņai, kas ļaus izsekot dažādu reklāmas kampaņu efektivitātei. Saglabāt esošo klientu ir "lētāk" nekā atrast jaunu. Bet tas nenozīmē, ka no dažiem klientiem nevajadzētu atteikties, it īpaši debitoriem, kas regulāri kavē rēķina apmaksas termiņus un neveido būtisku konkrētā uzņēmuma apgrozījuma daļu. Pārdošanas pēc kategorijas rādītājs norādīs, kāda veida pakalpojumi tiek sniegti visbiežāk vai kādas preces pārdotas visvairāk (*Wheeler, 2016, p.18-24*). Mūsdienās uzņēmuma sniegumam ir svarīga loma, jo konkurences vide ir izteikti mainīga un grūtāk prognozējama saistībā globalizācijas ietekmi (*Berkova, Adamova, Nyvtova, 2017, p. 1841*). Pēc autores domām, lai spētu salīdzināt uzņēmuma snieguma rādītājus ar konkurentu snieguma rādītājiem, izdarot izvēli par apkopojamajiem datiem, jāņem vērā pēcapstrādes un pielietojuma iespējas arī konkurentu salīdzināšanas ziņā. Ja dati būs apkopotī tikai no uzņēmuma iekšējiem finanšu rādītājiem, neietverot trešajām personām pieejamus datus, tiks izslēgta vai ievērojami apgrūtināta salīdzinošās analīzes veikšana, apskatot citu konkrētās nozares uzņēmumu sniegumu, kas galarezultātā samazinās analīzes vērtību.

Viennozīmīgi, lai spētu integrēt GSR sistēmu uzņēmumā, vadībai un īpašniekiem jāstrādā ar entuziasmu, aizraušanos pret to, ko viņi dara, jājūtas lepniem par uzņēmumu, nepārtraukti jāattīsta personīgais redzējums ar mācīšanās palīdzību, jāizzina uzņēmuma stiprās un vājās puses, veicinot arī komandas darbu un mācoties pielāgoties un paredzēt pārmaiņas vidē, saskaņojot viņu redzējumu un organizācijas turpmāku attīstību (*Degraves, Marquina, 2012, p. 112*). Tikai esot erudītiem un mācīties gribošiem, uzņēmuma vadība spēs kombinēt un atrast labāko pielietojumu informācijai par pārdošanas apjomiem, ražošanas izmaksām, kopējiem ekspluatācijas izdevumiem, darbinieku slodzēm un izmaksām, utt. Ja uzņēmuma ietvaros ir vairāki “peļņas centri” jeb virzieni, kas nes peļņu, operatīvās bilances sastādīšana nesniegs

vēlamo rezultātu, ja tā tiks sastādīta par uzņēmumu kopumā. Tādā gadījumā kopējās analīzes ietvaros ieteicams katru struktūrvienību vai peļņas virzienu nodalīt un atspoguļot atsevišķi, norādot konkrētās struktūrvienības vai peļņas virziena mārketinga un reklāmas izdevumus, labiekārtošanas, uzturēšanas, jauna aprīkojuma iegādes izdevumus un citas lielākās izdevumu pozīcijas. Naudas plūsmas pārskata bilance atspoguļos svarīgus rādītājus, kā, piemēram, nodokļu saistības, aprīkojuma nolietojumu, ilgtermiņa saistības, u.c. Ražošanas uzņēmumu analīzē nepieciešams atspoguļot arī ražošanas zudumus, kas dabiski rodas ražošanas procesa gaitā. Apkopojot zudumu datus, iespējams nodrošināt saimnieciski tehnoloģisko procesu vadīšanas efektivitātes uzlabošanu. Atlaižu un akcijas kuponu kampaņu rīkošana jāatspoguļo analīzē, norādot piemērotās atlaides, periodus, akcijas preces un pārdošanas rādītājus, tādējādi nosakot kampaņas efektivitāti (*Wheeler, 2016, p. 18-24*). Pēc autores domām, brīdī, kad būs apzinātas visas iespējamās analīzes perspektīvas, tiks izdarīta labākā no iespējamajām izvēlēm par vienu vai otru rādītāja iekļaušanu vai izslēgšanu no kopējā uzņēmuma GSR saraksta. Laika posmā, kad rādītāji ir izvēlēti un uzsākta to apkopošana (datu vākšana), būtu ieteicams turpināt monitorēt datu apjomus un, ja nepieciešams, veikt korekcijas iegūstamo datu analīzes periodos (par nedēļu, par mēnesi, par ceturksni, utt.).

Klientu noteiktās vērtības ietekme uz analizējamajiem rādītājiem

Snieguma rādītāji par iepriekšējo periodu, lai gan ir svarīgi (uzņēmēji netiek mudināti pārtraukt pārskatīt savas finanses), tomēr veido vēsturisku informāciju. Netiek norādīts uz potenciāli ievērojamu, ar skatu uz nākotni balstītu vērtības palielinājumu. Ir nepieciešams iegūt rādītājus, kas atspoguļos, kāpēc uzņēmuma klienti turpinās vai, tieši pretēji, neturpinās iepirkties konkrētajā uzņēmumā vai saņemt no tā pakalpojumus. Šādam mērķim nepieciešami rādītāji, kas apskata gan vēsturisku informāciju, gan ļauj prognozēt nākotnes attīstību un iespējamās izmaiņas (*Wardell, 2008, p. 11*). Klientam esot galvenajam konkrētās uzņēmējdarbības balstam, visaptverošai biznesa novērtēšanas stratēģijai, kā to atzīst daudzu biznesa nozaru speciālisti, jāietver klientu apmierinātības un novērtējuma analīze, tai esot arī prasībai pēc kvalitātes sertifikācijas standarta ISO 9001:2000, lai ikvienam uzņēmumam pasaulē būtu izpratne par novērtējuma veikšanu (*Wealleans, 2001, p. 13*). Autore atzīst, ka mūsdienās aizvien svarīgāku lomu klientu noteiktās vērtības veidošanā par pakalpojumu vai produktu ieņem inovatīvi risinājumi produkta/pakalpojuma izstrādē un pielietošanā, interaktīva reklāma. Sabiedrības vēlme pēc “prieka mirkliem” nosaka tirgus pārveidošanos no parastu vajadzību apmierināšanas uz sajūtu radīšanu un vēlamās ainas uzbūvēšanu. Brīdī, kad tiek uzsākta iegūto datu analīze, jāņem vērā kvalitatīvie rādītāji, kuri ietekmēs analīzes gaitu.

Lai gan skaitļi var parādīt izmaiņas pārdošanas apjomos un izdevumu pozīcijās, tie ir 100% efektīvi tikai tad, ja atspoguļo atbildes uz sekojošiem jautājumiem:

- Vai produkti/pakalpojumi rada vērtību klientiem?
- Kā klienti uztver un mēra produktu/pakalpojumu vērtību?
- Vai konkrētais uzņēmums pats par sevi ir vērtība? (*Wardell, 2008, p. 11*)

Svarīgas ir brīvas debates par to, kas rada un kas nerada konkrētā biznesa pievienoto vērtību. Modernā domāšana par augstas veiktspējas organizācijas izveidi nosaka, ka tādas darbības kā pārvietošana, glabāšana un pārbaude nerada pievienoto vērtību, lai gan – ja uzņēmums ir loģistikas nozares pārstāvis – pārsvarā viss attiecas uz uzglabāšanu un preču kustību (*Wealleans, 2001, p. 43*).

Viens no veidiem, kā padarīt skaitliskos rādītājus jēgpilnus, ir veikt uzņēmuma klientu aptauju. Piemēram, Jūs esat grāmatvedības uzņēmums un aptaujas ietvaros klienti atklāj sekojošus svarīgus iemeslus, kāpēc veic sadarbību ar uzņēmumu:

1. Garantija, ka klienti gūs panākumus, izmantojot uzņēmuma izstrādāto programmu (mēs apsolām dubultot klientu uzņēmumu neto vērtību 2-3 gadu laikā).
2. Ticamība uzņēmuma procesu metodoloģijai (ir pierādīta darba pieredze, ko nodrošina grāmatvedības nozares profesionāļi).

3. Personīga grāmatvedības uzņēmuma vadības iesaiste un dotie norādījumi, lai sasniegtu klientu nosprausto mērķi (*Wardell, 2008, p.11*).

Piemēram, masu pielāgošana (Mass customisation-MC) ir biznesa stratēģija, kuras mērķis ir iegūt konkurētspēju, uzlabojot produktu orientētus piedāvājumus ar individualizēšanas pakalpojumiem, ļaujot klientiem apmierināt savas vajadzības ar produkta specifikācijas palīdzību. Kopprojekts, iesaistot procesā arī klientus, paaugstina vērtību sniegtajiem pakalpojumiem un/vai ražotajām precēm. Radošais klienta sniegums ir būtiska kopprojekta vērtības sastāvdaļa, kas nosaka produkta uztveri, nodomu to iegādāties un ieteikt MC piedāvājumu citiem (*Habicht, Thallmaier, 2017, p. 114*). Pēc autore domām, ar klientu iesaisti produkta komplektācijā tiek nodrošināts produkta/pakalpojuma vērtības pieaugums klientu uztverē, ļaujot to individualizēt un pielāgot konkrētajām vajadzībām un vēlmēm. Sekojoši, vērtējot galvenos uzņēmuma snieguma rādītājus, īpaša vērība jāpievērš klientu vēlmju apmierināšanai un novērtējumam saistībā ar uzņēmuma veikumu. Lai gan skaitlisko datu analīze ļauj noteikt darbības rezultātus, to nepieciešams kombinēt ar klientu sniegto vērtējumu, lai atklāt patieso snieguma rādītāju sniegtās informācijas nozīmi un plānot turpmāku rīcību.

Vienotā sinerģijā nepieciešams pielietot gan GSR sistēmu, gan uz vērtībām balstītu pieeju, izmērot interesējošo biznesa sastāvdaļu. Lai saglabātu nemainīgu virzību nospraustajiem mērķiem un uzlabotu datu apstrādes efektivitāti, iegūtos monitoringa rezultātus ieteicams apkopot standartizētā formātā, kas palīdzētu kontrolēt uzņēmuma sniegumu jebkurā brīdī un ilgstošā laika periodā. Ar mērķi izglītēt uzņēmuma darbiniekus un nostiprināt interesi par kopējiem korporatīviem mērķiem, savākto informāciju iespējams koplietot semināru vai sapulču laikā, daloties pieredzē un iespaidos. Cenšoties panākt, lai skaitļi atspoguļotu vērtību, iespējams, tiks piedzīvota uzņēmuma komandas saliedētības paaugstināšanās, ieinteresētība jaunajā sistēmā, kura ļauj uzņēmuma darbības rādītājiem kļūt saprotamiem ne tikai finanšu analītiķu auditorijai, bet arī ikvienam darbiniekam (*Wardell, 2008, p. 11*).

Būtiska ir uzņēmuma vadības spēja iekļaut analīzē korporatīvi sociālā snieguma rādītājus ilgtermiņa kontekstā. Izmantojot statistikas metodes, Čehijas Republikas lielo ražošanas uzņēmumu grupā tika konstatēts, ka sešpadsmit rādītāju pamatkopumu var aizstāt ar sešiem galvenajiem darbības rādītājiem - darbinieku īpatsvars, kas ir ietverti darba koplīgumā, atalgojuma diskriminācija, arodslimības, ētikas kodeksa pārkāpumi, izdevumi par klientu apmierinātības noteikšanu un nodrošināšanu un produktu un pakalpojumu procentuālā attiecība, ko novērtē, ņemot vērā to ietekmi uz patērētāju veselību un drošību. Šo rezultātu mērķis ir uzlabot korporatīvi sociālo sniegumu un, izmantojot galvenos darbības rādītājus, atbalstīt uzņēmējdarbības pārredzamību un ilgtermiņību (*Dočekalova, Kocmanova, Šimberova, Koleňak 2018.,303.lpp.*).

Pēc autore domām, uzņēmuma GSR analīzes sniegtās priekšrocības, piemēram, salīdzinoši vienkārši veicama un vienlaikus plaša analīze, kas spēj īsi un konkrēti norādīt uz uzņēmuma problēmjaudājumiem un veiksmīgākajiem darbības aspektiem. Taču pastāv nepieciešamība veikt pirmsizpēti ar mērķi noteikt, kuri no darbības rādītājiem tiks iekļauti analīzē, kā arī noteiktu laika periodu veikt datu uzkrāšanu. Lai vispusīgāk atklāt analizējamo snieguma rādītāju nozīmi, nepieciešama kvalitatīvās analīzes piesaistīšana kvantitatīvajai izpētei, kas sniegtu atbildes ne tikai uz jautājumiem "Cik daudz?", bet arī "Kāpēc tieši tik?". Jāizprot mērķis, ar kuru tiek veikta analīze, un tas būtu jāpakārto uzņēmuma ilgtermiņa nostādņu sasniegšanai. Svarīgs ir visa uzņēmuma kolektīva atbalsts veicamajā izpētē, tā kā, iesaistot pēc iespējas plašāku darbinieku skaitu, iespējams sasniegt precīzākus un līdz ar to arī ticamākus rezultātus, kas sekmēs analīzes kvalitātes paaugstināšanos.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Uzņēmuma GSR analīze ir komplekss process, jo ietver vairākas analizējamās pozīcijas un pozīciju kategorijas. Jo lielāks un saimnieciskās darbības ziņā diversificētāks ir analizējamais uzņēmums, jo vairāk galveno darbības rādītāju sākotnēji būs jāietver

- pirmsanalīzes posmā, tālākajos posmos atlasot svarīgākos.
2. Veicot dažādu uzņēmuma sniegumu raksturojošo datu uzskaiti ilgstošā laika periodā, uzņēmums tādējādi nodrošina analīzei nepieciešamo datu kopu, tāpēc uzņēmuma vadītājam jāizstrādā datu uzskaites politika un glabāšanas nosacījumi.
 3. Pirms uzsākt snieguma rādītāju apkopojumu, jāizprot mērķis, ar kādu uzņēmums veic analīzi, tālākos pētījuma soļus pakārtojot konkrētajām nostādņēm.
 4. Ieteicams GSR analīzi kombinēt ar kvalitatīvajām analīzes metodēm, piemēram, klientu aptauju, tādējādi nodrošinot skaitļu sasaisti ar klientu aptaujā atklāto viedokli par uzņēmuma sniegto pakalpojumu vai ražoto preču kvalitāti, kas nodrošinātu vispusīgākus analīzes rezultātus.
 5. Uzņēmuma turpmākā attīstībā jāsaista ar ilgtspējas pasākumu īstenošanu, tai skaitā korporatīvi sociāliem pasākumiem, tiecoties uz attīstības ģeometrisku progresiju.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Berkova, I., Adamova, M., Nyvltova, K. (2017). Relationships Between Financial and Learning and Growth Perspectives in BSC. *Academic Journal Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, vol. 65, pp. 1841-1850. Retrieved April 29, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
2. Degraeves, Á.A.G., Marquina, K. del V.G. (2012). Measurement of the Organizational Intelligence. *Scientific E-journal of Management Sciences*, vol. 8, pp. 108-132. Retrieved April 29, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
3. Dočekalova, M. P., Kocmanova, A., Šimberova, I., Koleňak, J. (2018). Modelling of Social Key Performance Indicators of Corporate Sustainability Performance. *Academic Journal Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, vol. 66, pp. 303-312. Retrieved April 20, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
4. Habicht, H., Thallmaier, S. R. (2017). Understanding the Customer Value of Co-designing Individualised Products. *International Journal of Technology Management*, vol. 73, pp. 114-131. Retrieved April 29, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
5. Piercy, M. (2009). Aeromark Optimatics Enables Central Auto Supplies to Monitor and Manage Delivery Vehicle Fleet; Increased Visibility of Key Performance Indicators Enhances Customer Service and Delivers Increased Business Efficiencies. *M2PressWIRE*. Retrieved April 11, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
6. Pirlog, R., Balint, A.O. (2016). An analyze upon the influence of the key performance indicators (KPI) on the decision process within small and medium-sized enterprises (SME). *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy*, vol. 9, pp. 173-185. Retrieved April 21, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
7. Rhodes, J. (2017). Getting a Clear Board's-Eye View of Company Performance. *NACD Directorship*, vol. 43, pp. 38-42. Retrieved April 29, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
8. Wardell, M. (2008). Do the Key Performance Indicators (KPI) you are measuring say anything about the value of your business? *Canadian Manager*, vol. 33, pp. 10-11. Retrieved April 7, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
9. Wealleans, D. (2001). *The organizational measurement manual*. London: Routledge. 191 p.
10. Wheeler, S.W. (2016). Financial keys to success. *Motor Age*, vol. 135, pp. 18-24. Retrieved April 14, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>

Summary

An analysis of the company's key performance indicators should be an important issue for any manager's agenda. There are many variations and combinations of an analysis. When starting to plan a process for analyzing the company's key performance indicators, one or more goals must be clearly defined, which will be subordinated to the subsequent stages of the analysis. The need for an analysis of the company's key performance indicators is determined by the impact of today's globalization and the speed of information exchange, which makes it necessary to continuously follow changes within the company and also on a larger scale. In order to successfully manage change and realize the planned one, it is necessary to have an information database or a set of data that would become a stepping-stone for the research process. The correlation between systematic analysis of company key performance indicators and company sustainability is indisputable in determining a successful development trend. Depending on the type of business concerned and the industry, it is necessary to select the key

indicators of the performance to be analyzed and to adapt the degree of their complexity, and to align with the purpose of the analysis. By monitoring the company's performance over a period of time, prerequisites will be created for optimizing different functions and/or departments of the company, for example by reducing downtime, delivery time, improving staff performance indicators, including ensuring a smooth distribution of workload among subordinates. Simultaneously with the processing of numerical data and the initiation of their interpretation, it is necessary to perform a stage of qualitative analysis by choosing a customer survey or one of the other possible types of qualitative analysis. This will ensure the linkage of the analysis with the customer's opinion about the company's performance, adding numerical indicators to their rating. A customer survey will require the engagement of the company's employees, therefore, it is necessary to carry out the initial stage of preparation, presenting employees with the benefits that the analysis will provide to each and to the company in a whole. A clear winner of the above analysis will be the owner of the company, management, staff, partners of the company and, ultimately, the client, which will successfully lead the company to the goal.

EIROPAS SOCIĀLĀ FONDA ATBALSTA BEZDARBNIEKU IZGLĪTĪBAI IZVĒRTĒJUMS LATVIJĀ *EVALUATION OF EUROPEAN SOCIAL FUND SUPPORT FOR THE EDUCATION OF THE UNEMPLOYED IN LATVIA*

Antra Salmane

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, antra.salmane@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Anita Puzule Mg.oec. lektore**

Abstract. *The unemployment rate in Latvia was continuing to decline in recent years, but it is still high, especially in the regions. In order to improve the existing skills and to master new skills of the unemployed, the European Social Fund's investments are used. The author of the paper is studying the support provided by the European Social Fund to the unemployed for raising their qualifications, which could help them to return to the labour market. The research aim is to investigate the active employment opportunities for unemployed people to take part and how it affects the return of the unemployed to the labour market. The result of the research study shows that the number of training programmes is large and varied. However, it has been concluded that improvements are needed in the implementation of the European Social Fund's co-funding in order to reduce the risk of its misuse.*

Keywords: *labour market, training for unemployed, unemployed, unemployment rate.*

Ievads

Lai gan, kā ziņo Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, balstoties uz 2017. gada 15. novembra darbaspēka tirgus apsekojuma rezultātiem, 2017. gada 3. ceturksnī Latvijā bezdarba līmenis turpina kristies, tomēr tas ir augstāks nekā pārējās Baltijas valstīs Lietuvā un Igaunijā (Ozols, 2017.). Bezdarba līmenis Latvijas reģionos atšķiras. Bezdarba straujāku samazināšanos kavē lielais ilgstošo bezdarbnieku skaits, kas ir 2/5 no bezdarbnieku skaita (Ozols, 2017.).

Tautsaimniecības strukturālo pārmaiņu rezultātā (īpaši reģionos) ir radusies situācija, ka darba meklētāju prasmes neatbilst pieprasījumam no uzņēmēju puses. Tas atspoguļojas vienlaicīgā darbaspēka trūkumā un augstā bezdarba līmenī. Strukturālais bezdarbs atstāj postošu ietekmi uz valsts makroekonomiku, tāpēc Eiropas Savienības un tās daudzu dalībvalstu valdību politika ir īstenot aktīvās nodarbinātības pasākumus, iesaistot bezdarbniekus profesionālās pārkvalifikācijas, apmācībuursos, apmācību organizēšanu pie darba devēja (Krasnopjorovs, 2011.). Šim nolūkam Eiropas Sociālais fonds iegulda visos dalībvalstu reģionos cilvēkkapitālā, un Latvijā šo līdzekļu apgūšanu īsteno Nodarbinātības valsts aģentūra.

Darba mērķis ir izpētīt Eiropas Sociālā fonda sniegtā atbalsta veidus Latvijā, to ietekmi uz bezdarbnieku darbā iekārtošanos.

Lai sasniegtu mērķi, ir izvirzīti šādi uzdevumi:

- izpētīt ar Eiropas Sociālā fonda līdzfinansējumu realizētos aktīvos nodarbinātības pasākumus Latvijā;
- analizēt aktīvo nodarbinātības pasākumu ietekmi uz bezdarbnieku darbā iekārtošanos;
- izteikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Pētījuma objekts: Eiropas Sociālā fonda projekts „Atbalsts bezdarbnieku izglītībai”.

Pētījuma priekšmets: Eiropas Sociālā fonda projekta „Atbalsts bezdarbnieku izglītībai” aktivitātes, mērķa grupa, plānotie un sasniegtie rezultāti.

Pētījuma hipotēze: ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu tiek paaugstināts bezdarbnieku kvalifikācijas līmenis atbilstoši darba tirgus prasībām, kas veicina to atgriešanos darba tirgū.

Pētījuma periods: 2015. gada janvāris – 2018. gada 31. marts. Pētījuma periods izvēlēts, jo šajā periodā Nodarbinātības valsts aģentūra īsteno Eiropas Sociālā fonda projektu „Atbalsts bezdarbnieku izglītībai”. Projekta īstenošanas periods paredzēts līdz 2021. gada janvārim.

Pielietotās pētīšanas metodes: monogrāfiskā metode, informācijas analīzei izmantojot dažādas informatīvās mājas lapas, preses izdevumus, lai spētu analizēt situāciju valstī, un zinātniskos darbus. Grafiskā metode, lai pētītu savstarpējās sakarības. Loģiski konstruktīvā

metode, ka autore balstās uz ar bezdarbnieku apmācību saistītiem teorētiskiem un praktiska rakstura spriedumiem, gūstot jaunas zināšanas un secinājumus.

Pētījuma rezultāti

Daudzām valdībām galvenie makroekonomikas mērķi ir nodrošināt augstu nodarbinātības līmeni, cenu stabilitāti un ekonomisko izaugsmi (*Sfichi, Bratiloveanu, 2017, p. 242*). Latvijas bankas ekonomists E. Krongorns uzsver, ka augsts bezdarba līmenis rada ne tikai sociālās problēmas, bet arī neļauj valstīm sasniegt to maksimālo ražošanas un attīstības līmeni (*Krongorns, 2018.*). Augsts un pieaugošs bezdarbs ir valsts ekonomiskās lejupslīdes pazīme. Bezdarbs ietekmē gan iedzīvotājus, gan valsti kopumā. Pēc Nodarbinātības valsts aģentūras statistikas datiem kopējais bezdarba līmenis Latvijā 31.03.2018. ir 7 %, bet Rīgas reģionā vidēji tas ir 4.3 %, turpretim Latgales reģionā –16.4 %. Vēl krasākas atšķirības ir Latvijas novados, kur bezdarba līmenis svārstās no 2.7 % Ķekavas un Mārupes novados, bet sasniedz 23.3 % Ciblas novadā (*NVA, 2018.*). Pastāvot ilgstošam bezdarbam, tiek zaudētas darba iemaņas un kvalifikācija, kas izraisa cilvēku dzīves līmeņa, pašapziņas pazemināšanos, var pieaugt atkarības problēmas un zūd vēlme strādāt. Rodas lieli tautsaimnieciski zaudējumi kopumā. E.D. Sfichi un A. Bratiloveanu savā pētījumā norāda, ka bezdarbnieki kļūst kūtri, neieinteresēti, izdzirdot par darba piedāvājumu, kas noved pie bezdarba līmeņa pieauguma (*Sfichi, Bratiloveanu, 2017, p. 242*). Savukārt S. Šaitere savā pētījumā secinājusi, ka pastāv saistība starp darba meklēšanas aktivitāšu skaitu un tām veltīto laiku. Bezdarbnieki vēlētos turpināt tās aktivitātes, kuras viņi ir veikuši, un neuzsākt tās aktivitātes, kuras nav veikuši (*Šaitere, 2011., 129. lpp.*). E. D. Sfichi un A. Bratiloveanu norāda, ka šādi cilvēki kļūst par viltus personībām, jo tie nevar darīt to, ko sabiedrība no viņiem gaida (*Sfichi, Bratiloveanu, 2017, p. 242*). Liela daļa personu, kas reģistrējas Nodarbinātības valsts aģentūrā un iegūst bezdarbnieka statusu, to dara ar mērķi saņemt trūcīgās personas vai maznodrošinātās personas statusus, kas ļauj saņemt sociālos pabalstus, pakalpojumus un atvieglojumus.

Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu un pievienošanos Eiropas Savienībai (ES) ir mainījusies darba tirgus struktūra, daudzu cilvēku, kas ir darbspējīgā vecumā, iepriekš iegūtā profesija neatbilst šodienas pieprasījumam. Bezdarbs starptautiskajā līmenī ir pētīts diezgan plaši un no dažādiem skatu punktiem, bet galvenokārt, kā bezdarbu ietekmējošs faktors, ticis pētīts izglītības līmenis (*Poikāne, 2014., 155. lpp.*). Pasaules Banka savā zinātniskajā pētījumā norāda, ka visu veidu profesionālās apmācības un neformālās izglītības programmas uzlabo nodarbinātības līmeni gan uzreiz pēc apmācību pabeigšanas, gan vidējā termiņā (*The World Bank, 2013, p. 64*).

Lai gan atbildība par nodarbinātības un sociālo politiku ir Eiropas Savienības valstu valdību ziņā, ES, piešķirot finansējumu, papildina un atbalsta to centienus. Eiropas Komisija mudina ES valstu valdības radīt darba iespējas, mazināt atšķirtību darba tirgū, vairojot bezdarbnieku konkurētspēju. Šim nolūkam ik gadu Eiropas Sociālais fonds (ESF) Latvijā investē finanses, lai uzlabotu darbaspēka prasmes un sniegtu jaunas iespējas darba meklētājiem (*Eiropas Komisija, 2017.*), ko Latvijā pārtrauga Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA). Nodibinājums „*Baltic Institute of Social Sciences*” savā pētījumā ir secinājis, ka NVA piedāvātie apmācību pasākumi ir galvenais instruments bezdarbnieku ar zemu kvalifikācijas līmeni atgriešanai darba tirgū (*Nodibinājums „Baltic Institute of Social Sciences”, 2015., 85. lpp.*).

ESF projekta „Atbalsts bezdarbnieku izglītībai”, ko īsteno NVA, paredzamais īstenošanas laiks ir no 2015. gada janvāra līdz 2021. gada decembrim. Kopējās plānotās izmaksas ir 91 481,9 tūkst. EUR, tai skaitā Eiropas Sociālā fonda, valsts budžeta finansējums un privātais līdzfinansējums (*NVA, 2017.*).

Pēc projekta realizācijas sagaidāmie rezultāti:

- atbalstu saņēmuši 80640 bezdarbnieki, tostarp ilgstošie;
- kvalifikāciju ieguvuši dalībnieki tūlīt pēc dalības apmācībās 23 224 bezdarbnieki;
- dalība nodarbinātībā 6 mēnešus pēc pasākuma beigām 21 773 bezdarbnieki.

Projekta īstenošanas laikā mērķa grupas bezdarbniekiem (bezdarbnieki no 30 gadu vecuma līdz vecuma pensijas sasniegšanai) tiek nodrošināti šādi aktīvās nodarbinātības pasākumi:

- konkurētspējas paaugstināšanas pasākumi (semināri, kursi, individuālas psihologa konsultācijas);
- profesionālā apmācība un pilnveide;
- neformālās izglītības programmu apguve (datorzinību, svešvalodas, valsts valodas apguve);
- transportlīdzekļu un traktortehnikas vadītāju apmācība;
- apmācība pie darba devēja (darba devējs sagatavo sev nepieciešamo darbinieku, saņemot ikmēneša dotāciju pirmos sešus mēnešus).

Lai nodrošinātu sniegtā atbalsta pieejamību projekta ietvaros, papildus minētā atbalsta pasākumiem noteiktai mērķgrupai tiek sniegts atbalsts reģionālajai mobilitātei, bezdarbniekiem ar invaliditāti atbilstoši specifiskie pakalpojumi (surdotulks, ergoterapeits, specializētā transporta pakalpojumi). Apmācību laikā bezdarbniekiem tiek nodrošināta stipendija – 5 EUR dienā (NVA, 2017.). Izglītības programmu sarakstu apstiprina Labklājības ministrijas komisija.

Bezdarbnieki tiek atskaitīti no apmācību grupas, ja viņi neapmeklē apmācības vairāk kā 20% no paredzēto stundu skaita (izņemot transportlīdzekļu un traktortehnikas vadītāju apguves programmās). Ja bezdarbnieki nodarbības kavē neattaisnotu iemeslu dēļ, viņiem netiek maksāta stipendija par kavējumu periodu un, ja bezdarbnieks tiek atskaitīts no apmācību grupas neattaisnotu kavējumu dēļ, viņam jāatgriež Nodarbinātības valsts aģentūrai apmācībām un stipendijai izmantotie līdzekļi. Savukārt, ja bezdarbnieku kavējumi ir attaisnoti (saslimšana u.c. attaisnoti iemesli, izņemot iekārtošanos darbā), tiek saglabātas tiesības saņemt stipendiju arī par dienām, kurās apmācības nav apmeklētas.

NVA interneta vietnē redzams, cik un kādas mācību iestādes un to filiāles nodrošina izglītības programmu apguvi Latvijā un cik lieli līdzekļi tiek piešķirti par bezdarbnieka apmācību katrā izglītības programmā. Summa, kāda tiek maksāta par izglītojamo ir atkarīga no izglītības programmas, kādu viņš ir izvēlējis apgūt.

1. tabula

Izglītības iestāžu skaits un apmācību maksa NVA īstenotajos aktīvajos nodarbinātības pasākumos 2018. gada 31. martā (autores izveidota pēc NVA, 2018.)

Izglītības programma	Izglītības iestāžu skaits	Mācību maksa, EUR
<i>Neformālās izglītības ieguve</i>		
Transportlīdzekļu. vadītāju apmācība	45	344.00 – 670.00
Traktortehnikas vadītāju apmācība	24	450.30 – 1070.00
Svešvalodas un datorzinību apguve	91	360.00
Valsts valoda	78	360.00
Latviešu valoda bez starpniekvalodas	19	360.00
<i>Profesionālās izglītības ieguve:</i>		
Profesionālās tālākizglītības apguve	37	540.00-1573.00
Profesionālās pilnveides apguve	19	360.00-720.00

No 1. tabulas redzams, ka apmācību izmaksas vienai personai dažās traktortehnikas vadītāju un profesionālās tālākizglītības apmācību programmās ir augstas. Pārļūkojot NVA datus, redzams, ka 2017. gadā izglītības programmu „Lokmetinātājs metināšanai ar mehānisko iekārtu aktīvajā gāzes vidē (MAG)”, kur apmācību izmaksas vienai personai ir 1566.00 EUR, apguva 312 bezdarbnieki, no kuriem iekārtojās darbā 61. Savukārt, 2016. gadā izglītības programmu „166K1 modulis - "G" kategorijas (ar 1.palīdzību) traktortehnikas "Ceļu būves mašīnas" vadītājs (bez priekšzināšanām)”, kur apmācību izmaksas vienai personai ir 1070.00 EUR, apguva 2 bezdarbnieki, no kuriem darbā iekārtojās 1, bet 2017. gadā šī programma nav apgūta (NVA, 2018). Traktortehnikas un transportlīdzekļu vadītāju apmācības bieži notiek pēc darba devēja pieprasījuma, tās stingri uzrauga Ceļu satiksmes drošības direkcija un Valsts tehniskās uzraudzības aģentūra. Mācības izmanto vairāk motivēti bezdarbnieki un iesaiste

darba tirgū pēc šīm apmācībām ir lielāka. Turpretim pēc profesionālo tālākizglītības programmu pabeigšanas bezdarbnieku iesaiste darba tirgū ir mazāka, noslēguma eksāmenus pieņem izglītības iestādes pārstāvis, līdz ar to var rasties risks, ka zūd apmācību kvalitāte, bet izglītības iestādes cenšas piesaistīt iespējami vairāk apmācāmo, lai gūtu peļņu. No otras puses izglītības iestāžu peļņas gūšanu veicina paši bezdarbnieki, kuri nevēlas iesaistīties darba tirgū, bet izmanto iespēju piedalīties iespējami bieži aktīvajos nodarbinātības pasākumos. Saņemtā stipendija visdrīzāk kalpo kā pabalsts. Jau 2011. gadā SIA „EPC” veiktajā pētījumā norāda, ka bezdarbnieku re-integrācijas politika Latvijā ir dāsna pret bezdarbniekiem, un tas rada bažas par pabalstatkarības veicināšanas un tirgus kropļojuma iespējām (*SIA „EPC”, 2011., 55. lpp.*). Šobrīd nav pieejama informācija, cik no bezdarbniekiem, kas nodibinājuši darba tiesiskās attiecības pēc apmācībām, atraduši darbu, balstoties uz aktīvajos nodarbinātības pasākumos iegūtajām zināšanām.

Komersanti, kuri vēlas īstenot praktisko apmācību, lai sagatavotu savam uzņēmumam nepieciešamos darbiniekus, piesakās NVA filiālēs, iesniedzot pieteikuma veidlapu. Īstenojot šo aktīvās nodarbinātības pasākumu, komersanti veic praktisku apmācību sešu mēnešu periodā un nodrošina bezdarbniekam darba algu ne mazāku, kā valstī noteiktā minimālā alga, veic sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Valsts nodarbinātības aģentūra nodrošina darba devējam finanšu atbalstu:

- pirmos sešus mēnešus dotācija bezdarbnieka darba algai 150.00 EUR-200.00 EUR;
- pirmos sešus mēnešus darba vadītājam dotācija 50 % apmērā no valstī noteiktās minimālās algas;
- izdevumu segšana veselības pārbaudei, ja tāda nepieciešama ne vairāk kā 30.00 EUR;
- vienreizēju dotāciju individuālajiem aizsardzības līdzekļiem ne vairāk kā 100.00 EUR;
- vienreizēju dotāciju darba vietas pielāgošanai bezdarbniekiem ar invaliditāti ne vairāk kā 711 EUR.

2018. gadā plānots iesaistīt apmācībā pie darba devēja 200 bezdarbniekus (*NVA, 2018.*).

Lai secinātu, kāda ir apmācībās iesaistāmo un darbā iekārtošanās skaita tendence ESF projekta ietvaros, autore izveidojusi 2.tabulu. Kolonā – uzsākuši apmācības, uzskaitīta bezdarbnieku dalība profesionālās izglītības programmās, neformālās izglītības programmās un praktiskajā apmācībā pie darba devēja.

No 2. tabulas datiem var secināt, ka, neskatoties uz kopējo bezdarbnieku skaita samazinājumu, palielinās NVA apmācībās iesaistīto skaits (13864 bezdarbnieki 2015. gadā un 16235 bezdarbnieki 2017. gadā). Pēc autores novērojumiem, īpaši Latgalē, palielinās tendence, ka bezdarbnieki pēc aktīvo nodarbinātības pasākumu pabeigšanas nevēlas meklēt darbu, bet turpina pieteikties nākamajiem aktīvās nodarbinātības pasākumiem. D.S. Rothstein savā pētījumā secinājis, ka, jo cilvēks ilgāk ir bez darba, jo ilgtermiņa bezdarbs vairāk ietekmē viņa fizisko un garīgo veselību, un zūd šī cilvēka darba ražīgums (*Rothstein, 2016*).

2.tabula.

Bezdarbnieku, uzsākušo apmācību dalībnieku un 6 mēnešu periodā pēc apmācībām darbā iekārtojušos skaits ESF projekta „Atbalsts bezdarbnieku izglītībai” īstenošanas laikā līdz 2017. gada 31. decembrim (autore izveidota pēc *NVA, 2018.*)

Periods	Bezdarbnieku kopējais skaits	Uzsākuši apmācības kalendārajā gadā	Iekārtojušies darbā 6 mēnešu periodā pēc apmācībām	Iekārtojušies darbā no apmācībās iesaistāmo skaita, %
Uz 31.12.2015.	81780	13864	2307	16.64
Uz 31.12.2016.	78357	14037	6005	42.78
Uz 31.12.2017.	63121	16235	5158	33.77
KOPĀ:		44136	13470	30.52

Autore, ikdienas darbā ar bezdarbniekiem, ir novērojusi līdzīgas sakarības starp cilvēka bezdarba ilguma un motivāciju strādāt, meklēt darbu. Novērots arī, ka darba devējiem ir

sarežģīti atrast bezdarbniekus, kuri vēlētos iesaistīties praktiskā apmācībā pie darba devēja, jo cilvēki nevēlās uzņemties saistības – katru dienu strādāt.

Secinājumi un priekšlikumi

Darba izstrādes gaitā iegūtie secinājumi:

1. Augsts bezdarba līmenis (īpaši ilgstoša bezdarba) ir nopietna sociāla un ekonomiska problēma, gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī.
2. Latvijā pastāv liela bezdarba līmeņa atšķirība starp reģioniem. 2018. gada 31. martā bezdarba līmenis Rīgas reģionā bija 4.3 %, bet Latgales reģionā – 16.4 %.
3. Lai veicinātu bezdarbnieku konkurētspēju ar ESF fondu palīdzību, tiek nodrošināta bezdarbniekiem nepieciešamo iemaņu, prasmju apgūšana, kvalifikācijas iegūšana vai paaugstināšana.
4. No NVA pieejamās apkopotās informācijas nav skaidrs, vai bezdarbnieki, kas atgriežas darba tirgū pēc apmācībām, iekārtojas profesijā, kur paaugstinājuši kvalifikācijas līmeni. Līdz ar to nav iespējams precīzi noteikt, kādi apstākļi ir veicinājuši iekārtošanos darbā.
5. Daļa bezdarbnieku, kas izmanto aktīvos nodarbinātības pasākumus, nav motivēti meklēt darbu. NVA izmaksātā stipendija ir kā ienākuma avots, kas nelielā laika periodā ļauj turpināt ierasto dzīvi.
6. NVA, apmācību projekta ietvaros, plāno apmācībā pie darba devēja iesaistīt nelielu skaitu bezdarbnieku (salīdzinoši ar citām apmācībām). Var secināt, ka Latvijas normatīvo aktu svārstības un nodokļu slogs neveicina arī komersantu vēlmi iesaistīt darbā jaunus darbiniekus un uzsākt to apmācību.
7. Pētījumā izvirzītā hipotēze ir daļēji apstiprinājusies - ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu tiek paaugstināts bezdarbnieku kvalifikācijas līmenis, taču no NVA apkopotās informācijas nevar noteikt, vai iegūtās prasmes un kvalifikācija ir veicinājusi bezdarbnieku atgriešanos darba tirgū.

Saskaņā ar veikto pētījumu ir izstrādāti priekšlikumi:

1. Ņemot vērā, ka Latvijā pastāv liela bezdarba līmeņu atšķirība starp reģioniem, novadiem, Labklājības ministrijai nepieciešams pārskatīt un diferencēt apmācību programmas, kas ļautu sagatavot katram reģionam visvairāk nepieciešamos darbiniekus. Tā kā Latvijā vēl joprojām vērojama migrācija ne tikai ārpus valsts teritorijas, bet arī no nomaļākiem reģioniem uz lielākām pilsētām, šīs izmaiņas veicinātu vienmērīgāku reģionu attīstību.
2. Lai novērstu ESF līdzekļu nelietderīgu izmantošanu, NVA jāizstrādā stingrākas prasības apmācību pasākumu īstenošanas rezultātiem. Gala maksājums izglītības iestādei samazināms par bezdarbniekiem, kas sekmīgi nav nokārtojuši kursu noslēguma pārbaudījumu. Vienlaicīgi eksāmena darbos/testos 40 % jāveido atvērtie jautājumi. Eksāmena darbi uzglabājami pie apmācību grupas dokumentācijas vismaz trīs gadus un uzrādāmi pēc NVA pieprasījuma, ja rodas aizdomas par apmācību grupas dalībnieku zināšanu līmeņa neatbilstību.
3. Lai novērstu situācijas, kad apmācības tiek izmantotas nepamatoti, NVA nepieciešams ierobežot apmācību programmu skaitu vienai personai noteiktā laika periodā. Optimāli būtu apgūt trīs apmācību kursus trīs gadu periodā, vienu profesionālās izglītības apmācību programmu un divus neformālās izglītības apmācību kursus. Izņēmums šim ierobežojumam pieļaujams tikai valsts valodas apguves programmu apmācībai, kur visus trīs līmeņu varētu apgūt viena gada laikā.
4. Izglītības iestāde, kura īsteno apmācības, stipendiju izmaksā tikai par dienām, kad bezdarbnieks bijis nodarbībās, jāizslēdz stipendijas izmaksa par dienām, kad bezdarbnieks nav apmeklējis nodarbības attaisnotu iemeslu dēļ.
5. Ministru kabinetam sadarbībā ar Labklājības ministriju jāizstrādā izmaiņas Ministru kabineta noteikumos Nr. 75 „Noteikumi par aktīvo nodarbinātības pasākumu un preventīvo bezdarba samazināšanas pasākumu organizēšanas un finansēšanas kārtību un pasākumu īstenošanu izvēles principiem”, kas nosaka dotācijas apmēru darba devējam par bezdarbnieka

apmācību 6 mēnešu periodā. Šī dotācija bezdarbnieka algai jānosaka pirmos 3 mēnešu vismaz 90%, bet nākamos trīs mēnešus vismaz 80% apmērā no valstī noteiktās minimālās algas, vienlaicīgi saglabājot dotāciju darba vadītājam 50% apmērā no minimālās darba algas.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Eiropas komisija (2017). *Eiropas Sociālais fonds*. http://ec.europa.eu/regional_policy/lv/funding/social-fund/, sk. 13.12.2017.
2. Krongorns, E. (06.03.2018.). *Tik dažādai bezdarbs*. <https://www.makroekonomika.lv/tik-dazadais-bezdarbs>, sk. 19.04.2018.
3. Nodarbinātības valsts aģentūra (2017). *Projekta „Atbalsts bezdarbnieku izglītībai” Nr. 7.1.1.0/15/I/001 kopsavilkums*. <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=2&mid=511&txt=4149>, sk. 13.12.2017.
4. Nodarbinātības valsts aģentūra (2018). *Apmācība pie darba devēja*. <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=433&mid=311&txt=3982>, sk. 20.04.2018.
5. Nodarbinātības valsts aģentūra (2018). *Bezdarba rādītāji 2018. gada marts*. <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=6&mid=6>, sk.17.04.2018.
6. Nodarbinātības valsts aģentūra (2018). *Nodarbinātības un apmācību iespējas*. <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=433&mid=311&txt=2903&from=0>, sk. 19.04.2018.
7. Nodibinājums “Baltic Institute of Social Sciences” (29.07.2015.). *Pētījums par administratīvā sloga samazināšanas iespējām un inovatīvām pieejām ilgstoša bezdarba problēmu risināšanā*. www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/4._gala_zinojums_29.07.2015.pdf, sk. 16.12.2017.
8. Ozols, N. (15.11.2017.). *Darba tirgu pietuvojās griestiem. LR Ekonomikas ministrija, darba tirgus apsekojuma rezultāti*. https://www.em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/prese/2017_11_15_darba_tirgus_3.pdf, sk.19.04.2018.
9. Rothstein, D.S. (2016). An analysis of Long-Term Unemployment. *Monthly Labor Review*. Retrieved 27.12.2017 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&sid=21950d3a-2105-4d2a-ad93-bec9f2dc6aaa%40sessionmgr120>
10. Sfichi, E.D., Bratiloveanu, A. (2017). Correlations between Labor Employment and Economic Growth. “Ovidius” *University Annals, Economic Sciences*, vol. XVII, pp. 242-247. Retrieved 01.12.2017 from <http://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/ENG/2017/Section-III/22.pdf>
11. SIA „EPC” (31.03.2011.). *Ekspertīze par bezdarbnieku re-integrācijas darba tirgū sistēmas efektivitāti Latvijā un iespējamiem uzlabojumiem*. http://www.lbas.lv/upload/stuff/201104/eks_par_bezdarbnieku_re-integrācijas.pdf, sk. 20.04.2018.
12. Šaitere, S. (2011). *Bezdarbnieku darba meklēšanas nodomus prognozējošie faktori*. [Promocijas darbs]. <https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-860641229/Sanita%20Saitere%202011.pdf>, sk. 01.12.2017.
13. The World Bank (15.05.2013). *Latvia: “Whos Unemployed, Inactive or Needy? Assessing Post-Crisis Policy Options”*. Retrieved 17.04.2018. http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/latvia_compwbs.pdf
14. Nodarbinātības valsts aģentūra (2017). *Iekšējie statistikas rādītāji*.

Summary

The European Social Fund provides funding to the Member States of the European Union with an aim to promote employment and support labour mobility. In order to facilitate the return of the unemployed to the labour market, the State Employment Agency implements active employment measures funded by the European Social Fund. It is a contribution to the education of the unemployed to supplement their missing knowledge, help them to get a new qualification that meets the employer's demand. The variety of active employment measures offered is ranging from individual counselling to professional qualification or training for the employer. The period covered by the research study is three years. In total, 44136 unemployed people were involved in this period. Comparing the obtained indicators, it appears that the unemployed were increasingly involved and had assessed the opportunities provided to them to increase their knowledge and return to the labour market, which also contributed to their social inclusion in society. However, there are risks arising from the implementation of measures and should be taken into account in the planning of active employment measures in the future.

In order to develop and improve the implementation of the European Social Fund support measures, the author has drafted proposals on the need for diversification of training programmes, changes in the conditions for the implementation of training (course completion work, scholarship costs, etc.), increase of subsidies for employers.

KOUČINGA LIETDERĪGUMS UN EFEKTIVITĀTE THE USEFULNESS AND EFFICIENCY OF COACHING

Marina Smirnova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, marina8smirnova@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vādītāja: *Irēna Silineviča Dr.sc.ing. profesore*

Abstract. *The study examines the definitions of the concept of coaching and explores coaching opportunities for the development of human resources and organizational capacities, evaluates and summarizes the research base that provides proof of the effectiveness and efficiency of coaching.*

The research looks into the coaching definitions per se, coaching essence is being defined, and use of coaching methods is being justified for the organizational benefits such as effectiveness and staff's skills development. Recent scientific research is utilized to prove the efficacy of coaching for staff within the organization. The author's coaching definition was developed, which is the novelty of this work. Attention is paid to the development of coaching in the institutional and business environment of Latvia.

Keywords: *coaching, coaching culture, effectiveness, leadership, management.*

Ievads

Pētījuma aktualitāte. Mūsdienu pasauli raksturo liela turbulence: ir straujo, globālo, neatgriezenisko un bieži vien neprognozējamo pārmaiņu laiks ekonomikas, politikas, izglītības, informācijas tehnoloģiju, zināšanu jomās. Pārmaiņu vadībā organizāciju vadītājiem/līderiem ir būtiski apzināt, kritiski izvērtēt un ieviest jaunās vadības un darba metodes un stilus, jaunās filozofijas, kuras veicinās organizāciju adaptāciju šīm nemitīgajām pārmaiņām, konkurētspēju un kapacitātes stiprināšanu. Daudzi zinātnieki ir pētījuši koučinga atbilstību šo jautājumu risināšanai. Koučings gūst arvien lielāku popularitāti un tiek plaši pielietots dažādās nozarēs visā pasaulē, tomēr Latvijas biznesa un institucionālajā vidē koučinga iespējas nav pienācīgi novērtētas.

Pētījuma objekts – koučings

Pētījuma subjekts - koučinga lietderīgums un efektivitāte

Pētījuma mērķis – veikt koučinga lietderības un efektivitātes izpēti un analīzi.

Pētījuma uzdevumi:

1. Sniegt koučinga definīciju.
2. Veikt koučinga organizāciju un personīgo mērķu sasniegšanas efektivitātes izpēti zinātnieku skatījumā, savācot koučinga un koučinga kultūras lietderīguma un efektivitātes pierādījuma bāzi.
3. Izstrādāt priekšlikumus koučinga kultūras popularizēšanai Latvijā.

Darbā ietvaros pielietotas pētīšanas metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode un analīzes metode.

Pētījuma periods: 2000.–2017. gads.

Koučinga jēdziens un būtība

Mūsdienu pasaulē kouča profesija turpina ļoti strauji attīstīties, koučinga veidi var ļoti krāsi atšķirties, pasaulē veidojas un darbojas dažādas profesionālo kouču asociācijas un federācijas, koučingu plaši izmanto biznesa un organizāciju vadībā, izglītībā, medicīnā, kā arī citās jomās.

Veicot **koučinga jēdziena** analīzi, tika izpētītas Kembridžas vārdnīcas (*Cambridge dictionary, 2018*), Starptautiskās kouču Federācijas (*International Coach Federation, 2018*), kā arī citu autoru definīcijas (*Dyer, 2010, p. 190-195; Vitmors, 2013., 49.lpp.; Yeung, 2000, p. 8-11; Starr, 2008, p. 6; Ryder, 2018, p. 9; Peterson, 2000, p. 142; Дауни, 2017, с. 279*). Tās ir dažādas, bet tās neizslēdz viena otru, bet papildina, bagātina ar saturu. Pētot iepriekšminētās definīcijas, var secināt, ka autori, skaidrojot koučinga jēdzienu, īpaši uzsver šādus atslēgvārdus: **mērķu sasniegšana, attīstības un apmācības veicināšana, radošs domāšanas process, atbalsts, efektivitāte, partnerība, potenciālās spējas, apzināšanās, atbildība, sasniegumi.**

Darba izstrādes procesā tika izstrādāta arī autores definīcija: “Koučings ir attieksmes audzināšana pret sevi, citiem, darba pienākumiem, paaugstinot apzināšanās līmeni, personai veidojas lielāka atbildība par padarīto/ nepadarīto, kā arī vīzijas un iespējas, kā noteikt viedos mērķus un tos sasniegt. Koučinga process – tas ir ceļvedis pie labāka *Es*, pie savu potenciālo spēju atraisīšanās”. Tās **atslēgvārdi ir apzināšanās, atbildība, viedo mērķu noteikšana un sasniegšana**, kas, pēc autores pārlicības, arī ir būtiskākais koučingā.

Analizējot koučinga jēdziena interpretācijas un iedziļinoties procesa aprakstā un novērtējumā, ir jārezumē, kā koučinga pamatā ir komunikācija, attiecības starp klientu un kouču, kuras pamatojas uz uzticību, konfidencialitāti, kā arī savstarpējo cieņu un atbildību. Koučs sniedz atbalstu, iedrošinājumu, palielina klienta vērtību, motivāciju, iesaistīšanos domāšanas procesā un praktiskajā darbībā, bet vienīgi klients ir atbildīgs par pasākumu veikšanu vēlamo rezultātu sasniegšanu.

Koučinga efektivitāte un lietderība

Neskatoties uz acīmredzamo koučinga potenciālu un priekšrocībām, vēl pavisam nesen pietrūka pārlicinošu pierādījumu koučinga efektivitātei, kas arī kalpoja par koučinga pretinieku kritisko un negatīvo prognožu lielāko argumentu. Tā bija arī viena no visbiežāk minētajām problēmām koučinga jomā. Pēdējo gadu laikā koučinga attīstība tiek raksturota ar uzplaukumu zinātniskajos pētījumos par koučinga lietderības un efektivitātes jautājumiem.

Analizējot zinātniskus pētījumus par koučinga lietderību un efektivitāti tika secināms, ka:

- ✓ darba vietas koučingam ir pozitīva ietekme, koučings bija efektīvāks, ja to veica iekšējie treneri, kā arī koučings ir efektīvs gan, strādājot aci pret aci, gan izmantojot e-koučingu (*Jones, Woods, Guillaume, 2016, p. 270-275*);
- ✓ individuālais koučings bija visefektīvākā iejaukšanās (tas radīja lielu gandarījumu un bija izcilāks), lai veicinātu dalībnieku mērķu sasniegšanu, grupu koučings ir arī ļoti efektīvs, kā arī kouči nodrošina intelektuālu stimulēšanu un sniedz iedvesmojošu motivāciju (*Losch, Traut-Mattausch, Mühlberger, Jonas, 2016, p. 12-14*);
- ✓ ka dalība koučinga programmā organizatorisku izmaiņu laikā veicina mērķu sasniegšanu, uz risinājumu vērstu domāšanu, lielāku spēju pārvarēt pārmaiņas, kā arī paaugstina vadītāja pašefektivitāti un elastīgumu, samazina depresiju, trauksmi un stresu, kā arī paaugstina apmierinātību ar darba vietu (*Grant, 2013*);
- ✓ koučings telefonu sarunās arī ir efektīvs, tam ir nepieciešama un izstrādāta tehniskā pieeja (*Lynden, Avery, 2016, p. 5*);
- ✓ koučinga vadība bija pozitīvi saistīta ar darbinieku uzvedību, kam sekoja arī psiholoģiskā kapitāla pieaugums kouča/vadītāja un darbinieku attiecībās. Pētnieki ir atklājuši, ka starp koučingu darbavietā, darbinieku lomu uzvedību un psiholoģisko kapitālu pastāv kāda loģiska saikne (*Wang etc., 2017, p. 1657*);
- ✓ koučinga pielietošana personāla atlasē palīdz personāla nodaļas speciālistiem analizēt un mazināt problēmas, saistītas ar darbinieku atlasī, adaptāciju un noturēšanos darbā (*Černišova, 2017., 149.lpp.*);
- ✓ koučings veicina ne tikai darbinieku potenciāla izmantošanu, bet arī paaugstina darbinieku un vadītāju motivāciju, kas arī nosaka komandas darba efektivitāti. (*Никитина, Шаталина, 2007., с. 116*);
- ✓ koučinga prakse rada individuālu un organizatorisku efektivitāti un koučings palīdz vadītājiem uzlabot mērķu izvirzīšanas un sasniegšanas prasmes, bet vadītājam ir izšķirošā loma darbinieka efektivitātes veidošanā (*Shinde, 2017, p. 181-184*);
- ✓ koučings aizvien vairāk tiek izmantots valsts iestādēs, lai veidotu augstas veiktspējas komandas un uzlabotu starpinstitucionālo sadarbību (*Salmon, 2008, p. 15*).

Pēdējo gadu laikā pasaulē notiek strauja koučinga popularizēšana, no 2016.gadā tika runāts par koučinga nepārtrauktās vides vai koučinga turpināšanu (*coaching continuum*) jēdzienu. Tas nozīmē, ka pēdējo gadu laikā arvien vairāk cilvēku un organizāciju izmanto

koučinga pieejas un prasmes ārpus tradicionālā koučinga jēdziena konteksta. No pieejamajiem datiem tiek iegūts, ka uz 2016.gadu visā pasaulē bija aptuveni 53 300 profesionālo kouču. Izmantojot aptaujas rezultātu dalības koeficienta metodi, varēja secināt, ka pasaulē uz pētījuma laiku bija apmēram 10 900 vadītāji / līderi, kuri koučinga prasmes izmanto darba vietā. Šis aprēķins ir uzskatāms par orientējošo un pakļauts augstai nenoteiktības pakāpei (*International Coach federation, 2016, p. 20*).

Koučinga filozofijas un metožu atbilstību mūsdienas darba tirgum pierāda arī pasaules lielāko korporāciju koučinga izmantošana savā ikdienas darbā organizācijas mērķu sasniegšanai. A.Gurčeks rakstā "Vai Jūsu organizācijai ir jāizmanto iekšējie kouči?" (*Gurchiek, 2016*), analizējot 2016.gada Konkurences padomes valdes pētījuma rezultātus, secināja, ka uzņēmumi pievēršas iekšējam koučingam, lai veicinātu līderu attīstību un apmācītu vadītājus, kuri var strādāt kā kouči savās komandās. Koučings tiek integrēts pārmaiņu vadībā un tiek izmantots, lai attīstītu darbinieku karjeras iespējas. A.Gurčeka darbā tiek minēti arī citi koučinga labās prakses piemēri. Viens no tiem ir Google Guru programma. 2010.gadā *Google* tika ieviesta koučinga programma *Google karjeras Guru*, kura vēlāk tika paplašināta līdz *Guru-plus* ar 350 iekšējiem treneriem 60 birojos visā pasaulē. Kouču kompetencē ir 12 tēmas, saistītas gan ar darbinieku profesionālo izaugsmi, gan ar personīgās dzīves jautājumiem. Cilvēkkapitāla Konferences valdes izpilddirektore Luja Ābela (*Lui Abel*) atzīst, ka šī programma noteikti ir revolucionāra un jēgpilna (*Gurchiek, 2016*).

Antonijš Grants (*Anthony M. Grant*), pētot izpildvaras koučinga efektivitāti organizatorisko pārmaiņu laikā (*Grant, 2014, p. 274-276*) secina, ka koučinga atšķirīgie efektu izmēri arī palīdz uzsvērt, ka koučings nav „visaptveroša” panaceja – tam ir vislielākā ietekme uz tiem jautājumiem, uz kuriem tas ir vērsts. Tika pierādīts, ka izpildvaras koučings var uzlabot ar darbu saistīto mērķu sasniegšanu, uz risinājumiem vērstu domāšanu, attīstīt lielāku gatavību pārmaiņām, paaugstināt vadītāja pašefektivitāti un elastīgumu un samazināt depresiju, kā arī koučings pozitīvi ietekmē arī tādas jomas, kas nav saistītas ar darbu, piemēram, ģimenes dzīvi. Šī pētījuma dati arī ir atgādinājums koučiem un viņu klientiem par to, ka ir svarīgi skaidri definēt galvenos koučinga mērķus (*Grant, 2014, p. 274-276*).

2017.gadā *The Gallup Survey* veica pētījumu, kurā tika pierādīts, ka darbinieki, kuri darba procesā fokusējas uz savām stiprajām pusēm, darba procesā ir iesaistīti sešreiz vairāk (*Ebenzer, 2017*).

Koučingam līdzās bieži vien piemin arī mentoringu. Vissvarīgākās koučinga atšķirības no mentoringa ir mērķa fokusēšana, laika rāmēšana, strukturēts koučinga sesiju grafiks (*Lawson, 2009, p. 28-31*). Darba autore uzskata, ka nav pareizi koučinga efektivitāti un lietderīgumu salīdzināt ar mentoringu, kā arī citām mācīšanās un attīstības formu iespējām, jo katrai atbalsta formai ir savas funkcijas, mērķis, uzdevumi, fokuss. Vadītājam ir jāveic situācijas analīze, lai pieskaņotu tai visefektīvāko risinājumu. Bet viennozīmīgi, ka labam darbaudzinātājam (mentoram), konsultantam vai skolotājam, apmācāmo/klienta virzīšanai uz attīstību un iedvesmojošās motivācijas radīšanai augsto mērķu sasniegšanai, ir vērts pārzināt un izmantot arī kouča prasmes un kompetences.

Koučinga kultūra gūst arvien lielāku popularitāti. **Koučinga organizācijas kultūras** definējumu ir milzum daudz, bet, apkopojot tos, autore nonākusi pie secinājuma, ka tie ir uzņēmuma korporatīvās kultūras elementi, kuru mērķis ir veicināt organizācijas darbinieku izpratni, atbildību, iesaistīšanos un atbalstu. Mūsdienu līderim/koučam ir izvēle: izmantot koučinga metodes noteikto mērķu sasniegšanai /problēmu risināšanai vai ieviest un attīstīt koučinga kultūru organizācijā.

S. Robinsons definēja, ka organizācijām, kuras īsteno koučinga kultūru, jāatbilst vismaz pieciem no sešiem koučinga kritērijiem:

- 1) darbinieki augstu novērtē koučingu;
- 2) vadošie darbinieki novērtē koučingu;
- 3) organizācijai ir paredzētas budžeta pozīcijas koučingam;
- 4) koučings ir pieejams visiem darbiniekiem;
- 5) vadītāji vai iekšējie kouči iziet akreditēto kouču apmācību;

- 6) organizācijā darbojas visi trīs koučinga veidi (ieکشējie kouči, praktizējošie ārējie kouči, kā arī vadītāji, kas izmanto koučinga prasmes).

Pētnieks norāda, ka šāda veida kultūra veicina labāku iesaistīšanos darba procesā, kas pozitīvi ietekmē arī organizācijas attīstību un finansiālo darbību (Robinson, 2018).

Duglass Ridls, analizējot koučinga kultūru, ir nonācis pie secinājuma, ka organizācijas kultūra ir daudz spēcīgāka nekā stratēģija un noturīgāka nekā vīzija, tā ietekmē to, kurš paliek, kurš aiziet un kā mēs veidojam savstarpējo komunikāciju (Riddle, 2016, p. 1). Tā ir vide, kas ļauj palielināt veikspēju vai to sagrauj (Ebenezer, 2017). D. Ridls pārliecinoši vēsta, ka kultūrā, kurā dominē koučinga domāšanas veids, līderi apliecina savu apņemšanos izprast citu cilvēku uzskatus un nodomus, veidot kopīgu izpratni un saskaņot to, kāda darbība notiks. (Riddle, 2016, p. 4).

Jau no 2012.gada saskaņā ar Lielbritānijas ikgadējo mācību un talantu aptauju, vadītāja kā kouča modelis tiek vērtēts kā viens no labākajiem mācību un talantu attīstības veidiem, un to tagad plaši izmanto šajā valstī (Filsinger, 2014, p. 189).

O. Aksjuka 2017.gada pētījumā tiek apgalvots, ka koučinga kultūras ieviešana organizācijā veicina šādas pārmaiņas:

- 1) mainās vadītāju pieņemto lēmumu ātrums un kvalitāte;
- 2) tiek izveidots vienots informācijas lauks;
- 3) palielinās komunikācijas līmenis, kā rezultātā samazinās disfunkcionālo konfliktu skaits un izturība pret izmaiņām;
- 4) pieaug darbinieku iesaistīšanās uzņēmuma biznesa procesos;
- 5) norisinās uzņēmuma darbinieku apzināta nepārtraukta profesionālā pilnveide, un katrs darbinieks ir atbildīgs par šo procesu un rezultātu visos līmeņos;
- 6) palielinās projektu attīstības un ieviešanas ātrums;
- 7) palielinās uzņēmuma elastība;
- 8) palielinās darbinieku apmierinātības līmenis;
- 9) pieaug klientu apmierinātība (Аксюк, 2017).

Runājot par koučingu, ir jāsaprot, ka pakalpojumu kvalitāti nosaka kouča profesionalitāte un kompetences, kuru pamatā jābūt kouča/vadītāja augsti attīstītam emocionālajam intelektam. Emocionālais intelekts tiek atzīts par veiksmīgāko līderu pazīmi. 2016.gada situāciju apraksta D.Ridls minot, ka tagad ir ievērojams pētījumu skaits, kas norāda uz komandu vadītāju/kouču spēcīgo ietekmi uz viņu komandu emocionālo klimatu un saikni starp emocionālo klimatu un komandas sniegumu (Riddle, 2016, p. 12-13). Pētījumā "Koučings kā mūsdienų tehnoloģija personāla motivācijas paaugstināšanai" ietvaros tika gūtas atziņas, ka attīstīts emocionālais intelekts ļauj vadītājam izmantot savas un darbinieku emocijas kā vērtīgu vadības resursu un, pateicoties tam, paaugstināt savas darbības, kā arī organizācijas efektivitāti (Нукитина, Шаталина, 2007., с. 117-120).

Ir nepieciešams apskatīt arī koučinga popularizēšanas šķēršļus Latvijā, kas ir raksturīgi un specifiski Latvijas valsts uzņēmumiem/organizācijām:

- 1) ārējo kouču pakalpojumu dārdzība, kas nav samērīga Latvijas valsts ekonomiskajai situācijai. Tādēļ ārējā kouča ārpakalpojumi nav pieejami plašam vadītāju/līderu lokam;
- 2) tiek konstatēts metodiskās literatūras par koučingu latviešu valodā trūkums, kā arī nav zinātnisko pētījumu par koučinga metožu pielietošanu un ieviešanu latviešu valodā, kas būtu pielāgots Latvijas uzņēmējiem un vadītājiem.

Ir krasas atšķirības koučinga pozīcijā pasaulē un Latvijā. Darbā tiek apkopota un pētīta nenozīmīga daļa ārzemju zinātnieku darbu, jo pētījumu par koučinga efektivitāti un lietderīgumu ir ļoti daudz. Latvijā koučings tikai sāk gūt popularitāti, ir zināms, ka daži uzņēmumi izmanto koučingu organizāciju attīstībai, bet trūkst statistikas datu šī jautājuma izpētei, jo bieži vien koučinga izmantošana ir konfidenciāla informācija.

Veicot koučinga teorētisko izpēti, secināms, ka vadītāja - kouča profesionālai kompetencei, kā arī emocionālajam intelektam un empātijai ir ārkārtīga svarīga nozīme. Koučings tiek koncentrēts uz cilvēka resursiem, rezultātiem, attīstību, tas tiek fokusēts nevis uz problēmām, bet uz iespējām, risinājumiem. Koučam ārkārtīgi svarīgi pārorientēt klientu, lai

viņš būtu gatavs pārformulēt to, ko potenciāli var definēt kā problēmu, par iespēju, risinājumu. Darba noslēgumā ir **ārkārtīgi svarīgi kritiski izvērtēt arī koučinga ierobežojumus. Būtiski atcerēties, ka koučings nestrādā ar psihopatoloģijām, tas nav domāts pagātnes traumu dziedināšanai, tā fokuss ir uz cilvēka tagadnes rīcību ar mērķi ietekmēt nākotni.**

Darbinieki ir organizācijas galvenie resursi, kas nodrošina organizāciju stratēģisko mērķu īstenošanu un organizācijas kapacitāti. Attīstot darbinieku resursus, uzņēmums iegūst ilgtspējīgas attīstības iespējas un konkurētspēju. Galvenā uzmanība ir jāpievērš koučinga kultūras integrācijai organizācijā, galvenokārt organizācijas darbinieku attīstībai. Organizāciju augstākajai vadībai, ka arī ikvienam darbiniekam ir jāatzīst un jāpieņem, ka lielākā koučinga vērtība ir tā, ka tas attīsta iesaistīto personu atbildību un apzināšanos, kas pozitīvi ietekmē gan darba rezultātus, gan organizācijas kultūras veidošanu, veicinot uzticību, integrāciju, kā arī savstarpējo cieņu un atbildību organizāciju locekļu starppersonu komunikācijā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Koučings ir spēcīgs pārmaiņu vadības instruments, kas palīdz sasniegt organizācijas mērķus, pozitīvi ietekmēt cilvēkresursu attīstību, kā rezultātā tiek nodrošināta organizāciju konkurētspēja un kapacitātes attīstība.
2. Lielāko efektivitāti mērķu sasniegšanas procesā veicina iekšējo kouču darbība, ārējo kouču darbība arī raksturota pozitīvi, bet tai nav tik iedvesmojoša efekta.
3. Vislabākos rezultātus mērķu sasniegšanas procesā veicina individuālā koučinga pielietošana, kā arī grupu koučings. Pēc pētījumu rezultātiem – paškoučings arī ir efektīvs, bet nav pietiekami augsto mērķu sasniegšanai.
4. Vadītājs kā koučs ir viens no efektīvākajiem vadības stiliem.
5. Īpaša uzmanība ir jāpievērš vadītāju/kouču emocionāla intelekta attīstībai.
6. Latvijā koučings nav guvis lielu popularitāti kouču pakalpojumu augsto izmaksu dēļ, trūkst arī metodisko materiālu koučinga izmantošanai vadībā un darbā latviešu valodā.

Priekšlikumi

1. Koučinga popularizēšanas un pieejamības nodrošināšanai Latvijas valsts līmenī jāveic koučinga integrēšanu Latvijas valsts augstākās izglītības iestādēs:
 - RTA akadēmiskās maģistra studiju programmas „Vadības zinātne” direktoram rast iespēju studiju programmā iekļaut studiju kursu „Ievads koučingā”, lai stimulētu koučinga disciplīnas integrēšanu Latvijas valsts augstākajā izglītībā un veicinātu zinātniski teorētisko un praktisko pētījumu izstrādi un publicēšanu par koučinga lietderīgumu un efektivitāti reģionālajā un Latvijas valsts mērogā. Ir jānodrošina iespēja pieteikties koučinga kursam ne tikai studentiem, bet arī kursa klausītājiem, pirms tā nodrošinot šīs informācijas publicitāti reģiona organizāciju vadītāju/uzņēmēju līmenī;
 - RTA Ekonomikas un pārvaldības fakultātes dekānam rast iespēju sadarbībā ar citām augstākās izglītības iestādēm Latvijā un pasaulē, kā arī aktīvi iesaistot koučinga praktiķus, organizēt starptautisku nekomerciālo konferenci “Koučinga iespējas organizācijas attīstībā”, kā arī publicēt un izplatīt konferences zinātnisko rakstu krājumu;
 - RTA Ekonomikas un pārvaldības fakultātes vadībai ir jāiniciē koučinga ieviešanas metodoloģijas izveide, kas būtu pielāgota Latvijas biznesa un institucionālai videi.
2. Latvijas valsts izglītības iestāžu vadītājiem sadarbībā ar koučinga praktiķiem veikt izglītojošo darbību, kas veicinās koučinga popularizēšanu uzņēmēju, valsts iestāžu vadītāju, studentu vidū, ļaujot piesaistīt jaunus speciālistus nozarei, kas savukārt veicinās koučinga ārpakalpojuma cenu korekciju atbilstoši valsts ekonomiskajai situācijai. Mērķis – pielāgot pakalpojumu Latvijas tirgus specifikai.
3. Lieliem Latvijas uzņēmumiem un organizācijām ir jāizvērtē iespējas izmantot ārējo un iekšējo kouču pakalpojumus, kā arī iegūt un attīstīt kouča/līdera prasmes un kompetences vadībā un darbā. Vidējiem/maziem uzņēmumiem, kā arī organizācijām ar ierobežotiem finanšu resursiem jāievieš un jāpielieto ikdienā vadības modelis „Līderis kā koučs”.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Cambridge dictionary (2018). *Coaching*. Retrieved 24.02.2018 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/coaching>
2. Dyer, P. (ed., 2010). *The Good Trustee Guide*. London: NVCO. 287 p.
3. Ebenezer, G. (2017). *Positive Psychology: Strengths-Based Approach and Workplace Coaching*. Retrieved 24.02.2018 from <https://coachcampus.com/coach-portfolios/research-papers/gerald-ebenezer-positive-psychology-strengths-based-approach-workplace-coaching/>
4. Filsinger, C. (2014). The Virtual Line Manager as Coach: Coaching Direct Reports Remotely and Across Cultures. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, vol. 12, no. 2, pp. 188-202. Retrieved 20.05.2018 from <http://researchportal.coachfederation.org/MediaStream/PartialView?documentId=1890>
5. Grant, A.M. (2014). The Efficacy of Executive Coaching in Times of Organisational Change. *Journal of Change Management*, vol. 14, no. 2, pp.258-280. Retrieved 24.02.2018 from <http://www.tandfonline.com/>
6. Grant, A.M., Hartley, M. (2013). Developing the Leader as Coach: Insights, Strategies and Tips for Embedding Coaching Skills in the Workplace. *Journal Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice*, vol. 6 (2), pp. 102-115. Retrieved 24.02.2018 from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17521882.2013.824015>
7. Gurchiek, K. (2016). *Should Your Organization Use Internal Coaches?* Retrieved 20.01.2018. from <https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/organizational-and-employee-development/pages/does-your-organization-use-internal-coaches.aspx>
8. International Coach Federation (2016). *Coaching Study Executive Summary*. Retrieved 24.02.2018 from https://coachfederation.org/app/uploads/2017/12/2016ICFGlobalCoachingStudy_Executive_Summary_2.pdf
9. International Coach Federation (2018). *Definition of Coaching*. Retrieved 22.01.2018 from <https://coachfederation.org/about/>
10. Jones, R.J., Woods, S.A., Guillaume, Y.R.F. (2016). The Effectiveness of Workplace Coaching: A Meta-Analysis of Learning and Performance Outcomes from Coaching. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol. 89 (2), pp. 249–277. Retrieved 24.02.2018 from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/joop.12119>
11. Lawson, K. (2009). *Successful Coaching and Mentoring*. London: New Holland publisher. 240 p.
12. Losch, S., Traut-Mattausch, E., Mühlberger, M.D., Jonas, E. (2016). Comparing the Effectiveness of Individual Coaching, Self-Coaching, and Group Training: How Leadership Makes the Difference. *Frontiers in Psychology*, vol. 7. Retrieved 24.01.2018. from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4853380/>
13. Lynden, J., Avery, R. (2016). Workplace Telephone Coaching Conversations: A Unique Institutional Practice as Revealed Through Interpretive and Empiricist Multi-Method Approaches. *Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice*, vol. 9, pp. 5-23. Retrieved 03.02.2018. from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17521882.2015.1105835>
14. Riddle, D. (2016). *Truth and Courage Implementing a Coaching Culture*, 18 p. Retrieved 21.05.2018. from <https://www.ccl.org/wp-content/uploads/2016/08/coaching.e-1.pdf>
15. Robinson, S. (2018). Research Links A Coaching Culture To Engagement And Revenue Growth. *The Case for a Coaching Culture*. Retrieved 20.01.2018. from <https://www.td.org/magazines/td-magazine/the-case-for-a-coaching-culture>
16. Salmon, L.G. (2008). The Evolution of Coaching in the US Federal Government. *The International Journal of Coaching in Organization*, vol. 6 (1), pp. 7-17. Retrieved 20.01.2018. from https://icfmetrodc.org/images/meeting/081314/Communities_of_Practice/8.2014_salmon_coaching_in_government.pdf
17. Shinde, S. (2017). The Potential of Managerial Coaching for Employee Effectiveness: A Brief Review. *Indian Journal of Positive Psychology*, vol. 8(2), pp. 181-185. Retrieved 20.05.2018. from <https://www.questia.com/library/p439739/indian-journal-of-positive-psychology>
18. Starr, J. (2008). *Brilliant coaching. How to be brilliant coach in your workplace*. Harlow: Edinburgh Gate. 180 p.
19. Vitmors, Dž. (2013). *Koučings sasniegumiem*. Rīga: Zvaigzne ABC. 229 lpp.
20. Wang, Y., Yuan, C., Zhu, Y. (2017). Coaching Leadership and Employee Voice Behavior: A Multilevel Study. *Social Behavior & Personality: an International Journal*, vol. 45, no. 10, pp. 1655-1664. Retrieved 24.02.2018. from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=e46141a9-3b57-4847-a071-e36e9ad1d1a2%40sessionmgr103>
21. Yeung, R. (2000). *Coaching people*. Oxford: How to book. 64 p.
22. Аксюк, О. (2017). *Коучинговая культура в компании: «Что», «Зачем» и «Как»*. Полученное 22.01.2018 из <http://icpcentre.com/blog/statyi/157-kouchingovaya-kultura-v-kompanii-chto-zachem-i-kak>
23. Дауни, М. (2017). *Эффективный коучинг. Технологии развития организации чернз обучение и развитие сотрудников в процессе работы*. Москва: Добрая книга. 279 с.

24. Никитина, Т.А., Шаталина, М.А. (2007). Коучинг как современная технология повышения мотивации персонала в организации. *Вестник Самарской Гуманитарной Академии. Серия Психология*, no. 2, стр. 115-121. Полученное 20.05.2018 из <https://cyberleninka.ru/article/v/kouching-kak-sovremennaya-tehnologiya-povysheniya-motivatsii-personala-v-organizatsii>

Summary

Human resources play a crucial role in the development of the organization's capacity. In order to ensure this, one must focus on the employee, the manager, and an environment, favorable to them for work and development, seeing, strengthening and using their strengths (potential) for the organization. The research "Coaching Efficiency and Effectiveness" conducted a study of coaching opportunities for the achievement of organizational goals and capacity building.

Theoretical studies of coaching were carried out:

- 1) Definitions of coaching have been researched, as well as the authentic coaching definition has been developed;
- 2) We collected and analyzed the experience accumulated in other countries in the application of coaching and creation of coaching culture;
- 3) Proposals for the promotion of coaching and its culture in the context of the Latvian state were developed.

The results of the research prove the usefulness and efficiency of the coaching and coaching culture. It is advisable to integrate coaching elements, methods, and coaching culture into day-to-day routine of the organization to support employees in job assignments, career development, motivation and staff retention.

DZĪVĪBAS APDROŠINĀŠANAS BŪTĪBA UN IZMAKSĀTĀS ATLĪDZĪBAS LATVIJĀ

NATURE OF LIFE INSURANCE AND THE BENEFITS PAID IN LATVIA

Violeta Smule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, violeta.smule21@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Anda Zvaigzne Dr.oec. asoc. profesore*

Abstract. *Life insurance persistently evolves in Latvia. Competition in the insurance market is tough; consequently, the insurance companies apply diverse marketing techniques to retain their current clients and attract new ones.*

The research aim is to examine the nature of life insurance and the amounts of insurance benefits paid in Latvia. Life insurance is a kind of insurance that covers the death of the insured person. Life insurance is necessary for persons providing family incomes, as it protects the family members against financial problems in case of loss of the family provider. In Latvia, life insurance with savings is the most widespread, as this kind of life insurance combines two elements – the insurance of one's own life and savings for the future.

Keywords: *insurance benefits, insurance market, life insurance.*

Ievads

Mūsdienu apdrošināšanas pirmsākumi meklējami XIV gadsimtā, kad tirgotāji, kas veda preces no Indijas, guva tam laikam pasakainu peļņu, vienlaikus riskējot ar uzņēmuma bankrotu, ja kuģis ietu bojā vētrā. Šie tirgotāji radīja fondu, kurā novirzīja daļu no peļņas, kuru izmantoja, lai segtu zaudējumus tiem, kam kuģi bija gājuši bojā (*Leviņš, 2017., 8. lpp.*).

Apdrošināšana Latvijā parādījās jau 1765. gadā, kad Rīgas pilsēta nodibināja savstarpēju uguns apdrošināšanas biedrību ar nosaukumu Brandt Assecuratio Societet. Tās statūti tika izstrādāti, ņemot par pamatu Vācijas uguns risku apdrošināšanas sistēmas paraugu ar obligātu prasību atjaunot nodegušos namus, iestājoties apdrošināšanas gadījumam ugunsgrēka rezultātā (*Alfejeva, 2017., 11. lpp.*).

Apdrošināšanas tirgus kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas ir attīstījies, Latvijas iedzīvotājiem tiek piedāvāts plašs klāsts ar apdrošināšanas pakalpojumiem un par dažādām cenām. Viens no nozīmīgiem apdrošināšanas veidiem ir dzīvības apdrošināšana.

Pētījuma mērķis ir izpētīt dzīvības apdrošināšanas būtību un izmaksas atlīdzības Latvijā.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti **šādi uzdevumi:**

- 1) izpētīt teorētiskos aspektus par dzīvības apdrošināšanas būtību ārzemju un Latvijas zinātnieku darbos;
- 2) izpētīt dzīvības apdrošināšanā izmaksāto atlīdzību veidus un apjomus Latvijā.

Pētījuma metodes: monogrāfiski aprakstošā metode, analīzes, sintēzes un grafiskā metode.

Pētījums veikts pamatojoties uz ārvalstu un latviešu zinātnieku, kā arī nozares speciālistu publikācijas saistībā ar pētījuma tēmu, Latvijas apdrošināšanas asociācija apkopotajiem datiem un citiem informācijas avotiem.

Pētījuma rezultāti

Apdrošināšanas un pārapirošināšanas likuma 1. pants nosaka, ka apdrošināšana ir iespējamā zaudējuma riska pieņemšana no apdrošinātā (*Apdrošināšanas un pārapirošināšanas likums, 2015.*). 20. gadsimta sākumā A. Gulbja apgādā izdotajā “Latviešu konversācijas vārdnīcā” apdrošināšanai definētas divas nozīmes:

- 1) plašākā – apdrošināšana ir katra organizēta tiesiska savstarpēja palīdzība saimnieciski nelabvēlīgos notikumos;
- 2) šaurākā – apdrošināšana ir tāda savstarpēja palīdzība, kad iepriekš aprēķina zināmā notikuma risku un dalībnieku starpā ar risku saistītos zaudējumus. Apdrošināšanas

jēdzienā ietilpst riska iepriekšējs aprēķins un kolektīva atbildība par individuālo risku (*Graudiņa, 2010., 31.lpp.*).

R. Mumoa un R. Wattb ir līdzīgs skaidrojums, kas ir apdrošināšana, apdrošināšana ir viens no visbiežāk izmantotajiem riska finansēšanas mehānismiem, kuras mērķis ir veicināt risku un zaudējumu apvienošanu un sadali plašākai grupai, tostarp tādām katastrofām kā zemestrīces, plūdi un vētras. Pēc katastrofas – apdrošināšanas mehānismam ir ļoti svarīga loma bojātās sabiedrības daļas atjaunošanā (*Mumo, Watt, 2019*).

Eiropas Parlaments ir definējis dzīvības apdrošināšanu, ka tā ir darbība, kuras gaitā polises turētājs veic regulārus maksājumus apdrošinātājam, bet apdrošinātājs garantē izmaksāt labumguvējam noteiktu summu vai anuitāti, kas jāizmaksā noteiktā termiņā vai agrāk, ja apdrošinātās personas nāve iestājas pirms tam. Saskaņā ar dzīvības apdrošināšanas polisi var piešķirt apdrošinājuma summas, kas sedz vairākus riskus. Piemēram, saskaņā ar vecuma dzīvības apdrošināšanas polisi apdrošinātajai personai var piešķirt apdrošinājuma summu, kad tā sasniedz 65 gadu vecumu, bet pēc apdrošinātās personas nāves apdrošinājuma summu var piešķirt pārdzīvojušajam laulātajam līdz tā nāvei (*Par Eiropas nacionālo un reģionālo kontu sistēmu Eiropas Savienībā (ES), 2013.*).

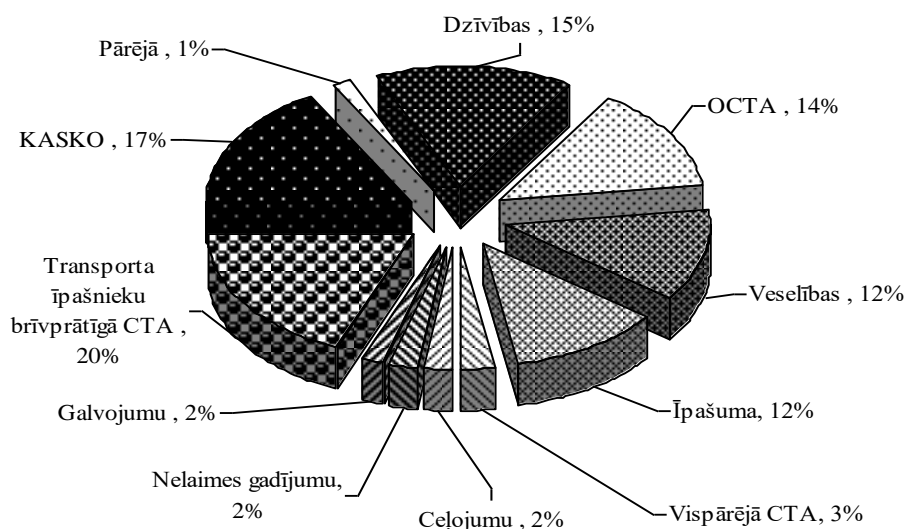
Dzīvības apdrošināšana ir apdrošināšanas veids, kas paredz ap apdrošināšanas atlīdzības izmaksu personas nāves gadījumā. Dzīvības apdrošināšana ir nepieciešama personām, no kuru ienākumiem tiek veidā ir atkarīgi ģimenes ienākumi, un aizsargā ģimenes locekļus no finansiālam problēmām apgādnieka nāves gadījumā. Dzīvības apdrošināšanā apdrošināšanas atlīdzība tiek izmaksāta neatkarīgi no nāves iestāšanās iemesla, izņemot vispārējus izņēmumus, kā pašnāvība un nāves iestāšanās noziedzīga nodarījuma laikā. Dzīvības apdrošināšanā netiek ievērots kompensācijas princips (*Ieviņš, 2017., 46.lpp.*).

Y. Joly et al. skaidro, ka dzīvības apdrošināšana ir privāts līgums starp apdrošinājuma ņēmēju un apdrošinātāju. Tās galvenais uzdevums ir nodrošināt finansiālu nodrošinājumu saņēmējiem apdrošinātā nāves gadījumā, jo dzīvības apdrošināšana bieži ir nepieciešama, vai ļoti ieteicama tiem, kas meklē aizdevumus, lai iegādātos primārās sociālās preces, piemēram, mājokli vai automašīnas (*Joly et.al., 2014*). Dzīvības apdrošināšanas sabiedrības palīdz nodrošināt riska segšanu, investīcijas un nodokļu plānošanu privātpersonām (*Roy, Shome, 2018*).

Mūsdienās visā pasaulē dzīvības apdrošināšanas produkti ir samērā populāri apdrošināšanas tirgū. Dzīvības apdrošināšanas dalībnieku politiku precīzu cenu noteikšanu var noskaidrot, godīgi novērtējot iegultās iespējas. H. Zheng et al. atsauca uz A. D. Wilkie rakstu, kurā viņš uzsāka modernu opciju cenu teorijas izmantošanu, lai izpētītu iegulto opcijas prēmijās par līdzdalības dzīvības apdrošināšanas polisēm. Papildus termiņu dzīvības apdrošināšanai un minimālajai garantētajai procentu likmei, šī politika ietver bonusu dalības noteikumus un nodošanu attiecībā uz apdrošinātāja priekšrocībām (*Zheng, Hao, Bai, Zhang, 2019*).

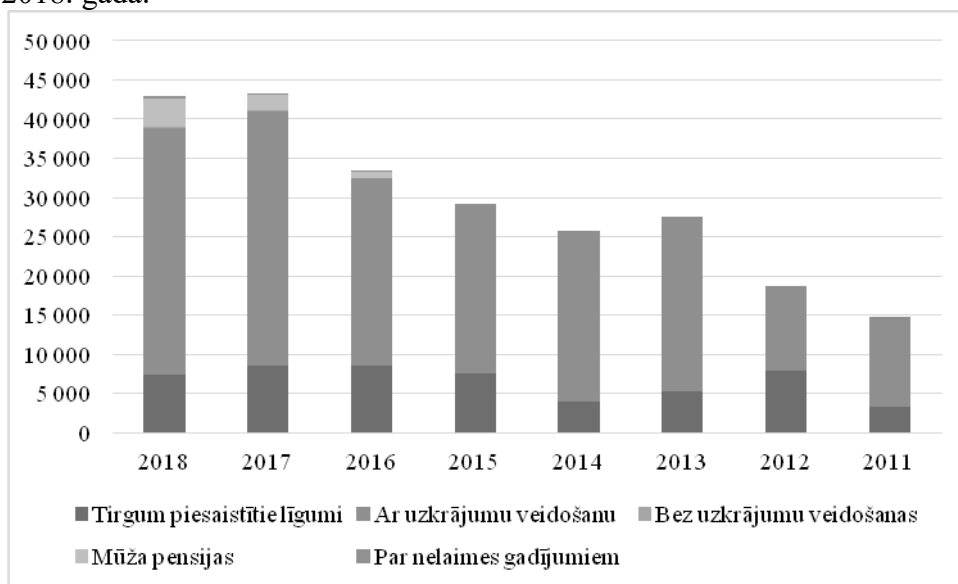
Latvijas apdrošināšanas asociācija ir apkopojusi apdrošināšanas veidu īpatsvaru 2018. gada 4 ceturkšņos pēc Latvijā darbojošos apdrošinātāju parakstīto prēmiju apjoma kopā Latvijā un ārvalstīs (1. attēls).

Analizējot apdrošināšanas veidu īpatsvaru, vislielākais īpatsvars ir transporta īpašnieku brīvprātīgā CTA – 18,8 %. Nedaudz mazāk ir KASKO apdrošināšanas prēmijas – 17,0 %. 15,4 % apdrošināšanas prēmijas ir dzīvības apdrošināšana. 14,2 % apdrošināšanas prēmijas ir OCTA apdrošināšanai. Veselības apdrošināšanas īpatsvars ir 12,2 %. Īpašuma apdrošināšana – 12,0 %. 5 % barjeru nerasniedz vispārējā CTA – 2,8 %, ceļojumu apdrošināšana – 2,3 %, nelaimes gadījumu apdrošināšana – 2,2 %, galvojumu apdrošināšana – 1,7 % un pārējā apdrošināšana, iekļaujot finanšu un juridisko apdrošināšanu – 1,4 %.

1. attēls. **Apdrošināšanas veidu īpatsvars 2018. gada 4 ceturkšņos pēc Latvijā darbojošos apdrošinātāju parakstīto prēmiju apjoma kopā Latvijā un ārvalstīs**
(Latvijas apdrošināšanas asociācija, 2019).

2. attēlā ir redzamas par dzīvības apdrošināšanu izmaksātās bruto atlīdzības no 2011. līdz 2018. gadam Latvijā. Kā redzams 1.attēlā šīs izmaksas visvairāk tika veiktas par dzīvības apdrošināšanu ar uzkrājumu veidošanu. 2011. gadā dzīvības apdrošināšana ar uzkrājumu veidošanu 11 432 EUR, 2018. gadā to skaits ir palielinājies par 64 %. Neskatoties uz atlīdzību izmaksām, to summa ir mazāka nekā prēmiju summa, līdz ar to var secināt, ka personas, kura izvēlas dzīvības apdrošināšanu ar uzkrājuma veidošanu pakalpojumu, uzsākot sadarbību ar apdrošināšanas sabiedrību līgumus slēdz uz ilgstošiem termiņiem. Vislielākā summa, ko apdrošināšanas sabiedrības ir izmaksājušas atlīdzībās ir 2017. gadā 32 464 EUR, kas ir par 3 % lielāka nekā 2018. gadā.

2. attēls. **Par dzīvības apdrošināšanu izmaksātās bruto atlīdzības no 2011. līdz 2018. gadam Latvijā, EUR** (autoru veidots pēc Latvijas Apdrošinātāju asociācija, 2011. – 2018.; Finanšu un kapitāla tirgus komisija, 2011. – 2018.)

Attiecīgi dzīvības apdrošināšanas bez uzkrājumu veidošanas atlīdzības izmaksas ir mazas. 2011.gadā tās bija tikai 4 EUR, taču 2018. gadā šīs atlīdzības nesasniedza 100 EUR, precīzāk 96 EUR. Var secināt, ka dzīvības apdrošināšanas bez uzkrājumu veidošanas Latvijā nemaz nav ieguvušas popularitāti. Tirgum piesaistīto līgumu atlīdzības ar katru gadu palielinās.

2011. gadā atlīdzību summa ir 3 243 EUR, 2018. gadā tās jau ir par 56 % vairāk, taču arī šīs summas nesasniedz ikgadējo prēmiju summas.

Izpētot dzīvības apdrošināšanas piedāvātos pakalpojumus, var secināt, ka visizplatītākā ir dzīvības apdrošināšanas ar uzkrājumu veidošanu, jo šis apdrošināšanas pakalpojums veids apvieno divus elementus – savas dzīvības apdrošināšanu un uzkrājuma veidošanu nākotnei.

Secinājumi

1. Dzīvības apdrošināšana ir apdrošināšanas veids, kas paredz ap apdrošināšanas atlīdzības izmaksu personas nāves gadījumā. Dzīvības apdrošināšana ir nepieciešama personām, no kuru ienākumiem tiek veidā ir atkarīgi ģimenes ienākumi, un aizsargā ģimenes locekļus no finansiālam problēmām apgādnieka nāves gadījumā.
2. Dzīvības apdrošināšanā apdrošināšanas atlīdzība tiek izmaksāta neatkarīgi no nāves iestāšanās iemesla, izņemot vispārējus izņēmumus, kā pašnāvība un nāves iestāšanās noziedzīga nodarījuma laikā.
3. Dzīvības apdrošināšanā netiek ievērots kompensācijas princips.
4. Latvijā visizplatītākā ir dzīvības apdrošināšana ar krājumu veidošanu, jo šis apdrošināšanas pakalpojums veids apvieno divus elementus – savas dzīvības apdrošināšanu un uzkrājuma veidošanu nākotnei.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Apdrošināšanas un pārapirošināšanas likums* (18.06.2015.). LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 30.06.2015., 124 (5442).
2. *Par Eiropas nacionālo un reģionālo kontu sistēmu Eiropas Savienībā* (21.05.2013.). Eiropas Parlamenta un padomes regula (ES) Nr. 549/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32013R0549>, sk. 27.04.2019.
3. Alfejeva, J. (2017). *Apdrošināšanas tiesības*. Rīga: Biznesa augstskola "Turība". 173 lpp.
4. Finanšu un kapitāla tirgus komisija (2011 - 2018). *Statistika. Apdrošināšana*. <https://www.fktk.lv/statistika/apdrosinasana/>, sk. 27.04.2019.
5. Graudiņa, A. (2010). *Apdrošināšanas pamati*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds. 163 lpp.
6. Ieviņš, U. (2017). *Apdrošināšanas pamati*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*. 72 lpp.
7. Joly, Y. et.al. (2014). Life Insurance: Genomic Stratification and Risk Classification. *European Journal of Human Genetics*, vol. 22, pp. 575–579. Retrieved 27.04.2019 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=92a2ed57-26a7-4f5b-b4c5-a2b9e17b5898%40pdc-v-sessmgr02>
8. Latvijas apdrošināšanas asociācija (2019). *Apdrošināšanas tirgus 2018.gada 4 ceturksņos*. https://www.laa.lv/wp-content/uploads/2019/03/Apdr_veidi_4cet2018_arzemes.pdf, sk. 27.04.2019.
9. Latvijas Apdrošinātāju asociācija (2011 - 2018). *Tirgus dati*. <https://www.laa.lv/tirgus-dati/>, sk. 27.04.2019.
10. Mumo, R., Watt, R. (2019). Residential Insurance Market Responses after Earthquake: A Survey of Christchurch Dwellers. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. Retrieved 27.04.2019 from <https://pdf.sciencedirectassets.com/282172/AIP/1-s2.0-S2212420918308161/main.pdf?x-amz-security-token>
11. Roy, N.C., Shome, S. (2018). Attrition of Agents in Indian Life Insurance Companies. *Current Science*, vol. 115, No. 5, pp. 851-859. Retrieved 27.04.2019 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=50036f44-3d82-4c94-a5e2-782df2cb7216%40sdc-v-sessmgr05>
12. Zheng, H., Hao, J., Bai, M., Zhang, Z. (2019). Valuation of Guaranteed Unitized Participating Life Insurance under MEGB2 Distribution. *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 16 p. Retrieved 27.04.2019 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=12&sid=f985c30e-f11c-4953-a02f-ac9961299eab%40sessionmgr102>

Summary

Nowadays throughout the world, life insurance products are quite popular in the insurance market.

The **research aim** is to examine the nature of life insurance and the amounts of insurance benefits paid in Latvia.

To achieve the research aim, the following specific **research tasks** are set:

1. To review the theoretical aspects of life insurance given in national and foreign research papers.

2. To examine the kinds and amounts of life insurance benefits paid in Latvia.

Life insurance is a kind of insurance that covers the death of the insured person. Life insurance is necessary for persons providing family incomes, as it protects the family members against financial problems in case of loss of the family provider.

Life insurance benefits are paid regardless of the cause of the death, with some exceptions, such as suicide and the death as a result of a crime. Life insurance does not take into consideration the principle of compensation.

In Latvia, life insurance with savings is the most widespread, as this kind of life insurance combines two elements – the insurance of one's own life and savings for the future.

Research methods employed: monographic and descriptive, graphical, analysis and synthesis.

The research was based on relevant research papers by national and foreign scientists and national industry specialists as well as the data provided by the Latvian Insurers Association and other sources of information.

**MĀJASLAPAS VIRZĪŠANAS IESPĒJAS E – VIDĒ
SIA "VOLMĀRKOKS" PIEMĒRS
HOME PAGE PROMOTION OPPORTUNITIES IN THE E-
ENVIRONMENT SIA "VOLMĀRKOKS" AN EXAMPLE**

Jānis Sparāns

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sparans21@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Ēvalds Višķers

Mg.soc.sc. lektors, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, evalds.viskers@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *In Latvia exist many wood working companies, therefore competition in the wood sector is extremely strong. The development of industrial sectors also cause the development of information technologies. This means that more often people use the internet, which helps existing and potential customers to search the necessary information about companies, products and services without leaving home. The position of the enterprises in the Internet is highly essential and significant, so it is important to organize events on the promotion of home page, it will help to easily find the potential customers. The novelty of the research: Accomplished SIA "Volmārkoks" website promotion events*
Keywords: *business, promotion of the home page, social networks.*

Ievads

Pētījuma aktualitāte - autori savu pētījuma darba tēmas izvēli pamato ar to, ka attīstoties tehnoloģijām, informācija par uzņēmumiem arvien vairāk ir atrodamā e – vidē. Atrašanās globālajā tīmeklī ir nepieciešama un nozīmīga. Uzņēmumi, kas virza savas mājaslapas izmantojot virzīšanas iespējas e – vidē, apstieidz tos uzņēmumus, kuri to nedara. Raksta mērķis – analizēt SIA "Volmārkoks" mājaslapas virzīšanas pasākumus.

Uzdevumi:

1. Raksturot kokapstrādes uzņēmuma "Volmārkoks" darbību.
2. Noteikt uzņēmumu mājaslapas virzīšanas iespējas e-vidē.
3. Noteikt SIA "Volmārkoks" mājaslapas atrašanās vietas pozīciju Google meklētājā pēc atslēgas vārdiem.
4. Veikt mājaslapas www.volmarkoks.lv virzīšanas pasākumus [facebook.com](https://www.facebook.com) un [instagram.com](https://www.instagram.com), kā arī analizēt to rezultātus.

Pētījuma metodes – aprakstošā metode, salīdzināšanas metode, loģiski - konstruktīvā metode un grafiskā metode.

Pētījuma periods – 2017. - 2018.gads.

SIA "Volmārkoks" darbības raksturojums

Uzņēmums SIA "Volmārkoks" ir dibināts 2011.gadā. Uzņēmums atrodas Latvijas Republikā, Riebiņu nov., "Zaseki". Uz 2018. gadu SIA "Volmārkoks" uzņēmumā ir nodarbināti 16 cilvēki. Darbības virzieni ir mežizstrāde, zāģbaļķu pārstrāde zāģmateriālos un šķeldas ražošana.

Lai veiktu ražošanas modernizēšanu un paplašināšanu uzņēmums SIA "Volmārkoks" 2013. gadā noslēdza pirkuma līgumu par ražošanas telpu iegādi no SIA "Artel plus". Šajās telpās ir 1475m² lietderīgās platības, kas pilnība atbilst uzņēmuma ražošanas vajadzībām.

Savukārt 2017. gadā tika izveidotas divas paralēlas ražošanas līnijas, līdz ar to ražošanas apjomi palielinājās par 40%.

Uzņēmuma ieņēmumi veidojas no papīrmalkas, malkas, finierkluču, šķeldas un zāģmateriālu pārdošanas. Pamatprodukcija ir zāģmateriāli, kas sastāda 60% no apgrozījuma. 10-15% apgrozījuma veido šķeldas realizācija un pārējo malkas, papīrmalkas un finierkluču realizācija.

Galvenie sadarbības partneri: SIA "Belwood", SIA "Jubergs", SIA "Preiļu Saimnieks", SIA "Preiļu Celtnieks", vairāki vietējie celtniecības uzņēmumi un privātpersonas. Neskatoties

uz to, ka minētie uzņēmumi ir sadarbības partneri, tie vienlaicīgi ir arī konkurenti savā starpā, turklāt, daļai uzņēmumu ir pieejamas mājaslapas.

Uzņēmumu mājaslapas virzīšanas iespējas e – vidē

Pētījuma autori uzskata, ka pastāv plašas mājaslapu virzīšanas iespējas e – vidē, taču lielākā daļa interneta resursu to piedāvā par maksu, tādēļ pēc būtības, tos var saukt arī par reklāmas virzīšanas kanāliem.

Mājaslapa internetā bez reklāmas ir gluži kā automašīna bez degvielas. Lai potenciālie klienti uzzinātu par jūsu piedāvātajiem pakalpojumiem vai produktiem ir jādomā, kā izveidoto mājaslapu, veikalu vai portālu internetā padarītu ātri un viegli atrodamu. Reklāmas iespējas internetā nepārtraukti paplašinās gan mēroga, gan tehnoloģiju ziņā, turklāt reklāma internetā paliek arvien populārāka un tas ir efektīvākais veids kā piesaistīt jaunus klientus (*Portāls siadateks.lv, 2018.*).

Pētījuma autori, lai virzītu uzņēmumu e – vidē, uzskaita šādas virzīšanas iespējas:

- 1) reklāmas kampaņas sociālajos tīklos;
- 2) reklāma sludinājumu portālos;
- 3) informācijas izvietošana par uzņēmumu informāciju katalogos;
- 4) reklāma izmantojot Google AdWord iespējas.

Runājot par sociālajiem tīkliem, tad šobrīd Latvijā visplašāk tiek izmantoti www.facebook.com un www.instagram.com. Savukārt sludinājumu portāls www.ss.com piedāvā izvietot sludinājumus ar plašu uzņēmuma aprakstu un izveidot reklāmas banerus. Informācijas katalogi www.1188.lv, www.pilseta24.lv, www.zl.lv u.c. informē potenciālos klientus par uzņēmuma atrašanās vietu, darbības virzienu, kā arī palīdz interneta lietotājiem sameklēt uzņēmuma mājaslapu, ja tā nav atrodama Google meklētāja pirmajās lapās.

Google AdWords ir viens no reklamēšanās veidiem Google tīklā. AdWords mērķis ir nodrošināt pēc atslēgvārdiem mērķētu meklētājreklāmu. Reklāmas tiek attēlotas virs vai zem organiskajiem meklēšanas rezultātiem Google meklētājā – tur, kur preces un pakalpojumus meklē tavi topošie klienti (*Portāls createit.lv, 2018.*).

Autori uzskata, ka katrs no apskatītajiem virzīšanas veidiem varbūt efektīvs, taču ir svarīgi pareizi tos pielietot.

M. Rzemieniak pētījumā apgalvo, ka uzņēmēju aptauja ļāva skaidri noteikt, ka tiešsaistes reklāma ir ļoti populāra uzņēmumos. Galvenie efektivitātes modeļi, kurus reklāmdevēji izmanto, lai noteiktu tiešsaistes reklāmas kampaņas, bija maksa par klikšķi un maksa par darbību. Saskaņā ar uzņēmēju viedokli, faktori, kas ietekmē reklāmas efektivitāti:

- reklāmas atrašanās vieta;
- reklāmas veida izvēle;
- reklāmas daudzums (*Rzemieniak, 2015, p.981*).

Mājaslapas www.volmarkoks.lv atrašanās pozīcija Google meklētājā

D. Patens apgalvo, ka pozīcija jeb atrašanās vieta meklētājprogrammās ir ļoti būtiska: ikviens taču vēlas parādīties Google pirmajā vai otrajā lappusē (tikai retais apmeklētājs skatās tālāk par otru lappusi), bet te rodas sarežģījumi. Ar apmēram četriem miljardiem dažādu tīmekļu vietņu (neviens īsti nezina, cik daudz patiesībā to ir) un apmēram 80 000 jaunu mājaslapu, kas rodas ik dienas, problēmas ir neizmērojami lielas. Labs reitings ir panākums, pateicoties ciešai sadarbībai starp klientu un interneta vietnes veidotāju (*Patens, 2009., 80.lpp.*).

Aplūkojot 1. tabulu pētījuma autori secina, ka SIA "Volmārkoks" mājaslapas atrašanās vieta Google meklētājprogrammā pēc noteiktiem atslēgas vārdiem, kas saistīti ar uzņēmuma darbību ir salīdzinoši labā pozīcijā, jo 8 no 14 atslēgas vārdiem atrodas 1 lapā. Pēc autora domām ir jāpievērš lielāka uzmanība atslēgas vārdam **kokapstrāde**, jo uzņēmuma mājaslapa, ierakstot šo vārdu ir atrodama tikai 12 meklēšanas lapā.

Mājaslapas www.volmarkoks.lv atrašanās pozīcija Google meklētājā pēc atslēgas vārdiem uz 18.04.2018. (autoru sastādīta)

Nr.	Atslēgas vārds	Pozīcija
1.	Volmārkoks	1. lapā
2.	Volmārkoks kontakti	1. lapā
3.	Kokapstrāde	12. lapā
4.	Kokapstrāde Riebiņos	1. lapā
5.	Zāģmateriāli	3. lapā
6.	Taras zāģmateriāli	1. lapā
7.	Mežizstrāde	5. lapā
8.	Mežizstrāde Riebiņos	1. lapā
9.	Cirsmu iepirkšana	1. lapā
10.	Cirsmu iepirkšana Latgalē	2. lapā
11.	Šķelda	6. lapā
12.	Šķelda Riebiņos	1. lapā
13.	Šķelda un skaidas	1. lapā
14.	Skaidas	5. lapā

Raksta autori domājot par uzņēmuma SIA "Volmārkoks" mājaslapas meklētājprogrammu optimizāciju, uzskata, ka tam ir jāpievērš liela uzmanība. Ja potenciālie klienti nevarēs atrast mājaslapu pēc frāzēm vai vārdiem, kas raksturo uzņēmuma darbību, tie apmeklēs konkurentu mājaslapas.

Mājaslapas virzīšanas pasākumi sociālajos tīklos facebook.com un instagram.com

Katram cilvēkam, kas ir izveidojis savu mājaslapu, jāpadomā arī par veidiem, ka virzīt mājaslapu, lai to apmeklētu interneta lietotāji. Kā viens no veidiem, kā virzīt ne tikai mājaslapu, bet arī uzņēmumu ir uzņēmuma lapas izveide kādā no sociālajiem tīkliem, jo atrašanās sociālajā tīkla lapā padara komunikāciju ar potenciālajiem klientiem daudz vienkāršāku.

R. R. Ramsaran-Fowder un S. Fowder zinātniskajā rakstā apgalvo, ka pēdējo gadu laikā, sociālie mediji ir mainījuši biznesa organizācijas veidus internetā, tādēļ sociālo mediju mārketingis ir izveidojis savu nišu biznesa pasaulē (*Ramsaran-Fowder, Fowder, 2013, p. 74*).

Pētījuma autori, lai virzītu uzņēmuma mājaslapu ir izveidojuši trīs reklāmas kampaņas facebook.com un instagram.com. Reklāmas kampaņas ilga laika posmā no 09.02.2018 - 16.02.2018, 11.03.2018 – 18.03.2018 un 10.04.2018 – 17.04.2018. Šo reklāmas kampaņu kopējais budžets sastādīja 27 EUR.

Tika atlasīti Latvijā dzīvojošie cilvēki vecumā no 18 – 65+ gadiem, ar interesēm – Business, Mazais business, Māja, Dārzs, Iepirkšanās un Mode.

F. Kotlers raksta, ka reklāmas misija var būt viena no šīm: informēt, pārliecināt, atgādināt, veicināt pirkumu lēmumu. Darbā ar jaunu produktu jūs vēlaties informēt un/vai pārliecināt. Darbā ar vecāku produktu, piemēram Coca-cola, jūs vēlaties atgādināt par to. Darbā ar dažādiem produktiem, kas ir nupat nopirkti, jūs vēlaties vēlreiz pārliecināt un veicināt šo lēmumu (*Kotlers, 2007., 23.lpp.*).

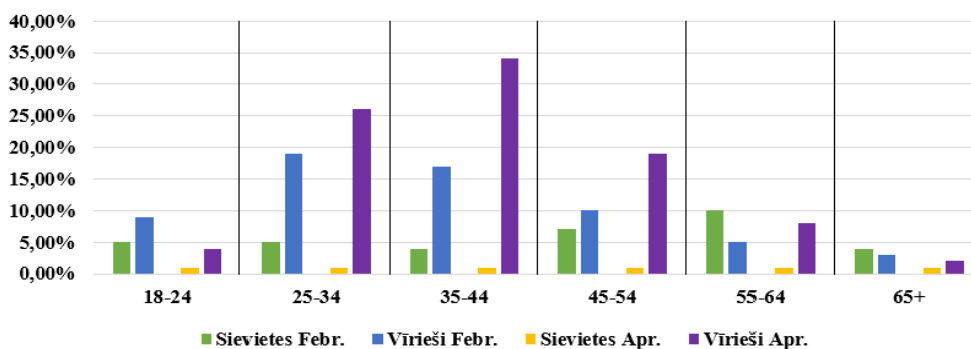
Pēc 2 tabulā atspoguļotajiem trīs reklāmas kampaņu rezultātu datiem pētījuma autori secina, ka kopējais lietotāju skaits, kas redzēja reklāmas kampaņas ir 11 825 cilvēki, savukārt 326 cilvēki ir apmeklējuši uzņēmuma mājaslapu. Runājot par cilvēku interesi reklāmas kampaņu laikā, pēc vecuma grupām, darba autors secina, ka var izdalīt 4 grupas, tās ir 25-34, 35-44, 45-54 un 55-64 kuras salīdzinot ar citām divām grupām visvairāk ir noklikšķinājušas uz uzņēmuma mājaslapu.

**Uzņēmuma SIA "Volmārkoks" reklāmas kampaņas rezultāti sociālajos tīklos
www.facebook.com un www.instagram.com (autoru sastādīta)**

Vecuma grupa	Klikšķu skaits uz mājaslapu			Kopējās izmaksas EUR	Lietotāju skaits, kas redzēja reklāmas kampaņas
	Febr.	Marts	Apr.		
18-24	10	12	1	2.11	1251
25-34	24	33	22	5.76	3080
35-44	21	40	31	6.89	3401
45-54	19	27	26	5.89	2235
55-64	22	12	10	4.45	1344
65+	9	7	0	1.66	514
Kopā	105	131	90	26.76	11 825

E. Arslan zinātniskajā rakstā apgalvo, ka no sabiedrisko attiecību viedokļa, sociālajiem medijiem piemīt identifikācijas un veicināšanas funkcijas. Aktivitātes, tādas kā reklāma, sludinājumi, paziņojumi un citas aktivitātes, ko uzņēmumi veic sociālajos tīklos ir veicināšanas funkcija. Savukārt tādas aktivitātes, kā patērētāju pieprasījuma noteikšanas, atsauksmes un informācijas apkopošanas aktivitātes ir patērētāju identifikācijas funkcijas. (Arslan, 2017, p. 113).

Sieviešu un vīriešu īpatsvars pēc vecuma grupām apmeklējot SIA "Volmārkoks" mājaslapu (Februāra un Aprīļa reklāmas kampaņas)

1. attēls. Sieviešu un vīriešu īpatsvars pēc vecuma grupām apmeklējot SIA "Volmārkoks" mājaslapu februāra un aprīļa reklāmas kampaņas ietvaros (autoru sastādīts)

1. attēlā ir redzams sieviešu un vīriešu īpatsvars februāra un aprīļa reklāmas kampaņu laikā. Februāra reklāmas kampaņas laikā kopējais sieviešu īpatsvars sastādīja 36%, bet vīriešu 64%. Savukārt aprīļa reklāmas kampaņas laikā sievietes sastādīja 7% un vīrieši 93%. Pēc pētījuma autoru domām, tas nozīmē to, ka vīriešiem ar kokapstrādi un mežizstrādi saistītās tēmas ir interesējošākas, nekā sievietēm, taču februāra reklāmas kampaņas laikā, vecuma grupās 55 – 64 un 65+ ir vērojams sieviešu īpatsvara pārsvars. Pēc autoru domām, tas varētu būt skaidrojams ar to, ka sievietes, kas ir vecumā no 55 gadiem, labāk pārvalda datorprasmes. Apskatot vecuma grupas, darba autors secina, ka visās apskatītajās reklāmas kampaņās var izdalīt 4 grupas, kuras noteikti ir uzņēmuma potenciālie klienti tās ir 25-34, 35-44, 45-54 un 55-64.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Uzņēmuma ieņēmumi veidojas no papīrmalkas, malkas, finierkluču, šķeldas un zāģmateriālu pārdošanas. Tātad uzņēmuma darbības virziens ir ļoti plašs. Pateicoties salīdzinoši plašam produkcijas klāstam, klienti var izvēlēties viņiem piemērotākos produkcijas veidus, tādēļ nav nepieciešamības vērsties pie cita kokapstrādes uzņēmuma.

2. Mājaslapu ir iespējams virzīt izmantojot dažādus e – vides resursu. Sociālie tīkli, sludinājumu portāli, informāciju katalogi, Google AdWords u.c. Mājaslapas virzīšanas pasākumi ir nepieciešami un svarīgi, jo uzņēmuma mājaslapa, kas nav atrodamā interneta lietotājiem, nozīmē to, ka potenciālie klienti izmantos cita uzņēmuma pakalpojumus.
3. Katram uzņēmumam ir svarīgi atrasties Google meklētāja 1 lapā. Arī SIA "Volmārkoks" veic savas mājaslapas optimizācijas darbus, lai to varētu atrast pēc nozares raksturīgākajiem atslēgas vārdiem.
4. Lai panāktu uzņēmuma mājaslapas apmeklētāju piesaisti, tika veidotas reklāmas kampaņas sociālajos tīklos facebook.com un instagram.com. Kopējās izmaksas sastādīja 26.76 EUR. Šī summa ļāva aptvert 11 825 cilvēkus no kuriem 326 cilvēki apmeklēja SIA "Volmārkoks" mājaslapu. Darba autors uzskata, ka priekš neliela kokapstrādes uzņēmuma, tie ir ievērojami skaitļi. Tas liek domāt par to, ka lielākā daļa cilvēku, kas apmeklēja mājaslapu ir uzņēmuma potenciālie klienti.
5. Uzņēmumam "Volmārkoks" ir jāturpina virzīt savus piedāvājumus un galvenokārt mājaslapu sociālajos tīklos. Uzņēmuma lapa facebook.com ir izveidota tikai 2018.gada janvārī, bet tā jau ir devusi savus rezultātus uzņēmuma attīstībai e – vidē.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Arslan, E. (2017). The effect of social media on marketing. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, vol. 8 (28), pp. 111-123. Retrieved 04.03.2018 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=126051775&site=ehost-live>
2. Kotlers, F. (2007). *Mārketinga no A līdz Z*. No angļu valodas tulk. T. Lapsa. Rīga: Apgāds "Jumava", 204 lpp.
3. Patens, D. (2009). *Kā veidot mārketingu*. No angļu valodas tulk. D. Raciborska. Rīga: Izdevējs "Lietišķās informācijas dienests". 262 lpp.
4. Portāls createit.lv (2018). *Google Adwords reklāmas kampaņas*. <https://createit.lv/google-adwords-reklamas-kampanas/>, sk.12.03.2018.
5. Portāls siadatateks.lv (2018). *Reklāma internetā*. <http://www.siadatateks.lv/lv/pakalpojumi/reklama-interneta>, sk.12.03.2018.
6. Ramsaran–Fowder, R. R., Fowder, S. (2013). The Implications of Facebook Marketing for Organizations. *Contemporary Management Research*, vol. 9 (1), pp. 73-83. Retrieved 03.03.2018 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=91706401&site=ehost-live>
7. Rzemieniak, M. (2015). Measuring the Effectiveness of Online Advertising Campaigns in the Aspect of e-entrepreneurship. *Procedia Computer Science*, vol. 65, pp. 980-987. Retrieved 18.03.2018 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050915028938>

Summary

The position of the enterprise in the e-environment is important for successful business development. Currently, the company "Volmārkoks" is designed home page which works successfully. Thus, promotion activities must be continued and the optimization of search engine should be performed. Promotion events are aimed not only on advertisement, but those also influence the recognition of the company. The results of the research reveal that the advertising campaigns that were created on facebook.com and instagram.com increases the number of visitors of the www.volmarkoks.lv website. Each website visitor can become the potential customer of the enterprise, so it is necessary to choose the correct channels for promotion, which in future will show positive results and increase the number of customers of the company.

ĀRVALSTU TIEŠO INVESTĪCIJU EKONOMISKĀ IETEKME LATVIJĀ

THE ECONOMIC EFFECT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN LATVIA

Mairis Stempers

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, mairis.stempers@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Anita Puzule Mg.oec. lektore**

Abstract. *Attracting foreign direct investments is one of the main ways to promote the development of national economy, and these are important from the point of view of increasing competitiveness and faster, quality economic growth. Foreign direct investments can increase insufficient internal savings, ensure the placement of globally effective factories, access to foreign technologies, improve management, facilitate access to foreign markets through foreign partner distribution networks, and improve goods quality and design. The foreign direct investment issue is important in Latvia due to many factors, such as the state of economy and small production opportunities. The decrease in foreign direct investments in Latvia can be explained not only by the negative trends in the world economy but also by the inability of Latvia, for years, to solve legal, healthcare, education, tax system, and other problems. In this work the author shall assess the role of foreign direct investments in the economy of Latvia, which are the biggest investors, how to attract new investors, and the dynamics of foreign direct investments in the last 8 years.*

Keywords: *economy, entrepreneurship, foreign direct investments, investors.*

Ievads

Ārvalstu tiešās investīcijas ir jebkuras valsts ekonomikas neatņemama sastāvdaļa. Investīcijas stimulē un būtiski ietekmē ekonomikas dinamisko attīstību. Ārvalstu investīcijām nenoliedzami ir liela nozīme starptautiskajā integrācijā un globalizācijā, jo to piesaiste palīdz veicināt arī jaunu tehnoloģiju ieviešanu, apmācību un efektīvas strukturālās pārmaiņas. Tās palīdz palielināt eksporta kapacitāti un sekmē pieeju jauniem tirgiem.

Investīcijām ir ļoti nozīmīga vieta Latvijas ekonomikā, jo Latvijā ir salīdzinoši maz iekšējo finanšu resursu, kas daudzos gadījumos būtiski aizkavē valsts ekonomisko izaugsmi un sabiedriskās labklājības veidošanos.

Ārvalstu tiešās investīcijas būtiski atšķiras no netiešiem ieguldījumiem, piemēram, portfeļu plūsmas, kur ārvalstu iestādes iegulda akcijās, kas uzskaitīti par nācīgas birzā. Tiešās ārvalstu investīcijas veicina uzņēmumu attīstību, kā rezultātā attīstās uzņēmumu produktivitāte, bet tajā pašā laikā tas ir risks izspiest vietējos uzņēmumus no tirgus.

Lai piesaistītu jaunus investorus Latvijā ir jāizvēlas pareizā investīciju politika, lai investori būtu ar mieru investēt uzņēmumu piedāvāto produkciju.

Raksta mērķis ir izpētīt ārvalstu tiešo investīciju nozīmi Latvijas ekonomikā un investīciju vidi, analizējot tās struktūru un dinamiku laika posmā no 2009.gada līdz 2017. gadam.

Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) izpētīt ārvalstu tiešo investīciju jēdzienu un būtību;
- 2) izpētīt ārvalstu tiešo investīciju ietekmi Latvijas ekonomikā;
- 3) izvērtēt investīciju vidi un to veidojošos faktoros;
- 4) izpētīt un analizēt ārvalstu tiešo investīciju struktūru un dinamiku, kā arī sadalījumu pa reģioniem un nozarēm;
- 5) izstrādāt secinājumus un priekšlikumus, kas veicinātu ārvalstu tiešo investīciju attīstību Latvijā.

Pētījuma priekšmets - ārvalstu tiešo investīciju ietekme ekonomikā.

Pētījuma objekts - ārvalstu tiešo investīciju apjomu struktūra un dinamika.

Raksta hipotēze – ārvalstu tiešās investīcijas ir būtisks dzinējspēks Latvijas ekonomikas attīstībai.

Darba izpildei tika izmantota aprakstošā metode, kura tika izmantota veicot ārvalstu tiešo investīcijas nozīmes izpēti, un statistisko datu analīze, kas izmatota analizējot un apkopojot statistikas datus tabulās, kā arī literatūras analīzes metode, izvērtējot rakstus.

Analīzes periods ir dažāds, bet pamatā tiek aprakstīti dati par periodu no 2009. gada līdz 2017.gadam.

Ārvalstu tiešo investīciju jēdziens un būtība

Ārvalstu tiešās investīcijas (turpmāk - ĀTI) ir ieguldījumi saimniecisko subjektu pamatkapitālā, ar nolūku iegūt tiesības piedalīties šī uzņēmuma pārvaldē (*Nikoloski, 2017*).

ĀTI ir viens no galvenajiem valstu ekonomiskās un sociālās attīstības veicinošiem instrumentiem. ĀTI parasti ir saistītas arī ar tehnoloģijas pārnesi un vadības pieredzes pārņemšanu. Līdz ar to var apgalvot, kā ĀTI veicina straujāku valsts izaugsmi. Valsts ekonomikas attīstībai būtiskas ir tieši ārvalstu tiešās investīcijas (*Melane-Lavado, Álvarez-Herranz, González-González, 2018*). ĀTI ir process, kurā kādas valsts rezidents iegūst savā īpašumā kādas citas valsts uzņēmuma aktīvus, ar mērķi iegūt zināmu kontroli uzņēmumā, piedalīties tā pārvaldē (*Šumilo, 2010*). Starptautiskais Valūtas fonds ĀTI definē kā starptautisko investīciju veidu, kur kādas valsts ekonomikas rezidentam ir mērķis iegūt ilgstošu dalību uzņēmumā, kas ir rezidents kādas citas valsts ekonomikā. Ilgstoša dalība nozīmē, ka pastāv ilgtermiņa attiecības starp investoru un uzņēmumu, kā arī to, ka investoram ir nozīmīga ietekme uzņēmuma vadībā. Starptautiskā Valūtas fonda ĀTI definīcija nosaka, ka ĀTI sevī ietver ne tikai sākotnējo darījumu, ar kuru tiek nodibinātas attiecības starp investoru un uzņēmumu, bet arī visus turpmākos darījumus starp tiem un saistītajiem uzņēmumiem.

Svarīgi atzīmēt, kā ĀTI vienlaicīgi var būt gan par priekšrocību, gan arī par trūkumu. Turklāt tas iespējams abās pusēs - kā ārvalstu investoram, tā arī pieņemošai valstij. Tādēļ pirms investēšanas lēmuma pieņemšanas, tiek veikta rūpīga izpēte - tiek prognozēta ĀTI ietekme uz pieņemošās valsts ekonomiku, kā arī tiek veikta investīciju atdeves analīze no investora viedokļa.

Finanšu krīze var ietekmēt ārvalstu tiešās investīcijas. Kad ir zems ārvalstu tiešās investīcijas, tad ir jāmēģina piesaistīt jauni ārvalstu investori (*Cole, Elliott, Zhang, 2017*).

No politikas viedokļa, jo lielākā daļa valsts saskaras ar sliktu investīciju klimatu un zemu tehnisko daļu no pilsoņiem, lai izmantotu ārvalstu tiešās investīcijas ieplūdi, tādēļ tiek ieteikts nostiprināt investīciju klimatu un pienācīgu darbaspēka apmācību, jo attīstība ir svarīga, lai nodrošinātu ieguvumus no ārvalstu tiešo investīciju ieplūdes valstī (*Eregha, 2015*).

Latvijā investīcijas var uzskatīt par tiešajām, ja tiešajam ieguldītājam pieder 10% (*Šumilo, 2010*.) un vairāk no parastajām akcijām vai balsstiesībām, vai ekvivalenta līdzdalība tiešo investīciju uzņēmumā. Ārvalstu tiešās investīcijas ir cieši saistītas ar tautsaimniecības attīstību valstī (*Kerner, 2014*).

Latvijas investoru piesaistes politika

Ārvalstu tiešo investīciju piesaistē Latvija orientējas uz ģeogrāfiski tuvajām kaimiņvalstīm, kur mūsu valsts ir atpazīstama, un nav jāiegulda papildu resursi informatīviem pasākumiem, ekonomiski stabilām un attīstītām valstīm, kurās tautsaimniecības nozaru attīstības potenciāls un vajadzības atbilst Latvijas perspektīvas sadarbības iespējām, kā arī valstīm, no kurām globāli ir lielākās izejošo investīciju plūsmas – Krievija, Japāna, Zviedrija, Ķīna, Indija, ASV, Francija, Vācija un Lielbritānija (*Ekonomikas ministrija, 2015*). Lai piesaistītu potenciālos ārvalstu investorus, investoram tiek piedāvāti atviegloti nosacījumi biznesa darbībai, kā arī atviegloti nosacījumi muitas robežas šķērsošanā. Biznesa iespējas vienmēr būs svarīgs faktors, lai piesaistītu ārvalstu tiešās investīcijas (*Volos, Kyprianidis, Stouboulos, 2015*).

Ārvalstu tiešo investīciju dinamika

Pēc oficiāliem datiem pirmās ārvalstu investīcijas ieplūda Latvijā 1990.gadu sākumā, pēc neatkarības atjaunošanas (*Balticexport, 2013*). Par pirmajiem Latvijas investoriem kļuva skandināvi - Skandināvijas valstis investēja gan telekomunikāciju nozarē (Lattelekom kompānija) gan finanšu sektorā (Hansabanka). Nozīmīgu lomu ārvalstu investīciju stimulēšana nospēlēja vairāku valsts uzņēmumu privatizācija, kas sākās 1993.–1995. gadā.

Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004.gadā investīciju apjomi piedzīvoja jauno pieauguma vilni - pieauga ne tikai tiešās ārvalstu investīcijas, bet arī banku piesaistītie resursi (sindicētie kredīti, nerezidentu noguldījumi un aizņēmumi no mātes kompānijām), no kuriem daļa caur izsniegtajiem kredītiem nonāca nekustamā īpašuma tirgū. Latvijas Bankas apkopotā Latvijas starptautisko investīciju bilance liecina, kā tiešo ārvalstu investīciju atlikums iespaidīgi pieauga no 3,3 miljardiem eiro 2004.gada beigās līdz 8,1 miljardam eiro 2008.gada beigās, tikmēr banku aizņēmumi 2008.gada sasniedza 14,3 miljardus eiro.

Līdz ar ekonomiskās izaugsmes atsākšanos strauji pieauga arī tiešās ārvalstu investīcijas - ārvalstu investīciju apjoms 2010.gadā 4 reizes pārsniedza 2009.gada rādītājus, savukārt 2011.gadā tas bija pieaudzis gandrīz 4 reizes, salīdzinot ar 2010.gadu, veidojot 5,2% no IKP. 2012.gadā un 2013.gadā pirmajās trīs dekādēs ārvalstu investīciju pieaugums bija salīdzinoši mērenāks, veidojot attiecīgi 3,2% un 2,3% no iekšzemes kopprodukta. 2012. gadā ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā pieauga lēnāk nekā iepriekšējā gadā - to ieplūde sasniedza 771,57 miljonus eiro jeb 3,5% no iekšzemes kopprodukta. 2013.gada septembra beigās tiešo ārvalstu investīciju uzkrājums Latvijā bija 11,6 miljardi – tas ir, par 13% vairāk nekā šajā periodā 2012.gadā.

2013.gadā Latvijas lielākā investētājvalsts bija Zviedrija. Analizējot datus autors secina, kā laika periodā no 2009.gada līdz 2013.gadam Latvijai ne tikai izdevās saglabāt vecus investorus (Krievija, Igaunija, Kipra, Zviedrija, Lietuva un Nīderlandes), bet arī piesaistīt jaunus: Lielbritānija, Īrija un Vācija. Zviedrija savukārt nomainīja Igauniju lielākā investora statusa. Pēc ekonomistu prognozēm Latvijā arī turpmāk būs interesanta priekš ārvalstu investoriem un ārvalstu tiešo investīciju apjomi nākotnē tikai palielināsies.

Statistika par uzkrātajām ārvalstu tiešajām investīcijām Latvijā 2014. gada 1. ceturksnī uzrāda kritumu par 0.4% salīdzinājumā ar iepriekšējo ceturksni (šie dati koriģēti no sākotnēji aprēķinātā 10.6% ceturkšņa krituma) (*Makroekonomika.lv, 2017.*). Neskatoties uz to, ka 2014. gada 1. ceturksnī tiešo investīciju dati uzrāda kritumu, ir daudzi citi faktori, kas liecina, ka kopumā Latvijas ekonomika ir pietiekami noturīga pret dažādiem nelabvēlīgiem ārējiem satricinājumiem.

Atbilstoši ar Latvijas bankas datiem lielākā ārvalstu tiešo investīciju daļa nonāk pakalpojumu sektorā. Ekonomiskās izaugsmes gados tiešās ārvalstu investīcijas pakalpojumu sfērā gandrīz četras reizes pārsniedza investīcijas apstrādes rūpniecībā. Ekonomiskās lejupslīdes laikā (2008. un 2009.gadā) investīciju kopējā gada summa samazinājās gandrīz 3 reizes, tirdzniecības sektorā sasniedzot negatīvu bilanci, savukārt investīcijām nekustamā īpašuma sektoram samazinoties uz pusi. Investīcijas pakalpojumu sektorā samazinājās par 72,8%, kamēr rūpniecībā tikai par 15%. 2013.gada septembrī uzkrātās ārvalstu investīcijas apstrādes rūpniecībā bija 24,3%. No 2007.gada beigām līdz 2013.gada septembrim strauji pieauga uzkrātās investīcijas apstrādes rūpniecības sektorā (pieaugums par 94,8%). Šo pieaugumu ietekmēja ievērojamā investīciju summa, kas tika ieguldīta būvniecības materiālu ražošanā (pieaugums par 126,9%) un kokapstrādē (90%). Šīs divas nozares 2013.gada 3.ceturksnī veidoja 58,3% no uzkrātajām ārvalstu investīcijām apstrādes rūpniecības industrijā (pieaugums par 54%, salīdzinājumā ar 2007.gada nogali). Tomēr vajag secināt, ka apstrādes rūpniecības nozare Latvijā ārvalstu investoriem šobrīd šķiet mazāk pievilcīga, salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm, jo Lietuvā un Igaunijā analogiskie rādītāji ir krietni lielāki: periodā no 2010.gada līdz 2013.gadam 31% no kopējās investīciju summas Baltijas valstu apstrādes rūpniecībā nonāca Lietuvā, 47,6% - Igaunijā un tikai 21,4% - Latvijā.

2016.gadā visvairāk investēja finanšu un apdrošināšanas darbības sektora, operācijas ar nekustamo īpašumu, apstrādes rūpniecības sektora un vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības nozarē, bet 2017.gadā visvairāk investēja operācijas ar nekustamo īpašumu.

Analizējot 2017.gada ieguldījumus, redzams, ka lielākais uzkrāto ārvalstu tiešo investīciju apjoma pieaugums noticis pateicoties SIA "Cemex" pamatkapitāla palielināšanai par 80 milj. EUR. Uzņēmuma pamatkapitāls palielināts, tā vienīgajam dalībniekam Nīderlandē reģistrētajai kompānijai "Rugby Holding B.V." izdarot naudas ieguldījumu SIA "Cemex", un palielinot pamatkapitāla daļu skaitu par 5000. Pēc Lursoft aprēķiniem, aizvadītajā gadā no Nīderlandes Latvijas uzņēmumu pamatkapitālos ieplūduši 217,66 milj. EUR. Tikai nedaudz mazāk, proti, 206,65 milj. EUR ieguldījuši Zviedrijas pārstāvji. Krievija ar 54,28 milj. EUR ierindojusies saraksta 6.pozīcijā (*Lursoft, 2018.*).

Autors secina, ka Latvijai turpinās augt investīcijas, jo ir labas iespējas izmantot tautsaimniecību un ražošanu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Laika perioda no 2011. līdz 2013.gadam Latvijas ārvalstu tiešo investīciju nozare ir redzamas pozitīvas tendences, jo sākot no 2011. gada ārvalstu investīciju uzkrājumu apjomi strauji palielinās, līdz ar to Latvijai veicina ekonomikas attīstību.
2. Analizējot datus par ārvalstu tiešo investīciju dinamiku, autors secina, ka Latvijas ekonomika pakāpeniski iziet no lejupslīdes fāzes. Lielu lomu ekonomikas izaugsme nospēlēja investīciju pieaugums. Pateicoties ārvalstu tiešajām investīcijām pieauga valsts IKP, kā arī daudzi darbības sektori saņēma vajadzīgo finansējumu, kas nākotnē būtiski ietekmēs ekonomiku.
3. Pēc ārvalstu tiešo investīciju dinamikas izanalizēšanas var secināt, ka neskatoties uz to, ka investīciju apjomi ar katru gadu pieaug, investīciju rādītāji, vēl nav sasniegusi tādu līmeni, kuru Latvijai ir perspektīvas sasniegt. Tāpēc ir ļoti svarīgi turpināt pilnveidot mūsu attiecības ar Eiropas Savienību, kā arī piesaistīt jaunus investorus, lai uzlabotu valsts ekonomisko situāciju.
4. Ekonomikas ministrijai, lai veiksmīgi konkurētu par ĀTI piesaisti, ir jāpilnveido līdzšinējais investīciju piesaistes modelis un jāidentificē līdzekļi, kuru pielietojums visefektīvāk nodrošinātu ārvalstu finanšu kapitāla ieplūdi esošajās un potenciāli perspektīvās Latvijas tautsaimniecības nozarēs, kas veicinātu valsts ekonomisko attīstību.
5. Ārvalstu investoru padomei Latvijā vajadzētu rīkot seminārus Latvijas uzņēmumiem, lai mācītu un ieteiktu, kā pareizi piesaistīt jaunus investorus, tādā veidā uzlabotu uzņēmējdarbības vidi un veicinātu ārvalstu investīcijas Latvijā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Balticexport (2013). *Ārvalstu investīciju vide Latvijā*. <http://balticexport.com/?article=arvalstu-investiciju-vide-latvija&lang=lv>, sk. 04.01.2018.
2. Cole, M.A., Elliott, R.J., Zhang, L. (2017). Foreign Direct Investment and the Environment. *Annual Review of Environment and Resources*, vol. 42, pp. 465-487. Retrieved 03.01.2018 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=365c6f0e-e9b0-492b-a9f682c775a74029%40sessionmgr103&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=125725906&db=a9h>
3. Ekonomikas ministrija (2015). *Nacionālā industriālā politika*. https://www.em.gov.lv/lv/nozares_politika/nacionala_industriala_politika/, sk. 04.01.2018.
4. Eregha, P.B. (2015). Foreign Direct Investment Inflow, Volatility and Domestic Investment in West Africa. *The Journal of Developing Areas*, vol. 49, no. 2, pp. 273-294. Retrieved 03.01.2018 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=7&sid=26250a25-bed1-4ecc-9401-02e1b9069e75%40sessionmgr110&hid=124>
5. Kerner, A. (2014). What We Talk about When We Talk about Foreign Direct Investment. *International Studies Quarterly*, vol. 58 (4), pp. 804-815. Retrieved 04.01.2018 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=6&sid=b3bf09d6-1700-48d5-9afc-5ad1ce2ae88e%40sessionmgr4001&hid=4104&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=99906923&db=a9h>

6. Lursoft (2018). *Uzkrāto ārvalstu tiešo investīciju apjoms 2017.gadā turpinājis sarukt* <http://blog.lursoft.lv/2018/01/26/uzkrato-arvalstu-tieso-investiciju-apjoms-2017-gada-turpinajis-sarukt/>, sk. 20.03.2018.
7. Makroekonomika.lv (2017). *Nenovērtēt par zemu Latvijā sasniegto*. <https://www.makroekonomika.lv/nenovertet-par-zemu-latvijas-sasniegto>, sk. 04.01.2018.
8. Melane-Lavado, A., Álvarez-Herranz, A., González-González, I. (2018). Foreign Direct Investment as a Way to Guide the Innovative Process Towards Sustainability. *Journal of Cleaner Production*, vol. 172, pp. 3578-3590. Retrieved 24.01.2018 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652617305760>
9. Nikoloski, D. (2017). The Impact of Foreign Direct Investments on Employment: The Case of the Macedonian Manufacturing sector. *Eastern Journal of European Studies*, vol. 8, no. 2, pp. 147-165. Retrieved 04.01.2018 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=4a5336f6-ae8f-4337-8486-45d116dd3c88%40sessionmgr104>
10. Šumilo, Ē. (2010). *Ārvalstu tiešās investīcijas*. <http://profizgl.lu.lv/mod/book/tool/print/index.php?id=16789#ch3349>, sk.03.01.2018.
11. Volos, C.K., Kyprianidis, I.M., Stouboulos, I.N. (2015). The Effect of Foreign Direct Investment in Economic Growth from the Perspective of Nonlinear Dynamics. *Journal of Engineering Science and Technology Review*, vol. 8 (1), pp. 1-7. Retrieved 04.01.2018 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=b3bf09d6-1700-48d5-9afc-5ad1ce2ae88e%40sessionmgr4001&hid=4104>

Summary

Foreign investments are usually defined as long-term foreign capital flow divided into direct and portfolio investments.

Foreign direct investments (FDI) have different forms:

- Establishing a new company as an associate or subsidiary company in a foreign country;
- Expanding an existing entity or subsidiary;
- Acquiring a foreign company or its assets.

Nowadays FDI have a very important role in the development of national economies. Benefits from FDI inflow can manifest in different ways. First of all, FDI is an important source of funding for covering current account deficit and provide the funding required for creating the capital of local companies. Secondly, FDI promote the transfer of technologies, knowledge, and skills, which significantly promotes the expansion of local company activity, improves their competitiveness and helps get integrated in foreign markets.

Each country has conditions that affect FDI, which depending on FDI motives of the companies can either promote or hinder FDI in a particular country.

The factors determining the FDI environment are economic, political, and other factors.

FDI is an excellent way of improving entrepreneurship in Latvia using investor funds.

ĀRVALSTU TIEŠĀS INVESTĪCIJAS LATVIJĀ FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN LATVIA

Elīna Vanaga

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, apine.elina.95@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Lienīte Litavniece Dr.oec. docente*

Abstract. *The paper deals with foreign direct investment in Latvia. The investigated problem is investments made in the form of an investor in order to acquire a qualifying holding (ownership that represents at least 10% of ordinary shares or voting rights) in a company (direct investment enterprise). These include investments in equity and debt instruments. As the aim of this work, the author proposed researching literature and internet resources on the subject and drawing conclusions and suggestions.*

Keywords: *development, foreign direct investment, investments, reinvested earnings.*

Pētījuma aktualitāte: Liela daļa starptautisko uzņēmumu savas operācijas veic ar ārvalstu tiešo investīciju palīdzību. Jebkuras valsts valdība pielieto dažādus ārvalstu tiešās investīciju regulēšanas instrumentus. Tie var veicināt, var arī ierobežot ārvalstu tiešās investīcijas. Visbiežāk valdības ir nobažījušās, ka starptautisko uzņēmumu globālais raksturs neļaus tām pietiekamā mērā ņemt vērā konkrētās valsts nacionālās intereses. Turklāt daudzu starptautisko uzņēmumu apgrozījums vai peļņa pārsniedz pat samērā lielu valstu iekšzemes kopprodukta apjomu. Līdz ar lielo šādu uzņēmumu ekonomisko potenciālu, tiem ir arī atbilstoša politiskā ietekme.

Pētījuma laika periods: 2000. - 2017. gads.

Pielietotās pētīšanas metodes: Monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, dokumentu analīze, zinātniskās dedukcijas metode.

Raksta mērķis ir izpētīt ārvalstu tiešās investīcijas.

Pētījuma objekts: ārvalstu tiešās investīcijas.

Pētījuma priekšmets: ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā.

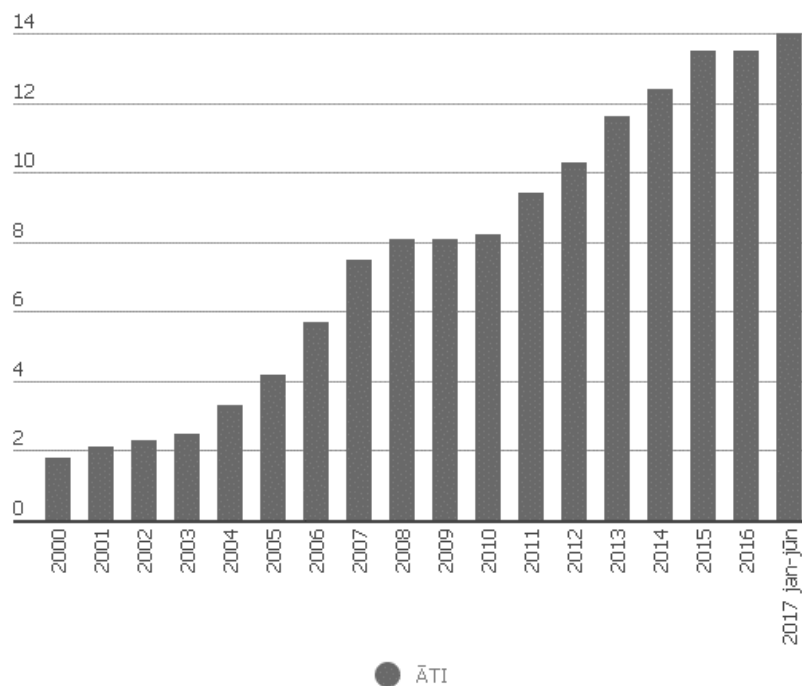
Hipotēze: Latvijā ārējās tirdzniecības investīciju līmenis uz vienu iedzīvotāju nav salīdzinoši liels, zinot ES vidējo un kaimiņvalsts Igaunijas rādītāju.

Lai gan pasauli nesēn satricināja vairākas finanšu krīzes, uzkrātās ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā turpināja stabili palielināties. To veicināja labvēlīgā ekonomiskā un investīciju vide valstī - brīva kapitāla plūsma, zema inflācija, stabila nacionālā valūta, ārvalstu un rezidentu investoru vienlīdzīgās tiesības, kā arī citi investīciju veikšanai labvēlīgi faktori.

Saskaņā ar starptautisko terminoloģiju tiešās investīcijas ir vienas valsts rezidenta (tiešā investora) ieguldījumi citas valsts uzņēmumā (tiešo investīciju uzņēmumā), ja rezidenta līdzdalība uzņēmuma pamatkapitālā ir 10% un vairāk. Tātad jebkuri nerezidentu ieguldījumi Latvijā reģistrētos uzņēmumos, ja nerezidentam tajos pieder ne mazāk kā 10% no pamatkapitāla, tiek klasificēti kā ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā. Ārvalstu tiešās investīcijas ietver investīcijas Latvijā reģistrēto uzņēmumu pašu kapitālā, reinvestēto peļņu, kā arī ieguldījumus uzņēmumu citā kapitālā (ilgtermiņa un īstermiņa kredīti, tirdzniecības kredīti un citas savstarpējas saistības un prasības) (*Beņkovskis, 2001.*).

Kopš 2000. gada Latvija ir uzkrājusi ārvalstu tiešās investīcijas 14 miljardu eiro vērtībā, kas ir 54.3% no iekšzemes kopprodukta (1. attēls).

Uzkrāto ārvalstu tiešo investīciju TOP5 sektori ir finanšu, tirdzniecības, nekustamā īpašuma, apstrādes rūpniecības un lauksaimniecības sektori. Šajās jomās Latvijai vēsturiski ir izveidojušās priekšrocības un zināšanas, kā arī izdevīga ģeogrāfiskā atrašanās vieta un klimats ir bijis veicinošs faktors. TOP5 uzkrāto ārvalstu tiešo investīciju izcelsmes valstis ir Zviedrija, Krievija, Kipra, Nīderlande un Igaunija. Zviedrijas investīcijas lielākoties ieplūst finanšu sektorā.

Avots: Latvijas Banka

1.attēls. Uzkrātās ārvalstu investīcijas Latvijā, mljrd. eiro (atlikums perioda beigās)

Tiek lēsts, ka daļa no Krievijas naudas Latvijā tiek ieguldīta arī caur tādām valstīm kā, piemēram, Nīderlande un Kipra, kas ierindojas TOP5 ārējo tiešo investīciju izcelsmes valstu sarakstā. Arī investīcijas no Igaunijas lielā mērā nav pašu igauņu līdzekļi, bet Skandināvijas valstu nauda, kas tiek realizēta caur Igaunijā reģistrētiem uzņēmumiem (*Vecgaile, 2017.*).

2016. gadā ārvalstu tiešās investīcijas visbūtiskāk palielinājās tirdzniecībā, transporta un uzglabāšanas sektorā, informācijas un komunikācijas pakalpojumos un būvniecības jomā. Ārvalstu tiešās investīcijas šajos četros sektoros veido ceturto daļu no visām uzkrātajām ārvalstu tiešajām investīcijām. Būtiskāko kopējo ārvalstu tiešo investīciju pieauguma devumu 2016. gadā sekmēja tirdzniecības nozare. To veicināja ārvalstu tiešo investīciju ieplūdes ķīmisko vielu, kā arī metālu, to rūdu un elektrisko mājsaimniecības ierīču vairumtirdzniecībā. Šīs investīcijas iet roku rokā ar tām preču grupām, kurām 2017. gada pirmajā pusē bijis liels devums eksporta pieaugumā.

Pie pozitīvā vēlētos izcelt arī informācijas un komunikācijas pakalpojumu nozari. Šajā nozarē 2016. gadā ieplūda 31.2 milj. ārvalstu tiešo investīciju. Iepriekš šāda apjoma ieplūdes bijušas vien pirms astoņiem gadiem. Šāda dinamika iet sazobē ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem par informācijas un komunikācijas pakalpojumu izlaidi, kas jau ilgāk nekā divus gadus priecē ar nepārtraukti labiem rezultātiem, atsevišķos ceturkšņos sasniedzot rādītājus, kādi Latvijā bijuši vairākus gadus atpakaļ. Piemēram, 2016. gadā pieaugums bija 5.6% (iepriekšējos gados vidēji zem 4.0%), bet šogad sešu mēnešu laikā pieaugums bijis 7.7%. Turklāt arī informācijas un komunikācijas pakalpojumu nozares pakalpojumu eksports pieaug (2017. gada sešos mēnešos - par 13.0% pret iepriekšējā gada attiecīgo periodu).

Iedvesma ieviest reinvestētās peļņas neaplikšanu ar nodokli lielā mērā gūta no mūsu kaimiņvalsts Igaunijas piemēra un tās secīgajiem ārvalstu tiešo investīciju panākumiem. Igaunijā uzņēmuma ienākuma nodokļa (turpmāk - UIN) nepiemērošana reinvestētajai peļņai tika aizsākta 2000. gadā. Igaunija bija pirmā valsts pasaulē, ieviešot šo konkrēto praksi, kuru nu ir pārņēmusi arī Latvija (*Republic of Estonia Tax and Customs Board*). Ir veikti pētījumi, kuros izvērtēta konkrētās reformas ietekme uz Igaunijas ekonomikas tālāko attīstību. Tajos dominē secinājums, ka nodokļu reforma bijusi labvēlīga ekonomikai, veicinot ārvalstu tiešo investīciju piesaisti un uzlabojot kopējās ekonomikas izaugsmi. Velkot paralēles ar Igaunijas ekonomiku un vadoties pēc esošās ekonomikas situācijas Latvijā, ir daudz līdzību, tāpēc,

domājams, ka arī Latvijā UIN nepiemērošana reinvestētajai peļņai būtu labvēlīga, sekmējot ārvalstu tiešo investīciju pieaugumu. Tiesa, visticamāk, reformas augļi būs vērojami ilgākā, līdz pat trīs līdz četrus gadu periodā. Daļa uzņēmumu, steidzot izņemt dividendes pirms jaunā nodokļu likme stājas spēkā, īstermiņā varētu veicināt uzkrāto ārējās tirdzniecības investīciju samazinājumu.

Tartu Universitātes un Igaunijas Centrālās bankas ekonomisti kopīgā pētījumā rezumēja, ka reforma veicināja uzņēmumos pašu kapitāla uzkrāšanos. Pētījuma rezultāti liecina, ka UIN nepiemērošana reinvestētajai peļņai veicinājusi likvīdo aktīvu apjoma pieaugumu uzņēmumu bilancēs, kā arī mazinājusi uzņēmumu parāda īpatsvaru par aptuveni septiņiem procenta punktiem. Tas notika, neskatoties uz to, ka tajā laikā banku aizdevumi un procentu likmes kļuva arvien izdevīgākas (*Masso, Meriküll, Vahter, 2011.*).

Ekonomisti secina, ka likviditātes pieaugums un parāda īpatsvara samazinājums uzņēmumu bilancē pozitīvi ietekmēja arī uzņēmumu izdzīvošanu pasaules ekonomikas krīzes laikā, jo darbojās kā drošības spilvens. Turklāt pētījumā secināts, ka uzņēmumu nodokļu reforma kāpinājusi arī darba ražīgumu. Pie līdzīgiem secinājumiem nonāca arī, piemēram, 2005. gadā veiktais Somijas Centrālās bankas pētījums (*Funke, Strulik, 2006.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Ņemot vērā 2017.gadā Latvijā ieplūdušo ārvalstu tiešo investīciju kāpumu, kā arī Latvijas un globālās ekonomikas uzlabošanos un to pavadošās ražošanas jaudu augstās noslodzes, kā arī jauno reinvestētās peļņas nodokļa regulējumu, autore secina, ka apstākļi kopumā ir labvēlīgi, lai sekmētu investīciju piesaisti Latvijā.
2. Ārvalstu tiešās investīcijas ir svarīgs nefinanšu investīciju (tehnoloģiskās iekārtas, pārējie pamatlīdzekļi) avots. Pateicoties ārvalstu tiešajām investīcijām uzņēmuma pašu kapitālā, iespējams veikt kapitālieguldījumus, kas paaugstina darba ražīgumu, neto apgrozījumu un uzlabo citus finanšu rādītājus.

Priekšlikumi:

1. Jāveicina ekonomikas un sociālā attīstība, koncentrējoties uz ilgtspējību un darbvieta izveidi, īpaši jauniešiem un sievietēm, kā arī jārisina neatbilstīgas migrācijas pamatcēloņi.
2. Jāvērš uzmanība uz sociālekonomiskajām nozarēm (piemēram, enerģētiku, ūdeni, transportu, IKT, vidi, sociālo infrastruktūru, cilvēkkapitālu) un jānovirza finansējums par labu mikro uzņēmumiem, mazajiem un vidējiem uzņēmumiem. Īpaša uzmanība jāveltī privātā sektora attīstībai.
3. Jāpalielina privātā sektora līdzdalība, novēršot šķēršļus investīcijām;

Izmantotā literatūra un avoti

1. Beņkovskis, K. (2001). Ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā. <https://www.bank.lv/komentari/403-publikacijas/averss-un-reverss/4566-arvalstu-tiesas-investicijas-latvija>, sk.17.01.2018.
2. Funke, M., Strulik, H. (2006). Taxation, Growth and Welfare: Dynamic Effects of Estonia's 2000 Income Tax Act. *Finnish Economic Papers*, vol. 19, no. 1, pp. 25–38. Retrieved 17.01.2018 from <https://ideas.repec.org/a/fep/journal/v19y2006i1p25-38.html>
3. Masso, J., Meriküll, J., Vahter, P., (2011). Gross Profit Taxation Versus Distributed Profit Taxation and Firm Performance: Effects of Estonia's Corporate Income Tax Reform. Retrieved 17.01.2018 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1793143
4. Republic of Estonia Tax and Customs Board (2018). Taxation of profits in Estonia. Retrieved 17.01.2018 from <https://www.emta.ee/eng/business-client/income-expenses-supply-profits/taxation-profits-estonia>
5. Vecgaile, L. (2017). Ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā: vakar, šodien, rīt. <https://www.makroekonomika.lv/arvalstu-tiesas-investicijas-latvija-vakar-sodien-rit>, sk.17.01.2018.

Summary

A large number of multinational companies carry out their operations through foreign direct investment. The government of any country applies various foreign direct investment regulatory instruments. They can promote, may also limit foreign direct investment. Most often,

governments are concerned that the global nature of multinational companies will not allow them to take sufficient account of national interests of a particular country. In addition, the turnover or profit of many international companies exceeds even a relatively large amount of Gross Domestic Product. Along with the large economic potential of such companies, they also have an appropriate political influence.

In writing his work, the author put forward such aim proposed researching literature and internet resources on the subject and drawing conclusions and suggestions.

The author's hypothesis that in Latvia the level of foreign trade investment per capita is not comparatively high, knowing the EU average and the neighboring Estonia's score is confirmed.

FINANŠU RISKI UN TO ANALĪZE UZŅĒMUMĀ SIA "X" FINANCIAL RISKS AND RISK ANALYSIS AT THE COMPANY "X"

Velga Volčkova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, velga.volckova@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Iveta Mietule Dr.oec. profesore*

Abstract: *Financial risks can mean unplanned expenses or lack of money, most often affected by a timely failure to settle financial liabilities with the company – creditors. However, as well as responsible and prudent handling of the company's leaders, there is always a possibility that risks may arise, in particular, financial transactions can lead to irreversible consequences and cause a huge loss for the company.*

Novelty of the research is make a list of financial risks and do the analysis of financial risks in a company Ltd "X".

Keywords: *business, company, financial risk.*

Ievads

Mūsdienās bez riskiem uzņēmējdarbība nav iespējama un iedomājama. Uzņēmējs, ieguldot savu daļu vai visu kapitālu, pakļauj to lielākā vai mazākā mērā kādam riskam. Tomēr uzņēmēja uzdevums nav izvairīties no riskiem, bet paredzēt, novērtēt risku pakāpi un censties samazināt to līdz iespējami zemākām robežām.

Atrodoties nenoteiktības apstākļos, vadītājiem nākas saskarties ar daudziem alternatīviem risinājumiem. Piemēram, veiksmīga uzņēmuma realizācija ir atkarīga no daudziem faktoriem, kas var ietekmēt uzņēmējdarbības iekšieni un ārieni, it īpaši subjektīvu attieksmi pret vadītāju. Šādā situācijā atklājas jēdziens – risks (*Aydin, Yanik, Akdogan, 2017, p. 1018*).

Tēmas aktualitāti autore pamato ar to, ka finanšu riski ir būtiski un svarīgi, jo tie var apdraudēt maksātspēju un radīt bankrota draudus, kur visbiežāk finanšu riski ir neparedzētas situācijas vai notikumi, kuri var negatīvi ietekmēt uzņēmuma darbību un kavēt kopējo mērķu sasniegšanu, tāpēc ir svarīgi laicīgi identificēt un novērtēt, aprakstīt un novērst visus iespējamus riskus.

Pētījuma objekts: SIA "X", kas nodarbojas ar mazumtirdzniecību un vairumtirdzniecību, kā arī ēdināšanas pakalpojumu sniegšanu, finanšu riski.

Pētījuma priekšmets: SIA "X" finanšu risku analīze.

Raksta **mērķis** ir izpētīt un analizēt finanšu riskus uzņēmumā SIA "X".

Pētījuma uzdevumi:

- 1) raksturot jēdzienu „risks” nozares un zinātniskajā literatūrā;
- 2) atlasīt, izpētīt un analizēt finanšu risku teorētiskos aspektus;
- 3) izpētīt un analizēt finanšu riskus uzņēmumā SIA "X";
- 4) izdarīt secinājums un izteikt priekšlikumus.

Hipotēze: uzņēmumā SIA "X" pastāv būtiski finanšu riski, kas apdraud tālāku efektīvu uzņēmējdarbību.

Raksta ietvaros pielietotas **pētīšanas metodes:** monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, analīzes metode, dokumentu analīzes metode un loģiski konstruktīvā metode.

Pētījuma periods: 2017. – 2018. gads.

Jēdziena „risks” nozīme nozares un zinātniskajā literatūrā

Risku kā jēdzienu izmantot daudzās zinātnes nozarēs. Pats vārds „risks” tiešā tulkojumā nozīmē „lēmuma pieņemšana” tad, kad rezultāts nav zināms un ir nedrošs. Tomēr zinātniskajā literatūrā pastāv vēl vairāki jēdziena „risks” skaidrojumi. Piemēram, S. Jirsakova uzskata, ka risks ir varbūtības un nevēlamas rīcības sekas (*Jirasková, 2017, p. 276*), bet T. Korolyuk apgalvo, ka risks ir situācija vai notikums, kad kaut kas no cilvēka vērtības (ieskaitot pašu cilvēku) ir apdraudēta un darbības rezultāts nav skaidrs (*Korolyuk, 2016, p.12*).

Uzņēmējdarbība bez riska neeksistē. Vislielāko peļņu var gūt, piedaloties riskantos pasākumos. Taču jebkurai darbībai jāzina mērs. Risku nepieciešamas novērtēt, lai apzinātos tā pieļaujamo robežu. Ļoti svarīgi ir nevis baidīties no kļūdām, bet gan neatkārtot tās. Risku ir iespējams vadīt, izmantojot dažādus paņēmienus, kas zināmā mērā ļauj prognozēt riska rašanos un veikt pasākumus, lai samazinātu riska pakāpi (*Krauklis, Ūķis, Krauklis, 1999., 25.lpp.*).

Risks ir nelabvēlīga notikuma izveidošanās jeb tā iestāšanās varbūtība, kas var veicināt zaudējumu rašanos. Risku var apzīmēt kā finansiālo zaudējumu iespēju, ko var radīt situācijas nenoteiktība (*Millere, 2008., 226.lpp.*).

Riski ir sarežģīti, daudzveidīgi un pretrunīgi, tad to klasificēšanai parasti izmanto visdažādākos kritērijus, ar kuru palīdzību var grupēt atsevišķus riskus. Tāpat kā nepastāv vienots riska definējums, tā arī nepastāv vienota pieeja risku klasificēšanā (*Krauklis, Ūķis, Krauklis, 1999., 25.lpp.*).

Riska vadība palīdz identificēt, kuri riski ir tiešām svarīgi un kā tiek piešķirti resursi, lai tos risinātu (*Krogzeme, 2013., 4.lpp.*).

Uzņēmējdarbību ietekmējošos riskus iedala šādās grupās:

- tirgus riski;
- ražošanas riski;
- ekonomiskie un politiskie riski;
- kriminogēnie riski;
- ar dabas stihijām saistītie riski;
- **finanšu riski** (*Millere, 2008., 225.lpp.*).

Viens no visbiežāk sastopamajiem riskiem ir finanšu risks, kas pēc būtības ir iespēja iestāties notikumam ar negatīvām, it īpaši neizdevīgām ekonomiskām sekām priekš uzņēmuma.

Finanšu riski uzņēmējdarbībā

Jebkāda veida uzņēmējdarbība ir saistīta ar finanšu riskiem. Uzņēmēji nekad nevar būt pilnībā droši par to, ka viņu biznesa plāni dzīvē realizēsies, pat tad, ja pirms uzņēmuma dibināšanas tika veikta nopietna tirgus izpēte. Pastāv daudzi apstākļi, kurus uzņēmējs nevar paredzēt, kā arī ietekmēt. Lielākoties vienmēr pastāv iespēja, ka uzņēmējs var ciest zaudējumus. Tas nozīmē, ka jebkurai uzņēmējdarbībai ir jāuzņemas risks.

Viena no visbiežāk sastopamajām risku grupām ir finanšu riski. Tas var nozīmēt neplānotus izdevumus vai naudas trūkumu, ko visbiežāk ietekmē laicīga finansiālo saistību nenokārtošana ar konkrēto uzņēmumu. Piemēram, ja vairumtirgotāji laicīgi nenorēķinās ar uzņēmumu par piegādātajām precēm. Vēl tā var būt nepietiekama apgrozāmo līdzekļu aprīte vai citi faktori, kas izraisa naudas trūkumu.

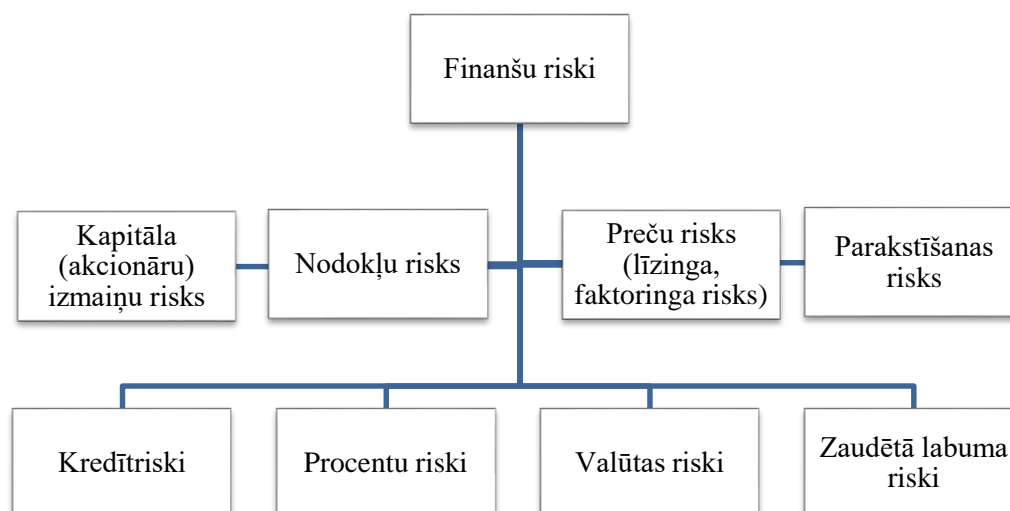
Uzņēmējdarbībā finanšu riski ir saistīti ar iespējamību ciest finansiālus zaudējumus:

- neplānoti izdevumi (soda naudas, tiesvedība);
- valūtas kursa izmaiņas;
- biznesa partneru maksātnespēja;
- nepietiekama apgrozāmo līdzekļu aprīte;
- aizdevuma zaudējums;
- inflācija;
- negaidītas izmaiņas likumdošanā;
- neapmaksāts pakalpojums (negodīga klienta rīcība);
- kļūdas biznesa plānā (kredīta atmaksas problēmas).

Pēc iespējamajām sekām finanšu riski veido trīs grupas:

- 1) finansiālu zaudējumu jeb tīrais risks;
- 2) zaudēta labuma risks;
- 3) spekulatīvs risks (*Soopa, 2004., 21.lpp.*).

Lai vieglāk būtu analizēt un novērtēt finanšu riskus un noteikt to risku pakāpi, no tiem izdala vairākas grupas (1.attēls).

1.attēls. Finanšu risku sistēma (autores izveidots pēc Pettere, Voronova, 2003., 21.lpp.)

1.attēlā var redzēt, kā tiek iedalīti finanšu riski. Pirmajā līmenī tiek izdalītas – finanšu risku grupas, kas lielākoties ir raksturīgas banku un apdrošināšanas darbībai, bet otrajā līmenī – finanšu risku pamat grupas, kas ir raksturīgas dažādiem uzņēmējdarbības veidiem.

Finanšu risku analīze uzņēmumā SIA “X”

Uzņēmums SIA “X” viens no lielākajiem darba devējiem Rēzeknē, kas nodarbojas ar vairumtirdzniecību un mazumtirdzniecību (pārtika un mājturības/ kancelejas preces), pašu ražotās produkcijas (konditorejas izstrādājumu) pārdošanu, kā arī ar ēdināšanas pakalpojumu sniegšanu Rēzeknē, Ludzā, Viļānos, Varakļānos, Krāslavā, Kārsavā un Daugavpilī. Uzņēmumā tiek nodarbināti vairāk kā 530 cilvēki. Ar SIA “X” sadarbojas vairāk nekā 1000 uzņēmumu, no tiem vairāki Polijas, Ukrainas, Lielbritānijas, Lietuvas, Igaunijas, Horvātijas, u.c. valstu partneri (SIA “X”, 2018.).

Ikdienā uzņēmuma vadībai nākas saskarties ar iespējamajiem finanšu riskiem. Lai visa grāmatvedības uzskaitē esošā informācija būtu patiesa un atbilstoša visiem finanšu pārskatiem, ir atbildīgi desmit grāmatveži un divi finanšu speciālisti. Jo lielāks ir uzņēmums, jo lielāka ir iespēja, ka esošais risks papildīsies un parādīsies jauni riski, tāpēc lielu uzmanību jāpievērš risku vadībai.

Uzņēmumā SIA “X” tika konstatēti un klasificēti vairāki finanšu riski (1.tabula).

1.tabulā redzami finanšu riski, kas sadalīti pēc iepriekšējā attēlā redzamās, G. Petteres un I.Voronovas sastādītās, finanšu risku sistēmas, ar ko uzņēmums SIA “X” var saskarties vai jau ir ticis saskarē savas darbības laikā. Pašlaik SIA “X” ir trīs finanšu riski, kas spēj negatīvi ietekmēt uzņēmuma finansiālo situāciju – procentu risks, valūtas risks, nodokļu risks. Savukārt, ar veiksmīgu uzņēmējdarbību tirdzniecības nozarē, SIA “X” nepieļauj kredītriska, zaudētā labuma riska, kapitāla izmaiņu riska, preču riska un parakstīšanas riska, kas negatīvi ietekmētu uzņēmuma finansiālu stāvokli.

SIA "X" finanšu risku analīze (autores veidota)

Finanšu risks	Ir vai nav sastopams	Riska neiestāšanās iemesls vai riska izpildīšanās sekas
Kredītrisks	Nav	Uzņēmums darbojas ar peļņu un spēj segt savas kredītsaistības, neļaujot rasties kredītriskam.
Procentu risks	Ir	Samazinoties vai palielinoties procentu likmei, aizņemtajam kredītam, var mainīties plānotās atgrieztās summas apjoms par labu kredītiestādei SIA "X".
Valūtas risks	Ir	Sadarbojoties un norēķinoties ar partneriem Polijā un Ukrainā valūtas svārstību dēļ rodas gan neplānoti zaudējumi, gan peļņa.
Zaudētā labuma risks	Nav	Lai nepieļautu šī riska iestāšanos, uzņēmums ir apdrošinājis visus iespējamus aktīvus, kā arī savas saistības.
Kapitāla izmaiņu risks	Nav	SIA "X" īpašnieki vairāk kā 10 gadus veiksmīgi darbojas tirdzniecības nozarē, kas liecina, ka uzņēmuma īpašnieki neplāno samazināt ieguldīto kapitālu.
Nodokļu risks	Ir	Mainoties nodokļu politikai, mainās arī nodokļu likmes, kas tiešā veidā ietekmē uzņēmuma plānoto naudas līdzekļu izdali, kas paredzēti nodokļu nomaksai (PVN, UIN, IIN, u.c.).
Preču risks	Nav	SIA "X" Latgalē ir ieņēmis stabilu tirgus daļu, kas uzņēmumam dod pārliecību, ka cenu svārstības ir minimālas, kas finansiālo situāciju būtiski neietekmēs un risks neiestāsies.
Parakstīšanas risks	Nav	Uzņēmums sadarbojas tikai ar labākajiem speciālistiem savās jomās (apdrošināšanas kompānija un banka, kur saņemts aizņēmums), kas ar atbildību novērtē un paraksta riskus.

Pēc autores domām, visbiežāk uzņēmums saskaras tieši ar valūtas risku, jo darījumi ar ārvalstu partneriem tiek veikti vairāk kā 20 reizes dienā, kā arī valūtas tirgus ir ļoti mainīgs, tādēļ uzņēmuma vadība nespēj aprēķināt plānotos izdevumus saistību segšanai. Lai samazinātu vai novērstu pilnībā risku iestāšanos varbūtību, nepieciešams klasificēt riskus, noteikt riska pakāpi, kas nozīmē, ka ir nepieciešams speciālists, kas nodarbojas ar risku pārvaldību.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Risks ir nelabvēlīga notikuma izveidošanās jeb tā iestāšanās varbūtība, kas var veicināt zaudējumu rašanos. Risku var apzīmēt kā finansiālo zaudējumu iespēju, ko var radīt situācijas nenoteiktība.
2. Uzņēmējdarbību ietekmējošie riski tiek iedalīti sešās lielākās grupās (**finanšu riski**, ražošanas riski, ekonomiskie un politiskie riski, kriminogēnie riski un riski saistīti ar dabas stihijām).
3. SIA "X" ir viens no lielākajiem darba devējiem Rēzeknē, kas nodarbojas ar vairumtirdzniecību un mazumtirdzniecību (veikali "Top!", "Labais" un "ALBA"), konditorejas izstrādājumu ražošanu un pārdošanu, kā arī ar ēdināšanas pakalpojumu sniegšanu (kafējnīcas "Baravika", "Gords", "Rositten", "Dzirnavas", "Mārīte") Rēzeknē, Ludzā, Viļānos, Varakļānos, Krāslavā, Kārsavā un Daugavpilī.
4. SIA "X" uz doto brīdi ir konstatēti trīs finanšu riski – procentu risks, valūtas risks, nodokļu risks, kas iestāšanās gadījumā atstāj negatīvas sekas uz uzņēmuma finanšu plūsmu.
5. Visbiežāk uzņēmums saskaras ar valūtas riskiem, jo ik dienas tiek veikti darījumi ar ārvalstu partneriem, kas valūtas kursu mainīguma un nenoteiktības dēļ, neļauj uzņēmuma vadība plānot izdevumus saistību segšanai.
6. Raksta ietvaros izvirzītā hipotēze, ka uzņēmumā SIA "X" pastāv būtiski finanšu riski, kas apdraud tālāku efektīvu uzņēmējdarbību apstiprinājās daļēji, jo pēc veiktās analīzes uzrādās vairāki finanšu riski, kas izpaužas negatīvi, bet to izpaušmes sekas, nav tik būtiskas, lai uzņēmuma finanšu apgrozījumā būtu vērojama lejupslīde.

Priekšlikumi

1. SIA "X" vadītājiem, sadarbojoties ar risku vadības speciālistiem, izveidot risku plānu, kas ļautu apzināt iespējamo finanšu risku, kā arī sniegtu priekšstatu kā rīkoties, ja šāds risks jau ticis konstatēts un klasificēts.
2. SIA "X" vadībai nepieciešams motivēt savus darbiniekus - grāmatvežus, kas pilda uzskaites funkciju, tādējādi samazinot varbūtību, ka tik pieļautas neatgriezeniskas kļūdas veicot darbības ar uzņēmuma finansēm.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Aydin, O., Yanik, S., Akdogan, N. (2017). Analysis of Disclosures About Risk Management and Risk Measures Within the Annual Reports of Manufacturing Companies Listed on Borsa Istanbul 100 Index. *World of Accounting Science*, vol. 19 (4), pp. 1018-1033. Retrieved 10 April, 2018 from <http://web.a.ebscohost.com>
2. Gheorghe, D. (2011). The Accounting Information Quality Concept. *Journal of Academic Research in Economics*, issue 3, pp. 559-569. Retrieved 10 January, 2018 from <http://web.b.ebscohost.com>
3. Jirásková, S. (2017). Financial Risk Management. *Land Forces Academy Review*, vol. 22, no.4 (88), pp. 276-280. Retrieved 12 January, 2018 from <http://web.a.ebscohost.com>
4. Korolyuk, T. (2016). Risk in the Accounting System: Factors, Nature and Criteria of Recognition. *Socio-Economic Problems & the State*, vol. 15 (2), pp. 12-17. Retrieved 6 April, 2018 from <http://web.a.ebscohost.com>
5. Krauklis, V., Ūķis, G., Krauklis, J. (1999). *Likumdošanas aktu terminu vārdnīca*. Rīga: Senders R. 148 lpp.
6. Krogzeme, H. (2011). *Nodokļu un finanšu grāmatvedības pamati*. Rīga: RTU Izdevniecība. 392 lpp.
7. Krogzeme, H. (2013). *Komersantu darbības analīze un kontrole*. Rīga: RTU Izdevniecība. 349 lpp.
8. Millere, I. (2008). *Grāmatvedības attīstība Latvijā: [Promocijas darbs]*. Rīga: Latvijas Universitāte. 325 lpp. <https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F9213%2FInta%20Millere%202008.pdf>, sk. 15.03.2018.
9. Pettere, G., Voronova, I. (2003). *Riski uzņēmējdarbībā un to vadība*. Rīga: Apgāds „Rasa ABC”. 175 lpp.
10. Soopa, A. (2004). *Finanšu grāmatvedība*. Rīga: Izdevniecība Raka. 169 lpp.
11. Sabiedrība ar ierobežotu atbildību "X". (2018.) *Gada pārskats*.

Summary

As in nowadays society becomes more directed on business, how to begin it how to gain a profit and competitiveness, businessmen have to face different type and level risks especially important is finance risk as consequences can be irreversible and may lead to company's destruction.

The hypothesis underlying the article that there are significant financial risks in the company "X" posing a threat to further effective business has been partially confirmed, as the analysis shows a number of financial risks that are negative, but the consequences of their manifestation are not so significant that the company's financial turnover shows a downturn.

In this study author is explaining concept of "risk". Industry and scientific literature is been studied against possible financial risks and their consequences in business.

During the analysis of financial risks in the company Ltd "X" it is conclude that most common risk company's management and financial specialists are facing is currency risk. Very important part of the business is the timely identification, evaluation and prevention of financial risks.

SKOLU TĪKLA REFORMA UN TĀS IETEKME UZ KRUSTPILS NOVADA BUDŽETU *REFORM OF SCHOOL NETWORK AND ITS IMPACT ON KRUSTPILS COUNTY BUDGET*

Baiba Voltmane

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, baiba.voltmane@gmail.com, Jēkabpils, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Iveta Mietule Dr.oec. profesore*

Abstract. School network reform, lately is a topical question that in an everyday hurry can be heard about in teacher conversations, also in news, when politicians actively analyze the school network reform necessity in Latvia. About the fact, that the school network is not optimal and, that reform or other kinds of change is necessary, it is pointed out in this moments student grades at school and the percentage of students, that get into any universities to continue their studies. The high maintenance costs are the reason, to make some changes. Krustpils county is no exception - there, are also schools that work with a small student count and large maintenance costs.
Keywords: costs, education, Krustpils county, reform, school.

Ievads

Izglītības un zinātnes ministrija ir galvenā valsts pārvaldes iestāde izglītības nozarē. Tieši šī ministrija šobrīd aktīvi analizē un pārstāv savu izstrādāto skolu tīkla reformu, kas paredz būtisku skolu skaita samazinājumu Latvijā, jo skolēnu skaits ir samazinājies. Toties, lai izpildītu solījumus un palielinātu pedagogiem algu par likmi, pašvaldības ir mudinātas pieņemt lēmumus pa skolu skaita samazināšanu, lai pie esošās mērķdotācijas apmēra spētu palielināt pedagogiem algas. Arī lielās skolu uzturēšanas izmaksas ir iemesls, lai veiktu kādas izmaiņas. Krustpils novads nav izņēmums – arī tur ir skolas, kas darbojas ar mazu skolēnu skaitu un lielām izmaksām.

Pētījuma aktualitāte. Skolu tīkla optimizācija Latvijā ir nepieciešama, jo straujā iedzīvotāju skaita samazināšanās dēļ, mazās lauku skolās ir mazs skolēnu skaits, kā rezultātā skolu uzturēšanas izmaksas uz vienu skolēnu ir nesamērīgi augstas. Tā kā pašvaldībām budžets ir ierobežots, tad tās meklē risinājumus izdevumu samazināšanai. Diemžēl skolu tīkla reformas ietvaros lēmumi slēgt skolas būs viennozīmīgi politiskie lēmumi, pašvaldību deputātiem ir jāizprot kādi ieguvumi un zaudējumi ir sagaidāmi pieņemot šādu politisko lēmumu.

Pētījuma laika periods. Pētījums veikts par 2015. – 2017. gadu.

Pētījuma mērķis. Analizēt Izglītības un zinātnes ministrijas sagatavoto iespējamo skolu tīkla optimizācijas plānu, salīdzināt to ar Krustpils novada pašvaldības datiem un sniegt savu skatījumu par skolu tīkla optimizāciju Krustpils novadā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt Izglītības un zinātnes ministrijas publicēto skolu tīkla optimizācijas plānu;
- 2) izpētīt skolu tīklu Krustpils novadā, skolēnu skaitu;
- 3) veikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Pētījuma objekts. Skolu tīkla reforma.

Pētījuma priekšmets. Skolu tīkla reforma Krustpils novadā.

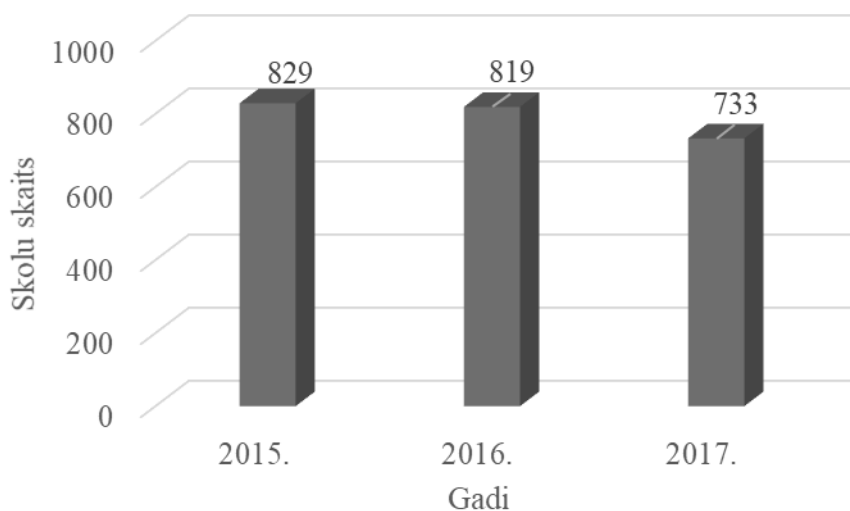
Darbā tiks pielietotas šādas metodes - grafiskā metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, iegūto datu analīze, statistiskās analīzes metodes.

Izglītības sistēma Latvijā

Izglītības un zinātnes ministrija ir galvenā valsts pārvaldes iestāde izglītības nozarē. Ministrijas galvenās funkcijas ir izstrādāt izglītības, zinātnes, sporta, jaunatnes un valsts valodas politiku, organizēt un koordinēt izglītības, zinātnes, sporta, jaunatnes un valsts valodas politikas īstenošanu, kā arī veikt citas ārējos normatīvajos aktos noteiktās funkcijas, lai veicinātu Latvijas iedzīvotāju – izglītotu, veselīgu, fiziski un garīgi attīstītu, patriotiski noskaņotu personību – ilgtspējīgu labklājību un vienotu Latvijas sabiedrību. Ministrija

nodrošina sabiedrības informēšanu par izglītības sistēmas aktualitātēm, pieņemto lēmumu skaidrošanu un saikni ar sabiedrību, ievērojot administrēšanas procesa labākās tradīcijas un pārskatāmas valsts pārvaldes darbības pamatprincipus (*Izglītības un zinātnes ministrija, 2016a.*).

Skolu skaits Latvijā 2015. gadā bija 819, kas ir par 10 izglītības iestādēm mazāk nekā 2014. gadā (*Izglītības un zinātnes ministrija, 2016a.*). Savukārt 2016./2017. mācību gada sākumā Latvijā bija 733 pašvaldību dibinātas izglītības iestādes (*Studente, Dambe, 2017.*).

1.attēls. Skolu skaits Latvijā 2015. – 2017. gadā (autores veidots pēc Izglītības un zinātnes ministrija, 2016a.)

Skolu skaits pēc skolu tīkla reformas noteikti vēl samazināsies, bet toties būs stiprinātas skolas, kur skolēni varēs iegūt labu izglītību.

Pēc IZM veiktā pētījuma mazākās skola valstī ir Priekuļu sākumskola Preiļu novada Priekuļos ar tikai deviņiem skolēniem, Konstantinovas sākumskola -12 skolēnu un Launkalnes sākumskolas – 14 skolēni. Mazākā pamatskola ir Dunavā - 17 skolēni, savukārt mazākā vidusskola ir Istras vidusskola ar 49 skolēniem (*Izglītības un zinātnes ministrija, 2016a.; Izglītības un zinātnes ministrija, 2017.*).

Kopumā Latvijā ir 14 skolas ar skolēnu skaitu zem 25 skolēniem, 76 skolās tas nepārsniedz 50, bet 222 skolās ir mazāk par 100 skolēniem. 152 skolās skolēnu skaits lielāks par 500 (*Izglītības un zinātnes ministrija, 2017.*).

2005. gadā bija noteikts minimālais skolēnu skaits klasēs. Bet šie MK noteikumi vairs nav spēkā un 2017. gada vasarā netika atbalstīti jauni noteikumi par minimāliem skolēnu skaitiem klasēs. 2005. gadā bija noteikts, ka vispārējās izglītības iestādēs (izņemot vakara (maiņas) skolas) ir jābūt šādam skolēnu skaitam:

- republikas pilsētās - 15-30;
- rajonu pilsētās un pilsētās ar lauku teritoriju - 12-30;
- pārējās apdzīvotās vietās - 8-30 (*Noteikumi par minimālo..., 2005*).

Šie lieli diapazoni ir bijuši noteikti, jo Latvijā ir atšķirīgi skolu lielumi, un nevar noteikt vienādu skolēnu skaitu gan pilsētas skolā, gan lauku skolās.

Tai pat laikā salīdzinājumam ar Ņujorkas skolām, kur minimālie skolēnu skaiti klasēs ir šādi:

- bērnudārzā un sākumskolās līdz 3. klasei – 20 skolēni;
- pamatskolās – 21 – 23 skolēni;
- vidusskolās un augstskolās – 21 – 23 skolēni (*The Campaign for Educational Equity, 2012*).

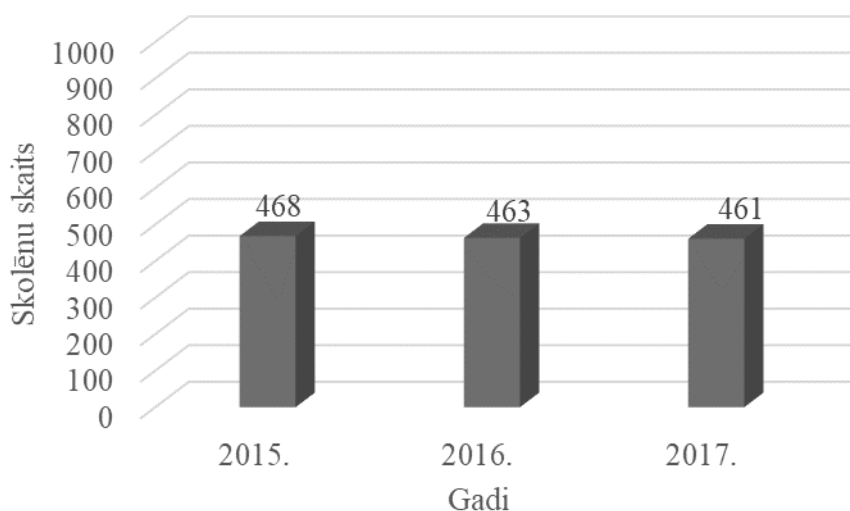
Darba autore uzskata, ka klasēs, kur ir liels skolēnu skaits – virs 25 skolēniem un mazs skolēnu skaits – zem 10 skolēniem, darba kvalitāte ir zema. Tas izskaidrojams ar to, ka klasēs

ar lielu skolēnu skaitu – skolotājs nespēj mācību stundas laikā veltīt visiem vienādu uzmanību un šādās klasēs gandrīz vienmēr ir kādi skolēni, kas netiek līdz stundas tēmai, savukārt klasēs, kur ir maz skolēnu – uzmanība no skolotāja tiek pārāk daudz veltīta katram skolēnam, kas pēc tam nākotnē var radīt problēmas attiecīgam skolēnam, jo viņš ir pieradis pie nemitīgas uzmanības, taču augstskolās šo uzmanību vairs neviens pasniedzējs individuāli nevelta.

Situācija Krustpils novadā

Krustpils novads tika izveidots 2009. gadā administratīvi teritoriālās reformas rezultātā, apvienojot Atašienes, Kūku, Krustpils, Mežāres, Variešu un Vīpes pagastus.

Novadā ir 7 izglītības iestādes – 1 sākumskola, 4 pamatskolas, 1 vidusskola un 1 speciālā internātpamatskola.

2.attēls. Skolēnu skaits Krustpils novada skolās 2015. – 2017. gadā

Pēc Krustpils novada pašvaldības datiem skolēnu skaits novada skolās ir samazinājies par 7 skolēniem. Šajos datos nav ņemts vērā skolēnu skaits pirmsskolas grupās un speciālajā internātpamatskolā.

Izmaksas pa šiem gadiem ir tikai palielinājušās, jo 2016. gadā tika noteiktā minimālā alga pedagogiem par slodzi 620 EUR, kas radīja būtisku izmaksu pieaugumu, jo pašvaldībā ir daudz pedagogu, kas tiek apmaksāti no pašvaldības budžeta, kā arī citas izmaksas ir palielinājušās. Ja 2015. gadā vidējās izmaksas uz vienu izglītojamo bija 93,90 EUR, tad 2016. gadā tās jau bija 96,97 EUR uz vienu izglītojamo. Ar 2017. gada septembri minimālās pedagogu algas tika paaugstinātas līdz 680 EUR.

Paredzams, ka šīs izmaksas turpinās augt, jo 2017. gadā bija palielinājušās ēdināšanas izmaksas, kas pašvaldībā ir diezgan būtiskas, jo ēdināti no pašvaldības budžeta tiek visi 5. – 6. klašu skolēni, kā arī pirmsskolas bērni, pārējās klasēs tikai Krustpils novada bērni.

Skolās pedagogu ir daudz, kam ir nepieciešams paaugstināt algu par likmi, kā arī telpu uzturēšanas izmaksas ir lielas. Veicot skolu tīkla reformu, šīs izmaksas varētu tikt samazinātas, jo pedagogu skaits attiecīgi samazinātos, jo tiktu apvienotas vai slēgtas skolas.

Analizējot IZM veikto pētījumu, kur arī tika izvērtētas skolas par dažādiem faktoriem un tika ieteikts, ka Krustpils novadā būtu jāslēdz 1 skola – Brāļu Skrindu Atašienes vidusskola, kas ir visvājākā skola Latvijā pēc vidusskolas eksāmenu rezultātiem (*Izglītības un zinātnes ministrija, 2017.*).

Pēc pieejamajiem datiem, šī Krustpils novada skola ir visdārgāk uzturamā, jo tā ir izvietota Marinzejas muižā, kas ir ļoti sena ēka, ļoti neergonomiska. Vēl joprojām ēkā tiek kurinātas krāsnis dažās klašu telpās, bet pārsvarā siltumu uztur ar elektrību, jo telpās nav iespējams ierīkot centrālo apkuri.

2018. gadā veiktā Jēkabpils pilsētas pašvaldības pasūtītā skolu tīkla optimizācijas plānā, tiek plānots Jēkabpils pilsētas pašvaldības teritorijā esošo Krustpils pamatskolu pārņemt pilsētas pārziņā un, apvienojot ar Jēkabpils 3. vidusskolu, izveidot Krustpils vidusskolu (*SIA AC Konsultācijas, 2018.*). Arī šīs izmaiņas ietekmētu skolu tīklu Krustpils novadā. Krustpils pamatskolā lielākais īpatsvars ir Jēkabpils pilsētas pašvaldībā deklarēti bērni, tikai 40 skolēni ir Krustpils novadā deklarēti. Veicot šādu skolas nodošanu Krustpils novads spētu ietaupīt naudas resursus, ko izmantot citu skolu attīstībai vai skolotāju algu paaugstināšanai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā ir izkaisīts skolu tīkls, ar krasām skolēnu daudzuma atšķirībām skolās. Mazākā sākumskola ir ar 9 skolēniem, pamatskola ar 17 skolēniem un vidusskola ar 49 skolēniem.
2. Krustpils novadā ir 7 izglītības iestādes, 1 – sākumskola, 4 - pamatskolas, 1 - vidusskola un 1 speciālā internātpamatskola.
3. Vidējās uzturēšanas izmaksas Krustpils novada pašvaldībā 2016. gadā ir 96,97 EUR uz vienu izglītojamo.
4. Pēc IZM pētījuma tiek ieteikts Krustpils novadā slēgt vidusskolu, jo tās uzturēšanas izmaksas ir augstas, skolēnu skaits zems, kā arī eksāmenu rezultāti pēc vidusskolas eksāmeniem ir zemi.
5. Pēc Jēkabpils pilsētas pašvaldības pasūtītā pētījuma tiek ieteikts Krustpils novada pašvaldībai piederošo Krustpils pamatskolu pārņemt Jēkabpils pilsētas pašvaldības pārziņā un, apvienojot ar Jēkabpils 3. vidusskolu, izveidot Krustpils vidusskolu.

Priekšlikums

Krustpils novada pašvaldības deputātiem būtu nepieciešams izvērtēt Krustpils pamatskolas nodošanas iespējas Jēkabpils pilsētas pašvaldībai.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Noteikumi par minimālo un maksimālo izglītojamo skaitu valsts un pašvaldību vispārējās izglītības iestādes klasēs, pirmsskolas izglītības iestādes grupās, speciālās izglītības iestādēs un sociālās un pedagoģiskās korekcijas klasēs (27.09.2005.)*. Ministru kabineta noteikumi Nr.735 (zaudējis spēku). <https://m.likumi.lv/doc.php?id=118006>, sk. 20.04.2018.
2. Izglītības un zinātnes ministrija (2016a). *2015. gada publiskais pārskats*. http://www.izm.gov.lv/images/parskati/IZM_2015_gada_publiskais_parskats.pdf, sk. 16.04.2018.
3. Izglītības un zinātnes ministrija (2016b). *Pētījums par mazo lauku skolu tīklu Latvijā*. <http://www.izm.gov.lv/images/statistika/petijumi/02.pdf>, sk. 16.04.2018.
4. Izglītības un zinātnes ministrija (2017). *Pētījums par optimālā vispārējās izglītības iestāžu tīkla modeļa izveidi Latvijā*. <http://www.izm.gov.lv/lv/publikacijas-un-statistika/petijumi>, sk. 16.04.2018.
5. SIA AC Konsultācijas (2018). *Jēkabpils pilsētas izglītības iestāžu infrastruktūras attīstības koncepcija 2015-2025*. <https://www.jekabpils.lv/lv/jaunumi/2018-04-13/jekabpili-plano-sakartot-skolu-tiklu>, sk. 24.04.2018.
6. Studente, L., Dambe, A. (11.10.2016.). *2016./2017. mācību gads skaitļos un faktos*. <http://m.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/282417-infografika-20162017-macibu-gads-skaitlos-un-faktos/>, sk. 17.04.2018.
7. The Campaign for Educational Equity (2012). *Essential resources The Constitutional Requirements for Providing All Students in New York State the Opportunity for a Sound Basic Education*. Retrieved 16.04.2018 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED573124.pdf>

Summary

There is a scattered network of schools in Latvia, with sharp differences in the number of pupils in schools. The smallest primary school is with 9 pupils, elementary school with 17 pupils and a secondary school with 49 pupils. In Krustpils county is 7 educational institutions - 1 primary school, 4 elementary schools, 1 secondary school and 1 special boarding school. Analyzing the research carried out by the Ministry of Education and Science, where schools were evaluated for various factors, it was suggested that one school should be closed in Krustpils County – Brāļu Skrindu Atašienes Secondary School, which is the weakest school in Latvia after the results of high school examinations. In 2018, the Jekabpils City Municipality

ordered the optimization plan for the school network, it is planned to take Krustpils primary school located in the territory of Jekabpils municipality to take over the city and, merging with Jekabpils 3rd secondary school, to create Krustpils Secondary School. The largest proportion of Krustpils primary school is declared children in Jekabpils city municipality, only 40 students are declared in Krustpils county. Krustpils County Municipal Deputies would need to consider the possibilities of reforming the school network by examining the various possibilities for school reunification and reform.

RĒZEKNES PILSĒTAS TEĀTRA - STUDIJAS "JORIKS" MĀRKETINGA KOMPLEKSS REZEKNE CITY THEATRE STUDIO "JORIKS" MARKETING MIX

Elīna Zujāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, elina.zujane@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Iveta Dembovska Mg. oec. lektore*

Abstract. *In the study, we are developing our own proposed variants on how to improve marketing activities for the Rezekne city Theatre studio "Joriks". The audience has not been attracted to the Rezekne Theatre-studio "Joriks" because of the lack of effective work with the elements of the marketing complex. This means that there should be developed concrete actions that would improve the performance of the theatre in Rezekne. The aim of the research is to study the activity of the marketing complex in Rezekne Theatre - studio "Joriks" and to determine development opportunities.*

The research studies theoretical aspects of marketing and art marketing; as well as researched and analyzed the elements of the marketing complex of Rezekne Theatre - studio "Joriks". There are established improvements in the marketing activities of the Rezekne Theatre - studio "Joriks".

Methods used in the research: logical - constructive method, descriptive method, the method of comparison, the method of sociological research (interview and survey).

Keywords: *art marketing, marketing, marketing mix, theatre.*

Ievads

Kultūra pieejama ikvienam Latvijas iedzīvotājam, kāds to izmanto vairāk, kāds mazāk. Kultūras ministrija ik gadu veic dažādus pētījumus par kultūras aktivitātēm Latvijā. Kultūras patēriņa pētījumiem (t.i., pētījumiem par iedzīvotāju aktivitāti dažādu kultūras pasākumu apmeklēšanā un personīgā līdzdalībā kultūrā) Latvijā ir samērā nesena vēsture. Pirmais kultūras patēriņa pētījums veikts 2006. gadā. Līdz tam kultūras patēriņš Latvijā netika sistemātiski pētīts. Līdz 2010. gadam šādi pētījumi tika veikti reizi gadā, kopā īstenojot pavisam piecus kultūras patēriņa pētījumus (*CultureLab, 2016*). Pēdējo gadu laikā dažādās nozarēs kultūras patērētāju skaits ir samazinājies, bet citās palielinājies, taču teātra apmeklētāju skaits pēdējo 11 gadu laikā pēc *CultureLab* pētījuma ir palicis zem 40 % robežas (*Asare, 2017.*).

Daudzas kultūras organizācijas īsteno izglītības programmas, lai audzinātu un pieradinātu pie profesionālās mākslas bērņus un jauniešus, tādējādi palielinot kultūras pieejamību. Vērtējot kultūras attīstīšanas tendences Latvijā, jāsecina - lai arī principiāla un ļoti mērķtiecīga izšķiršanās politikas līmenī par īpašu fokusēšanos uz auditoriju Latvijā vēl nav notikusi, tomēr pašas kultūras organizācijas pēdējos gados ir būtiski palielinājušas aktivitātes, kas saistītas ar auditorijas attīstīšanu (*CultureLab, 2016*).

Pētījuma mērķis ir pētīt Rēzeknes teātra – studijas "Joriks" mārketinga kompleksa darbību un noteikt attīstības iespējas.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt mārketinga un mākslas mārketinga būtību un teorētiskos aspektus;
- 2) raksturot tirgzinības kompleksa elementus;
- 3) veikt analīzi Rēzeknes teātra – studijas "Joriks" mārketinga kompleksa elementiem;
- 4) izdarīt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus par tirgzinības pilnveidošanu Rēzeknes teātrī "Joriks".

Pētījuma hipotēze Rēzeknes teātra "Joriks" mārketinga darbības nav pietiekoši efektīvas.

Pētījuma metodes: loģiski – konstruktīvā metode, aprakstošā metode, salīdzināšanas metode, socioloģisko pētījumu metode (aptauja).

Mārketinga kompleksa elementi

Kerola Hamblina uzsver, ka mārketinga pamatā ir patērētāja vajadzību un vēlmju apmierināšana. Nodrošinot pieeju *īstajam* produktam, *īstajā* vietā un laikā, par *īsto* cenu un *īsto* informāciju, lai patērētājs to varētu un vēlētos iegādāties. Kā arī tas viss tiek pasniegts daudz labāk par konkurentiem (*Hamblina, 1995., 11.lpp.*).

1950.gadu sākumā Nīls Bordens (Neil Borden) mainīja mārketinga vadītāja amata definīciju, ieviešot “mārketinga miksa” jēdzienu – integrēto mārketinga “taktiku” kopumu, kas ļauj izvērtēt organizācijas mērķus un nodibināt ciešākas, vērtīgākas attiecības ar klientiem. 1950.gadu beigās Džeroms Makartijs (Jerome McCarthy) mārketinga miksa mainīgos sagrupēja četrās galvenajās kategorijās:

- 1) produkts – izvēlēties materiālās un nemateriālās produkta vērtības;
- 2) cena – noteikt atbilstošu produktu cenu struktūru;
- 3) veicināšana – nodrošināt produkta pazīstamību lielākā auditorijā;
- 4) vieta – padarīt produktu pieejamāku klientiem.

Ir svarīgi, ka šie 4 P (product, price, promotion, place) tiek regulāri pārskatīti, lai spētu izprast pārmaiņas klienta vajadzībās un ārējās ietekmēs. Arī mārketinga vadītājiem kontrolējamo mainīgo klāsts jāpielāgo jaunajiem apstākļiem (*Digitālā biznesa rokasgrāmata, 2011.*).

Autore secina, ka mārketinga, galvenokārt ir klientu izprašana par to, ko tad indivīds vai sociāla grupa vēlas, piedāvājot pakalpojumu, precī, to īstenojot, reklamējot un izplatot labāk par konkurentiem. Attiecīgi patērētājs vēlētos iegādāties tieši šo precī, lai apmierinātu savas vēlmes un vajadzības.

Mārketinga kompleksa elementu analīze teātra – studijā “Joriks”

Attiecīgi tā kā šī robeža, ko pētīja CultureLab ir zem 40% liecina, ka Latvijā vēl ir skatītāji, kam interesē šī savdabīgā un skaistā māksla un skatītāju skaits nav burtiski samazinājies, tika izpētīts Rēzeknes teātris – studija “Joriks”, kura darbības aizsākumi meklējami 20. gadsimta sākumā, kad 1908. gadā pilsētā tika nodibināts pirmais drāmas kolektīvs. 1920.gados tika izveidota teātra studija, kurā mācījās ap 20 cilvēkiem. 1926.gadā teātri savā pārziņā pārņēma kultūras biedrība “Latgales tautas pils”. 1929.gadā notika jaunā teātra nama – Latgales Tautas pils – atklāšana (tagad – Rēzeknes Kultūras nams, Brāļu Skrindu ielā 3) ar F. Trasuna lugas “Nogramušā pils” pirmizrādi. Uz Rēzeknes Krievu tautas teātra bāzes 1990. gadā režisora un mākslinieciskā vadītāja Igora Mihailova vadībā kopā ar Rēzeknes Krievu tautas teātra entuziastu grupu nodibina vienu no pirmajiem Latvijas neatkarīgajiem teātra kolektīviem – teātri-studiju „Nabaga Joriks” ar mērķi veidot pastāvīgu profesionālu repertuāra teātri, veidojot iestudējumus, galvenokārt, krievu valodā. Jaunizveidotā studijateātra pamatā – bijušie Tautas teātra jauniešu studijas dalībnieki, kas darbojas teātrī uz pilnu slodzi.

2002. gadā teātris maina koncepciju un, programmējot sevi labklājībai un panākumiem, maina teātra nosaukumu, un no tā brīža ir Rēzeknes teātris-studija “Joriks”. Sākot ar 2016./2017. gada sezonu, teātrim “Joriks” jauns mākslinieciskais vadītājs – Ilja Bočarņikovs. Sezonā tiek veidoti vairāki iestudējumi, tai skaitā muzikāli iestudējumi, izrādes bērniem un skolu jaunatnei, komēdijas, drāmas, oriģināliestudējumi. Šobrīd “Joriks” atrodas Atbrīvošanas alejā 97.

Teātrim ir būtiska loma Rēzeknes pilsētas, novada un Austrumlatvijas reģiona kultūrvides veidošanā, iedzīvotāju kultūras vajadzību apmierināšanā, nodrošinot daudzveidīgus un kvalitatīvus kultūras pakalpojumus, teātra nozares attīstības veicināšanā un pilsētas atpazīstamības veidošanā. Arvien biežāk skatītāji vēlas baudīt kultūru un profesionālo sniegumu uz skatuves ar žestu, kustības, runas un mīmikas palīdzību. Palīdzot skatītājam atslēgties no ikdienas steigas un rutīnas. Laika gaitā Rēzeknes teātris Joriks ir iemantojies skatītāju mīlestību un izlolojis veselu paaudzi teātra cienītāju un mīlētāju, tādā veidā paūzot savu attieksmi pret darbu un tradīcijām, ko pilnveido. Galvenais mārketinga produkts, ko

piedāvā Rēzeknes teātris "Joriks" ir daudzveidīgais repertuārs. Katru gadu uz "Jorika" skatuves tiek uzvestas 10 izrādes gadā, piecas izrādes latviešu valodā, piecas krievu valodā. Abas trupas piedāvā repertuāru, bērniem, jauniešiem un pieaugušajiem. Tai skaitā dažāda žanra izrādes muzikālās, drāmas, komēdijas un interaktīvās izrādes, kur piedalīties var arī skatītāji. 2017.gadā tika iestudētas 12 izrādes.

Pēc izpētes, tika veikta aptauja respondentiem, par, to, cik apmierināti ir skatītāji ar mārketinga aktivitātēm un darbībām, ko veic Rēzeknes teātris "Joriks".

Darba autore veica tirgus izpēti Rēzeknes teātrī Joriks, lai noskaidrotu klientu domas par repertuāru, cenu politiku, informācijas avotiem, gan iemesliem, kāpēc teātris tiek apmeklēts. Tika izveidota anketa, kurā tika iekļauti 9 jautājumi.

Pētījuma objekts: Rēzeknes teātris "Joriks".

Respondentu kopa: Rēzeknes teātra "Joriks" apmeklētāji.

Periods: 2017.gada decembra līdz 2018.gada janvārim.

Mērķis: Noskaidrot kur tiek iegūta informācija par Rēzeknes teātrī Joriks, kāpēc tas tiek apmeklēts, kādas izrādes patīk un cik pieņemama ir cenu politika.

Kopumā tika aptaujāti 82 respondenti, no kuriem 80% bija sievietes, bet 20% vīrieši. Galvenokārt, 26% un 25%, skatītāji apmeklē teātra izrādes, jo tās ir latviešu valodā un repertuārs ir daudzveidīgs. Vairāk nekā 86% apmierina cena un skatītājs ir ar mieru maksāt 3.–.7 EUR par vienu izrādi. Lai gan cenas nav pārāk augstas, 30 % skatītāji vidēji uz izrādi nāk pusgadā reizi, 26 % nāk retāk nekā pusgadā reizi, bet 23 % apmeklē teātri vismaz vienu reizi mēnesī.

Uz jautājumu, kas ir svarīgi, lai patiktu izrāde, 41% skatītāju izrādei ir jābūt ar labu sižetu, attiecīgi pēc tam 25% un 20% uzsvēra, ka jābūt daudzveidīgam repertuāram un profesionāliem aktieriem. Tikai 14% svarīgi ir, lai izrādes iestudētu profesionāli režisori. Kā vienu no faktoriem vairāk nekā 50 % skatītāju uzsvēra, ka Rēzeknes teātrim, galvenokārt, sevi būtu jāreklamē facebook.com profilā. Attiecīgi informācija tiek ievietota 4 – 6 reizes nedēļā, lai potenciālos skatītājus informētu par konkursiem, izrādēm, par to norises laikiem, kā arī par darbībām, ko Rēzeknes teātris "Joriks" veic ikdienā.

Kā vēl vienu no punktiem, respondenti uzsvēra, ka būtu jāuzlabo informācijas pietiekamība un precizitāte. 26% uzsvēra, ka informācija ir neregulāra un nepietiekama, kas varētu būt iemesls, kāpēc netiek apmeklētas teātra izrādes.

Galvenokārt, respondenti aptaujās uzsvēra informācijas un reklāmas nepietiekamību. Tāpēc autore uzskata, ka nepieciešams informāciju izvietot citu novadu mājaslapās, par izdevīgiem piedāvājumiem, uzrunāt vairāk tiešās pārdošanas ceļā, skolu grupas, Rēzeknes novada pašdarbnieku kolektīvus, kam tas varētu būt noderīgi (piemēram, vokālie ansambļi, amatiereteātri, kori). Tādā veidā panākot atpazīstamību plašākai publikai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Rēzeknes teātrī "Joriks" ir daudzveidīgs repertuārs un viena gada laikā tiek uzvestas vidēji 10 izrādes, kas Rēzeknes un Rēzeknes novada un citu Latgales reģionu pilsētu iedzīvotājiem ļauj baudīt profesionālu aktieru sniegumu, šeit pat Latgalē.
2. Pateicoties latviešu trupai, kas ieviesta 2016./2017.gada sezonā, palielinājies gada izrāžu un apmeklētāju skaits. Kopā 2015./2016.gada sezonā izspēlētas 39 izrādes, 2016./2017.gada sezonā 61 izrāde, bet 2017./2018.gada sezonā jau ir izspēlētas 85 izrādes.
3. Mākslinieciskajam vadītājam, teātra administratorei un mārketinga vadītājai, laicīgi, 2 mēnešus pirms, sastādīt mēnešu repertuāru, to laicīgi publicēt, sastrādāties ar māksliniekiem, režisoriem, lai informācija laicīgi nonāktu līdz skatītājam.
4. Mārketinga speciālistam izvietot vides reklāmas Rēzeknes satiksmes autobusus, kas izmaksātu 30 – 35 plakātu ievietošana autobusus maksā 5 EUR plus pievienotās vērtības nodoklis, reklāma uz autobusa aizmugurējās daļas maksā 40 EUR plus pievienotās vērtības nodoklis, atkarīgs arī no izmēriem, reklāmas ievietošanas autobusā (flajeri, kurus var pakārt uz stangām) 0.02 – 0.03 centi par vienību plus pievienotās vērtības nodoklis, vai uz māju

sienām, lai patērētājam atgādinātu par izrādēm, par teātri "Joriks" un daudzveidīgo repertuāru. Attiecīgi vides reklāmai papildus jāmaksā nodeva Rēzeknes domes būvvaldē, kas, piemēram, uz autobusa maksā 7 – 8 EUR.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Asare, I., (09.11.2017.). *Kultūras organizācijas auditorijas piesaistes mehānismi un informācijas izplatīšana*. <https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Kulturas%20auditorija%20IAasare%20091117%20KSuns.pdf>, sk. 31.03.2018.
2. Biedrība CultureLab (2016). *Kultūras auditorija Latvijā: situācija, procesi, tendences*. Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstīts projekts "Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījums". https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/kultura_timekli/petijumi/kulturas-auditorija-latvija-2016.pdf, sk. 17.04.2018.
3. Digitālā biznesa rokasgrāmata (2011). *Četri mārketinga miksa principi*. <http://rokasgramata.lv/vadiba/cetri-marketinga-miksa-principi/>, sk. 08.05.2018.
4. Hamblina, K. (1995). *Īsi par mārketingu*. Rīgā: RKS Komercizglītības centrs. 95 lpp.
5. Rēzekne.lv (2018). *Rēzeknes teātris "Joriks"*. <http://rezekne.lv/kulturas-objekti/teatri/rezeknes-teatris-joriks/>, sk. 06.02.2018.
6. Rēzeknes pilsētas teātra – studijas "Joriks" (2017 - 2018). *Mārketinga dokumenti*.
7. Rēzeknes teātra – studijas "Joriks" (2015-2018). *Repertuāra plānotājs*.

Summary

In defining the problem, the author considered that the offer of the Rezekne Theatre - studio "Joriks" is not sufficiently relevant to the local inhabitants of Rezekne city and region. In Because of this, the elements of the marketing complex are not fully utilized to attract new viewers. In particular, the author believes that it would be necessary to work on the offer and information in order to reach the consumer in the fastest and easiest way and would interest them to attend the theatre performances. The aim of the research is to study the activity of the marketing complex in Rezekne Theatre - studio "Joriks" and to determine development opportunities.

Research tasks:

- 1) to explore the essence and theoretical aspects of market and art market;
- 2) to describe the elements of the marketing complex;
- 3) to analyze elements of the marketing complex of Rezekne Theatre -studio " Joriks";
- 4) to draw conclusions and elaborate proposals on improving the marketing in Rezekne Theatre "Joriks".

The hypothesis of the research: marketing activities of the Rezekne theatre "Joriks" are not sufficiently effective. During the research work, the hypothesis has been partly confirmed, as viewers had diverse answers to questions. Mostly, everyone is happy with the price policy and the offered repertoire. Respondents emphasized that the promotion options should be improved so that consumer learns more about the possibilities at the Rezekne Theatre - studio "Joriks".

Methods used for the research: logical - constructive method, descriptive method, the method of comparison, the method of sociological research (survey).

The novelty of the research: Rezekne Theatre - studio "Joriks" has improved the function of marketing complex elements.

TIESĪBU ZINĀTNE
LAW SCIENCE

THE ENFORCEMENT OF EMPLOYEE RIGHT TO PRIVACY IN THE RUSSIAN FEDERATION

DARBINIEKU TIESĪBU UZ PRIVĀTUMU IZPILDES NODROŠINĀŠANA KRIEVIJAS FEDERĀCIJĀ

Anna V. Andreyanova

National Research University - Higher School of Economics (Saint Petersburg Campus),
annaandreyanova5@gmail.com, Saint Petersburg, Russian Federation
Supervisor: **Tatyana I. Belokolodova**, PhD in Law, Associate Professor

Abstract. *The right to privacy is a constitutionally safeguarded human right. The employee right to privacy exists due to consolidation of the mentioned liberty in the Constitution of the Russian Federation. The Labour Code of the Russian Federation does not secure employee right to privacy directly, it regulates the issue of the employee personal data. But the employee right to privacy is characterized by particular qualities that are extrinsic to general human privacy. The aim of the present research is to analyze different spheres in which the employee right to privacy realizes. In response to this aim, firstly, the concepts of the privacy will be evaluated, the national and international labor law will be examined, and the judicial practice will be reviewed. Eventually, some unresolved points of the process of employee right to privacy enjoyment will be identified.*

Keywords: *employee, personal data, right to privacy*

Introduction

The right to privacy is an inalienable human right. The rights to privacy, to personal and family secret are constitutionally mandated. The employee right to privacy is based on the above indicated liberty. At the same time the employee right to privacy has its special aspects of enjoyment and legal regulation that arise from the kind of jural relationship in terms of which this right appears. Besides, it is considered as interrelated with the employer supervisory powers and right to data accessing, which also have an influence on the process of the employee right to privacy enjoyment.

Employee and employer are parties to employment relationship that are vested corresponding rights and obligation. The legal establishment of the perspicuous line between employer supervisory right exercise and employee's private sphere wherein invasion is inadmissible is considered as the topical issues of employment law. The advent and further extension of information technology as well as a widespread use of data engineering in various life spheres interferes with the issue of privacy. This challenge necessitates legislative improvement for achieving a goal of its reconciliation with newly emerged existence conditions of the data infrastructure. The urgency of this point is indicated in the scientific literature. For one, Dzhevakhyan and Yastrebova consider employee right to privacy as the issue of great current interest of the juridical science and law enforcement practice. The scientists mark that such employer action as the revision of the work electronic mail, the installation of the video control system at workplace and monitoring of the office telephone conversations are debating points of the labor law (Джевахян, Ястребова, 2015, с. 106). Also Smirnova (2015), Osipova (2014) and Stanskova and Shafikova (2006) analyze the employee privacy as a currently important topic of the modern science. At the same time the mentioned subject matter is not investigated completely: inconclusive focus has been made on the special aspects of enjoyment of the employee right to privacy. Also its correlation with the employer supervisory powers seems to be not reported in scholarly works. In view of this, the present paper focuses in large part on the particular qualities in the process of employee right to privacy enjoyment.

On the one hand, a broad scope of rights, guaranties of its enforcement and remedies are attached for an employee as for a weaker party of a labor contract. On the other hand, an employer is interested in concerted efforts and rewarding work that is why he is vested with a right of supervisory and organizational powers with regard to employees. Nowadays the achievability of these powers is completely established on the technology utilization used by an employer at the different stages of employer-employee relationship.

The aim of the paper is to analyze the different issues that appear in the process of enforcement of the employee right to privacy and to correspond and to balance investigated items with employer supervisory powers and right to data accessing. The tasks of this paper which serve as achieving the aim are:

- 1) the definition of terms “privacy” and “right to privacy”;
- 2) the revealing of a legal platform of the employee right to privacy on the basis of international and national law;
- 3) the ascertainment of particular qualities in the process of the employee right to privacy enjoyment.

The main method used in the present paper is a formal legal method. It implies the analytical investigation of both national and international legislations. The Constitution of the Russian Federation, The Labor Code of the Russian Federation and The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms have become the object of study. Also selected judicial decisions that deal with invasion upon the employee right to privacy are a substantial part of the adduced formal legal analytical treatment.

The research period: June 2017.

Descriptive part

The necessity to define the terms of “privacy”, “right to privacy” is conditional on the fact that these terms are used in the present paper. The absence of such specification in the Russian legislation prompts to investigate the case law and academic literature.

Two main definitions were identified in the case law. Thus, the European Court of Human Rights has noticed the impossibility of the designation of “privacy” completely: it will be so strict to exclude to external world and to limit it by intimate sphere, where each individual may live his own life as he wishes. The respectfulness of private life must also include in some degree the right to open up and to develop relations with other people (*Решение Европейского Суда по правам человека, 1992, № 13710/88*). The Constitutional Court of the Russian Federation has mentioned that “the concept of privacy includes the circle of human life-sustaining activity which relates to the individual, bears only on him and is not controlled by the government and society if it is legally acceptable” (*Определение Конституционного Суда РФ, 2005, № 248-О*).

There is a variety of views about “privacy” and “right to privacy” in academic literature. In describing the basic elements that create these terms there are the similarities and differences in the determinations adduced by the follow authors. According to Grishaev, privacy comprises all spheres of human life: family, household, interpersonal communication, religious beliefs, nonservice activities, hobby, rest and others that the individual does not make public (*Гришаев, 2012, с. 25*). As for Petrukhin the right to privacy is defined as a spacious juridical category consisting of different powers among which primarily it is indispensable to underscore the possibility to stay out of the workplace and to be independent from the state, society and staff members during this time (*Петрухин, 1998, с. 9*). The private life seems to be the most assailable that is why it should be protected by numerous warranties. The sphere of family life, cognate and social connections, personal relationship, sympathies and dislikes is covered by the term of privacy. The privacy is considered as a continuous state in which legal status of the individual is realized. Petrukhin emphasized that the countercheck to the unlimited authority is the essential assignment of the right to privacy (*Петрухин, 1998, с. 14*). Frolova mentioned, the privacy is the comprehensive right that incorporates the complex of political, social and other personal rights with specific, unique peculiarities which determine particular warranties to each individual (*Фролова, 2008, с. 123*). All these views emphasize the plural core of privacy.

Some authors named such features of this item as freedom and sovereignty closely related to each other. Aaken, Ostermaier and Picot review privacy as connected with the freedom and state that they are mutually conditioned terms. “Because privacy is a specific form

of freedom, the value of privacy logically depends on that of freedom. Thus, if freedom has intrinsic value, it follows that privacy has intrinsic value as well” (*Aaken, Ostermaier, Picot, 2014, p. 142*). The privacy is understood by Kadnikov as a sovereignty of each individual, citizen from the state, society and other people. It is a self-sufficiency from all other subjects, but under the understanding that all other individuals also have their own sovereignty (*Кадников, 2007, с. 68*). It is obvious from the author’s analysis that he has a consent with other scholars who support the idea that such elements as person’s inviolability, person’s domicile and place of temporary residence; inviolability of the mail, telephone conversations, telegraph and postal messages, untouchability of intel that constitute the family and personal secret (*Кадников, 2007*). Kadnikov’s handling is likely to point out the importance of the privacy for each individual by using such a definition as a sovereignty. This term redounds to recognition of human’s rights, powers and capacity warranted by law to draw a line between social life and private life as well as to conceal their emotions, sentiments and thoughts from the illicit access.

Mendel, Puddephatt, Wagner, Hawtin and Torres underlined the significance and many-sidedness of privacy. Also their opinion correlates with the approach of the European Court of Human Rights: impossibility of the designation of “privacy” is pointed out. The scientists primarily associate the privacy with the information which has a special legal regime. “Privacy is a fundamental right, even though it is difficult to define exactly what that right entails. Privacy can be regarded as having a dual aspect – it is concerned with what information or side of our lives we can keep private” (*Mendel, Puddephatt, Wagner, Hawtin, Torres, 2012, p.7*). But also the right to privacy underpins other rights and freedoms, including freedom of expression, association and belief.

To sum up various views of the scientists, it seems to be the most veracious to resort to the concept of Warren and Brandeis. According to this concept, the right to privacy is considered as the right to be alone (*Warren, Brandeis, 1890*). Moreover, Warren and Brandeis held forth on the value of the right to privacy and compared it with different kinds of corporal hurts that can be a result of the invasion upon the right to health and safety. Eventually, as the authors noted, the significance of the privacy is conditional on the fact that invasions upon someone’s privacy subject him to mental pain and distress, far greater than it could be inflicted by mere bodily injury. So, this investigated concept completely reflects the nature of the privacy, proves the significance of its protection and can be the base of a particular legal regulation within the framework of each public order.

The Constitution of the Russian Federation secures to each individual the right to privacy. The existence of this right does not depend upon the individual location: he has such liberty at the workplace and out of the workplace (*Конституция Российской Федерации, 1993*). The mentioned provision implied by the principles of the Constitution’s supremacy and by the recognition of human rights as a supreme value that must be esteemed and safeguarded. Also this rule is the constitutional framework of a personal legal status (*Лихолетова, 2007*). The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states that everyone has the right to respect of his private and family life, his home and his correspondence. There will be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as is in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic wellbeing of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others (*Конвенция о защите прав человека и основных свобод, 1950*). Noted provisions of the Convention extend to the Russian employees. Identical basic values have been embedded into the foundation of The European Convention and The Constitution of the Russian Federation (*Николаев, 2011, с. 86*). Nikolayev’s statement especially found endorsement in the norms regulating the right to privacy.

The Labor Code of the Russian Federation protects the employee right to privacy in the aspect of personal data security. This act establishes processing requirements, rights and duties of an employer and employee, storage and using regulations of personal data and liability of

infringement of these rules (*Трудовой кодекс Российской Федерации, 2001*). Also the issue of personal records is regulated by the Federal Law Concerning Personal Data (*О персональных данных, 2006*). It is the general act prescribing the rules that apply to all personal data subjects and data controllers while The Labor Code sets norms in the labor sphere. The institute of employee data privacy is considered as a novelty of The Labor Code of the Russian Federation (*Lushnikov, 2009*). The existence of such regulation redounds to remove potential challenges in the law enforcement practice and seems to be the primary benefit of the legislator's efforts aimed at the security of employee right to privacy.

However, the legislative regulation in this sphere also has some gaps and downsides. Such disadvantages arise from the process of technology development. Historically, employee expectations of privacy were limited in physical sense, employees maintained their individual privacy rights relative to their lives outside of the workplace. Nowadays technological developments such as laptops, tablets, and mobile telephones switch round the boundaries between workplaces and private lives (*Shannon, O'Sullivan-Gavin, 2016, p. 182*). The employers monitor the Internet and different social platforms in order to receive information about both employees that work now and applicants at the stage of hiring. Russian labor legislation standardizes neither named employer opportunity nor certain confines of monitoring of various modern social media tools. Furthermore, such methods of control as a video observation of the work place, wiretapping, examination of mail system stay out of the labor law regulation. Still there are difficulties in the law enforcement practice. The application of these methods by employer leads to court proceedings in the frame of which employees attempt to litigate the legitimacy of such employer actions. For instance, the employee filed a lawsuit in court in order to contest the installation of video control system at the workplace (*Апелляционное определение СК по гражданским делам Алтайского краевого суда, 2013, № 33-8403/2013*). In the employee's opinion the installation of video control system is the essential modifications of terms and conditions of the employment. In the light of this fact the employee must be informed about such changes. The court dismissed the suit for the reason that The Labor Code does not define the installation of video control system as the essence of a labor contract. The similar decision was adopted by the Krasnoyarskiy regional court in 2012 (*Апелляционное определение СК по гражданским делам Красноярского краевого суда, 2012, № 33-9899*). Employees litigated the installation of the video control system at their workplace on the base that such measures violate their right to privacy. During business hours they make necessary personal calls, take a medicine and so forth. All these employee actions become a monitored item. The court rejected the claim on the grounds that the aim of the installation of the video control system is to ensure security for the employees and their clients.

In summary, the analysis of the legal and judicial acts allows for the conclusion that the legal regulation of the employee privacy has both advantages and disadvantages. Some gaps and downsides spring from the rapidly growing technological advances and should be settled in order to protect employee privacy in any and all possible nowadays aspects.

Conclusions and suggestions

The present research gives the opportunity to figure out several scientific focal points. Three key results can be outlined in the light of investigation of the employee right to privacy.

Firstly, the variety of approaches to define terms "privacy", "right to privacy" in scientific literature and judicial practice were examined. The result of this process is the selection of the most appropriate variant of the mentioned definitions. The designation of the Constitutional Court of the Russian Federation became the base of the present paper.

Secondly, the legal base of the employee right to privacy in national and international aspects was established. The Constitution of the Russian Federation (1993) was considered the keystone that secures the right to privacy to each individual. The existence of this right does not depend upon the individual location: he has such liberty both at the workplace and out of

the workplace. Also the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) states that everyone has the right to respect of his private and family life, his home and his correspondence. The Labor Code of the Russian Federation (2001) protects the employee right to privacy in the aspect of personal data security. Moreover, the issue of personal records is regulated by the general act - the Federal Law Concerning Personal Data (2006).

Thirdly, it was established that the employee right to privacy is affected in different aspects during a work process. Such issue as the installation of video control system, the examination of electronic work mail and wiretapping are the most spreading employer actions that come in touch with the employee privacy. Moreover, such common elements of the workflow are considered in distinct ways in doctrine and judicial practice by the reason of the absence of direct legal regulation of the entitled question.

Bibliography

1. *Конвенция о защите прав человека и основных свобод* (04.11.1950). Европейская конвенция. Полученное 12.06.2017 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_29160
2. *Конституция Российской Федерации* (12.12.1993). Принята всенародным голосованием. Полученное 19.06.2017 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399
3. *О персональных данных* (27.07.2006). Федеральный закон Российской Федерации № 152-ФЗ. Полученное 11.06.2017 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61801
4. *Трудовой кодекс Российской Федерации* (30.12.2001). Федеральный закон № 197-ФЗ. Полученное 15.06.2017 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683
5. Aaken, D., Ostermaier, A., Picot, A. (2014). Privacy and Freedom: An Economic (Re-) Evaluation of Privacy. *Kyklos*, 2, pp. 133-155. DOI: <https://doi.org/10.1111/kykl.12047>
6. Mendel, T., Puddephatt, A., Wagner, B., Hawtin, D., Torres, N. (2012). *Global Survey on Internet Privacy and Freedom of Expression*. Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 142 p.
7. Osipova, O. (2014). Legal Regulation of Monitoring of Employee Negotiations. *Legislation and Economy*, 12, pp. 62-65.
8. Shannon, J., O'Sullivan-Gavin, S. (2016). Post Quon: An Analysis of the Evolution of New Media and the Employment Relationship. *Journal of Business and Technology Law*, 2, p. 179-198.
9. Warren, S., Brandeis, L. (1890). The Right to Privacy. *Harvard Law Review*, 5, p. 193-220.
10. Гришаев, С.П. (2012). Право на неприкосновенность частной жизни. *Гражданин и право*, 12, с.11-29. Полученное 09.06.2017 из <http://base.garant.ru/57790248>.
11. Джавахян, Р.М., Ястребова, А.И. (2015). Конституционно-правовые аспекты защиты права на неприкосновенность частной жизни работника в Российской Федерации. *Теория и Практика Общественного Развития*, 11, с. 106-111.
12. Кадников, Б.Н. (2007). К вопросу о понятии частной жизни человека. *Международное Публичное и Частное Право*, 1, с. 67-69.
13. Лихолетова, С.В. (2007). «Человек, его права и свободы высшая ценность» как конституционная основа правового статуса личности. *Вестник ЮУрГУ*, 4, с. 20-21.
14. Николаев, А.М. (2011). Европейская конвенция О защите прав человека и основных свобод и конституционные права и свободы человека. *Наука и Образование: Хозяйство и Экономика; Предпринимательство; Право и Управление*, 11, p. 85-88.
15. Петрухин, И.Л. (1998). Личные тайны (человек и власть). Москва: Изд-во ИГиП РАН. 232 с.
16. Смирнова, Е. (2015). Видеонаблюдение на рабочих местах: законодательство, позиции судов и Роскомнадзора. *Управление Персоналом*, 21, с. 24-31.
17. Станскова, У.М., Шафикова, Г.Х. (2006). Соотношение конституционного права работника на частную жизнь и права работодателя на получение информации о работнике. *Вестник ЮУрГУ*, 13, p. 317-319.
18. Фролова О. С. (2008). Частная жизнь в свете конвенции О защите прав человека и основных свобод. *Журнал российского права*, 10, с. 118-123. Полученное 12.06.2017 из <http://center-bereg.ru/h1366.html>
19. *Апелляционное определение СК по гражданским делам Алтайского краевого суда от 15 октября 2013 г. по делу № 33-8403/2013*. Полученное 18.06.2017 из <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/117896344>
20. *Апелляционное определение СК по гражданским делам Красноярского краевого суда от 14 ноября 2012 г. по делу № 33-9899*. Полученное 15.06.2017 из <http://base.garant.ru/105953036/#ixzz5tl605u5O>
21. *Определение Конституционного Суда РФ от 9 июня 2005 г. по делу N 248-О*. Полученное 15.06.2017 из <http://base.garant.ru/1354478>

22. *Решение Европейского Суда по правам человека* от 16 декабря 1992 г. по делу № 13710/88. Нимитц (Niemietz) против Германии. Полученное 15.06.2017 из <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/2461421>

Копсавилкums

XXI gadsimtā tiesību uz privātumu īstenošana, izmantojot mūsdienu tehnoloģijas, ir sarežģīta un izaicinoša. Tiesību uz privāto dzīvi nozīmīgumu nosaka fakts, ka uzbrukums kādas personas privātumam pakļauj viņu garīgām sāpēm un ciešanām, kas ir daudz lielākas, nekā to varētu radīt miesas bojājumi. Darbinieku privātums ir svarīga darba likuma sastāvdaļa. Pirmkārt, cilvēku lielākai daļai darba alga ir galvenais ieņēmumu avots. Otrkārt, darbs ir būtiska darbinieku dzīves cikla daļa. Turklāt, darbiniekiem uzsākot darbu, ir pienākums sniegt darba devējam lielu personīgās informācijas daudzumu. Šādas informācijas apjoms pieaug darba attiecību attīstības procesā.

Darba ņēmēja tiesības uz privāto dzīvi izriet no cilvēktiesībām uz privātumu, bet tām ir dažas īpatnības, kuru dēļ darba ņēmēja tiesības uz privāto dzīvi tiek uzskatītas par neatkarīgu izmeklēšanas subjektu. Privātuma jēdzienu var definēt kā cilvēka dzīves aktivitāšu uzturēšanu, kas attiecas uz personu, pieder tikai viņai un to nekontrolē valdība un sabiedrība, ja tas ir likumīgi pieļaujams. Krievijas Federācijas Darba kodekss darbinieku privātumu reglamentē tikai saistībā ar personas datu aizsardzību. Tomēr, tiesību aktos nav sniegti skaidrojumi par tādām darba devēju plaši izplatītām darbībām kā, piemēram, darbinieku darba vietu videonovērošanu, darbinieku darba elektronisko pastu monitoringu, telefona sarunu noklausīšanos, kopējamo aparātu pārbaudi un dažādiem testēšanas veidiem. Daži no minētajiem punktiem kļūva par tiesu lietu un pētījuma priekšmetu. Tiesu pieejas un doktrīnas nostājas ir atšķirīgas. Arī šajā jautājumā trūkst augstāko tiesu iestāžu viedokļa. Tomēr pieaug pieminēto metožu izmantošana, ko darba devēji pielieto darba procesu pilnīgai kontrolei. Pašreizējā situācija likumdevējam jāpievērš uzmanība mūsdienu strīdīgajiem jautājumiem par darbinieku privātumu un jāpapildina darba likums. Starp minētajām darba devēju veiktajām pārbaudēm dominējošs uzraudzības pasākums ir videonovērošanas sistēmas uzstādīšana darbavietā. Tādēļ šis konkrētais darbinieku tiesību uz privāto dzīvi aizsardzības aspekts ir jāiekļauj likumā prioritārā kārtā.

THE FORMATION OF THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF NATIONAL QUALIFICATIONS IN RUSSIA *NACIONĀLO KVALIFIKĀCIJU SISTĒMAS TIESISKĀ REGULĒJUMA VEIDOŠANA KRIEVIJĀ*

Inna Andreyanova

Candidate of Juridical Sciences, Director of the Institute of Continuous Education, Pskov State University, jurist-i@mail.ru, Pskov, Russian Federation

Arina Kupriyanova

Graduate student, Assistant director of the Institute of Continuous Education, Pskov State University, arinanikolaewna@mail.ru, Pskov, Russian Federation

Abstract. *The purpose of the research is to identify the features of the system of legal regulation of national professional qualifications. The research problem is caused by insufficient legal regulation of the system of national professional qualifications as well as ambiguous interpretation of the system of legal regulation of national professional qualifications. The novelty of the research is expressed in establishing the interrelation between the imperative observance both the professional standards and the interests of the participants, and the disposition of the participation procedure and the social and labor infrastructure of the independent qualification evaluation; ranking of categories of employees and establishing a special order of independent evaluation of qualifications. The main findings of the study reflect the need for an interpretation of the category of "legal regulation of national professional qualifications". Features of the legal regulation of independent assessment of qualifications for certain categories of employees. The focus is on optimizing the legal regulation system with regard to independent evaluation of qualifications.*

Keywords: *independent qualification assessment, professional standards, system of legal regulation of national qualifications.*

Introduction

The urgency of the development of the national system of professional qualifications (hereinafter - NSPC) is conditioned by the development of a legal system regulating the development of social infrastructure in the labor market, evaluative procedures for the professional quality, financing and taxation of participants at the federal and regional levels. This system correlates the imperative application of professional standards in accordance with the requirements of the labor market and the market of educational services on the basis of social partnership and developed social infrastructure of the labor market.

The aim of the paper is to establish the characteristics of the legal regulation of national professional qualifications.

The objectives of the paper in accordance with the aim are:

- 1) clarification of the category "the system of legal regulation of national professional qualifications";
- 2) establishing the relationship between disposition and imperativeness for an independent qualification evaluation;
- 3) peculiarities of the formation of the system of legal regulation of national professional qualifications;
- 4) optimization of the legal regulation system for independent qualification evaluation.

In the course of the research, such general scientific methods as comparative-legal, systemic, deductive and inductive methods, analysis and synthesis were used. Special methods: linguistic, technical and legal analysis, which ensures the validity of the findings.

Descriptive part

The system of national professional qualifications (hereinafter - SNPK) is a list of professions that are in demand on the Russian labor market. The competitiveness of this system, along with the increasing effectiveness of its application in economic activity via added value is due to the emergence of modern innovative professions, staff and freelancers.

By virtue of paragraph 1 of the set of measures to improve the system, including secondary vocational education, for 2015-2020 (*Об утверждении комплекса мер, направленных на совершенствование системы среднего профессионального образования, на 2015-2020 годы и целевых индикаторов и показателей комплекса мер, направленных на совершенствование системы среднего профессионального образования, на 2015-2020 годы, 2015*), the list of professions is fixed by orders of the Ministry of Labor of Russia No. 667n (*О реестре профессиональных стандартов (перечне видов профессиональной деятельности), 2014*), 832 (*Об утверждении справочника востребованных на рынке труда, новых и перспективных профессий, в том числе требующих среднего профессионального образования, 2015*), 2 (*Об утверждении перечня профессий (специальностей, должностей) для привлечения иностранных работников, прибывающих в Российскую Федерацию на основании визы, на 2018 год, 2018*). Taking into account the latest changes from 12.04.2018, the Register (*Реестр профессиональных стандартов, 2018*) includes 1134 types of professional activity. Despite the unformed register, changes in professional standards in the field of education and science are already being actively introduced in connection with the legal reform of the education system (Table 1).

Table 1

Register: the dynamics of changes in the professional standard of the teacher

Code of professional standard	Area of professional activity	Type of professional activity	Name of professional standard	Date of implementation	The weight of changes in the professional standard		The weight of changes in the professional standard		Date of implementation (changes to the order)
					number	date	number	date	
01001	Education and Science	Preschool education	The teacher: pedagogical activity in the sphere of preschool, primary general, basic general, secondary general education (to bring up a teacher)	29.12.2013	1115n	25.12.2014	36091	19.02.2015	03.03.2015
					422n	05.08.2016	4332636091	23.08.2016	03.09.2016
		1115n	25.12.2014		4332636091	19.02.2015	03.03.2015		
		422n	05.08.2016		43326	23.08.2016	03.09.2016		
		1115n	25.12.2014			19.02.2015	03.03.2015		
		422n	05.08.2016			23.08.2016	03.09.2016		

According to paragraph 3 of Part 1 of Art. 2 of the Federal Law of 03.07.2016 No. 238-FZ "On Independent Qualification Evaluation" (hereinafter - Law No. 238-FZ), an independent evaluation of the suitability of applicants foresees the imperative of professional standards (*Трудовой кодекс Российской Федерации, 2001, ст. 195.3*), or qualification requirements (*О Правилах разработки, утверждения и применения профессиональных стандартов, 2013*). At the same time, the disposition of participation in qualification assessment (*Трудовой кодекс Российской Федерации, 2001, ст. 97*) is implemented on the basis of the law enforcement system at the federal and regional levels.

These bases (Table 2) have additionally been worked out by regional, legal provisions on the introduction and development of the SNPC, the elaboration of organizational and methodological materials for the functioning of an independent assessment of qualifications, the conduct of professional examinations (on the basis of Worldskills Russia), the formation of test and measurement materials, the Pskov region included:

1. Order of the State Administration of Education of the Pskov Region No. 1557 dated December 15, 2016 "On the Regional Coordination Center" Worldskills Russia "in the Pskov Region."
2. The Agreement on the Association Partnership of the Regional Coordination Center in the Union of the Professional Communities and Workforce Development Agency "Young Professionals (Worldskills Russia)".
3. Extract from the Register of Associate Partners (members) of the Regional Coordination Center in the Union "The Agency for the Development of Professional Communities

and Workers" Young Professionals (Worldskills Russia) " dated January 20, 2017 (*Региональный координационный центр WorldSkills Russia в Псковской области на базе "Псковский агротехнический колледж", 2018*).

Table 2

Legal basis for independent assessment of qualifications

1.	Federal Law No. 238-FZ dated 03.07.2016 "On Independent Qualification Assessment"
2.	Federal Law dated 03.07.2016 No. 251-FZ "On Amending Part Two of the Tax Code of the Russian Federation in connection with the adoption of the Federal Law" On Independent Qualification Assessment "
3.	Decree of the President of the Russian Federation of April 16, 2014 No. 249 (as amended on December 18, 2016) "On the National Council of the President of the Russian Federation for Professional Qualifications"
4.	Decree of the Government of the Russian Federation dated 16.11.2016 No. 1204 "On Approval of the Rules for Conducting an Evaluation of Qualifications by the Center for the Evaluation of Qualifications in the Form of a Professional Exam"
5.	Order of the Government of the Russian Federation No. 2042-r dated 29.09.2016 (On the Center for Professional Training, Retraining and Advanced Training of Workers)
6.	Orders of the Ministry of Labor of the Russian Federation (Nos. 649n, 701n, 706n, 725n, 726n, 729n, 759n, 758n), regulating the development of the SNOC infrastructure

The above mentioned local provisions allow developing the system of legal regulation of national professional qualifications on the principle of social partnership of organizations, employers, employees and representatives; labor legal relations, labor market competitiveness and the market of educational services regulating the WSR (*Региональный координационный центр WorldSkills Russia в Псковской области на базе "Псковский агротехнический колледж", 2018*) demonstration exam at the sites, the material and technical base of which meets the requirements of the Union "Worldskills Russia"(Figure 1).

Conducting the World Standards Demonstration Examination	Pilot approbation in 2018 in the subjects of the Russian Federation	Pilot approbation in 2018 in the educational institutions of higher education
<ul style="list-style-type: none"> •Methods of organizing and conducting a demonstration exam by the standards of Worldskills Russia •Order No. OP-54/2018 of February 20, 2018 •Order No. PO-495/2017/2 of 06.11.2017 •Instructions for obtaining the Passport of Competencies "Skills Passport" •Order No. OP-233/2017 of May 16, 2017 	<ul style="list-style-type: none"> •Information letter to the subjects of the Russian Federation •Order No.O-473/2017 of 11/10/2017 •List of competencies for pilot testing of DE 2018 •The procedure for selecting subjects •Commission Regulation •Order No. PO-511/2017 of 13.11.2017 •Order No. PO-511/2017/1 of 13.11.2017 •Order No. PO-555/2017 dd. 06.12.2017 	<ul style="list-style-type: none"> •Informational letter to heads of educational organizations •Order on selection of educational organizations •List of competencies on HRV standards in 2018 •The order of selection of educational organizations •Composition of commission •Order No. PO-584/2017 of December 29, 2017

Figure 1. Local system of legal regulation of SNPK

In the opinion of Worldskills Russia expert V.V. Kochetkova, The Worldskills Russia Union can act as a subsystem of legal regulation, including independent assessment of qualifications in the area of working professions, career guidance in the form of electives, master classes in educational organizations of all levels (*Кочетков, 2015, p. 23-25*).

In the system of legal regulation of the SNPK, along with social partnership, there are such principles of unification as:

- unification and impartiality of the assessment of competencies by involving the representatives of educational organizations, producer-employers and professional experts of professional councils as well as the professional communities;
- unity of qualification registers for reserving and recruiting personnel;
- a unified methodology, standards for evaluation tools, diagnosed indicators and criteria that are significant for ensuring the quality of performance of activities;
- unity of approaches to the development of evaluation tools WSR and SNOС.

In general, the category "legal regulation system of national professional qualifications" is a complex mechanism for applying the norms regulating the development of the system of national professional qualifications and the procedure for independent evaluation of qualifications based on the principles of unification and social partnership.

Formation and development of the system of legal regulation of national qualifications (hereinafter - SPRN) are based on the balance of the principles of natural and positive law. The nature of the law is enshrined in Article 37 of the Constitution of the Russian Federation as the right to freedom, to work, to dispose of one's own labor potential, to choose the kind of work activity, independent qualification assessment, professional retraining, and advanced training (*Конституция Российской Федерации, 1993, ст. 37 ч. 1*). But at the same time it can imply the imperative conditions as "the right to work in conditions that meet the safety requirements" (*Конституция Российской Федерации, 1993, ст. 37 ч. 3*), compensation and reproduction of the labor resource (*Конституция Российской Федерации, 1993, ст. 37 ч. 5*) and working places availability as a factor in the labor market.

Natural law correlates with disposition, that is, the order of finding a compromise (the price of the contract, the choice of the source of financing). Thus, the right to choose the source of payment for an independent assessment of qualifications is indicated in Part 2 of Article 4 of Law No. 238. In turn, the trade-off of labor relations is conditioned by social partnership (*Трудовой кодекс Российской Федерации, 2001, ст.37*), the social and labor infrastructure of independent qualification assessment, its institutes - educational organizations, branch representatives, state executive bodies, local self-government bodies, the Union "Worldskills Russia" in solving social and labor issues.

In general, the system of legal regulation with regard to evaluation of qualifications is carried out on the interrelationship between imperativeness and disposition for the parties of social and labor relations. Norms determine the imperative compliance with the procedure for conducting an independent evaluation. For example, if the employee is sent on the initiative of the employer, the employee must be asked for the written consent. At the same time, the disposition is expressed in the choice of sources of financing for carrying out this procedure. So, in accordance with Art. 187 of the LC RF: payment for such an assessment is carried out at the expense of the employer's funds, or according to part 2 of article 4 of Law No. 238-FZ: at the initiative of the applicant at the expense of the applicant's funds, or other physical (legal) persons (*О независимой оценке квалификации, 2016*). The imperativeness of observance of the norms of labor law (*Трудовой кодекс Российской Федерации, 2001, ст.187*) is expressed in guaranteeing the rights to preserve the place of work (position), average earnings at the main place of work, payment of business trips for passing the qualification assessment. At the same time, according to art. 196 of the RF Labor Code, when the employer sends an employee to pass an independent assessment of qualifications, the guarantees can be set forth collectively by collective agreement, other agreements, local regulatory enactments, and an employment contract.

Peculiarities of the formation of the system of legal regulation of national professional qualifications are determined by the legal regime of professional activity in accordance with the legal status of the employee. According to Article 21 of the LC RF, the legal regime for professional activity is defined in the form of empowering the employee with rights and obligations on the basis of a labor and collective agreement (*Трудовой кодекс Российской Федерации, 2001, ст.20,21*).

Ranking by the peculiarities of professional activity and legal status of employees (Stolyarov, 2014, p. 247) allows you to specify the following classification (Figure 2).

General Workers	Remote workers of labor relations	Employees of civil law relations
<ul style="list-style-type: none"> • General legal regime of the TD • Employment contract 	<ul style="list-style-type: none"> • Special legal regime of the AP • Employment contract 	<ul style="list-style-type: none"> • Special legal regime of the TD • Civil contract

Figure 2. Classification of categories of workers

The legal regulation of independent evaluation of the qualifications of distance workers provides for the application of national and international professional standards, including those ones on the basis of the Worldskills system (*Об учреждении союза "Агентство развития профессиональных сообществ и рабочих кадров "Ворлдскиллс Россия", 2014*). At the same time, in accordance with Part 2 of Article 4 of Federal Law No. 238, paragraph 3 of the Rules of the RF Government Resolution No. 1204 can be clarified in the following form: "The professional exam is conducted by the qualification assessment center to confirm the compliance of the competitor's qualifications with the provisions of the professional standard or, qualification (including international - Union "Worldskills Russia") requirements" (*Об утверждении Правил проведения центром оценки квалификаций независимой оценки квалификации в форме профессионального экзамена, 2016*). This rule gives the right to the participants of the Worldskills to obtain a Certificate of Qualification.

The Rules (*Об утверждении Правил проведения центром оценки квалификаций независимой оценки квалификации в форме профессионального экзамена, 2016*) lack the norm of the need to provide a material and technical base for the use of software equipment and the processing of results during the professional exam - which requires the addition of an additional subclause 5.1: "The professional exam is conducted using modern technologies on the basis of the employer's organization or legal entity". To bring into correspondence part 1 of article 8 of the Federal Law № 238, point 1, namely: "1. The Center for Qualification Assessment conducts an independent qualification assessment in accordance with the logistics, including a legal entity."

The system of legal regulation of independent evaluation of qualifications of civil law workers ensures their social and labor rights, including in obtaining a certificate of qualification. This procedure can be envisaged for informal workers in the establishment of labor relations through participation in competitive selection for the qualification requirements of the Union of Worldwide Russia. Taking into account the special legal regime of professional activity of such employees, a special order of independent assessment of qualifications should be envisaged, which can be expressed by including the qualification preparation stage and issuing a "Certificate of Qualification". It is proposed to consolidate and add to paragraph 10 of the Rules of the RF Government Resolution No 1204, in the following form: "The applicant is allowed to pass a professional examination on the basis of qualification training and an identity document".

The Ministry of Labor and Social Protection of the Russian Federation notes that the validity of the qualification certificate that is issued following the successful completion of an independent evaluation is determined by the council for professional qualifications, depending on the pace of development of the type of professional activity based on the monitoring and forecasting of professions. However, in order to avoid contradictions in labor relations it is necessary to establish a standard for the validity term of the certificate of qualification and introduce an additional clause 1 of part 4 of article 2 of Law No. 238-FZ on establishing the validity of the document for 3 or 5 years, taking into account art. 196, 197 of the LC RF taking into account the development of the regional labor market.

Article 4 of Article 4 of Federal Law No. 238-FZ raises a contradiction and requires clarification of the legal force of the documents - "Certificates of Qualification" and "Conclusions on the passing of a professional examination". It should be clarified in this rule the following: "Conclusion on the re-passing of a professional exam", with the recommendation of the completion of additional education courses.

In Article 2 of Law No. 238-FZ, it is advisable to introduce the concept of "Qualification Certificate" with the following disclosure: "Certificate of Qualification - a document on compliance with a professional standard or qualification requirements for the performance of a certain type of work".

Conclusions and suggestions

1. The category "the system of legal regulation of national professional qualifications" is defined as an integrated mechanism for applying the norms regulating the development of the system of national professional qualifications and the procedure for independent evaluation of qualifications based on the principles of unification and social partnership.
2. It is established that the system of legal regulation with regard to evaluation of qualifications is carried out on the relationship between the imperative observance of professional standards and the interests of participants, and the disposition of the participation procedure and the social and labor infrastructure of independent assessment of qualifications for the parties to social and labor legal relations.
3. As an optimization of the system of legal regulation of the CDD, taking into account the ranking for certain categories of employees, a legal procedure for independent assessment of qualifications is proposed. A competitive selection is proposed for qualifying (including international - Union "Worldskills Russia"), which entitles participants to obtain a certificate of qualification. For certain categories of employees, provision should be made for paragraph 10 of the Rules of the Resolution of the Government of the Russian Federation No. 1204 of the admission to the professional examination on the basis of qualification training. At the same time, it is proposed to add to the norm on the procedure for conducting a professional examination in accordance with material and technical support. In the improvement of the system of legal regulation of the CDD with respect to the independent assessment of the qualification of the "Certificate of Qualification" and "Conclusions", clarification on the legal force and the validity of the documents was proposed and the legal validity of the "Certificate of Qualification" should be legally enforced.

Bibliography

1. *Конституция Российской Федерации* (12.12.1993). Принята всенародным голосованием. Полученное 05.02.2018 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399
2. *О независимой оценке квалификации* (03.07.2016). Федеральный закон Российской Федерации № 238-ФЗ. Полученное 11.04.2018 из <http://legalacts.ru/doc/federalnyi-zakon-ot-03072016-n-238-fz-o/>
3. *О Правилах разработки, утверждения и применения профессиональных стандартов* (22.01.2013). Постановлением Правительства Российской Федерации № 23. Полученное 14.04.2018 из <http://legalacts.ru/doc/postanovlenie-pravitelstva-rf-ot-22012013-n-23>
4. *О реестре профессиональных стандартов (перечне видов профессиональной деятельности)* (29.09.2014). Приказ Министерства труда и социальной защиты Российской Федерации № 667н. Полученное 11.04.2018 из <http://classinform.ru/classifikatory/reestr-ptofstandartov-mintruda-rossii.html>
5. *Об утверждении комплекса мер, направленных на совершенствование системы среднего профессионального образования, на 2015-2020 годы и целевых индикаторов и показателей комплекса мер, направленных на совершенствование системы среднего профессионального образования, на 2015-2020 годы* (03.03.2015). Распоряжение Правительства Российской Федерации № 349-р. Полученное 14.04.2018 из <http://docs.cntd.ru/document/420257935>
6. *Об утверждении перечня профессий (специальностей, должностей) для привлечения иностранных работников, прибывающих в Российскую Федерацию на основании визы, на 2018 год* (09.01.2018). Приказ Министерства труда и социальной защиты Российской Федерации № 2. Полученное 14.04.2018 из <http://rosmintrud.ru/docs/mintrud/orders/646>

7. *Об утверждении Правил проведения центром оценки квалификаций независимой оценки квалификации в форме профессионального экзамена* (16.11.2016). Постановлением Правительства Российской Федерации № 1204. Полученное 15.04.2018 из <http://docs.cntd.ru/document/436705107>
8. *Об утверждении справочника востребованных на рынке труда, новых и перспективных профессий, в том числе требующих среднего профессионального образования* (02.11.2015). Приказ Министерства труда и социальной защиты Российской Федерации № 832. Полученное 11.04.2018 из <https://rosmintrud.ru/docs/mintrud/orders / 437>
9. *Об учреждении союза "Агентство развития профессиональных сообществ и рабочих кадров "Ворлдскиллс Россия"* (08.10.2014). Распоряжение Правительства Российской Федерации № 1987-р. Полученное 15.04.2018 из <https://rulaws.ru/government/Rasporyazhenie-Pravitelstva-RF-ot-08.10.2014-N-1987-r/>
10. *Реестр профессиональных стандартов* (2018). Реестр Министерства труда и социальной защиты включены на 2018 год. Полученное 11.04.2018 из <http://classinform.ru/classifikatory/reestr-ptofstandartov-mintruda-rossii.html>
11. *Трудовой кодекс Российской Федерации* (30.12.2001). Федеральный закон № 197-ФЗ, с изменениями от 05.02.2018. Полученное 15.04.2018 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683
12. Stolyarov, V.A. (2014). The analysis of the market in the sphere of additional business education. Collection of materials of the VI International Correspondence Scientific and Practical Conference, dedicated to the 60th anniversary of the BSTU. V.G. Shukhov. Belgorod State Technological University. V.G. Shukhov, pp.246-256. (247 p.).
13. Кочетков, В.В. (2015). Движение WorldSkills Russia как система независимой оценки квалификаций. *Современные проблемы развития образования*, с. 23-25
14. Региональный координационный центр WorldSkills Russia в Псковской области на базе "Псковский агротехнический колледж" (2018). *Регламентирующие демонстрационный экзамен документы*. Полученное 16.04.2018 из <http://wsr.psksh.ru/index.php/demonstratsionnyj-ekzamen/reglamentiruyushchie-demonstratsionnyj-ekzamen-dokumenty>

Kopsavilkums

Pašreizējā Krievijas Federācijas attīstības posmā cilvēkkapitālu sāka uzskatīt par vienu no uzņēmējdarbības aktīviem, par līdzekli ekonomikas modernizācijai un, kā liecina pasaules pieredze, ieguldījumi šajā jomā nodrošina veiksmīgu valsts attīstību un konkurētspēju. Šī mērķa īstenošanai Krievijas Federācijā izveidota Nacionālā profesionālo kvalifikāciju sistēma, kas paredz izveidot mijiedarbības mehānismu starp pilsoņiem, uzņēmējdarbības un valdības struktūrām, arodbiedrībām un profesionālajām biedrībām. Rezultātā personāla kvalifikācijas izveide, attīstība, uzkrāšana, atjaunošana, novērtēšana un aizsardzība paaugstinās Krievijas Federācijas konkurētspēju. Raksta autori izpētīja kvalifikāciju neatkarīgu novērtēšanu tiesisko regulējumu Krievijas Federācijas teritorijā, identificēja galvenās problēmas un izteica viedokli par Nacionālās profesionālās kvalifikācijas sistēmas attīstības iespējām Pleskavas reģionā.

EITANĀZIJAS IZPRATNE UN TĀS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA UNDERSTANDING EUTHANASIA AND ITS HISTORICAL DEVELOPMENT

Lelde Bartuša

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lelde_b@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Līga Mazure Dr.iur. asoc.professore*

Abstract. *There are no normative provisions on patient euthanasia in Latvia. Consequently, the situation also arises that the concept and types of euthanasia are not forbidden, which creates a situation in which every individual understands this issue in public society's freedom. Consequently, some normative acts face controversy. For example, in relation to the patient's right to life and the right to die. In the context of historical development, the concept of "euthanasia" itself appeared only at the beginning of the 20th century; in the past, it was called "easy death" or "mercy".*

Keywords: *easy death, euthanasia, killing mercy, patient.*

Ievads

Publikācijā tiek pētīta eitanāzijas izpratne un tās vēsturiskā attīstība. Autore izvēlējās šo tematu, jo tā aktuāla ir bijusi pagātnē. Aktualitāte arī ir saglabājusies līdz mūsdienām un noteikti būs arī aktuāls temats nākotnē. To varētu skaidrot, pirmkārt, ar to, ka daļai sabiedrības eitanāzija ir nepieņemam gan morāles normu robežās, gan arī reliģisko uzskatu dēļ. Līdz ar to šādā veidā veidojas vairāki sabiedrības slāņi, kuru uzskati dalās - par vai pret eitanāziju. Jau kopš seniem laikiem sabiedrība viedokļi dalās un līdz mūsdienām vēl sabiedrība nav nonākusi līdz vienotam viedoklim.

Otrkārt, sabiedrībā tiek intensīvi diskutēts par cilvēka tiesībām uz dzīvību. Vairākās valstīs ir regulējums, kas aizliedz personai ar eitanāzijas palīdzību aiziet no dzīves. Bet ir valsts, kurās ir normatīvais regulējums, kas ļauj personām aiziet no dzīves. Piemēram, Latvijā likums aizsargā tiesības uz dzīvību (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*). Tas ir noteikts Latvijas Republikas Satversmē, bet, piemēram, Luksemburgā eitanāzija ir legāla (*The Official Portal of the Grand Duchy of Luxembourg, 2017*).

Treškārt, laikam ejot uz priekšu, attīstoties tehnoloģijām un medicīnai, attīstās un parādās jaunas neārstējamas slimības, ar kurām pacientiem ir sarežģīti cīnīties un samierināties. Lai atvieglotu pacientu ciešanas, sabiedrībā tiek diskutēts par eitanāzijas legalizēšanu un pielietošanu pacientiem, pret kuriem medicīna tika pielietota un ir palikusi bezspēcīga.

Pētījuma mērķis – izpētīt eitanāzijas izpratni un tās vēsturisko attīstību, konstatējot pastāvošās problēmas, nepilnības un piedāvājot konkrētus to risinājumus.

Lai sasniegtu mērķi, autors ir noteicis šādus pētījuma uzdevumus: izpētīt eitanāzijas jēdzienu, izvērtēt eitanāzijas veidus un pazīmes, izanalizēt eitanāzijas attīstību dažādos laika periodos.

Pētījums tika veikts 2017./2018. mācību gada procesā. Tā tapšanas procesā tika pielietotas šādas pētnieciskā darba metodes: vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, gramatiskā metode, analītiskā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode, teoloģiskā metode.

Publikācijas rezultātā autores pienesums būs normatīvo aktu pantu projektu formulējumi.

Eitanāzijas jēdziens un tā tiesiskās pazīmes

Termins eitanāzijas kopumā nav jauns, ap viņu jau gadiem pastāv debātes par ētiskumu un morāli. Kā arī bez ētikas un morāles pastāv arī jautājums par likumību apzinātas dzīves izbeigšanai (*Parmar, Rathod, Parikh, 2016*). Termins eitanāzija ir iegūts no diviem grieķu vārdiem „*eu un thanatos*” burtiski tulkojot nozīmē „es un nāve” (*Olasunkanmi, 2015*), bet literāri tās nozīmi saprot kā vieglā vai maigā nāve. Tomēr vispārīgi skatot tad, eitanāzija ir cilvēka dzīves izbeigšana, lai izbeigtu ciešanas. Parasti šīs fiziskās ciešanas tiek izbeigtas no neārstējamām slimībām vai terminālā stāvokļa, kad persona pati nespēj kustēties. Tāpēc arī

literatūrā vārds eitanāzija dažreiz tiek aizstāta ar nosaukumu "mercy killing" kas latviski tulkojot nozīmē - žēlsirdības nogalināšana (Ebrahimi, 2012).

Terminu vārdnīcā, termins - eitanāzija tiek skaidrota kā 1.process, lai personai noņemtu sāpes, 2.palīdzēt vai ļaut personai mirt žēlsirdības dēļ un 3.žēlsirdības nogalināšana (Bedworth, Bedworth, 2010). Termins tiek skaidrots pakāpeniski, kas tiek iegūts veicot eitanāziju, pirmais tiek noņemtas sāpes, un otrs, trešais pacients mirst žēlsirdības dēļ. Mūsdienu zinātnē nav pat vienprātības par eitanāzijas definīciju. Jo zinātnieki pat izmanto vairākus terminu variantus, piemēram, „eitanāzija”, „ejtanāzija” un „eutanāzija” „эвтаназия, эйтаназия, эутаназия”. Lai gan patiesībā šie ir vieni un tie paši vārdi, tikai izveidoti vārdu transkripcijas veidi. Kas tika veidoti kā autore iepriekš minēja no grieķu vārdiem labā nāve (Studbooks.net,2013).

Eitanāzija tā ir darbība vai bezdarbība, kas atvieglo pacienta slimības rezultātā radītās ciešanas un izbeidz apzināti slimā pacienta dzīvi (NHS, 2017). Autoresprāt eitanāzija ir tik aptveroša tēma, kas sevī ietver ne tikai ētikas neskaidrības, bet arī juridiskas neskaidrības, kas saistīta ar personas tiesībām dzīvot vai izbeigt savu dzīvi.

Eitanāzijas veidi

Eitanāzijai tiek klasificēta vairākos veidos. Piemēram, aktīva, pasīvā eitanāzija (Euthanasie, 2014). Līdz ar to eitanāzijas veidus var klasificēt no ārstniecības personas skatupunkta, kura iedalās kā aktīva un pasīva eitanāzija. Tas ir, kad ārsts palīdz pacientam aiziet no dzīves. Bet skatot no pacienta puses brīvprātīgā vai nebrīvprātīgā eitanāzija. Tas ir, kad pacients pats labprātīgi izvēlas eitanāziju, lai atviegloti savas ciešanas vai gadījumos kad pats pacients nevar paust viedokli to dara, kāds cits viņa vietā uzskatot, ka atvieglos viņa ciešanas (Poļaks, 2015.).

Aktīvā eitanāzija ir, kas attiecas uz personas apzinātu rīcību, lai tiktu izbeigta galēji slima pacienta dzīve (Ebrahimi, 2012), to parasti ierosina personām, kurām slimības rezultātā ir radītas lielas sāpes, ar nodomu atbrīvot šīs personas no ciešanām (Olasunkanmi, 2015). Tas tiek darīts ar spēku, piemēram, pacientiem injicējot nāvējošas zāles vai ar vielu izmantošanu. Piemēram, ievadot personai nāvējošu injekciju, kā tiešu un specialu rīcību, lai izbeigtu personas dzīvību. Personai kad tiek iedota liela pretsāpju zāļu deva, šo metodi izmantojot, pacientam nav sāpju, pacientam vienkārši tie apturēta fizioloģiskā sistēma miega laikā (Vitaminov.net, 2010). Aktīvo eitanāziju var definēt arī kā jebkura veida ārstēšanu, kuru ierosina ārsts ar nolūku, lai paātrinātu personas nāves iestāšanos (Olasunkanmi, 2015). Tad var secināt, ka ārsti eitanāziju var veikt tikai īpašos apstākļos. Tas ir pacientam, kurš cieš no smagas saslimšanas un ārstniecība vairs neuzlabo veselības stāvokli (The Royal Dutch Medical Association (KNMG), 2018).

Pasīvā eitanāzija ir, kad persona apzināti atsakās no dzīvību uzturošiem medicīniskajiem līdzekļiem. Piemēram, kad persona atsakās no sirds stimulatora, kas uzturu viņu pie dzīvības. Atsakoties no tās, viņš apzinās, kādas sekas iestāsies (Mendola, 2016.). Kā arī, piemēram, pacients, kas cieš no asins vēža, var atteikties no ārstēšanas vai neuzņemt barību caur nazogastrālo mēģeni. Tādā veidā arī veicinot pasīvo eitanāziju (Esmaeilzadeh, Dictus, Kayvanpour, Sedaghat-Hamedani etc., 2010).

Brīvprātīgai eitanāzijai jau pats termins nosaka, ka tā ir pašas personas izvēlēta un nepiespiesta. Tas ir iespējams gadījumos kad pacients, kurš ir devis piekrišanu ir rīcībspējīgs pacients (to var arī izteikt vietnieks, kuru ir pilnvarojis pacients), neglābjami slims, piemēram, pacientam vairākkārtēja ārstniecība nedod vēlamo rezultātu un līdz ar to pieprasa, lai viņu nonāvē (Poļaks, 2015.).

Nebrīvprātīga eitanāzija tiek piemērota pret personām, kuras nespēj tikt uzklautas saistībā ar eitanāzijas piekrišanu. Tā tiek pielietota pret personas gribu, ja iepriekš persona nav izteikusi viedokli vai arī izteiktais viedoklis nav zināms. Kā arī šobrīd dažādu apsvērumu dēļ persona nespēj izteikti un saprast sava lēmuma nozīmi. Pie nebrīvprātīgās eitanāzijas var minēt to, ka parasti lēmums tiek pieņemts ārstniecības personai vai arī kādai citai fiziskai personai, piemēram, vietniekam izsakot subjektīvo viedokli. Tas ir apzinoties, ka persona vairs nevarēs

nekad pašprietiekami funkcionēt. Tā ir zaudējusi savu lietderību un ciešanu, neizbēgamo sāpju izbeigšana ir tikai ar eitanāzijas palīdzību (*Pojaks, 2015.*).

Sievietei grūtniecības laikā ir tiesības izteikt gribu, tas ir noteikts Pacientu tiesību likumā, kas nosaka, ka pacients var izteikt gribu jau no 14.gadu vecuma (*Pacientu tiesību likums, 2009.*), bet rodas jautājums, par augļa tiesībām uz dzīvību, kad ārsts izdara eitanāziju sievietei, kura ir stāvoklī un mirst divi pacienti. Skatot citas valstis, piemēram, Teksasā 1983.gadā tika konstatēts kādai sievietei mirušas smadzenes, bet augli sievietes ķermenī bija vesels. Ārsti nolēma sievietes ķermeni izmantot kā konteineru, lai attīstītu augli. Sieviete tika veikta grūtniecības 62 nedēļa ķeizargrieziens, bērns pasaulē ienāca ar mazu ķermeņa svaru. Uzreiz tika nogādāt inkubatorā līdz, ar ko bērns attīstījās normāli. Bērna māte pēc ķeizara tika, atslēgta no dzīvības uzturošām ierīcēm, kā rezultātā tika fiksēta viņas nāve uzreiz pēc bērna piedzimšanas. Šajā situācijā var saskatīt sabiedrības nostāju pret eitanāziju, kuri sievietei neļauj aiziet, no dzīves nogalinot sevi un bērna augli sevī. Kā arī nozīmē uzskatīt augli par priekšmetu un sievieti kā līdzekli pirmās attīstības veicināšanai. No otras puses, lai atsauktos uz sievietes tiesībām uz autonomiju, pat ja sieviete mirst, ir uzsvērt stāvokli kā indivīdam, pretēji augļa tiesībām uz dzīvību. Šīs vērtības attiecībā pret dzīvību un dabu ir savstarpēji saistītas ar cieņas kategoriju, kā cieņu pret dzīves būtību (*Menezes, Luna, 2017.*).

Eitanāzijas izpratnes vēsturiskā attīstība

Eitanāzija un pašnāvība senajos laikos attīstījās kopā. Tas ir skaidrojams ar to, ka fundamentāli tās savā starpā gāja roku rokā ar morāles normām un laiku (*Dowbiggin, 2007.*). Autore sprāt tas bija tādēļ, ka toreiz dominēja ticība, kas arī noteica savus likumus. Šobrīd tas tā nav jo, attīstoties laikam, attīstās arī citas morāles normas.

Eitanāzijas aizmetņus nedaudz jau var saskatīt Bībelē, tieši eitanāzija nav minēta, bet jautājumi kas ar to saistīti gan. Bībelē ir teikts, ka mēs nevaram nogalināt, jo tā ir nelikumīga dzīvības izbeigšana (*Slick, 2018.*). Kā arī desmit Dieva baušļos 5 bauslis nosaka, ka „Tev nebūs nokaut”. No tā izriet, ka eitanāzija ir nopietns Dieva likuma pārkāpums, jo tā jau ir personas apzināta un morāli nepieņemama nogalināšana (*BBC, 2009.*). Autore secina, ka jau tajos laikos tika runāts par to vai eitanāzija ir likumīga vai nav. Ja netika konkrēti minēti par eitanāziju tas vismaz par apstākļiem, kuros notiek personas atteikšanās no dzīvības.

Kopumā pirmie iebildumi pret eitanāziju radās no Hipokrāta zvēresta, kurā teikts: "Nevienam, kas to lūgs, es nedošu nāvējošas vielas, nedz arī došu padomu, kā īstenot šādu nodomu" (*Sargtorņa Tiešsaistes bibliotēka, 2004.*). Zvērests nosaka, ka ārstiem nevajadzētu tīši kaitēt saviem pacientiem. Ar to ir saprotams, ka viņiem nevajadzētu pasliktināt pacienta veselības stāvokli. Šobrīd zvērestam ir atrodamas vairākas versijas (*Rīgas Stradiņa universitāte, 2018.*). Autore to varētu skaidrot ar to, ka attīstoties laikam un tehnoloģijām oriģinālā versija noveco. Kā arī sabiedrība attīstoties interpretē Hipokrāta zvērestu savādāk, kas arī savā ziņā ir atkarīgs no kultūras un ticības, kādā sabiedrība ir pieradusi un dzīvo. Kā arī viens no iemesliem, ko autore varētu minēt, ka ir nepieciešamība oriģinālo versiju pielāgot katras valsts normatīvajam regulējumam.

Autore secina, ka jau no senajiem laikiem pastāv dažādi viedokļi un dažāda piekrišana saistībā ar eitanāziju. Vienā valstī tiek pieļauts un ir pilnīgi normāla rīcība personas dzīves izbeigšana - eitanāzija, kad citā valstī tā ir absolūtā morāles normu un likuma normu pārkāpšana. Vēsturiskās tendences eitanāzijas attīstībai senajos laikos liecina, ka filozofi un citi līdzgaitnieki nebija par tīšu novārdzināto vecuma vai slimību personu nonāvēšanu, bet pirmām kārtām tas bija valsts un sabiedrības interesēs. Tas ir, lai izvairītos no nelietderīga resursu šķērdēšanas, tādā veidā atbrīvojoties no liekiem aprūtinājumiem.

Viduslaikiem raksturīga ir kristietība. Tā balstījās uz to, ka par dzīvību varēja izlemt tikai Dievs (*Chauhan, 2016.*). Līdz ar to viduslaikos tika stiprināta ticība, noteicēja lielākoties bija baznīca. Kristieši cīnījās pret pašnāvību kā tās ir nesavienojamas lietas starp cilvēka labo gribu un pienākumiem pret Dievu. Akvīnas Toms mācīja katoļu mācību par pašnāvību, ka tā ir nepareiza, jo tā ir pretrunā pirmkārt pret sevi un dabisko tendenci noteicot, ka tā savaino arī

citus cilvēkus un sabiedrību kopumā, kuri ir indivīdi un līdz ar to tiek pārākta arī Dieva autoritāte pār dzīvi, kas ir Dieva dāvana (*ProCon. org, 2013*). Kā arī Akvīnas Toms norādīja, ka cilvēka pāreja no šīs dzīves uz labāku nav atkarīga no viņa patvaļīgās gribas, bet gan no Dieva gribas. Nevienam netiek ļauts sevi nogalināt, lai tikai nonāktu labāka pasaulē (*Всеукраинское объединение за право на эвтаназию, 2010*). Šajā laika periodā arī valdīja domas, ka tas ko dod Dievs, cilvēkam ir jāpieņem, jo viņš pats nevar dzīvot un savu dzīvību ir atdevis, lai mēs varētu dzīvot. Tādējādi Augustīns Aurelijs attīstīja domu par cilvēka dvēseles nemirstības ideju nemirstības un Dieva sprieduma ideju. Tas bija pilnīgs pašnāvības akta nosodījums. Svarīgs tā laika dokuments bija, kuru rakstīja Metropolīts Fotijs vēstulē Pleskavas dievkalpojuma atsaucoties uz svētajiem rakstiem – Kurš no savām rokām nomirst, vai ūdenī noslīkst, pēc svētajiem noteikumiem netiek glabāt pie baznīcas, dziedināts vai pieminēts, bet tukšā vietā, bedrē apglabāts. Svētie tēvi, to sauc par neatļautiem upuriem, kurus nedodam Dievam (*Euthanasia.com, 2014*).

Jaunajos jaunākajos laikos jau valstīs sāka parādīties normatīvais regulējums, kas noteica pacienta tiesības saistībā ar eitanāziju. Kā arī jaunie jaunākie laiki iezīmes ar Otro pasaules kara upuriem. Otrā pasaules kara laikā Hitlers un nacisti nogalināja simtiem tūkstošiem cilvēku, tas notika ar sava veida eitanāziju. Tika izmantotas gāzes kameras, narkotikas un vienkārši cilvēkiem netika dots ēdiens, tika novārdzināti bada nāvē. Tas apturēja eitanāzijas izplatību, un samazinājās interesentu skaits, kuri vēlējās eitanāziju realizēt (*Euthanasia, 2012*).

Jaunajos laikos arī var vērtēt baznīcas attieksmi pret eitanāziju. Kopš senajiem laikiem tā nav izmainījies un vēl aizvien ir noraidoša. To apliecina Romā, Vatikānā pieņemtais 1985.gada 5.maija „Eitanāzijas deklarācija”. Kura pauž noraidošo attieksmi pret eitanāziju (*Franjo Cardinal Seper, Jerome Hamer, 1980*).

Kā pirmā valsts kas pieņēma eitanāzijas legalizēšanu, kas ļāva ārstiem veikt žēlsirdības slepkavību bija Nīderlande, kura legalizēja 2002.gadā. Tai sekoja Beļģija, Luksemburga, Mehiko, Francija, Vācija, kā arī daudzi ASV štati (*Smets, Bilse, Cohen, Mette, Deliens, 2010*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Normatīvajos aktos nav definēts, kas ir eitanāzija. Šobrīd pastāv situācija, kad katrs subjekts jēdzienu eitanāzija izprot pa savam, nav vienas kopīgas interpretācijas. Autore piedāvā eitanāzijas jēdzienu šādā redakcijā:
„Eitanāzija ir process, kad ārstniecības persona ar darbību vai bezdarbību, un ar mērķi novērst pacientam fizisku traucējumu ciešanas un, lai nesagādātu pacientam papildus sāpes un ciešanas, pēc brīvprātīgi izteikta pacienta vai pilnvarotās personas lūguma izraisīta pacienta nāve.”
2. Gadījumos kad grūtniece izvēlas veikt eitanāziju, rodas diskutabls jautājums par nedzimušā bērna tiesībām. Par labu nedzimušā bērna tiesībām, ierobežotu grūtnieces gribas izteikuma brīvību. Autore piedāvā noteikt normatīvajā regulējumā augļa tiesības uz dzīvību ar šādu likuma normu:
„Grūtniecei nav tiesības izvēlēties veikt eitanāziju.”
3. Šobrīd normatīvais regulējums neparedz eitanāzijas veidus. Līdz ar to sabiedrībā pastāv kļūdaini viedokļi par eitanāzijas veidiem un to iedalījumu. Lai tiesību subjekts konkrētāk izprastu eitanāzijas veidus. Būtu nepieciešams iedalījumu uzskaitīt normatīvajā regulējumā. Autore piedāvā šādus eitanāzijas veidu jēdzienu skaidrojumus:
„Eitanāzijas veidi:
 - 1) *Aktīvā eitanāzija ir process, kuru veic ārstējošais ārsts, izraisot pacienta nāvi.*
 - 2) *Pasīvā eitanāzija ir process, kurā ārstējošais ārsts pieļauj pacienta nāves iestāšanos, neveicot dzīvības glābšanu.**Aktīvā eitanāzija dalās vēl:*
 - 1) *Brīvprātīgā eitanāzija, process, kur pacients vai pacienta vietnieks izsaka gribu par eitanāzijas veikšanu.*

2) *Nebrīvprātīgā eitanāzija, process, kad pacienta patiesā griba nav zināma eitanāzijas uzsākšanas laikā, kā arī pirms eitanāzijas uzsākšanas*”.

4. Vēsturiski eitanāzija attīstījās pakāpeniski. Piemēram, senajos laikos eitanāzijai bija atļauta pacientiem, kuri veselības stāvokļa dēļ gan garīga, gan fiziska apdraudēja sabiedrību. Viduslaiki iezīmes ar reliģiju, kur nogalināšana bija pretrunā ar Dieva gribu, jo tikai viņš varēja izlemt par personas dzīvību. Toties eitanāzija aktuāla palika jaunajos jaunākajos laikos, jo valstis sāka pieņemt normatīvo regulējumu par eitanāzijas legalizēšanu. Autore kā nākotnes vīziju saskata, ka eitanāzija attīstīsies vēl straujāk. Valstis pieņems normatīvo regulējumu par eitanāzijas legalizēšanu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Latvijas Republikas Satversme* (1922. 15. februāris). Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 6, 31.03.1994. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 15.04.2018.
2. *Pacienta tiesību likums* (2009. 17. decembris). Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 205 (4191), 30.12.2009. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 15.04.2018.
3. BBC (2009, 3 July). *Euthanasia and assisted dying*. Retrieved 29.01.2018 from http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/christianethics/euthanasia_1.shtml
4. Bedworth, D.A., Bedworth, A.E. (2010). *The Dictionary of Health Education*, 189 p. Retrieved 06.04.2018 from <https://books.google.lv/books?id=SihnDAAQBAJ&pg=PA189&lpg=PA189&dq=person+in+the+middle+eyelid+euthanasia&source=bl&ots=0my0LYR1S9&sig=VHMBpgdfHhyMjTGJdUVOpZnSkCg&hl=lv&sa=X&ved=0ahUKEwjS8tK558PaAhVer6QKHfuEAKwQ6AEIYjAL#v=onepage&q=person%20in%20the%20middle%20eyelid%20euthanasia&f=false>
5. Chauhan, S. (2016). *Euthanasia*. Retrieved 06.04.2018 from <https://www.slideshare.net/satyamchauhan921/euthanasia-65199294>
6. Dowbiggin, I. (2007). *A Concise History of Euthanasia: Life, Death, God, and Medicine*. Rowman & Littlefield, 172 p. Retrieved 29.01.2018 from <https://books.google.lv/books?id=CNigO7gMGkUC&pg=PA8&lpg=PA8&dq=euthanasia+in+the+ancients+time&source=bl&ots=Q4tTy53Hg8&sig=e0YTqHw9MN30tAvifYeqvsxtfko&hl=lv&sa=X&ved=0ahUKEwi11YHtqP3YAhVD2SwKHY2xB0EQ6AEIaDAL#v=onepage&q&f=false>
7. Ebrahimi, N. (2012). The ethics of euthanasia. *Australian Medical Student Journal*, pp.73-78. Retrieved 26.01.2018 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=dcfd148a-9bf6-4b8e-a4ed-bb23393ca3e3%40sessionmgr104>
8. Esmaeilzadeh, M., Dictus, C., Kayvanpour, E., Sedaghat-Hamedani, F. etc. (2010). One Life Ends, Another Begins: Management of a Brain-Dead Pregnant Mother - A Systematic Review. *BMC Medicine*, vol. 8. Retrieved 02.05.2018 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3002294/>
9. Euthanasia (2012). *Brief History of Euthanasia*. Retrieved 06.04.2018 from <http://iands-euthanasia.blogspot.com/2012/05/brief-history-of-euthanasia.html>
10. Euthanasia (2014). *Different Types*. Retrieved 05.02.2018 from <https://computerscience.johncabot.edu/courses/F2014CS130/ddimaggio/Pages/Types.html>
11. Euthanasia.com (2014). *The history of euthanasia*. Retrieved 18.04.2018 from <https://givethemachance-euthanasia.weebly.com/history.html>
12. Franjo Cardinal Seper, Jerome Hamer, O.P. (1980, 5 May). *Sacred Congregation for the Doctrine of the Faith, Declaration on Euthanasia*. Retrieved 17.04.2018 from http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19800505_euthanasia_en.html
13. Mendola, A. (2016). Isn't that euthanasia? *Hastings Center Report*, vol. 46 (2), pp. 9-11. Retrieved 02.02.2018 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=ec09e766-1f7d-4cea-8f97-a4dfb6bab574%40sessionmgr4008>
14. Menezes, R.A., Luna, N. (2017). Pregnancy and maternal brain death: decisions on the fetal life. *Interface*, vol. 21, no.62. Retrieved 17.04.2018 from http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S1414-32832017000300629&script=sci_arttext&tlng=en
15. NHS (2017, 29 June). *Euthanasia and assisted suicide*. Retrieved 23.01.2018 from <https://www.nhs.uk/conditions/euthanasia-and-assisted-suicide/>
16. Olasunkanmi, A. (2015). Euthanasia and the Experiences of the Yoruba People of Nigeria. *Ethics & Medicine*, vol. 31 (1), pp. 31-38. Retrieved 26.01.2018 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=44cd8819-c0c3-4c7f-ae39-3e31a38fd7fa%40sessionmgr4006>
17. Parmar, P., Rathod, S., Parikh, A. (2016). Perceptions of patients' towards euthanasia – A medico-legal perspective. *International Archives of Integrated Medicine*, vol. 3(5), pp. 20-23. Retrieved 26.01.2018 from <http://web.a.ebscohost.com>
18. Poļaks, R. (2015). *Eitanāzijas ētiskie un krimināltiesiskie aspekti*. [Promocijas darbs]. http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31324/298-51365-Polaks_Rihards_rp09143.pdf?sequence=1, sk. 05.02.2018.

19. ProCon. org (2013, 23 July) *Historical Timeline*. Retrieved 06.04.2018 from <https://euthanasia.procon.org/view.timeline.php?timelineID=000022>
20. Rīgas Stradiņa universitāte (2018). Hipokrātiskais zvērests. <https://www.rsu.lv/par-rsu/vesture/hipokrata-zverests, sk. 30.01.2018>.
21. Sargtorņa Tiesšaištes bibliotēka (2004). *Sens zvērests, kas aktuāls arī mūsdienās*. <https://wol.jw.org/lv/wol/d/r49/lp-lt/102004288, sk. 30.01.2018>.
22. Slick, M. (2018). *What does the Bible say about euthanasia?* Retrieved 29.01.2018 from <https://carm.org/bible-say-about-euthanasia>
23. Smets, T., Bilsse, J., Cohen, J., Mette, L.R., Deliens, L. (2010). Legal Euthanasia in Belgium: Characteristics of All Reported Euthanasia Cases. *Medical Care*, vol. 48, no. 2, pp. 187-192. Retrieved 04.05.2018 from <https://pdfs.semanticscholar.org/8b72/0ffbf506307d1bc2efedceede2fb6585b470.pdf>
24. The Official Portal of the Grand Duchy of Luxembourg (2017, 20 October). *Euthanasia and palliative care*. Retrieved 06.05.2018 from <http://www.luxembourg.public.lu/en/vivre/famille/fin-vie/euthanasie-soinspalliatifs/index.html>
25. The Royal Dutch Medical Association (KNMG) (2018). *Euthanasie*. Retrieved 02.02.2018 from <https://www.knmg.nl/advies-richtlijnen/dossiers/euthanasie.htm>
26. Studbooks.net (2013). *Общее понятие и виды эвтаназии*. Полученное 31.01.2018 из http://studbooks.net/1036356/pravo/obschee_ponyatie_vidy_evtnazii#47
27. Vitaminov.net (2010). *Что такое активная эвтаназия?* Полученное 01.02.2018 из http://www.vitaminov.net/rus-nurse_guide-evtnaziya-0-23988.html
28. Всеукраинское объединение за право на эвтаназию (2010). *История эвтаназии*. Полученное 06.04.2018 из <http://euthanasia.at.ua/blog/2010-10-06-1>

Summary

The author developed several suggestions for problem solving.

The normative acts do not define what euthanasia is. At present there is a situation where each subject understands the concept of euthanasia by his own; there is no single common interpretation. The author presents the concept of euthanasia in the following wording: *"Euthanasia is the process of acquiring a medical practitioner with action or inaction and in order to prevent the patient from suffering physical disturbances and to prevent the patient from suffering additional pain and suffering, upon the death of the patient resulting from a voluntary request by a patient or an authorized person."*

A pregnant woman chooses to take euthanasia raises a questionable question about the law of the unborn child. For the benefit of the unborn child, restrict the freedom of expression of the pregnant woman. The author proposes to establish in the regulatory framework the right of a fetus to life with the following norm of the law: *"Pregnant women do not have the right to choose euthanasia."*

At present, the regulatory framework does not provide for euthanasia types. Consequently, there are false opinions in the society about euthanasia types and their division. In order to better understand the nature of the euthanasia of the subject. It would be necessary to list the breakdown in the regulatory framework. The author presents the following explanations of the concepts of euthanasia types: *"Euthanasia Types:*

- 1) *Active euthanasia is the process performed by the treating physician, leading to the death of the patient.*
- 2) *Passive euthanasia is the process in which the treating physician permits the patient to die without saving life.*

Active euthanasia is divided into:

- 1) *Volunteer euthanasia, a process where a patient or a patient's deputy expresses a willingness to do euthanasia.*
- 2) *Involuntary euthanasia, a process where the true will of the patient is not known at the time of initiation of the euthanasia and before the euthanasia is initiated."*

Historically, euthanasia developed gradually. For example, in ancient times euthanasia was allowed for patients who, due to their health status, were both mentally and physically endangered by society. The medieval features of a religion, where the killing was contrary to God's will, because only he could decide on the life of a person. However, euthanasia remained current in the newer days as countries began to adopt a regulatory framework for the euthanasia

legalization. The author, as a vision of the future, sees that euthanasia will develop even more rapidly. States will adopt a regulatory framework for the euthanasia legalization.

NEMANTISKĀ KAITĒJUMA ATLĪDZINĀŠANAS KRITĒRIJI ADMINISTRATĪVAJĀS LIETĀS *NON-PECUNIARY DAMAGE CRITERIA FOR COMPENSATION IN ADMINISTRATIVE CASES*

Violetta Beinaroviča-Šeslere

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, attelio78@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: *Māris Šlakota Mg.iur. vieslektors*

Abstract. *A reward of non-pecuniary damage compensation is a remedy for personal injury. If state management during realizing the state power, touches person's rights, a legal state need to be responsible for it. Non pecuniary damage compensation amount is complicated, because it involves filling the content with concepts that are not defined by law. All factors that have an impact on the law must be evaluated and the reimbursement provided is fair and proportionate - one that gives satisfaction to the injured party, and at the same time serves also as effective means of the legal protective and arrives at the preventive aim. The actuality of the work results from the fact that the existence of an effective system of compensation is one of the essential prerequisites for strengthening trust in the state*

Keywords: *criteria, government, illegal administrative act, non-material damage, reimbursement.*

Publiski tiesiskajās attiecībās starp valsti un privātpersonu pastāv pakļautības attiecības, taču publiskā vara attiecībā uz indivīdu tiek ierobežota ar tiesību normām un indivīdam piešķirtajām procesuālajām garantijām. Valsts nes atbildību par jebkura sava orgāna rīcību, kas realizējot valsts varu, aizskar personas tiesības un intereses. Arī civiltiesību ievērošanas princips prasa, lai valsts pārvalde ievērotu civiltiesības, veicot jebkādas darbības, kas skar privātpersonu (*Briede, Danovskis, Kovaļevska, 2016., 63.lpp.*). Tā kā administratīvais akts ir valsts pārvaldes instruments un tiesības uz atlīdzinājumu ir viena no civiltiesību grupām, aktuāls jautājums ir objektīvā atlīdzinājuma došana privātpersonai par valsts pārvaldes nemantisko kaitējumu, kas nodarīts ar prettiesisku administratīvo aktu vai prettiesisku faktisko rīcību publiski tiesiskajās attiecībās.

Nemantiskā kaitējuma negatīvo seku izpausme ir atzīstama par komplicēti nosakāmu juridisku fenomenu, jo nosakot atlīdzinājumu, iestādei un tiesai ir jāvērtē gan kaitējuma tiesiskais sastāvs, gan apstākļi, kas ietekmē atlīdzinājuma apmēru un veidu. Svarīgi, lai izvēlēta risinājuma pamatā ir racionāli juridiski apsvērumi, lai nepieļautu patvaļas aizlieguma principa pārkāpumu.

Darba mērķis ir izpētīt valsts pārvaldes iestāžu ar prettiesisku administratīvu aktu vai prettiesisku faktisku rīcību nodarītā nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas kritēriju nozīmi un to piemērošanu administratīvajās lietās, konstatēt pastāvošās nepilnības un piedāvāt risinājumus nepilnību novēršanai.

Darba mērķa sasniegšanai tika izvirzīti uzdevumi: 1) izpētīt nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikumus; 2) analizēt nemantiskā kaitējuma atlīdzinājuma noteikšanas kritēriju piemērošanu administratīvajās lietās; 3) noskaidrot juridiskās personai nodarītā nemantiskā kaitējuma atlīdzinājuma īpatnības administratīvajās lietās valsts pārvaldes iestādē un tiesā.

Darba mērķa sasniegšanai izmantotas zinātniskās pētniecības metodes. Vēsturiskā metode pielietota, analizējot tiesību attīstību nemantiskā kaitējuma jomā un likumdošanas izmaiņas. Izmantojot salīdzinošo metodi, analizēta nacionālā un ārvalstu tiesu prakse, kas ļauj atklāt atlīdzinājuma kritēriju pielietošanas atšķirības. Analītiskā metode izmantota, vērtējot normatīvos aktus, tiesu prakses materiālus, kā arī tiesību speciālistu uzskatus. Darbā izmantota arī gramatiskā, teleoloģiskā un sistēmiskā metode, analizējot nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas tiesību normu saturu, to mērķi un vietu tiesību sistēmā.

Pētījums aptver periodu kopš spēkā stājies Administratīvā procesa likums līdz mūsdienām. Darba mērķa sasniegšanai veikta juridiskās literatūras, normatīvā regulējuma un tiesu prakses izpēte attiecībā uz nemantiskā kaitējuma priekšnoteikumiem un kritēriju pielietošanu. Pētījumā ir analizēti 7 tiesas nolēmumi.

Pētījuma hipotēze: valsts pārvaldes iestāžu nodarītā nemantiskā kaitējuma prettiesiskās darbības vai bezdarbības rezultātā atlīdzināšanas kritēriju sistēma ir komplicēta, vienveidīgas metodoloģijas esamība atvieglotu iestāžu un tiesu darbu un stiprinātu sabiedrības pārliecību par vienlīdzību un taisnīgumu kaitējumu atlīdzinājuma procedūrā.

Tiesības uz atlīdzinājumu pret valsti radušās salīdzinoši nesen. Tikai 19. gadsimta otrajā pusē - 20. gadsimtā tika atnesta koncepcija, ka valsts ir tiesībnespējīga un neatbild par publiskās varas aktu radītajiem zaudējumiem (*Vildbergs, Messeršmits, Niedre, 2004., 163.lpp.*). Starptautiskajā līmenī valsts atbildība virspusēji ir noteikta Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā (*Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950., 13.p.*) un Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskajā paktā par pilsoņu un politiskajām tiesībām (*Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām, 1966., 2.p.*), paredzot atbilstošu atbalstu un plašu rīcības brīvību, lai tiktu nodrošināta efektīva tiesību aizsardzība un līdzeklis tās īstenošanai (*White, Jacobs, Ovey, 2010, p. 760*).

Latvijā Administratīvā procesa likums un Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums izvērsē Satversmes 92.pantā nostiprinātas tiesības uz atlīdzinājumu, konkretizējot atlīdzinājuma procedūru par zaudējumiem, kas nodarīti ar administratīvo aktu vai iestādes faktisko rīcību (*Administratīvā procesa likums, 2001.; Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums, 2005.*).

Tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu rodas līdz ar nepamatotu tiesību aizskārumu, t.i. tādu, kam nav leģitīms mērķis, kas nav samērīgs, un kas rada pamattiesību pārkāpumu. Reāla kaitējuma esamība nepamatota tiesību aizskāruma rezultātā nav obligāta. Pietiekoši, ka persona uzskata, ka viņai ir nodarīts nemantiskais kaitējums. (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2012., Nr. SKA-603/2012*). Taču konstatējama pretruna starp Administratīvā procesa likumu, kas paredz, ka ikviens ir tiesīgs prasīt atbilstīgu atlīdzinājumu par nemantisko kaitējumu, kas viņam nodarīts ar administratīvo aktu vai iestādes faktisko rīcību (*Administratīvā procesa likums, 2001., 92.p.*), un Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumu, kas attiecas tikai uz gadījumiem, kad kaitējums nodarīts ar prettiesisku administratīvo aktu vai prettiesisku iestādes faktisko rīcību (*Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums, 2005., 1.p.*).

Personai nodarītā nemantiskā kaitējuma atlīdzinājuma tiesiskos pamatus jeb priekšnoteikumus **administratīvajā procesā veido trīs elementi**:

- valsts pārvaldes prettiesiskā rīcība (darbība vai bezdarbība);
- kaitējuma esamība;
- tiešā cēloņsakarība starp prettiesisko rīcību un kaitējumu.

Vaina, atšķirībā no civilprocesa un kriminālprocesa, nav obligāts elements, jo valsts atbildība iestājas jebkurā gadījumā, kad publisko tiesību subjekts nerīkojas atbilstoši tiesību normām. Vainojama ir amatpersonas rīcība, bet atbildība par amatpersonas rīcību nav objektīva valsts atbildība, bet gan atbildība par vainojamu rīcību (*Peine, 2002., 224.lpp.*).

Valsts pārvaldes prettiesiskā rīcība var izpausties kā darbība, izdodot prettiesisku administratīvo aktu vai veicot prettiesisku faktisko rīcību, vai arī bezdarbību, ja iestādei bija pienākums rīkoties, bet tā prettiesiski nav rīkojusies.

Administratīvā akta prettiesiskums var izpausties divējādi – materiāltiesiskais un procesuālais prettiesiskums (*Briede, 2005., 15.lpp.*). Materiāltiesiskā prettiesiskuma gadījumā iestāde nepareizi piemēro tiesību normas, kas regulē jautājumu pēc būtības, pietiekami nenovērtē faktiskos apstākļus un šādai iestādes rīcībai nevar būt attaisnojumu. Prettiesisks labvēlīgs administratīvais akts arī var būt nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas pamats, jo tiek radīts personas tiesiskās paļāvības aizskārumus (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedums, 2010., Nr. SKA-122/2010*).

Procesuālo pienākumu neizpilde arī nevar būt attaisnojama (*Danovskis, 2012.*). Ja valsts iestāde neievēro tai uzliktos termiņus un pārkāpj labas pārvaldības principu, tai ir jāatlīdzina tiesību aizskārumus uz savlaicīgu administratīvā akta izdošanu, pat, ja izdots akts ir tiesisks. Taču šādas tiesības rodas tikai gadījumā, ja iestāde noteiktā termiņā neizpilda tai ar augstākās iestādes lēmumu uzdoto procesuālo darbību. Šāda regulējuma mērķis ir veicināt privātpersonu

aktīvi aizsargāt savas tiesības un darīt zināmu iestādei, ka šāda iestādes rīcība rada, ja ne citādas, tad vismaz emocionālās neērtības (*Briede, 2013., 499.lpp.*).

Ja faktiskā rīcība izpaužas kā bezdarbība – paredzēta pienākuma neizpilde, (..) tad pietiekami konstatēt, ka iestāde šo pienākumu nav izpildījusi. Ja faktiskā rīcība izpaužas kā darbība, tad var būt grūti konstatēt rīcības prettiesiskumu (*Danovskis, 2014., 333.lpp.*).

Atzīstot kaitējuma atlīdzināšanas pienākumu, likumdevējs ir izvirzījis uzdevumu konstatēt nemantiskā kaitējuma esamību. Atšķirībā no mantiskā zaudējuma, kas pierādāms ar likumā noteiktajiem pierādīšanas līdzekļiem, nemantiskais kaitējums tiek prezumēts. Nemantiskais kaitējums būs uzskatāms par pierādītu, ja būs pierādīts personas tiesību vai interešu aizskārums.

Nosakot nodarīto kaitējumu, jākonstatē tiešā cēloņsakarība starp prettiesisko rīcību un kaitējumu - objektīvo saikni starp iestādes rīcību un tās radītajām laika ziņā sekojošām zaudējumu nodarošām sekām. Respektīvi, atlīdzināms ir tikai kaitējums, kurš ir prettiesiskās rīcības tiešās sekas. Secināms, ka nemantiskā kaitējuma cēlonis ir personas tiesību un interešu aizskārums, bet sekas personai rādītas neērtības. Bet cēloņsakarība ir tikai tāda, ka cietusī persona norāda uz neērtībām, kas radītas tiesību aizskāruma rezultātā, un pamato tās.

Pēc nemantiskā kaitējuma atlīdzinājuma tiesiskā pamata konstatācijas, nosakot atlīdzinājuma apmēru un veidu, ir jāapsver šādi kritēriji:

- tiesību un ar likumu aizsargāto interešu nozīmīgums un konkrētā aizskāruma smagums;
- iestādes rīcības tiesiskais un faktiskais pamatojums un motīvi;
- cietušā rīcība un līdzatbildība;
- citi konkrētajā gadījumā būtiski apstākļi.

Tiesa vai iestāde vadās pēc sava ieskata un spriež pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu un sekas (*Administratīvā procesa likums, 2001., 97.p., Civillikums, 1937., 1635.p.*). Tādējādi, apmēra noteikšana ir cieši saistīta ar nenoteiktajiem tiesību jēdzieniem. To konkretizācija jāveic tiesību piemērotājam (*Briede, 2008., 342.lpp.*), piepildot jēdzienu ar saturu katrā konkrētā gadījumā, ņemot vērā faktiskos apstākļus. Ir jāizvērtē visi faktori, kas ietekmēja tiesību aizskārumu, un jāpanāk, lai noteiktais atlīdzinājums ir taisnīgs un samērīgs, un sasniedz preventīvo mērķi.

Izvērtējot tiesību un ar likumu aizsargāto interešu nozīmīgumu, secīgi jānoskaidro vai ir noticis pamattiesību, tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizskārums, vai tas ir paredzēts likumā un tā īstenošana ir notikusi likumā paredzētā procesā vai nodarītais pamattiesību ierobežojums ir proporcionāls, vai attiecīgais tiesību ierobežojums sasniedz likumā noteikto mērķi, vai piemēroti atbilstošākie līdzekļi, ar ko iespējams sasniegt minēto mērķi (nepieciešamība) (*Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2016.*). Nozīmīgums ir īpaši izceļams lietās saistībā ar pamattiesību realizāciju (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2010., Nr.SKA-160/2010*).

Aizskārums raksturo nemantiskās sekas, piemēram, neērtības, dzīves baudījuma zudums, arī iespējas zaudējums, citas negatīvas tiesību aizskārums sekas, kas rastos cilvēkam sakarā ar viņa tiesību aizskārumu (*Balodis, 2011., 154.lpp.*).

Personas tiesību pārkāpuma ilgums tiesu praksē ir viens no nozīmīgākajiem faktoriem. Tas jāņem vērā salīdzināmās lietās, jo atkarībā no konkrētās lietas apstākļiem vienā lietā gadu ilgs tiesību aizskārums var netikt uzskatīts par nozīmīgu kritēriju, turpretim citā lietā nozīmīga var būt katra aizskārums diena (piemēram, iestādes prettiesiska faktiskā rīcība – videonovērošana cietuma kamerā). Tiesu praksē ir nostiprināta šāda atziņa: jo persona ilgāk pacieš savu tiesību aizskārumu, jo jāpieņem, ka tā ir mazāk ieinteresēta savu konstitucionālo tiesību aizsargāšanā (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2016., Nr. SKA-1214-2016*). Taču pārkāpuma ilgumu var ietekmēt arī pati iestāde, nepamatoti vilcinoties un neveicot kādas darbības pārkāpuma mazināšanai (piemēram, neizdarot ierakstus Iedzīvotāju reģistrā vai personas sensitīvo datu prettiesiska apstrāde) (*Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011.*).

Tiesai vai iestādei jāņem vērā arī pušu - valsts pārvaldes iestādes un cietušās privātpersonas rīcība, motīvi un līdzatbildība. Valsts pārvaldes iestādes rīcība katrā situācijā ir ierobežota iestādes kompetences un labas pārvaldības principa ietvaros. Ja tiesa konstatē, ka iestāde apzināti maldinājusi personu vai rīkojusies neattaisnojami, tad kaitējuma atlīdzinājums var būt lielāks. Pastāvot objektīvam attaisnojumam, kāpēc iestāde neizpildīja savu pienākumu pret privātpersonu, personas tiesību aizskārums nebūs būtisks.

Cietušā pienākums ir darīt visu iespējamo, lai nepieļautu vai samazinātu kaitējumu. Savlaicīga nereaģēšana uz tiesību aizskārums var liecināt, ka cietušais tiesību aizskārums uzskata par maznozīmīgu un kaitējums cietušajam nav radījis tiesību vai interešu aizskārums. Turpretim cietušā aktīva un savlaicīga rīcība, lai novērstu, pārtrauktu vai mazinātu tiesību aizskārums, apliecina cietušā subjektīvo attieksmi pret tiesību aizskārums nozīmīgumu. Personas līdzatbildība mīkstina publisko tiesību subjekta atbildību (*Briede, 2013., 952.lpp.*). Jākonstatē, kādus objektīvi saprātīgus pasākumus persona varēja un tai vajadzēja veikt, un ko persona ir veikusi. Autore uzskata, ka cietušā līdzatbildību var vērtēt arī gadījumos, kad cietušais ir atkarīgs no iestādes un ir tai pakļauts, piemēram ieslodzītais cietumā. Ja persona uzskata, ka viņa tiesības tiek pārkāptas, piemēram, prettiesiskā videonovērošana kamerā, viņš, iesniedzot sūdzības brīvības atņemšanas vietas administrācijai, var aktīvi ietekmēt, lai novērstu šo tiesību pārkāpumu.

Valsts pārvaldes iestādei vai tiesai jāapsver, vai iestādes rīcība radījusi reālas sekas, un kāds ir šo seku raksturs (novēršamās vai nenovēršamās). Kaitējuma sekas ir personai radītas neērtības (izņēmums ir personiskais kaitējums, kas rada reālu kaitējumu dzīvībai, fiziskajai integritātei, brīvībai un veselībai). Tāpat atlīdzinājums personai tiek piešķirts par tiesību aizskārums, savukārt atlīdzinājuma veids un apmērs ir atkarīgs no neērtībām, kuras personai radījis tiesību aizskārums (*Danovskis, 2012., 229.lpp.*). Turpretim iestādes neatbildēšana rakstveidā uz iesniegumu neliedz pieteicējam likumā noteiktā kārtībā aizsargāt savas tiesības (*Administratīvās apgabaltiesas spriedums, 2007., Nr. AA43-2407-07/18*).

No juridiskās metodes viedokļa taisnīga atlīdzinājuma noteikšanu sekmē salīdzināšanas un tipizēšanas metode, kas balstās uz vienlīdzības principu, proti, salīdzināmos gadījumos atlīdzinājumam jābūt līdzīgam, bet atšķirīgos – atšķirīgam. Jāņem vērā, ka nemantiskā kaitējuma apmērs nav nosakāms pilnīgi vienāds visās vienas kategorijas lietās, jo kaut nedaudz, tomēr var atšķirties katras lietas apstākļi.

Administratīvā procesa likumā jau no tā pieņemšanas brīža paredzēts, ka tiesības uz zaudējumu atlīdzību ir ikvienai personai (*Administratīvā procesa likums, 2001., 92.p.*). Taču Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā no tā stāšanās dienas 01.07.2005. līdz 06.06.2012. bija ierobežots nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas pamats juridiskai personai, nosakot, ka tai ir tiesības uz atlīdzinājumu par kaitējumu, kas nodarīts tās reputācijai, komercnoslēpumam un autortiesībām.

Latvijas tiesību vēsturē pavērsiens juridiskās personas tiesībās uz nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu notika līdz ar Satversmes tiesas 2012.gada 6.jūnija spriedumu lietā Nr. 2011-21-01, kur tika nostiprināts, ka privāto tiesību juridiskām personām, tāpat kā fiziskām personām, ir tiesības uz personiskā kaitējuma atbilstīgu atlīdzinājumu par ikvienu tām piemītošo nemantisko tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizskārums administratīvajā procesā (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2012., Nr. 2011-21-01*).

Ir diskutabls jautājums par tādu juridisku personu nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu, kas izveidoti vienas fiziskās personas īpašuma organizēšanai, lai veiktu saimniecisko darbību (individuālie uzņēmumi). Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvā departaments ir atzinis, ka zemnieku saimniecības īpašniekam ir tiesības uz morālā kaitējuma atlīdzinājumu kā fiziskai personai. Senāts pamatoja ar to, ka neskatoties uz to, ka likumā „Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību” zemnieka saimniecība ir nodēvēta par juridisku personu (*Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību, 1992.*), tomēr zemnieka saimniecība neatbilst juridiskās personas būtībai, jo zemnieka saimniecībai nav nodalīta pašai sava manta, tā ir fiziskās personas īpašuma organizēšanas forma. Autore nepiekrīt tiesas viedoklim sekojošu apsvērumu dēļ. Ja

individuālais uzņēmums stājas administratīvi tiesiskajās attiecībās, tad to subjekts ir juridiskā persona, nevis uzņēmuma īpašnieks. Un ņemot vērā, to, ka fiziskai personai nemantisko kaitējumu var nodarīt ar dzīvības, veselības, brīvības, goda un cieņas aizskārumu, tad zemnieku saimniecībai kā juridiskai personai ar šādiem aizskārumiem nemantisko kaitējumu nodarīt nevar. Autore uzskata, ka attiecībā uz individuālo uzņēmumu nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu, iestādei vai tiesai būtu jāvadās no tā kas piedalās administratīvi tiesiskajās attiecībās – individuālais uzņēmums kā juridiskā persona vai tā īpašnieks kā fiziskā persona.

Praksē spriedumi par juridiskai personai nodarītā nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu ir reti, kas pamatojams ar to, ka vēsturiski nemantiskais kaitējums asociējas ar morālo kaitējumu, ko var nodarīt tikai fiziskais personai.

Starptautiskā prakse, attiecībā uz juridiskās personas tiesībām uz nemantiskā kaitējuma atlīdzību, ir attīstīta vairāk, taču arī nav konsekventa. Subjektīvās tiesības uz reputāciju (kā tiesības uz reputācijas neaizskārumību, kā daļa no privātās dzīves neaizskārumību) kā cilvēka pamattiesības līdzvērtīgi ar tādām tiesībām un brīvībām kā vārda brīvība un viedokļa izpausmes brīvība. Darījumu reputācija tas ir sabiedrībā izveidojies fiziskās vai juridiskās personas vērtējums, kas skar personas darījumu īpašības neatkarīgi no darbības jomas. Darījumu reputācijai nodarītais kaitējums var negatīvi iespaidot juridiskās personas komerc - vai citu darbību (*Nuriev, 2013*).

Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē juridiskās personas tiesības uz taisnīgu kompensāciju (atbilstīgu tiesiskās aizsardzības līdzekli) par nemantisko kaitējumu vispārīgi atzītas tikai kopš 2000.gada sprieduma lietā “Comingersoll S.A. pret Portugāli”. Tiesa noteica, ka nosakot taisnīgu kompensāciju par nemantisko kaitējumu pastāv vairāk vai mazāk “objektīvi” vai “subjektīvi” kritēriji, kuri būtu ņemami vērā – uzņēmuma darījumu reputācija, nenoteiktība lēmumu pieņemšanā un plānošanā, kā arī, kaut mazākā mērā, neērtības, kas bija jāpacieš uzņēmuma vadībai (*European Court of Human Rights judgment, 2000, No.35382/97*).

Lai gan arī pēc šī Eiropas Cilvēktiesību tiesas sprieduma vispārīgi ir pieņemts, ka juridiskai personai var tikt nodarīts nemantiskais kaitējums un līdz ar to tiek plaši atzītas arī tā tiesības uz nemantiskā kaitējuma taisnīgu kompensāciju naudā, tomēr šajā lietā iedibinātie uzņēmumam nodarītā nemantiskā kaitējuma taisnīgas kompensēšanas kritēriji – uzņēmuma reputācija, neskaidrība lēmumu pieņemšanā vai plānošanā, traucējumi uzņēmuma vadīšanā, kā arī neērtības, kas bija jāpacieš uzņēmuma vadībai – nav kļuvuši par universāliem. Tie netiek par tādiem uzskatīti, jo, kaut gan arī tiek izmantoti vairākās Eiropas Cilvēktiesību tiesu lietās, piešķirot taisnīgu kompensāciju par nemantisko kaitējumu, praksē bieži tie netiek pielietoti, un taisnīga kompensācija piešķirta pēc taisnīguma apsvērumiem vai vienkārši pasludinot, kas ir uzskatāms par taisnīgu kompensāciju konkrētajā gadījumā (*Priekulis, 2014.*). Secināms, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē nepastāv kritēriji, ko izmantotu visos gadījumos, taisnīgi kompensējot nemantisko kaitējumu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Šobrīd Latvijas normatīvajos aktos pastāv nekonsekventa terminu - nemantiskais kaitējums, morālais kaitējums, personiskais kaitējums – lietošana. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8.pantā paredzēts, ka pastāv nemantiskais kaitējums, bet Administratīvā procesa likuma 92.pantā paredzēts personiskais un morālais kaitējums. Neskatoties uz to, ka Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma Pārejas noteikumu 7.punktā paredzēts, ka Administratīvā procesa likumā lietotie termini “personiskais kaitējums” (tāds, kas nodarīts personas nemantiskajām tiesībām un interesēm) un “morālais kaitējums” (tikai fiziskās personas ciešanas) atbilst terminam “nemantiskais kaitējums”, tas var radīt nekonsekventu tiesību normu izpratni un piemērošanu, tāpēc nepieciešams Administratīvā procesa likumā un Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā ieviest vienotu terminoloģiju.

Priekšlikums: grozīt Administratīvā procesa likuma 92.panta pirmo teikumu un izteikt to šādā redakcijā: “Ikviens ir tiesīgs prasīt atbilstīgu atlīdzinājumu par mantiskajiem

zaudējumiem vai nemantisko kaitējumu, kas viņam nodarīts ar administratīvo aktu vai iestādes faktisko rīcību”.

2. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā kritēriji nemantiskā kaitējuma atlīdzinājuma apmēra un veida noteikšanai ir vispārināti. Veicot kritēriju izvērtēšanu, tiesai un iestādei jāvadās no taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem, tādā veidā katrā konkrētā gadījumā kritēriju vērtējums var atšķirties un pagarinās dokumentu izskatīšanas termiņš.

Priekšlikums: nepieciešama vienota skaidrojošā metodoloģija nemantiskā kaitējuma atlīdzinājuma kritēriju piemērošanai, jo tas konkretizētu kritēriju piemērošanu un atvieglotu iestāžu un tiesu darbu, nosakot atbilstīgu atlīdzinājumu par nodarīto nemantisko kaitējumu apmēru un stiprinātu sabiedrības pārliecību par vienlīdzību un taisnīgumu kaitējuma atlīdzības gadījumos, kad kaitējums radies prettiesiskā administratīvā akta vai faktiskās rīcības rezultātā.

3. Valsts pārvaldes zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8.pantā ir atsevišķi reglamentēti nemantiskais kaitējums juridiskai un fiziskai personai. Fiziskai personai tas ir dzīvības, veselības, brīvības, goda un cieņas, personiskā un ģimenes noslēpuma un citu nemantisko tiesību un interešu aizskārums. Savukārt juridiskai personai tas ir darījumu reputācijas, komercnoslēpuma, autortiesību un citu nemantisko tiesību un interešu aizskārums. Tā kā nemantiskais kaitējums attiecībā uz šiem subjektiem ir ikviens tam piemītošo nemantisko tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu nepamatots aizskārums, nav pamata izdalīt atsevišķas nemantiskā kaitējuma definīcijas fiziskai un juridiskai personai.

Priekšlikums: izteikt Valsts pārvaldes zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8.pantu šādā redakcijā: “Nemantiskais kaitējums šā likuma izpratnē ir ar iestādes prettiesisku administratīvo aktu vai prettiesisku faktisko rīcību nodarīts personas nemantisko tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizskārums, kā rezultātā radušās nelabvēlīgas nemantiskās sekas”.

4. Atlīdzinājums ir cilvēktiesību aizsardzības mehānisms administratīvajā procesā. Tas nodrošina personas tiesības saņemt atbilstīgu atlīdzinājumu tiesību aizskāruma gadījumā, lai izvairītos no iestādes patvaļīgas rīcības. Atlīdzinājums jāvērtē arī kā motivācija valsts pārvaldes iestādēm rūpīgi attiekties pret saviem pienākumiem un nepieļaut kļūdas, tādējādi tiek veikta preventīva darbība iestādes patvaļas novēršanai. Ir jāizvērtē visi faktori, kas ietekmēja tiesību aizskārumu, un jāpanāk, lai noteiktais atlīdzinājums ir taisnīgs un samērīgs – tāds, kas dod apmierinājumu cietušajai personai, un vienlaikus kalpo arī kā efektīvs tiesiskās aizsardzības līdzeklis un sasniedz preventīvo mērķi.
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē nav izkristalizējušies universāli kritēriji nemantiskā kaitējuma taisnīgam atlīdzinājumam, kuri būtu pielietojami visos gadījumos, kad kaitējums tiek nodarīts juridiskai personai.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001). LR likums ar groz. līdz 01.03.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=55567>, sk.15.04.2018.
2. *Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija* (04.11.1950). Eiropas Padome. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649>, sk. 16.04.2018.
3. *Civillikums* (28.01.1937). LR likums ar groz. līdz 01.01.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk.24.04.2018.
4. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). LR likums ar groz. līdz 14.06.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk.24.04.2018.
5. *Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību* (08.01.1992.). LR likums ar groz. līdz 13.01.2015. <https://likumi.lv/doc.php?id=72428>, sk.15.04.2018.
6. *Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām* (16.12.1966). Apvienoto Nāciju organizācija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/705>, sk. 16.04.2018.
7. *Valsts pārvaldes iekārtas likums* (06.06.2002). LR likums ar groz. līdz 01.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=63545>, sk.10.04.2018.
8. *Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums* (02.06.2005). LR likums ar groz. līdz 01.03.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=110746>, sk. 10.04.2018.

9. Balodis, R. (zin. red., 2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 864 lpp.
10. Briede, J. (26.04.2005.). Administratīvā akta tiesiskums. *Jurista Vārds*, 15, 15.-16.lpp.
11. Briede, J. (red., 2008). *Administratīvais process tiesā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 774 lpp.
12. Briede, J. (red., 2013). *Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 1058 lpp.
13. Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 270 lpp.
14. Danovskis, E. (20.03.2018.). Nemantiskā kaitējuma jēdziens administratīvajās tiesībās. *Jurista vārds*, 12, 10.-11. lpp.
15. Danovskis, E. (2012). Publiskās personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikumi. *Inovāciju juridiskais nodrošinājums*. Latvijas Universitātes 70.konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 224.-229.lpp.
16. Danovskis, E. (2014). Nepamatota tiesību aizskārums jēdziens Satversmes 92.pantā. *Tiesību efektīvās piemērošanas problemātika*. Latvijas Universitātes 72.zinātniskās konferences raksts krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 328.-335.lpp.
17. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2011). *Morālā kaitējuma atlīdzināšana administratīvajās lietās. Tiesu prakses apkopojums*. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativas-tiesibas>, sk. 30.01.2018.
18. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2016). *Tiesu prakse morālā kaitējuma apmēra noteikšanā, ja kaitējums radies izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā (tiesu prakse 2007.–2016.)*. <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas>, sk. 15.04.2018.
19. Nuriev, A. (2013). The problem of compensation to legal entities for non-pecuniary damage caused by acts of public authorities and their officials. *Russian Juridical Journal / Rossijskij Juridiceskij Zurnal*, vol. 88 (1), pp. 138-144. Retrieved May 14, 2018 from <http://web.a.ebscohost.com>
20. Peine, F.J. (2002.). *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 581 lpp.
21. Priekulis, J. (26.08.2014.). Personiskā kaitējuma atlīdzinājums juridiskai personai administratīvajā procesā. *Jurista Vārds*, 33.
22. Vildbergs, H.J., Messeršmits, K., Niedre, L. (2004). *Pilsonis tiesiska valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: EuroFaculty. 1631pp.
23. White, R.C.A., Ovey, C., Jacobs, F.G. (2010). *The European Convention on Human Rights*. Fifth Edition. New York: Oxford University Press, 760 p.
24. Administratīvās apgabaltiesas 2007. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. AA43-2407-07/18. <https://www.tiesas.lv>, sk. 25.04.2018.
25. European Court of Human Rights judgment of 6 April 2000 case No. 35382/97 Comingersoll S.A. v. Portugal. Retrieved 04.04.2018 from www.hudoc.echr.coe.int
26. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2016.gada 30.novembra spriedums lietā Nr. A420520313, SKA-1214-2016. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 16.04.2018.
27. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2010. gada 18. maija spriedums lietā Nr. SKA-122/2010. www.tiesas.lv, sk. 30.04.2018.
28. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 20.aprīļa spriedums lietā Nr. A42446907, SKA-160/2010. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 16.04.2018.
29. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012.gada 4.jūlija spriedums lietā Nr.SKA-603/2012, <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/122065.pdf>, sk. 17.04.2018.
30. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012.gada 6.jūnija spriedums lietā Nr. 2011-21-01* [http://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2011-21-01](http://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2011-21-01), sk.02.02.2018.

Summary

The aim of the article is to analyse the State management authorities with the illegal administrative act or illegal effective action for the indemnification of non-material damage remediation criteria for the application of public legal relations, identifying the existing shortcomings and to propose solutions to the deficiencies.

The research problem is related to the fact that the State management authorities of the suffered damages in the law of non-material damage compensation criteria are set at a general meeting, but their full application is dependent on the reward amount. The most important non-material damage compensation determination criteria that are considered when determining the payment type and amount, have the rights and legally protected interests and the individual severity. Sub-criteria are legal and actual argument of institution action and victim's action and

participation. In each case there are also other important conditions that affect the decision on the reward adoption. The country has not developed a unified methodology for non-material damage compensation to determine the amount, but it would facilitate the authorities and courts work and make strong public confidence on equality and justice to the damage of the reward procedure, when such damage is caused by State regulatory authorities of any illegal administrative act or actual action as a result.

E-VESELĪBAS SISTĒMAS IZPRATNE E-HEALTH SYSTEM DISTRIBUTION

Ivita Bokiša

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, iva_b@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Līga Mazure Dr.iur. asoc.profesore*

Abstract. *In both Latvia and in many other countries, E-health is an already existing and functioning health care system that has also brought many problems and unclear answers to many issues of public interest. It is therefore urgent and important to look at the key features of this system and the specifics of the operation to determine how the existing situation can be rectified, which is not as brilliant as it was planned in the mass media and other sources. The research objective is to analyze the main steps of the E-health system, identify existing gaps, problems and offer concrete solutions.*

Research tasks include analyzing the concept of E-health; study the historical development of E-health; to consider the order of issuing the recipe.

Keywords: *E-health, doctor, patient.*

Ievads

Kā Latvijā, tā arī daudzās citās valstīs E-veselība ir jau pastāvoša un darbības procesā esoša veselības aprūpes sistēma, kas līdzī ir atnesusi arī daudzas problēmas un neskaidras atbildes uz daudziem iedzīvotājiem interesējošiem jautājumiem. Tieši tāpēc ir aktuāli un svarīgi izskatīt šādas sistēmas galvenās nianses un darbības specifiku, lai noskaidrotu, kā var labot pastāvošo situāciju, kas, pēc masu medijos un citos avotos pieejamās informācijas, nav tik spīdoša, kā tika plānots. Pētniecības darba mērķis ir analizēt E-veselības sistēmas galvenās iestrādes, konstatēt pastāvošās nepilnības, problēmas un piedāvāt to konkrētus risinājumus.

Pētniecības darba uzdevumos ietilpst analizēt E-veselības sistēmas jēdzienu; pētīt E-veselības izpratnes vēsturisko attīstību; izskatīt ē-receptes izsniegšanas kārtību.

Pētījums tika veikts divu mēnešu laikā. Tā tapšanas procesā tika pielietotas šādas pētnieciskā darba metodes: vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, gramatiskā metode, analītiskā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode, teoloģiskā metode.

E-veselības sistēmas jēdziens

E-veselība ir elektroniska valsts veselības aprūpes informācijas sistēma drošai, ērtai un ātrai medicīniskās informācijas uzkrāšanai un apmaiņai starp pacientu un viņa ārstniecībā iesaistītajām personām (*Nacionālais veselības dienests, 2018.*). Pētot E-veselības jēdzienu, autore secināja, ka e-veselības sistēma balstās uz veselības aprūpē izmantojamo dokumentu un dažādu datu elektronisko plūsmu, kā arī to uzskaiti un glabāšanu elektroniskā veidā. Bet dziļi saknē šī sistēma paredzēta daudziem citiem svarīgiem mērķiem, kā uzlabot veselības stāvokli, veicinot iedzīvotāja kontroli par savu veselību, samazināt pacienta patērēto laiku, paaugstināt veselības aprūpes efektivitāti, paaugstināt iedzīvotāju veselības datu ticamību un drošību u.c. (*Veselības ministrija, 2017.*), kas pēc autores domām spētu atvieglot ārstu profesionālo darbību, kā arī spētu pilnīgi apmierināt visnozīmīgākās lietotāju grupas, tas ir, pacientu vajadzības. Taču mērķu realizācijas procesā noteikti parādīsies dažādas problēmas, kas jānovērš tā, lai netiktu aizskarta vai diskriminētas iesaistītās personu grupas.

E-veselības sistēmā iedzīvotājiem ir pieejams E-darbnespējas lapas, E-receptes, personas dati, veselības pamatdati, vakcināciju dati, informācija par ģimenes ārstu, E-nosūtījumi uz konsultācijām un izmeklējumiem, ārstu slēdzieni (rezultāti), izmeklējumu rezultāti, dati par Eiropas veselības apdrošināšanas karti (turpmāk - EVAK), dažādi paziņojumi "Pastkastītē" (*Nacionālais veselības dienests, 2018.*). Pēc visa iepriekš minētā var teikt, ka E-veselībā ir pieejama plaša informācija par pacietā vajadzībām un veselības stāvokli, gan aktuālie pacientu medicīnas dati, gan ārstu ievadītie vēsturiskie dati, kas bez šaubām var būt nozīmīgi pacienta turpmākajā ārstēšanas procesā, tomēr šeit liela loma ir ārstu aktīvai sistēmas izmantošanai, lai šie dati tiktu ievadīti un visa nepieciešamā informācija pakāpeniski parādītos

sistēmā. Autore uzskata, ka liels priekšrocība ir tas, ka visu iekļauto informāciju un jaunos paziņojumus pacients var apskatīt vienuviet un nepatērējot tam pārmērīgi daudz laika, kā arī neuztraucoties par to, ka kāda svarīga vai konfidenciāla informācija tiks nozaudēta un nokļūs kādas trešās personas rīcībā, jo katram ir tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību.

E-veselības sistēmas idejas veidošanās

Šodien ārstniecība saistās ar modernām klīnikām un zinātniskos pierādījumos balstītiem medikamentiem, taču vēsturiski medicīna ir pārpilna ar dīvainām zālēm un “dziedināšanas” paņēmieniem (*Ezeriņa, 2018.*). Pēc autore domām, tieši šajos neparastajos ārstniecības veidos, piemēram, rituālos, var saskatīt E-veselības pirmās iestrādes, kad veselības aprūpe notika bez tiešas saskarsmes ar pacientu.

Senajos laikos burvji un zintnieki jau bija ierasta parādība, pat pastāvēja konkrēta reliģija, ko mūsdienās dēvē par Viku un par kuras noslēpumainajiem maģiskajiem rituāliem zināms vien pēc atstāstījuma avotos, taču ir skaidrs, ka tas mūsu tālino senču rokās bijis pārsteidzoši iedarbīgs līdzeklis, ko piekopa arī ārstniecībā. Dziedniecība, kuras pamatā ir enerģijas pārvade caur dziednieku uz pacienta enerģētisko lauku, gadu simtiem ir palīdzējusi sirgstošajiem atgūt veselību (*Ziņu portāls Latvijai, 2017.*). Piemēram, svece, jau no seniem laikiem, bija vienīgais gaismas avots, cilvēki ir ticējuši un tic, ka sveces liesmai piemīt maģiskas īpašības, jo tā satur spēcīgu uguns enerģiju Svece ir neaizstājams līdzeklis dziedniecībā, to izmanto arī cilvēki, kuri strādā ar smalkajām enerģijām (*Inrossa, 2015*).

Senie romieši mēdza teikt: “Veselā miesā – vesels gars”, un to pašu saka arī Veselības sistēma. Taču ir arī ne mazāk patiens aforisms, kas nāk no Austrumu gudrajiem: “Veselā garā - vesela miesa.” Stiprinot un pilnveidojot savu garu, cilvēks stiprina arī savu fizisko veselību. Lai iegūtu lielisku veselību, ir nepieciešams milzīgs nervu spēks, kas uzkrājas nervu šūnās (*Niši, 2002.*). Dažādu valstu svētajos rakstos var lasīt par tādu slimību ārstēšanu, kurai raksturīgs klepus, drudzis- kas netieši liecina par šīs slimības klātbūtni jau krietni daudz gadsimtus atpakaļ. Tāpat daudzi senie gleznojumi ir liecinieki tam, ka karaļi un to ģimenes locekļi ir veikuši dažādus rituālus, lai dziedinātu smagi slimos (*Rīgas Austrumu klīniskās universitātes slimnīca, 2017.*).

Autore secina, ka jau no vissenākajiem laikiem līdz viduslaikiem liela loma ārstniecībā bija tieši pastarpinātai ārstniecībai, ko varētu dēvēt kā dziedināšanu ar dažādu enerģiju un rituālu palīdzību, vēlāk jau tika pētīti arī slimību rašanās cēloņi, kur jau pēc iespējas piemēroja noteiktai slimībai piemērotas ārstēšanas metodes, vai tādas metodes, kuras izmanto slimībās pie līdzīgu simptomu novērošanas. Bet tāpat vēl tika piemēroti ē-veida ārstniecības veidi, kur mēģināja ārstēt dziedināšanas ceļā.

Par dziedniecām senatnē izmantoja pirtis, tur notika dzemdības, tika veiktas ārstniecības procedūras. Pirmie klostera hospitāļi Rīgā tika dibināti 13. un 14.gs., pirmā aptieka Rīgā - 1357.gadā. Viduslaikos mācīti mediķi ārstēja tikai iekšķīgas slimības, ar ķirurģiju nodarbojās pirtnieki un bārddziņi. Ap 1736. gadu Rīgā tika atvērta Anatomijas teātris, kur mācījās ķirurģi un vecmātes. 1803.gadā ārsti O. Hūns un J. Ramms izveidoja Rīgā baku potēšanas institūtu (*Hirša, 2007.*). Līdz ar to var apgalvot, ka pastāvošie sociālie apstākļi un jaunu sistēmu veidošanās sekmēja ārstniecības attīstību un turpmākās medicīnas perspektīvas.

Pēc tā jau 19.gs. pakāpeniski tika dibinātas ārstniecības iestādes, pēc kā jau 20.gs. sākās straujš zinātnes uzplaukums un medicīna sāka attīstīties dažādos virzienos, līdz ar to rituālā dziedniecība pamazām tika nostādīta otrajā plānā (*Hirša, 2007.*). Bet neskatoties uz jauno un jaunāko laiku medicīnas līmeni un medicīnas iespējām, kas ar katru gadu pārsteidz arvien vairāk, nevar aizmirst par seno laiku medicīnas atziņām, kas ir pamats mūsdienu medicīnai un ir aktuāli pat šobrīd. Var teikt, ka pamatojoties uz seno laiku gudrībām ir attīstījusies e-veselības izpratne, kas ir novedusi medicīnu tādā līmenī, kas tagad atspoguļojas jau ieviestajā un darbības procesā esošā E-veselības sistēmā, kas paver daudzas priekšrocības veselības aprūpē.

Pasaulē pēdējo gadu laikā iedzīvotāju novecošanas rādītājs ir ievērojami pieaudzis. Pakāpeniska fizisko un kognitīvo prasmju samazināšanās neļauj vecāka gadagājuma cilvēkiem dzīvot patstāvīgi un veikt ikdienas dzīves pamatdarbības. Iespējamais risinājums šim jautājumam ir izstrādāt mājās ieviestās e-veselības uzraudzības sistēmas, kuras rezultātā tiek radītas veselīgas viedās mājas. Tā var uzraudzīt pacientu darbību un nodrošināt veselības aprūpes pakalpojumus mājās, jo īpaši cilvēkiem ar hroniskām slimībām. Tādējādi viņi var aizkavēt to ievietošanu iestādēs, piemēram, pansionātos un slimnīcās. Tradicionālās uzraudzības sistēmas mēdz pārvaldīt visus jūtamus datus ar beznosacījumu apstrādi. Lielākā daļa no viņiem pieņem pastāvīgu uzraudzības stratēģiju, kas negatīvi ietekmē resursu izmantošanu un lēmumu atbilstību. Šāda ilgtermiņa uzraudzība patērē uzglabāšanu, patērē enerģiju vairākiem sensoriem un izlietnēm, palielina skaitļošanas izmaksas, kas nepieciešamas datu analizēšanai, un palielina tīkla lietojumu, kas izraisa pārvades kļūmes. Liela apjoma datu apstrāde var arī pasliktināt sistēmu, izraisot atbilstošus un ātrus lēmumus. Lai uzlabotu datu pārraides ticamību un augstas satura konteksta informācijas pieejamību, ir nepieciešams noteikt efektīvus datu apkopošanas un filtrēšanas mehānismus, kas tiek piemēroti ar nosacītu shēmu (*Mshali, 2018, p. 1-19*).

E-receptes izsniegšanas kārtība

Apskatot E-veselības darbības kvalitāti un efektivitāti Latvijā, pēc sistēmas ieviešanas, uzreiz ir parādījušās un tiek spraiģi diskutēts par E-veselības nepilnībām. Autore vēlas apskatīt visvairāk apspriesto un visplašāk pielietoto e-recepti, kas ir viens no galvenajiem sistēmas elementiem, ko Latvijā izmanto pilnā sparā, līdz ar to sākumā būtu jāapskata e-receptes paredzētās priekšrocības, kas ir:

- Ērtums. Nav jāuztraucas par ārsta rokkraksta salasīšanu vai receptes nozaudēšanu.
- Kvalitatīvāka ārstniecība. Pacientam un ārstējošajiem ārstiem E-veselības sistēmā ir pieejamas visas izrakstītās e-receptes (tajā skaitā tās, kuras ir izmantotas).
- Informācijas pieejamība. Mazinās iespēja pacientam izrakstīt nesaderīgas zāles vai nozīmēt liekus izmeklējumus (*Latvijas Republikas E-veselības sistēma, 2018.*).

Kā arī pacienti var būt droši par informācijas uzglabāšanu un apriti, par piekļuvi informācijai, saglabājot konfidencialitāti, kas notiek saskaņā ar noteikumiem par vienoto veselības nozares elektronisko informācijas sistēmu (*Noteikumi par vienoto veselības nozares elektronisko informācijas sistēmu, 2014.*).

Taču parādās daudzas vispārīgas un, galvenokārt, no apkārtējiem apstākļiem atkarīgas problēmas, kas traucē kvalitatīvai e-receptes izrakstīšanai un pielietošanai, pie tādām var minēt:

- Nozīmīgs lietotāju daudzums tā arī apmierinošā līmenī neprot strādāt ar e-veselību, lai gan internetā ir atrodami e-veselības apmācību materiāli un ir zināms, ka ir notikušas apmācības, kam par iemeslu ir ne tikai ar pašiem lietotājiem saistīti iemesli, bet arī apmācības materiālu un apmācību procesa kvalitāte.
- Visa cita starpā ne farmaceiti, ne ārsti un, pats galvenais, ne pacienti nemaz nezina kā rīkoties noteiktu problēmu gadījumā. Piemēram, kas ir jādara pacientam, ja aptiekā viņam izrakstīto e-recepti neatrod, un kas šai gadījumā jādara farmaceitam.
- E-veselības sistēmas biežā nepieejamība, lēna darbība. Iespējama ir arī sistēmas nesaderība ar lokālajiem datoriem un interneta pieslēgumiem, kā arī iespējams atsevišķiem ārstiem un aptiekām vispār nav interneta pieslēguma.
- E-receptei tiek uzģenerēts speciāls ID numurs, kurš ir jāizmanto gadījumos, kad zāles izņem cita persona, arī pēc šī numura ir problēmas atrast e-recepti.
- E-veselības sistēmas neizpratnes vai dažādu problēmu gadījumā izveidots Lietotāju atbalsta dienests, bet diemžēl persona var būt spiesta gaidīt savienojumu ar operatoru līdz pat 10 minūtēm (*Prūsis, 2018.*).

Apskatot E-receptes darbības procesu un tajā pastāvošās problēmas, var secināt, ka šo problēmu sekas var būt gan e-receptes neizrakstīšana vai arī ļoti ilgs ārsta un pacienta laika un

enerģijas patēriņš, kā arī radīta liela un lieka nervu sistēmas noslodze, kā rezultātā cieš pacienti un kas pie noteiktiem apstākļiem var izraisīt arī smagas sekas.

Pēc plašsaziņas līdzekļos atrodamās informācijas, sistēmas darbības analīzi un uzlabojumus veic īpaši izveidota komanda, kurā ietilpst gan Nacionālā veselības dienesta (turpmāk - NVD), gan Veselības ministrijas informācijas un komunikācijas tehnoloģiju jomas speciālisti. Vienlaikus ka zāļu recepšu un darbnespējas lapu saņemšana iedzīvotājiem tiek nodrošināta arī sistēmas darbības traucējumu gadījumos. Ja sistēmas darbības, interneta traucējumu vai citu tehnisku iemeslu dēļ ārsts nevar izmantot E-veselības sistēmu, viņš ir tiesīgs izrakstīt pacientam recepti papīra formā. Šīs receptes elektronizēšana jeb ievade E-veselības sistēmā tiek veikta aptiekā, tiklīdz tas ir iespējams. Savukārt, ja nepieciešams atvērt darbnespējas lapu, ārsts var veikt atzīmi par tehniskiem traucējumiem pacienta medicīniskajā dokumentācijā un atvērt e-darbnespējas lapu nākamo piecu darba dienu laikā, norādot E-veselības sistēmā darbnespējas perioda pirmo dienu (*Nacionālais veselības dienests, 2018.*).

NVD aicina ārstniecības personas šī gada maijā kompensējamo zāļu receptes izrakstīt uz papīra receptšu veidlapām vai, izrakstot e-recepti, papildus izsniegt pacientam ārsta parakstītu e-receptes izdrukā. Uzrādot aptiekā papīra receptes veidlapu vai e-receptes izdrukā, nepieciešamās zāles iedzīvotāji varēs iegādāties arī E-veselības sistēmas traucējumu gadījumā (*Nacionālais veselības dienests, 2018.*). Viss iepriekš minētais apliecina tikai to, ka E-veselības sistēma vēl nav gatavs produkts, ko varētu izmantot ar pilnu atdevi, neradot nevajadzīgas problēmas un neapgrūtinātu personas, kuras ir spiestas ar to darboties.

Neskatoties uz centieniem atvieglot pastāvošo situāciju, tiek patērēts neiedomājami daudz laika, lai pastāvošās problēmas novērstu neskarot šajā procesā iesaistītās personas. Un galvenais ir tas, ka labojot kādu konkrētu situāciju, netiek uzlabota pati sistēma, nav nekādas pārliecības, ka tas neatkārtosies. Svarīgi ir tas, ka problēmas tiek risinātas tikai tad, kad tās parādās un tajā laikā parādās vēl citas un tam visam ir nepieciešams ļoti daudz laika, līdz ar to uzreiz bija jāveic pārbaudes visās aptiekās, iestādēs, kur notiek darbs ar šo sistēmu, lai novērstu nākotnē iespējamās problēmas. Tagad jau būtu pārāk. Protams, būtu pārāk kategoriski apgalvot, ka ir jāpārtrauc E-veselības sistēmas darbība, jo tas radītu vēl vairāk problēmu reizē, tomēr ir jāiesaista vēl vairāk atbilstošu speciālistu, lai novērstu vismaz primitīvos apstākļus, kas kavē E-sistēmas lietošanu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Apskatot E-veselības jēdzienu autore secināja, ka Latvijas normatīvais regulējums neparedz E-veselības jēdziena skaidrojumu, tas ir pieejams Veselības ministrijas mājaslapā, kas satur tikai jēdziena vispusīgu izklāstu, kas neatklāj sistēmas darbības galvenos aspektus, tajā tiek minēta norāde uz Nacionālā veselības dienesta mājaslapu, kur jau jēdziena definējums ir plašāks, bet tik un tā to izlasot nerodas skaidrs priekšstats par to, kas tieši ir E-veselība, kādam konkrētam mērķim tā kalpo un kāda informācija tajā tiek apkopota. Autore uzskata, ka būtu jāmaina E-veselības jēdziena definējums šādā redakcijā: "E-veselība ir elektroniska valsts veselības aprūpes informācijas sistēma, kura nodrošina drošu, ērtu un ātru medicīnisko personas datu ievadi nepieciešamo dokumentu izrakstīšanai, glabāšanai un izmantošanai ārstniecības nolūkos".
2. Senajos laikos un viduslaikos nepastāvēja nekādas elektroniskās veselības aprūpes sistēmas, nedz normatīvais regulējums neparedzēja nekādas iestrādes saistītas ar E-veselību kā pastāvošu sistēmu, agrāk E-veselību varētu dēvēt kā dziedināšanu ar dažādiem rituāliem un maģiju, bet iestrādes jau veidojās pastarpinātai ārstniecībai, neizmantojot pacienta un ārsta tiešu kontaktu. Tikai jaunākajos laikos tika izstrādāti noteikumi Par vienoto veselības nozares elektronisko informācijas sistēmu, kas tajā laikā vēl praktiski nedarbojās. Pētot dažādus avotus, var secināt, ka jau tagad uzsāktā E-veselības sistēmas lietošana nesniedz tik lielus un pārsteidzošus rezultātus, kā tas bija plānots, līdz ar to ir jāattīsta iepriekš radušās idejas, attīstot arī normatīvo regulējumu šajā jomā, jo pašlaik spēkā esošie noteikumi vairāk

aizsargā un regulē piekļuvi sistēmai, datu un informācijas apmaiņu tajā, tas nespēj nodrošināt sistēmas tehnisko darbību.

3. Apskatot E-receptes izrakstīšanu un izmantošanu, var secināt, ka pastāvošo problēmu rezultātā e-receptes daudzkārt nemaz netiek izrakstītas vai arī tas notiek ļoti ilgi un patērē daudz enerģijas, kā arī tiek radīta liela un lieka nervu sistēmas noslodze, kā rezultātā cieš pacienti. Un galvenais ir tas, ka labojot kādu konkrētu situāciju, netiek uzlabota pati sistēma, nav nekādas pārlicības, ka tas neatkārtosies. Līdz ar to ir jāiesaista vēl vairāk atbilstošu speciālistu, lai novērstu vismaz primitīvos ārējās vides apstākļus, kas kavē E-sistēmas lietošanu. Pirmkārt, jau būtu jānodrošina katra ārstniecības iestāde ar kvalitatīvu interneta pārklājumu un katrā reģionā izveidot interneta piekļuves punktu tiem, kuriem tas nav pieejams dzīvesvietā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Noteikumi par vienoto veselības nozares elektronisko informācijas sistēmu* (11.03.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 134. <https://likumi.lv/doc.php?id=264943>, sk. 28.04.2018.
2. Dzemiņko, H. (2001). *Enerģētiskā medicīna*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds. 182 lpp.
3. Ezeriņa, T. (14.02.2018.). *13 jokainas vēsturiskas ārstniecības metodes*. <http://www.young.lv/lv/13-jokainas-vesturiskas-arstniecibas-metodes/>, sk.01.05.2018.
4. Hirša, S. (2007). *Latvijas enciklopēdija. 4.sējums*. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība.
5. Inrossa (03.01.2015.). *Sveces spēks*. <http://inrossa.blogspot.com/2015/03/sveces-speks.html>, sk. 04.04.2018.
6. Latvijas Republikas E-veselības sistēma (2018). *E-recepte*. <https://www.eveseliba.gov.lv/sakums/e-recepte>, sk. 07.04.2018.
7. Mshali, H., Lemlouma, T., Magoni, D. (2018). Adaptive monitoring system for e-health smart homes. *Pervasive and Mobile Computing*, vol.43, pp. 1-19. Retrieved 05.02.2014 from www.sciencedirect.com
8. Nacionālais veselības dienests (02.05.2018.). *Turpinās aktīvs darbs pie E-veselības traucējumu novēršanas*. <http://www.vmnvd.gov.lv/lv/aktualitates/804-turpinas-aktivs-darbs-pie-e-veselibas-traucejumu-noversanas>, sk. 03.05.2018.
9. Nacionālais veselības dienests (27.04.2018.). *E-veselības sistēmas uzlabošanas laikā ārstus aicina izsniegt receptes papīra formā*. <http://www.vmnvd.gov.lv/lv/aktualitates/806-e-veselibas-sistemas-uzlabosanas-laika-arstus-aicina-izsniegt-receptes-papira-forma>, sk. 04.05.2018.
10. Nacionālais veselības dienests (07.03.2018.). *E-veselība*. <http://www.e-veseliba.gov.lv/lv/e-veseliba/iedzivotajiem/kas-e-veseliba-pieejams-iedzivotajam>, sk. 25.04.2018.
11. Niši, K. (2002). *Veselības zelta likumi*. Rīga: Latvijas ekoloģiskās izglītības apgāds "Vieda".134 lpp.
12. Prūsis, I. (15.01.2018.). *Par e-veselības problēmām jeb cik cilvēku dzīvības prasīs e-veselības ieviešana un ekspluatācija?* http://m.pietiek.com/raksti/par_e-veselibas_problemam_jeb_cik_cilveku_dzivibu_prasis_e-veselibas_ieviesana_un_ekspluatacija, sk. 26.04.2018.
13. Rīgas Austrumu klīniskās universitātes slimnīca (28.02.2017.). *Tuberkulozes vēsture*. <https://www.aslimnica.lv/lv/content/tuberkulozes-vesture>, sk. 24.04.2018.
14. Veselības ministrija (20.01.2017.). *E-veselība*. <http://www.vm.gov.lv/lv/nozare/eveseliba1/>, sk.12.04.2018.
15. Ziņu portāls Latvijai (31.03.2017.). *Maģiski rituāli, kas vieno burvjus, magus un priesterus*. <http://www.la.lv/paganiem-un-kristiesiem-katram-sava-magija>, sk. 28.04.2018.

Summary

When looking at the concept of e-health, the author concluded that the Latvian regulatory framework does not provide an explanation of the concept of E-health. The definition available on the National Health Service website does not provide a clear idea of exactly what E-health is, what kind of service it serves and what information is being collected. The definition of E-health should be changed in the following wording: "E-health is an electronic national health information system that provides for the safe, convenient and prompt entry of medical personal data for the purpose of prescribing, storing and using for medical purposes the necessary documents".

In the old days and in the middle ages, there were no electronic health systems, nor was the regulatory framework foreseen, but the preparations were already formed for mediation without the direct contact between the patient and the doctor. Only in recent times, regulations were developed on a single health electronic information system, which at the time was still not

working in practice. By studying various sources, it can be concluded that the implementation of the already started E-health system does not produce as great and surprising results as it was planned, hence the need to develop the ideas developed earlier, also developing the regulatory framework in this area, as the rules currently in force are more protective and regulates access to the system, the exchange of data and information in it, it is not able to ensure the technical operation of the system.

Looking at the issue and use of the E-prescription, it can be concluded that the e-recipes are not written or consumed a lot of energy, as well as a large and redundant nervous system burden that causes patients to suffer as a result of existing problems. And the main thing is that correcting a particular situation does not improve the system itself, there is no certainty that this will not happen again. Firstly, every healthcare institution should already be provided with high-quality Internet care and in each region create an Internet access point for those who are not available at their place of residence.

AUDŽUĢIMENES IZPRATNES VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA UN TĀS VEIDI

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE FOSTER FAMILY'S UNDERSTANDING AND ITS TYPES

Tatjana Bondarenko

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Tatjana1944@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Līga Mazure Dr.iur. asoc.profesore*

Abstract. *In the paper are researched the historical origins of the development of the foster families. The definition of foster family and its development, the lack of the amount of power of foster family are researched. The necessary solving of the improvement the situation is offered. The kinds of foster family are inspected as the kinds of foster families which do not have the legal regulation for its power and there is a necessity of the introduction of new specialized foster families. The statistical data were researched and it was found necessary to accelerate and facilitate the removal of family members removed from the foster family after the introduction of a single foster family register, so that children are not placed in institutionalized out-of-home care.*

Keywords: *child, foster family, out-of-family care.*

Ievads

Bērna pilnvērtīgas dzīves sastāvdaļa ir ģimene, kurā bērns ir vecāku aprūpēts, jo bērnam nepieciešama vecāku mīlestība un gādība. Bez vecāku gādības palikušiem bērniem bieži ir bioloģiskie vecāki, tie ir bērni, no kuriem mātes atteikušās līdz ar piedzimšanu un bērni, kuru vecākiem atņemtas bērna aizgādības tiesības. Sabiedrībā dzīvo liels bērnu skaits, kas atrodas valsts aprūpē. Vairums bērnu aprūpes centros nonāk no nelabvēlīgām ģimenēm un jau no mazotnes ir izjutuši, kas ir alkoholisms un vardarbība. Šādiem bērniem valsts nodrošina ārpusģimenes aprūpi.

Audžuģimenes izpēte ļoti aktuāla, jo valsts noteikusi bērnu aprūpi un intereses par prioritārām. "Sabiedriskā morāle var būt ne tikai mēraukla jau pastāvošu tiesību normu saturs izpratnei. Reizēm likumdevējs, radot jaunas tiesību normas, sekmē sabiedriskās morāles attīstību noteiktā virzienā. Sabiedriskās morāles pārmaiņu dēļ nereti rodas nepieciešamība veidot jaunas tiesību normas, lai regulētu noteiktas sociālās parādības. Tad likumdevēji tikai reaģē uz pārmaiņām sabiedrības uzskatos. Civiltiesību sfērā sabiedriskās morāles izmaiņām vislielākā ietekme bijusi uz ģimenes tiesībām" (*Balodis, 2007., 19. lpp.*). Vienā gadījumā sabiedrība tiek vadīta ar likumu palīdzību ievirzot viņu vajadzīgajā virzienā, bet otrā gadījumā likumdevējs reaģē un sabiedrība rada nepieciešamību pēc jaunu tiesību normu pieņemšanas. Gadījumā, kas attiecas uz audžuģimeni, likumdevējs un sabiedrība vienoti darbojas bērnu tiesību aizsardzības jomā, cenšoties nodrošināt, lai bērni, kas palikuši bez vecāku gādības nenonāktu institucionālā aprūpē, bet viņiem būtu iespēja augt ģimeniskā vidē, ko var nodrošināt aizbildņi, adopcija un audžuģimenes. To apliecina, ka 2017.gada nogalē labdarības maratonā "Dod pieci" tika vākti līdzekļi jaunizveidotajai atbalsta programmai "Plecs". Programma sniegs atbalstu tiem, kuri vēl apsver iespēju kļūt par audžuvecākiem, adoptētājiem vai aizbildņiem, kā arī tiem, kuri jau šobrīd uzņēmušies rūpes par bērniem no bērnu nama (*Dod pieci, 2017.*).

Raksta mērķis ir analizēt audžuģimenes jēdziena un veidu attīstību, meklēt nepilnības un problēmas, piedāvāt konkrētus risinājumus.

Savā rakstā autore izvirza uzdevumu analizēt audžuģimenes jēdzienu un vēsturisku attīstību.

Rakstā tika izmantotas semantiskā, gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā, teleoloģiskā, salīdzinošā un analītiskā metode.

Audžuģimenes jēdziens

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1.panta 3.punktā norādīts, ka audžuģimene ir ģimene vai persona, kas nodrošina aprūpi bērnam, kuram uz laiku vai pastāvīgi atņemta viņa ģimeniskā

vide, vai kura interesēs nav pieļaujama palikšana savā ģimenē, līdz brīdim, kad bērns var atgriezties savā ģimenē, vai, ja tas nav iespējams, tiek adoptēts, viņam nodibināta aizbildnība vai bērns ievietots bērnu aprūpes iestādē (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998.*). No minētā secināms, ka bērna audžuvecāki īsteno aprūpes tiesības līdz brīdim, kad bērns var atgriezties savā ģimenē vai, ja tas nav iespējams, tiek adoptēts, viņam nodibināta aizbildnība vai bērns ievietots bērnu aprūpes iestādē.

Audžuģimenes funkcijas ir bērnu aprūpe, bet praktiski tie veic bērnu pārstāvniecību sadarbību ar iesaistītajām institūcijām, nodrošina psihosociālo rehabilitāciju, sadarbojas ar vecākiem, atveseļo (*Sociālo pakalpojumu aģentūra, 2016.*). Audžuvecāki pēc būtības veic aizbildņa un bioloģiskā vecāka funkcijas ar diviem izņēmumiem, tas ir, pilnvaru apjomā un audžuvecāku statusa iegūšanas kārtībā.

Civillikuma 177.panta ceturtajā daļā ir norādīts, ka aprūpes tiesības nozīmē bērna uzturēšanu, tas ir, ēdiena, apģērba, mājokļa un veselības aprūpes nodrošināšanu, bērna kopšanu un viņa izglītošanu un audzināšanu (garīgās un fiziskās attīstības nodrošināšana, pēc iespējas ievērojot viņa individualitāti, spējas un intereses un sagatavojot bērnu sabiedriski derīgam darbam) (*Civillikums, 1937.*). Bet atbilstoši Civillikuma 177.panta otrajai daļai, aizgādības tiesības ir plašāks jēdziens un ietver vecāku tiesības un pienākumu rūpēties par bērnu un viņa mantu; kā arī tiesības un pienākumu pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās (*Civillikums, 1937.*). Līdz ar to ir nošķirami jēdzieni aizgādības tiesības un aprūpes tiesības, tā kā ir atšķirīgs to pilnvaru apjoms, ko var īstenot aizbildņi un audžuvecāki. Līdz ar to audžuvecāki nevar būt bērna likumiskie pārstāvji. Turklāt, arī Bāriņtiesu likuma 17.panta 10.punkts noteic, ka bāriņtiesa pārstāv audžuģimenē ievietota bērna personiskās un mantiskās intereses un tiesības (*Bāriņtiesu likums, 2006.*). Civillikumā nav definēts, kas ir audžuģimene, tāpēc Civillikums jāpapildina ar audžuģimenes definīciju izslēdzot to no Bērnu tiesību aizsardzības likuma.

Audžuvecāku atbildība ir tāda pat kā bioloģisko vecāku un aizbildņu atbildība. To apstiprina arī tiesu prakse izskatot sūdzību par administratīvo atbildību par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 173.pantā paredzētā pārkāpuma izdarīšanu. Izskatot lietu sakarā ar sūdzību tiesa secināja, ka audžuģimene, uz bērna atrašanās laiku tajā tiek uzskatīta par vecāku aizstājējiem, jo audžuģimenei līdzīgi kā vecākiem ir pienākums, nodrošināt bērnam aprūpi (veselības aprūpi, audzināšanu un izglītību). Ievērojot minēto, tiesa secināja, ka uz audžuģimeni, kamēr bērns atrodas viņas aprūpē, gulstas galvenā atbildība par bērna audzināšanu, lai audzinātu bērnu par iecietīgu personu, kas ievēro vispārpieņemtās uzvedības normas un ciena citus cilvēkus un tiesības (*Jēkabpils rajona tiesas spriedums, 2015., Nr. 116015115*). Tātad no iepriekš minētā redzams, ka audžuģimene veic vecāku aizstāšanas funkcijas, tas ir bērna veselības aprūpi, audzināšanu un izglītošanu, bet audžuģimenēm nav piešķirtas tiesības būt, uz to brīdi, kamēr bērns atrodas ģimenē, par bērna likumisko pārstāvi. Neskatoties uz to, ka bērna intereses un vajadzības vislabāk pārzina personas, ar kurām bērns kopīgi pavada ikdienu, audžuģimenē esošā bērna personiskās un mantiskās intereses un tiesības aizstāv bāriņtiesa.

Kopumā pagājušajā gadā ārpusģimenes aprūpe tika nodrošināta 6669 bērniem. No tiem 1173 bērni, jeb 18% atradās audžuģimenēs, 4459 bērni jeb 67% atradās aizbildnībā, bet 1037 bērni jeb 15% atradās aprūpes iestādē. Salīdzinoši: 2016.gadā audžuģimenēs atradās 1193 bērni jeb 17% no visiem ārpusģimenes aprūpē nonākušajiem, aizbildnībā – 4548 bērni jeb 65%, savukārt iestādēs – 1216 bērni jeb 18% (*LSM.lv ziņu redakcija, 2018.*).

Audžuģimenes veidi

Attīstoties sabiedrībai mainās tās vērtības un morāle, tiek par pieņemamiem jauni ģimeņu veidi, kas iepriekš nebija pieņemami sabiedrībai. “Ģimenes tiesības ir tā vispārējo civiltiesību apakšnozare, kas laika gaitā, it sevišķi kopš 20.gadsimta, piedzīvojuši vislielākās izmaiņas. Tas izskaidrojams ar to, ka sociālo apstākļu un sabiedrības morāles izmaiņu rezultātā ļoti mainījies pati ģimene un ar to saistītais laulības institūts. Līdz pat 20.gadsimta sākumam

tradicionālajā ģimenē parasti ietilpa vairāk nekā divas paaudzes, kas dzīvoja zem viena jumta. Tas bija nepieciešams, lai uzturētu ģimenes uzņēmumu, galvenokārt lauku saimniecību, un materiāli nodrošinātu vecākos ģimenes locekļus” (*Balodis, 2007., 36. lpp.*). Mainoties un attīstoties ģimenes jēdzienam, mainījās un attīstījās bērnu ārpusģimenes aprūpes modelis.

Vissenākais audžuģimenes veids ir, kad bērnu pieņem audzināšanā laulāto pāris vai viena persona. Audžuģimenes iedalāmas atkarībā no audžuvecāku skaita vai bērns atrodas vienas personas vai laulātā pāra aprūpē.

Otrs audžuģimeņu iedalījums ir pēc audžuģimeņu skaita noteiktā teritorijā, vai tā ir viena ģimene vai vairākas audžuģimenes apvienotas vienā ciematā. Pēc Otrā pasaules kara bija tūkstošiem bērnu, kuri bija palikuši bez vecākiem, mājas, bez vecāku gādības un aprūpes. Jau toreiz medicīnas students H.Gmainers bija pārliecināts, ka ģimeniska vide bērnam dod daudz labāku pamatu, uz kura veidot turpmāko dzīvi, nekā bērnu namā. Viņa filozofijas pamatā ir četri pamatprincipi: mamma, brāļi un māsa, ģimene un ciemats. Uz šiem pamatprincipiem balstās aprūpe SOS bērnu ciematos (*Latvijas SOS Bērnu ciematu asociācija, 2018.*). SOS ciematos bērnu aprūpe notiek ģimeniskā vidē ar audzumammu, ir ģimenes kurās ir gan audzumāte, gan audžutēvs. Latvijā SOS ciemati darbojas jau vairāk nekā 10 gadi.

Pēc aprūpes ilguma audžuģimenes ir iedalāmas īslaicīgas aprūpes audžuģimenē vai klasiskā audžuģimenē. Pie īslaicīgas audžuģimenes pieder viesģimene. Par viesģimeni var runāt gadījumā, kad persona vai laulātie vēlas sniegt atbalstu bērnu ārpusģimenes aprūpes iestādē ievietotajam bērnam. Viesģimene ir laulātais pāris vai persona, kas uz laiku uzņem savā dzīvesvietā aprūpes iestādē ievietotu bērnu un kontaktējas ar bērnu aprūpes iestādē. Bāriņtiesa izvērtējot pieteikušās personas var pieņemt lēmumu par viesģimenes statusa piešķiršanu. Bērnu aprūpes iestāde var atļaut bērnam iestādē tikt ar personu vai nodot bērnu uz laiku šīs personas aprūpē, ja tai piešķirts viesģimenes statuss, un bērnu aprūpes iestāde ir pārliecināta, ka viesģimene sniegs šim bērnam nepieciešamo atbalstu un spēs atbilstoši bērna vajadzībām viņu uzraudzīt un aprūpēt (*Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2018.*).

Latvijā audžuģimenes ir īslaicīga bērnu ārpusģimenes aprūpe, bet pasaulē ir arī ilgtermiņa audžuģimenes. Tur bērni var atrasties ilglaicīgi līdz pat pilngadības sasniegšanai. Reālā situācija ir tāda, ka bērni audžuģimenēs tomēr atrodas vairākus gadus, tomēr tā joprojām paliek īstermiņa aprūpe un jebkurā brīdī var tikt izskatīts jautājums par adopciju vai aizbildnību. Šādā situācijā bērniem ir problemātiski veidot drošu un stabilu piesaisti ar audžuvecākiem, visu laiku ir nedrošība par nākotni.

2018.gada marta mēnesī Sociālo pakalpojumu aģentūra uzsāka pilotprojekta realizāciju par apmācību specializētām audžuģimenēm. Apmācības notiek OAK finansēta projekta “Drošu ģimenes vidi Latvijas bērniem!” ietvaros, un tajās piedalās audžuģimenes no visas Latvijas (*Smiltiņa, 2018.*). Tas nodrošina apmācību specializētām audžuģimenēm, lai tās varētu uzsākt darbu 2018.gada 1.jūlijā. Tātad audžuģimeņu iedalījumā parādīsies klasiskās audžuģimenes un specializētās audžuģimenes. Specializētās audžuģimenes varēs iedalīt: atkarībā no pieejamības laika, tas ir, plānots ieviest krīzes audžuģimenes, kurās varēs ievietot bērnus jebkurā diennakts laikā septiņas dienas nedēļā. Tādā veidā tiks nodrošināts lai mazāk bērnu nonāk institucionālā aprūpē; no aprūpes specifikas nepieciešamības, tas ir, bērniem ar speciālām vajadzībām un no vardarbības cietušajiem bērniem; no audžuģimenē pieņemamo bērnu vecuma, tas ir zīdaiņu audžuģimenes, kurās tiks aprūpēti bērni līdz trīs gadu vecumam.

Audžuģimeņu specializācija nodrošinās, ka bāriņtiesa nepieciešamības gadījumā audžuģimeņu informācijas sistēmā, kura sāks darboties no 2018.gada 1.septembra, varēs piekļūt pie datiem par audžuģimenēm visā Latvijā, tas paātrinās ārpusģimenes aprūpē esošā bērna nonākšanu audžuģimenē.

Audžuģimenes attīstības posmi

Bērnu stāvoklis senajos laikos bija nožēlojams, piemēram Babilonijā tēvam bija pilnīga vara pār bērniem – viņus varēja pārdot, atdot, ieķīlāt bērnu parādu dēļ (*Zemītis, 2003., 10.lpp.*), arī Atēnās tēva vara pār bērniem bija neierobežota, viņš tos varēja pārdot verdzībā. Romiešu

tiesībās XII tabulu likumā arī *paterfamilias* tēvam bija visas tiesības pār bērniem, bija tiesības par viņu dzīvību un nāvi. Valsts ierobežoja tēva tiesību par bērna dzīvību un nāvi, un Imperators Konstantīns atcēla šo bargo tēva tiesību un bērna nogalināšanu atzina par slepkavību (*parricidium*), tika aizliegts arī bērnu pārdot verdzībā (*Birziņa, 1997., 57.lpp.*). Seno Romiešu laikā dominēja pilnīga tēva vara pār bērniem, līdz pat bērna nogalināšanai un pārdošanai verdzībā, un tikai vēlākos laikos bija noteikti ierobežojumi ar mērķi pasargāt bērna dzīvību. Romiešu tiesībās bija stingri reglamentētas aprūpes un aizbildnības tiesības par tēva varai pakļautajiem ģimenes locekļiem. Bērnu, kas palicis bez vecāku gādības varēja adoptēt. Romiešu tiesībās ir aizsākumi ārpusģimenes aprūpei, jo pēc tēva nāves paliekot mazgadīgiem bērniem, kuri nevarēja sevi aprūpēt, tika nodibināta aizbildnība. Parasti aizbildņa pienākumus uzņēmās, kāds no ģimenes pilngadīgajiem vīriešiem.

XI-XII gadsimtā Eiropā bija vērojams uzplaukums lauksaimniecībā, attīstījās pilsētas, tirdzniecība. Lauksaimniecībā bērni no 7 gadu vecuma palīdzēja vecākiem (*Goldmane, Kļaviņa, Misāne, Straume, 2013., 32.lpp.*). Bet amatnieku dēli tika nodoti citā amatnieka ģimenē amata apgūšanai. Bruņinieku dēli 8 gadu vecumā arī devās uz kādu citu pili lai kļūtu par pāžiem. Četrpadsmit gadu vecumā viņi kļuva par ieročnesējiem un nonāca cita kunga dienestā un tikai divdesmit viena gada vecumā tie varēja būt iesvētīti bruņinieku kārtā. Meitenes tāpat tika skolotas vai nu cita augstmaņa pilī, vai arī klosterī skolā (*Misāns, Pavulāns, 1997., 162.lpp.*). Savukārt dēlus, kuriem nebija izredžu uz mantojumu, nodeva audzināšanai klosterī, kur varēja iegūt izglītību un ar laiku kļūt par mūkiem vai garīdzniekiem. Dižciltīgo meitas, kurām nebija mantojuma, kas nepieciešams precībām, arī tika nodotas klosterī (*Uzdevumi.lv, 2018.*). Bērni agrā bērnībā tika izņemti no ģimenes un nodoti audzināšanā svešā ģimenē, izņemot ģimenes, kas nodarbojas ar lauksaimniecību. Tur bērni agrā bērnībā sāka palīdzēt vecākiem, jo bija vajadzīgas darba rokas. Bērnu izņemšanu no ģimenes un nodošanu audzināšanai citā ģimenē var uzskatīt par nodošanu audžuģimenē audzināšanai un izglītošanai, kaut arī tas nebija tiesiski reglamentēts.

Bet XX gadsimtā pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā tika pieņemti vairāki likumi, kas bija vērsti uz bērnu tiesību un interešu nodrošināšanu un aizsardzību. No tiem var minēt 1995.gada 6.novembrī pieņemto likumu "Par bāriņtiesām un pagasttiesām", Ministru kabineta 1997.gada 10.jūnijā pieņemtos noteikumus Nr. 211 "Noteikumi par audžuģimenēm". 1998.gada 19.jūnijā bija pieņemts Bērnu tiesību aizsardzības likums, kurš noteica bērnu tiesības un brīvības.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Civillikumā nav audžuģimenes definīcijas. Nepieciešams ietvert Civillikumā pantu ar audžuģimenes definīciju. Autore piedāvā sekojošo pantu šādā redakcijā: "Audžuģimene ir ģimene vai persona, kas nodrošina aprūpi bērnam, kuram uz laiku vai pastāvīgi atņemta viņa ģimeniskā vide, vai kura interesēs nav pieļaujama palikšana savā ģimenē, līdz brīdim, kad bērns var atgriezties savā ģimenē vai, ja tas nav iespējams, tiek adoptēts, viņam nodibināta aizbildnība vai bērns ievietots bērnu aprūpes iestādē".
2. Audžuģimenes kompetence nav pietiekoša, jo nav ietvertas tiesības pārstāvēt bērna personiskās tiesības. Autore piedāvā iepriekšminēto pantu papildināt ar otro daļu šādā redakcijā "Audžuvecāki pārstāv audžuģimenē ievietota bērna personiskās intereses un tiesības".
3. Ārpusģimenes bērnu aprūpes pazīmes var sastapt gan romiešu tiesībās, gan arī viduslaikos. Vēsturiskās attīstības laikā ir konstatēta tendence attīstīt audžuģimenes institūtu. Nākotnē audžuģimenes, kā ārpusģimenes aprūpes forma attīstīsies, un paplašinot audžuģimenes kompetenci, būtu stiprināts audžuģimenes institūts.
4. Civillikumā nav uzskaitīti audžuģimeņu veidi. Nepieciešams ietvert Civillikumā pantu, kurā būtu ietverti audžuģimeņu veidi un to definējums.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Bāriņtiesu likums* (22.06.2006.). LR likums ar groz. līdz 31.08.2018. <https://likumi.lv/ta/id/139369-barintiesu-likums>, sk. 09.05.2018.
2. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (19.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 31.05.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>, sk. 07.05.2018.
3. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 29.10.2015. <https://likumi.lv/ta/id/90223-civillikums-pirma-dala-gimenes-tiesibas>, sk. 07.05.2018.
4. Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC. 383 lpp.
5. Birziņa, L. (1997). *Romiešu tiesības*. Rīga: Poligrāfs. 219 lpp.
6. Dod pieci (2017). *Kam palīdzēs plecs*. <https://dod.pieci.lv/faqs/kam-palidzes-plecs/>, sk. 05.05.2018.
7. Goldmane, S., Kļaviņa, A., Misāne, I., Straube, L. (2013). *Pasaules vēsture pamatskolai 2*. Rīga: Zvaigzne ABC. 104 lpp.
8. Latvijas SOS Bērnu ciematu asociācija (2018). *Vēsture*. <https://www.sosbernuciemati.lv/par-mums/vesutre/>, sk. 03.05.2018.
9. LSM.lv ziņu redakcija (06.04.2018.). *Audžuģimenēs pirmo reizi vairāk bērnu nekā iestādēs*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/audzugimenes-pirmo-reizi-vairak-bernu-neka-iestades.a273919/>, sk. 05.05.2018.
10. Misāns, I., Pāvulāns, V. (1997). *Viduslaiku vēsture pamatskolai*. Rīga: Zvaigzne ABC. 270 lpp.
11. Smiltiņa, J. (06.03.2018.). *Specializēto audžuģimeņu apmācību pilotprojekts*. <http://www.krize.lv/specializeto-audzugimenu-apmacibu-pilotprojekts/>, sk.28.04.2018.
12. Sociālo pakalpojumu aģentūra (31.10.2016.) *OAK projekts "Drošu ģimenes vidi Latvijas bērniem", pētījums*. www.bti.gov.lv/in-site/tools/download.php?files, 28.04.2018.
13. Uzdevumi.lv (2018). *Kārtu sabiedrība un ikdienas dzīve viduslaikos*. <http://www.uzdevumi.lv/p/pasaules-vesture/7-klase/kartu-sabiedriba-un-ikdienas-dzive-viduslaikos-7397/re-1effacc9-6876-466f-b336-59c1ae26743d>, sk. 03.05.2018.
14. Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija (2018). *Viesģimenes*. http://www.bti.gov.lv/lat/arpusgimenes_aprupe/viesgimenes/, sk.28.04.2018.
15. Zemītis, B. (2003). *Ārvalstu valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Biznesa augstskola Turība. 300 lpp.
16. Jēkabpils rajona tiesas 2015.gada 10.decembra spriedums lietā Nr. 116015115. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 28.04.2018.

Summary

There is no definition of a foster family in a civil law. It is necessary to include an article in the Civil Law with the definition of a foster family. The author proposes the following article in the following wording: "The foster family is a family or a person providing care for a child who is temporarily or permanently deprived of his or her family environment or whose interests it is not permissible to stay in his own family until the child can return to his or her family or, if this is not possible, is adopted, he or she is given custody or the child is placed in a child care institution."

The competence of the foster family is not sufficient because it does not include the right to represent the child in the personal rights. The author proposes to supplement the above-mentioned article with the second part in the following wording: "Parents who represent the child's personal interests and rights incorporated in the foster family".

The signs of childcare beyond the family can be found both in Roman law and in the Middle Ages. During the history of development, the tendency to develop a foster family institute has been established. In the future, the foster family as a form of extra-familial care will evolve and the foster family competence will be expanded, the Foster Family Institute will be strengthened.

The types of foster families are not listed in the Civil Law. It is necessary to include an article in the Civil Law which would include the types of foster families and their definition.

ADMINISTRATĪVĀ SODA PAR TRANSPORTLĪDZEKĻA VADĪŠANU ALKOHOLA REIBUMĀ PIEMĒROŠANAS ĪPATNĪBAS PECULIARITIES OF INFLICTION OF ADMINISTRATIVE PUNISHMENT FOR DRIVING UNDER THE INFLUENCE OF ALCOHOL

Margarita Božko-Čače

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, margarita-13@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Ilga Krampuža* Mg.iur., Mg.soc.sc. lektore

Abstract. *The goal of the research – to study of the peculiarities of the administrative punishment for driving of a vehicle under the influence of alcohol, revelation and analysis of problems and elaboration of suggestions. The author studied the types of punishment applicable for administrative violation provided for by the Part three and four of the Section 149¹⁵ of the Latvian Administrative Violations Code, explored the statistical data, compared the punishments for driving of a vehicle under the influence of alcohol with other countries, elaborated suggestions for achieving the goal of the punishment. Duplication of administrative punishments or driving of a vehicle under the influence of alcohol did not achieve the goal of punishment, namely, to significantly reduce and prevent violators from committing the administrative violation. The research has practical importance as it provides solutions how to improve the situation in the road traffic field, preventing violators from driving of a vehicle under the influence of alcohol.*

Keywords: *administrative violation, alcohol, road traffic, fine, vehicle.*

Transportlīdzekļa vadīšana alkohola reibumā ir bīstamākais pārkāpums ne tikai pašam vadītājam un pasažieriem, bet arī apkārtējai sabiedrībai un ir viens no izplatītākajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē (*Apeirāne, Litvins, 2010.*). Latvijā ik gadu notiek vairāki tūkstoši ceļu satiksmes negadījumi. Kampanjas par braukšanu alkohola iespaidā ir īslaicīgas un šai problēmai valstij jāpievērš lielāka uzmanība. Vidēji piektā daļa ceļu satiksmes negadījumu notikuši iereibušo autovadītāju dēļ (*Vilks, 1998.*).

2010.gada 23.jūlijā ir stājušies spēkā grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 149.¹⁵ pantā, kuri būtiski palielināja administratīvos sodus par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā, maksimālajam sodam sasniedzot administratīvo arestu līdz 15 diennaktīm, naudas sodu līdz 1400 *euro* un transportlīdzekļu vadīšanas tiesību atņemšanu līdz 4 gadiem (*Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss, 1984.*). Tiesu informācijas sistēmā (turpmāk tekstā - TIS) apkopotie statistikas dati (*Tiesu informācijas sistēma, 2018.*) par pārkāpēju skaitu dažādās Latvijas pilsētās laika posmā no 2007.līdz 2017.gadam liecina, ka neskatoties uz sodu dubultošanu un bardzību iereibušo autovadītāju skaits būtiski nesamazinājās un neatturēja pārkāpējus no šī administratīvā pārkāpuma izdarīšanas. Līdz ar to ir aktuāli pētīt šo tēmu, jo veiktie grozījumi nerasniedza iecerēto soda mērķi.

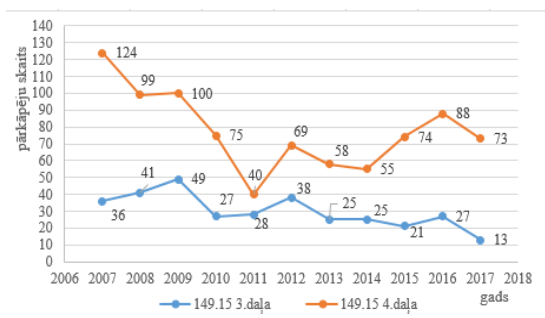
Pētījuma mērķis ir administratīvā soda par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā piemērošanas īpatnību izpēte, problēmu atklāšana, analīze un priekšlikumu izstrāde. Pētījuma uzdevumi: 1) izpētīt par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 149.¹⁵ panta trešajā un ceturtajā daļā izdarīto administratīvo pārkāpumu piemērojamos sodus; 2) izpētīt statistikas datus un pārkāpēju dinamiku dažādās Latvijas pilsētās; 3) veikt sodu par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā salīdzināšanu ar citām pasaules valstīm un minimālo algu šajās valstīs izpēti; 4) izstrādāt priekšlikumus transportlīdzekļa vadītāju atturēšanai no braukšanas alkohola reibumā. Pētījuma periods no 2017.gada septembra līdz 2018.gada maijam. Pētījuma procesā ir izmantotas šādas pētniecības metodes: gramatiskā, semantiskā, vēsturiskā, analītiskā, sistēmiskā, salīdzinošā, teoloģiskā, statistikas analīzes metode.

Administratīvā atbildība ir viens no juridiskās atbildības veidiem, kas privātpersonai rada tiesiskās sekas administratīvā soda veidā par prettiesisku rīcību, kuras kaitīguma pakāpe nav tik liela, lai piemērotu kriminālatbildību (*Briede, Danovskis, Kovaļevska, 2016., 204.-215.lpp.*). Administratīvā pārkāpuma jēdzienu definē Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (turpmāk tekstā – LAPK) 9.pants un administratīvo sodu – 22.pants (*Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss, 1984.*), Ceļu satiksmes likuma (turpmāk tekstā – CSL) 28.pantā ir noteikta pieļaujamā alkohola koncentrācija asinīs mehānisko transportlīdzekļu

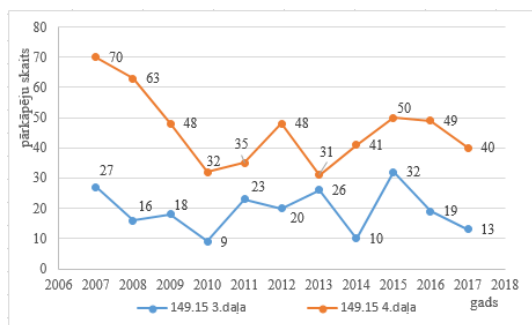
vadītājiem- 0,2 promiles (vadīšanas stāžs <2 gadiem) 0,5 promiles (vadīšanas stāžs >2 gadiem). Savukārt, CSL 43.5 panta pirmajā daļā ir noteikts, kuras valsts amatpersonas ir tiesīgas veikt alkohola koncentrācijas pārbaudi transportlīdzekļa vadītājiem. CSL 20.panta otrā daļa reglamentē transportlīdzekļa īpašnieka, valdītāja un turētāja pienākumu nedot atļauju vadīt transportlīdzekli personai, kura ir alkoholisko dzērienu, narkotisko, psihotoksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē (*Ceļu satiksmes noteikumi, 2015.; Aperāne, Litvins, 2010., 87.-99.lpp.*). Autoresprāt, par šo pienākumu nepildīšanu likumdevējam ir jāparedz administratīvā atbildība transportlīdzekļa īpašniekam, valdītājam un turētājam, par sava transportlīdzekļa uzticēšanu vadīt personai, zinot, ka tā atrodas alkohola, narkotisko vai psihotropo vielu reibumā, vai arī ja šī persona ir vairākkārt saukta pie administratīvās vai kriminālatbildības ceļu satiksmes jomā, vadot transportlīdzekli alkohola vai narkotisko un psihotropisko vielu ietekmē. LAKP 149.¹⁵ panta trešajā un ceturtajā daļā noteikts ka, ja izelpotā gaisa vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs ir 1,0-1,5 promiles, transportlīdzekļa vadītājam piemēro administratīvo arestu no 5-10 diennaktīm, naudas sodu no 850 līdz 1200 euro un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz diviem gadiem, savukārt, alkohola koncentrācijai asinīs pārsniedzot 1,5 promiles, transportlīdzekļa vadītājam piemēro administratīvo arestu no 10 līdz 15 diennaktīm, uzliek naudas sodu no 1200 līdz 1400 euro un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz četriem gadiem (*Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss, 1984.*). Administratīvo pārkāpumu izskata un soda apmēru nosaka Vispārējās jurisdikcijas tiesa. Krimināllikuma (turpmāk tekstā - KL) 262.pants paredz kriminālatbildību par transportlīdzekļa vadīšanu bez transportlīdzekļa vadīšanas tiesībām, atrodoties alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē, un paredz kriminālsodu brīvības atņemšanas veidā uz laiku līdz vienam gadam vai īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai piespiedu darbu, vai naudas sodu, atņemot transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz laiku līdz pieciem gadiem (*Krimināllikums, 1998.*). Autoresprāt, attiecībā uz transportlīdzekļa vadītājiem alkohola reibumā bez transportlīdzekļa vadīšanas tiesībām tiek piemērots nevienlīdzības princips, jo vadot transportlīdzekli alkohola reibumā ar vadīšanas tiesībām vai bez tām, administratīvā pārkāpuma un noziedzīgā nodarījuma objekts ir viens – sabiedrības drošība ceļu satiksmes jomā, sabiedrības veselība un dzīvība. Piemēram, Igaunijā, Polijā, Francijā, Apvienotajā Karalistē, Zviedrijā, Vācijā un Japānā par transportlīdzekļa vadīšanu stiprā alkohola reibumā iestājas ne tikai administratīvā atbildība, bet arī kriminālatbildība. Pārkāpējiem draud brīvības atņemšanas sods neatkarīgi no transportlīdzekļa vadīšanas tiesību esamības. Galvenais faktors ir alkohola koncentrācijas robežlielums asinīs, no kuras iestājas kriminālatbildība (*TV NET, 2015.; BNN, 2012; Luksa, 2016.; TV NET, 2016.; Мирошкин, 2012; Transportal, 2015; Понков, 2017; Eurostat, 2018*).

Lai izpētītu, vai administratīvā soda mērķis pēc grozījumu veikšanas un naudas sodu par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā palielināšanas ir sasniegts, tika apkopoti Tiesu informācijas sistēmā pieejamie dati par LAPK 149.¹⁵ trešās un ceturtais daļas pārkāpēju skaitu dažādās Latvijas pilsētās laika periodā no 2007.līdz 2017.gadam. Izpētei tika izvēlētas 9 tiesas: Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa, Rīgas pilsētas Ziemeļu tiesa, Rēzeknes tiesa, Daugavpils tiesa, Valmieras tiesa, Jelgavas tiesa, Liepājas tiesa un Ventspils tiesa. Tiesu izvēle ir saistīta ne tikai ar situācijas izpēti katrā Latvijas novadā, bet arī ar datu pieejamību pēc tiesu reformas veikšanas. LAPK 149.¹⁵ trešās un ceturtais daļas pārkāpēju skaits ir atspoguļots zemāk norādītajos attēlos (sk.1.-8.attēlu).

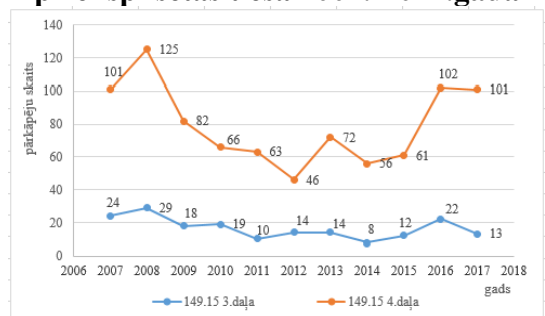
1.-8. attēlā ir redzams, ka LAPK 149.¹⁵ panta trešās daļas (alkohola koncentrācija asinīs 1,0-1,5‰) pārkāpēju skaita lielākās svārstības ir konstatētas Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā, Ziemeļu tiesā un Valmieras tiesā. Rēzeknes, Daugavpils, Jelgavas, Liepājas, Ventspils tiesā ir novērojams vienmērīgs sadalījums. No šiem attēliem ir redzams, ka pēc 2010.gada pārkāpēju skaits būtiski nesamazinās, izņemot Ventspils tiesu.

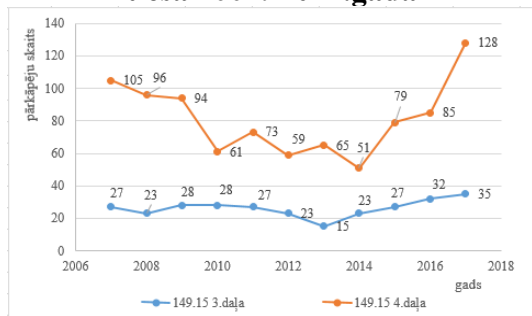
1.attēls. LAKP 149.¹⁵ p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā 2007.-2017.gadā

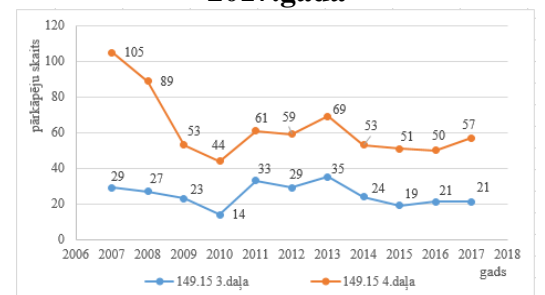
2.attēls. LAKP 149.¹⁵ p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Rīgas pilsētas Ziemeļu tiesā 2007.-2017.gadā

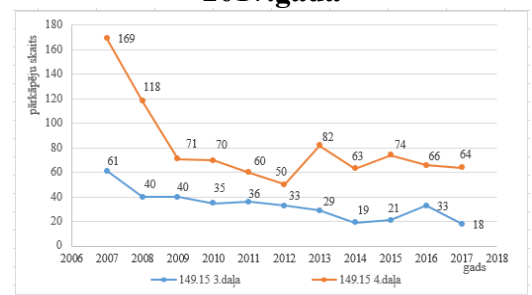
3.attēls. LAKP 149.¹⁵ p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Rēzeknes tiesā 2007.-2017.gadā

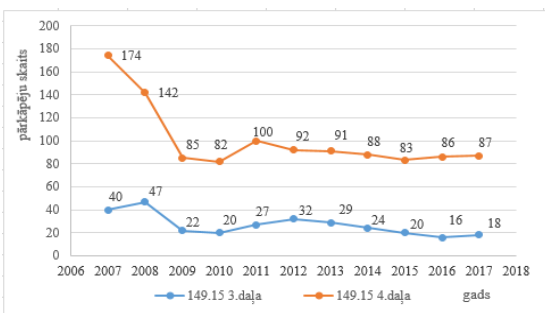
4.attēls. LAKP 149.¹⁵ p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Daugavpils tiesā 2007.-2017.gadā

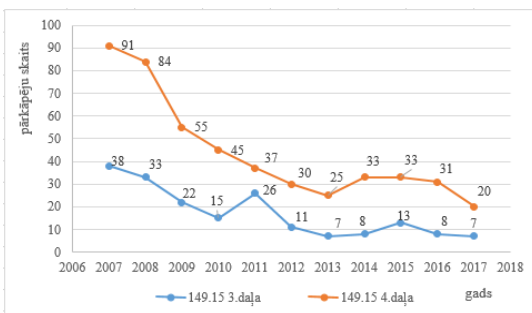
5.attēls. LAKP 149.15 p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Valmieras tiesā 2007.-2017.gadā

6.attēls. LAKP 149.15 p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Jelgavas tiesā 2007.-2017.gadā

7.attēls. LAKP 149.15 p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Liepājas tiesā 2007.-2017.gadā

8.attēls. LAKP 149.15 p. 3.un 4.d. sodīto pārkāpēju skaits Ventspils tiesā 2007.-2017.gadā

1.–8.attēlā ir atspoguļots LAPK 149.¹⁵ panta ceturtās daļas pārkāpēju skaits (alkohola koncentrācija asinīs >1,5%), kuru administratīvā pārkāpuma lietas tika izskatītas Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā, Rīgas pilsētas Ziemeļu tiesā, Rēzeknes tiesā, Daugavpils tiesā, Valmieras tiesā, Jelgavas tiesā, Liepājas tiesā un Ventspils tiesā. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā vislielākais pārkāpēju skaits ir konstatēts 2007.gadā un 2016.gadā, no 2007.

līdz 2011.gadam ir novērojams pārkāpumu skaita kritums, savukārt, no 2012. līdz 2016.gadam ir novērojams nevienmērīgs pieaugums (sk.1.attēlu). Rīgas pilsētas Ziemeļu tiesā ir konstatēts pakāpenisks pārkāpēju skaita samazinājums no 2007. līdz 2010.gadam, savukārt, pārkāpēju skaita pieaugums ir konstatēts no 2010. līdz 2012.gadam, pēc tam ir novērots neliels kritums un jauns pārkāpēja skaita palielinājums 2013.- 2016.gadā (sk.2.attēlu).

Rēzeknes tiesā vislielākais pārkāpēju skaits ir konstatēts 2007., 2008., 2016., 2017.gados, vismazākais - 2012.gadā. Pārsvārā laika periodā no 2009.gada līdz 2015.gadam ir novērojams nevienmērīgs pārkāpēju skaita kritums (sk.3.attēlu). Daugavpils tiesā vislielākais pārkāpēju skaits konstatēts 2008., 2009., 2016., 2017. gados, savukārt 2010. un 2014.gadā ir novērojams mazākais pārkāpēju skaits, bet straujš pieaugums ir no 2014. līdz 2017.gadam (sk.4.attēlu).Valmieras tiesā vislielākais pārkāpēju skaits ir konstatēts 2007.gadā, vismazākais 2010.gadā, savukārt, no 2010.gada līdz 2013.gadam ir novērojams pārkāpēju skaita pieaugums, bet no 2013.gada pārkāpumu skaits nebūtiski samazinājās un palika vienā līmenī (sk.5.attēlu). Jelgavas tiesā vislielākais pārkāpēju skaits ir fiksēts 2007.gadā, no 2007. līdz 2009.gadam ir novērojams straujš pārkāpēju skaita samazinājums, no 2012. līdz 2013.gadam – palielinājums, bet no 2013.gada ir novērojams nebūtisks, vienmērīgs samazinājums (sk.6.attēlu). Liepājas tiesā vislielākais pārkāpēju skaits ir konstatēts 2007.gadā un vismazākais 2010. gadā, pēc 2010.gada ir novērojams pārkāpēju skaita pieaugums un vienmērīgs, nebūtisks samazinājums līdz 2017.gadam (sk.7.attēlu). Ventspils tiesā no 2007.gada līdz 2013.gadam ir novērojams pārkāpēju skaita samazinājums, no 2014.gada novērojams palielinājums līdz 2016.gadam (sk.8.attēlu). Izrēķinot vidējo aritmētisko, tiek noteikts kopējais LAPK 149.¹⁵ panta trešās un ceturtās daļas pārkāpēju skaits katrā tiesā dilstošā secībā laika periodā no 2007.gada līdz 2017.gadam: Liepājas tiesā (128), Jelgavas tiesā (114), Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā (108), Daugavpils tiesā (108), Rēzeknes tiesā (96), Rīgas pilsētas Ziemeļu tiesā (66) un Ventspils tiesā (61). Tādējādi vislielāko pārkāpēju skaitu veido personas, kuras mehānisko transportlīdzekli jeb paaugstinātās bīstamības objektu vada alkohola reibumā, alkohola koncentrācijai izelpotajā gaisā un asinīs pārsniedzot 1,5 promiles. Savukārt, administratīvo pārkāpēju skaits, kuriem alkohola koncentrācija sasniedz no 1,0 līdz 1,5 promilēm ir 2-3 reizes mazāks.

Autoresprāt, pārkāpēju skaita dinamika ir ļoti līdzīga Latvijas ekonomiskajai situācijai šajā laika periodā. Visās aplūkotajās tiesās vislielākais pārkāpēju skaits galvenokārt ir konstatēts no 2007.gada, kas raksturojams ar labvēlīgo Latvijas ekonomisko situāciju un Latvijas IKP maksimālā punkta sasniegšanu jeb tā sauktajiem „trekniem gadiem”. Pārkāpēju skaits sāk samazināties līdz 2010.gadam, kad ir novērojams Latvijas ekonomikas straujš kritums (*Eurostat, 2018*). Pārkāpēju skaits pēc grozījumu izdarīšanas no 2010.gada līdz 2014.gadam strauji nemainījās un būtiski nesamazinājās, bet, ekonomikas situācijai Latvijā uzlabojoties, ir novērojams pārkāpēju skaita pieaugums.

Pārkāpēju skaita svārstības ir izskaidrojamas ar kriminoloģijā izmantojamo ekspansijas teoriju, kura atzīst, ka noziedzība pieaug līdz ar ekonomikas pieaugumu, bet, ekonomiskai attīstībai atslābstot, tā samazinās. Ekonomiskā uzplaukuma laikā materiālie labumi cilvēkiem kļūst pieejamāki un ievērojamāki. Tādējādi, uzlabojoties dzīves apstākļiem, palielinās alkohola patēriņš, pastiprinās nevērība pret darbu, rīcības neapdomība, neuzmanība un augstprātība attiecībā ar apkārtējiem (*Vilks, 1998., 72.-81.lpp.*).

Autoresprāt, no apkopotajiem statistikas datiem izriet, ka 2010.gadā LAPK 149.¹⁵ pantā veiktie grozījumi, palielinot naudas sodus par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā, neatturēja pārkāpējus no šī administratīvā pārkāpuma izdarīšanas, un netika sasniegts administratīvā soda mērķis. Sodi par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā dažādās pasaules valstīs ir diezgan atšķirīgi. Ir valstis, kurās atļauts braukt tikai skaidrā, citās ir atļauts neliels promiņu daudzums. Piemēram, tādās valstīs kā Bulgārija, Čehija, Horvātija, Ungārija, Rumānija un Slovākija pieļaujamā alkohola koncentrācija asinīs ir 0,0‰ (*TV NET, 2015.*). Autore sodus par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā dažādās pasaules valstīs un minimālās algas ir apkopojusi un atspoguļojusi 1.tabulā.

Sodi par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā dažādās pasaules valstīs
(TV NET, 2015.; BNN, 2012; Luksa, 2016.; TV NET, 2016.; Мурошкин, 2012; Transportal, 2015; Понков, 2017; Eurostat, 2018)

Valsts	Pielaujamā alkohola koncentrācija (‰)	Brīvības atņemšanas sods	Tiesību atņemšana	Naudas sods, €	Minimālā alga, €
Latvija	0,2 –stāžs <2 gadiem 0,5 –stāžs >2 gadiem	5 -15 dnn. (>1,0‰)	6 mēn.- 4 gadiem	210 - 1400	430
Lietuva	0,0 –stāžs <2 gadiem 0,4 –stāžs >2 gadiem	10-30 dnn.	2 -3 gadiem	231-868	400
Igaunija	0,2	līdz 30 dienām (>1,0‰)	6 -12 mēn.	400-1200	500
Polija	<0,2	līdz 2 gadiem (>0,5‰)	6 mēn.-3 gadiem	145-1246	503
Portugāle	0,2 –ar nelielu stāžu 0,5 –ar vidēju stāžu	-	2 mēn.-2 gadiem	250-2500	677
Francija	0,2 –stāžs < 3 gadiem 0,5 –stāžs >2 gadiem	līdz 2 gadiem(>0,8‰)	uz 3 gadiem (>0,8‰)	135-4500	1498
Apvienotā Karaliste	0,2 –ar nelielu stāžu 0,5 –ar vidēju stāžu	līdz 6 mēn.	uz 1 gadu	līdz 6500	1401
Zviedrija	0,2	6 mēn.-2 gadiem	-	atkarīgs no ikmēneša ienākuma	3700
Somija	0,22	-	1 - 2 mēn.	90-360	3200
Vācija	0,2 –stāžs < 3 gadiem 0,5 –stāžs >2 gadiem	cietumsods >1,0‰	1mēn.-1gads	250-3000	1498
Īrija	0,2 –ar nelielu stāžu 0,5 –ar vidēju stāžu	-	1-3 gadiem	līdz 5000	1614
Austrija	0,1 –stāžs < 2 gadiem 0,5 –stāžs >2 gadiem	-	1-6 mēn.	300-5500	1000
Japāna	0,3	2-3 gadiem	n.d.	2275-3792	1115
ASV	0,8	-	uz 6 mēn.	324-832	2000

No 1.tabulas ir redzams, ka Baltijas valstīm ir raksturīga zema minimālā alga no 400 līdz 500 *euro*. Savukārt maksimālais sods par transportlīdzekļa vadīšanu Latvijā ir visaugstākais salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm. Lietuvā ir divreiz mazāks naudas sods nekā Latvijā un Igaunijā. Citās valstīs naudas sodi par braukšanu reibumā ir salīdzinoši bargi, bet ņemot vērā minimālās algas apmērus, pārkāpējam ir iespējā apmaksāt tik lielu sodu. Ņemot vērā valstī noteikto minimālo mēnešalgas apmēru, tik liela nauda soda piemērošana neatbilst Latvijai ekonomiskajai situācijai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Konstatēts, ka autovadītāju skaits, atrodoties alkohola reibumā virs 1,5 promilēm, ir 2-3 reizes lielāks salīdzinot ar autovadītājiem, kuri vada transportlīdzekli alkohola reibumā, alkohola koncentrācijai asinīs un izelpotajā gaisā sasniedzot 1,0 promili.
2. LAPK 149.¹⁵ panta pārkāpēju skaits pēc grozījumu izdarīšanas būtiski nesamazinājās un neatturēja pārkāpējus no administratīvā pārkāpuma izdarīšanas, tādējādi naudas soda palielināšana par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola reibumā nesasniedza iecerēto soda mērķi.
3. Pārkāpēju skaita svārstības vairāk ir atkarīgas no ekonomikas pieauguma un krituma pētāmajā laika periodā, labvēlīgā ekonomiskajā situācijā Latvijā pārkāpēju skaits palielinās, kas atbilst kriminoloģijā izmantojamai ekspansijas teorijai.
4. Administratīvā soda mērķa sasniegšanai, LAPK 149.¹⁵ panta trešās daļas sankcijā noteiktajiem sodiem ir jāpievieno vēl viens papildsods - sociālā rehabilitācija, kuras kontroli un izpildi uzdot veikt vai nu Valsts probācijas dienestam vai izveidot atbilstošu kontrolējošo

institūciju Tieslietu ministra pārraudzībā, nepieciešamo finansējumu no naudas soda saņemtajiem līdzekļiem novirzot Valsts probācijas dienesta štata vietu palielināšanai vai atbilstošas institūcijas izveidei soda kontrolei.

5. LAKP 149.¹⁵ panta ceturto daļu ir nepieciešams kriminālizēt, izdarot papildinājumus Krimināllikuma 262.pantā, papildinot Krimināllikuma 262. panta pirmo daļu ar pirmo¹ daļu.
6. Tiesību normas projekts izskatās šādi: Krimināllikuma 262.panta pirmā¹ daļa: par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, ja izelpojamā gaisā vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 1,5 promiles, un ja ir transportlīdzekļa vadīšanas tiesības (transportlīdzekļa vadīšanas tiesības noteiktā kārtībā ir iegūtas) - soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, atņemot transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz laiku līdz pieciem gadiem.
7. Krimināllikumā 262.panta sankcijā paredzētajam papildsodam - transportlīdzekļa vadīšanas tiesību atņemšana - jāpievieno vēl viens papildsods - probācijas uzraudzība un papildsods - transportlīdzekļa kā noziedzīga nodarījuma rīka konfiskācija - neatkarīgi no tā, kas ir transportlīdzekļa īpašnieks.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Ceļu satiksmes noteikumi* (02.06.2015.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr.279 ar grozījumiem 31.08.2017. <https://likumi.lv/ta/id/274865-celu-satiksmes-noteikumi>, sk. 15.03.2018.
2. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar grozījumiem 26.04.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 05.03.2018.
3. *Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss* (07.12.1984.). LR likums ar grozījumiem 11.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=89648>, sk. 25.03.2018.
4. Aperāne, K., Litvins, G. (2010). *Administratīvā pārkāpuma lietvedība ceļu satiksmē*. Rīga: Jelgavas tipogrāfija. 184 lpp.
5. BNN (21.06.2012.). *Cik promiles var atļauties šoferis?* <http://bnn.lv/cik-promiles-drikst-es-valstis-72205>, sk. 10.04.2018.
6. Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 351 lpp.
7. Eurostat (2018). *Minimum wage statistics*. Retrieved 26.04.2018 from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics
8. Latvijas darba devēju konfederācija (2018). *Ekonomiskās un finanšu aktualitātes datos par Latviju, Eiropu un pasauli*. <http://www.lddk.lv/lapa/ekonomista-blogs/>, sk. 26.04.2018.
9. Luksa, M. (17.02.2016.). *Latvijas šoferis Eiropā: kā nezināšanas dēļ neiedzīvoties sodā*. <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/277032-latvijas-soferis-eiropa-ka-nezinanas-del-neiedzivoties-soda/>, sk. 10.04.2018.
10. Tiesu informācijas sistēma (2018). *Statistika*. <https://tis.ta.gov.lv/>, sk. 15.03.2018.
11. TV NET (16.10.2015.). *Ar ko jāērķinās dzērājdabūtājiem un ātrumpārsniedzējiem Baltijā?* http://www.tvnet.lv/auto/cilveks_un_auto/580224-ar_ko_jarekinas_dzerajvaditajiem_un_atrumparsniedzjiem_baltija, sk. 10.04.2018.
12. TV NET (30.06.2016.). *Promiles un auto vadīšana Eiropā – dažādas prasības un sodi*. http://www.tvnet.lv/auto/cilveks_un_auto/614812-promiles_un_auto_vadisana_eiropa_dazadas_prasibas_un_sodi, sk. 10.04.2018.
13. Vilks, A. (1998). *Kriminoloģija: mācību grāmata juridiskām augstskolām un fakultātēm*. Rīga: Nordic. 512 lpp.
14. Мирошкин, А. (30.11.2012). *Как накажут пьяных водителей в разных странах?* Полученное 14.04.2018 из <https://auto.tut.by/news/road/323038.html>
15. Попков, Е. (24.08.2017). *Рейтинг наказаний за пьяное вождение*. Полученное 14.04.2018 из <https://www.zr.ru/content/articles/907971-rejting-nakazanij-za-ryanoe-vo/>
16. Portal (2015). *Как наказывают за пьянство за рулем в различных странах мира*. Полученное 14.04.2018 из <http://www.transportal.by/obsujdaem/kak-nakazyvayut-za-ryanstvo-za-rulem-v-razlichnykh-stranakh-mira.html>

Summary

Amendments in Section 149¹⁵ of the Latvian Administrative Violations Code (hereinafter in the text – LAVC) have come into effect on the 23 July 2010. The amendments significantly increased the administrative punishments for driving of a vehicle under the

influence of alcohol, the maximum punishment reaching administrative arrest up to 15 days, fine up to 1400 euro and suspension of the driving licence for a period of four years. The statistical data available in Court Information System (hereinafter in the text – CIS) about the number of violators in various Latvian cities in the period from 2007 to 2017 prove that duplicating the punishments and making them more severe the number of tipsy drivers did not reduce significantly and did not prevent the violators from committing this administrative violation. The goal of the research is to study of the peculiarities of the administrative punishment for driving of a vehicle under the influence of alcohol, revelation and analysis of problems and elaboration of suggestions. It was established that the number of drivers who are under the influence of alcohol, which exceeds 1.5 promiles, is 2-3 times bigger in comparison to drivers who drive a vehicle under the influence of alcohol, when alcohol concentration in blood and breath reaches 1.0 promile. The number of violators under the Section 149¹⁵ of the LAVC did not reduce significantly and did not prevent the violators from committing this administrative violation after the amendments were introduced and the amendments did not achieve the expected goal of the punishment. The fluctuations of the violator's number mostly depend on economic growth and decline in the studied period; the number of violators increases in favorable economic conditions in Latvia, what corresponds to the expansion theory applicable in criminology. It is necessary to criminalize the Part four of the Section 149¹⁵ of the LAVC, amending the Section 262 of the Criminal Law.

TIESAS TULKS TIESU SISTĒMĀ COURT INTERPRETER IN COURT SYSTEM

Margarita Božko-Čače

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, margarita-13@inbox.lv, Rēzekne, Latvija.

Zinātniskais vadītājs: *Aldis Kaļva Mg. iur. vieslektors*

Abstract. *The goal of the research is a study of legal basis for court interpreter's activity, exposure and analysis of problems. The research deals with the detailed study of legal basis for court interpreter's activity, reveals the topical issues in the there of court interpreting and provides analysis of these issues and suggestions. In Latvia there is no certain definition of court interpreter. In Latvia there is no institute of sworn interpreter. In Latvia there is no normative regulation stipulating the professional activity of a court interpreter. The research has a practical importance as it provides solutions for improvement of court interpreter's work to be introduced in the Latvian normative regulation.*

Key words: *court, definition, interpreter, institute, normative regulation.*

Ievads

2016.gadā 31.jūlijā stājās spēkā grozījumi Civilprocesa likumā, ar kuriem (kuri) ierobežoti (ierobežoja) tiesas kvalificēto štata tulku bezmaksas pakalpojumus civillietās. Latvijā nav izveidots zvērināto tiesas tulku institūts, kur civillietu dalībnieki varētu griezties pēc atbilstošā tiesas tulka palīdzības. Tiesas štata tulku pakalpojumi nav iekļaujami tiesas izdevumos, kas atvieglotu lietas dalībniekiem kvalificēta tulka meklējumus un papildinātu Tieslietu ministrijas budžetu, lietderīgi izmantojot tiesas štata tulka/tulkotāja pakalpojumus. Ar šiem grozījumiem netika panākts Latvijas Republikas Satversmē 90.pantā noteiktais, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Nekvalificētā tulka pieaicināšana tulkojuma nodrošināšanai civillietā var liegt civillietu dalībniekam, kurš nepārvalda valsts valodu, saprast tiesas sēdē notiekošo un pilnībā realizēt savas tiesības un pienākumus, jo ne visas civilprocesā iesaistītās personas ir spējīgas sev atrast un piesaistīt kvalitatīvu juridisko terminoloģiju pārzinošu un pārvaldošu tulku. Kvalificēta tiesas tulka institūta neesamība un tiesas štata tulku piedalīšanās neiespējamība sekmē tulkošanas kvalitātes pazemināšanos tiesā civillietās. Pamatojoties uz iepriekš minēto, ir secināms, ka ir aktuāli pētīt konkrēto tēmu, lai noskaidrotu, kā uzlabot tiesas tulka darbību. Latvijā normatīvā līmenī nepastāv tiesas tulka jēdziena definīcija. Tādēļ ir nepieciešams izstrādāt tulka jēdziena definīciju, jo tulka piedalīšanās jebkurā kriminālprocesā veicamā stadijā, ja persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nepārvalda valsts valodu, ir obligāta. Latvijā tiesas tulkiem nav izstrādāts normatīvais regulējums, kurš regulētu tiesas tulka darbu tiesā. Līdz ar to ir aktuāli noskaidrot, vai ir nepieciešams šādu normatīvo aktu izveidot.

Pētījuma mērķis ir tiesas tulka darbības tiesisko pamatu izpēte, problēmu atklāšana un analīze.

Pētījuma uzdevumi: 1)veikt tiesas tulka jēdziena semantisko izpēti; 2)izpētīt tiesas tulka lomu tiesu sistēmā; 3)noskaidrot normatīvos aktus, uz kuru pamata Latvijā darbojas tiesu tulki un veikt to sistēmisko analīzi; 4)analizēt 2016. gada 31. jūlija spēkā stājušos Civilprocesa likuma grozījumus attiecībā uz tiesas tulka nodrošināšanu.

Pētījuma hipotēze –vienotā tiesas tulka darba normatīvā regulējuma neesamība apgrūtina tiesas tulka darbu un tulkojuma kvalitāti.

Pētījuma laika periods no 2016.gada septembra līdz 2017.gada maijam.

Pētījuma procesā ir izmantotas šādas pētniecības metodes:

- 1) gramatiskā – tika veikta vārdu un jēdzienu analīze no valodas un gramatikas likumiem;
- 2) semantiskā – tika pielietota, lai noskaidrotu vārdu un jēdzienu nozīmi, piemēram, tika veikta jēdziena „tiesas tulks” semantiskā izpēte;
- 3) vēsturiskā – tika pielietota, lai noskaidrotu tiesas tulka institūta vēsturisko attīstību;
- 4) analītiskā – tika pielietota, veicot literatūras avotu un normatīvo aktu analīzi un tajos izteikto atziņu vērtēšanu;

- 5) sistēmiskā – tika pielietota analizējot tiesas tulka darbību, norobežojot to no cita veida tulkošanas pakalpojumiem;
- 6) salīdzinošā – tika izmantota veicot tiesību normu salīdzināšanu, kā arī salīdzinot Latvijā un ārvalstīs pastāvošā tiesu tulka institūta normatīvos regulējumus;
- 7) teoloģiskā – tika pielietota noskaidrojot 2016. g. 31. jūlijā spēkā stājušos Civilprocesa grozījumu pieņemšanas mērķi.

Tiesas tulka jēdziena izpratne un tiesiskais statuss

Tiesas tulkošana ieņem svarīgu vietu specializētajā tulkošanas nozarē. Tiesas tulks tiesas sēdē nodrošina starpnieka lomu starp tiesnesi un tiesvedības valodu nepārvaldošo personu, lai pēc iespējas pilnīgāk un precīzāk nodot informāciju. Tiesas tulkam jāpiemīt valodniecības prasmēm, zināšanām tiesību zinātnē, tulkošanas prasmēm (*Kriminālprocesa likums, 2005.*).

Latvijā normatīvā regulējumā nav atrodama precīza tulka definīcija. Spēku zaudējušā Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 135.pantā bija izskaidrots tulka jēdziens - „Tulks ir persona, kas prot tulkošanai nepieciešamās valodas un ko izziņas iestāde, prokurors vai tiesa aicinājusi šā kodeksa 16.panta otrajā daļā paredzētajos gadījumos” (*Latvijas Kriminālprocesa kodekss, 1961.*). Likumā „Par tiesu varu” 104.pantā ir noteikts, ka likumā noteiktajos gadījumos tulks piedalās tiesas sēdēs, kā arī tulko tiesas dokumentus (*Par tiesu varu, 1992.*).

Spēkā esošajā Kriminālprocesa likumā ir noteiktas kriminālprocesa stadijas, kurās tulka piedalīšanās ir obligāta, un reglamentēts noteikts dokumentu saraksts, kas rakstiski tiek tulkots personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tai saprotamā valodā (*Par tiesu varu, 1992.*).

Tiesas tulka profesijas kods ir 2643 11. Tiesas tulka galvenais darba uzdevums ir nodrošināt saziņas procesu tiesas sēdē starp personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, kā arī piedalīties tiesību nodrošināšanā (*Kasakovska, Drozde, Černenko, Putnis, 2014., 47.lpp.*). Tulkam tiesas zālē ir liela atbildība, jo bieži vien viņš ir vienīgais, kas saprot abas puses. Tiesu tulkošanā tulkam nepieciešamas labas juridiskās zināšanas, tiesu procedūras pārzināšana (*Veisbergs, 2007., 76.lpp.*). Sinhronā tulkošana ir sarežģītākā tulkošanas metode, jo vienlaicīgi prasa sapratni un iztulkošanu divās valodās (*Christoffels, Groot, Kroll, 2006, p. 324.*).

Tulka darbu tiesas sēdē nosaka tiesnesis, kurš vada visu procesu. Tiesa var izmantot gan , ja personu skaits, kuriem ir jātulko nepārsniedz trīs cilvēku, vai secīgo tulkošanu (piemēram, tiesas sēdē nolasot liecinieku liecības, prokurora vai advokāta jautājumu uzdošana). Tulkošanas veids tiesā ir kontakttulkošana, kas ir secīgās tulkošanas veids, kad tulks aktīvi piedalās pašā procesā. Lai nodrošinātu kvalitatīvu tulkojumu tiesas sēdes laikā, tiesas tulkam nepieciešamas juridiskās zināšanas par Latvijas valsts tiesību sistēmu (piemēram, krimināllietās orientēšanas Krimināllikumā un Kriminālprocesa likumā, civillietās – Civillikumā un Civilprocesa likumā, administratīvā procesa lietās - Administratīvā procesa likumā, bet administratīvo pārkāpumu lietās - Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. Darba pienākumu atvieglošanai tulks veic nepieciešamos izvilkumus no likumiem, piefiksē visbiežāk izmantotos pantus tiesas sēdes gaitā.

Personas tiesības uz tulkojumu Latvijas tiesās

Likuma “Par tiesu varu” 3.pants reglamentē personas tiesības uz tiesas aizsardzību un saskaņā ar 3.panta otro daļu nosaka: “*Katrai personai ir garantētas tiesības, lai uz pilnīgas līdztiesības pamata, atklāti izskatot lietu neatkarīgā un objektīvā tiesā, tiktu noteiktas šīs personas tiesības un pienākumi vai pret to vērstās apsūdzības pamatojība, ievērojot visas taisnīguma prasības*” (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Personas ir vienlīdzīgas likuma un tiesas priekšā neatkarīgi no dzimuma, rases, ādas krāsas, etniskās vai sociālā izcelsmes, valodas, politiskās un reliģiskās piederības. Pamatojoties uz Satversmes 90.pantu, ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

No iepriekš minētā autore secina, ka personām, kura nepārvalda valsts valodu, viņu cilvēku pamattiesību un līdztiesības nodrošināšanai, tiesa pieaicina tulku. Tulkojuma nodrošināšana ir viens no cilvēktiesību aspektiem, lai personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesas procesu padarīt par pieejamu, ievērot personas tiesības un spriest taisnīgu tiesu. Latvijā štata tiesas tulks par valsts līdzekļiem visām personām neatkarīgi no mantiskā stāvokļa tiek nodrošināts administratīvā pārkāpuma lietās iztiesāšanā un visās kriminālprocesa stadijās.

Saskaņā ar Civilprocesa likumā (turpmāk tekstā - CPL) veiktajiem grozījumiem, kuri stājās spēkā ar 2016.gadu 31.jūliju, valstij vairs nav jānodrošina obligāts bezmaksas tulka pakalpojums visām civilprocesā iesaistītajām fiziskajām personām. Saskaņā ar veiktajiem grozījumiem, CPL 74.panta septītā daļa paredz, ka pusēm ir pienākums nodrošināt sev tulku, ja tās nepārvalda tiesvedības valodu. Lietas dalībnieki nodrošina tulka palīdzību arī ekspertiem vai lieciniekiem, kas izsaukti pēc pušu lūguma, ja eksperts vai liecinieks nepārvalda tiesvedības valodu (*Civilprocesa likums, 1998.*).

Līdz 31.07.2016. CPL paredzēja plašu, faktiski neierobežotu tulkojuma nodrošināšanu jebkurai fiziskajai personai, kas nepārvalda tiesvedības valodu (valsts valodu), nodrošināt tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un piedalīties procesuālās darbībās ar tiesas štata tulka palīdzību. Lietas dalībniekiem pašiem ir pienākums pārbaudīt sava pieaicinātā tulka kompetenci un spēju nodrošināt tiem atbilstošu tulkojumu tiesas procesā. Grozījumi CPL paredz, ka lietas izskatīšana atliekama situācijā, ja tulks neierodas uz tiesas sēdi tāda iemesla dēļ, kuru tiesa var atzīt par attaisnojošo. Savukārt lietas izdevumi ir atlīdzināmi pusei par tulka sniegtajiem pakalpojumiem no lietā zaudējušās puses. CPL 44.panta sestā daļa nosaka, ka tiesa var atteikt atlīdzināt tulka izdevumus, ja puse, kurai par labu piespriežami šie izdevumi, pārvalda tiesvedības valodu. CPL 13.panta ceturtā daļa nosaka, ka lietas dalībniekiem, kuri lietā saņem valsts nodrošināto juridisko palīdzību vai ir atbrīvoti no tiesas izdevumu samaksas, tiesa nodrošina tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un piedalīties procesuālajās darbībās, izmantojot tulka palīdzību, ja viņi nepārvalda tiesvedības valodu. Pamatojoties uz CPL 43.panta ceturtajā daļā noteikto, tiesa vai tiesnesis, ievērojot fiziskās personas mantisko stāvokli, pilnīgi vai daļēji var atbrīvot personu no tiesas izdevumiem, nodrošinot tiem tiesas štata tulku (*Ragačevičs, 2016, 4.-5. lpp.*). Cilvēkam, kurš vienu vai divas reizes mūžā ir saskaries ar tiesu nav viegli savu interešu aizstāvībai nolīgt advokātu vai pārstāvi un saprast, kā sameklēt zinošu un atbildīgu tulku. Neskatoties uz to, ka tiesas pavēstē ir norādītā papildinformācija par tulka pieaicināšanu, personas, kuras nepārvalda valsts valodu, šo informāciju var pārprast, pievēršot uzmanību tikai izskatīšanas laikam un vietai (*Мушчина, 2012, c.59-63*).

Grozījumi Civilprocesa likumā, kuri stājas spēkā 2016.gadā 31.jūlijā paredz, ka valsts nodrošinās tulku tikai tām fiziskajām personām, kuras civillietā saņem valsts nodrošināto juridisko palīdzību vai ir atbrīvotas no tiesas izdevumu samaksas (*Tieslietu ministrija, 2013., 5.-7.lpp.*). No tulka pakalpojumu izdevumu segšanas atbrīvotas personas noteikto civillietu kategorijās, kuriem ir finansiālās grūtības ar pašu līdzekļiem segt izdevumus par tulka pakalpojumiem - tās ir maznodrošinātās personas, trūcīgās personas, kurām ir atbilstošs no pašvaldības saņemtais statuss. Ka arī no tulka izdevumu segšanas ir atbrīvotas personas noteiktās civillietu kategorijās - darba tiesiskie prasījumi, noteiktās lietas attiecībā ar bērniem, lietas saistība ar personām ar rīcībspējas ierobežojumiem, kā arī saistībā ar vardarbībā cietušām personām, jo tām var rasties grūtības atrast nepieciešamos finanšu līdzekļus, lai tiesātos pret ekonomiski spēcīgāko otro pusi (*Luksa, 2016.*).

Autoresprāt šie grozījumi līdz galam netiek pārdomāti, Latvijā nav izveidots zvērināto tiesas tulku institūts, kuru tulka profesionalitāti var neapšaubīt. Tulka profesija ir samēra jauna Latvijas valstij un tāda specifiskā tulkošana, kā tiesas tulkošana izraisa daudz jautājumus par civilprocesā iesaistīto personu spēju pieaicināt patiešām profesionālu valodas speciālistu. It īpaši tas skar mazas pilsētas, kur tulkojumu biroji vai nu nav izveidoti, vai nekvalificējas uz tik specifisko tulkošanas nozari, lai spētu veikt kvalitatīvo juridisko tulkojumu tiesā. Cilvēkiem nav zināms, kur sameklēt tulku, kas spēs nodrošināt kvalitatīvu tulkojumu tiesā. Autoresprāt, ja persona nepieder pie likumā noteiktās personu grupas, kurai ir tiesības uz bezmaksas tulka pakalpojumiem, un nespēj tulkojuma nodrošināšanai pieaicināt sertificētu tulku vai pārbaudīt

tulka prasmes kvalitatīvā tulkojuma nodrošināšanā no personas neatkarīgu iemeslu dēļ, tiek pārkāptas ikvienas personas tiesības zināt savas tiesības, kas ir noteikts Satversmes 90.pantā un personai tiek liegtas tiesības uz vienlīdzību likuma priekšā (91.pants), ja viņš nepārvalda tiesvedības valodu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2010/64/ES ir par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā (*Par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā, 2010.*), kā arī Latvijas Republikas Satversme garantē personas tiesības uz līdztiesīgo, atklāti izskatīto lietu neatkarīgā un objektīvā tiesā (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Valsts valodas likuma 8.panta pirmā daļa nosaka, ka valsts institūcijās lietvedībā un dokumentos lietojama valsts valoda. Saskaņā ar šī likuma 14.pantu tiesvedība Latvijas Republikā notiek valsts valodā. Tātad cilvēktiesību ievērošanas nodrošināšanai pamatojoties uz iepriekš minētajiem starptautiskajiem tiesību aktiem, valstij ikvienam ir jānodrošina tiesības uz tulkojuma nodrošinājumu, lai zinātu savas tiesības (*Valsts valodas likums, 1999.*).

Likuma "Par tiesu varu" 21.pants nosaka, ka tiesvedība Latvijas Republikā notiek valsts valodā. Personai, kas piedalās lietā, bet nepārvalda tiesvedības valodu, tiesa nodrošina iepazīties tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un piedalīties tiesas darbībā ar tulka palīdzību, kā arī tiesības uzstāties tiesā tajā valodā, kuru šī persona pārvalda (*Par tiesu varu, 1992.*).

Kriminālprocesa likuma (turpmāk tekstā – KPL) 11.pants reglamentē kriminālprocesa lietojamo valodu, kas ir valsts valoda. Pirmstiesas procesā izmeklēšanas tiesnesim vai tiesai piekritīgu jautājumu izlemšanā tulka piedalīšanos nodrošina izmeklēšanas tiesnesis vai tiesa (*Kriminālprocesa likums, 2005.*). Tikšanās laikā ar aizstāvi ir noteikts tulka pakalpojumu laika ierobežojums 2 stundas vienai procesuālai darbībai (*Kārtība, kādā persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tikšanas laikā ar aizstāvi tiek nodrošināta tulka palīdzība, 2013.*). Rakstiski tulkojumi tiek nodrošināti lēmuma par krimināllietas nodošanu tiesai neatliekamības kārtībā (*Kriminālprocesa likums, 2005., 427.p. 5.d.*), lēmumam par lietas nodošanu tiesai saīsinātā procesā (*Kriminālprocesa likums, 2005., 432.p. 1.d.*), Eiropas apcietinājuma lēmumam (*Kriminālprocesa likums, 2005., 715.p. 1.d.*), apcietinājuma lēmumam. KPL 412.panta septītā daļa noteic, ka apsūdzētajam, iepazīstoties ar saņemto krimināllietu materiālu kopijām, ir tiesības izmantot tulka palīdzību bez maksas. Pamatojoties uz KPL 413.panta 4.daļu apsūdzētajam, kas neprot valsts valodu, kurā uzrakstīts lēmums, prokurors nodrošina lēmuma tulkojumu viņam saprotamā valodā. KPL 491.panta 2.punkts nosaka, ka tiesnesis, sagatavojot lietu iztiesāšanai tiesas sēdē lemj par tulka uzaicināšanu, lai nodrošinātu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tulkojuma nodrošināšanu (*Kriminālprocesa likums, 2005.*). Latvijas Krimināllikuma 300.pantā un 302. pantā ir noteikta tulka atbildība par apzināti nepatieso tulkojumu un par atteikšanos no tulkojuma veikšanas (*Krimināllikums, 1998.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā nepastāv konkrēta tiesas tulka definīcija. Latvijā tiesiski jānostiprina un jāizskaidro tiesībsargājošajās iestādēs strādājošā tulka jēdziena definīcija. Autoresprāt, tulka jēdzienu, kurš strādā tiesībsargājošās iestādēs var definēt sekojoši: Tulks ir persona, kura nodrošina personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, cietušajam un viņa pārstāvim, lieciniekam, speciālistam, ekspertam, revidentam, ka arī citām personām, kuras kompetenta amatpersona iesaista procesuālo darbību veikšanai, ja tās neprot valsts valodu, mutisko un rakstisko tulkojumu uz viņiem saprotamo valodu likumā noteiktajā kārtībā.
2. Jāizveido tiesas tulka definīcija, kas skan šādi: tiesas tulks - tiesas štata darbinieks, kurš pēc tiesneša aicinājuma nodrošina tiesvedības valodu nepārvaldošajiem lietas dalībniekiem, tiesas sēdē mutisko tulkojumu un tiesas dokumentu rakstisko tulkojumu no valsts valodas uz viņiem saprotamo valodu un ir brīdināts un parakstījies par konfidenciālas informācijas neizpaušanu un par kriminālatbildības iestāšanos par apzināti nepatieso tulkojumu un atteikšanos no tulkojuma.

3. Latvijā nepastāv Zvērinātu tulku institūts. Tieslietu ministrija, izstrādājot 2016.gada 31.jūlija grozījumus Civilprocesa likumā attiecībā uz tulka pakalpojumu ierobežojumiem, nav izstrādājusi mehānismu tiesas tulkošanas pakalpojumu nodrošināšanai Latvijas mērogā, izveidojot zvērināto tiesu tulku institūtu vismaz krievu valodas līmenī, kurus līdzīgi kā advokātus varētu piesaistīt noteiktam apgabalam pakalpojumu sniegšanai civillietās, vai ļaut štata tiesu tulkiem līdzīgi kā iepriekš pildīt savus tiesas tulka darba pienākumus, bet izdevumus par tulka pakalpojumiem piedzīt līdzīgi kā ar tiesvedību saistītos izdevumus - valsts labā.
4. Latvijā nepastāv normatīvais akts, kas regulētu tiesas tulka profesionālo darbību. Nepieciešams izveidot normatīvo aktu, kurā tiktu noteikts tiesas tulka darbības tiesiskais regulējums. Šāds normatīvais akts varētu būt Ministru kabineta noteikumi „Kārtība, kādā tiesas tulks/tulkotājs veic mutisko un rakstisko tulkojumu tiesās” vai arī Ministru kabineta noteikumi „Par tiesas tulka/tulkotāja darbību”.
5. Iepriekš minētajos Ministru kabineta noteikumos būtu nepieciešams ietvert šādus jautājumus: 1). tiesas tulka definīcija, pienākumi, tiesības, atbildība, atbilstība amatam; 2). profesionālās tiesas tulka ētikas principi; 3). tiesas tulku un tulkotāju labās prakses vadlīnijas (gatavošanos, darba organizāciju un sadarbību, kvalitāti); 4). mutiskās un rakstiskās tulkošanas pamatprincipus, izmantojamās metodes, izmantojamā terminoloģija, tulkošanas noteikumi visās kriminālprocesa stadijās; 5). mutiskās tulkošanas kārtība tiesas sēdē, personu saraksts, kurām tulks tulko; 6). rakstiskās tulkošanas kārtība, rakstiskā tulkojuma noformēšanas nosacījumi, dokumentu saraksts, kurus tiesas tulks tulko; 7). tiesas tulku darba kvalitātes noteikšanas kritēriji; 8). tiesas tulka procesuālā aizsardzība.
6. Pirms pētījuma darba uzsākšanas izvirzītā hipotēze, ka, nepastāvot vienotam tiesas tulka darba normatīvajam regulējumam, tiek apgrūtināts tiesas tulka darbs un tulkojuma kvalitāte, apstiprinās. Autoresprāt, tiesas tulka darbību aprakstošs un regulējošs dokuments precizētu, normatīvi nostiprinātu un atvieglotu tiesas tulka darbu tiesā, paaugstinot tiesas tulka kvalitāti un novēršot problēmsituācijas ikdienas darbā.
7. Pētījuma darba izstrādes laikā tiek sasniegts izvirzītais mērķis - detalizēti izpētīta tiesas tulka darbības tiesiskais pamats, atklātas aktuālās problēmas tiesu tulkošanas nozarē un veikta šo problēmu analīze un priekšlikumu izstrāde.
8. Pētījumam ir praktiska nozīme, jo tas sniedz risinājumus, kā pilnveidot un uzlabot tiesas tulka darbību, kurus nepieciešams ieviest Latvijas normatīvajos aktos.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civilprocesa likums* (14.10.1998.). LR likums ar grozījumiem 01.03.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>, sk.12.02.2018.
2. *Kārtība, kādā persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tikšanas laikā ar aizstāvi tiek nodrošināta tulka palīdzība* (19.11.2013.). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.1342. <https://likumi.lv/doc.php?id=262621>, sk. 21.04.2017.
3. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar grozījumiem 26.04.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 19.12.2017.
4. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar grozījumiem 28.09.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk.14.12.2017.
5. *Latvijas Kriminālprocesa kodekss* (06.01.1961.). LR likums zaudējis spēku 10.10.2005. <https://likumi.lv/doc.php?id=67801>, sk. 19.11.2017.
6. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar grozījumiem 19.05.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 21.04.2017.
7. *Par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā* (20.10.2010.). Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2010/64/ES <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0064>, sk. 15.04.2017.
8. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). LR likums ar grozījumiem 18.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=62847>, sk. 25.11.2017.
9. *Valsts valodas likums* (09.12.1999.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=14740>, sk.20.11.2017.
10. Christoffels, I.K., Groot, A.M.B., Kroll, J.F. (2006). Memory and Language Skills in Simultaneous Interpreters: The Role of Expertise and Language Proficiency. *Journal of Memory and Language*, vol. 54

- (3), pp. 324–345. Retrieved 19.11.2017. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0749596X05001476>
11. Kasakovska, A., Drozde, L., Černenko, J., Putnis, R. (2014). *Rokasgrāmata tiesu tulkiem*. Rīga: Valsts valodas centrs, Latvijas Tiesnešu mācību centrs. 47 lpp.
 12. Luksa, M. (2016., jūl.) Ierobežos tulku bezmaksas pakalpojumus civilprocesā. <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/280416-ierobezos-tulku-bezmaksas-pakalpojumas-civilprocesa/>, sk. 19.11.2017.
 13. Ragačevičs, V. (2016., sept.). Vai laiks aktualizēt jautājumu par zvērinātu tiesas tulku institūtu. *Jurista Vārds*, 36, 4.-5.lpp.
 14. Tieslietu ministrija (2016., aug.). Paredzētas būtiskas izmaiņas tulku pakalpojumu nodrošināšanā civilprocesā. *Jurista Vārds*, 31, 5.-7.lpp.
 15. Veisbergs, A. (2007). *Konferenču tulkošana*. Rīga: Zinātne. 76 lpp.
 16. Мушчинина, М. (2012). О некоторых принципах обучения судебных переводчиков. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 3 (14), с. 59-63. Полученное 19.11.2017 из http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2012_3_18.pdf

Summary

In Latvia, there is no institute of sworn interpreter, where the participants of civil matters would be able to receive the help of corresponding court interpreter. The services of in-house interpreters are not included in court costs, what would relieve participants of matters to search for a qualified interpreter and supplement the budget of the Ministry of Justice, using the services of in-house court interpreters/translators expediently. In Latvia, there is no definition for the concept of court interpreter at the level of normative regulation. In Latvia, there is no normative regulation for court interpreters stipulating their work in court of law. Consequently, it is topical to find out whether it is necessary to develop such normative regulation. The concept of an interpreter working in law enforcement institutions can be defined as follows: an interpreter – a person who ensures the person who has a rights to a defence, a victim and his or her representative, a witness, specialist, expert, auditor as well as other persons involved in legal proceedings by a person directing the proceedings, if they do not speak the official language, interpretation and translation into the language he or she understands pursuant to the procedure prescribed by the law. When the Ministry of Justice elaborated the Amendments to the Civil Law of 31 July 2016 concerning the restrictions of interpreter's services, it had to develop a mechanism aimed at ensuring court interpreting services in the scope of Latvia, establishing the institute of a sworn court interpreter at least for the Russian language, who just like barristers could be tied down to provide services in civil matters in some specific region, or allow in-house court interpreters fulfilling their work duties as they did before, however, the costs of their services should be collected on behalf of the state just as it happens with other legal costs. It is necessary to develop a normative regulation for court interpreter's activity. The normative regulation should include the following chapters: 1) court interpreter's definition, duties, rights, responsibility, compliance with the post; 2) principles of court interpreter's professional ethics; 3) good practice guidelines for court interpreters and translators (preparation, work organization and cooperation, quality); 4) basic principles of interpreting and translating, applicable methods, applicable terminology, translation and interpretation rules during all the stages of criminal procedure; 5) procedure of interpreting during court hearing, list of the persons entitled to interpreting; 6) procedure of translating, requirements to drawing up a translation, list of documents to be translated by a court interpreter; 7) criteria for court interpreter's work quality; 8) procedural protection of a court interpreter.

OBJEKTĪVĀS IZMEKLĒŠANAS PRINCIPS ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ

PRINCIPLE OF OBJECTIVE INVESTIGATION IN ADMINISTRATIVE PROCESS

Natalja Filatova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, natalja.m@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Staņislavs Linkevičs** Mg.soc.sc. docents

Abstract. *In the legal system of Latvia, it is now established that the principle of objective investigation is to be regarded as an effective guarantee of the protection of the individual's rights. This institute of law is based on the belief that in the process the court must play an active role in the process of achieving objective truth and result in an equitable outcome.*

However, the obvious, both in the regulatory framework of the administrative process and in the case-law, is the manifestation of the principle of the adversarial principle. Although in the regulatory environment and in the legal literature, is often recognized that there is no adversarial principle in the administrative process, such an assumption seems questionable.

Keywords: *administrative process, the burden of proof, the court, the principle of objective investigation.*

Ievads

Viena no galvenajām valsts pārvaldes lēmumu kvalitāti ietekmējošām kontroles institūcijām ir administratīvā tiesa. Ja valsts pārvaldes lēmuma vai rīcības apstrīdēšana nedod vēlamo rezultātu, privātpersonai daudzos gadījumos ir iespējams panākt, ka šo lēmumu vai rīcību pārbauda administratīvā tiesa (*Briede, Danovskis, Kovaļevska, 2016., 260.lpp.*).

Latvijas tiesību sistēmā šobrīd ir nostiprinājies uzskats, ka objektīvās izmeklēšanas princips ir uzskatāms par efektīvu privātpersonas tiesību aizsardzības garantiju (*LR Satversmes tiesas lēmums Par tiesvedības izbeigšanu 2010., Nr.2010-11-01*). Šī tiesību institūta darbības pamatā ir uzskats, ka procesā tiesai ir jābūt aktīvai lomai, lai procesa gaitā nonāktu pie objektīvās patiesības un rezultatīvi pie taisnīga lietas iznākuma (*Bērtaitis, 2015.*). Savukārt nepieciešamība objektīvās izmeklēšanas principa īstenošanai tiek pamatota ar prezumpciju par pušu faktisko procesuālo nevienlīdzību, kuru ir iespējams harmonizēt jeb līdzsvarot caur objektīvās izmeklēšanas principa īstenošanu attiecīgajā procesā (*Personu apvienība SIA „SAFEGE Baltija” un Sabiedriskās politikas centrs „PROVIDUS”, 2013.*).

Lai arī Administratīvā procesa likumā ir nostiprināts objektīvās izmeklēšanas princips, praksē ir pierādījies, ka mazaizsargātās iedzīvotāju grupas bieži vaicā pēc palīdzības administratīvajā procesā (*Tiesībsarga birojs, 2016.*).

Darba autore uzskata, ka tomēr jāatzīst acīmredzams, gan administratīvā procesa normatīvajā regulējumā, gan tiesu praksē ir redzamas sacīkstes principa izpausmes. Lai gan normatīvajā regulējumā, gan juridiskajā literatūrā bieži vien tiek atzīts, ka administratīvajā procesā nepastāv sacīkstes princips, šāds pieņēmums šķiet apstrīdams.

Līdz ar to darba autore izvirza raksta mērķi – izpētīt objektīvās izmeklēšanas principa īstenošanu administratīvajā procesā.

Lai sasniegtu izvirzīto darba mērķi, darba autore uzstāda šādus uzdevumus: 1) analizēt objektīvās izmeklēšanas principa jēdzienu un mērķi; 2) analizēt, kā izpaužas objektīvās izmeklēšanas princips; 3) analizēt objektīvās izmeklēšanas principa un sacīkstes principa mijiedarbību administratīvajā procesā.

Pētījuma periods: 2007. – 2017.gadi.

Darbā ir izmantotas šādas zinātniskās pētniecības metodes: analītiskā metode – dažādu avotu analīzei, atziņu vērtēšanai; sistēmiskā metode – tiesību normu savstarpēju kopsakaru meklēšanai; induktīvā metode – slēdzienu taisīšanai izpētes rezultātā; deduktīvā metode – teorijas analīzei un pārbaudei.

Objektīvās izmeklēšanas principa jēdziens un mērķis

Kā atzīts vācu administratīvā procesa doktrīnā, izmeklēšanas principam ir jādominē visos tajos procesos, kur pastāv publiska interese par pareiza un taisnīga sprieduma pieņemšanu lietā (*Günther, 2018*). Lēmumam nozīmīgu faktu norādīšana nevar tikt atstāta vienīgi lietas dalībnieku ziņā, bet gan tam ir jābūt tiesas uzdevumam. Tas ir tiesas pienākums – noskaidrot patiesos lietas apstākļus, jo tikai tādā veidā ir iespējams pieņemt pareizu un taisnīgu spriedumu lietā. Atbilstoši tam objektīvās izmeklēšanas princips ir neatņemama administratīvā procesa sastāvdaļa, tas ir efektīvas privātpersonu tiesību aizsardzības garantija. Objektīvās izmeklēšanas princips ir viens no administratīvā procesa pamatprincipiem, kas tiesai jāievēro un jāpiemēro, izskatot jebkuru administratīvo lietu (*Vaivods, 2008., 260.lpp.*).

Saskaņā ar objektīvās izmeklēšanas principu tiesai jānoskaidro objektīvā patiesība lietā un tā pati var iesaistīties pierādījumu meklēšanā un atrašanā. Tas nozīmē, ka “indivīdam vairs nav jāsaucenšas ar valsti”.

Privātpersona, vērsoties administratīvajā tiesā, norāda uz iespējamu izpildvaras darbības prettiesiskumu. Tomēr, iesniedzot pieteikumu, viņa vērsas pret faktiski nevienlīdzīgu „pretinieku” – publisko tiesību subjektu. Lai gan Latvijas Republikas Satversmes 92.pants paredz tiesības uz taisnīgu tiesu, kas savukārt sevī ietver pušu vienlīdzību, administratīvajā procesā procesa dalībnieki savā starpā nav un nevar būt faktiski vienlīdzīgi (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Var secināt, ka, lai īstenotu kontroli par izpildvaras darbībām, novērstu pušu faktisko nevienlīdzību, uzzinātu objektīvo patiesību, ka arī aizsargātu privātpersonu no iestādes izdarītās prettiesiskās rīcības, tiesai administratīvajā procesā ir jāieņem aktīva loma. Galu galā, lai valstī nodrošinātu objektīvo tiesiskumu publiskajā sfērā, administratīvajā procesā ir nepieciešams objektīvās izmeklēšanas princips.

Turklāt caur objektīvās izmeklēšanas principu administratīvais process ir padarīts pēc iespējas vienkāršāks, pieejamāks un saprotamāks katrai privātpersonai, lai privāto tiesību subjektam nebūtu sarežģīti apstrīdēt publiska tiesību subjekta rīcības tiesiskumu (*Markovs, 2006.*). Tiesas aktīva loma objektīvās izmeklēšanas principa ietvaros ļauj nonākt pie taisnīga rezultāta, nepadarot to atkarīgu tikai no procesa dalībnieku iespējām un iesniegtajiem pierādījumiem. Tomēr jāņem vērā, lai arī tiesai objektīvās izmeklēšanas principa ietvaros piešķirta aktīva loma, tas tomēr nenozīmē, ka tiesai procesā būtu jāklūst par lietas dalībnieku, kurš ir ieinteresēts lietas iznākumā. Objektīvās izmeklēšanas princips darbojas kopā ar procesa dalībnieku sadarbības principu (*Vaivods, 2008., 262.-263.lpp.*).

Objektīvās izmeklēšanas princips pamatojas pieņēmumā, ka abu pušu – valsts un pilsoņa – faktiskās iespējas nav vienlīdzīgas. Pastāv principiālā administratīvajā procesā iesaistīto pušu nevienlīdzība. Iestādes – publisko tiesību subjekta – izpildvaras iespējas ir daudz lielākas nekā privāto tiesību subjektam. Administratīvā procesa dalībnieki ir relatīvi “vājā” persona un relatīvi “stiprā” iestāde, kam ir pieejami apjomīgi personāla un materiālie resursi. Līdz ar to iestādei ir strukturāls pārsvars procesa virzībā (*Markovs, 2006.*).

Objektīvās izmeklēšanas principa izpausmes

Administratīvā procesa likuma 107.pantā noteikts: lai noskaidrotu patiesos apstākļus un panāktu lietas taisnīgu izskatīšanu, tiesa dod procesa dalībniekiem ieteikumus un norādījumus (*Administratīvā procesa likums, 2001.*). Norādījumu un ieteikumu sniegšanas nozīme ir tai apstākļi, lai dalībnieki atbilstoši savām interesēm procesu vestu adekvāti, virzoties uz minēto mērķi. Lietas patieso apstākļu noskaidrošana un tiesiska un taisnīga lietas atrisinājuma panākšana ir visu procesa dalībnieku interesēs (atšķirība no civilprocesa). Tādēļ procesa dalībnieku pienākums ir izpildīt tiesas norādījumus (protams, ne ieteikumus). (*Vaivods, 2008., 266.-274.lpp.*).

Objektīvās izmeklēšanas princips nenozīmē, ka pieteicējs var vērsties tiesā bez priekšstata par pārsūdzētā lēmuma prettiesiskuma iemesliem, norādot vien uz vispārēju uzskatu

par prettiesiskuma esību. Šāds pieņēmums ir maldīgs arī tad, ja daļai lietas materiālu noteikts ierobežots pieejamības statuss, jo pamatotas šaubas par lēmuma tiesiskumu var rasties tikai no tās informācijas, kas jau ir personas rīcībā. Objektīvas izmeklēšanas princips neaptver tiesas pienākumu pieteicēja vietā paplašināt prasījuma pamatu vai ārpus pieteicēja norādītajiem argumentiem pārbaudīt katru lēmuma faktu, minot, kas vēl pieteicējam pārsūdzētajā lēmumā varētu šķist nepareizs.

Tātad pieteikuma iesniegšanas brīdī pieteicējam ir pienākums identificēt strīdus būtību ar faktiem, kaut kādā mērā iezīmēt lietas faktisko sastāvu. Taču pieteicējam nav jāpārzina tiesības, tādēļ pieteicējs var arī pieteikuma iesniegšanas brīdī nezināt, kuri no faktiem, kurus tas ir darījis zināmus tiesai, būs tiesiski nozīmīgi, t.i., kuri ietilps lietas faktiskajā sastāvā. Tādēļ šeit atklājas vajadzība tiesai būt aktīvai un pašai noteikt lietas faktisko sastāvu jeb veikt ne tikai subsumcijas, bet arī faktiskā sastāva noteikšanas, faktu izmeklēšanas darbības.

Ieteikumu un norādījumu mērķis ir tiesiska un taisnīga lēmuma pieņemšanas sekmēšana, lai varētu noskaidrot visus lietā svarīgos apstākļus. Ar ieteikumu un norādījumu palīdzību tiesa novirza procesa dalībniekus pareizā virzienā, lai tie savas tiesības varētu aizstāvēt pēc iespējas kvalitatīvāk un lietderīgāk.

Administratīvā procesa likuma 107.panta ceturtajā daļā noteikts tiesas pienākums iegūt pierādījumus, ja tas nepieciešams lietas patieso apstākļu noskaidrošanai, kā arī taisnīgai un tiesiskai konkrētās lietas izskatīšanai. Savukārt minētā likuma 150.panta ceturta daļa paredz iespēju tiesai savākt pierādījumus pēc savas iniciatīvas, ja nepietiek ar tiem pierādījumiem, ko ir iesnieguši administratīvā procesa dalībnieki. Tāpat Administratīvā procesa likuma 103.panta otrajā daļā noteikts tiesas pienākums objektīvi noskaidrot lietas apstākļus. (*Administratīvā procesa likums, 2001.*). Šīs normas paredz tiesas pienākumu noskaidrot lietas patiesos apstākļus, neatkarīgi no tā, cik daudz pierādījumu iesniegušas puses. Arī Augstākā tiesa savos spriedumos ir norādījusi, ka tiesas pienākumu savākt pierādījumus jāaplūko kopā ar šo normu mērķi – noskaidrot patiesos lietas apstākļus, kā arī panākt, lai lieta tiktu izskatīta taisnīgi un tiesiski. Tādēļ arī tiesai ir pienākums nodrošināt, lai ar lietā esošajiem pierādījumiem pietiktu lietas patieso apstākļu noskaidrošanai un taisnīgai izskatīšanai (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2012., Nr.A42304206, SKA-156/2012*).

Administratīvās tiesas aktīvā loma faktu izmeklēšanā neatbrīvo lietas dalībniekus no piedalīšanās faktu savākšanā. Lietas dalībnieki nevar visu lietas faktu izmeklēšanu pilnībā atstāt tiesas ziņā un pasīvi novērot tiesas darbības.

Objektīvais izmeklēšanas princips sevī neietver tiesas pienākumu vienmēr meklēt papildu pierādījumus kāda procesa dalībnieka apgalvojuma pamatošanai. Pieteicēja paša interesēs ir iesniegt vai vismaz norādīt uz tādiem pierādījumiem, kas apstiprina viņa apgalvojuma patiesumu, īpaši situācijās, kad informācija un fakti atrodas pie pašas personas. Privātpersonai savas tiesības ir jāizmanto godprātīgi – pēc labas ticības. Arī administratīvajā procesā godprātības pienākums saista lietas dalībniekus – privātpersonai ir jāpieliek saprātīgas pūles pierādīšanas procesā (*Bērtaitis, 2015.*).

Objektīvās izmeklēšanas principa un sacīkstes principa mijiedarbība

Lai gan administratīvajā procesā darbojas objektīvās izmeklēšanas princips, kas paredz tiesas aktīvu lomu pierādījumu iegūšanā, tas nebūt nenozīmē, ka procesa dalībnieki var ieņemt pasīvu lomu un kā pieteicējam nav pienākumu pierādīšanas procesā. Ja par publiskā tiesību subjekta aktīvo lomu pierādīšanas procesā domstarpību tikpat kā nav, tad par pieteicēja līdzdarbības pienākumu viedokļi ir atšķirīgi. Neskatoties uz to, ka no vairākām Administratīvā procesa likuma normām izriet pieteicēja aktīvās līdzdarbības pienākums, administratīvās tiesas savos spriedumos vēl joprojām skaidro pieteicēja lomu pierādīšanas procesā (*Bērtaitis, 2015.*).

Augstākā tiesa ir atzinusi, ka objektīvās izmeklēšanas princips nav neierobežots un absolūts. Objektīvās izmeklēšanas princips jāskata kopsakarā ar pieteicēja pienākumu norādīt

pieteikuma pamatu, kā arī pierādījumus, kas ir viņa rīcībā un atbilstoši savām iespējām piedalīties pierādījumu iegūšanā (*LR Augstākā tiesa, 2005.*).

Tiesu praksē ir norādīts, ka tiesas aktīvo iesaistīšanos pierādījumu iegūšanā nosaka tas, kādi ir konkrētās lietas apstākļi un kāda ir lietas dalībnieku iespēja noskaidrot apstākļus, iegūt par tiem pierādījumus. Tas nozīmē – ja lietas dalībnieki vislabāk zina konkrētos apstākļus un viņiem ir pieejami pierādījumi, dalībniekiem pašiem tie ir jāiesniedz. Tas ir lietas dalībnieku pienākums (*Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2005.*).

Secinājumi un priekšlikumi

Objektīvās izmeklēšanas principa būtība un izpratne ir pozitīvizēta gan Administratīvā procesa likuma 107.panta ceturtajā daļā, gan likuma „Par tiesu varu” 25.¹ pantā (*Administratīvā procesa likums, 2001.; Par tiesu varu, 1992.*).

Objektīvās izmeklēšanas principa pamata ir ideja, ka viss tiesas process tiek realizēts tādā veidā, lai panāktu lietas patieso apstākļu noskaidrošanu un rezultātīvi arī nonāktu pie taisnīgas lietas izspriešanas.

Tā kā administratīvā procesa uzdevums ir aizsargāt privāto tiesību subjektus no publisko tiesību subjektu izdarītiem viņu tiesību un interešu aizskārumiem, objektīvās izmeklēšanas princips paaugstina privātpersonas iespējas aizstāvēt savas tiesības.

Lai novērstu privāto tiesību subjekta un publisko tiesību subjekta faktisko nevienlīdzību, tiesai jāieņem aktīva loma, lai nonāktu pie taisnīga rezultāta un nepadarot to atkarīgu tikai no procesa dalībniekiem.

Tiesas aktīva līdzdalība lietas izskatīšanas ietvaros ietver sevī gan norādījumu došanu lietas dalībniekiem, gan pašas tiesas aktīvi veiktas procesuālas darbības pierādījumu iegūšanas kontekstā.

Tas, ka administratīvajā procesā pastāv objektīvās izmeklēšanas princips, nenozīmē, ka pieteicējs var vērsties tiesā, tikai norādot uz vispārēju uzskatu par prettiesiskuma esību. Pieteicējam pieteikumā jānorāda pieteikuma fakti, kā arī jānorāda uz zināmiem pierādījumiem.

Kaut arī tiesai objektīvās izmeklēšanas principa ietvaros ir piešķirta aktīva loma, tas tomēr nenozīmē, ka no pieteicēja nekas nav atkarīgs un pieteicējs var ieņemt vērotāja pozīciju. Pieteicējam aktīvi jāsadarbojas ar tiesu savu iespēju robežās.

Pierādīšanas pienākuma neviennozīmīga izpratne administratīvajā procesā ir praktiska problēma tiesu praksē, jo dažkārt pieteicējs vaino tiesu, ka tiesa pārkāpa objektīvās izmeklēšanas principu, nenoskaidrojot būtiskāko.

Objektīvās izmeklēšanas principa īstenošanas un pierādīšanas pienākumu raksturo Administratīvā procesa likuma 150.panta trešā un ceturta daļa, kur ir noteikts, ka pieteicējam atbilstoši savām spējām jāpiedalās pierādījumu savākšanā un tikai tad, ja administratīvā procesa dalībnieku iesniegtie pierādījumi nav pietiekami, tiesa savāc tos pēc savas iniciatīvas.

Objektīvās izmeklēšanas princips nav absolūts. Šī principa robežas nosaka procesa dalībnieku līdzdarbības pienākumu.

Administratīvajā procesā tiesas aktivitāti ierobežo ne tikai pieteicēja līdzdarbības pienākums, bet arī pieteikuma pamats. Tiesa nedrīkst kļūt par procesa dalībnieku, kurš būtu ieinteresēts lietas iznākumā, tādēļ arī tiesai nav jāiestājas kāda dalībnieka vietā un jāmeklē pierādījumi katram procesa dalībnieka argumentam.

Sacīkstes princips tiek piemērots administratīvajā procesā, ar to izņēmumu, ka tiesai ir piešķirta aktīva loma patieso faktu noskaidrošanā. Tādēļ administratīvajā procesā var saskatīt objektīvās izmeklēšanas principa mijiedarbību ar sacīkstes principu.

Jo vairāk konkrētajā procesā pastāv objektīvās izmeklēšanas principa ierobežojumi, jo vairāk izpaužas sacīkstes principa elementi.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Administratīvā procesa likums* (2001. 25. okt.). Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 14.11.2001., Nr. 164 (2551)

2. *Latvijas Republikas Satversme* (1922. 15. febr.). Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43
3. Ministru kabinets (2002. 9.okt.). *Likumprojekta „Grozījumi likuma „Par tiesu varu”” anotācija*. http://www.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP0144_0, 30.04.2018.
4. *Par tiesu varu* (1992. 15. dec.). Latvijas Republikas likums. Ziņotājs, 14.01.1993., Nr.1/2
5. Bārdiņš, G. (2008). Pierādījumi. J. Briedes zin. red. *Administratīvais process tiesā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis., 302.-324.lpp.
6. Bērtaitis, S. (2015. 16.jūn.). Tiesas kontrole administratīvajā procesā: aktuālās problēmas. *Jurista vārds*, Nr.24 (876)
7. Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 354 lpp.
8. Briedis, E. (2004. 26. okt.). Par darbīgu likumu. *Jurista Vārds*, Nr. 41 (346)
9. Craig, P.P. (1993). Procedures and administrative decisionmaking: A common Law Perspective. *European Review of Public Law*, vol. 5, pp.55-68
10. Fellmex, A.X., Horwita, M. (2009). *Guide to Latin in International Law*. Oxford: Oxford University Press. 328 p.
11. Günther, C. (2018). *Administrative Justice in Europe. Report for Germany*. Retrieved 02.05.2018 from http://www.aca-europe.eu/en/eurtour/i/countries/germany/germany_en.pdf
12. Larenz, K., Canaris, C.W. (1995). *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Berlin, Heidelberg, New York: Springer. 99 s.
13. Līcis, A. (2003.). *Prasības tiesvedībā un pierādījumi*. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 127 lpp.
14. LR Augstākā tiesa (2005). *Objektīvās izmeklēšanas princips - interpretācija un piemērošana*. www.at.gov.lv/files/uploads/.../Tiesu.../1-Obj_izm_princips_visparinajums-2005.doc, sk. 02.05.2018.
15. Markovs, M. (2006., 7.janv.). Objektīvās izmeklēšanas princips. *Jurista vārds*, Nr.3 (406)
16. Mita, D., Ruska, I. (2018. 24.apr.). Vai administratīvā tiesa darbojas atbilstoši tās izveides mērķim. *Jurista vārds*, Nr.17/18 (1023/1024)
17. Personu apvienība SIA „SAFEGE Baltija” un Sabiedriskās politikas centrs „PROVIDUS” (2013. 10.maijs). *Administratīvā procesa likuma ieviešanas ietekmes izvērtējums un efektīvizēšanas priekšlikumu izstrāde – gala ziņojums*. http://providus.lv/article_files/2781/original/2zinojums_apl_11junijs.pdf?1420559377, sk. 02.05.2018.
18. Rezevska, D. (2015). *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Daigas Rezevska izdevums. 176 lpp.
19. Tiesībsarga birojs (2016., 23.febr.). Vai valstij jāizstāvas pašai pret sevi. *Jurista Vārds*, Nr.8 (911)
20. Vaivods, K. (2008). Objektīvās izmeklēšanas princips. J. Briedes zin. red. *Administratīvais process tiesā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 776 lpp.
21. *Administratīvās apgabaltiesas 2011.gada 21.oktobra spriedums* lietā Nr.A42605108. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 07.05.2018.
22. *Administratīvās apgabaltiesas 2016.gada 3.maija spriedums* lietā Nr.A420403314. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 02.05.2018.
23. *Administratīvās apgabaltiesas 2016.gada 8.jūnija spriedums* lietā Nr.A420292114. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 01.05.2018.
24. *Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007.gada 21.decembra lēmums* lietā Nr.A42606407, SKA-760/2007. at.gov.lv/downloadlawfile/4917, sk. 02.05.2018.
25. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012.gada 22.jūnija spriedums* lietā Nr.A42304206, SKA-156/2012. <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/121960.pdf>, sk. 01.05.2018.
26. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011.gada 29.aprīļa spriedums* lietā Nr.A42519806, SKA-188/2011, <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/22788.pdf>, sk. 01.05.2018.
27. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012.gada 9.novembra spriedums* lietā Nr.A42643408, SKA-443/2012. at.gov.lv/downloadlawfile/4542, sk. 02.05.2018.
28. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2016.gada 25.oktobra spriedums* lietā Nr.A420341114, SKA-1168/2016. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 06.05.2018.
29. *LR Satversmes tiesas 2010.gada 11.jūnija lēmums Par tiesvedības izbeigšanu* lietā Nr.2010-11-01. <https://likumi.lv/doc.php?id=211871>, sk. 02.05.2018.

Summary

Since the task of the administrative procedure is to protect private-law subjects from infringements of their rights and interests done by public-law subjects, the principle of objective investigation increases the ability of an individual to defend his rights. In order to prevent actual

inequalities between private-law subject and public-law subject, the court must take an active part in order to achieve a fair result without making it dependent on the parties of the proceeding.

Although the court has an active role in the objective investigation principle, it does not mean that nothing depends on the applicant and that the applicant can take an observer's position. The applicant has to cooperate actively with the court within his limits.

In order to gain a fair solution of a case, the court gives recommendations and guidelines to the participants of the proceeding and the duty of the participants is to comply with them.

The fact that there is an objective investigation in the administrative procedure does not mean that the applicant can go to court only by referring to a general view of the existence of unlawfulness. The applicant must describe some facts and certain evidence known to him in his application. The court is obliged to give directions to the applicant in formulating the application from the beginning of proceeding in order to avoid a situation when the applicant cannot, for formal reasons, achieve his true goal, because the court must comply with the limits of the applicant's claim.

The ambiguous understanding of the liability of proof in the administrative proceeding is a practical problem in court practice, because in some cases the applicant blames the court that the court has violated the principle of objective investigation without the establishment of the essential.

The third and fourth parts of Article 150 of the Administrative Procedure Law establish the implementation and demonstration of the principle of objective investigation, which stipulates that the applicant, in accordance with his or her ability to participate in the collection of evidence. Only if the evidence submitted by the participants of the administrative process are insufficient, the court collects them on his own initiative.

It is the duty of the court to clarify all the relevant factual and legal circumstances. If the court fails to comply with this obligation, it can be regarded as violating the principle of objective investigation.

The court must indicate in its verdict why it has favored one evidence in comparison with other evidence and has acknowledged one fact as being proven, but not the other. The sufficiency of evidence is determined not only by the number of evidence, content, or other features, but by conviction of the court and convincing evidence.

Elements of the competition in the administrative process are evident in the sense that the role of the applicant is not passive. The applicant must actively participate in the provision of evidence.

PIRKUMA LĪGUMS – NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA IEGŪŠANAS VEIDS *PURCHASE AGREEMENT – FORM OF REAL ESTATE ACQUISITION*

Gunita Gapševičiene

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, gunita.gapseviciene@latvijasnotars.lv, Daugavpils, Latvija
Zinātniskā vadītāja: *Valentīna Lohova* Mg.iur. lektore

Abstract. *“Rights to property are an important element of human’s fundamental rights. They are determined not only by the national law and the constitution, but also in the international law.” Purchase agreement is one of the most widespread and the most important agreements. Concluding an agreement, satisfaction of economical needs is implemented – goods exchange, service provision, property transfer and other actions. In the last ten years, number of transactions with real estate property has considerably increased, at the same time violations with transactions of real estate property have also increased. The reason of violations of transactions with real estate property is incompetence and lack of information, as quite often people deal with property purchase and selling independently, without asking competent persons to close a transaction. The aim of the research is to study analysis of legislation acts that govern purchase deal realization is made in work; imperfections of current legislation are defined, as well as prepared offers in order to improve immovable property purchase deals realization governing legislation so that it could be possible to solve problems concerning immovable property purchase agreement conclusion and registration in Land Registry.*

Keywords: *Civil Law, Land Book, property rights, purchase agreement, real estate, sworn notary.*

Pētījuma ietvaros ir izanalizēts pirkuma līgums, kā viens no nekustamā īpašuma atsavināšanas veidiem. Temats ir aktuāls un svarīgs. Nekustamā īpašuma iegāde ikviena dzīvē ir atbildīgs solis. Lai nekustamā īpašuma iegāde norisinātos veiksmīgi, ļoti svarīga nozīme ir pirkuma līgumam. Pēdējo desmit gadu laikā ievērojami pieauguši darījumi ar nekustamiem īpašumiem, tanī pat laikā, pieauguši arī pārkāpumi darījumos ar nekustamiem īpašumiem. Par iemeslu pārkāpumiem darījumos ar nekustamiem īpašumiem ir nekompetence un informācijas trūkums, jo nereti cilvēki nodarbojas ar īpašumu pirkšanu un pārdošanu paši. Ņemot vērā to, ka lielākoties cilvēki iegādājas nekustamo īpašumu otrreizējā tirgū, kas nozīmē, ka šim nekustamajam īpašumam ir īpašuma tiesību vēsture, kas var slēpt dažādus riskus un sarežģījumus.

Veikta ar pirkuma darījuma īstenošanu saistīto likumdošanas aktu analīze, noteiktas nepilnības pastāvošajā likumdošanā un sagatavoti priekšlikumi, kā varētu pilnveidot nekustama īpašuma pirkšanas darījumu veikšanu regulējošo likumdošanu un līdz ar to atrisināt ar nekustamā īpašuma pirkuma līguma noslēgšanu un reģistrēšanu Zemesgrāmatā saistītas problēmas.

Pētnieciskā darba metodes: vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, gramatiskā metode, analītiskā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode.

Īpašums tiek uztverts kā noteikta veida sabiedrisko attiecību kopums. „Tiesības uz īpašumu ir svarīgs cilvēka pamattiesību elements. Tās ir nostiprinātas ne tikai nacionālajā likumā un konstitūcijā, bet arī starptautiskajās tiesībās” (*Kēnigs, 2010., 42. lpp.*). Katram cilvēkam ir tiesības uz īpašumu (*Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1990., 17.p.*). Saskaņā ar Civillikuma 927.pantu „īpašums ir pilnīgas varas tiesība par lietu, tas ir tiesība valdīt un lietot to, iegūt no tās visus iespējamus labumus, ar to rīkoties un noteiktā kārtā atprasīt to atpakaļ no katras trešās personas ar īpašuma prasību”. Romiešu tiesībās izdalīja nekustamas un kustamas lietas. Pēc šī iedalījuma lietas klasificēja atkarībā no tā, vai lietas var vai nevar pārvietot no vienas vietas uz otru, ārēji nebojājot un nemainot lietu nozīmi. „Viss, kas zemei piestiprināts, ir tās sastāvdaļa un līdz ar to kļūst nekustama lieta.” (*omnes vincos terrae unde fit res pertinens - lat.*) Runājot par Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem, jāatzīmē, ka tajos nekustamā īpašuma jēdziens nav definēts, taču praksē ar to saprot zemi un visu uz tās atrodošos lietu kopumu – ēkas, būves un inženierkomunikācijas, kā arī virs tās esošo gaisa telpu un zem tās atrodošās zemes dzīles. Šāda nekustamo īpašumu izpratne ir balstīta uz Latvijas Republikas Civillikumā definētajām lietu tiesībām: ķermeniskas lietas ir vai nu kustamas, vai nekustamas, raugoties pēc tam, vai tās var vai nevar pārvietot, ārēji nebojājot, no vienas vietas uz otru un uz zemes uzcelta un cieši ar to savienota ēka atzīstama par tās daļu (*Civillikums, 1937., 842.,*

968.p.). Tādējādi, var apgalvot, ka par nekustamo īpašumu tiek uzskatīta tāda lieta, kura, bez kādu pārmaiņu veikšanas tās vizuālajā vai saturiskajā formā, nav iespējams pārvietot. Rezumējot abas attēlotās definīcijas, ir secināms, ka nekustamā īpašuma galvenā īpašība ir nepārvietojamība. Nekustamais īpašums veido visas tirgus attiecību sistēmas centrālo posmu, nekustamā īpašuma tirgus attīstība un aktīva darbība ar nekustamiem īpašumiem ir valsts ekonomiskās attīstības pazīme. Nekustamā īpašuma objekti ir ne tikai svarīgākā prece, kas apmierina dažādas cilvēku personiskās vajadzības, bet arī kapitāls mantiskajā formā, kapitāls, kurš nes ienākumus. Pirkuma līgums ir viens no izplatītākajiem un svarīgākajiem līgumiem. Ar līguma slēgšanu tiek veikta ekonomiska rakstura vajadzību apmierināšana – preču apmaiņa, pakalpojumu izpildīšana, mantas nodošana un citas darbības. Pirkuma pārdevuma līgums tika iekļauts jau XII tabulu likumos (VI tabula – pirkuma-pārdevuma tiesības, ieilguma tiesības). Pirkums – pārdevums (*emptio et venditio* – lat.) bija līgums, ar kuru viena puse – pārdevējs (*venditor* – lat.) uzņemas saistību nodot par samaksu otras puses – pircēja (*emtor* – lat.) īpašumā kādu lietu, pircējs savukārt uzņemas samaksāt un lietu pieņemt. Līgums bija spēkā ar vienošanās (*consensus* – lat.) brīdi – laika momentu, kad puses panāca vienošanos par pirkuma priekšmetu – lietu (*res* – lat.) un pirkuma maksu – cenu (*pretium* – lat.). Latvijā pirkums ir divpusējs, konsensuāls līgums, kas rada prasījumus, bet ne īpašuma tiesības (*Civillikums, 1937., 2002. p.*), proti, satur tikai divus pretēji vērtus apsolījumus: dot lietu un pretī dot norunāto naudas summu, tikai līguma izpildes rezultātā pircējs kļūst par lietas īpašnieku. Pirkuma līguma pamatā ir tiesisks darījums, kas izpaužas tiesību normās noteiktos nosacījumos, kurus ievērojot tiek tiesiski aizsargātas darījuma rezultātā nodibinātās tiesiskās attiecības, kurš saskaņā ar Civillikuma 1483. panta 1. punktu jānoslēdz rakstiskā formā. Tādā veidā tiek nodrošināta noteikta veida tiesisko darījumu publicitāte, kas dod iespēju atbilstoši trešo personu un sabiedrības interesēm darījumu ierakstīt publiskā reģistrā. Šajos gadījumos rakstiskajai formai ir pierādīšanas funkcija. „Saskaņā ar likuma prasībām noformēts rakstisks līgums civilprocesā ir atzīstams par līguma noslēgšanas fakta tiešu pierādījumu” (*Torgāns, 2006., 172. lpp.*). Kad nekustamais īpašums tiek atsavināts vai apgrūtināts ar lietu tiesībām, darījuma publicitāte tiek nodrošināta, ierakstot darījumu zemesgrāmatā jeb koroborējot.

Nekustamā īpašuma iegādāšanās ir atbildīgs solis, kuru parasti sper pēc garām, pārdomātām sarunām un diskusijām. Lai nekustamā īpašuma iegāde norisinātos veiksmīgi, ļoti svarīga nozīme ir pirkuma līgumam. Pašlaik likums neparedz kādu speciālu formu, un tik būtiskus darījumus kā īpašuma pārdošana Latvijā iespējams noslēgt privātā kārtā. Pēdējo desmit gadu laikā ievērojami pieauguši darījumi ar nekustamiem īpašumiem, tanī pat laikā, pieauguši arī pārkāpumi darījumos ar nekustamiem īpašumiem. Par iemeslu pārkāpumiem darījumos ar nekustamiem īpašumiem ir informācijas trūkums, jo nereti cilvēki nodarbojas ar īpašumu pirkšanu un pārdošanu paši. Tāda veida darījumos pircējam ir jāpaļaujas uz pārdevēja godaprātu, viņa rīcībā nav informācijas par to, kā pārbaudīt uz īpašumu reģistrētu ķīlu, parādus par komunālajiem parādiem un zemes nomas nomaksu. Problēmas ar tikko kā iegādāto nekustamo īpašumu var rasties, arī noformējot to zemesgrāmatā, ja iepriekšējais īpašnieks nav bijis godprātīgs nodokļu maksātājs un īpašumam uzkrāts nekustamā īpašuma nodokļa parāds. Šādā gadījumā īpašums netiks ierakstīts zemesgrāmatā līdz brīdim, kad parāds būs samaksāts. Privātos nekustamo īpašumu pirkuma līgumos tiek norādītas tādas pirkuma summas, lai tās sakristu ar hipotekārā kredīta kopējo summu. Ieķīlātā nekustamā īpašuma pārdošanā ieņemtā summa apmierina tikai ķīlas ņēmēja prasību. Mērķis – izvairīšanās no kreditoru prasījumiem. Šāds viedoklis arī pausts 2013.gada 23.oktobra Senāta Civillietu departamenta spriedumā lietā Nr. SKC-257/2013 (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2013., Nr. SKC-257/2013.*) Izvairīšanās arī no nodokļu samaksas iespējama, norādot pirkuma līgumā tādu pirkuma maksu, par kādu pārdevējs ieguvīs nekustamo īpašumu, tas ir, neradot starpību nekustamā īpašuma iegūšanas un atsavināšanas summās. Līdztekus jau norādītajām sekām, sistēma, kas rada papildus motivāciju uzrādīt samazinātu pirkuma līguma cenu, nodara kaitējumu ekonomikai arī tādā veidā, ka veicina naudas “atmazgāšanu”, jo cenas starpība tiek samaksāta skaidrā naudā, kuras plūsmu ir grūti kontrolēt. Lai izvairītos no šādiem riskiem un darījums būtu iespējami drošs un izdevīgs, pirkuma darījuma noformēšanas nolūkā

noteikti būtu ieteicams vērsties kompetentās iestādēs. Likuma noteikumi, saskaņā ar kuriem tiesiskais darījums jānoslēdz pie notāra, nodrošina darījuma dalībniekiem iespēju saņemt juridisku konsultāciju un padomus (*Balodis, 2007., 192. lpp.*). Zvērināts notārs, pildot amata pienākumus, sniedz notariālo palīdzību visām personām, kas pie viņa griežas (*Notariāta likums, 1993., 39.p.*). Turklāt zvērināts notārs iepazīstina dalībniekus ar iespējamām darījuma tiesiskajām sekām, lai likumu nezināšana un pieredzes trūkums netiktu izmantots viņiem par ļaunu. „Izpildot juridiskā padomdevēja funkcijas un nodrošinot noslēdzamo darījumu juridisko pareizību, notārs īsteno preventīvo jurisdikciju, kas ir būtisks faktors civiltiesiskās apgrozības drošuma un stabilitātes veicināšanā” (*Dekerss, 2003., 5.lpp.*). Atšķirībā no Latvijas lielākajā daļā Eiropas valstu (Lietuvā, Igaunijā, Čehijā, Spānijā, Polijā, Portugālē, Vācijā, Ukrainā, Beļģijā, Francijā, Krievijā, Grieķijā, Itālijā, Rumānijā u.c.) nekustamā īpašuma darījumiem ir obligāta notariālā forma. „Šajās valstīs tas tiek vērtēts atzinīgi, jo tiek nodrošināta tiesiskā drošība un noteiktība, skaidrība un tiesiskais miers. Vērtības, kas ir būtiskas harmoniskas sabiedrības veidošanā” (*Litvins, 2015.*). Starptautiski pētījumi ir pierādījuši, ka Igaunijā un Lietuvā esošā sistēma ir ne tikai juridiski drošāka un efektīvāka, bet arī lētāka darījumu slēdzējiem un visiem nodokļu maksātājiem nekā Latvijā pastāvošā (*Murray, 2007.*). Kopš 2015.gada 1.maija likums ļauj zvērinātam notāram kā klienta likumiskajam pilnvarniekam nodrošināt elektronisku tiesību nostiprināšanu, ja tās pamatā ir notariālais akts. Šādā gadījumā notārs gādā par nostiprinājumu, izmantojot Notāru informācijas sistēmu, kas savienota ar Valsts vienoto datorizēto zemesgrāmatu, un negodīgas "improvizācijas" iespējas pa vidu starp notāra biroju un zemesgrāmatu nodaļu faktiski ir izslēgtas. Obligātas notariālā akta formas ieviešana būtu samērīga cena, kas tiktu maksāta par nekustamo īpašumu jomas drošību. „Kādēļ gan Latvijas valsts neuzticas saviem iedzīvotājiem attiecībā uz auto tehnisko stāvokli un visai dārgā tehniskā apskate ir obligāta reizi gadā (daudzās citās valstīs – krietni retāk), toties ļauj pilnīgi brīvi rīkoties, rakstot un slēdzot līgumus par nekustamo īpašumu? Cilvēka dzīvi var sagraut ne vien izdegusi bremžu spuldze, bet arī zaudēts ģimenes mājoklis” (*Gailīte, 2016.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. No pētījuma ietvaros gūtās informācijas izriet, ka darījumos ar nekustamiem īpašumiem jāveic precīza juridisko dokumentu kārtošanas procedūra, kam ir liela nozīme tālākai īpašuma tiesību nostiprināšanai Zemesgrāmatā, jo īpašumu apliecinošs dokuments ir īpašuma reģistrēšana Zemesgrāmatā.
2. Autores ieskatā darījuma noformēšana notariālā akta veidā būtiski mazina iespēju, ka darījums, kas sastādīts notariālā akta formā, vēlāk kļūs apstrīdams vai tiks atzīts par spēkā neesošu, kas savukārt nodrošina tiesisku stabilitāti nekustamā īpašuma apritē un stiprina zemesgrāmatas ierakstu publisko ticamību. Cilvēkiem vairs nenāktos pašiem mēģināt izprast īpašumtiesību pārejas juridiskās nianšes, sastādīt līgumu tiem svešā juridiskā valodā un veikt virkni pieprasījumu atbildīgajām institūcijām un būtiski mazinātu ar nekustamā īpašuma iegādi saistītus riskus.
3. Ņemot vērā, ka, veicot nekustamā īpašuma atsavināšanas darījumus notariālā akta formā, pusēm tiktu izskaidrotas viņu tiesības un ar nekustamā īpašuma atsavināšanu saistītie riski, tas varētu ievērojami samazināt darījumā iesaistīto personu motivāciju norādīt samazinātu darījuma vērtību.
4. Ieguvums būtu arī tūlītēja nodevas ieturēšana par jebkuru noslēgto nekustamā īpašuma atsavināšanas darījumu, ko pašreizējos apstākļos kavē darījumā iesaistīto personu vilcināšanās ar īpašnieka maiņas reģistrāciju zemesgrāmatā.
5. Nodeva par īpašuma reģistrāciju Latvijā ir visaugstākā, un Latvija ir viena no valstīm, kur reģistrācijas izdevumi pārsniedz notāru vai profesionālo juristu izmaksas.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, sk. 02.05.2018.
2. *Notariāta likums* (01.06.1993.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/59982-notariata-likums>, sk. 02.05.2018.

3. *Vispārējā civiltiesību deklarācija* (04.05.1990.). LR Augstākās Padomes deklarācija. <https://likumi.lv/doc.php?id=75668>, sk. 02.05.2018.
4. Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC. 250 lpp.
5. Dekerss, Ē. (2003). *Notariāts, tā funkcija un deontoloģija*. Latvijas atjaunotā notariāta desmitgade. Rakstu krājums. Rīga. Latvijas Zvērinātu notāru padome
6. Gailīte, D. (26.01.2016.). Drošības cena. *Jurista Vārds*, Nr. 4, 2. lpp.
7. Kēnigs, M. (2010). *Civiltiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 136 lpp.
8. Litvins, G. (10.03.2015.). Nekustamā īpašuma atsavināšanas darījuma formas riski. *Jurista Vārds*, Nr. 10 (862), 8.-9. lpp.
9. Murray, P.L. (31.08.2007). *Real Estate Conveyancing in 5 European Union Member States: A Comparative Study*. Retrieved 02.05.2018 from http://www.dnotv.de/_files/Aktuelles/murrayreportfinal_310807en.pdf
10. Torgāns, K. (red., 2006). *Civilprocesa likuma komentāri*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 976 lpp.
11. Virko, E. (03.12.2013.). Jauna kārtība: notariālie akti, kas izpildāmi tiesas spriedumu izpildes kārtībā. *Jurista Vārds*, Nr. 49 (800).
12. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013.gada 23.oktobra spriedums lietā Nr. SKC-257/2013*. www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/, sk. 28.04.2018.

Summary

Property (property, effects, possession) is perceived as a body of public relations of specific type. Purchase of real estate is a responsible move, which is usually made after long, well thought-out negotiations and discussions. To make purchase of real estate successful, a purchase agreement is very important. For the deal to be safe and beneficial, it is definitely recommended to involve a sworn notary into the agreement development, as the real estate deals are sometimes complicated; quite often they are connected with crediting opportunities and establishment of personal easement. In deals with real estate, one shall perform precise procedure of legal paper arrangement, which is very significant for further registration of property rights in the Land Book, because a document certifying the property means property rights registration in the Land Book. According to the author, closure of a deal in the form of a notarial act considerably lowers a chance that the deal, which is composed in the form of a notarial act, might later become disputable or recognized null and void, which, in turn, ensures legal stability in real estate circulation and strengthens public credibility of Land Book entries. People would not have then to try to understand themselves legal nuances of property rights' transfer compose agreement in foreign legal language and perform a range of requests to the responsible institutions. This would considerably decrease risks related to real estate purchase.

PAGaidu AIZSARDZĪBA PRET VARDARBĪBU ĢIMENES TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS *PROVISIONAL PROTECTION AGAINST VIOLENCE IN FAMILY LEGAL RELATIONS*

Aira Garā

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, airra@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Inguna Tabore Mg.iur. viesdocente**

Abstract. *Violence and threats of violence in the family are a current worldwide problem, which has been given increased attention during the last twenty years.*

In the process of research and analysis of legislation on the provisional protection against violence, a number of deficiencies and inaccuracies in the laws and regulations are identified which unduly delay and preclude the full achievement of the goals set by this legal mechanism.

In order to understand the significance of provisional protection against violence, it is necessary to clarify the nature of the provisional protection against violence in family legal relations by identifying the fundamental human rights that are protected or affected and limited in the process of application of provisional protection against violence.

In order to attain the objective pursued in the work, an analysis has been carried out of the existing legislation that determine the means of protection in civil law, their application procedure, as well as legal consequences.

Keywords: *civil procedure law, perpetrator, provisional protection against violence, victim, violence.*

Ievads

Sabiedrībā ir indivīdi, kas ir vardarbīgi noskaņoti pret apkārtējiem, ierobežojot personas tiesības uz dzīvību, brīvību, cilvēka neaizskaramību, tādā veidā ignorējot un pārkāpjot Latvijas Republikas Satversmes 8.nodaļā noteiktās cilvēka pamattiesības. Bieži vien šī vardarbība notiek ģimenes iekšienē.

Pētījuma autore izvirzījusi mērķi noskaidrot pagaidu aizsardzības pret vardarbību tiesiskā regulējuma ģimenes tiesiskajās attiecībās būtību, tiesisko pamatu un lomu Latvijas kopējā preventīvo piespiedu līdzekļu sistēmā, identificējot tās cilvēka pamattiesības, kuras tiek aizsargātas vai skartas un ierobežotas, pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzekļu piemērošanas procesā.

Lai sasniegtu darbā izvirzīto mērķi, ir veikta analīze par spēkā esošo normatīvo aktu regulējumu, kas nosaka civiltiesiskā kārtībā piemērojamo aizsardzības līdzekļu veidus, to piemērošanas kārtību, kā arī tiesiskās sekas likumdevēja noteiktās sankcijas par piemērotā aizsardzības līdzekļa neievērošanu. Šie jautājumi tiek vērtēti kopsakarā ar spēkā esošo normatīvo aktu regulējumu, kas nosaka aizsardzības pret vardarbību mehānisma civiltiesiskā kārtībā darbību.

Izvirzīto uzdevumu sasniegšanai un optimālākai izvēlētajās tēmas atspoguļošanai izmantotas šādas zinātniski pētnieciskās metodes: 1.semantiskā- skaidrots pagaidu aizsardzības pret vardarbību jēdziens ģimenes tiesiskajās attiecībās un nozīme; 2.analītiskā metode- izpētīts pagaidu aizsardzības pret vardarbību regulējums, ar to saistītā iespējamā problemātika un nepilnības; 3.sistēmiskā metode- pētīta literatūra, normatīvie akti un tiesu prakses materiāli.

Pagaidu aizsardzības pret vardarbību jēdziens ģimenes tiesiskajās attiecībās

Vardarbības jēdziens ir plašs un ģimenes tiesiskajās attiecībās to var definēt dažādi, kā arī vardarbības izpausmes var būt slēptas Vardarbība un tās draudi ģimenē pret sociāli neaizsargātām personām, ir aktuāla problēma visā pasaulē, kuras risināšanai pēdējā laikā pievērsta pastiprināta uzmanība. Lai mazinātu vardarbību ģimenē un aizsargātu no vardarbības cietušās personas Civilprocesa likumā kopš 2014.gada 31.marta ieviests regulējums - pagaidu aizsardzība pret vardarbību (*Civilprocesa likums, 1989*). Aizsardzības līdzekļu ieviešanā nozīmīga loma ir ne tikai cietušajai personai, bet arī tiesai, policijai un citām institūcijām.

Kompetentās institūcijas starptautisko līgumu interpretācijas un piemērošanas procesā ir definējušas valstu pienākumu apjomu aizsardzības pret vardarbību, tajā skaitā, vardarbību ģimenē nodrošināšanai, kā arī radījušas jaunus starptautiskos līgumus, kas šos jautājumus regulē detalizētāk.

Šīs problemātikas aktualitāte pārlicinoši atspoguļojas arī statistiskos rādītājos. Statistikas dati liecina, ka Latvijā trešdaļa sieviešu savas dzīves laikā ir cietušas no fiziskas vai seksuālas vardarbības, savukārt, psiholoģiskās vardarbības izpausmes ir skārušas gandrīz divas trešdaļas sieviešu.

Valsts, ņemot vērā cilvēka pamattiesības, rīkojas divos galvenajos virzienos. Viens no tiem ir aizsardzības jeb prevencijas nodrošināšana, bet otrs - reakcija sankcijas veidā uz jau notikušu pārkāpumu.

Personas tiesības uz dzīvību aptver arī tiesības uz personas aizsardzību pret dzīvības un veselības iespējamo apdraudējumu. Savukārt tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību sevī ietver arī personas tiesības izvēlēties, ar ko un kad satikties.

Cilvēka pamattiesību aizsardzība tiek īstenota ar preventīviem piespiedu līdzekļiem, tajā skaitā, arī ar pagaidu aizsardzības pret vardarbību tiesiskā regulējuma palīdzību. Pagaidu aizsardzības pret vardarbību tiesiskā regulējuma izpēti un analīzes procesā tiek identificētas vairākas normatīvo aktu nepilnības un neprecizitātes, kas atsevišķos gadījumos kavē un liedz pilnvērtīgi sasniegt tos mērķus, kas noteikti ar šo tiesību mehānismu.

Eiropas Savienības valstīs šāda vai līdzīga veida aizsardzības regulējums, kas ļauj ar civiltiesiskiem vai administratīvajiem līdzekļiem risināt vardarbības situācijas ģimenē, ir pastāvējis vairāku gadu garumā, pirms tādu ieviesa Latvijā. Turklāt vairākās valstīs šāds regulējums ir spēkā vairāk nekā desmit gadus (šie pagaidu aizsardzības pasākumi ir zināmi ar nosaukumiem *restraining order*, *protection order* (Palčevska, 2015., 16.lpp.).

Preventīvo piespiedu līdzekļu piemērošanas mērķis ir nevis sodīt personas, kuru uzvedībā ir konstatēta vardarbība vai vardarbības risks, bet gan aizsargāt personas, kuras dzīvību, fizisko vai psihisko veselību, dzimumneaizskaramību vai brīvību apdraud cita persona (Dzalbe, 2015., 23.lpp.).

Vardarbība ģimenē tiek uzskatīta par vienu no nopietnākajām problēmām, kas apdraud ģimeņu stabilitāti un labklājību. Tā var izjaukt ģimeņu dzīves ciklu un no paaudzes paaudzē atražot izkropļotas attiecības ģimenē (Mieriņa, 2015., 9.lpp.).

Tiesiskais pamats pagaidu aizsardzībai pret vardarbību ģimenes tiesiskajās attiecībās

Vardarbība ģimenē apzīmē visus fiziskas, seksuālas, psiholoģiskas vai ekonomiskas vardarbības aktus, kas notiek ģimenē vai mājās, vai starp bijušajiem vai esošajiem laulātajiem vai partneriem neatkarīgi no tā, vai vardarbības izdarītājs dzīvo vai ir dzīvojis vienā dzīvesvietā ar vardarbības upuri. Vardarbība ir darbības, kas rada fizisku, seksuālu, psiholoģisku vai ekonomisku kaitējumu (ieskaitot arī šādu darbību piedraudējumu, patvaļīgu brīvības atņemšanu). Jāsecina, ka vardarbība, jo īpaši psiholoģiska, var pastāvēt un pastāv arī citās vidēs (Štrausa).

Pagaidu aizsardzība pret vardarbību ir līdzekļu kopums. To mērķis ir nekavējoties novērst personas dzīvības, brīvības, veselības, personas neaizskaramības un mājokļa apdraudējumu.

Iespēja piemērot pagaidu aizsardzību pirms prasības iesniegšanas tiesā nemaina aplūkojamā civilprocesuālā tiesību institūta pamatmērķi – operatīvi nodrošināt personas interešu aizsardzību un nepieļaut vardarbības turpināšanu vai atkārtēšanos līdz brīdim, kad civiltiesiskais strīds ir izskatīts pēc būtības un ar tiesas nolēmumu ir noregulētas personu tiesiskās attiecības. Jāņem vērā, ka civilprasības izskatīšana un ar to saistītā pagaidu aizsardzības pret vardarbību atcelšana vai izbeigšana nekādā gadījumā nenozīmē vardarbības pieļaušanu – tā ir un paliek aizliegta un par tās lietošanu pārkāpēju var saukt pie atbildības (Judins, 2015.).

Regulējums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pierāda, ka Latvijā ir būtiska vardarbības ģimenē problēma un valsts ir gatava aizstāvēt upura intereses. Pirms regulējuma pieņemšanas nebija efektīva un ātra risinājuma kā rīkoties, ja ģimenē notiek vardarbība, cietusi persona palika dzīvot ar varmāku, pastāvēja bailes atkārtoti tikt ievainotai, šobrīd esošais regulējums liek mājokli atstāt varmākam un dod cietušai personai laiku sakārtot savu situāciju, pasargājot viņu no kontaktiem ar varmāku.

Latvija reizumis tiek salīdzināta ar Somiju, kur, lai gan ir ļoti līdzīgs normatīvais regulējums, tas daudz veiksmīgāk tiek piemērots. Somijā esot daudz lielāka sociālā dienesta, bāriņtiesas un policijas iesaiste. Šīs instances savā starpā sadarbojas, savukārt sociālie dienesti ir daudz labāk informēti par vardarbību un to, kā upurim vislabāk palīdzēt. Līdz ar to Tieslietu ministrijas paspārnē top jauns likumprojekts, kura mērķis ir veicināt sadarbību starp institūcijām, lai upurim palīdzētu kompleksi (*Studente, 2017.*).

Secinājumi un priekšlikumi

Pētījumā autore, analizējot juridisko literatūru, tiesisko regulējumu un prakses materiālus izdarījusi vairākus secinājumus, kā arī radusi attiecīgus priekšlikumus.

Autore uzskata, ka pozitīvi ir tas, ka pagaidu aizsardzību pret vardarbību var saņemt arī gadījumos, kad varmācība nav fiziska, bet emocionāla, kā piemēram- vajāšana.

Autore secina, ka piemērojot pagaidu aizsardzības pret vardarbību aizsardzības līdzekļus – personai, kas rada vardarbības risku tiek dota iespēja laboties, kā arī ir iespēja pilnvērtīgi aizsargāt apdraudētās personas, negaidot, kad personai radīts likumisko interešu aizskārums.

Civilprocesa likumā noteikti ļoti īsi termiņi, kādā laikā pagaidu aizsardzību pret vardarbību pieteikums izlemjams, tādejādi nav iespējami tādi laikietilpīgi pierādījumu iegūšanas pasākumi kā, piemēram, personu psiholoģiskā vai psihiskā tiesu ekspertīze.

Autore secina, ka lai mazinātu vardarbību ģimenēs Latvijā un iedrošinātu sievietes ziņot un vērsties pēc palīdzības, nepieciešams izstrādāt, pārbaudīt un adaptēt praksē tādu institucionālo sadarbības modeli vardarbības pret sievieti gadījumu risināšanai, kas tiek balstīts uz cietušās personas, kas cietusi no vardarbības, vajadzībām un situāciju, lai speciālists novērtētu situāciju un rīkotos efektīvi katrā gadījumā. Piemēram, ar mediju starpniecību iespējams padziļināt sabiedrības izpratni par vardarbības tēmu un uzlabot zināšanas par veidiem un risinājumiem, kādi pieejami, lai pārtrauktu vardarbību, jo medijiem ir izšķirīga loma sabiedrības izpratnes veidošanā, aktualizējot cilvēktiesību un drošības jautājumus, nodrošinot, ka vardarbības pret cietušo personu gadījumi tiek atspoguļoti profesionāli.

Vardarbība ģimenē ir kompleksa problēma, to nepieciešams kompleksi risināt un iespēju robežās rīkot kursus un seminārus vairāku speciālistu grupām. Kursi un apmācības nepieciešamas sociālajiem darbiniekiem, bērnu tiesību aizsardzības darbiniekiem, ārstiem, policistiem, prokuroriem, advokātiem un tiesnešiem, ļoti nepieciešams veidot vienotu attieksmi par regulējuma piemērošanu, lai nodrošinātu patiesi uz upuri centrētu pieeju un nenotiktu sekundārā viktimizācija. Nepieciešamas apmācības starpinstitucionālās sadarbības stiprināšanai, kas veicinātu vardarbības atpazīšanu agrīnā stadijā un izskaušanu ģimenēs.

Veiktie pētījumi norāda, ka pieteikumos par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nav atbalstoši izmantot mediācijas procesu, jo mediācija darbojas tikai tad, ja puses ir vienlīdzīgās pozīcijās, taču situācijā, kad tiek iesniegts pieteikums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību-tā ir situācija, kur ir upuris un ir varmāka. Šādā nevienlīdzīgā situācijā mediācijas procesu var tikai pasliktināt.

Tā kā šobrīd programmu apmeklēšana balstās vienīgi uz varmākas paša brīvprātīgu izvēli, tad autore ierosina papildināt Civilprocesa likuma 30.⁵nodaļas 250.⁴⁷pantu ar pirmo prim daļu un izteikt šādā redakcijā: (1¹) Uzlikt atbildētājam par pienākumu apmeklēt dusmu un agresijas savaldīšanas programmu.

Pētījuma gaitā ir noskaidrots, ka pagaidu aizsardzības pret vardarbību tiesiskā regulējuma ģimenes tiesiskajās attiecībās būtība ir aizsargāt cietušo personu, tajā pat laikā nesodot varmāku, bet novēršot vardarbību un vardarbības riska cēloņus.

Civilprocesa likumā paredzētais pagaidu aizsardzības pret vardarbību regulējums šobrīd jau ir nostiprinājis savu lomu un tiek plaši piemērots. Minētā likuma norma gan nepasargā pilnībā no vardarbības un ir atkarīga no katra cilvēka tiesiskās apziņas.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (19.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 28.03.2017. <http://likumi.lv/ta/id/49096-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likums#>, sk. 30.03.2018.
2. *Bērnu tiesību konvencija* (20.11.1989.). Apvienoto Nāciju Organizācija. <http://likumi.lv/ta/id/270592>, sk. 30.03.2018.
3. *Civilprocesa likums* (14.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.03.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>, sk. 30.03.2018.
4. *Kārtība kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību* (25.03.2014.). Ministru kabineta noteikumi Nr.161. <https://likumi.lv/doc.php?id=265314>, sk. 30.03.2018.
5. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar groz. līdz 15.03.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk. 30.03.2018.
6. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 14.06.2016. <http://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 30.03.2018.
7. *Par policiju* (04.06.1991.). LR likums ar groz. līdz 26.05.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=67957>, sk. 30.03.2018.
8. Dzalbe, S. (2015. 18.aug.). Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepcijas ieviešana Latvijas tiesību sistēmā. *Jurista vārds*, Nr.32.
9. Judins, A. (2015. 20.okt.). Nolēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nepildīšana. *Jurista Vārds*, Nr.41.
10. Mieriņa, A. (2015. 18.aug.). Aizsardzība pret vardarbību ģimenē starptautisko un nacionālo tiesību skatījumā. *Jurista Vārds*, Nr.32.
11. Palčevska, D. (2015. 18.aug.). Atskatoties uz pirmo gadu ar jaunu pieeju aizsardzībai no vardarbības. *Jurista Vārds*, Nr.32.
12. Studente, L. (28.11.2017.). *Pagaidu aizsardzība pret vardarbību. Cik tā efektīva?* <https://lvportals.lv/skaidrojumi/291635-pagaidu-aizsardziba-pret-var darbibu-cik-ta-efektiva-2017>, sk. 30.04.2018.
13. Štrausa, I. [n.d.]. *Tiesiskais regulējums vardarbības draudu novēršanā un pagaidu aizsardzības pret vardarbību nodrošināšanā*. [Prezentācija]. http://www.lm.gov.lv/upload/var darbiba_gimene/ivetas_prezentacija.pdf, sk. 30.04.2018.

Summary

The author concludes that the regulation on provisional protection against violence has been successfully implemented in the legal system of Latvia; it works in practice and is quickly applicable, which is very important in domestic violence cases. The aim of the legislation is to ensure that perpetrators are subject to restrictions as a result of violence. The legislation is successfully implemented; within the scope of their competence, it is implemented by the state and local government police, the court and the guardianship and trusteeship bodies.

In all cases, the competent authorities should carefully consider whether there is a sufficient set of facts to conclude that the application for provisional protection against violence is used in good faith and is true and that the applicant does not use the application as an instrument in order to obtain a favorable settlement, instead of resolving some other civil action dispute.

The author concludes that, in order to reduce domestic violence in Latvia and encourage victims to report and seek help, it is necessary to develop, test and adapt in practice an institutional cooperation model for dealing with cases of violence against victims, based on their needs and situations, for a specialist to assess the situation and to act effectively in each case, raising human rights and security issues without blaming the victim.

Obviously, the regulation of provisional protection against violence provided for in the Civil Procedure Law has already strengthened its role and is widely applied.

ADMINISTRATĪVĀ ATBILDĪBA PAR KŪLAS DEDZINĀŠANU UN ZĀLES NEĻĀUŠANU

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR STUBBLE BURNING AND NOT CUTTING GRASS

Aldis Kalva

Mg.iur. vieslektors, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, aldis.kalva@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The publication is dedicated to research problems about the application of administrative liability for last year's burning of grass and grass non cutting. The author analyzes the judicial decisions about application of administrative liability for last year's burning of grass giving rise to the conclusion, that currently, responsible authorities and courts misinterpret Latvian Code of Administrative Violations second paragraph of article 51. In addition, there is a duplication of legal provisions in Latvian Code of Administrative Violations. Finally, there are provided proposals to address the above problems.*

Keywords: *administrative liability, grass, grass burning.*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīta administratīvā atbildība par zāles neļāušanu, kā rezultātā rodas kūla, kā arī par kūlas dedzināšanu. Nenoliedzami kūlas ugunsgrēki katru gadu ir ļoti izplatīti, tādēļ ir aktuāli analizēt tiesību normas, kas paredz administratīvos sodus personām, par iepriekš minēto darbību un bezdarbību veikšanu, lai noskaidrotu aktuālās tiesību problēmas, kas rodas piemērojot iepriekš minētos administratīvos sodus.

Kā izriet no Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienesta mājaslapā pieejamās statistikas, kopš 2014. gada ir būtiski palielinājies gadā reģistrēto kūlas ugunsgrēku skaits. Ja līdz 2014. gadam, vidēji tika reģistrēti 1800 kūlas ugunsgrēki, tad kopš 2014. gada, tie ir vidēji 2700 kūlas ugunsgrēki katru gadu. Autors uzskata, ka tas nepārprotami apliecina problēmas aktualitāti.

Kā raksta mērķis tika noteikts administratīvā atbildības par zāles neļāušanu, kā rezultātā rodas kūla, kā arī administratīvās atbildības par kūlas dedzināšanu piemērošanas problēmu atklāšana un izanalizēšana.

Savukārt kā raksta uzdevumi tika noteikti: 1) veikt kūlas jēdziena izpēti; 2) analizēt normatīvos aktus, kas nosaka administratīvo atbildību par zāles neļāušanu, kā rezultātā rodas kūla, kā arī par kūlas dedzināšanu; 3) veikt administratīvās atbildības par zāles neļāušanu, kā rezultātā rodas kūla, kā arī par kūlas dedzināšanu iestāšanās, priekšnosacījumu analīzi; 4) izpētīt tiesu nolēmumus par personām piemērotajiem administratīvajiem sodiem saistībā ar zāles neļāušanu, kā rezultātā rodas kūla, kā arī par kūlas dedzināšanu un veikt to analīzi pēdējo piecu gadu periodā.

Rakstā izmantota analītiskā, salīdzinošā un sistēmiskā metode, pētot un analizējot normatīvos aktus un tiesu nolēmumus, kā arī izstrādājot priekšlikumus normatīvo aktu grozījumiem.

Administratīvās atbildības analīze par pārkāpumiem, kas saistīti ar kūlas dedzināšanu un zāles neļāušanu

Latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā viena no vārda „kūla” nozīmēm ir „pērnā gada zāle” (*Latvian Oxford living dictionaries, 2018.*) Kūlas veidošanās ir saistāma tieši ar iepriekšējā gada nenopļauto zāli. Tādēļ brīdis, kad zāles neļāušana kļūst administratīvi sodāma (iestājas administratīvā pārkāpuma sastāvs), ir saistāms ar kūlas izveidošanos, jo, kamēr zāle aug un zaļo, to ir iespējams nopļaut un novērst kūlas veidošanos, neradot apdraudējumu ar Latvijas Administratīvo Pārkāpumu Kodeksu (turpmāk tekstā – LAPK) aizsargātajām interesēm.

Autors konstatē, ka administratīvā atbildība par kūlas dedzināšanu un par bezdarbību, lai novērstu kūlas veidošanos, ir noteikta LAPK 51. panta otrajā daļā, 179. panta pirmajā un ceturtajā daļā.

Turpmāk autors pievērsīsies iepriekš minēto pantu analīzei. Atbilstoši LAPK 51.panta otrajai daļai par zemes apsaimniekošanas pasākumu neizpildīšanu un zāles nepļaušanu, lai novērstu kūlas veidošanos, uzliek naudas sodu fiziskajām personām no simt četrdesmit līdz septiņsimt eiro, bet juridiskajām personām - no septiņsimt līdz divtūkstoš deviņsimt eiro. Autora ieskatā, konkrētā panta daļa ir veidota neprecīzi, jo tā nosaka, ka naudas sodu personai var uzlikt tikai tad, ja konkrētā persona:

- 1) nav izpildījusi vienu vai vairākus zemes apsaimniekošanas pasākumus, un
- 2) nav pļāvusi zāli, lai novērstu kūlas veidošanos.

No tā izriet, ka, lai kādu personu varētu saukt pie administratīvās atbildības par zāles nepļaušanu, kā rezultātā izveidojas kūla, obligāti ir jākonstatē arī vēl kādu citu zemes apsaimniekošanas pasākumu neizpildīšana. Savukārt, ja papildus nepļautajai zālei, no kuras ir izveidojusies kūla, nav konstatējams, ka konkrētā persona nav izpildījusi kādus citus zemes apsaimniekošanas pasākumus, tad konkrētajai personai nevar uzlikt LAPK 51. panta otrajā daļā noteikto naudas sodu. Tas savukārt būtiski apgrūtina sodīt personas par zāles nepļaušanu, kā rezultātā izveidojusies kūla.

Autors konstatē, ka līdzīgu viedokli savā sūdzībā tiesai par Jelgavas pilsētas domes Administratīvās komisijas 2017.gada 11.maija lēmumu Nr.D39-168/9/2017 bija izteikusi arī persona A. Kā izriet no Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesas 2017. gada 19. jūlija sprieduma lietā Nr. 1A68021817, Ar Jelgavas pilsētas domes administratīvās komisijas 2017.gada 11.maija lēmumu Nr.D39-168/9/2017 persona A sodīta pēc LAPK 51.panta otrās daļas ar naudas sodu 140,00 EUR. Lēmumā konstatēts, ka persona A sev piederošā īpašuma teritorijā nav izpildījusi zemes apsaimniekošanas pasākumus un zāles nopļaušanu, lai novērstu kūlas veidošanos, kā rezultātā īpašuma teritorijā ir izveidojusies kūla apmēram 12 000 m² platībā. Personas A bezdarbība ir kvalificēta kā LAPK 51.panta otrajā daļā paredzētais administratīvais pārkāpums.

Persona A savā sūdzībā ir izteikusi viedokli, ka Administratīvo pārkāpumu kodeksa 51.panta otrajā daļā ir paredzēta atbildība, ja tiek pārkāpti abi priekšnoteikumi, t.i., zemes apsaimniekošanas pasākumu neveikšana un zāles nepļaušana. Analizējot iepriekš minēto tiesas spriedumu, autors konstatē, ka Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesa, veicot iepriekš minētā viedokļa analīzi, ir nepareizi iztulkojusi LAPK 51. panta otrajā daļā noteikto „zemes apsaimniekošanas pasākumu” jēdzienu. Tiesa ir atzinusi, ka apsaimniekošanas pasākumi, kas varētu kavēt kūlas veidošanos, bez zāles pļaušanas, var būt arī zemes aparšana, zāles noganīšana.

Autors uzskata, ka iepriekš minētajā pantā ietvertais jēdziens „zemes apsaimniekošanas pasākumi” nav attiecināmi uz darbībām, ar kurām jānovērš kūlas veidošanās, jo attiecībā uz kūlas novēršanu ir paredzēta „zāles nepļaušana, lai novērstu kūlas veidošanos”. Autors uzsver, ka, ja likumdevējs atsevišķi no zemes apsaimniekošanas pasākumiem ir izdalījis zāles nepļaušanu, lai novērstu kūlas veidošanos, tad ir secināms, ka pārējiem 51. panta otrajā daļā minētajiem zemes apsaimniekošanas pasākumiem ir jābūt nesaistītiem ar kūlas veidošanās novēršanu. Bez tam, autors uzskata, ka zemes neaparšana un zāles nenoganīšana nevar tikt atzīta par zemes apsaimniekošanas pasākumu neveikšanu, par kuriem var tikt paredzēta administratīvā atbildība, jo paši par sevi, šie pasākumi nerada nekādu apdraudējumu konkrētajai teritorijai un par to neveikšanu netiek piemērotas nekāda veida sankcijas. Autora ieskatā, par šādām darbībām, kas atbilst zemes apsaimniekošanas pasākumu neveikšanai, atbilst, piemēram, atkritumu nenovākšana no teritorijas, sauso zaru, koku, krūmu nenovākšana no teritorijas, t.i., bezdarbības, kuras līdzīgi kā zāles neapļaušanas gadījumā, var izraisīt ugunsgrēka izcelšanos konkrētajā teritorijā.

Tomēr visās pārējās autora apskatītajās administratīvo pārkāpumu lietās par zāles nepļaušanu, tiesas nepamatoti ir uzskatījušas, ka nav nepieciešams konstatēt gan zāles nepļaušanas faktu, gan arī vēl kādu citu zemes apsaimniekošanas pasākumu neveikšanu. Kā piemēru autors min Rīgas rajona tiesas 2018. gada 15. janvāra spriedumu lietā Nr.1A33014517, kurā tiesa ir atzinusi, ka no tiesību normas satura redzams, ka administratīvā atbildība ir paredzēta par zemes apsaimniekošanas pasākumu neizpildīšanu un zāles nepļaušanu, tātad par to, ka persona nav veikusi pasākumus, lai novērstu kūlas veidošanos. Autors nepiekrīt šādam

viedoklim, jo uzskata, ka, ja zāles neplaūšana ir īpaši izdalīta no citiem zemes apsaimniekošanas pasākumiem, tad nedrīkst sapludināt šos abus jēdzienus vienā, kā to dara tiesas.

Autors uzskata, ka, tā kā zemes apsaimniekošanas pasākumi jau ietver sevī zāles plaūšanu, lai nepieļautu kūlas veidošanos, tādēļ nav nepieciešams īpaši izdalīt zāles neplaūšanu. Tomēr, ja likumdevējs ir īpaši vēlējies uzsvērt to, ka viens no būtiskākajiem zemes apsaimniekošanas pasākumiem ir zāles plaūšana, lai nepieļautu kūlas veidošanos un nav vēlējies noteikt administratīvo atbildību par zāles neplaūšanu tikai tad, ja paralēli iepriekš minētajai bezdarbībai ir konstatējama vēl kādu zemes apsaimniekošanas pasākumu neveikšana, tad panta otrā daļa bija jāveido nevis ar saikli „un”, bet gan ar paskaidrojošo vārdu „tajā skaitā”, līdz ar to tiktu gan īpaši uzsvērts tas, ka zāles neplaūšana, kā rezultātā izveidojas kūla, ir būtiska zemes apsaimniekošanas pasākumu nepildīšana, par kuru ir paredzēts naudas sods, gan neradītu pretrunas šī panta tulkošanā.

Turpmāk autors pievēršas LAPK 179. panta ceturtais daļas, kurā noteikts, ka par kūlas dedzināšanu uzliek naudas sodu fiziskajām personām no divsimt astoņdesmit līdz septiņsimt euro, analīzei.

Autors uzskata, ka iepriekš minētajā pantā noteiktais naudas soda apmērs par kūlas dedzināšanu ir samērīgs ar veikto kaitīgo darbību – kūlas dedzināšanu. Ir vispārzināms, ka kūlas dedzināšana ir atzīstama par īpaši bīstamu administratīvo pārkāpumu, kas var radīt veselības un dzīvības apdraudējumu pašam dedzinātājam un citām personām, kā arī radīt būtisku kaitējumu videi un materiālos zaudējumus personām un valstij. No Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienesta mājaslapā pieejamās statistikas ir konstatējams, ka pēdējo septiņu gadu laikā, kūlas ugunsgrēkos ir bojāgājuši 6 cilvēki, cietis 21 cilvēks un nodegušas 288 ēkas.

Izpētot administratīvo pārkāpumu lietas par kūlas dedzināšanu, autors konstatē, ka personām pārsvarā tiek piemērots naudas sods LAPK 179. panta ceturtajā daļā noteiktā minimālā naudas soda apmērā, vai tuvu tam. Kā piemēru iepriekš izteiktajam apgalvojumam autors min Administratīvās apgabaltiesas 2013. gada 4. marta spriedumu lietā Nr. 142225311. Ar Grobiņas novada domes Administratīvās komisijas 2011. gada 20. jūnija lēmumu Nr. B21/78 K.Ķ. piemērots administratīvais naudas sods Ls 200 apmērā par kūlas dedzināšanu. Autors šādu praksi atzīst par pamatotu, jo uzskata, ka šāds naudas sods ir atzīstams par tiesisku un samērīgu izdarītajam pārkāpumam.

Turpmāk autors pievēršas LAPK 179. panta pirmās daļas analīzei. Iepriekš minētajā normā ir noteikts, ka par ugunsdrošības prasību pārkāpšanu uzliek naudas sodu fiziskajām personām no trīsdesmit līdz divsimt astoņdesmit euro, juridiskajām personām — no divsimt astoņdesmit līdz tūkstoš četršimt euro. Sākotnēji var šķist, ka konkrētajai normai nav nekādas saistības ar zāles neplaūšanu, kā rezultātā izveidojas kūla, taču saskaņā ar Ministru kabineta (turpmāk – MK) 2016. gada 19. aprīļa noteikumu Nr. 238 „Ugunsdrošības noteikumi” 28. punktu, atbildīgajai personai jāveic pasākumi, lai teritorijā nenotiktu kūlas vai zāles degšana. Par šīs prasības pārkāpšanu, atbilstoši LAPK 179. panta pirmajai daļai, atbildīgajai personai var uzlikt naudas sodu.

Autors pievēršas MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumu Nr. 238 „Ugunsdrošības noteikumi” 28. punkta analīzei, lai precīzāk izprastu tā sastāvu. Autors konstatē, ka ar jēdzienu „atbildīgā persona” ir saprotama zemesgabala īpašnieks (valdītājs) vai pārvaldnieks, ja tas paredzēts pārvaldīšanas līgumā, bet iznomātā (izīrētā) vai lietošanā nodotā ēkā, būvē, to daļās vai zemesgabalā par ugunsdrošību ir atbildīgs nomnieks (īrnieks) vai cits lietotājs, ja tas paredzēts līgumā (*Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likums, 2002., 9.p.*).

Pirms autors pievēršas augstāk minētā normatīvā akta 28. punktā minēto pasākumu analīzei, lai nepieļautu kūlas degšanu, viņš vēlas uzsvērt, ka šis punkts ir neprecīzs, jo tas paredz arī to, ka atbildīgajai personai ir jāveic pasākumi, lai teritorijā nenotiktu zāles degšana. Autors uzsver, ka šāda prasība ir aplama, jo zāles degšana nemaz nevar notikt – zāle nedeg, deg tikai sausa zāle, t.i., kūla.

Autors pievēršas MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumu Nr. 238 „Ugunsdrošības noteikumi” anotācijas analīzei, lai noskaidrotu, vai tajā nav konkrētāk paskaidrota 28. punktā minēto pasākumu būtība, taču konstatē, ka anotācijā nav sīkāk aprakstīts, kādi tieši konkrētie

pasākumi jāveic, lai teritorijā nenotiktu kūlas degšana. Līdz ar to, autors pats veic jēdziena „jāveic pasākumi, lai teritorijā nenotiktu kūlas degšana” tulkošanu. Vienīgais loģiskais iepriekš minēto pasākumu tulkojums ir, tāds, ka atbildīgajai personai ir jānopļauj zāle, lai neizveidotos kūla, jānovāc atkritumi, būvgruži, no teritorijas, kuri var aizdegties un izraisīt kūlas degšanu, jānovāc no teritorijas sausie koku zari, koki, krūmi utt. Līdz ar to ir konstatējams, ka MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumu Nr.238 „Ugunsdrošības noteikumi” 28.punktā minētie pasākumi, kas jāveic personai, lai teritorijā nenotiktu kūlas degšana ir identiski LAPK 51. panta otrajā daļā noteiktajai bezdarbībai - zemes apsaimniekošanas pasākumu neizpildīšanu un zāles nepļaušanu, lai novērstu kūlas veidošanos. Līdz ar to autors konstatē, ka pastāv tiesību normu dublēšanās – LAPK 51. panta otrā daļa un LAPK 179. panta pirmā daļa, saistībā ar MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumu Nr.238 „Ugunsdrošības noteikumi” 28.punktu.

Autors pievēršas tiesas spriedu analīzei, lai noskaidrotu, kā tās ir tulkojušas MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumu Nr.238 „Ugunsdrošības noteikumi” 28.punktu. Pirms spriedumu analīzes autors atzīmē, ka līdz 2016. gadam spēkā bija MK 2004. gada 17. februāra noteikumi Nr. 82 „Ugunsdrošības noteikumi”, kuru 21. pantā bija noteikts, ka „Zemes īpašnieks (valdītājs) veic nepieciešamos pasākumus, lai objekta teritorijā nenotiktu kūlas dedzināšana”, t.i., veco Ugunsdrošības noteikumu 21. pantā noteiktais ir identisks šobrīd spēkā esošo Ugunsdrošības noteikumu 28. pantā noteiktajam, tādēļ analizējot tiesas spriedumus, kuros ir minēti veco Ugunsdrošības noteikumu 21. pants, ir attiecināms uz šobrīd spēkā esošo Ugunsdrošības noteikumu 28. pantu.

Autors konstatē, ka tiesas nemaz neanalizēja Ugunsdrošības noteikumu 21. panta sasaisti ar kādu no LAPK pantiem, un to kļūdaini sasaistīja ar LAPK 51. panta otro daļu, kas ir nepareizi. Kā piemēru autors min Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa 2015. gada 13. jūlija spriedumu lietā Nr. 128025915. No sprieduma izriet, ka Ikšķiles novada pašvaldības Administratīvā komisija ar 2015.gada 19.maija lēmumu sodījusi peronu A ar naudas sodu 150 euro apmērā. Lēmumā norādīts, ka zemes īpašnieka pienākums ir sakopt un uzturēt kārtībā savu nekustamo īpašumu un konstatēts, ka persona A nav pildījis zemes īpašnieka pienākumus sev piederošajā nekustamajā īpašumā, nav nopļāvis zāli, tādējādi nav novērsis kūlas veidošanos, pārkāpjot 2004.gada 17.februāra MK noteikumu Nr.82 „Ugunsdrošības noteikumi” 21.punkta prasības, tādējādi izdarījis LAPK 51.panta otrajā daļā paredzēto administratīvo pārkāpumu. Tiesa, pārbaudījusi lietas materiālus un izvērtējusi sūdzības pamatojumu, pārsūdzētā iestādes lēmuma motivāciju, atzina, ka lēmums atstājams negrozīts un sūdzība noraidāma. Autors uzsver, ka tiesa nepamatoti atzinusi, ka iepriekš minētais lēmums ir tiesisks, jo tajā nepamatoti sasaistīts 2004.gada 17.februāra MK noteikumu Nr.82 „Ugunsdrošības noteikumi” 21.punkts ar LAPK 51.panta otro daļu. Autors uzsver, ka MK noteikumu „Ugunsdrošības noteikumi” 21.punkts bija sasaistāms ar LAPK 179. panta pirmo daļu – „Par ugunsdrošības prasību pārkāpšanu”.

Autors uzsver, ka pastāv būtiska atšķirība starp LAPK 51. panta otrajā daļā paredzēto naudas soda apmēru un LAPK 179. panta pirmajā daļā paredzēto naudas sodu – ja LAPK 51. panta otrajā daļā ir paredzēts naudas sods fiziskajām personām no simt četrdesmit līdz septiņsimt eiro, tad LAPK 179. panta pirmajā daļā paredzētais naudas sods fiziskajām personām ir būtiski mazāks - no trīsdesmit līdz divsimt astoņdesmit eiro. Līdz ar to ir nepieļaujams, ka Ugunsdrošības noteikumu 21. punktu sasaistīja ar LAPK 51. panta otro daļu.

Pamatojoties uz visu augstāk minēto, aktualizējas problēma – ir konstatējama tiesību normu dublēšanās, pie tam, kas par identiskiem pārkāpumiem (bezdarbību, kas noved pie kūlas veidošanās) paredz būtiski atšķirīgus naudas sodus. Līdz ar to, autors uzskata, ka ir jāveic izmaiņas MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumos Nr.238 „Ugunsdrošības noteikumi”, un tieši, jāizslēdz 28. punkts, kurš nosaka, ka atbildīgā persona veic pasākumus, lai teritorijā nenotiktu kūlas vai zāles degšana. Līdz ar to tiks novērsta iepriekš minētā normu dublēšanās, kas pastāv šobrīd.

Secinājumi un priekšlikumi

Pēc kūlas jēdziena izpētes ir secināms, ka brīdis, kad zāles nepļaušana kļūst administratīvi sodāma ir saistāms ar kūlas izveidošanos, jo, kamēr zāle aug un zaļo, to ir iespējams nopļaut un novērst kūlas veidošanos.

Administratīvā atbildība par kūlas dedzināšanu un par bezdarbību, lai novērstu kūlas veidošanos, ir noteikta LAPK 51. panta otrajā daļā, 179. panta pirmajā un ceturtajā daļā.

Pētījuma procesā tika izpētīti un izanalizēti divdesmit tiesu nolēmumi par personām piemērotajiem administratīvajiem sodiem saistībā ar zāles nepļaušanu, kā rezultātā rodas kūla, kā arī par kūlas dedzināšanu, un tika secināts, ka tiesas kļūdaini sasaista MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumu Nr.238 „Ugunsdrošības noteikumi” 28.punktu ar LAPK 51. panta otro daļu.

No LAPK 51.panta otrās daļas, kura nosaka administratīvo atbildību par zemes apsaimniekošanas pasākumu neizpildīšanu un zāles nepļaušanu, lai novērstu kūlas veidošanos izriet, ka, lai personai varētu piemērot naudas sodu par zāles nepļaušanu, kā rezultātā izveidojas kūla, ir jākonstatē ne tikai zāles nepļaušanas fakts, bet arī vismaz vēl viena cita zemes apsaimniekošanas pasākuma neizpildīšana. Tas nepamatoti apgrūtina administratīvās soda piemērošanu par zāles nepļaušanas gadījumiem, kā rezultātā izveidojas kūla.

Lai novērstu iepriekš minēto problēmu, ir nepieciešams veikt izmaiņas LAPK 51. panta otrajā daļā un izteikt to šādā redakcijā:

„Par zemes apsaimniekošanas pasākumu neizpildīšanu, tajā skaitā zāles nepļaušanu, lai novērstu kūlas veidošanos, — uzliek naudas sodu fiziskajām personām no simt četrdesmit līdz septiņsimt euro, bet juridiskajām personām — no septiņsimt līdz divtūkstoš deviņsimt euro.”

Ir konstatējama tiesību normu dublēšanās – LAPK 51. panta otrā daļa un LAPK 179. panta pirmā daļa. Abas tiesību normas paredz administratīvo atbildību par identiskiem pārkāpumiem - bezdarbību, kas noved pie kūlas veidošanās, pie tam, tās paredz būtiski atšķirīgus naudas sodus.

Lai novērstu iepriekš minēto problēmu, t.i., tiesību normu dublēšanos, ir jāveic izmaiņas MK 2016. gada 19. aprīļa noteikumos Nr.238 „Ugunsdrošības noteikumi”, un tieši, jāizslēdz 28. punkts, kurš nosaka, ka atbildīgā persona veic pasākumus, lai teritorijā nenotiktu kūlas vai zāles degšana.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss* (01.07.1985.). LR likums ar groz. līdz 19.03.2018. <https://likumi.lv/ta/id/89648-latvijas-administrativo-parkapumu-kodekss>, sk. 05.05.2018.
2. *Ugunsdrošības noteikumi* (17.02.2004.). Ministru kabineta noteikumi Nr.82, <https://likumi.lv/ta/id/84587-ugunsdroshibas-noteikumi>, sk.05.05.2018.
3. *Ugunsdrošības noteikumi* (19.04.2016.). Ministru kabineta noteikumi Nr. 238. <https://likumi.lv/doc.php?id=281646>, sk.05.05.2018.
4. *Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likums* (24.10.2002.). LR likums ar groz. līdz 09.07.2013. <https://likumi.lv/ta/id/68293-ugunsdroshibas-un-ugunsdzesibas-likums>, sk. 06.05.2018.
5. *Latvian Oxford living dictionaries* (2018). *Kūla*. <https://lv.oxforddictionaries.com/skaidrojums/kula>, sk. 07.05.2018.
6. Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienests (2018). *Statistika*. <http://vugd.gov.lv/lat/aktualitates/statistika>, sk.07.05.2018.
7. *Administratīvās apgabaltiesas 2013. gada 4. marta spriedums* lietā Nr. 142225311. pieejams <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 07.05.2018.
8. *Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa 2015. gada 13. jūlija spriedums* lietā Nr. 128025915, pieejams <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 07.05.2018.
9. *Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesa 2017. gada 19. jūlija spriedums* lietā Nr. 1A68021817, pieejams <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 06.05.2018.
10. *Rīgas rajona tiesa 2018. gada 15. janvāra spriedums* lietā Nr.1A33014517, pieejams <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 06.05.2018.

Summary

In this publication it was research problems about the application of administrative liability for last year's burning of grass and grass non cutting. The raised aim was achieved. It was found, that responsible authorities and courts misinterpret Latvian Code of Administrative Violations second paragraph of article 51. The author suggests change Latvian Code of Administrative Violations second paragraph of article 51 eliminate the above problems.

Also changes need to be made in regulations of Minister Cabinet Nr. 238 "Fire regulations", should be turned off article 28 to avoid duplication of legislation.

**SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL
TRANSPORTATION IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW
STARPTAUTISKO PĀRVADĀJUMU TIESISKĀ REGULĒJUMA DAŽI
ASPEKTI STARPTAUTISKAJĀS PRIVĀTTIESĪBĀS**

Margarita V. Katunina

Senior lecturer, Faculty of Law, Pskov State University, ka-margaret@yandex.ru, Pskov,
Russian Federation

Dmitry R. Komissarov

Student, Faculty of Law, Pskov State University, komirekrek@mail.ru, Pskov,
Russian Federation

Abstract. *The article focuses on the legal framework, the interpretation of provisions on international road carriage of goods, and the use of administrative documents.*

Keywords: *international automobile carriage, legal regulation.*

Foreign trade cargo can be transported by different modes of transport. The determining factors for choosing the mode of transportation are the route, the nature of the transported cargo, its cost, and delivery time. The main challenge here is ensuring the safety of the cargo during its transportation, loading, unloading and responsibility of the participants.

International road carriage of goods is a carriage where the point of departure and the point of destination are located in the territories of different states (*Алешина, Косовская, 2014, с. 223*). In the field of legal regulation of international road carriage, an important role is played by agreements regulating the organization of road traffic. The applicable law for the international road carriage contract is determined based on the general conflict principles of civil law.

The article provides an analysis of regulatory legal acts of definitions in the field of international road carriage of goods. The goal is to explain the legal nature of international road carriage of goods in relation to the administrative documents. The tasks are to specify the legal basis, rules and criteria for referring to international supplies, to identify the specifics of ensuring the security of goods with the use of contractual and administrative documents.

The key legal sources of private international law in the field of legal regulation of international road carriage of goods are:

- Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR), Geneva, dated 19.05.1959;
- Protocol to the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR) Geneva, dated 5 July 1978;
- Agreement on Dangerous Goods by Road (ADR), Geneva, dated 30 September 1957;
- Agreement on the International Carriage of Perishable Foodstuffs and on the Special Equipment to be Used for Such Carriage (ATP), Geneva, dated 1 September 1970;
- Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention) dated 14 November 1975;
- European Convention on the Punishment of Road Traffic Offences, Strasbourg, dated 30 November 1964
- Intergovernmental agreements on international road connections between the Russian Federation and foreign states (bilateral agreements). Including the agreements regulating the organization of traffic, which include, in particular, the Convention on Road Traffic of 1949, the Protocol on Road Signs and Signals, 1949, the Convention on Road Traffic, 1968, the European Agreement of 1979, supplementary Convention on Road Traffic, 1968 and others.

The following norms of Russian law are implemented or correlated with the above international provisions:

- Federal Law dated July 24, 1998 No. 127-FZ On the state control over the implementation of international road carriage and on liability for violation of the procedure for implementation thereof;
- Regulation of the Government of the Russian Federation dated June 26, 2008. No. 480 On the approval of the Rules for submission to the customs authorities at checkpoints across the state border of the Russian Federation of documents required for the implementation of other types of control other than customs control;
- Regulation of the Government of the Russian Federation dated February 2, 2005. No. 50 On the procedure for the use of means and methods of control during the crossing of the state border of the Russian Federation by persons, vehicles, cargo, goods and animals;
- Agreement on the masses and dimensions of vehicles engaged in international carriage on the roads of the states-members of the Commonwealth of Independent States;
- Order of the Ministry of Transport of the Russian Federation dated December 19, 2002. No. OC-1117-p On Measures for Implementing the Regulation of the Ministry of Transport of Russia No. ИС-920-p dated 15.10.2002 "On preparing for the experiment on the border crossing by vehicles travelling within international transportation using a simplified procedure for issuing special permits";
- Order of the Ministry of Transport of the Russian Federation dated April 17, 2007. No. 44 "On the approval of the procedure for issuing special permits for international road carriage of dangerous goods";
- Order of the Federal Transportation Inspection Service dated January 9, 2008. No. ГК-15фс "On the approval of the instruction on the procedure for issuing special permits for international road carriage of dangerous goods in the territory of the Russian Federation".

In order to simplify the customs clearance at the border crossing for vehicles under the Geneva Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (*Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets, 1975*), holders of the TIR Carnet (single customs document) take advantage of the priority customs clearance and customs control for international road carriage of goods.

In general, it provides for the legal framework, governing rules, control and responsibility for the international carriage of goods.

Article 2 of Law No. 259-FZ covers the concepts of "cargo", "consignor", "consignee", "carrier", "perishable goods" (*Устав автомобильного транспорта и городского наземного электрического транспорта, 2007*). The Order of the Ministry of Transport of Russia, Part 2 sets out the types of transportation: "bilateral, transit or transportation from or to the territory of a third state" (*Об утверждении критериев и порядка определения вида выполняемой международной автомобильной перевозки груза, 2015*) with an indication in the consignment note. Finally, Article 1 of Law No. 127-FZ: "International road carriage is the transportation of goods or passengers along the territories of two or more states, as well as the travel of an unloaded vehicle through the territories of two or more states" (*О государственном контроле за осуществлением международных автомобильных перевозок и об ответственности за нарушение порядка их выполнения, 1998*). Finally, the legal nature of the definition "International road carriage of goods" is indicated.

Direct regulation of contractual legal relations between the carrier and the cargo owner, as well as the procedure for receiving the goods and its release at the destination point is carried out through the Geneva Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR) (*Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR), 1956*). It is needed to draw up a road consignment note in three copies, the absence, irregularity or loss of which don't influence anyhow on the existence or the validity of the contract of carriage. The signatures in the note can be printed typographically or replaced with stamps of the consignor and the carrier in the established order.

The consignment note serves as a document of title, which is expressed in the fact that the consignor has the right to dispose of the goods, in particular to require the carrier to stop the carriage, change the place provided for the delivery of the goods, or deliver the goods to a different consignee than the one specified in the consignment note. The consignor shall lose this right once the second copy of the consignment note is transferred to the consignee.

According to Clause 1, Article 17 of the CMR Convention, the carrier is responsible for the total or partial loss of the cargo or for its damage that occurred between the acceptance of the cargo for transportation and its delivery, as well as for the delay in delivery. At the same time, the Convention provides for a list of circumstances exempting the carrier from liability when the loss or damage of the cargo is the result of a special risk inextricably linked to:

- the use of open or uncovered vehicles, if such use was specifically indicated in the consignment note;
- the absence or damage of packaging of the goods, inherently prone to spoilage without packaging or with unsatisfactory packaging;
- the moving, loading, placing or unloading of the goods by the consignor or consignee or persons acting on behalf of the consignor or the consignee;
- the nature of some goods subject to complete or partial destruction or damage, in particular, breakage, rusting, sudden rotting, shrinkage, leakage, normal loss of rodent attack;
- the insufficient or unsatisfactory marking or numbering of packages;
- the transportation of animals.

The burden of proving these circumstances rests with the carrier.

The Convention provides for a claim procedure for resolving disputes between the carrier and the consignee of the goods. The claim shall be submitted to the carrier within the following period of time: at the time of acceptance, if it is a matter of apparent loss and damage; within seven business days from the date of delivery of the goods, if it is a matter of imperceptible external losses and damages, and within twenty-one days from the date of delivery of the goods to the recipient, if it is a delay in the delivery of the goods.

The limitation period is one year, and in case of intentional actions of the carrier, which caused damage, - three years. In the case of disputes arising from transport contracts governed by the CMR, the claimant may apply to the competent courts of the countries participating in the Convention and also to the court of the country in which territory the defendant's habitual residence, main office, rep office or agency is located, if through this rep office or agency the contract for carriage was concluded; or to the court of the country where the goods are accepted for carriage or at the place of goods delivery.

The applicable law for the international road carriage contract is determined based on the general conflict principles of civil law. According to Clause 1, Article 1210 of the Civil Code of the Russian Federation, the parties may, when concluding a contract or subsequently choose the applicable law to their relationship. In accordance with Clause 2, Article 1211 of the Civil Code of the Russian Federation, in the absence of an agreement between the parties on the applicable law, the law of the country where the carrier acts or has his place of residence, shall be applied (*Гражданский кодекс Российской Федерации часть 3, 2001*).

Conclusions and suggestions

Thus, the analysis of the legal norms of international and Russian law reveals the legal nature of the definition of "international road carriage of goods", the legal regime for ensuring security through the control by state and international bodies including the protection of the rights of parties to the contractual legal relations using also the claim procedure.

This article has considered the legal bases of the international and Russian private law, regulating rules, control and responsibility for the international carriage of goods.

Based on the legal analysis, the authors explained the legal nature of the definition: "International road carriage is the transportation of goods or passengers along the territories of two or more states, as well as the travel of an unloaded vehicle through the territories of two or more states".

The authors of the article described the legal regime for ensuring security through the control by state and international bodies including the protection of the rights of parties to the contractual legal relations using also the claim procedure, which allows to ensure the safety of goods.

Bibliography

1. *Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR)* (19.05.1956). United Nations (UN), amended 05.07.1978. Retrieved 20.09.2018 from <http://legalacts.ru/doc/konventsija-o-dogovore-mezhdunarodnoi-dorozhnoi-perevozki-gruzov/>
2. *Convention on the Contract for the International Carriage of Passengers and Luggage by Road (CVR)* (01.03.1973). United Nations (UN). Retrieved 20.09.2018 from <http://base.garant.ru/2565768/>
3. *Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention)* (14.11.1975). United Nations (UN), amended 13.10.2013. Retrieved 20.09.2018 from <http://legalacts.ru/doc/tamozhennaja-konventsija-o-mezhdunarodnoi-perevozke-gruzov-s-primeneniem-knizhki/>
4. *Гражданский кодекс Российской Федерации часть 3* (26.11.2001). Федеральный закон Российской Федерации № 146-ФЗ, с изменениями на 01.09.2018. Полученное 20.09.2018 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/
5. *О государственном контроле за осуществлением международных автомобильных перевозок и об ответственности за нарушение порядка их выполнения* (24.07.1998). Федеральный закон Российской Федерации № 127-ФЗ, с изменениями на 12.12.2015. Полученное 20.09.2018 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19561/
6. *Об утверждении критериев и порядка определения вида выполняемой международной автомобильной перевозки груза* (19.08.2015). Приказ Министерства транспорта Российской Федерации № 248. Полученное 20.09.2018 из <http://base.garant.ru/71276712/>
7. *Устав автомобильного транспорта и городского наземного электрического транспорта* (08.11.2007). Федеральный закон Российской Федерации № 259-ФЗ, с изменениями на 03.07.2016. Полученное 20.09.2018 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_72388/
8. Алешина, А.В., Косовская, В.А. (2014). *Международное частное право в схемах и таблицах*. Ростов на Дону: Феникс. 350 с.

Kopsavilkums

Izpētot starptautisko pārvadājumu vispārējās īpašības un pazīmes, autori secina, ka mūsdienās tiem ir svarīga nozīme, jo lielākā daļa no valstīm izmanto starptautiskos pārvadājumus, lai sadarboties ar citām valstīm, nodrošinātu augstu dzīves līmeni, uzturētu un attīstītu valsts ekonomiku. Rakstā akcentēta uzmanība starptautisko preču autopārvadājumu tiesiskajam regulējumam, noteikumu interpretācijai un administratīvo dokumentu piemērošanas procedūrai. Autori pierāda, ka absolūti visi starptautisko pārvadājumu veidi ir svarīgi valsts ekonomikas attīstībai.

INTERNET LAW IN INTERNATIONAL PRIVATE LAW *INTERNETA TIESĪBAS STARPTAUTISKAJĀS PRIVĀTTIESĪBĀS*

Margarita V. Katunina

Senior lecturer, Faculty of Law, Pskov State University, ka-margaret@yandex.ru, Pskov,
Russian Federation

Olga A. Verchenko

Student, Faculty of Law, Pskov State University, olyaverch@gmail.com, Pskov,
Russian Federation

Abstract. *The article examines the issues of Internet legal relations and conflicts of jurisdiction between the states when resolving disputes. The interrelation of Internet legislation and private international law is investigated. The application of Russian legislation in Russian Federation in the regulation of human rights activities is analyzed. Judicial practice of the countries of the Anglo-Saxon legal system is considered.*

Keywords: *internet, legal fact, state.*

The Internet space is a complex system of emerging private-law relations, the development of which requires legal regulation and a human rights process. The purpose of the article is to identify the relationship between Internet legislation and private international law. The main tasks are the study of the legal regulation of Internet relations, types of conflicts of jurisdiction between states, legal analysis of the human rights process in the Russian Federation and Anglo-Saxon countries.

The Internet is a global telecommunication data network with a global distribution of the servers around the world. Different parts of the Internet are subject to the jurisdiction of different states, but in general the network is extraterritorial. In the opinion of L.V. Gorshkova Internet relations don't only cross state borders, but in many cases cannot be localized within a particular territory. The territorial principles of the international private law are not applicable to the Internet because of the lack of localization of the legal relationship. Therefore, the legal relationship on the Internet has a transboundary and private legal nature, including the RU segment, which automatically has a foreign element. It is subject to regulation of international private law and "is connected with the rule of law of certain states" (Горшкова, 2005).

So, the cross-border mechanism of Internet legal relations is expressed by the fact that an object on the Internet can be placed on an Internet site which domain name indicates its belonging to one state, and the server that supports this site is in the territory of another state. A person can perform commercial activity on the Internet site of his state and sell digital goods from a server in a foreign country. The domain name of the Internet site can be registered in any state, not necessarily at the location of its owner or the web server.

Thus, the parties can enter into a legal relationship regarding an object located on a foreign Internet resource, use the services of a foreign service provider.

L.V. Gorshkova points out that the legal fact serves as the qualification of the Internet legal relations. The connection of the Internet legal relations with the legal order of the certain state reflects a legal fact as the basis for the emergence of rights and obligations, the legal significance of which is attached to the legal order of the respective states, including relation to the human rights process.

Due to the cross-border features of Internet legal relations, the problem of forming a "common Internet law", the so-called "cybersecurity" system of the human rights process, is of interest. At the same time, in the Anglo-Saxon countries (USA, Switzerland, England), "electronic arbitration" is legally fixed (Леанович, 2000).

When examining the US judicial practice regarding Internet legal disputes, it is necessary to indicate the speed of development of the US telecommunication market as a leading provider of Internet services.

The main principle of solving legal problems in the US is the so-called "personal jurisdiction". The American court will have the competence to consider a dispute with respect to a person if it is physically present on its territory. The principle of personal jurisdiction is

supplemented by the principle of minimal contacts, implying that the defendant's relations with a certain territory may justify the jurisdiction of the court of the territory and the physical presence (domicile / resident status) of the defendant is not a prerequisite for the jurisdiction of the American court.

In legal proceedings, if the defendant is not a US resident, US courts, having taken into account the existence of certain legal relations with the territory of the United States, may recognize the existence of their jurisdiction. For example, simply posting information on goods and services on the website can be considered as a basis for the conclusion that jurisdiction exists.

Thus, in the case of “Playmen”, the defendant, an Italian company, was prohibited to distribute and sell the “Playmen” magazine they published in the United States. The defendant's argument that their server containing illustrations from the magazine was in Italy, was not accepted by the court, as its activity on attracted customers from the US, resulted in distributing, which took place in the United States. Thus, the American court refused to follow the defendant's logic and considered this situation as a distribution in Italy.

If a person restricts access to Internet-based messages to US residents or if the information is not available in English, it is unlikely that it will be possible to find appropriate links with the US that justify the jurisdiction of US courts. Thus, in the McDonough v. Fallon McElligott case, the California Federal District Court ruled that the mere fact of creating a website is not sufficient grounds for deciding whether a court has the competence to consider a dispute. The court concluded it was necessary to ascertain that appropriate contacts were established through the website with the state of the court.

In the case of Maritz, Inc. v. CyberGold, Inc. the defendant provided customers with e-mail services and sent them promotional information about the various services in accordance with their interests. The court also found that the defendant intended to make contact with any users regardless of their geographical location (*Леонович 2000*).

Thus, the jurisdiction of the US courts in cases involving Internet legal relations, where the respondents are non-residents of the United States, does not apply to “passive / non-interactive” character.

In European countries, we can conditionally identify three main systems jurisdiction determination:

- according to the law of citizenship (France);
- according to the law of domicile (Germany);
- on the basis of the factual presence of the defendant in the territory of the country of the court (Great Britain) (*Ануфриева, 2002*).

Judicial practice of European states provides the possibility of judicial proceedings against persons who are not citizens and who are not on their territory, if the disputable legal relationship is in one way or another connected with the state of the court. However, it is difficult to judge how can the specifics of legal relations on the Internet affect the change in the basic rules for determining jurisdiction in European countries and how likely claims by European courts against foreign citizens or persons domiciled in the territory of other states will be tried by the court.

Jurisdictional problems of Internet legal relations cause contradictions in the European law. In particular, the revision of the system of the Brussels Convention on Jurisdiction and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters. The basic rule of the Brussels Convention is enshrined in Article 2 and states that claims for persons domiciled (permanently or permanently resident) in the member states must be filed in these states. The grounds for bringing an action against persons who do not have domicile in the member states, as well as the criteria for determining the defendant's domicile, are contained in the national law.

In general, in countries of the Anglo-Saxon legal system, the judicial precedent of state jurisdiction dominates the human rights process in the field of the Internet legal relations.

In the Russian law there is a tendency for legal regulation, including through direct impact. In accordance with the regulations of Roskomnadzor, the norms of the law 149-FZ (*Об*

информации, информационных технологиях и о защите информации, 2006), part 4 of article 29 of the Constitution of the Russian Federation, instant messengers such as Vchat, WeChat, BlackBerry Messenger, Imo and Line are blocked, Vchat audio-visual chat, Zello Internet radio, Amazon subnets. The blocking of Zello in Russia was an experiment to effectively degrade the service. It was also necessary to block a number of subnets used by the Internet radio. In particular, telecom operators received a list of 36 subnets, 26 of which belong to Amazon. In total, the subnets containing about 15 million IP-addresses 13.5 million of which belong to Amazon were blocked.

Thus, these measures do not contradict the constitutional principles of citizens of the Russian Federation in the field of the Internet legal relations. At the same time, dominance is the legal regulation, typical for the Romano-German legal system, including France and Germany.

Conclusions and suggestions

In conclusion, it should be noted that cross-border features of the Internet legal relationships have been identified. The human rights process is connected with the rule of law of the countries of the Anglo-Saxon legal system on the basis of judicial precedent. For countries (Germany, France and Russian Federation) of the Romano-German legal system, legal regulation is based on codified norms, including direct influence of the authorized state bodies. In this case, the issue of the human rights process in the field of the Internet legal relations requires a thorough study, the identification of signs of mutual implementation of the norms of legal systems.

Bibliography:

1. *Об информации, информационных технологиях и о защите информации Federal Law (27.07.2006).* Федеральный закон Российской Федерации № 149-ФЗ, с изменениями на 19.07.2018. Полученное 20.09.2018 из http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/
2. Ануфриева, Л.П. (2002). *Международное частное право. Особенная часть.* Том 2. Москва: Издательство БЕК. 656 с.
3. Горшкова, Л.В. (2005). *Правовые проблемы регулирования частноправовых отношений международного характера в сети интернет.* [Диссертация]. Московская государственная юридическая академия. Полученное 15.09.2018 из www.russianlaw.net/files/law/doc/a184.doc
4. Леанович, Е.Б. (2000). Проблемы правового регулирования интернет-отношений с иностранным элементом. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*, № 4, с. 39-44. Полученное 15.09.2018 из <http://evolutio.info/content/view/385Itemid=51/>

Kopsavilkums

Mūsdienās internetam ir liela ietekme un nozīme cilvēka dzīvē, tādēļ šīs sfēras tiesiskā regulēšana ir svarīga. Attiecības, kas rodas interneta vidē, ir starptautisko privāto tiesību apriora daļa. Neskatoties uz interneta likumdošanas aktualitāti un tās straujo attīstību, interneta vidē radušos strīdu regulēšana joprojām sagādā daudz neskaidrību un ir viens no sarežģītākajiem jautājumiem tiesiskā telpā. Vienkāršāks likumu un jurisdikciju kolīzijas novēršanas veids ir strīdā iesaistīto pušu gribas autonomijas principu ievērošana. Gandrīz visos interneta sakaru gadījumos pusēm ir iespēja izmantot tiesības un izvēlēties sev piemērotāko strīda izskatīšanas vietu.

Rakstā apskatīti interneta tiesisko attiecību un jurisdikciju konfliktu jautājumi starp valstīm, risinot strīdus, pētīta interneta likumdošanas un starptautisko privāttiesību savstarpējā saistība, analizēta Krievijas tiesību aktu piemērošana cilvēktiesību aktivitāšu regulējumam Krievijā. Izskatīta anglosakšu tiesību sistēmas tiesu prakse.

SĀKOTNĒJĀS UN NEATLIEKAMĀS PROCESUĀLĀS DARBĪBAS CEĻU SATIKSMES NEGADĪJUMU IZMEKLĒŠANĀ *THE INITIAL AND EMERGENCY PROCEDURAL ACTIVITIES OF TRAFFIC ACCIDENTS IN THE INVESTIGATION*

Sanita Labozeviča

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sanitalabozevica@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Iona Bulgakova** Dr.iur. asoc. profesore

Abstract. *The Article „The initial and emergency procedural activities of traffic accidents in the investigation” within the framework of researches of the initial and emergency procedural activities to evaluate and identify the procedural obstructive investigation, organizational and methodological problems in the practice of traffic accidents in State Police department.*

Low quality of the initial and urgent procedural activities of traffic accidents affects by finding out the cause of the accident, clarification people who are asked for criminal liability, to prove their fault and the righteous resolution of the criminal justice relations, which also justifies the topicality of this work. Moreover, the investigation of traffic accidents has wider role than is often believed. This is one of the main element of work to improve the safety on the roads.

Keywords: *competence, emergency procedural activities investigation, specifics of RTAs investigations, traffic accident.*

Straujos transportlīdzekļu skaita pieauguma apstākļos (uz 2017.gadu reģistrēti 868 714 transportlīdzekļi, uz 2018 - 904 155), satiksmes dalībnieku nepietiekama kultūras līmeņa un tiesiskās apziņas dēļ, ceļu satiksmes negadījumu (turpmāk tekstā – CSNg) rezultātā katru gadu iet bojā vai gūst miesas bojājumus vairāki tūkstoši cilvēku. Tādējādi ceļu satiksmes drošība lielākā vai mazākā mērā skar ikvienu.

Valsts policijas statistikas analīze liecina, ka 2015.gadā tika reģistrēti pavisam 17 744 CSNg, no tiem 3 697 CSNg ar cietušajiem (187 – bojā gājuši, 4573 - ievainoti); 2016.gadā – 19 585, no tiem 3 794 ar cietušajiem (157 - bojā gājuši, 4667 – ievainoti); 2017.gadā - 20 913, no tiem 3 859 ar cietušajiem (134 - bojā gājuši, 4810 – ievainoti) (*Valsts policija, 2015.-2017.*).

Noziedzīgi nodarījumi, kas iekļauti Krimināllikuma XXI nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību”, 260.pantā - Ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana, 262.pantā - Transportlīdzekļa vadīšana alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē un 263.pantā – Tehniski bojātu transportlīdzekļu laišana ekspluatācijā, apdraud sabiedrisko drošību transportlīdzekļu kustības un ekspluatācijas jomā (*Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums, 2008., Nr.SKK-181/2008*), tādējādi nosakot to kā galveno tiešo apdraudējuma objektu, kā papildus tiešo objektu norādot - personas veselību un dzīvību.

Par CSNg, kā noziedzīgu nodarījumu, ir atzīstams nelaimes gadījums, kas saskaņā ar Ceļu satiksmes likuma 1.pantu atbilst trim obligātajiem nosacījumiem, pirmkārt, tas raksturīgs ar transportlīdzekļa piedalīšanos CSNg, otrkārt – transportlīdzeklim jāatrodas kustībā, treškārt - sekas, kuras iestājas CSNg rezultātā (cietušajam nodarīts viegls, vidēja smaguma, smags miesas bojājums vai tā rezultātā iestājusies viena vai vairāku cilvēku nāve).

Noziedzīgi nodarījumi satiksmes drošības jomā atšķiras ar ievērojamu izplatību un paaugstinātu sabiedrisko bīstamību. CSNg (ar CSNg turpmāk darbā saprotami CSNg ar cietušajiem) veiksmīga izmeklēšana, lielā mērā ir atkarīga no negadījumu izmeklējošo Valsts policijas darbinieku skaidras izpratnes par visbiežāk sastopamajiem ceļu satiksmes drošības noteikumu pārkāpšanas iemesliem un apstākļiem, kā arī no darbinieku kompetences veicot sākotnējās un neatliekamās izmeklēšanas darbības negadījuma vietā.

Ar kompetenci saprotama gan pilnvaru, gan lietpratības nozīme, gan darbinieka uzvedība jeb rīcības modeļi tipiskās darba situācijās (*Vintiša, 2011, 4.lpp.*).

Zemā sākotnējo un neatliekamo izmeklēšanas darbību kvalitāte CSNg izmeklēšanā ietekmē negadījuma cēloņu izziņāšanu, pie kriminālatbildības saucamās personas noskaidrošanu, tās vainas pierādīšanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu, kas

arī pamato minētā darba aktualitāti, turklāt CSNg izmeklēšanai ir plašāka nozīme kā nereti tiek uzskatīts - tas ir viens no galvenajiem ceļu satiksmes drošības uzlabošanas darba elementiem.

Pēc autores domām izpētāmais temats ir uzskatāms par aktuālu gan no teorētiskā, gan arī no piemērošanas prakses viedokļa, tomēr sākotnējo un neatliekamo izmeklēšanas darbību piemērošanas nepilnības praksē ir aktuālākas nekā jautājuma teorētiskā puse.

Darba „Sākotnējās un neatliekamās procesuālās darbības ceļu satiksmes negadījumu izmeklēšanā” ietvaros tika veikts pētījums **ar mērķi** izvērtēt sākotnējās un neatliekamās procesuālās darbības un identificēt izmeklēšanu kavējošās procesuālās, organizatoriskās un metodiskās problēmas, Valsts policijas CSNg izmeklēšanas praksē.

Raksta uzdevumi ir 1) pētīt CSNg izmeklēšanas tiesisko regulējumu; 2) identificēt un analizēt CSNg izmeklēšanu kavējošās procesuālās, organizatoriskās un metodiskās problēmas veicot sākotnējās un neatliekamās izmeklēšanas darbības; 3) gūtās atziņas izmantot, lai noteiktu perspektīvu veidus kā uzlabot CSNg izmeklēšanu, tanī skaitā CSNg izmeklēšanas specifikai pielāgotu, standartizētu veidlapu izstrādē, kas ne tikai atvieglotu un paātrinātu darbu, bet arī paaugstinātu darba kvalitāti CSNg izmeklēšanā.

Darba izstrādes gaitā ar semantiskās metodes palīdzību aplūkoti CSNg izmeklēšanā raksturīgie termini, izmantojot analītiskās pētniecības metodi analizētas un izvērtētas sākotnējās un neatliekamās izmeklēšanas darbības Valsts policijas CSNg izmeklēšanas praksē, kā arī iespējas to uzlabošanā. Ar salīdzinošās metodes palīdzību veikta CSNg reģistrēšanas protokolu (turpmāk tekstā – reģistrēšanas protokols), paskaidrojumu un apskates protokolu, personu liecību salīdzināšana, sniedzot autores viedokli par Latvijā pastāvošajā praksē nepieciešamajiem uzlabojumiem sākotnējo un neatliekamo izmeklēšanas darbību uzlabošanā. Ar aprakstošās pētniecības metodi pamatojoties uz normatīvajiem aktiem, datiem un citu pieejamo informāciju tika izdarīti secinājumi un interpretējumi. Ar sistēmiskās metodes palīdzību sākotnējās un neatliekamās izmeklēšanas darbības tika skatītas kā vienas no CSNg izmeklēšanas darbībām. Ar teleoloģiskās metodes palīdzību tika noskaidrota nepieciešamība pēc kvalitatīvas CSNg izpētes un izmeklēšanas darbību veikšanas, lai panāktu krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu.

CSNg pēc savas būtības un rašanās mehānisma ir ļoti daudzveidīgi, pie tam, katram gadījumam ir raksturīgas savas individuālās iezīmes, tādējādi CSNg izmeklēšanai piemīt sava specifika. Izmeklēšanai ir jābūt kvalitatīvai, visaptverošai, pamatotai un secīgai, Kriminālprocesa likumā (turpmāk tekstā – KPL) izmeklēšanas kvalitāte ir noteikta pierādīšanas standartā.

Ar pierādīšanas standartu saprotot to līmeni, kādā pierādīšanas subjektam ir jāveic pierādīšana, KPL 124.panta piektā daļa nosaka, ka pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā izslēgtas jebkādas saprātīgas šaubas par to esamību vai neesamību.

CSNg vietā sākotnējās darbības ir reģistrēšanas protokola un shēmas sagatavošana un personu sākotnējo paskaidrojumu pieņemšana. Šīs darbības kā sākotnējās un neatliekamās, nav atzīstamas par izmeklēšanas darbībām, jo tās neietilpst KPL noteiktā izmeklēšanas darbību lokā. Izmeklēšanas gaitā tiek izdarītas procesuālās darbības, t.sk. izmeklēšanas darbības, CSNg kriminālprocesos ir raksturīgas izplatītākās izmeklēšanas darbības - notikuma vietas apskate un personu pirmatnējā pratināšana. Izmeklēšanas darbības ir procesuālās darbības, kas vērstas uz ziņu iegūšanu procesuālo darbību definējumu KPL neparedz (*Bulgakova, 2007.*).

Ja CSNg dalībniekiem nav nopietnu traumu, uz CSNg vietu izbrauc tikai Valsts policijas Kārtības policijas biroja Patruļpolicijas nodaļas Satiksmes uzraudzības rotas (Satiksmes uzraudzības rota nodrošina uzraudzību satiksmes drošības jomā) vai Patruļdienesta rotas (Patruļdienesta rota nodrošina uzraudzību sabiedriskās kārtības jomā) (turpmāk darbā – ceļu policija) darbinieki bez Kriminālpolicijas nodaļas izmeklētāja (turpmāk darbā – izmeklētājs), vai kopā ar izmeklētāju, ja negadījuma rezultātā ir iestājušās smagas sekas, kā smagi miesas bojājumi vai personas nāve.

Atkarībā no tā CSNg vietas izpētē tiek veiktas:

- 1) sākotnējās darbības - reģistrēšanas protokola, shēmas sagatavošana un paskaidrojuma pieņemšana, administratīvās lietvedības ietvaros *vai*
- 2) neatliekamās izmeklēšanas darbības - apskate un personu pirmatnējo liecību pieņemšana, kriminālprocesa ietvaros.

CSNg apstākļi pēc salīdzinoši neliela laika posma, dažādu faktoru ietekmē tiek izmainīti, no kvalitātes un precizitātes, ar kādu tiek veiktas gan sākotnējās, gan neatliekamās izmeklēšanas darbības negadījuma vietā, ir atkarīga fiksēto ziņu atbilstība faktiskajiem negadījuma apstākļiem un kriminālprocesa efektīvai un kvalitatīvai izmeklēšanai.

CSNg izmeklēšanas uzlabošanas nolūkā Latvijas Republikā tika izveidota vienota reģistrēšanas protokola forma, kas tiek izmantota administratīvo pārkāpumu un noziedzīgu nodarījumu, satiksmes drošības jomā, izmeklēšanā.

Reģistrēšanas protokols ir pamatdokuments, kurā tiek fiksētas notikuma vietas izpētes laikā iegūtās ziņas, kuras darbības veicējs tieši uztvēris, konstatējis un fiksējis protokolā, tomēr, neskatoties uz tanī fiksētām ziņām, minētā protokola forma procesuālā ziņā nevar tikt atzīta par apskates protokolu ne pēc administratīvo, ne kriminālprocesuālo tiesību normām.

Reģistrēšanas protokols atšķirībā no apskates protokola satur arī identificējošo informāciju ne tikai par negadījuma dalībniekiem, bet arī par transportlīdzekļa īpašnieku, aculieciniekiem u.c. ziņas, kas tiek iegūtas no pašām personām.

Saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 243.¹ pantu un KPL 135.pantu, reģistrēšanas protokols vērtējams kā dokuments, kas saskaņā ar procesuālo tiesību normām ir pieļaujams, kā viens no pierādīšanas līdzekļiem, ja tas pārkāpuma vai nozieguma pierādīšanai izmantojams tikai sakarā ar tanī ietverto saturisko informāciju.

CSNg izmeklēšanas specifika, minētam protokolam un shēmai, kas sagatavoti sākotnējās izpētes gaitā un, kas sakarā ar tanī ietverto saturisko informāciju, tiek izmantoti pierādīšanā ir noteikta prioritāte, attiecībā pret vēlāk sastādītajiem apskates protokoliem vai shēmām. Tas ir viens no, ja ne svarīgākais pierādījums izmeklēšanā. Bez tam reģistrēšanas protokols ar shēmu kā objektīvus, sākotnējos datus saturošs avots tiek izmantots arī autotehnisko ekspertīžu veikšanā.

Analizējot krimināllietās esošos reģistrācijas protokolus un shēmas, autore secināja, ka neskatoties uz šīs sākotnējās darbības veikšanas nozīmīgumu, kāds tai piešķirts CSNg izmeklēšanas un pierādīšanas praksē, ne visu darbinieku kompetence ir atbilstoša un pietiekama CSNg noformēšanā, lai reģistrēšanas protokolā un shēmā kvalitatīvi fiksētu konstatētās ziņas atbilstoši faktiskajiem apstākļiem negadījuma vietā. Par ko liecina šo darbību protokolos un shēmās konstatētie procesuālie pārkāpumi un fiksēto ziņu nepilnības, piemēram, neizpildītas ailes, pilnībā vai nepienācīgi norādītas ziņas par negadījuma vietu.

Raksturīgākās kļūdas: nenorādītas ziņas par ceļa horizontāliem apzīmējumiem; satiksmei regulējošām ceļa zīmēm; redzamību no vadītāja vietas kustības virzienā (vai ziņas norādītas provizoriski, bez mērījumu veikšanas negadījuma vietā); redzamību traucējošiem objektiem; par riepu pēdām (bremzēšanas vai sānslīdes); transportlīdzekļa saskares pēdām ar citiem priekšmetiem; nolauztām transportlīdzekļa daļām un citiem priekšmetiem. Kļūdaini norādīta informācija par brauktuves stāvokli vai seguma veidu.

Nepienācīgas pēdu konstatācijas, fiksācijas un izņemšanas rezultātā nereti izmeklēšanas praksē, pamatojoties uz KPL 392.panta otro daļu, nav izdevies pierādīt konkrētā aizdomās turētā vainu nozieguma izdarīšanā un nav iespējams iegūt papildu pierādījumus, tiek izbeigti kriminālprocesi. Tika konstatēti arī būtiski procesuālie pārkāpumi - vēlākā laikā amatpersonu veiktie ieraksti (papildinājumi, labojumi) reģistrēšanas protokolā vai shēmās.

Jāpiekrīt J. Lūka izteiktajam viedoklim, ka trūkumi CSNg sākotnējo dokumentu noformēšanā arī saistāmi ar vairākiem aspektiem, konkrēti, ka šobrīd nav noteiktas nekādas prasības CSNg noformēšanu veicošo amatpersonu izglītības līmenim ..[.].- Latvijā Valsts policijā reģiona līmeņos praktiski vairs neeksistē tāda profesionālā specializācija kā ceļu policija, praksē Satiksmes uzraudzības dienestā tiek apvienotas gan satiksmes uzraudzības, gan sabiedriskās kārtības nodrošināšanas funkcijas, ko veic patruļdienesta kārtībnieki. Ir izveidots

universāls dienests [...] plašais pienākumu apjoms [...] - noved pie tā, ka, lai paspētu visu amatpersonas ir spiestas upurēt kvalitāti (Lūks, 2018.).

J. Lūks pamatoti uzskata, ka kadru trūkums ir novedis pie tā, ka praksē aizvien biežāk norīkojumos amatpersonas tiek liktas pa vienai, kas nenoliedzami atstāj ietekmi uz CSNg noformēšanas sākotnējo darbību kvalitāti [...]. Amatpersonas, kas ikdienā veic CSNg noformēšanu nāk no instruktoru sastāva, kas ir zemākais amatu līmenis. Profesionālo zināšanu un darba kvalitātes paaugstināšanai Valsts policija rīko darbinieku apmācību 24 stundu apjomā, par tēmu „CSNg vietas un ar to saistīto transporta līdzekļu apskate un izpēte”, kas tiek organizētas, kā vienreizējas mācības - profesionālās pilnveides kurss Valsts policijas koledžā, nevis kā regulāra amatpersonu kvalifikācijas celšana (Lūks, 2018).

Kas liecina, ka tie nav pietiekami pasākumi, lai tiktu sagatavoti kompetenti speciālisti kvalitatīvai CSNg izpētei un noformēšanai.

CSNg ir samērā īslaicīgs process un negadījuma dalībnieki ņemot vērā personas subjektīvās uztveres, tās reproducēšanas spējas, negadījuma pēkšņumu jeb šoka elementu, mazo laika mirkli, kurā nav iespējams fiksēt un noteikt tādus objektīvus rādītājus, kā attālumi jeb metrāža, vai transportlīdzekļu kustības trajektorijas parametru nianses kā pirms, tā tūlīt pēc sadursmes (*Ogres rajona tiesas spriedums, 2017., Nr.11310068609*), ne vienmēr viennozīmīgi var precīzi uztvert faktiski risinājušos notikumus. To sniegtās ziņas paskaidrojumos un liecībās pamatā tiek atspoguļotas kā subjektīvi slēdzieni, kas reāli balstās uz pieņēmumiem par notikumu iespējamo gaitu.

Paskaidrojumā sniegto informāciju nevar nostatīt vienā līmenī ar izmeklēšanas darbības gaitā iegūtās liecības procesuālo nozīmi kriminālprocesā, jo paskaidrojuma procesuālais statuss pašreiz ļauj tā sniedzējam bez jebkādam sekām turpmākā laikā izmainīt tā saturu vai pilnībā atteikties no iepriekš sniegtā paskaidrojuma.

Personas sākotnējā paskaidrojuma un pirmatnējās liecības pieņemšanas būtība ir fiksēt personas sniegtās ziņas par pierādāmajiem apstākļiem un ar tiem saistītajiem faktiem un palīgfaktiem (*Kriminālprocesa likums, 2005., 131.p.*). Iegūto ziņu nozīme negadījuma izzināšanai ir nenovērtējama, ar nosacījumu, ka taņi ietvertā informācija ir pilnīga, kvalitatīva un atbilstoša faktiskajiem negadījuma apstākļiem.

Negadījuma dalībnieku sākotnējo paskaidrojumu un pirmatnējo liecību analīze norāda, ka amatpersonas ziņu fiksēšanā paskaidrojumos un liecībās pieļauj identiskas kļūdas.

Vairumā gadījumu netiek vēltīta pienācīga rūpība CSNg izmeklēšanā nepieciešamo ziņu noskaidrošanai, negadījuma dalībnieku paskaidrojumi un pirmatnējās liecībās pamatā ir formālas, ietvertās ziņas par notikušā negadījuma faktiskajiem apstākļiem ir nepilnīgas, pretrunīgas.

Gadījumos, kad CSNg dalībnieks paskaidrojumā norādījis, ka ir cietis, nereti nav noskaidrota informācija, kāda rakstura kaitējums (fizisks, materiāls, morāls) tai ir nodarīts. Šādi gadījumi pamatā attiecināmi uz Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu, kā rezultātā personai nav nodarīti vai nodarītie miesas bojājumi acīmredzami ir maznozīmīgi, vai nodarīts kaitējums personas mantai. Nepārziņot un neorientējoties normatīvajā regulējumā persona nereti kļūdaini pieņem, ka ir cietusī Krimināllikuma 260.panta; 262.panta vai 263.panta izpratnē. Ņemot par pamatu šādas ziņas Valsts policijā CSNg izmeklēšanas praksē tiek pieņemti pārsteidzīgi lēmumi par administratīvās lietvedības izbeigšanu un materiāla nodošanu pēc piekritības kriminālprocesa uzsākšanai.

Ievērojot vienu no CSNg izmeklēšanas iezīmēm, ka pirms tās vai vienlaicīgi notiek ceļu policijas veiktā negadījuma vietas izpēte ar reģistrēšanas protokola un shēmas sagatavošanu, Valsts policijas izmeklēšanas praksē tikai retos gadījumos negadījuma vietā tiek veikta neatliekamā izmeklēšanas darbība - apskate, kas saskaņā ar KPL 159.pantu ir viens no pierādīšanas līdzekļiem.

Reģistrēšanas protokolā un shēmā iekļautās saturiskās informācijas (kas iegūta negadījuma vietas izpētē) analīze nenoliedzami norāda uz līdzību ar izmeklēšanas darbības (apskates) gaitā noskaidrojamajām ziņām. Līdzība ir arī darbību veicēju pieļautajās kļūdās.

CSNg izmeklēšanas specifiku, notikuma vietas apskates protokola savdabīgumu un saturu pamato īpašas prasības, kuras ir raksturīgas tikai CSNg izmeklēšanā. Negadījuma rezultātā radušos pēdu un transportlīdzekļa bojājumu noteikšana notikuma vietā nerada grūtības, grūtāk izmeklēšanas darbības veicējam ir pienācīgi procesuāli pareizi fiksēt konstatēto pēdu raksturu, formu un lokalizāciju.

Būtiskākās kļūdas un procesuālie pārkāpumi tiek pieļauti tieši šīs neatliekamās izmeklēšanas darbības protokolā, kā neizpildītas ailes, nenorādīts darbības sākuma vai beigu laiks, nav norādīts izmeklēšanas darbības veicējs, iztrūkst klātesošo un apskatē piedalījušos personu parakstu, lietisko pierādījumu skaits kriminālprocesā nesakrīt ar protokolā norādīto u.tml.

Apskates gaitā un tās rezultātu fiksācijas posmā tiek pieļautas taktiskās kļūdas un nepilnības, netiek ievērota darbības veikšanas konsekvence, rūpība un pilnīgums attiecībā uz katru apskatāmo objektu. Nepareizi noteiktas apskates robežas, netiek iekļautas būtiskas ziņas par notikuma vietu, ceļa tehnisko stāvokli un meteoroloģiskajiem apstākļiem utt.

Apskates protokolu analīze norāda, ka izmeklēšanas darbības veicēji vairumā gadījumu izvēlās veikt tikai ar CSNg saistītā transportlīdzekļa apskati nevis visas negadījuma vietas apskati. Bieži netiek noskaidrotas un fiksētas pazīmes, kas ļauj izdarīt secinājumu par transportlīdzekļa piedalīšanos notikušajā CSNg (mehāniskie bojājumi, uzslāņojuma un nobiruma pēdas), transportlīdzekļa tehniskais stāvoklis (stūres iekārta, piekare, bremžu sistēma).

Transportlīdzekļa apskates vairumā gadījumu veiktas formāli, bojājumi izmeklēšanas darbības protokolā uzskaitīti ievērojot reģistrēšanas protokolā esošo secīgumu, bez bojājuma rakstura fiksēšanas. Var pieņemt, ka bojājumi pārrakstīti no reģistrēšanas protokola. Tas savukārt būtu pretrunā ar KPL 159.panta pirmā daļā noteikto, ka apskate ir izmeklēšanas darbība, kuras gaitā izmeklēšanas darbības veicējs tieši uztver, konstatē un fiksē kāda objekta pazīmes.

CSNg apskates noformēšanas īpatnības un darbības veicēja nepietiekama kompetence, apskates protokola kā stāstījuma izpausmes loģiskā secība un konstatētā fiksēšana brīvā formā neveicina pilnīgu apskates gaitā izmeklēšanas darbības veicēja tieši uztvertā, konstatētā un fiksētā, kāda objekta pazīmju nostiprināšanu protokolā. Vairumā gadījumu apskates protokoli, sakarā ar tanī ietverto saturisko informāciju, kas iegūta neatliekamās izmeklēšanas darbības gaitā, salīdzinājumā ar reģistrēšanas protokolā un shēmā ietverto informāciju, ir visai nepilnīgi.

Pētījuma gaitā tika noskaidrots, ka CSNg izmeklēšanu kavējošo problēmu cēloņus pamatā neizraisa normatīvais regulējums, kurš satur lielāko daļu nepieciešamo risinājumu, lai kvalitatīvi tiktu veikta CSNg izmeklēšana. Sākotnējo un neatliekamo izmeklēšanas darbību zemās kvalitātes pamatā Valsts policijas izmeklēšanas praksē, tika identificētas tādas problēmas kā Valsts policijas amatpersonām nav izvirzītas CSNg izmeklēšanā veicamo pienākumu apjomam speciālās profesionālās un kvalifikācijas prasības, kā arī CSNg izmeklēšanas darba organizācijas un metodiskās vadības trūkumi.

CSNg izmeklēšanā profesionālās kompetences trūkumu pamato darbības veicējiem izvirzītās zemās izglītības prasības, jo pirmstiesas izmeklēšanu var veikt amatpersonas ar pirmā līmeņa augstāko izglītību. Valsts policijā raksturīgs „universālās amatpersonas” princips Kriminālpolicijā, proti, izmeklētājs veic ne tikai noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanu konkrētajā jomā, bet arī citu visdažādāko veidu kriminālprocesos, savukārt Kārtības policijas Satiksmes uzraudzības dienestā tiek apvienotas gan satiksmes uzraudzības, gan sabiedriskās kārtības nodrošināšanas funkcijas.

Secinājumi un priekšlikumi

Sākotnējās darbības CSNg vietā ir reģistrēšanas protokola sagatavošana un personu sākotnējo paskaidrojumu pieņemšana. Par neatliekamām izmeklēšanas darbībām var būt jebkura izmeklēšanas darbība, kas ietilpst KPL 10.nodaļā paredzētajā izmeklēšanas darbību

lokā. Tomēr CSNg kriminālprocesos ir raksturīgas izplatītākās izmeklēšanas darbības - notikuma vietas apskate un personu pirmatnējā pratināšana.

Reģistrēšanas protokola un personu sākotnējo paskaidrojumu pieņemšana kā sākotnējās un neatliekamās darbības, nav atzīstamas par izmeklēšanas darbībām, jo tās neietilpst KPL noteiktā izmeklēšanas darbību lokā.

Ņemot vērā CSNg izmeklēšanas specifiku izmeklētāja vai ceļu policijas darbinieka statusa iegūšana nav pietiekama, lai tiktu nodrošināta kvalitatīva gan CSNg noformēšana, gan kriminālprocesu izmeklēšana. Trūkums darba profesionālai veikšanai ir CSNg izmeklēšanu veicošo amatpersonu nepietiekams nepieciešamo zināšanu līmenis, proti:

- izmeklēšanu veicošām amatpersonām (procesa virzītājiem) neizvirzītas prasības akadēmiskā vai otrā līmeņa augstākās izglītības nepieciešamībai;
- ceļu policijas darbinieka amata pildīšanai pietiekams 2.profesionālais kvalifikācijas līmenis Valsts policijas koledžas izglītības programmā.

Priekšlikumi:

1. Profesionālās kompetences paaugstināšanai Valsts policijai ir jānodrošina, CSNg noformēšanu un izmeklēšanu veicošo, amatpersonu apmācība programmās, kas saskan ar identificētajiem trūkumiem konkrētā jomā, konkrēto veidu kriminālprocesu izmeklēšanā.
2. Sakarā ar to, ka Valsts policijas Kriminālpolicijas un Kārtības policijas dienestos tiek īstenots „universālās amatpersonas” princips, procesa virzītāji veic ne tikai noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanu konkrētajā jomā, piemēram, ceļu satiksmē, bet arī visdažādāko veidu kriminālprocesu izmeklēšanu, bet ceļu policijas darbinieki veic pienākumus gan satiksmes uzraudzības, gan sabiedriskās kārtības nodrošināšanas jomā. Ņemot vērā minēto, darba un veicamo pienākumu apjoms ir ārkārtīgi liels un pastāvīgi turpina pieaugt. Savukārt pieaugot darba un veicamo pienākumu apjomam, zūd darba kvalitāte.
3. CSNg noformēšanas un izmeklēšanas specifika nosaka nepieciešamību ieviest izmeklētāju specializāciju konkrētā jomā un konkrēto veidu kriminālprocesu izmeklēšanā, kā arī Satiksmes uzraudzības rotas atgriešanos pie konkrētu pienākumu sadales, strikti nošķirot satiksmes uzraudzības dienesta un patruļdienesta funkcijas, tādējādi uzlabojot CSNg izmeklēšanas darba efektivitāti un kvalificēto darbinieku pēc iespējas racionālu izmantošanu.
4. Kvalitatīvai un efektīvai CSNg izmeklēšanas nodrošināšanai, Valsts policijai ir nepieciešams izvērtēt „labās prakses” pārņemšanu no citām valstīm, izveidojot specializētās izmeklēšanas grupas.
5. Ar CSNg izmeklēšanas specifiku saistīto metodisko materiālu (metodisko vadlīniju, rokasgrāmatu), standartizēto veidlapu trūkums, kavē un neveicina sākotnējo un neatliekamo izmeklēšanas darbību gaitā iegūto ziņu fiksēšanu. Darba atvieglošanai un paātrināšanai autore darbā ierosina, pielāgojot CSNg izmeklēšanas specifikai standartizēt veidlapas (reģistrēšanas protokolu ar shēmu, paskaidrojumu, apskates protokolu, personu liecību fiksējošu dokumentu), tādējādi varētu paaugstināt CSNg izmeklēšanas darba kvalitāti.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Ceļu satiksmes likums* (1997. 1.okt.). LR likums ar groz. līdz 09.05.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=45467>, sk. 24.04.2018.
2. *Krimināllikums* (1998. 17.jūn.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk.24.04.2018.
3. *Kriminālprocesa likums* (2005. 21.apr.). LR likums ar groz. līdz 31.12.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk.24.04.2018.
4. *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss* (1984. 07.dec.). LR likums ar groz. līdz 29.11.2018. <https://likumi.lv/ta/id/89648-latvijas-administrativo-parkapumu-kodekss>, sk.24.04.2018.
5. Bulgakova, I. (2007). Neatliekamās procesuālās darbības izmeklēšanā pirmstiesas procesā. *Latvijas Policijas Akadēmijas Raksti*, Nr.14. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 20.-37.lpp.
6. Ceļu satiksmes drošības direkcija (2018). *Reģistrētie transportlīdzekļi*. <https://www.csdd.lv/transportlidzekli/registreto-transportlidzeklu-skait>, sk. 24.04.2018.
7. Valsts policija (2015-2017). *Valsts policijas statistika, atskaite pēc CSNg* <http://www.vp.gov.lv/>, sk.15.04.2018.

8. Vintiša, K. (2011). *Kompetenču vārdnīca, Valsts pārvaldes amatu kompetenču apraksti*, 28 lpp. <https://nevis.mk.gov.lv/Uploads/CompetenceDictionary.6310f3ce38bd842a3b5a769030b30042a.pdf>, sk. 26.04.2018.
9. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008.gada 28.apriļa lēmums lietā Nr.SKK-181/2008. www.at.gov.lv/downloadlawfile/4084, sk.21.04.2018.
10. Ogres rajona tiesas 2017.gada 9.marta spriedums lietā Nr.11310068609. <https://tiesas.lv>, sk.28.04.2018.
11. Lūks, J. (2018). *Intervija ar VP VRP KPB SUR nodaļas priekšnieku*.

Summary

In the course of the study, it was clarified that the causes of problems hindering RTAs (road traffic accidents) investigation were not caused by the regulatory framework, which contains the majority of the necessary solutions for qualitative investigation of RTAs. The low quality of initial and urgent investigative activities is based on the practice of the State Police investigations; problems were identified as State Police officials have not set professional and qualification requirements for the scope of their duties in the investigation of RTAs, as well as shortcomings in organization and methodological management of RTAs investigations.

The qualitative and effective investigation of criminal proceedings depends on the qualification and ability of the State Police officials to prioritize the RTAs instead of the course of initial and emergency investigations, in clarifying, confirming and evaluating the alleged perpetrator, the actual facts of the incident correspond to the facts of these activities.

Given the specifics of RTAs investigations, investigating officers (process promoters) do not specify the need for academic or second level higher education. To complete the position of a traffic police officer a sufficient 2nd professional qualification level in the State Police College's educational program.

In the State Police, the principle of "universal official" is implemented in the criminal police and police services. Process promoters do not only investigate criminal offenses in specific areas, for example, in road traffic, but in a wide range of criminal proceedings. Road police officers carry out their duties both in terms of traffic monitoring and public order provision. As labor and workload increase, the quality of work is dying.

The specifics of the design and investigation of RTAs determine the necessity of introducing investigators' specialization in a particular field and the investigation of the specific types of criminal proceedings, as well as the return of the traffic police to the distribution of specific duties, strictly separating the functions of the traffic monitoring service and the patrol service, thereby improving the efficiency of the investigation of RTAs and the most rational use of qualified personnel. To ensure high-quality and effective RTAs investigation, the State Police need to evaluate the transfer of "good practice" from other countries by setting up specialized investigation teams.

The lack of methodological materials (methodological guidelines, manuals), standardized forms related to the RTAs investigations, impedes and does not facilitate the recording of initial and urgent investigative actions.

To facilitate and accelerate work, the author proposes to standardize the forms (registration protocol with a scheme, explanation, inspection, testimonies of individuals) by adapting the RTAs to the specifics of the investigation, thus increasing the quality of work.

FRANŠĪZE, TĀS TIESISKAIS REGULĒJUMS FRANCHISE, ITS LEGAL FRAMEWORK

Kaspars Ločmelis

Rezeknes Tehnoloģiju akadēmija, kasparslocmelis1@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Aldis Kaļva** Mg.iur. vieslektors

Abstract. *The publication is intended to reflect the problems of the franchise and its legal framework. The author analyzes court decisions in concluding what is involved in the conclusion of a franchise agreement, which results in a problem in defining the concept of a franchise. The thesis is that the 7th chapter of the Commercial Law needs to innovate in relation to the concept of franchising and other aspects. Finally, the conclusions are presented.*

Keywords. *Commercial Law, disclosure law, franchise*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīta franšīze, tās tiesiskais regulējums. Veicot šo pētījumu, tika noskaidrotas problēmas, kas saistītas ar franšīzes tiesisko regulējumu. Ir svarīgi noteikt un pētīt šīs problēmas, jo ar tām ikdienā saskaras franšīzes līguma slēdzēji, slēdzot līgumu, kas piešķir franšīzesņēmējam tirdzniecības tiesības noteiktā vietā, izmantojot franšīzes devēja uzņēmējdarbības atšķirības zīmes.

Šo problēmu pētīšana konkrētajā brīdī ir ļoti aktuāla, jo, sakarā ar lielāko uzņēmumu attīstības tendencēm, tieši slēdzot franšīzes līgumu, šo līgumu galveno pamatprincipu pārkāpšana ir kļuvusi par ļoti viegli veicamu, un līdz ar to arvien biežāk tiek konstatēti dažādi līgumu pārkāpumi.

Franšīzes aktualitāti pierāda arī fakts, ka līdz 2002. gada 1. janvārim pamatnosacījumus, kas regulē franšīzes līguma slēgšanu regulēja Romas līguma 81. pants un Eiropas Ekonomiskās Kopienas regula NR. 4087/88. Tas apliecina to, ka jau tuvojoties 20. gadsimta sliekšnim bija nepieciešamība noregulēt franšīzes attīstību un ierobežot konkurenci.

Kā pētījuma mērķis tika noteikts franšīzes tiesiskā regulējuma izpēte, problēmu atklāšana, izanalizēšana un priekšlikumu, šo problēmu novēršanai, izteikšana. Ssavukārt kā pētījuma uzdevumi tika noteikti: 1) veikt franšīzes jēdziena izpēti; 2) noskaidrot un analizēt normatīvos aktus, kas regulē franšīzes galvenos pamatnoteikumus; 3) veikt franšīzi regulējošo tiesību normu analīzi un izpētīt tās uzbūves īpatnības; 4) izpētīt tiesu nolēmumus par franšīzi un veikt to analīzi;

Šajā rakstā tika izmantotas zinātniski pētnieciskās metodes: semantiskā metode, gramatiskā metode, sistemātiskā metode, analītiskā metode, vēsturiskā metode, teleoloģiskā metode, salīdzinošā metode.

Franšīzes jēdziena izpratne

Saskaņā ar 2004.gada UNIDROIT Informācijas par franšīzi atklāšanas parauglikuma 2.pantu franšīze nozīmē tiesības, kuras franšīzes devējs piešķir franšīzesņēmējam par tiešu vai netiešu finansiālu atlīdzību nodarboties ar biznesu preču vai pakalpojumu pārdošanā franšīzesņēmēja vārdā, saskaņā ar franšīzes devēja izstrādāto sistēmu, kas iekļauj atbalstu, nosaka pamatkārtību, kādā jānodarbojas ar franšīzes biznesu, ieskaitot nozīmīgu un ilgstošu darba kontroli no franšīzes devēja puses, un ir neatņemami saistīta ar franšīzes devēja izstrādātās preču zīmes, pakalpojuma zīmes, zīmola izmantošanu (*Model Franchise Disclosure Law, 2000*). Saskaņā ar Komerclikumu šīs attiecības nodibina ar franšīzes līgumu. Franšīzes līgums ir tāds līgums, ar kuru komersants (franšīzes devējs) piešķir otram līdžējam (franšīzesņēmējam) tiesības izmantot preču zīmi, citas intelektuālā īpašuma tiesības, zinātību preču pārdošanā, izplatīšanā vai pakalpojumu sniegšanā atbilstoši franšīzes devēja izstrādātajai un pārbaudītajai sistēmai (franšīze), bet franšīzesņēmējs samaksā nolīgto atlīdzību.

Izpētot juridisko literatūru, autors konstatē, ka nepastāv viena konkrēta franšīzes definīcija. Tā, piemēram, ir atrodama franšīzes definīcija, kurā franšīzesņēmējs, izmantojot

tam piešķirtās izņēmuma tiesības un balstoties uz franšīzes devēja norādījumiem, sniedz pakalpojumus (Pakalpojumu franšīze) (*Freimanis, 2014., 13.lpp.*), savukārt citā definīcijā franšīze ir definēta kā speciāla privilēģija, komercpilnvarojums, tiesība, ko valsts iestāde vai uzņēmums piešķir kā atļauju personai, lai tā būtu pilnvarota nodarboties ar kādu saimniecisku, ražošanas, sagādes, tirdzniecības pakalpojumu u.tml. darbību (*Jarkina, 2009., 14.lpp.*). Pēc autora domām, vienota franšīzes jēdziena definīcijas neesamība ir izskaidrojama ar to, ka katras valsts normatīvajos aktos, nevalstisko organizāciju dokumentos vai starptautisko tiesību instrumentos, ņemot vērā franšīzes vēsturiskās attīstības aspektus, regulējuma mērķi, valsts tiesiskā regulējuma specifiku, pastāv atšķirīga pieeja franšīzes definējumam un tā praktiskajai izmantošanai.

Autors piedāvā savu franšīzes definīciju: „Franšīze ir komercpilnvarojums starp kādu valsts iestādi vai uzņēmumu un franšīzes ņēmēju, kurā norāda apstākļus, kas ir jāievēro franšīzes ņēmējam sakarā ar nolīgto darbības sfēru.” Autors uzskata, ka šī definīcija izskaidro galveno franšīzes būtību, – to, ka franšīze ir attiecināma uz līgumiskajām attiecībām starp franšīzes devēju un franšīzes ņēmēju. Šī definīcija ir jāiekļauj Komerclikumā 7. nodaļā.

Komerclikuma 474.-478. pantu analīze

Autors savā darbā veic Komerclikuma normu, kuras paredz noteikumus par franšīzes līgumu, analīzi. Dotajā brīdī Komerclikumā par franšīzes līgumu pamatnosacījumi ir iekļauti 7. nodaļā (*Komerclikums, 2000., 7. nod.*).

Komerclikuma 7. nodaļa aktuālā redakcija sastāv no sešiem pantiem (*Komerclikums, 2000., 474.-480. p.*). Šajos pantos ir iekļauta franšīzes līguma definīcija, franšīzes līguma forma, franšīzes devēja un ņēmēja pienākumi, līguma slēgšanas sekas, konkurences ierobežojums un konkurences tiesību piemērošana.

Komerclikuma 474. pantā paredzēts franšīzes līguma definējums t.i. franšīzes līgums ir tāds līgums, ar kuru komersants (franšīzes devējs) piešķir otram līdzējam (franšīzes ņēmējam) tiesības izmantot preču zīmi, citas intelektuālā īpašuma tiesības, zinātību preču pārdošanā, izplatīšanā vai pakalpojumu sniegšanā atbilstoši franšīzes devēja izstrādātajai un pārbaudītajai sistēmai (franšīze), bet franšīzes ņēmējs samaksā nolīgto atlīdzību. Kā arī būtisks ir Komerclikuma 475. pants, kas nosaka, ka franšīzes līguma forma ir rakstiska forma. Tādējādi likums prasa rakstisku formu kā franšīzes līguma būtisku sastāvdaļu. Rakstiska forma kā izņēmums no civiltiesībās pastāvošā formas brīvības principa ir piemērota franšīzes līgumam, jo tas ir sarežģīts ilgtermiņa līgums. Franšīzes līguma rakstiskā forma kalpo līguma satura pierādīšanai, un tai ir būtiska nozīme franšīzes ņēmēja brīdināšanā par līguma noslēgšanas sekām (*Balodis, 2009., 12.lpp.*).

Atsaucoties uz iepriekš minēto, ir secināms, ka Komerclikuma 474. un 475. pantā ir minētas Civillikuma 1404. pantā minētās tiesiskā darījuma sastāvdaļas, tikai Komerclikuma 474. un 475. pantā tās ir izskaidrotas padziļinātāk. Līdz ar to autors uzskata, ka netiek pilnvērtīgi sniegts franšīzes raksturojums. Pēc autora domām, Komerclikuma 7. nodaļa ir jāpaplašina ar autora izstrādāto franšīzes definīciju, kas minēta iepriekšējā nodaļā.

Franšīzes devēja un franšīzes ņēmēja pienākumi ir minēti Komerclikuma 476. un 477. pantos. Komerclikuma 476. pantā ir minēti pienākumi, kas ir jāizpilda franšīzes devējam pret franšīzes ņēmēju, kā arī ir pielīgts pienākums sniegt informāciju pirms franšīzes līguma slēgšanas un atbalsta pienākums līguma spēkā esamības laikā. Savukārt Komerclikuma 477. pants nosaka franšīzes ņēmēja pienākumus saistībā ar franšīzes izmantošanu līgumā noteiktajam mērķim, kā arī komercnoslēpuma neizpaušanu.

Lai varētu pilnvērtīgi konstatēt franšīzes ņēmēja pienākumus un problēmas, kas izriet no tām, autors analizēja Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas lēmumu par preču zīmju nelikumīgas izmantošanas pārtraukšanu un nemantiskā kaitējuma atlīdzības piedziņu.

Autors analizē Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2014. gada 6. maija spriedumu lietā Nr. C04528010, sakarā ar civillietu Nīderlandes uzņēmuma „Inter IKEA Systems B.V.”

prasībā pret sabiedrību ar ierobežotu atbildību „I-Home” par preču zīmju nelikumīgas izmantošanas pārtraukšanu un nemantiskā kaitējuma atlīdzības piedziņu.

Prasītājs šajā lietā norādīja, ka plaši pazīstamu preču zīmju īpašnieki nereti ļauj savu zīmi izmantot citiem uzņēmumiem, slēdzot licences vai franšīzes līgumus. Tādā veidā preču zīmes īpašnieks saņem procentus no uzņēmuma ienākumiem un atstāj sev tiesības kontrolēt zīmes izmantošanu un uzņēmuma darbību vispār, bet uzņēmums, kuram tiek dotas tiesības izmantot preču zīmi, neieguldot līdzekļus zīmes reklāmā, produktu popularizēšanā un citos mārketinga pasākumos, piedāvā patērētājiem jau zināmu produktu, tādējādi gūstot labumu no zīmes atpazīstamības tirgū. Prasītāja ieskatā atbildētāja guva labumu no nelikumīgas preču zīmes izmantošanas, nemaksājot neko par zīmes lietošanu, turklāt prasītājam nebija iespēju kontrolēt zīmes izmantošanu. Zīmes īpašnieks neguva ienākumus, ko varētu gūt, slēdzot licences vai franšīzes līgumu, kā arī zīme tika izmantota citādi, nekā to ir paredzējis zīmes īpašnieks, kā rezultātā ir nodarīts kaitējums zīmes reputācijai un ir vājināta zīmes atšķirtspēja. Turklāt tika maldināti patērētāji par pakalpojuma izcelsmi, kas nodara kaitējumu zīmes reputācijai. Preču zīmes reputācija saistīta ar augstu pakalpojumu servisa līmeni ar zemu cenu profilu, bet atbildētājas darbības šo reputāciju aptraipījušas.

Augstākās tiesas Civillietu palāta, izvērtējot lietas materiālus, apmierināja prasītāja prasību.

Līdz ar to autors secina, ka ir jānosaka stingrāks regulējums attiecībā uz preču zīmēm, kuras tiek izplatītas bez franšīzes līguma slēgšanas.

478. pantā ir minētas franšīzes līguma sekas. Viena no būtiskākajām panta daļām ir otrā daļa, kas paredz, ka līdzēji var vienpusēji atkāpties no franšīzes līguma, ja saistību izpilde kļuvusi pārmērīgi apgrūtināša sakarā ar objektīvu apstākļu izmaiņām vai ja pirms franšīzes līguma noslēgšanas līdzējs ir sniedzis nepatiesas ziņas par apstākļiem, kuriem ir būtiska nozīme, slēdzot franšīzes līgumu. Autors šeit saskata pretrunas ar Civillikuma 1587. pantu, kas paredz, ka tiesīgi noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsoltu, un ne darījuma sevišķais smagums, ne arī vēlāk radušās izpildīšanas grūtības nedod vienai pusei tiesību atkāpties no līguma, kaut arī atlīdzinot otram zaudējumus (*pacta sunt servanda*). Šīs normu kolīzijas rezultātā tiek piedāvāts risinājums noteikt, ka pusei ir tiesības vērsties tiesā, ja tā vēlas izbeigt franšīzes līgumu objektīvu apstākļu dēļ, un tad tiesa izanalizē, vai patiešām pastāv šie objektīvie apstākļi, kas apgrūtinā izpildīt franšīzes līgumu, un ja tos konstatē, tad šo līgumu pārtrauc.

Secinājumi un priekšlikumi

Autors konstatē, ka nepastāv viena konkrēta franšīzes definīcija. To ir nepieciešams noregulēt ieviešot autora piedāvāto definīciju: „Franšīze ir komercpilnvarojums starp kādu valsts iestādi vai uzņēmumu un franšīzes ņēmēju, kurā norāda apstākļus, kas ir jāievēro franšīzes ņēmējam sakarā ar nolīgto darbības sfēru.” Komerclikumā tam ir nepieciešams regulējums, jo Komerclikuma 474. pantā ir dota franšīzes līguma definīcija.

Autors arī uzskata, ka atkāpe no Civillikuma 1587. panta nav pieļaujama franšīzes līguma slēgšanas gadījumā. *Pacta sunt servanda* ir vispārīgais princips, kas attiecas uz līgumiem, taču Komerclikumā 478.pantā ir atrunāta vienpusēja atkāpšanās no saistību izpildes. Pēc autora domām, ir nepieciešams aizstāt vienpusējo atkāpšanos ar tiesas lēmumu, kur tiesa lemj par objektīvajiem apstākļiem un ja šādi apstākļi atklājas tad līgumsaistības tiek pārtrauktas.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 29.10.2015. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 01.05.2018.
2. *Komerclikums* (13.04.2000.). LR likums ar groz. līdz 15.06.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=5490>, sk. 01.05.2018.
3. *Model Franchise Disclosure Law* (30.09.2000). The International Institute for the Unification of Private Law (*UNIDROIT*). Last Updated: 30.09.2013. Retrieved 01.04.2018. from <https://www.unidroit.org/instruments/franchising/model-law>

4. Balodis, K. (2014.) *Franšīzes tiesiskais regulējums Latvijā*. http://franchisehub.eu/sites/franchisehub.eu/files/upload/2014-11-11_VARUL_EN.pdf, sk. 01.05.2018.
5. Balodis, K. (26.05.2009.). Jaunais komercdarījumu regulējums un tā piemērošana. *Jurista Vārds*, Nr. 21(574), 1. – 13. lpp.
6. Freimanis, K. (2014.) *Franšīzes tiesiskais regulējums Latvijā*. http://franchisehub.eu/sites/franchisehub.eu/files/upload/2014-11-11_VARUL_EN.pdf, 01.05.2018.
7. Jarkina, V. (2009). *Franšīze teorijā un praksē*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 216.lpp.
8. Jarkina, V. (2014.). *Franšīzes praktiskie un juridiskie aspekti*. http://www.liaa.gov.lv/files/liaa/attachments/2_presentation_franchise_2014-02-20_0.pdf, sk. 01.05.2018.
9. Latvijas Universitāte (2004.) *Franšīze – biznesa modelis, tās būtība un perspektīvas*. home.lu.lv/~ludarbi/marketing/tir_ref_tiesa_tirgvediba_fransize.doc, sk. 01.05.2018.
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu palātas 2014. gada 6. maija spriedums lietā Nr. C04528010.

Summary

This publication used a study on the legal framework for franchising. Since the purpose of the publication was to discover and analyze the problem with the franchise legal framework. The target was achieved. Analyzing Section 7 of the Commercial Law, which sets out the basic conditions for the conclusion of a franchise agreement, there are weaknesses regarding the definition of franchising and other aspects. Upon analysis of the publication, it is possible to judge that the thesis that Paragraph 7 of the Commercial Law needs to innovate in terms of the concept of franchising and other aspects - is confirmed. This is evidenced by the fact that the study finds that, when it comes to both court rulings and legal literature, there is no single definition of a common denominator for a franchise, the author believes that certain amendments should be introduced in Chapter 7 of the Commercial Law.

VALSTS POLICIJAS KOMPETENCE ĢIMENES AIZSARDZĪBĀ PRET VARDARBĪBU

COMPETENCE OF NATIONAL POLICE IN FAMILY PROTECTION FROM DOMESTIC VIOLENCE

Marika Magaziņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, marika.magazina@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Iloņa Bulgakova** Dr. iur. asoc. profesore

Abstract. *Domestic violence continues to be a global problem that kills and maims – physically, psychologically, sexually and economically. This problem is present in every country. Domestic violence is enshrined in the Civil Procedure Law of the Republic of Latvia, but there is no specific definition of domestic violence. The vast majority of victims of violence are women and children. Following sections of the Criminal Law of the Republic of Latvia are related to violence in general, not to domestic violence. There are no definitions of domestic/family violence in Latvian legislation. The purpose of this article: to identify problems which are connected with definition of the concept „domestic violence”, identifying procedural problems of its application, exploring the legal aspects of the legal action of national police officers in identifying domestic violence and identifying the most important problems.*

Keywords: *Domestic Violence, family, forms of violence, violence against women.*

Ievads

Vardarbība ģimenē ir universāla parādība, no kuras cieš cilvēki visā pasaulē. Tā ir viena no nopietnākajām problēmām, kas apdraud ģimeņu stabilitāti un labklājību, kas var izjaukt ģimeņu dzīves ciklu un no paaudzes paaudzē atražot izkropļotas attiecības ģimenē. Vardarbība ģimenē būtiski ietekmē gan atsevišķus individuus, gan sabiedrību kopumā.

Latvijas sabiedrības tolerances līmenis pret vardarbību ir ļoti augsts, jo tikai 66 % Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka vardarbība pret sievietēm ir nepieņemama un tai ir jābūt sodāmai. Tikai 17% sieviešu ziņojušas policijai par piedzīvotajiem no partnera puses vardarbības gadījumiem. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūras 2014. gadā veiktais pētījums "Vardarbība pret sievietēm – ES mēroga apsekojums" liecina, ka Latvijā fizisku un/vai seksuālu vardarbību no esošā vai bijušā partnera dzīves laikā pieredzējusi aptuveni katra trešā sieviete (Luksa, 2016.). Tāpēc attiecības ģimenē ir nemainīgi aktuāls izpētes jautājums.

Vardarbība ģimenē atšķiras no vardarbīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, jo jēdzienā ietvertais vārds „ģimene” norāda uz to, ka vardarbību pielieto tuvi cilvēki un tā notiek ģimenes iekšienē. Tradicionāli vardarbība ģimenē galvenokārt bija saistīta ar fizisku vardarbību. Taču vardarbība ģimenē un tās veidi tagad tiek plaši definēti, lai tajā iekļautu visus pastāvošos vardarbības veidus, ko var izdarīt ģimenes loceklis. Neskatoties uz terminu “vardarbība”, tai nav jāietver fizisks kaitējums un tā var būt tikai ar aizskarošu raksturu, nevis faktiski “vardarbīgu”.

Pētījuma mērķis - noskaidrot vardarbības ģimenē jēdzienu, rast izpratni par Valsts policijas kompetenci pagaidu aizsardzībā pret vardarbību, identificējot tās piemērošanas procesuālās problēmas, Valsts policijas darbinieku tiesiskās darbības aspektus, konstatējot vardarbību ģimenē.

Pētījuma uzdevumi: 1) noskaidrot jēdziena “vardarbība” un “vardarbība ģimenē” izpratni; 2) noskaidrot normatīvo bāzi, kas Valsts policijas darbiniekiem ļauj pieņemt tiesiskus lēmumus attiecībā pret vardarbības ģimenē gadījumiem; 3) noskaidrot iemeslus, kas traucē pieņemt lēmumus un dokumentēt Valsts policijas kompetencē esošus gadījumus saistītus ar vardarbības ģimenē gadījumiem; 4) analizēt situācijas un cēloņsakarības dažādu vardarbības gadījumu konstatācijas laikā, pieņemot lēmumus attiecībā pret vardarbīgo personu; 5) noskaidrot pagaidu aizsardzības pret vardarbību piemērošanas procesuālās problēmas.

Pētījumā tika izmantotas šādas pētījuma metodes: semantiskā, analītiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā, salīdzinošā.

Vardarbība ģimenē un tās veidi

Vardarbības fenomens sabiedrībā ir pastāvējis vienmēr, tā izraisa nozīmīgas sekas indivīda, ģimenes, sabiedrības un valstu līmenī gan īstermiņā, gan ilgtermiņā (*World Health Organization, 1996*).

Jēdziena “vardarbība” skaidrojums ir atrodams tiesību doktrīnā, jo Krimināllikumā tas nav nostiprināts. Krimināllikuma pantos ietverti tādi formulējumi kā vardarbība un draudi, bet jēdziens „vardarbība” tiek saprasts kā fizisks kaitējums. Arī Civilprocesa likums neatklāj vardarbības ģimenē pilnu saturu un jēdzienu. Savukārt kriminālprocesā vardarbības ģimenē gadījumi attiecas uz fizisko, seksuālo vardarbību, cietsirdību pret bērniem, un tiek risināti Krimināllikuma normu ietvaros, piemēram, par dažāda smaguma miesas bojājumu nodarīšanu (*Kaļiņina, 2017.*).

Kaut gan Latvijā biežāk lieto terminu „vardarbība ģimenē”, tas ir cieši saistīts un daļēji arī pārklājas ar terminu „vardarbība pret sievietēm” un terminu „ar dzimumu saistītu vardarbība pret sievietēm” (*angl. - gender-based violence against women*). Starptautiskajos dokumentos, pētījumos un dažādu valstu normatīvajos aktos vardarbība pret sievietēm ģimenē visai bieži tiek skatīta kā viens no vardarbības pret sievietēm veidiem, uzsverot, ka vardarbība ģimenē skar sievietes nesamērīgi vairāk kā vīriešus (*LR Labklājības ministrija, 2016.*).

Tradicionāli vardarbība ģimenē galvenokārt bija saistīta ar fizisku vardarbību. Taču vardarbība ģimenē un tās veidi tagad tiek plaši definēti, lai tajā iekļautu visus fiziskās, seksuālās, psiholoģiskās vai ekonomiskās vardarbības veidus, ko var izdarīt ģimenes loceklis vai intīmais partneris (*Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002*).

Latvijā esošais tiesiskās regulējums, kas tiek vērsts uz vardarbības samazināšanu un cietušo personu aizsardzību pirmkārt, ir noteikts, Latvijas Republikas Satversmes 8. nodaļas (cilvēka pamattiesības) 93. pantā, 94. pantā un 95. pantā (*Latvijas Republikas Satversme, 1922.*).

Konstatējot kādu no vardarbības veidiem ģimenē, Latvijas normatīvajos aktos tiek paredzēta civilatbildība, administratīvā atbildība un kriminālatbildība, personām, kuras izdara likumpārkāpumu.

Pagaidu aizsardzības pret vardarbību izpratne Latvijas normatīvajos aktos

Pagaidu aizsardzība pret vardarbību Civilprocesa likuma izpratnē ir noteikta Civilprocesa likuma 250.⁴⁷ pantā (*Civilprocesa likums, 1998.*).

Likuma “Par policiju” 10. panta pirmās daļas 21. un 22. punktā noteikti policijas darbinieka pamatpienākumi saistībā ar tūlītēju draudu novēršanu personai, kā arī noteikts pienākums veikt kontroli kā tiek pildīti tiesas (tiesneša) nolēmumi par pagaidu aizsardzību pret vardarbību. Likuma “Par policiju” 12. panta pirmās daļas 10.¹ punktā ir noteiktas policijas darbinieka tiesības pieņemt lēmumu par policijas nošķiršanu (*Par policiju, 1991.*).

Policijas lēmums par nošķiršanu ir administratīvais akts, kas stājas spēkā tā pieņemšanas brīdī un ir izpildāms nekavējoties (*Par policiju, 1991.*).

Policijas lēmumu par nošķiršanu var piemērot līdz astoņām dienām. Gadījumos, kad persona pārkāpj policijas lēmumā par nošķiršanu paredzētos ierobežojumus likuma “Par policiju” 12.¹ panta septītā daļa nosaka, ka “personai, kas rada draudus, var uzlikt piespiedu naudu ikreiz, kad tā pārkāpusi policijas lēmumu par nošķiršanu” (*Par policiju, 1991.*). Taču tas nonāk pretrunā ar Administratīvā procesa likumā noteikto, jo atkārtoti piespiedu naudu var uzlikt ne agrāk kā septiņas dienas pēc iepriekšējās reizes, ja adresāts šo septiņu dienu laikā joprojām nav izpildījis vai nav pārtraucis attiecīgo darbību. Piespiedu naudu uzliet ar izpildiestādes izpildrīkojumu (*Administratīvā procesa likums, 2001.*). Tātad persona, kas nepilda policijas lēmumā par nošķiršanu noteiktās prasības var tikt sodīta ar piespiedu naudu, bet atkārtoti piespiedu naudu var uzlikt ne agrāk kā septiņas dienas pēc iepriekšējās reizes, kad persona pārkāpusi lēmuma par policijas nošķiršanas prasības. Personu, kurai piemērots lēmums par policijas nošķiršanu par tā pārkāpšanu var piemērot tikai paredzēto tiešo spēku vai piespiedu

naudu. Tomēr, ja policijas lēmums par nošķiršanu piemērots uz maksimālo termiņu astoņām dienām, tad personai piespiedu naudu par tā pārkāpšanu var piemērot tikai vienu reizi, tad visefektīvākais un drošākais veids cietušanai personai aizstāvēt sevi ir par katru pārkāpuma reizi ziņot policijas darbiniekiem, un gaidīt, kad tie ar tiešā - fiziskā spēka palīdzību personu, kas rada draudus izraidīs no cietušās personas dzīvesvietas (*Luksa, 2014.*). Jo pastāv nepilnība jautājumā par piespiedu naudas uzlikšana personai, kura pārkāpj policijas lēmumu par nošķiršanu tāpēc, ka valsts policijā nav juridiski apstiprināts izpildrīkojums, ar kuru to varētu uzlikt.

Pagaidu aizsardzības pret vardarbību piemērošanas procesuālās problēmas

Vardarbība ģimenē ir viens no visbiežāk sastopamajiem noziegumiem visā pasaulē starp vīriešiem un sievietēm (*Strong, DeVault, Cohen, 2011*). Lielākā daļa personu, kas cietušas no vardarbības ģimenē par pārdzīvoto neziņo ne policijai, ne cietušo atbalsta organizācijām (*LR Labklājības ministrija, 2016.*), tāpēc ne visi vardarbības gadījumi tiek atklāti, padarot vardarbību ģimenē latentu (*Pretvardarbību.lv, 2018.*). Kā arī liela ietekme ir - tam vai cilvēki uzticas tiesībsargājošām iestādēm, jo tas ietekmē to, vai cietusī persona ziņo par pēdzīvotu vardarbību.

Ikdiēnā policijas izsaukumam būtu jābūt kā pieejamākajam un vienkāršākajam veidam, kas dotu tūlītēju rezultātu vardarbības situācijās. Tomēr pastāvot problēmām ar policijas darbinieku apmācību, kas saistītas ar nepietiekamu zināšanu apjomu reaģējot un izbraucot uz notikumiem, kas saistīti ar ģimenes konfliktiem, un vardarbības pielietošanu ģimenes strīdu risināšanā, cietušanai personai neļauj iegūt tūlītējo, cerēto rezultātu. Policijas darbinieki notikumā vietās bieži vien nespēj atpazīt vardarbību, kas pastāv tuvās attiecībās un ir nopietna, taču slēpta problēma (*Ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI, 2012.*). Līdz ar to mēdz pieļaut rupjas kļūdas gan komunikācijā ar cietušo personu, gan noformējot policijas lēmumus par nošķiršanu. Tātad policijas darbiniekam ierodoties notikuma vietā un konstatējot, ka cietušanai personai pastāv tūlītēji draudi jāpieņem policijas lēmums par nošķiršanu. Policijas lēmumam par nošķiršanu maksimālais piemērojama ilgums ir astoņas dienas. Šķiet, ka lēmuma darbības termiņš ir īss, bet tas ir paredzēts, lai tūlītēji novērstu vardarbības turpināšanu vai vardarbības apdraudējumu. Šajās astoņās dienās cietušanai personai, ir iespējams tiesā pieņemt tiesas lēmumu Civilprocesa likuma kārtībā par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, lai turpinātu vardarbībā cietušajai personai aizsardzību no vardarbīgās personas ietekmes, paredzot, ka tiesai tas ir jāizskata steidzamības kārtā vienas darba dienas laikā. Tā garantējot, ka nerados pārrāvums cietušās personas aizsardzībā, kura laikā uz vardarbīgo personu nekādi ierobežojumi neattiecas, palielinot cietušās personas apdraudējuma risku (*Palčevska, 2017.*). Tātad var uzskatīt, ka policijas lēmums par nošķiršanu ir viens no efektīvākajiem instrumentiem cietušā aizsardzībai.

Cietusī persona pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību var iesniegt tiesai gan pirms prasības celšanas, gan vienlaicīgi ar prasības pieteikumu, gan laikā, kamēr tiesa lietu skata pēc būtības. Tāpat arī nav nepieciešamības atsaukties uz kādu no Civilprocesa likumu pantiem, kas noteic, kādas ziņas ir jānorāda prasības pieteikumā (*Celmiņa, 2017.*).

Vēršanos tiesā atvieglo speciālā pieteikuma forma, kuras obligāta sastāvdaļa ir apliecinājums par to, ka sniegtās ziņas ir patiesas un, ka pieteicējs ir informēts par kriminālatbildības iestāšanos nepatiesu ziņu sniegšanas gadījumā.

Apliecinājums kā pierādījums ir saistīts ar vardarbības veidu definējumu. Civilprocesa likuma 250.⁴⁵ pants nosaka, ka procesuālās aizsardzības līdzekļi ir piemērojami, konstatējot fizisku, psiholoģisku, seksuālu, ekonomisku vardarbību, kā arī vardarbīgu kontroli (*Civilprocesa likums, 1998.*).

Pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību var iesniegt pēc notikuma vietas, bet prasības piekritība var atšķirties. Lietas materiāls, ar kuru izlemts jautājums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, kas iesniegts pirms prasības celšanas, pēc prasības iesniegšanas ir

jāpārsūta tai tiesai, kurā celta prasība, un ir pievienojams pamatlietai (*Civilprocesa likums, 1998.*).

Nolēmumiem par pagaidu aizsardzību pret vardarbību izpilde kā tāda nemaz nepastāv, bet pastāv izpildes kontrole, ko veic Valsts policija saskaņā ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 2014. gada 25. marta noteikumiem Nr.161 “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību”. Pagaidu aizsardzības nolēmumu izpilde balstās uz to, ka personai, kura ir pakļauta ierobežojumiem, ir jāievēro tiesas noteiktie ierobežojumi, jo to neievērošanas gadījumā par ļaunprātīgu šāda tiesas nolēmuma nepildīšanu ir paredzēta kriminālatbildība pēc Krimināllikuma 168.¹ panta (*Krimināllikums, 1998.*).

Iekšlietu ministrijas Informācijas centra statistikas datu analīze no 2014. gada – 2017. gadam, par noziedzīgu nodarījumu reģistrāciju par kuriem ir paredzēta kriminālatbildība pēc Krimināllikuma 168.¹ panta (*Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs, 2015. - 2018.*), liecina par to, ka pastāv nemainīgi augsts to gadījumu skaits, kad personas nepilda tiesas pieņemtos nolēmumus par aizsardzību pret vardarbību. Kā arī ir vērojama tendence reģistrēto noziedzīgo nodarījumu skaitam nesamazināties. Tātad neskatoties uz to, ka personas skaidri zina par minētajiem ierobežojumiem un atbildību to nepildīšanas gadījumā, nolemj ignorēt tiesas noteiktos aizsardzības pret vardarbību līdzekļus tos pārkāpjot. Tādējādi pagaidu aizsardzības pret vardarbību lēmuma pieņemšana, nenodrošina efektīvu cietušās personas aizsardzību no vardarbīgās personas un atkārtotas vardarbības piedzīvošanas.

Secinājumi un priekšlikumi

Vardarbība ģimenē atšķiras no vardarbīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, jo jēdzienā ietvertais vārds „ģimene” norāda uz to, ka vardarbību pielieto tuvi cilvēki un tā notiek ģimenes iekšienē. Jēdziens „vardarbība ģimenē” nav nostiprināts likumā, tāpēc tiesību piemērotājs vardarbību var interpretēt atbilstoši faktiskiem apstākļiem.

Latvijas tiesību aktos atrodams šāds vardarbības ģimenē veidu iedalījums - fiziskā, seksuālā, emocionālā jeb psiholoģiskā, ekonomiskā vardarbība, vardarbīga kontrole un vajāšana (*angl.-stalking*).

Pastāv situācijas, kad policijas darbiniekiem izbraucot uz notikumiem, kas saistīti ar vardarbības pielietošanu ģimenē trūkst zināšanu vardarbības veidu noteikšanā, kas noved pie tā, ka dažādās iestādēs tiek veikta cietušās personas vairākkārtēja, atkārtota iztaujāšana. Lai turpmāk varētu novērst šādas situācijas policijas darbiniekiem ierodoties notikuma vietā, kur ir aizdomas par jebkādu vardarbību ģimenē, būtu jāaizpilda riska novērtējuma anketa, kas pēc tam tiks nodota tālāk citiem iesaistītajiem dienestiem. Nosakot riska novērtējumu kā obligātu darbību un šī anketa pievienojama Ministru kabineta 2014. gada 25. marta noteikumiem Nr. 161 “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību” kā pielikums (1. pielikums).

Ministru kabineta 2014. gada 25. marta noteikumi Nr.161 “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību” 11.1. punktā noteikts, ka policijas darbinieks mutiski informē personu, kas rada draudus, par tuvākajā apkārtnē iespējamām apmešanās vietām. Jāņem vērā, ka personas, kuras izraisa vardarbīgus konfliktus ģimenē bieži uzvedās neadekvāti un neuztver mutiski sniegto informāciju. Kā arī policijas darbinieki ne vienmēr var nosaukt apmešanās vietu precīzas adreses un kontakttālrunus. Lai šādas situācijas novērstu nepieciešams grozīt Ministru kabineta 2014. gada 25. marta noteikumu Nr.161 “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību” 11.1. punktu un izteikt šādā redakcijā: “rakstiski pret parakstu informē personu, kas rada draudus, par tuvākajā apkārtnē iespējamām apmešanās vietām.”

Ministru kabineta 2014. gada 25. marta noteikumu Nr.161 “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību” 3. pielikumā ir speciāla pieteikuma forma, kas satur ar personas parakstu apstiprinātu apliecinājumu par to, ka sniegtās ziņas ir patiesas un ka pieteicējs ir informēts par kriminālatbildības iestāšanos nepatiesu ziņu sniegšanas gadījumā. Šajā apliecinājuma daļā ir norādīts, ka personu par apzināti nepatiesu ziņu

sniegšanu var saukt pie kriminālatbildības saskaņā ar Krimināllikumu. Tomēr tas nesatur informāciju par piemērojamo Krimināllikuma pantu un tajā paredzēto sankciju, kas liedz personai jau iepriekš būt informētai par piemērojamā soda apmēru.

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 167.² panta otrajā daļā ir paredzēta administratīvā atbildība par tīšu maznozīmīgu miesas bojājumu nodarīšanu personai, ar kuru pārkāpējs ir pirmajā vai otrajā radniecības pakāpē, vai pret laulāto vai bijušo laulāto, vai pret personu, ar kuru pārkāpējs ir vai ir bijis neregistrētās laulāto attiecībās, vai pret personu, ar kuru pārkāpējam ir kopīga (nedalīta) saimniecība, paredzēts naudas sods no četršimt trīsdesmit līdz septiņšsimt *euro*. No vardarbības ģimenē visbiežāk cieš sievietes, bet vīrieši ir varmākas un naudas līdzekļu pelnītāji ģimenē, kā arī noteiktais minimālais soda apmērs, kas piemērojams vainīgajai personai ietekmē cietušās personas rīcību doties uz ārstniecības iestādi, lai konstatētu, fiksētu miesas bojājumus un sniegtu rakstveida pieteikumu (iesniegumu).

Tādēļ nepieciešams grozīt Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 167.² panta otrās daļas sankciju nosakot, ka par šāda administratīvā pārkāpuma izdarīšanu - uzliek naudas sodu no četršimt trīsdesmit līdz septiņšsimt *euro* vai piemēro administratīvo arestu līdz 15 diennaktīm. Kā arī būtu nepieciešams nodot Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 167.² panta otrajā daļā paredzēto pārkāpumu izskatīšanu rajonu (pilsētu) tiesu tiesnešu kompetencē.

Tika konstatēts, ka pastāv nepilnības un tās nav atrisinātas jautājumā par piespiedu naudas uzlikšana personai, kura pārkāpj policijas lēmumā par nošķiršanu norādītos ierobežojumus (aizliegumus), jo Valsts policijā nav juridiski apstiprināts izpildrīkojums, ar kuru iespējams uzlikt piespiedu naudu atbildētājam par lēmuma par policijas nošķiršanu, nepildīšanu. Līdz ar to nepieciešams izstrādāt vienotu, standartizētu Valsts policijas izpildrīkojumu, lai varētu personām, kas pārkāpušas policijas lēmumā par nošķiršanu norādīto, piemērot piespiedu naudu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001.). LR likums ar groz. līdz 01.03.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=55567>, sk. 26.04.2018.
2. *Ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI* (25.10.2012.). Eiropas parlamenta un padomes direktīva 2012/29/ES. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=LV>, sk. 03.05.2018.
3. *Civilprocesa likums* (14.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.03.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>, sk. 02.05.2018.
4. *Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību* (25.03.2014.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 161 ar groz. līdz 02.06.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=265314>, sk. 03.05.2018.
5. *Krimināllikums* (17.06.1999.). LR likums ar groz. līdz 26.04.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 03.05.2018.
6. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 14.06.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 24.04.2018.
7. *Par policiju* (04.06.1991.). LR likums ar groz. līdz 26.05.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=67957>, sk. 26.04.2018.
8. Celmiņa, I. (31.01.2017.). Pieteikums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību: aktuālā prakse. *Jurista Vārds, Nr. 5 (959)*. <http://www.juristavards.lv/doc/270059-pieteikums-par-pagaidu-aizsardzibu-pret-var darbibu-aktuala-prakse/>, sk. 02.05.2018.
9. Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs (2015 – 2018). *Kriminālā statistika par 2014. - 2017. gadu*. <http://www.ic.iem.gov.lv/node/109>, sk. 05.05.2018.
10. LR Labklājības ministrija (2016). *Informatīvais ziņojums par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē gadījumiem, to izplatību un dinamiku 2015. gadā*. http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/lmzino_281216_vg.pdf, sk. 02.05.2018.
11. Kaļiņina, J. (2017.). Vardarbības ģimenē jēdziens un interpretācija. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija, Nr.1 (78)*, 10.-16.lpp. journals.ru.lv/index.php/ACJ/article/download/2793/2804, sk.27.04.2018.
12. Krug, E.G., Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., Zwi, A.B., Lozano, R. (eds.) (2002). *World report on violence and health*. Retrieved 19.04.2018 from http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf?sequence=1
13. Luksa, M. (17.12.2014.). *Pagaidu aizsardzība pret vardarbību ģimenē: pieredze un secinājumi*, <https://lvportals.lv/viedokli/267445-pagaidu-aizsardziba-pret-var darbibu-gimene-pieredze-un-secinajumi-2014>, sk. 26.04.2018.

14. Luksa, M. (22.04.2016.). *Vardarbība ģimenē: neiespējamais stāsts kā izaugt laimīgam*. <https://lvportals.lv/norises/278510-vardarbiba-gimene-neiespejamais-stasts-ka-izaugt-laimigam-2016>, sk. 17.05.2018.
15. Palčevska, D. (18.08.2017.). Atskatoties uz pirmo gadu ar jaunu pieeju aizsardzībai no vardarbības. *Jurista Vārds*, Nr. 32 (884). <http://www.juristavards.lv/doc/267091-atskatoties-uz-pirmo-gadu-ar-jaunu-pieeju-aizsardzibai-no-vardarbibas/>, sk. 02.05.2018.
16. Pretvardarbibu.lv (2018). *Par vardarbību*. <http://www.pretvardarbibu.lv/par-vardarbibu/>, sk. 22.04.2018.
17. Strong, B., DeVault, C., Cohen, T.F. (2011). *The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society*. Belmont, CA Wadsworth: Cengage Learning. 615 p. Retrieved 19.04.2018 from https://books.google.lv/books?id=qjvoSOMB5JMC&pg=PA447&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
18. World Health Organization (1996). *Forty-ninth World Health Assembly. Resolutions and Decisions Annexes*. Retrieved 22.04.2018 from http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/178941/WHA49_1996-REC1_eng.pdf;jsessionid=49DDF7B69B08B063DF2CF1507AF5D584?sequence=1

Summary

Domestic violence differs from violent criminal offense, because concept includes a word “domestic, family”, which indicates that violence is received by close people and it happens in the family. There is no explanation of concept “domestic violence” in the law that is the reason why enforcement of rights can interpret violence according to actual circumstances.

There are such classifications of domestic violence in legislation of Latvia-physical, sexual, emotional or psychological, economic violence, violent control and stalking.

There are instances when responding to incidents police officers lack knowledge to determine the correct domestic violence classification, which leads to repeated questioning of the victim by several of the public institution officers. In order to prevent such situations in the future, police officers from arriving at an event where there is suspicion of any domestic violence should be completed by a risk assessment questionnaire which will then be transferred other services involved.

Persons, who have committed act of domestic violence, often are under the influence of alcohol or in a surge of anger behave inadequately and do not capture the verbal information provided by police officers. As a result, they do not hear or do not capture the information provided regarding temporary accommodation options. In order to prevent such situations, it is necessary to amend the Cabinet of Ministers of 25 March 2014 Regulation No 161 “Procedures for preventing the threat of violence and ensuring temporary protection against” point 11.1 of the violence and to be made in the following version: a police officer following a police decision on the separation shall be informing, in writing, signed by the person who poses the threat, of the available local accommodation options.

Cabinet of Ministers of 25 March 2014 Regulation No 161 “Procedures for Prevention the threat of violence and the provisional protection against” violence in Annex 3 is special form of application containing a certified acknowledgment of the identity of the person provided the news are true and that the applicant is informed of the involvement of criminal responsibility in a false message. This part of the attestation is merely indicated that the person is deliberately false the provision of information may be prosecuted in accordance with the Criminal Law. But it does not contain information on the applicable Article of the Criminal Law and the sanction provided for therein, which prevents the person be aware of the amount of the applicable penalty in advance.

The second paragraph of Article 167.² of the Code of Administrative Violations of Latvia provides for administrative liability for the intentional harm of minor injuries to a person with whom the offender is in the first or second degree of affinity, or against a spouse or former spouse, or against a person with whom the offender is or has been in an unregistered spouse, or against a person with whom the offender has a joint (non-divided) holding, a fine of four hundred thirty to seven hundred euros. In the family of violence, women are most commonly affected, but men are money earners and money earners in the family, as well as the minimum level of penalty applicable to the perpetrator affecting the action of the victim to go to the medical treatment institution to detect, record bodily damage and provide a written application.

It is therefore necessary to amend the second paragraph of Article 167.² of the Code of Administrative Violations of Latvia in determining that a fine of four hundred thirty to seven hundred euro or administrative arrest for up to 15 days is imposed on the execution of such an administrative violation. It would also be necessary to transfer the examination of the violations provided for in the second paragraph of Section 167.² of the Code of Administrative Violations of Latvia in the competence of district (city) judicial judges.

It was found that there were shortcomings and were not resolved on the issue of imposing forced money on a person who violated the restrictions imposed by the police decision on separation (prohibitions), because the State Police did not have a legally approved enforcement with which to impose forced money on the defendant for the separation of police. It is therefore necessary to develop a single, standardised enforcement of the State Police in order to be able to apply forced money to persons who have violated the separation in the police decision on separation.

CIVILTIESISKĀ ATBILDĪBA PAR PERSONAS GODA UN CIENAS AIZSKĀRUMU

CIVIL RESPONSIBILITY FOR PERSONAL LIABILITIES AND HONOR

Svetlana Margeviča

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, svetlana.margevica@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs: *Aldis Kaļva Mg. iur. vieslektors*

Abstract. *The publication is dedicated to reflect problems concerning civil responsibility for personal liabilities and honor, their analysis and expression of proposals for their prevention. The author analyzes the judicial decisions of personal liabilities and honor, to conclude, that currently there is a problem of separation two different in meaning notions- personal liabilities and honor and defamation. The nominated hypothesis is that paragraph 157 of the Criminal Law is often mistaken for paragraph 2352.¹ of the Civil Law, which leads to mis accountability selection. Also there are performed conclusions.*

Keywords: *civil responsibility, personal honor, personal liabilities.*

Ievads

Šajā rakstā tiek pētīta personas goda un cieņas aizskāruma civiltiesiskā atbildība. Veicot šo pētījumu, tika noskaidrota problēma, kas ir saistīta ar personas goda un cieņas nepareizu interpretāciju, sakarā ar ko, goda un cieņas jēdziens netiek nodalīts no neslavas celšanas, kuras gadījumā iestājas kriminālatbildība. Šīs problēmas pētīšana un tās novēršana ir ļoti būtiska, jo no šo jēdzienu izprašanas veida ir atkarīga soda noteikšana un atbildības noteikšanas veids, proti, goda un cieņas aizskaršanas gadījumā iestājas civiltiesiskā atbildība, bet neslavas celšanas gadījumā iestājas kriminālatbildība.

Šīs problēmas pētīšana ir aktuāla, jo, attīstoties mūsdienu tehnoloģijām, interneta vide sniedz ne tikai jaunas iespējas, bet ir kļuvis arvien pieejamāk aizskart personas godu un cieņu. Tomēr jāatzīmē, ka personas goda un cieņas aizskaršana ir bijusi aktuāla vienmēr, to pierāda fakts, ka, izpētot tiesu prakses materiālus, ir redzams, ka ar šāda veida lietām tiesas saskaras regulāri. Tādēļ darba autore secina, ka nav pieļaujama likuma gara un burta nepareiza interpretācija, kā rezultātā tiek piemērota neatbilstoša tiesību norma iepriekš minētā delikta gadījumā.

Veicot pētījumu, autore izmantoja sekojošas pētījuma metodes: semantiskā metode-goda un cieņas jēdzienu noskaidrošanai un izpētei; gramatiskā metode-goda un cieņas terminoloģijas precīza noformēšana; sistēmiskā metode-goda un cieņas jēdziena precīza un strukturēta izklāstīšana; analītiska metode-goda un cieņas teorijas, normatīvo aktu pozitīvās un negatīvās puses analīze; vēsturiskā metode-goda un cieņas vēstures izpēte un salīdzināšana ar mūsdienām; teleoloģiskā metode-izpētot civilatbildības par goda un cieņas aizskārumu nepieciešamību mūsdienās; salīdzinošā metode-salīdzināt civilatbildību par goda un cieņas aizskārumu ar citu valstu civilatbildību par goda un cieņas aizskārumu.

Personas normāla eksistence nevar notikt, nerespektējot tās personību vai arī necienīgi izturoties pret to. Katrai personai piemīt personiskas tiesības uz sava goda un cieņas, reputācijas un labā vārda aizsardzību. Tā kā cilvēka cieņas respektēšana ir viens no mūsdienu cilvēktiesību principiem, tad šīm tiesībām nav tikai privāttiesiska nozīme, tās vienlaikus tiek atzītas arī par cilvēktiesībām, kas savu atainojumu ir atradušas arī Satversmes 95.pantā (*Balodis, 2011.*). Ikvienam ir tiesības aizsargāt savu godu un cieņu likumā noteiktajā kārtībā. Šī iemesla dēļ nereti aizskartā persona vēlas uzsākt kriminālprocesu, lai pēc iespējas bargāk varētu sodīt pārkāpēju. Šādos gadījumos bieži netiek nodalīts kriminālpārkāpums no civiltiesiskā pārkāpuma.

Kā pētījuma mērķis tika noteikts personas goda un cieņas aizskāruma civiltiesiskās atlīdzināšanas problēmu atklāšana, izanalizēšana un priekšlikumu, šo problēmu novēršanai, izteikšana. Šī pētījuma objekts ir personas nemantiskās tiesības, bet priekšmets personas gods un cieņa. Kā pētījuma uzdevumi tika noteikti: 1)veikt goda un cieņas jēdziena izpēti; 2) analizēt normatīvos aktus, kas regulē personas goda un cieņas aizsardzību; 3)veikt goda un cieņas

aizskāruma civiltiesiskās atlīdzināšanas priekšnosacījumu analīzi; 4) izpētīt tiesu nolēmumus par personas goda un cieņas aizskāruma civiltiesisko atlīdzināšanu.

Veicot pētījumu, autore izvirza hipotēzi, ka tiesas nespēj nošķirt Civillikuma 2352.¹ pantā noteikto goda un cieņas būtību no Krimināllikuma 157.pantā noteikto neslavas celšanu.

Personas goda un cieņas jēdziena izpratne

Civiltiesiskā pārkāpuma rezultātā visbiežāk tiek nodarīts mantisks kaitējums, taču mūsdienu sabiedrībā ar vien vairāk parādās gadījumi, kad tiek aizskartas cietušā personiskās tiesības, tajā skaitā arī ir personas goda un cieņas aizskaršana (*Bitāns, 1997., 8.lpp.*).

Lai izprastu tēmas jēgu, ir jānoskaidro, kāds ir „goda” un „cieņas” jēdziens. Gods ir morālā, ētiskā vērtība, kuru sabiedrība, tās šķiras, kārtas un atsevišķi indivīdi izprot savādāk un traktē pēc saviem ieskatiem, kā arī gods ir pozitīvs cilvēka morālās stājas vērtējums (*Tezaurs.lv, 2018.b*).

Cieņa ir attieksme, kurai ir raksturīga kāda cilvēka spēju, zināšanu, nopelnu, vērtību u.tml. atzišana. Ir vērts piebilst, ka arī šie faktori tiek traktēti dažādi un atšķirīgi, pamatojoties uz sabiedrības veidotām nostādnēm. Cieņa tiek saprasta arī kā savu vērtību un tiesību apziņa, kā arī šīs apziņas izpausme (*Tezaurs.lv, 2018.a*).

No LR Civillikuma 2352.¹ panta būtības var izsecināt personas goda un cieņas aizskāruma jēdzienu. Goda un cieņas aizskaršana notiek gadījumos, kad par personu tiek izplatīta informācija, kas neatbilst patiesībai. Likumdevējs paredz, ka šāda informācija izplatīšana var notikt trijos veidos - ar mutvārdiem, rakstveidā vai ar darbiem (*Civillikums, 1937., 2352.¹ p.*). Izpētot Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017.gada 28.novembra spriedumu lietā Nr.C28330013, SKC-184/2017, var secināt, ka Civillikuma 2352.¹ panta izpratnē jēdziens „izplatīt” nozīmē publiskot kādu informāciju tādā veidā, ka tās saturs tiek izpausts jebkuram nejaušam šīs ziņas interesentam, nevis tikai konkrētam tās adresātam.

Lai gan pārsvarā normatīvie akti paredz, ka personas goda aizskārums var notikt ar nepatiesas informācijas publisku izpaušanu, tomēr, lai personas gods tiktu aizskarts, ne vienmēr ir nepieciešams publiskuma elements. Piemēram, Civillikuma 2352.¹ panta otrā daļa tieši piemin personas godu un cieņu aizskarošo ziņu, kas neatbilst patiesībai, ietveršanu dokumentā, nenorādot uz šī dokumenta publisku izplatīšanu (*Torgāns, Kārklīņš, Bitāns, 2017., 348.lpp.*).

Tomēr jāatzīst, ka personas godu un cieņu aizsargā gan Latvijas likumi, gan starptautiskie tiesību akti, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību Konvencijas (turpmāk - ECK) 10.pants, kurš paredz ikviena cilvēka vārda brīvību, tomēr ECK 10.panta otrā daļa nosaka, ka vārda brīvība ir saistīta ar pienākumiem un atbildību. Tātad, darba autore var secināt, ka par ļaunprātīgu šīs normas izmantošanu ir paredzēta atbildība.

Kaut arī LR Satversmes 100. pants paredz, ka ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, tomēr nedrīkst izmantot savas tiesības, ar mērķi nodarīt citai personai tās tiesību aizskārumu.

Darba autore, izpētot Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017.gada 28.novembra spriedums lietā Nr.C28330013, SKC-184/2017, var secināt, ka Satversmes 104.pantā paredzētās tiesības nosaka, ka neviena norma nepiešķir personām tiesības, vērsties valsts iestādēs, nepamatoti un prettiesiski aizskart kādas personas godu un cieņu, kuras aizsardzība garantēta Satversmes 95.pantā.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018.gada 28.februāra spriedumā lietā Nr.C31370910 SKC-68/2018 izteikta atziņa, ka gods un cieņa tiek aizsargāts ne tikvien pret nepatiesi izpaustām ziņām, bet arī pret pārmērīgu, ne uz kādiem faktiem nepamatotu viedokli. Viedokli nedrīkst paust nesamērīgi aizskarošā formā.

Personas goda un cieņas aizskāruma atdalīšana no neslavas celšanas

Lai varētu piemērot aizskartās personas goda un cieņas atlīdzināšanu, ir jāveic divu jēdzienu, proti, goda un cieņas aizskaršanas un neslavas celšanas atdalīšanu. Tomēr personas

goda un cieņas aizskaršana ir cieši saistīta ar neslavas celšanu, jo tā aizskar līdzīgas personas nemantiskās intereses.

Neslavas celšana pēc sava rakstura ir ievērojami kaitējošāka par goda un cieņas aizskārumsu, jo tā tiek izdarīta apzināti un ar mērķi kaitēt personai, turklāt izpaužas publiski, ir uzzināma lielam cilvēku skaitam (*Laganovskis, 2016.*).

Kā arī neslavas celšana ir nepatiesas, personu nomelnojošas informācijas izplatīšana publiski, proti, plašsaziņas līdzeklī, izmantojot ceturto valsts varu t.i. masu medijus, kā arī sapulcē, mītiņos u.tml. Bet goda un cieņas aizskaršana vairāk attiecas uz apvainojumu, kurš var būt adresēts personai gan klātienē, gan neklātienē un parasti nav balstīts faktos.

Atšķirība starp goda aizskārumsu un neslavas celšanu ir aizvainojuma seku smagumā. Piemēram, ja cilvēku apvaino kāda noziedzīga nodarījuma veikšanā, izplatot informāciju, kurai nav pamata, var tikt nodarīts kaitējums aizvainotās personas reputācijai, kā arī ir iespējamība, ka tas var ietekmēt cilvēka dzīvību, it īpaši ja persona tika apvainota kāda smaga vai sevišķi smaga nozieguma veikšanā, kā arī tas var radīt sarežģījumus profesionālajā karjerā. Turpretī, goda un cieņas aizskaršana var izpausties kā personu aizvainojošu frāžu izteikšana, nepamatota, aizskaroša kritika u.tml.

Svarīgākais kritērijs vainas noteikšanai - goda aizskārēja nodoms.

Darba autore izpētīja Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas atzinumu Par likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” (Nr. 1816/Lp9), kurā tika piedāvāts izslēgt Krimināllikuma 157.pantu „Neslavas celšana” (*Latvijas Republikas Tieslietu ministrija, 2015.*). Taču 2009.gada 23.decembrī stājās spēkā grozījumi Krimināllikumā, saskaņā ar kuriem no Krimināllikuma tika izslēgts 156.pants „Goda aizskaršana” un 158.pants „Goda aizskaršana un neslavas celšana masu saziņas līdzeklī”. Vienlaikus ar minētajiem grozījumiem Krimināllikuma 158.pantā paredzētā atbildība par neslavas celšanu masu saziņas līdzeklī tika ietverta Krimināllikuma 157.pantā „Neslavas celšana” kā panta otrā daļā. Likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” (Nr. 1331/Lp9) anotācijā tika norādīts, ka „neslavas celšanas priekšmets ir izdomājams. Atbildība pēc Krimināllikuma 157.panta iestāsies tikai gadījumā, ja konstatēts, ka cietušo apkaunojošie fakti neatbilst īstenībai. Ja šādi fakti atbilst patiesībai, to paziņošana citām personām nevar tikt kvalificēta kā neslavas celšana. Izdomājumam jābūt tādām, kas cietušo apkauno. Apkaunojoši fakti vai aizskarošas ziņas ir tādas, kas mazina personas godu un cieņu atsevišķu personu vai sabiedrības acīs. Vai ziņas ir aizskarošas, izlemj tiesa katrā konkrētajā gadījumā, ņemot vērā vispāratzītas ētikas un morāles normas. Krimināllikuma 157.pantā minētais jēdziens nozīmē, ka neslavas celšana izdarīta paziņojot nepatieso, apkaunojošo informāciju plašākam cilvēku lokam (sapulcē, konferencē, diskusijā). Ar izplatīšanu iespējama vai citādā pavairotā sacerējumā saprot otru personu apkaunojošu izdomājamu ievietošanu sacerējumā, kas pavairots, dodot iespēju ar to iepazīties neierobežotam personu lokam. No 158.panta, kas paredz atbildību par neslavas celšanu masu saziņas līdzeklī, šāda izplatīšana atšķiras ar to, ka iespējams materiāls nav publicēts masu saziņas līdzeklī, bet ir kā citādi pieejams drukātā veidā, piemēram, skrejlapas.”

Civillikuma 2352.¹ pantā ietvertās „patiesībai neatbilstošas” ziņas un Krimināllikuma 157.pantā „apzināti nepatiesas ziņas” liecina par atšķirīgu vainīgās personas subjektīvo attieksmi. Neatbilstība patiesībai var rasties „izraujot” no konteksta, informācijas trūkuma dēļ u.tml. Apzināts nepatiesums savukārt izslēdz labticīgu maldīšanos vai kļūdu.

Ar 2009.gada 23.decembra grozījumiem Krimināllikumā ir viennozīmīgi nodalīts, kad goda un cieņas aizskaršana ir ar mazāku un kad ar lielāku kaitējumu, t.i., ja tai nav neslavas celšanas rakstura, tad šāda konflikta izšķiršana tiek risināta civiltiesiski, bet, kad ir notikusi apzināta un publiska neslavas celšana, tad par to ir paredzēta kriminālatbildība.

Turpmāk autore pievēršas nolēmumu analīzei par goda un cieņas aizskārumsu atlīdzību, lai noskaidrotu, vai tiesas nejauc abus iepriekš minētos jēdzienus, proti, goda un cieņas aizskaršanu un neslavas celšanu, tādējādi pieņemot kļūdainus un prettiesiskus lēmumus.

Izpētot tiesas nolēmumus lietās par goda un cieņas civiltiesisko atbildību, autore konstatē, ka tiesas neveic nodarīto personisko tiesību aizskārumsu analīzi, lai noskaidrotu, vai konkrētais personisko tiesību aizskārums atbilst Civillikuma 2352.¹ pantam t.i. vai konkrētais

aizskārums atbilst personas goda un cieņas aizskaršanai vai neslavas celšanai, tādējādi pieņemot kļūdainus un prettiesiskus nolēmumus, jo lietās, kur it notikusi personas neslavas celšana, tiesa izskata kā personas goda un cieņas aizskaršanu.

Kā pamatojumu iepriekš minētajam, autore min Latvijas Republikas Augstākās tiesas spriedumu lietā Nr. C313709110 SKC-68/2018, kur tiesa konstatē, ka kasācijas instancē bija izteikti nepamatoti apsvērumi, kuru dēļ izteikumi, kuri bija par pamatu neslavas celšanai, tika atzīti par viedokli, nevis ziņu. Tādēļ konkrētā aizskāruma gadījumā tika piemērota norma, kas neatbilda Civillikuma 2352.¹ panta pazīmēm un bija jāpiemēro Krimināllikuma 157.pants, kura pazīmēm atbilda konkrētais nemantisko tiesību aizskārums.

Secinājumi un priekšlikumi

Civillikuma 2352.¹pants nereti netiek nodalīts no Krimināllikuma 157.panta, kas savukārt ļoti būtiski ietekmē, kāds atbildības veids tiks piemērots- civilatbildība vai kriminālatbildība.

Tas ir saistīts ar to, ka tiesas neveic nekādu analīzi starp ziņām un viedokli, jo, kā jau bija minēts iepriekš, goda un cieņas gadījumā tiek izteikts viedoklis, kas neatbilst patiesībai, savukārt neslavas celšanas gadījumā tiek izplatītas ziņas, kas ir nepatiesas un tiek izplatītas apzināti.

Pētījuma mērķis, proti, personas goda un cieņas aizskāruma civiltiesiskās atlīdzināšanas problēmu atklāšana un izanalizēšana, tika sasniegts.

Iepriekš izvirzītā hipotēze, ka tiesas nespēj nošķirt Civillikuma 2352.¹ pantā noteikto goda un cieņas būtību no Krimināllikuma 157.pantā noteikto neslavas celšanu, apstiprinājās pēc vairāku tiesas spriedumu analīzes.

Lai varētu konkrētos jēdzienus (goda un cieņas aizskaršana un neslavas celšana) nošķirt, tiesnešiem, kā arī tiesību aizsardzības iestāžu darbiniekiem, kuri tieši saskaras ar lietas izskatīšanu, lietas materiālu pieņemšanu utt., ir jāsniedz iespēja apmeklēt kursus vai apmācības, kuru mērķis būs šo jēdzienu nodalīšana, izanalizēšana un nodarījuma sastāva tiesiska izprašana. Tas atvieglotu ne tikai tiesas darbu, bet arī palīdzētu piemērot noteiktu atbildības veidu, kas atbilst konkrētajam nemantisko tiesību aizskārumam.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 23.05.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> ,sk. 07.05.2018.
2. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 08.06.2017. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 04.05.2018.
3. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 06.05.2018.
4. Balodis, R. (zin. red., 2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 864 lpp.
5. Bitāns, A. (1997). *Civiltiesiskā atbildība un tās veidi*. Rīga: Izdevniecība AGB. 208 lpp.
6. Laganovskis, G. (10.02.2016.). *Goda aizskaršana un neslavas celšana*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/276908-goda-aizskarsana-un-neslavas-celsana-2016>, sk. 07.05.2018.
7. Latvijas Republikas Tieslietu ministrija (2015). *Par likumprojektu „Grozījumi Krimināllikumā” (Nr. 1816/Lp9)*. <https://www.tm.gov.lv/files/11.../2015/atzinumi/Par%20neslavas%20celsanu.pdf>, sk. 01.05.2018.
8. Tezaurs.lv (2018 a). *Cieņa*. <https://tezaurs.lv/#/sv/cie%C5%86a/1>, sk. 06.05.2018.
9. Tezaurs.lv (2018 b). *Gods*. <http://tezaurs.lv/#/sv/gods>, sk. 06.05.2018.
10. Torgāns, K., Kārklīšs, J., Bitāns, A. (2017). *Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 414 lpp.
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017.gada 28.novembra spriedums lietā Nr. C28330013, SKC-184/2017. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk.07.05.2018.
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018.gada 28.februāra spriedums lietā Nr. C31370910 SKC-68/2018. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk.08.05.2018.

Summary

In this publication it was research civil responsibility for personal liabilities and honor. Main goal of the publication was to discover a problem of separation two different in meaning notions-personal liabilities and honor and defamation. The raised aim was achieved, because, after analysing court judgments, there was found, that court is not analysing enough a meaning of notions and often personal liabilities and honor are mistaken for defamation or other way around, which leads to unlawful decisions and untrue kind of a responsibility.

After completion of the article is detectable, that expressed thesis before the start of the article-paragraph 157 of the Criminal Law is often mistaken for paragraph 2352.¹ of the Civil Law, which leads to mis accountability selection-is confirmed. Two notions are interpreted wrongly and misappropriated.

ZAĻĀ PUBLISKĀ IEPIRKUMA PIEMEROŠANAS PROBLEMĀTIKA GREAT PUBLIC PROCUREMENT PROBLEM

Ilona Mironova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilona-mi@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Māris Šļakota** Mg.iur. vieslektors

Abstract. *The topic of work is topical in the field of administrative law. This work analyzes and analyzes the application of Green Public Procurement to problems, the application of which is set out in the new Public Procurement Law and Cabinet Regulation No. 353 of 20 June 2017 Requirements for Green Public Procurement and the Procedure for their Application. The positive and negative aspects that have been identified in the practical application of the Public Procurement Law and mentioned in the Cabinet of Ministers regulations are analyzed and described.*

Keywords: *green public procurement, requirements and evaluation criteria.*

Latvijā šobrīd ir spēkā Publisko iepirkumu likums, kas pieņemts 2016.gada 15.decembrī un stājies spēkā 2017.gada 1.martā. Šajos normatīvajos aktos iedzīvinātas jaunākās direktīvas iepirkumu jomā – Eiropas Parlamenta un Padomes 2014.gada 26.februāra Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK un Eiropas Parlamenta un Padomes 2014.gada 26.februāra Direktīva 2014/25/ES par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs, un ar ko atceļ Direktīvu 2004/17/EK (*LR Augstākās tiesas Senāts, 2018.*).

Līdz ar publisko iepirkumu direktīvu 2014/24/ES un 2014/25/ES pārņemšanu nacionālajā likumdošanā radīts tiesiskais pamats „zaļā iepirkuma” organizēšanai. Atbilstoši publiskā iepirkuma direktīvām un nacionālajiem likumdošanas aktiem, pasūtītāji un sabiedrisko pakalpojumu sniedzēji publiskajos iepirkumos izvirza vides prasības piegādātāju spējām, iekļaujot tās iepirkuma priekšmetu tehniskajās specifikācijās, tostarp izmantojot attiecīgus standartus un ekomarķējumus, kā arī iekļauj vides un energoefektivitātes faktorus saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma izvēles kritērijos (*Iepirkumu uzraudzības birojs, 2018.*).

Darba tēma ir aktuāla no praktiskā viedokļa jo, apkopojot informāciju par esošajām problēmām, būs iespējams uzlabot zaļā iepirkuma veikšanas praksi, rosinot pievērst īpašu uzmanību problemātiskajiem aspektiem un norādot virzienus, kuros nepieciešami plašāki pētījumi. Tas ļaus tiesību piemērotājiem labāk izprast Eiropas Savienības tiesību būtību, kas savukārt veicinās to pareizu piemērošanu Latvijā.

Darba mērķis ir izpētīt un veikt analīzi Publisko iepirkumu likuma un Ministru kabineta noteikumu sadaļā, kas attiecas uz par zaļā iepirkuma piemērošanas problemātiku. Konstatējot priekšrocības un trūkumus Publisko iepirkumu likumā, Ministru kabineta noteikumos un izrietošas no tā tiesiskās sekas un piedāvājot konstruktīvus priekšlikumus un to piemērošanu praksē.

Autore darba izpēti procesā un pētījuma izstrādē izmantoja sekojošas pētījuma metodes: juridiski vēsturisko metodi, iegūstot informāciju par likuma vai cita normatīvā juridiskā akta tapšanas apstākļiem attiecībā uz publisko iepirkumu veikšanu; aprakstošo pētījuma metodi, aprakstot praksē un teorijā pastāvošo iepirkumu veikšanas pamatu un kārtību; analītisko metodi, apkopojot pieejamo informāciju un sniedzot svarīgāko problēmu analīzi; kā arī teleoloģisko pētījuma metodi, noskaidrojot noteiktas normas mērķi, jēgu un pamatojumu; sistēmisko metodi, aplūkojot tiesību normas.

Latvijā zaļais iepirkums līdz šim nav bijis populārs: tikai 20% no visiem iepirkumiem 2006. gadā reģistrēta vides nosacījumu iekļaušana iepirkumu dokumentācijā. Vadošajās ES dalībvalstīs (Austrija, Dānija, Nīderlande, Lielbritānija, Somija, Vācija, Zviedrija) šis rādītājs sasniedz 50-70%. Lai gan kopš 2004. gada, kad tika pieņemtas Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) publisko iepirkumu direktīvas, veikti dažādi pasākumi zaļā publiskā iepirkuma (turpmāk tekstā - ZPI) popularizēšanai, tomēr joprojām pastāv virkne specifisku barjeru, kas līdz šim kavējušas ZPI izplatību Latvijā (informatīvas, ekonomiskas, tehniskas un organizatoriskas barjeras).

Zaļais publiskais iepirkums ir tādu preču, pakalpojumu un būvdarbu iepirkums, kuru ietekme uz vidi to aprites ciklā ir mazāka nekā precēm, pakalpojumiem un būvdarbiem ar tādu pašu lietojuma mērķi, kas iegādāti, nepiemērojot zaļā publiskā iepirkuma principus (*Publisko iepirkumu likums, 2016.*).

Kopš 2017. gada 1. jūlija zaļais publiskais iepirkums ir obligāti jāpiemēro astoņām preču un pakalpojumu grupām, tostarp biroja papīram, drukas iekārtām, datortehnikai, ēdināšanas pakalpojumiem, tīrīšanas līdzekļiem, iekštelpu un ielu apgaismojumam, kā arī satiksmes signāliem saskaņā ar 2017.gada 20.jūnija Ministru kabineta (turpmāk tekstā – MK) noteikumiem Nr.353 “Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība”.

Iepriekš minētie noteikumi nosaka:

- zaļā publiskā iepirkuma (turpmāk tekstā – zaļais iepirkums) principus, prasības un to piemērošanas kārtību, preču, pakalpojumu un būvdarbu grupas, kurām piemēro zaļā iepirkuma prasības, piedāvājuma izvērtēšanas kritērijus, iepirkuma līguma izpildes noteikumus un kontroles kārtību;
- zaļā iepirkuma prasības un kritērijus, kurus izmanto to preču un pakalpojumu publiskajā iepirkumā, kam zaļais iepirkums piemērojams obligāti, saskaņā ar MK noteikumu 1. pielikumu;
- zaļā iepirkuma prasības un kritērijus, kurus var izmantot būvdarbu, kā arī citu prioritāru preču un pakalpojumu grupu publiskajā iepirkumā, saskaņā ar MK noteikumu 2. pielikumu;
- aprites cikla izmaksu metodiku enerģiju patērējošām precēm, saskaņā ar MK noteikumu 3. pielikumu (*Zučika, 2017.*).

Likumdevējs ir noteicis, ka zaļā iepirkuma prasības un kritērijus, ko iekļauj publiskā iepirkuma dokumentācijā, piemēro konkrētai preču un pakalpojumu grupai vai būvdarbiem izvirzītajām vides prasībām un kritērijiem, lai nodrošinātu publiskā iepirkuma atbilstību zaļā iepirkuma principiem.

Zaļā iepirkuma veicināšanas *mērķis* ir samazināt publiskajos iepirkumos iegādāto preču, pakalpojumu un būvdarbu ietekmi uz vidi visā to aprites ciklā, vienlaikus sekmējot videi draudzīgu preču un pakalpojumu tirgus attīstību un vietējās ekonomikas konkurētspējas paaugstināšanu. Atbildīgā iestāde par zaļā iepirkuma piemērošanas kārtību, īstenošanu, uzraudzību un novērtēšanu ir Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (turpmāk – atbildīgā iestāde) (*Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība, 2017.*).

Likumdevējs MK noteikumos piektajā punktā ir noteicis zaļā iepirkuma piemērošanas kārtību, kurā ir atspoguļoti zaļā iepirkuma principi, kuri jāievēro veicot preču, pakalpojumu vai būvdarbu iepirkumu un viņi ir sekojošie:

- videi draudzīgāks iepirkums – vides un cilvēku veselības aizsardzības apsvērumiem jābūt vispārpieņemtai publisko iepirkumu prakses sastāvdaļai līdzās preces, pakalpojuma vai būvdarbu drošībai, cenai, darbības rādītājiem un pieejamībai;
- kaitējuma novēršana – vides aizsardzības apsvērumi jāievēro no iepirkuma procesa sākuma, cenšoties laikus novērst vai samazināt potenciālo apdraudējumu videi un cilvēku veselībai;
- aprites cikla skatījums – preces, pakalpojuma vai būvdarbu ietekme uz vidi jāskata to aprites ciklā, sākot ar izejvielu izcelsmi, ražošanu, piegādi un lietošanu un beidzot ar preču nokļūšanu atkritumos un to utilizāciju. Izmaksas jāvērtē, sākot ar preču iegādes izmaksām, bet ņemot vērā arī to lietošanas, apkopes un aprites cikla beigu izmaksas;
- ietekmju uz vidi salīdzinājums – jāņem vērā būtiskākās ietekmes, vadoties no videi un cilvēku veselībai nodarītā kaitējuma lieluma, atgriezeniskuma, ģeogrāfiskā mēroga un citiem faktoriem;
- informācija par vides aizsardzības pasākumiem – prasībām un kritērijiem, kurus publiskajā iepirkumā izmanto preču, pakalpojumu vai būvdarbu ietekmes uz vidi

samazināšanai, jābūt precīzi formulētiem un objektīvi izmērāmiem, norādot atbilstošas atbilstības pārbaudes metodes.

Preču un pakalpojumu grupas, kurām publiskajā iepirkumā obligāti jāpiemēro zaļais iepirkums, un piemērojamās zaļā iepirkuma prasības un kritēriji noteikti noteikumu 1.pielikumā. Zaļā iepirkuma prasības un kritērijus brīvprātīgi piemēro būvdarbiem, kā arī citu prioritāru preču un pakalpojumu grupām publiskajā iepirkumā 2.pielikumā, pasūtītājam vai sabiedrisko pakalpojumu sniedzējam iepriekš izvērtējot savas iespējas un videi draudzīgu alternatīvu pieejamību tirgū.

Preču un pakalpojumu grupām vai būvdarbiem, kas nav iekļauti šo noteikumu pielikumā, zaļo iepirkumu var piemērot, iepirkuma procedūrā un iepirkumā integrējot nosacījumu par ekomarķējumu un, ja attiecināms, vides vadības standartu kā pierādījumu būvdarbu, preču vai pakalpojumu atbilstībai noteiktajām īpašībām.

Papildus šo noteikumu noteiktajam preču, pakalpojumu vai būvdarbu publiskajā iepirkumā var izmantot arī citas zaļā iepirkuma prasības un kritērijus, ja tie attiecināmi uz iepērkamo preču un pakalpojumu grupu vai būvdarbiem, nodrošina brīvu preču un pakalpojumu kustību, vienādas iespējas piegādātājiem, atklātību un prasību samērību un nepieļauj diskrimināciju.

Šo noteikumu noteikto zaļā iepirkuma prasību un kritēriju piemērošanā pasūtītājam vai sabiedrisko pakalpojumu sniedzējam jāizmanto atbildīgās iestādes izstrādātās vadlīnijas, kuras pieejamas atbildīgās iestādes, t.i. Iepirkumu uzraudzības biroja (turpmāk tekstā – IUB), tīmekļvietnes zaļā iepirkuma sadaļā.

Pasūtītājs nosakot zaļā iepirkuma prasības un kritērijus, izstrādā un pretendentiem dara zināmu metodi to atbilstības pārbaudei. Pasūtītājs vai sabiedrisko pakalpojumu sniedzējs iepirkuma nolikumā norāda, kāda veida atbilstības apliecinājumus piegādātāji var iesniegt, un pievieno to indikatīvo sarakstu, kā arī norāda, ka tiks pieņemti arī citi līdzvērtīgi apliecinājumi. Atbilstības pārbaudes metodes zaļā iepirkuma prasībām un kritērijiem norādītas IUB izstrādātajās vadlīnijās.

Enerģiju patērējošu preču grupām, kuras iekļautas MK noteikumos, saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma noteikšanai pasūtītājs vai sabiedrisko pakalpojumu sniedzējs var izmantot aprites cikla izmaksu aprēķinu:

- aprites cikla izmaksas, kas ir saistītas ar attiecīgās preces iegādi un lietošanu, izsaka naudas izteiksmē un aprēķina, izmantojot noteikumos minēto metodiku;
- iepirkuma procedūras dokumentos norāda aprites cikla izmaksu aprēķina veikšanai nepieciešamos datus un nosaka, ka piegādātājs piedāvājumā iekļauj attiecīgās preces aprites cikla izmaksu aprēķina rezultātus, piemēram, izdruku no atbildīgās iestādes tīmekļvietnē pieejamā aprites cikla izmaksu aprēķina kalkulatora (*Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība, 2017.*).

Jebkurai cilvēka darbībai ir ietekme uz vidi. Tā bieži vien mēdz būt nelabvēlīga, tādēļ ir izstrādāti instrumenti, kā to mazināt. Viens no vides politikas instrumentiem līdztekus videi draudzīgām tehnoloģijām, videi draudzīgu preču ražošanai un vides pārvaldības sistēmu ieviešanai ir zaļais iepirkums. Zaļais iepirkums ir sistemātisks vides (arī sociālo) nosacījumu integrējums visās ar preču vai pakalpojumu iepirkumu saistītās darbībās, sākot no vajadzību noskaidrošanas, atbilstošu specifikāciju izstrādes un novērtējuma procedūrām līdz pat sasniegto rezultātu monitoringam (*Osis, 2010.*).

Zaļais publiskais iepirkums ir svarīgs līdzeklis vides politikas mērķu sasniegšanā attiecībā uz klimata pārmaiņām, resursu izmantošanu un ilgtspējīgu patēriņu un ražošanu — jo īpaši ievērojot, cik nozīmīgi ir publiskā sektora izdevumi par precēm un pakalpojumiem Eiropā. ZPI Eiropas Komisijas paziņojumā „*Publiskais iepirkums, ņemot vērā vides uzlabošanas aspektus*” ir definēts kā process, kura ietvaros publiskās iestādes cenšas iepirkt preces, pakalpojumus un būvdarbus, kuru ietekme uz vidi visā to dzīves ciklā būtu mazāka nekā precēm, pakalpojumiem, kam raksturīgas tādas pašas primārās funkcijas, bet kas būtu iegādāti, piemērojot citādus iepirkuma principus” (*Iepirkumu uzraudzības birojs, 2018.*).

Secinājumi

Analizējot normatīvos aktus, juridisko literatūru par zaļajiem publiskajiem iepirkumiem un to tiesisko regulējumu, kā arī prakses materiālus, ārzemju pieredzi, autore izdara šādas *secinājumus*:

1. Publisko iepirkumu jomu Latvijā regulē, Publisko iepirkumu likums kas pieņemts 2016.gada 15.decembrī un stājies spēkā 2017.gada 1.martā. Šajos normatīvajos aktos iedzīvinātas jaunākās Eiropas Savienības direktīvas iepirkumu jomā – Eiropas Parlamenta un Padomes 2014.gada 26.februāra Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK.
2. Publisko iepirkumu likums, pārņemot Direktīvu 2014/24/ES, kopš 2017. gada 1. jūlija ir ieviesis, ka zaļais publiskais iepirkums ir obligāti jāpiemēro astoņām preču un pakalpojumu grupām.
3. Zaļā iepirkuma veicināšanas mērķis ir samazināt publiskajos iepirkumos iegādāto preču, pakalpojumu un būvdarbu ietekmi uz vidi visā to aprites ciklā.
4. Zaļais iepirkums ir sistemātiska vides (arī sociālo) nosacījumu integrēšana visās ar preču vai pakalpojumu iepirkumu saistītās darbībās.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība* (20.06.2017.). Ministru kabineta noteikumi Nr. 353. <https://likumi.lv/ta/id/291867-prasibas-zalajam-publiskajam-iepirkumam-un-to-piemerosanas-kartiba/>, sk. 03.05.2018.
2. *Publisko iepirkumu likums* (15.12.2016.). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/287760-publisko-iepirkumu-likums/>, sk. 03.05.2018.
3. Eiropas Komisija (2016). *Zaļais iepirkums. Rokasgrāmata par zaļo publisko iepirkums*, 75 lpp. http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/handbook_lvpdf/, sk. 03.05.2018.
4. Iepirkumu uzraudzības birojs (2018). *Zaļais iepirkums Eiropas Savienībā*. <https://www.iub.gov.lv/lv/node/62/>, sk. 03.05.2018.
5. LR Augstākās tiesas Senāts (2018). *Tiesas prakses apkopojums publisko iepirkumu lietās 2004.–2017.gads*, 4.lpp. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativajas-tiesibas/>, sk. 03.05.2018.
6. Osis, L. (17.12.2010.). *Kas ir zaļais iepirkums, kā to izprast un veikt*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/222957-kas-ir-zalais-iepirkums-ka-to-izprast-un-veikt-2010>, sk. 03.05.2018.
7. Zučika, A. (31.08.2017.). Izveidots palīgs zaļā iepirkuma īstenošanai. *Iepirkumi*, Nr.4. <https://zurnalsiepirkumi.lv/?s=Izveidots+pal%C4%ABgs+za%C4%BC%C4%81+iepirkuma+%C4%ABste+no%C5%A1anai>, sk. 03.05.2018.

Summary

The field of public procurement in Latvia is governed by the Public Procurement Law, which transposes Directive 2014/24 / EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the coordination of procedures for the award of public works contracts, public supply contracts and public service contracts. By transposing Directive 2014/24 / EU into national legislation, the legislator has shown the legal basis for the organization and implementation of "green procurement" according to certain criteria.

NOSACĪTI NO KRIMINĀLATBILDĪBAS ATBRĪVOTO PERSONU TIESISKĀ STATUSA AKTUALITĀTES *ACTUALITY OF LEGAL STATUS OF PERSONS WHO CONDITIONAL RELEASED FROM CRIMINAL LIABILITY*

Iveta Pastare

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, pastareiveta@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Modris Marcinkēvičs** Mg. iur. viesdocents

Abstract. *The author of article analyzed rights and obligations of persons who conditional released from criminal liability. The probation institute is relatively young in Latvia, and the functions of the State Probation Service are in a continuous process of development and change. Aim of article.- analyze the regulatory framework determining the rights and obligations of persons who conditional released from criminal liability, identify problems and offer solutions.*

Keywords: *Conditional Release from Criminal Liability, obligations, rights.*

Kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot no kriminālatbildības, ir viena no kriminālprocesa pabeigšanas vienkāršotajām formām. Izvēloties vienkāršāko kriminālprocesa veidu ir iespēja ātrāk un ekonomiskāk sasniegt kriminālprocesa mērķi.

Valsts probācijas dienests veic četru personu grupu uzraudzību un viena no tām ir nosacīti no kriminālatbildības atbrīvoto personu uzraudzība. Pārbaudes laikā personas, pret kurām izbeigts kriminālprocess, Valsts probācijas dienests uzrauga kopš 2006.gada. Ekonomiskās krīzes posmā šo funkciju izpildi pārņēma prokuratūra. 2013.gadā tika atjaunota nosacīti no kriminālatbildības atbrīvoto personu uzraudzība pārbaudes laikā (*Kriminālprocesa likums, 2005.,11.p.*).

Jāņem vērā, ka probācijas institūts Latvijā ir samērā jauns, tādēļ Valsts probācijas dienesta funkcijas atrodas nepārtrauktā attīstības un pārmaiņu procesā un tiek ieviestas jaunas sabiedrības drošības vajadzībām atbilstošas un recidīva novēršanā pierādītas metodes. Nosacīti no kriminālatbildības atbrīvoto uzraudzība balstās uz prokurora uzlikto pienākumu izpildi un personas uzvedības kontroli noteiktajā pārbaudes laikā, tāpēc ir nepieciešami normatīvā regulējuma uzlabojumi, kas konkrēti nosaka kārtību, kādā tiek veikta šo personu uzraudzība un pienākumu izpilde.

Nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības par mazāk smaga nozieguma izdarīšanu, tiek ņemta vērā galvenokārt nodarītā noziedzīgā nodarījuma ekonomiskā puse, jo pirmstiesas kriminālprocesa izmeklēšanai nepieciešamie resursi, ilgais krimināllietu iztiesāšanas process izmaksā daudz. Sakarā ar to nebūtu pamatoti tērēt valsts līdzekļus noziedzīgu nodarījumu – pārtikas produktu vai alkohola zādzību dažu eiro vērtībā – izmeklēšanai. Šādā veidā būtu ievērots procesuālās ekonomijas princips un vairāk nodrošinātu resursus smagu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanai un iztiesāšanai.

Autore rakstā apskatītās problēmas konstatējusi, veicot darba pienākumus Valsts probācijas dienestā.

Raksta mērķis: analizēt personu, pret kurām tiek izbeigts pirmstiesas process, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, tiesiskā statusa aktualitāšu normatīvo regulējumu, konstatēt problēmas, kas saistītas ar personu uzraudzību un pienākumu izpildi, un piedāvāt risinājumus.

Raksta uzdevumi: 1) noskaidrot un analizēt nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas pienākumus; 2) aplūkot pirmstiesas procesa, izbeidzot to, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības uzraudzības un izpildes kārtību;

Mērķa sasniegšana un uzdevuma izpilde veikta, pielietojot vēsturisko metodi, lai raksturotu izmaiņas, kas radušās laika gaitā, analītisko metodi, informācijas un avotu analīzes veikšanai, salīdzinošo metodi, lai salīdzinātu iespējamās nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas pienākumus ar citām valstīm, gramatisko metodi, sistēmisko metodi, lai noskaidrotu un izpētītu normatīvo regulējumu un juridiskās prakses materiālus, to vietu kopējā sistēmā, teleoloģisko metodi, lai noskaidrotu ar nosacīti no kriminālatbildības atbrīvoto personu uzraudzību saistīto tiesību normu nepieciešamību.

Kriminālprocesa izbeigšanai, personu atbrīvojot no kriminālatbildības, ir nozīmīga loma starp pārējām vienkāršotām kriminālprocesa formām, jo tās rezultātā personai tiek dota iespēja laboties un netiek piemērots sods.

Ja prokurors apsūdzētajam nav uzlicis pienākumus, apsūdzētais brīvprātīgi pēc savas iniciatīvas drīkst vērsties Valsts probācijas dienestā un Valsts probācijas dienestam šāds klients ir jāpieņem, jānodrošina viņam ar Valsts probācijas dienesta likuma 8.pantu noteikto tiesību ievērošana (*Valsts probācijas dienests, 2015.*).

Nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības prokurors apsūdzētajam var uzlikt vienu vai vairākus pienākumus. Šie pienākumi ir reglamentēti Krimināllikuma 58.¹panta ceturtajā daļā Turpmākā izklāstā tiks aplūkoti šie pienākumi un to realizācija.

1. *Pienākums atvainoties cietušajam.* Apsūdzētās personas atvainošanās sniedz cietušajam morālo kompensāciju par izciesto pret viņu vērsto noziedzīgo nodarījumu.

Atvainošanās forma ir atkarīga tikai no paša cietušā, tādēļ cietušā viedoklis būtu skaidrojams jau pirms lēmuma pieņemšanas. Pienākumu atvainoties cietušajam būtu nepieciešams uzlikt katram apsūdzētajam, kurš nosacīti tiek atbrīvots no kriminālatbildības un ir persona, kura cietusi no noziedzīgā nodarījuma, taču ne vienmēr ir konkrēta persona, kam atvainoties. Piemēram, apsūdzētajam prasīt atvainošanos par huligānismu ir problemātiski, jo huligānisms ticis vērst pret sabiedrību kopumā (*Baumanis, 2006., 6.lpp.*). Gadījumos, kad cietušais ir sabiedrība kopumā, un nav konkrētas personas, kurai atvainoties, atvainošanos varētu izteikt ar masu mediju starpniecību.

2. *Pienākums noteiktā termiņā novērst radīto kaitējumu.* Ja nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotajam uzlikts pienākums noteiktā termiņā novērst radīto kaitējumu cietušajam, amatpersona sazinās ar cietušo vai viņa likumisko pārstāvi, lai noskaidrotu, vai nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotais ir novērsis radīto kaitējumu (*Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība, 2015.*). Maksājumu apliecinājoši dokumenti jāiesniedz Valsts probācijas dienesta amatpersonai vienas darba dienas laikā pēc prokurora lēmumā noteiktā termiņa vai pārbaudes laikā, ja lēmumā nav norādīts kaitējuma atlīdzināšanas termiņš.

Tas nozīmē, ka termiņš kaitējuma atlīdzināšanai ir prokurora noteiktais pārbaudes laiks vai termiņš, ko konkrēti prokurors ir norādījis lēmumā. Konkrēta termiņa norādīšana sniedz iespēju cietušajam ātrāk saņemt kompensāciju, gadījumā, ja apsūdzētais to atmaksā norādītajā termiņā.

3. *Pienākums nemainīt dzīvesvietu bez Valsts probācijas dienesta piekrišanas.* Pienākums nemainīt dzīvesvietu varētu būt saistīts ar personas raksturojošajiem datiem, piemēram, personai ir tieksme uz klaiņošanu, bieža dzīvesvietas maiņa vai personai nav deklarētās dzīvesvietas, tāpat šāda pienākuma pamatojums varētu būt saistīts ar to, ka noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu ir ietekmējusi dzīvesvieta. Kā piemēru šāda pienākuma uzlikšanai var minēt gadījumu, kad persona dzīvo deklarētajā dzīvesvietā, bet uz studiju laiku ir aizbraukusi dzīvot uz citu pilsētu. Tāpēc šāda pienākuma uzlikšana ir uzskatāma par pozitīvu.

4. *Pienākums periodiski reģistrēties Valsts probācijas dienestā un piedalīties probācijas programmās saskaņā ar Valsts probācijas dienesta norādījumiem.* Personām, kurām uzlikts šāds pienākums uzraudzība notiek tādā pašā kārtībā, kā nosacītas notiesāšanas un nosacītas pirms termiņa atbrīvošanas uzraudzības gadījumā, izņemot likumā noteiktos izņēmumus. Autore uzskata, ka pienākums periodiski reģistrēties Valsts probācijas dienestā ir vērtējams kā viens no iedarbīgākajiem, lai atturētu personu no jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas un kontrolētu pienākumu izpildi. Jo personai regulāri ir jāierodas Valsts probācijas dienestā, jāpilda uzraudzības plānā noteiktie mērķi.

Autore vērs uzmanību, ka pirmo reizi ierodoties probācijas dienestā nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotajam tiek izsniegts apliecinājums, kurā norādītas nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotā tiesības un pienākumi, izskaidrota pienākumu izpildes kārtība. Saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 107. apliecinājumā norādīts, ka par katru nākamo reizi tiek izsniegts uzaicinājums. Ierašanās laiku Valsts probācijas dienesta teritoriālajā

struktūrvienībā var noteikt darbadienās no 7.00 līdz plkst. 21.00. Tomēr Valsts probācijas dienestam ir noteikts vienots darba laiks, kas pārsvarā ir no 8.30 līdz 18.00, tāpēc probācijas klientam izlasot informāciju, kas norādīta apliecinājumā rodas neskaidrības un ir gadījumi, kad klienti vēlas ierasties vēl vakarā pēc darba vai pirms darba sākuma. Tāpēc autore piedāvā veikt grozījumus Ministru kabineta noteikumos Nr.107 norādot precīzu laiku, lai turpmāk nerastos neskaidrības un klienti netiktu maldināti.

Mācību materiālā “Probācijas programmu īstenošana” norādīts, ka pirms klienta iesaistīšanas probācijas programmā, rūpīgi jāizvērtē, vai viņa kriminogēnās vajadzības var risināt, iesaistot probācijas klientu kādā no probācijas programmām. Tikai tad, kad klienta kriminogēno vajadzību var atrisināt ar konkrētu probācijas programmu, viņš tiek iesaistīts attiecīgajā programmā (*Valsts probācijas dienesta Probācijas programmu nodaļa, 2015.*).

Praksē nereti personām, kurām uzlikts pienākums piedalīties probācijas programmās, riska vajadzību novērtējums ir zems, jo personām tā ir pirmā sodāmība, tāpēc tiek izpildīta tikai daļa no personai noteiktā pienākuma - periodiski reģistrēties Valsts probācijas dienestā.

Valsts probācijas dienestam nav izstrādātas programmas, kas derētu visiem nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotajiem, kuriem uzlikts šis pienākums. Tāpēc bieži vien nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotie netiek iesaistīti probācijas programmā. Šajā gadījumā prokuroram būtu jāpamato šī pienākuma uzlikšana un pirms tam jāiepazīstas ar Valsts probācijas dienesta piedāvātajām programmām, jo savādāk prokurors piemēro pienākumu, kura izpildi pats neizprot.

5. *Pienākums informēt par dzīvesvietas maiņu*, kas neliedz mainīt dzīvesvietu, bet nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotajam ir ne vēlāk kā septiņu dienu laikā jāpaziņo amatpersonai par dzīvesvietas, maiņu, sniedzot informāciju par dzīvesvietas, maiņas iemeslu, jaunās dzīvesvietas adresi un dzīvesvietas maiņas datumu (*Kārība, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība, 2015.*). Izpētot pieejamos prakses materiālus autore secina, ka šāds pienākums tiek piemērots gadījumos, kad personai nav noteiktas pastāvīgas dzīvesvietas, nav deklarētās dzīvesvietas vai persona nav Latvijas pilsonis. Tāpat arī uzliekot šādu pienākumu tiek nodrošināts, gadījumā, ja persona izdara jaunu noziedzīgu nodarījumu, tiek garantēta lietas ātrāka virzība.

6. *Pienākums atturēties no noteiktas rīcības vai nodarbošanās veidiem*. Šāda pienākuma pamatojums būtu saistāms ar noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas apstākļiem vai nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotā dzīvesveidu, kas notiesāto ir slikti ietekmējis vai rada risku jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanai, piemēram, spēļu zāļu, naktsklubu apmeklēšana. Izpētot 30 prokurora lēmumus par kriminālprocesa izbeigšanu nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, autore secina, ka šāds pienākums nav uzlikts nevienā no prokurora lēmumiem. Arī pēc statistikas datiem neviens gadījums, kad šāds pienākumus būtu uzlikts nav fiksēts. Autore uzskata, ka šī pienākuma izpildes kontrole ir praktiski neiespējama, jo nav iespējams pārbaudīt un kontrolēt, vai persona neapmeklē, piemēram, bārus vai spēļu zāles, tāpēc šo aizliegumu var uzlikt tikai tādām darbībām, kuras reāli ir iespējams pārbaudīt.

Pienākums ārstēties no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu vai citas atkarības. Arī šis pienākums praksē tiek piemērots reti. Jāņem vērā, ka visus pienākumus prokurors var uzlikt tikai ar personas piekrišanu, arī pienākums ārstēties no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu vai citas atkarības. Arī Ārstniecības likums nosaka, ka narkoloģisko slimnieku (alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu, azartspēļu vai datorspēļu atkarības slimnieku) ārstēšana Latvijā notiek labprātīgi pēc viņu vēlēšanās, narkoloģiskajās ārstniecības iestādēs (*Ārstniecības likums, 1997.*). Iespējams, šī iemesla dēļ šis pienākums praksē reti tiek piemērots, jo apsūdzētie tam nepiekrīt, neuzskata, ka viņam būtu atkarība un ir nepieciešama ārstēšanās. Pēc autores domām, šo pienākumu nevar uzlikt, pamatojoties tikai uz to, ka noziedzīgais nodarījums izdarīts alkoholisko, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu ietekmē. Nosakot šo pienākumi jāvērtē visa pieejamā informācija kopumā,

izziņa par personas psihisko saslimšanu, atrašanās narkologa vai psihiatra uzskaitē, izdarītie administratīvie pārkāpumi, kā arī cita pieejamā informācija.

Gadījumā, kad apsūdzētajam ir uzlikts pienākums atvainoties cietušajam; noteiktā termiņā novērst radīto kaitējumu; ārstēties no narkotisko, psihotropo, toksisko vielu vai citas atkarības; atturēties no noteiktas rīcības vai nodarbošanās veidiem; nemainīt dzīvesvietu bez Valsts probācijas dienesta piekrišanas, informēt par dzīvesvietas maiņu apsūdzētajam nav pienākums ierasties Valsts probācijas dienestā, tāpēc par neierašanas faktu tiesiskas sekas neiestājas (*Valsts probācijas dienests, 2015.*). Autore uzskata, ka ja apsūdzētajam ir uzlikts kaut viens no pienākumiem, obligāti ir jāierodas Valsts probācijas dienestā, lai vienotos un pārrunātu pienākumu izpildi. Tāpēc prokuroram lēmumā par kriminālprocesa izbeigšanu nosacīti no kriminālatbildības būtu nepieciešams norādīt, ka apsūdzētajam jāreģistrējas Valsts probācijas dienestā, kā nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotai personai.

Latvijā konkrēti nav izdalītas personas, kurām nebūtu uzliekami pienākumi, atšķirībā no Igaunijas, kur pienākumus nevar uzlikt personām, kuras atkarīgas no narkotiskajām vielām. Tāpat, atšķirībā no Latvijas, Igaunijā, izbeidzot kriminālprocesi, apsūdzētajam tiesa pēc prokuratūras pieprasījuma var uzlikt pienākumu veikt piespiedu darbu no 10 līdz 240 stundām (*Code of Criminal Procedure, 2003*).

Izpētot prokurora lēmumus par kriminālprocesa izbeigšanu nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, autore secina, ka lielākajā daļā lēmumu prokurori norāda, uzdot personas uzvedības kontroli vai kontrolēt apsūdzētā uzvedību Valsts probācijas dienestam. Tomēr, ja personai nav noteikti pienākumi Valsts probācijas dienests nevar kontrolēt personas uzvedību. Valsts probācijas dienests var tikai uzraudzīt personu un kontrolēt pienākumu izpildi. Tāpēc autore uzskata, ka ir nepieciešams veikt grozījumus Kriminālprocesa likumā, lēmuma par kriminālprocesa izbeigšanu, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, saturā.

Secinājumi un priekšlikumi

Saskaņā ar Ministru kabineta 2015.gada 24.februāra noteikumiem Nr.107. „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība” apliecinājumā, kurš tiek izsniegts klientiem, tiek norādīts, ka par katru nākamo reizi tiek izsniegts uzaicinājums. Ierašanās laiku Valsts probācijas dienesta teritoriālajā struktūrvienībā var noteikt darbadienās no 7.00 līdz plkst. 21.00. Tomēr Valsts probācijas dienestam ir noteikts vienots darba laiks, kas pārsvarā ir no plkst.8.30. līdz plkst.18.00. Sakarā ar minēto, autore piedāvā veikt grozījumus Ministru kabineta 2015.gada 24.februāra noteikumos Nr.107 “Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība” , minēto noteikumu 18.punktu izteikt šādā redakcijā: „*Amatpersona var noteikt ierašanās laiku struktūrvienībā darbadienās no plkst. 8.30 līdz plkst. 18.00.*”

Gadījumā, kad apsūdzētajam ir uzlikti pienākumi, izņemot pienākumu periodiski reģistrēties Valsts probācijas dienestā un piedalīties probācijas programmās saskaņā ar Valsts probācijas dienesta norādījumiem, apsūdzētajam nav pienākums ierasties Valsts probācijas dienestā, tāpēc par neierašanas faktu tiesiskas sekas neiestājas. Tāpēc autore piedāvā veikt grozījumus Kriminālprocesa likuma 416.panta 4.punktā un izteikt to šādā redakcijā: „...4) *apsūdzētajai personai uzliktos pienākumus un institūciju, kurā personai jāreģistrējas uzraudzības uzsākšanai..*”

Izpētot pieejamos prakses materiālus, autore secina, ka lielākajā daļā lēmumu prokurori norāda uzdot personas uzvedības kontroli vai kontrolēt apsūdzētā uzvedību Valsts probācijas dienestam. Tomēr, dienests nevar kontrolēt personas uzraudzību, bet var kontrolēt tikai pienākumu izpildi.

Autore piedāvā veikt grozījumus Kriminālprocesa likuma 416.panta 5.punktā un izteikt to šādā redakcijā: „5) institūciju, kurai uzdots veikt uzraudzību un kontrolēt attiecīgajai personai uzlikto pienākumu izpildi..”

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Ārstniecības likums* (12.06.1997.). Latvijas Republikas likums ar grozījumiem līdz 31.12.2019. *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1997., Nr. 167/168. <https://likumi.lv/doc.php?id=44108>, sk. 08.05.2018.
2. *Code of Criminal Procedure* (12.02.2003). The Law of the Republic of Estonia. Retrieved 09.05.2018 from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>
3. *Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests uzrauga nosacīti notiesātās, nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvotās, nosacīti no kriminālatbildības atbrīvotās personas un personas, kurām piemērots papildsods – probācijas uzraudzība* (24.02.2015.). Ministru kabineta noteikumi Nr.107 ar grozījumiem līdz 31.05.2018. *Latvijas Vēstnesis*, 24.02.2015. Nr. 44. <https://likumi.lv/ta/id/272547-kartiba-kada-valsts-probacijas-dienests-uzrauga-nosaciti-notiesatas-nosaciti-pirms-termiņa-no-soda-izciešanas-atbrivotas-nosaci...#p171&pd=1>, sk. 07.05.2018.
4. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 11.05.2005., Nr. 74 (3232). <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk. 08.05.2018.
5. Baumanis, J. (10.01.2006.). Kriminālprocesa izbeigšana, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības. *Jurista Vārds*, Nr. 2(405), 6.lpp.
6. Valsts probācijas dienesta Probācijas programmu nodaļa (2015). *Probācijas programmu īstenošana*. Mācību materiāls.
7. Valsts probācijas dienests (2015). *Nosacīti no kriminālatbildības atbrīvoto personu uzraudzības īpatnības, ņemot vērā personas pienākumu apjomu*. Informatīvais materiāls.

Summary

As a result of the research, the author has come to the following conclusions and proposals:

In accordance with the Cabinet of Ministers Regulations certificate no.107, which is issued to customers, it is indicated that an invitation is issued for each subsequent time. The time of arrival in the territorial office of the State Probation Service may be set on working days from 7:00 to 10:00. 21.00 However, the National Probation Service has a fixed working time, which is mostly from 8.30 am till 18:00.

The author proposes to amend the Cabinet of Ministers Regulations No. 107 of February 24, 2015, "Procedure for monitoring the probation supervision of conditional sentenced persons, conditionally released from the sentence who have been released from criminal liability, and persons who have been given an additional allowance." And Paragraph 18 of these Regulations shall be worded as follows: An official may set the time of arrival in the structural unit on working days from noon. 8.30 am 18.00.

In the case of accused persons, except for the obligation to periodically register with the State Probation Service and to participate in probation programs in accordance with the instructions of the State Probation Service, the accused has no obligation to appear before the State Probation Service, therefore the legal consequences of the fact of absence are not enforceable.

The author proposes to amend Paragraph 4 of article 416 of the Criminal Procedure Law and to make it in the following wording: 4) the duties imposed upon the accused person and the institution in which the person has to register for the commencement of supervision.

Investigating the available practice materials, the author concludes that in most decisions, prosecutors instruct the person to control the behavior to the State Probation Service. However, if the accused is not obliged to enter the probation service, the service can not control the person's supervision.

To resolve this, the author proposes to amend Paragraph 416 (5) of the Criminal Procedure Law to make it in the following wording: In the decision on termination of criminal procedure, conditionally exempting from criminal liability, the prosecutor indicates: 5) the authority charged with monitoring and controlling the performance of the duties assigned to the person concerned.

SUROGĀTMATERNITĀTES IZPRATNE UN TĀS VĒSTURISKĀ RAŠANĀS

THE COMPREHENSION AND HISTORICAL ORIGINS OF SURROGATE MATERNITY

Rīta Prikule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, rita.prikule@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure Dr.iur. asoc. profesore**

Abstract. *Surrogate maternity is carrying of a foreign child in a womb with an aim to give up child and receive a payment for it. Demand for surrogate mothers nowadays increases because it is a great way of obtaining a baby for potential parents of the child who can not get pregnant for health or other various reasons. The specific study is topical because from the one side we can say that surrogate maternity is a commerce/business as a fact that the service is sold for a certain fee. In this situation we can say that a child is compared to some kind of commodity almost. However from the other side it is the only way to become parents and have a baby for some people out there but these people have to face the fact that part of the society will say that it is ethically or religiously wrong, moreover the regulatory framework does not regulate this area.*

Keywords: *child, services, surrogate maternity, surrogate mother.*

Ievads

Raksta mērķis ir analizēt surogātmaternitātes izpratni un izpētīt tās vēsturisko rašanos, konstatēt pastāvošās nepilnības un problēmas, un piedāvāt to konkrētus risinājumus.

Darba uzdevumi ir izanalizēt surogātmaternitātes jēdzienu un izpētīt kā surogātmaternitāte ir attīstījusies laika gaitā, noskaidrot, vai uz doto brīdi pastāv normatīvais regulējums attiecībā uz šo jomu.

Pētījums tika veikts divu mēnešu laikā. Tā tapšanas procesā tika pielietotas šādas pētnieciskā darba metodes: vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, gramatiskā metode, analītiskā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode, teoloģiskā metode.

Konkrētais pētījums ir aktuāls, jo mūsdienās arvien vairāk tiek diskutēts par cilvēka reproduktīvajām tiesībām. No vienas puses, surogātmaternitāti var uzskatīt par sava veida līgumisku darbu, kas nozīmē, ka surogācija ir komercija/bizness, jo par noteiktu samaksu tiek pārdots pakalpojums. Bērns šajā situācijā tiek pārvērsts par sava veida preci. No otras puses, ir cilvēki, kuriem šī ir vienīgā iespēja kā kļūt par vecākiem pašiem savam mazulim, taču šiem cilvēkiem nākas saskarties ar sabiedrības nosodījumu gan no ētikas, gan reliģijas viedokļa, turklāt, normatīvais regulējums šo jomu neregulē.

Surogātmaternitātes vēsturiskā attīstība Senajos laikos un Viduslaikos

Pētot surogātmaternitātes vēsturisko rašanos, autore noskaidroja, ka, surogātmaternitāte, kāda tā ir pazīstama mūsdienās, ir zināma tikai aptuveni pēdējos trīsdesmit gados. Tomēr, surogātmaternitātes ideja ir radusies jau Senajos laikos. Pirmā zināmā surogātmāte parādījās jau 2000 gadus pirms Kristus dzimšanas. Par to ir teikts Bībeles Vecajā Derībā (Genesis), galvenajā ebreju, kristiešu un Muhamedāņu svētajā grāmatā. Sāra, vecā Ābrahama sieva, kuram tolaik bija 86 gadi, bija neauglīga, viņa nolīga savu kalponi Hagaru (Agaru), lai tā iznēsātu Ābrahama bērnu. Agarai piedzima dēls, kuru nosauca par Ismailu (Lyons, 1987). Tas ir tradicionālās surogācijas gadījums, kad surogātmāte izmanto savu olšūnu. Neskatoties uz to, ka Sāra nebija bērna bioloģiskā māte, viņa un Ābrahams par bērnu rūpējās kā par savu. Ilgu laika posmu šāda veida surogācija bija vienīgā iespēja, lai vecāki varētu tikt pie bērna, izmantojot aizstājēju (Surrogate.com, 2018).

Plaši pazīstama un izplatīta surogācija bija ar verdzenēm viduslaiku Eiropā. Kārlis Lielais, kļūstot par atraitni, izmantoja verdzeņu pakalpojumus. Bērni, kas dzima šajā savienībā, tiesa gan tika uzskatīti par ārlaulībā dzimušiem, līdz ar to nelikumīgiem, taču tas tiem netraucēja izveidot veiksmīgu karjeru baznīcā: Drogons kļuva par Metzas bīskapu, jaunākais dēls Hugo

par abatu Sen - Kantenā. Lielā mērā to izskaidro tas, ka viņu tēvs – Kārlis Lielais deva viņiem labu izglītību (*Суррогатное материнство в России и в мире, 2018*).

Kultūras un reliģijas atšķirības nebija šķērslis, lai viduslaikos izmantotu tradicionālo surogātgrūtniecību Ķīnā, Korejā un Japānā. Viens no tādiem gadījumiem, ir ieņēmis nozīmīgu vietu vēsturē, vēlāk balstoties uz patiesiem notikumiem, slavens korejiešu kino režisors Im Kvon – Teka ir uzņēmis filmu “Surogātmāte”. Ietekmīgas dzimtas mantiniekam Li, kura sieva bija neauglīga, tika paņemta verdzene, kura vēl nebija sasniegusi pat pilngadību. Jāpiebilst, ka jaunās surogātmātes lomas izpildītājai tika piešķirta Venēcijas starptautiskā kinofestivāla balva par labāko sieviešu lomu (*Суррогатное материнство в России и в мире, 2018*).

Surogātmaternitātes vēsturiskā attīstība Jaunajos un jaunākajos laikos

Pētījumi mākslīgās apaugļošanas jomā turpinās jau vairākus gadsimtus. 1677. gadā holandiešu Antonijs van Lēvenhuks, kurš izgudroja mikroskopu, izpētīja vīrieša spermā, un pirmais atklāja spermatozoīdus (*Poppick, 2017*). 1790. gadā slavenais skotu ķirurgs un venerologs Džons Hanters (1728 – 1793), ar mērķi novērst neauglību, ar šļirci ievadīja spermā sievietes makstī, tādā veidā izpildot pirmo mākslīgo apaugļošanu pasaules vēsturē. Rezultātā iestājās grūtniecība un piedzima vesels bērns (*Multinational Agency of Reproductive Technologies, 2018*).

1880. gadā tika veikts pirmais IVF (tradicionāla mākslīgās apaugļošanas metode laboratorijas apstākļos) eksperiments ar trušiem un jūrascūciņām. Pēc 11 gadiem, 1891. gadā franču pētnieks Neare veiksmīgi veica IVF un pārnesa embriju no vienas jūrascūciņas mātītes uz otru, tādā veidā padarot viņu par tā laika pirmo “surogātmāti” (*Суррогатное материнство в России и в мире, 2018*).

1884. gads surogācijas jomā iezīmējās ar to, ka notika pirmā veiksmīgā sievietes mākslīgā apaugļošana, kaut gan tā tika ētiski apšaubīta (*Surrogate.com, 2018*). Tas pavēra iespējas turpmākām apaugļošanām, ko izmantoja surogācijas procesā.

Pirmo IVF vēsturē ar cilvēka reproduktīvajiem materiāliem veica 1944. gadā Hārvardas ginekologi Dž. Roučs (J. Roch) un M. Minkins (M. Minkin). Viņi kultivēja cilvēka olšūnu un apaugļoja to, kā rezultātā attīstījās divšūnu embrijs. 1975. gadā notika pirmā IVF embrija ievietošana, un tā bija veiksmīga (*Surrogate.com, 2018*).

Mičiganas advokāts Noels Keins (Noel Keane) 1976. gadā ASV izveidoja pirmo surogātgrūtniecības aģentūru. Pirmie surogātgrūtniecības pakalpojumi bija “tradicionāli”, t.i. tika izmantota pašas surogātmātes olšūna, apaugļota ar bioloģiskā tēva spermā. Līdz 1988. gadam pateicoties advokāta pūlēm, surogātgrūtniecības ceļā, pasaulē nāca 302 zīdaiņi. 1978. gadā piedzima pirmais bērns, kurš tika ieņemts izmantojot IVF metodi (*Sreenivas, Campo-Engelstein, 2010*).

1980. gadā tika noslēgts pirmais surogācijas līgums, kurā surogātmātei tika paredzēts atalgojums par bērna iznēsāšanu. Par surogātmāti kļuva 37 gadus vecā Elizabete Keina no Ilinoisas štata. Sieviete nevarēja ieņemt bērnu, jo tai bija bloķēts olvads, līdz ar to viņa noslēdza līgumu ar Keinu. Līgums paredzēja, ka Keinai tiks veikta mākslīgā apaugļošana ar neauglīgās sievietes vīra spermā. Pēc dzemdībām Keinai tika izmaksāta atlīdzība. Elizabete Keina (pseudonīms) saņēma 10 000 ASV dolāru. Pēc bērna piedzimšanas un nodošanas adoptīvai, Keina saskārās ar psiholoģiska rakstura problēmām, jo nebija gatava bērnu atdot. Gala rezultātā viņa izteica nožēlu, ka piekrita kļūt par surogātmāti, un par savu pieredzi uzrakstīja grāmatu “Birth Mother” (*Surrogate.com, 2018*).

1984. – 1986. gados norisinājās skandaloza tiesas prāva saistībā ar surogāciju. 1984. gadā Bils un Betsija Sterni izraudzījās Mēriju Betu Vaithedu par surogātmāti viņu bērnam, vienojās, ka maksās viņai atlīdzību 10 000 ASV dolāru. Makslīgās apaugļošanas procesā tika izmantotas M.B. Vaithedas olšūnas. Kad bērns piedzima un pienāca laiks parakstīt adoptācijas līgumu, lai bērnu nodotu Bilam un Betsijai Sterniem, surogātmāte atteicās to parakstīt un atdot bērnu – Melissu Sternu. Pēc dzemdībām surogātmāte ar bērnu bēga uz Floridu, bet privātdetektīvi, kurus bija nolīguši Sterni, atgriezta viņu atpakaļ. Ņūdžersijas štata Augstākā

tiesa atjaunoja M.B. Vaithedas mātes tiesības, kā bērna bioloģiskajai mātei, taču tai pat laikā bērnu atstāja Sternu ģimenē, atļaujot surogātmātei bērnu tikai apciemot. Šī lieta bija nozīmīgs pagrieziena punkts surogācijas vēsturē (*New Jersey Supreme Court judgment, 1988, No. 39A*).

Pirmā surogātgrūtniecība radniecīgu starpā tika veikta 1987. gada oktobrī Dienvidāfrikā. 48 gadus vecā Patrisija Antoni (Pat Anthony) veiksmīgi iznēsāja un dzemdēja trīs miesīgos mazdēlus savai 25 gadus jaunajai meitai Kārenai Ferreirai – Horhei (Karen Ferreira-Jorge). Kārenai un viņas 33 gadus vecajam vīram Alsino jau bija dēls, bet laulātie sapņoja par četriem bērniem. Kārena, kurai 1984.gadā pēc dzemdībām, spēcīgas asiņošanas rezultātā tika izņemta dzemde, domāja, ka sapni par četriem bērniem realizēt neizdosies. Uzzinot par iespēju veikt surogātgrūtniecību, laulātie nedomājot izlēma izmantot šo iespēju. Tika piedāvāta potenciālā surogātmāte, taču laulātie bijī spiesti no tās atteikties, baidoties, ka mazuļus pēc piedzimšanas viņa paturēs sev. Tad pie lietas ķērās viņas māte Patrisija, kura uzstāja, ka viņa iznēsās bērnus. Enerģiskajai vecmāmiņai ievietoja četrus embrijus, trīs no tiem veiksmīgi iedzīvojās. Dzemdības, kuras tika veiktas ar ķeizargriezīgu, filmēja britu žurnālisti, kuri samaksāja 500 000 ASV dolāru par ekskluzīvām tiesībām uz šo reportāžu. Bērniem tika doti vārdi Dāvids, Hose un Paula. Pēc spēkā esošā Dienvidāfrikas likuma (Child Status Bill) Patrisija tika uzskatīta par trīnīšu māti, līdz ar to viņai nācās atteikties no savām mātes tiesībām savas meitas un znota labā, kuri bērnus adoptēja (*Battersby, 1987*).

No pieejamās informācijas izriet, ka surogātmaternitāte ir pastāvējusi visos laikos, sākot jau no Senajiem laikiem. Laika gaitā, tehnoloģijām attīstoties, surogācija ir modernizējusies, kļuvusi mūsdienīgāka un atbilstošāka mūsdienu laika ritējumam. Arī no tiesiskā viedokļa lielā daļā valstu tās veikšana ir pakāpeniski nostiprināta normatīvajā regulējumā, lai tiktu aizsargātas gan potenciālo vecāku, gan arī pašas surogātmātes tiesības, un galu galā, lai netiktu nodarīts kaitējums ieņemtajam bērnam. Latvijas tiesību sistēmā surogācija netiek regulēta, tās aizliegums netieši izriet no Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 15.panta, kurš nosaka, ka: “Nav atļauts izmantot donora dzimumšūnas vai embriju komerciālos nolūkos un Civillikuma 146.panta, kurš nosaka, ka par bērna māti ir uzskatāma tā sieviete, kas bērnu ir dzemdējusi (*Seksuālās un reproduktīvās veselības likums, 2002.; Civillikums, 1937.*). Uz doto brīdi situācija ir tāda, ka viena sabiedrības daļa uzskata, ka surogācija ir aizliegta, pamatojoties uz Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma un Civillikuma pantiem, savukārt otra sabiedrības daļa uzskata pretēji – kas nav aizliegts, ir atļauts.

Surogātmaternitātes izpratne

Surogātmaternitātes jēdziens sabiedrībā tiek apspriests arvien plašāk, jo tas ir viens no veidiem kā personas, kurām kaut kādu iemeslu dēļ nevar būt bērns, var pie tā tikt. Reliģija surogātgrūtniecību neatbalsta, tāpat arī no ētikas viedokļa tā tiek uzskatīta neētiska, kā komerciāls darījums starp divām pusēm.

Dažādos informācijas avotos surogātmaternitātes jēdziens nedaudz atšķiras, bet tā būtība nemainās. Surogātmaternitāte ir sveša augļa iznēsāšana dzemdē ar mērķi atteikties no bērna saņemot par to samaksu (*Spektors, 2009. – 2018.*). Surogātmāte jeb aizstājējmāte (sieviete, kurai iestājusies grūtniecība, izmantojot donora vai domāto vecāku (viena vai abu dzimumšūnas) (*Vancoviča, 2005.*). Normatīvajā regulējumā surogātmaternitātes jēdziens nav noteikts, jo normatīvais regulējums šo jomu neregulē.

Surogātmaternitāte ir attiecības starp bērnu un surogātmāti, kas nodibinās uz līguma pamata. Līgums tiek noslēgts starp surogātmāti un potenciālajiem bērna vecākiem. Surogātmaternitātes līguma priekšmets ir surogācijas procedūras veikšana, jo šis līgums pušu starpā tiek slēgts ar mērķi veikt surogācijas procedūru. Ņemot vērā to, ka Latvijā surogācija netiek regulēta, nav noteiktas arī surogācijas līguma sastāvdaļas vai tā forma.

Surogātmāte var būt bērna ģenētiskā (bioloģiskā) māte, ja tiek pielietota tradicionālā vai daļējās aizstājāmības metode, un var būt arī ģenētiski nesaistīta ar bērnu (gestācijas vai pilnā surogātgrūtniecība). Pastāv divi surogācijas veidi: tradicionālā jeb daļējā surogācija un pilnīgā surogācija jeb gestācija. Tradicionālajā jeb daļējā surogācijā izmanto surogātmātes

dzimumšūnu un pasūtītāja tēva dzimumšūnu. Šajā gadījumā surogātmāte ir bērna bioloģiskā māte. Pilnīgajā jeb gestācijas surogātgrūtniecībā tiek izmantotas abu pasūtītāju vecāku dzimumšūnas, līdz ar to surogātmātei ar bērnu nav ģenētiskas saiknes, viņa bērnu tikai iznēsā un dzemdē, lai vēlāk atdotu tā vecākiem (*Surrogacyone.com, 2018*)

Analizējot Latvijas normatīvo regulējumu attiecībā uz šo jomu, autore konstatēja, ka uz doto brīdi nepastāv normatīvais regulējums, kurš tieši noteiktu, ka surogācija ir aizliegta vai gluži pretēji atļauta, taču pastāv divi likumi, kuri netiešā veidā surogāciju tomēr aizliedz. Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 15.pants nosaka, ka: "Nav atļauts izmantot donora dzimumšūnas vai embriju komerciālos nolūkos" (*Seksuālās un reproduktīvās veselības likums, 2002.*) Taču pastāv kāds būtisks aspekts, proti, maksāts tiek nevis par dzimumšūnām, bet gan par paša pakalpojuma veikšanu, līdz ar to, surogācijas veikšanu nevar īsti pieskaitīt pie donora dzimumšūnu vai embriju izmantošanu komerciālos nolūkos. Savukārt Civillikuma 146.pants nosaka, ka: "Par bērna māti atzīstama sieviete, kas bērnu dzemdējusi, ko apstiprina ārsta izziņa." Kā pretargumentu var minēt, ka par bērna māti tiek atzīta arī sieviete, kura bērnu ir adoptējusi. Šajā gadījumā ārsta izziņa netiek prasīta. Uz surogācijas jomu var attiecināt arī Civillikuma 1415.pantu, kurš nosaka, ka neatļauta un nepieklājīga darbība, kuras mērķis ir pretējs reliģijai, likumiem vai labiem tikumiem, vai kura vērsta uz to, lai apietu likumu, nevar būt par tiesiska darījuma priekšmetu; tāds darījums nav spēkā. Likumos nav iespējams izsmeļoši uzskaitīt visas tādas darbības, kas ir pretrunā ar sabiedrībā valdošajiem uzskatiem par godīgu rīcību, taisnīgumu, morāli. Latvijas Civillikuma 1.pants nosaka, ka tiesības izlietojamas un pienākumi pildāmi pēc labas ticības (*Civillikums, 1937.*). Ar to ir radīts pamats tikumības un labticības kritēriju pielietošanai tiesisku konfliktu risināšanā. Morāles normu piemērošana darījumu vērtēšanai var radīt lielu nenoteiktību. Morāles normas, kā zināms, nav kodificētas un dažādiem sabiedrības slāņiem par tām ir atšķirīgi uzskati. Tāpēc atsaukšanās uz morāles vai reliģijas normām ir pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos, tas ir, tad, ja var pārliecinoši konstatēt, ka darījuma priekšmets ir pretrunā nevis kādam samērā nebūtiskam postulātam, bet morāles pamatprincipiem (*Torgāns, 2000., 30.-31.lpp.*).

Autore noskaidroja, ka, lai arī surogācija Latvijā ir netieši aizliegta, dažās klīnikās tā tomēr tiek praktizēta. Tā tiek praktizēta SIA "Klīnika EVG". Saskaņā ar pieejamo informāciju, šajā klīnikā līdz 2010.gada maijam pasaulē bija nākuši vairāk nekā desmit bērnu. SIA "Klīnika EGV" vadītājs un ārsts Voldemārs Lejiņš skaidroja, ka klīnika nenodarbojas ar surogātmāšu meklēšanu, to dara paši vecāki, kuri vēlas, lai bērns tiktu iznēsāts. Tāpat klīnika nejaucas jautājumos, kas saistīti ar atlīdzību surogātmātei, šos jautājumus puses risina pašas savā starpā. Klīnikas kompetencē ir tikai medicīniskās procedūras veikšana. "Klīnikā EVG" gadā tiek veiktas divas līdz trīs ārpusdzemdes apaugļošanas. Valsts finansējuma šai procedūrai nav (*Kvaste, 2010.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. No pētījuma ietvaros gūtās informācijas izriet, ka surogātmaternitāte ir pastāvējusi visos laikos, sākot jau no Senajiem laikiem, proti, Vecajā Derībā bija stāsts par Sāru un Ābrahamu, kuri izmantoja surogātmātes pakalpojumus, lai tiktu pie bērna. Laika gaitā, tehnoloģijām attīstoties, surogācija ir modernizējusies, kļuvusi mūsdienīgāka un atbilstošāka mūsdienu laika ritējumam. Surogātmaternitātes attīstību ir ietekmējis sabiedrības attīstības līmenis, vide, kurā sabiedrība noteiktā laika periodā ir dzīvojusi, sabiedrības uzskati un morāles normas. Autore izpratnē, nākotnē surogātmaternitātes tiesiskais regulējums Latvijā tiks ieviests, jo uz doto brīdi pastāv likuma robs attiecībā uz šo jomu. Surogātmaternitātes tiesiskā regulējuma neesamība pieļauj plašas interpretācijas iespējas, jo viena daļa sabiedrības uzskata, kas nav aizliegts (nav ietverts likumā) tas ir atļauts, savukārt vēl otra sabiedrības daļa pamatojas uz Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 15. pantu un Civillikuma 146.pantu un 1415.pantu. Atsaucoties uz šiem pantiem tie netiešā veidā norāda, ka surogācijas veikšana nav atļauta un ir sodāma. Autore uzskata, ka nākotnē varētu atļaut

- veikt surogāciju, normatīvajā regulējumā atrunājot konkrētus tās veikšanas priekšnosacījumus, izņēmumus, utt.
2. Surogātmaternitātes jēdziens normatīvajā regulējumā nav noteikts, jo šī joma netiek regulēta. Pēc informācijas avotos pieejamās informācijas, surogātmaternitāte ir sveša augļa iznēsāšana dzemdē ar mērķi atteikties no bērna saņemot par to samaksu. Surogātmāte jeb aizstājējmatē (sieviete, kurai iestājusies grūtniecība, izmantojot domāto vecāku (viena vai abu) dzimumšūnas). Surogātmaternitātes definējums sevī ietver samaksu par surogācijas pakalpojumu, lai gan no ētiskā viedokļa tas ir nosodāms.
 3. Autore pētījuma ietveros secināja, ka surogātmaternitāte ir ļoti strīdīgs jautājums, jo no vienas puses tā ir iespēja kā pārim tikt pie bērna, bet no otras puses tas ir komerciāls darījums, kas tādā veidā rada risku, ka surogācija var kļūt par sava veida biznesu. Līdz ar to ir nepieciešams normatīvais regulējums, kas regulētu šo jomu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 05.05.2018.
2. *Seksuālās un reproduktīvās veselības likums* (31.01.2002.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=58982>, sk. 05.05.2018.
3. Battersby, J.D. (02.10.1987). *South Africa Woman Gives Birth to 3 Grandchildren, and History*. Retrieved 29.04.2018 from <https://www.nytimes.com/1987/10/02/world/south-africa-woman-gives-birth-to-3-grandchildren-and-history.html>
4. Kvaste, S. (19.05.2010.). *Ārzemnieki Latvijā meklē lētu surogātmāti*. http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/331477-arzemnieki_latvija_mekle_letu_surogatmati, sk. 04.05.2018.
5. Lyons, R. (16.02.1987). *Surrogate motherhood should be privatized – Biblical*. Retrieved 22.03.2018 from <https://www.nytimes.com/1987/03/03/opinion/l-surrogate-motherhood-should-be-privatized-biblical-precedents-214487.html>
6. Multinational Agency of Reproductive Technologies (2018). *The History of Surrogacy in Russia and Worldwide*. Retrieved 12.04.2018 from <http://www.surrogacymed.com/download/EN.pdf>
7. Poppick, L. (07.06.2017). *The Long, Winding Tale of Sperm*. Retrieved 26.04.2018 from <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/scientists-finally-unravel-mysteries-sperm-180963578/>
8. Spektors, A. (2009 – 2018). *Surogasija*. <http://tezaurs.lv/#/sv/surogasija>, sk. 02.05.2018.
9. Sreenivas, K., Campo-Engelstein, L. (2010). *Domestic and International Surrogacy Laws: Implications for Cancer Survivors*. Retrieved 19.04.2018 from http://oncofertility.northwestern.edu/sites/oncofertility/files/legacy_files/uploadedfilecontent/chapter_10_word.pdf
10. Surrogacyone.com (2018). *A better understanding of surrogacy*. Retrieved 02.05.2018 from <http://www.surrogacyone.com/a-better-understanding-of-surrogacy/>
11. Surrogate.com (2018). *About surrogacy. From the Bible to Today: The History of Surrogacy*. Retrieved 22.03.2018 from <https://surrogate.com/about-surrogacy/surrogacy-101/history-of-surrogacy/>
12. Torgāns, K. (2000). *LR Civillikuma komentāti: Ceturtā daļa. Saistību tiesības*. Rīga: Mans Īpašums. 688 lpp.
13. Vancoviča, L. (03.09.2005.). *Surogasija pasaulē – ko par to zina Latvijā?* <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/surogasija-pasaule-ko-par-to-zina-latvija-12523919>, sk. 02.05.2018.
14. Суррогатное материнство в России и в мире (2018). *История*. Получено 22.03.2018 из https://surrogacy.ru/surrogacy_history
15. *New Jersey Supreme Court judgment of 3 February 1988 case No. 39A. First Surrogacy Case - In re Baby M*. Retrieved 28.04.2018 from https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/baby_m.htm

Summary

From the information obtained while doing this research the author found out that surrogate maternity has existed from the earliest times to nowadays, namely, the Old Testament had a story about Sarah and Abraham who used a surrogate mother to obtain a child. Over time, as technologies evolves, surrogacy has been modernized and became more contemporary and more relevant for nowadays. The development of surrogate maternity has been influenced by the level of development of society, the environment in which society has lived for a certain period of time, public opinions and moral norms. In the author's mind, the legal regulations of the surrogate maternity will be implemented here in Latvia in the future and the reason is that there is a loophole in law for this area right now. The absence of a legal framework for surrogate maternity allows for a broad interpretation, because one part of society believes that if it is not forbidden (not included in the law) it is allowed. The other part of society is based on the Sexual

and Reproductive health law number 15 and on civil law number 146. By referring to these laws, they implicitly indicate that surrogacy is not allowed and is punishable. The author believes that in the future surrogacy could be permitted by specifying the preconditions for its implementation, exceptions, etc., in the regulatory framework.

The definition of surrogate maternity is not specified in the regulatory framework and the reason is that this area is not regulated. From the information available about surrogate maternity it is carrying of a foreign child in a womb with an aim to give up child and receive a payment for it. Surrogate or substitute mother (women which is pregnant from the supposed germ of the parent). The definition of surrogate maternity involves the payment for a surrogacy services, although it is ethically deniable.

From the information obtained while doing this research the author concluded that surrogacy is a controversial issue, because from the one side it is an opportunity for a couple to obtain a child but from the other it is a commercial transaction which can lead to surrogacy becoming a some kind of a business. Consequently, a regulatory framework is needed to regulate this area.

SASKARSMES TIESĪBU NOZĪME UN TIESISKAIS STATUSS COMMUNICATION ROLE OF RIGHTS AND LEGAL STATUS

Inta Siliniece

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, silinta@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Inguna Tabore Mg.iur. viedocente*

Abstract. *One of today's most important issues in the field of international civil justice is the provision of family and children's rights. These are the right of the child to be in contact with both parents and the right of parents to take part in the upbringing of children. This is especially important if parents live separately or even in different countries. The global processes of globalization and the active lifestyle of people moving from one country to another determine the topicality of the issue. Increasingly, children are illegally moved from one country to another, thus limiting both the rights of the child with the other parent and the right of the other parent in the upbringing of the child.*

Keywords: *children, communication, responsibility of parents, rights.*

Ģimene ir sarežģīts sociāls fenomens, kas mūsdienās pārdzīvo gan strukturālas, gan terminoloģiskas pārvērtības. Eiropas tiesībsargājošās institūcijas, ņemot vērā laikmeta sociālās un kultūras ģimenes dzīves modeļus, atzīst ģimenes dzīves un attiecību pastāvēšanu arī starp personām, kuras nav laulībā.

Bērniem, lai viņi varētu pilnīgi un harmoniski attīstīties kā personības, jāaug ģimenē, laimes, mīlestības un sapratnes gaisotnē (*Konvencija par bērna tiesībām, 1989., preambula*). Ģimene ir ļoti svarīgs nosacījums, lai nodrošinātu bērnam pilnvērtīgus dzīves apstākļus un harmonisku attīstību. Valstis apņemas respektēt ikviena bērna tiesības aizsargāt savu identitāti: pilsonību, savu vārdu un ģimenes saites (*Konvencija par bērna tiesībām, 1989., 8.p.*). Tādējādi tiek uzsvērts, ka bērna personības vispusīgai attīstībai nepieciešams ciešs un pastāvīgs personīgs kontakts ar abiem vecākiem, vecvecākiem un citiem ģimenes locekļiem.

Tieši ģimenes audzināšanai ir svarīga nozīme cilvēkā personības fiziskās un morālās veidošanās procesā. Bērna subjektīvās tiesības ir tikt audzinātam ģimenē, tiesības zināt savus vecākus un dzīvot kopā ar tiem, tiesības tikt aprūpētiem un audzinātiem no abu vecāku puses (*Balodis, 2007., 287.lpp.*). Bērnam ir tiesības kontaktēties ar abiem vecākiem visos gadījumos, pat ja vecāki dzīvo šķirti un dažādās valstīs. Nav svarīgi vai vecāku laulība ir vai nav šķirta. Vairākums valstu savos tiesību aktos uzsver, ka bērnu intereses un labklājība ir prioritāte visās valsts dzīves jomās.

Darba uzdevums izpētīt saskarsmes ar abiem vecākiem nozīmi bērna attīstībā, noskaidrot, aizgādības, aprūpes un saskarsmes jēdzienus, pētīt un analizēt konstitucionālās un ģimenes tiesību normas. Pētījums veikts, izmantojot vēsturiskās, semantiskās, sistēmiskās, salīdzinošās, analītiskās un gramatiskās pētīšanas metodes.

Darba mērķis noskaidrot vai esošais normatīvais regulējums pietiekami aizsargā un ievēro gan bērnu, gan vecāku saskarsmes tiesības, noteikt turpmākos virzienus bērnu un vecāku tiesību nodrošināšanā, lai pildītu tiesu lēmumus ģimenes tiesību realizēšanas jomā un vecāku tiesību īstenošanā.

1989. gada 20. novembrī Ģenerālā Asambleja pieņēma Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par bērna tiesībām. Šī konvencija ir viens no svarīgākajiem starptautisko tiesību aktiem bērna pamattiesību un brīvību aizsardzības nodrošināšanai. Visās darbībās attiecībā uz bērniem neatkarīgi no tā, vai šīs darbības veic valsts iestādes vai privātas iestādes, kas nodarbojas ar sociālās labklājības jautājumiem, tiesas, administratīvās vai likumdevējas iestādes, primārajam apsvērumam jābūt bērna interesēm (*Konvencija par bērna tiesībām, 1989., 3.p.*). Konvencija nosaka, ka arī pats bērns, kas ir spējīgs formulēt savu viedokli, ir tiesības brīvi to paust visos jautājumos, kas viņu skar, turklāt bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei (*Konvencija par bērna tiesībām, 1989., 12.p.*). Bērnam ir tiesības brīvi izteikt savas domas un būt informētam par viņu skarošiem jautājumiem. Tādējādi tiek noteikts, lai sasniegtu optimālo risinājumu bērna tiesību ievērošanai, tiek ņemti vērā gan objektīvie, gan subjektīvie faktori.

Saskaņā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par bērna tiesībām, par bērnu tiek uzskatīta ikviens cilvēkbūtne līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai, ja saskaņā ar likumu, kas piemērojams attiecīgajam bērnam, viņš neklūst pilngadīgs agrāk (*Konvencija par bērna tiesībām, 1989., 1.p.*). Vairākās valstīs tieši šī definīcija tiek pieņemta par pamatu, izstrādājot nacionālos likumus bērnu tiesību aizsardzības jomā. Tas ir ļoti pozitīvs rādītājs, jo īpaši tāpēc, ka ANO 1989. gada Konvenciju par Bērnu tiesībām ir atzinušas par juridiski saistošu vairāk nekā 196 pasaules valstis (*Convention on the Rights of the Child, 1989*).

Bērnam ir tiesības izteikt savu viedokli, kontaktējoties ar vecākiem un citiem radniekiem, ņemot vērā viņa brieduma pakāpi, kā arī viņa tiesības uz privāto dzīvi. Vecākiem šķīroties bērna domas un vēlēšanās, ar kuru no vecākiem dzīvot, izvērtējot visus apstākļus, tiek uzklautas un ņemtas vērā. Normatīvie akti nosaka vecāku pienākumus un tiesības attiecībā ar bērnu, bet nenosaka, ka arī bērnam būtu pienākums kontaktēties ar abiem vecākiem un ģimenes locekļiem. Savas tiesības bērns var izmantot, ja viņam ir tāda vēlēšanās, tad šāda iespēja ir jārada. Savukārt, ja bērns šīs tiesības izmantot nevēlas, tad viņš to var nedarīt.

Saskaņā ar Bērnu tiesību deklarāciju bērnam viņa fiziskā un garīgā brieduma trūkuma dēļ ir nepieciešama īpaša aizsardzība un gādība, ieskaitot arī pienācīgu tiesisko aizsardzību (*Bērnu tiesību deklarācija, 1959., preambula*). Bērnu tiesību deklarācijas principi nosaka, ka jebkuros apstākļos bērnam jābūt starp tiem, kas vispirms aizsargājami, un kam vispirms sniedzama palīdzība – bērns jāaizsargā no visām nevērīgas izturēšanās, cietsirdības un ekspluatācijas formām. Viņš nedrīkst būt par jebkādas tirdzniecības objektu.

Bērns nevar par sevi pilnvērtīgi parūpēties, tāpēc atbilstoši Civillikuma normām vecāku pienākums ir rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās (*Civillikums, 1937., 177.p.*). Abi vecāki ir bērna dabiskie aizbildņi un likumiskie pārstāvji, nevienam no vecākiem nav dodama priekšroka, abiem ir vienādas tiesības bērna audzināšanā. Viņu pienākums ir aizstāvēt bērna tiesības un ar likumu aizsargātās intereses. Bērna paša drošības un aizsardzības interesēs bērna tiesību īstenošanu var pakļaut dažādiem ierobežojumiem, kas noteikti ar attiecīgu likumu un nepieciešami nacionālās drošības, sabiedriskās kārtības, iedzīvotāju tikumības un veselības aizsardzībai un citu personu tiesību un brīvību aizsardzībai. Diezgan sarežģīti izdalīt konkrētu robežu starp aizgādību, aprūpi un saskarsmi ar bērnu.

Par vecāku tiesībām uzskatāmas jebkuras tiesības, kas pieder vecākam. Tās ir aizgādības tiesības, tostarp arī aprūpes tiesības, un saskarsmes tiesība. Šie jēdzieni būtībā ir ļoti cieši saistīti, papildina un izriet viens no otra. No Civillikuma normām, kas regulē vecāku un bērnu personiskās attiecības, izriet, ka jēdziens *aizgādība* aptver visu vecāku un bērnu attiecību spektru un tajā ietilpst visplašākais vecāku tiesību un pienākumu apjoms (*Civillikums, 1937., 177.p.*). Ja bērna vecāki abi ierakstīti bērna dzimšanas apliecībā, tiesa neko nav lēmusi citādi vai arī vecāki savā starpā nav vienojušies par pretējo – abiem vecākiem ir kopīga aizgādība pār bērnu. Un pie kopīgas aizgādības esamības abiem vecākiem ir kopīgi jāizlemj visi jautājumi, kas skar bērna attīstību. Bērna pastāvīgās dzīvesvietas valsts izvēle ir bērna attīstību ietekmējošs aspekts, kā, piemēram, arī kādu izglītības iestādi apmeklēt vai kādas bērna intereses attīstīt. Aizgādības tiesības ietver tiesības un pienākumus rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās, tai skaitā – tiesības noteikt bērna dzīvesvietu (*Civillikums, 1937., 182.p.*). *Saskarsmes tiesības* ietver bērna tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar jebkuru no vecākiem, tai skaitā - abu vecāku tiesību aizvest bērnu uz noteiktu laika periodu uz vietu, kas nav bērna pastāvīgā dzīvesvieta, ko nosaka Civillikuma 181. pants. Nosakot saskarsmes tiesības izmantošanas kārtību, tiesa var noteikt, ka zināmu laika periodu, piemēram, nedēļas nogales, brīvdienas skolā vai vecāku atvaļinājuma laiku, bērns pavada pie tā vecāka, pie kura viņš nedzīvo (*Civillikums, 1937., 182.p.*). *Aprūpes* tiesības nozīmē vecāka tiesības un pienākumu bērnu uzturēt: ēdiena, apģērba, mājokļa un veselības aprūpes nodrošināšanu, bērna kopšanu un viņa izglītošanu un audzināšanu (garīgās un fiziskās attīstības nodrošināšana, pēc iespējas ievērojot viņa individualitāti, spējas un intereses un sagatavojot bērnu sabiedriski derīgam darbam). Aizgādības tiesības ir plašāks institūts un kā vienu no elementiem ietver sevī arī aprūpes

tiesības. Vecāku tiesību un pienākumu kopumā ietilpst aizgādības tiesības, tostarp arī aprūpes tiesības kā aizgādības tiesību sastāvdaļa, un saskarsmes tiesības.

Viens no veidiem, lai risinātu konfliktus šajā jomā, ir Hāgas 1980. gada konvencija par bērnu nolaupīšanu. Konvencijas mērķis ir nodrošināt bērnu, kuri nelikumīgi aizvesti uz citu valsti, ātru atgriešanos viņa izcelsmes valstī (*Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem, 1980., 1.p.*). Latvijā arī tiek izdoti normatīvie akti, lai nepieļautu un būtiski mazinātu bērnu nelikumīgu pārvietošanu pāri robežai. Iekšlietu ministrija ir izstrādājusi programmu “Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgiem nodarījumiem pamatnostādnes 2013.-2019. gadam”, kuras mērķis ir mazināt bērnu noziedzību, novērst noziedzīgu uzvedību veicinošus faktoros, kā arī uzlabot bērnu drošību, aizsargājot tos pret jebkāda veida veselības un dzīvības apdraudējumu (*Par Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgiem nodarījumiem pamatnostādnēm 2013.-2019.gadam, 2013.*). Viens no šīs programmas uzdevumiem ir nepieļaut bērnu prettiesisku pārvietošanu par robežai, kas tiek pielīdzināta vienam no cilvēktirdzniecības veidiem.

Bieži ir gadījumi, kad jautājums, kas skar bērna attīstību, netiek atrisināts abu vecāku starpā, bet gan vienbalsīgi, un šis lēmums skar bērna pārvietošanu uz citu valsti. Tādos gadījumos bērna aizvešana no viņa patstāvīgās dzīvesvietas vai no personas, kas īsteno aizgādības tiesības, uz patstāvīgu dzīvi ārvalstīs bez šīs personas piekrišanas un ziņas tiek uzskatīta par bērna prettiesisku aizvešanu. Kā arī izvairīšanās nogādāt bērnu atpakaļ valstī, kurā bērns dzīvoja patstāvīgi, tiek uzskatīta par bērna prettiesisku aizturēšanu, jo liedz otrai personai, kam ir aizgādības tiesības pār bērnu, īstenot savas tiesības.

Jautājuma aktualitāti nosaka lielais un aizvien pieaugošais laulības šķiršanu skaits, kā arī iespējās brīvi pārvietoties un strādāt Eiropas Savienībā. Pētot 2017. gada publicētos Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes datus, salīdzinājumā ar 2015. gadu kopējais šķirto laulību skaits 2016. gadā palielinājies par 18 %. No visām 2016. gadā šķirtajām laulībām puse (50,7 %) bija ģimenes ar nepilngadīgiem bērniem un šādās ģimenēs bija 3 072 bērnu (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2017.*). Bērna un ģimenes stipro pušu princips nosaka, ka bērnam ir tiesības dzīvot kopā ar saviem vecākiem, bet Latvijā tik augstais šķirto laulību skaits norāda, ka šīs bērna tiesības, visticamāk, tiek sistemātiski pārkāptas. Naidīgas un konfliktējošas attiecības vai pilnīgs attiecību pārrāvums vecāku starpā rada būtiskus bērna tiesību pārkāpumu riskus. Bērns tiek iesaistīts vecāku konfliktos, spiests izvēlēties par labu vienam no viņiem, tādējādi zaudējot savas vajadzības, kuras respektēt pieprasa bērnu tiesību labāko interešu princips. Bērni no šķirtu vecāku ģimenēm, kuru psiholoģiskā labklājība un tiesības tiek nozīmīgi apdraudētas vecāku strīdu dēļ. Bērni mīl gan tēvu, gan māti, bet vienu no viņiem nav satikuši mēnešiem ilgi, jo otrs vecāks nespēj saskatīt savā rīcībā klaju bērna tiesību ignorēšanu. Bērnu vajadzības šajās ģimenēs pat netiek apspriestas. Vecāku laulības šķiršana vai atzīšana par neesošu nedrīkst ietekmēt bērna saskarsmi ar otru vecāku, vecvecākiem un citiem ģimenes locekļiem.

Šķiršanās reti notiek bez spēcīgām emocijām un aizvainojuma vienam pret otru, un kā ietekmes un atriebības līdzeklis vienam pret otru, bieži vien kļūst bērns. Šādos gadījumos tiesas nolēmums ir vienīgais līdzeklis otram vecākam realizēt savas tiesības gan uz saskarsmi, gan aizgādību. Tiesas nolēmumam ir likuma spēks, un tas ir saistošs visām personām, līdz ar to mātei vai tēvam jāievēro tiesas noteiktā kārtība. Par ļaunprātīgu saskarsmes tiesību liegšanu vai izvairīšanos no tiesas nolēmuma izpildi, personu var saukt pie kriminālatbildības saskaņā ar Krimināllikuma 168. pantu ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, piespiedu darbu vai naudas sodu (*Krimināllikums, 1998., 168.p.*).

Līdz ar to, ja viens no bērna vecākiem ir paņēmis sev līdzī kopējo bērnu, jāapzinās, ka tā ir bērna nelikumīga pārvietošana vai aizturēšana, ja par to nav informēts un tam piekritis otrs vecāks. Saskaņā ar Hāgas konvenciju secināms, ka viens no vecākiem ir nolaupījis pats savu bērnu (*Todres, 2010*).

Hāgas 1980. gada 25. oktobra „Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem” Latvijā ir spēkā kopš 2002. gada 1. februāra. Hāgas konvencija par

starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem nosaka, ka bērns, kuru viens no vecākiem bez otra vecāka ziņas un piekrišanas paņēmis sev līdzi, aizvedis, tiek uzskatīts par nolaupītu un ir jānogādā atpakaļ valstī, kas bija bērna patstāvīgā dzīvesvieta. Hāgas konvencijas mērķis ir nodrošināt bērnu, kuri ir nelikumīgi aizvesti vai aizturēti kādā no līgumslēdzējam valstīm, ātru atgriešanos un nodrošināt to, ka tiesības uz aizbildnību un bērna apmeklēšanu saskaņā ar vienas valsts likumiem tiek respektētas arī citās valstīs. Konvencijas mērķis ir nepieļaut bērna nolaupīšanu vecāku starpā, kā arī gadījumos, kad tas ir noticis, nodrošināt bērna tūlītēju atpakaļ nodošanu (*Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem, 1980.*).

Risinot jautājumus par bērna prettiesisku pārvietošanu vai aizturēšanu saskaņā ar konvenciju, netiek risināti jautājumi par bērna aizgādību. Ja tiesa ir nolēmusi, ka bērnam ir jāatgriežas vienā valstī, tad bērns ar vecāku dodas uz turieni, lai tur risinātu abu vecāku (aizbildņu) domstarpības par jautājumiem, kas skar bērna aizbildniecību (*Tiesībsarga birojs, 2017., 14.lpp.*). Šādos gadījumos tiesa neskata aizbildniecības jautājumus, bet lemj tikai par bērna atgriešanu valstī. Katrā valstī, kas parakstījusi Hāgas konvenciju par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem, ir atbildīgā iestāde, kas risina šādus jautājumus, – centrālā iestāde. Latvijā no 2009. gada 1. jūlija tā ir Tieslietu ministrija.

Secinājumi un priekšlikumi

Autore, veicot pētījumu, nonāca pie šādiem secinājumiem un priekšlikumiem:

1. Lielākā daļa valstu atzīst, ka bērni ir īpaši aizsargājama sabiedrības daļa, un audzināšanai ģimenē ir svarīga nozīme cilvēkā personības fiziskās un morālās veidošanās procesā. Tāpēc ir izdoti daudz starptautiskie, gan nacionālie normatīvie akti, kas nodrošina bērnu saskarsmes tiesības ar abiem vecākiem, vecvecākiem un citiem radniekiem. Tomēr nepieciešams realizēt lielāku valsts atbalstu un mērķtiecīgi pārdomātu politiku spēcīgas, sociāli un ekonomiski neatkarīgas ģimenes pastāvēšanas nosacījumu veidošanā, tradicionālo ģimenes vērtību nostiprināšanā. Ģimenes atbalsta politikai jābūt saskaņotai ar valsts budžetu un visaptverošai - vērstai uz visām ģimenēm, kurās aug bērni. Šobrīd Latvijā, salīdzinot ar citām ES valstīm, ir trešais augstākais iedzīvotāju nabadzības rādītājs, kas veicina viena vai pat abu vecāku aizbraukšanu darbam un dzīvei uz citu valsti. Tas savukārt ierobežo bērna tiesības atrasties pastāvīgā kontaktā ar vecākiem un augt ģimenē, kā arī pilnvērtīgi realizēt vecāku tiesības uz aizgādību, aprūpi un saskarsmi ar bērnu.

Labklājības ministrijai izstrādāt jaunu likumu "Par Ģimenes valsts politikas pamatnostādņem 2017.–2023. gadam, jo iepriekšējais 18.02.2011. likums „Par Ģimenes valsts politikas pamatnostādņem 2011.–2017. gadam” ir zaudējis aktualitāti un nav pieņemami, ka līdz 2019. gada 1. aprīlim tikai jāiesniedz Ģimenes politikas 2011. – 2017. gadam pamatnostādņu īstenošanas novērtējums.

2. Likums nenosaka prioritāti viena vai otra dzimuma vecākam attiecībā uz aizgādības vai saskarsmes tiesību noteikšanu pār bērnu. Visi lēmumi tiek pieņemti, tikai izvērtējot bērna psiholoģisko un emocionālo saikni ar katru no vecākiem, katra vecāka spējas un vēlmi nodrošināt bērna interesēm atbilstošus apstākļus un audzināšanu, un no bērna interešu viedokļa. Naidīgas attiecības vai attiecību pilnīga pārtraukšana rada būtisku bērna tiesību neievērošanu. Bieži vien vecāki pat neiedomājas, ka bērna dzīves vietas maiņa, neinformējot otru vecāku, ir likuma pārkāpums. Bērns nedrīkst būt par jebkādas tirdzniecības vai manipulāciju objektu.

Masu medijos, sociālajos tīklos jāveic aktīvs un plašs sabiedrības informēšanas un izglītošanas darbs par izpratni, ka bērns ir subjekts, uz kuru pilnā mērā attiecas visas cilvēktiesības, par vecāku prettiesiskās darbības atbildību un sekām.

3. Eiropas Savienības dalībvalstīs ir noteikts visai plašs tiesiskais regulējums, kas paredz konkrētu rīcību bērna atgriešanai viņa dzīvesvietā, tomēr svarīgāk ir nepieļaut šādas situācijas izveidošanos. Svarīgs ir preventīvais darbs, pasākumi bērna tiesību ievērošanas

nodrošināšanā. Par pamatu visos šajos dokumentos tiek vērtēts, kuras bērnu intereses preventīvajos pasākumos tiek uzskatītas par prioritārām.

Tiesībsargājošām institūcijām, piemēram, policijai un robežsardzei, jāizstrādā saskaņots preventīvo pasākumu kopums, lai samazinātu iespējas bērna prettiesiskai izvešanai no valsts. Šādu pasākumus pamatā varētu ietilpt aizliegumu izbraukt no valsts, stingrāka nepilngadīgo personu robežkontrole, vienotas metodikas izstrādāšana darbā ar nepilngadīgo personu pārbaudēm uz robežas.

Lai izvairītos no dažādas Hāgas konvencijas (1980. gads) un Briseles IIa regulas (2005. gads) interpretācijas un pielietojuma metodēm dažādās dalībvalstīs, jāatceļ iepriekš minētie dokumenti un jāizdod jauna konvencija vai regula, kas atbilstu pašreizējai situācijai un notiekošajiem procesiem pasaulē. Jēdzienu "Bērnu nolaupīšanas civiltiesiskie aspekti" autore ierosina aizstāt ar „Bērna prettiesiska aizvešana vai aizturēšana”, kas pēc būtības ir daudz objektīvāks un precīzāks.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (08.07.1998.). LR likums. <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>, sk. 27.11.2017.
2. *Bērnu tiesību deklarācija* (20.11.1959.). Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā Asambleja http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/akti/bernu_tiesibu_deklaracija.pdf, sk. 27.11.2017.
3. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums. <http://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, sk. 27.11.2017.
4. *Convention on the Rights of the Child* (20.11.1989). United Nations. Retrieved 06.05.2018 from https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=_en
5. *Establishing a Community Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code)* (15.03.2006). Regulation (EC) No. 562/2006 of the European Parliament and of the Council. Retrieved 27.11.2017 from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/TXT/?uri=CELEX:32006R0562>
6. *Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam* (18.02.2011). LR Ministru kabineta rīkojums Nr. 65. <http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/B5B11BB3010F5B41C22578480043FE73?OpenDocument&srcv=dt>, sk. 06.05.2018.
7. *Konvencija par bērna tiesībām* (20.11.1989.). Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālajā Asambleja. <http://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>, sk. 27.11.2017.
8. *Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem* (25.10.1980.). Hāgas Starptautisko Privāttiesību Konference (HCCH) <https://likumi.lv/doc.php?id=5489>, sk. 08.04.2018.
9. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums. <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 27.11.2017.
10. *Par Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgiem nodarījumiem pamatnostādnes 2013.-2019.gadam* (23.08.2013.). LR Ministru kabineta rīkojums Nr. 392. <https://www.vestnesis.lv/op/2013/164.22>, sk. 27.11.2017.
11. *Par Eiropas Padomes Konvenciju par bērnu tiesību piemērošanu* (05.04.2001.). LR likums. <http://likumi.lv/doc.php?id=7164>, sk. 27.11.2017.
12. *The right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC* (29.04.2004). Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council. Retrieved 27.11.2017 from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV:133152>
13. Balodis, K. (2007) *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC. 383 lpp.
14. Girgensone, B., Mihailovs, I. (2016). *Terminu skaidrojošā vārdnīca Ģimenes un bērnu tiesībās*. Rīga: SIA Izdevniecība Drukātava. 206 lpp.
15. LR Centrālā statistikas pārvalde (2017). *Demogrāfija*. http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/nr_11_demografija_2017_17_00_lv_en.pdf, sk. 06.05.2018.
16. Tiesībsarga birojs (06.06.2017.). Saskarsmes tiesības īstenošanas problemātika. *Jurista Vārds*, 24, 14.lpp.
17. Todres, J. (2010). Taking Prevention Seriously: Developing a Comprehensive Response to Child Trafficking and Sexual Exploitation. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 43(1). Retrieved 21.04.2018 from <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/vantl43&div=4&id=&page>

Summary

A family is an important condition for ensuring a healthy living and harmonious development for the child. Most countries ensure that the interests and welfare of children are a priority in all areas of public life. The topicality of the research is determined by the large and

increasing number of divorces, as well as the possibilities of free movement and work in the European Union. The comprehensive development of the child's personality requires close and constant personal contact with both parents, grandparents and other family members. It is difficult to distinguish between the custody, care and contact with the child. These concepts are closely related, complementary and derived from each other. There is a wide legal framework in the Member States of the European Union that provides for concrete action for the return of the child to his place of residence, but it is more important to prevent the emergence of such a situation. Preventive work, measures to ensure respect for the rights of the child are important.

NEREĢISTRĒTAS KOPDZĪVES IZPRATNES VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA UN JĒDZIENS *HISTORICAL DEVELOPMENT UNDERSTANDING OF UNREGISTERED COHABITATION CONCEPT*

Linita Sporāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, linita3@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure**, Dr.iur. asoc. profesore

Abstract. *The understanding of traditional families, consisting of husband, wife and children, can still be considered a norm in Europe. However, it is difficult to challenge the claim that it is no longer the only form of family life. Society with family forms understands marriage, registered relationships and unregistered relationships, not only in the traditional sense, but also in relationships between women and men, but also in the same partnership relationship.*

The aim of the article is to find out the causes of rapid emergence of unregistered cohabitation and the need for the improvement of the existing legal framework and provisory development. The lack of united terminology and unitary definition of unregistered cohabitation in national and international level.

Keywords: *domestic partnership, family marriage, unregistered cohabitation.*

Ievads

Spēcīga, sociāli un ekonomiski neatkarīga ģimene ir viens no svarīgākajiem katras sabiedrības pastāvēšanas priekšnoteikumiem. Ar ģimeni, kas veidojas no divu pretēja dzimuma personu kopdzīves, kas balstīta uz bioloģisku, fizioloģisku, morāles un tiesisku sakaru kopību, parasti saprotam personu kopdzīvi laulībā. Civillikuma 214.pantā norādīts, ka pie ģimenes šaurākā nozīmē pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā (*Civillikums, 1937., 214.p.*). Latvijas Republikas Satversmes 110.pantā norādīts, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību — savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības (*Latvijas Republikas Satversme, 1922., 110.p.*).

2005. gada 15. decembra likuma „Grozījums Latvijas Republikas Satversmē” anotācijas 1. punktā norādīts, ka minētie grozījumi bija nepieciešami, lai, ņemot vērā tradicionālo uzskatu par laulību un ģimeni, kas Latvijā izveidojies kultūrvēsturiskās attīstības gaitā, kā arī pastāvīgos apdraudējumus šai tradicionālajai vērtībai, Latvijas likumdošanā iekļautu laulības definīciju (*Rasnačs, 2015.*).

Liberāla attieksme pret laulību kā ģimenes izveidošanas pamatformu un citām iespējamām ģimenes formām ir kļuvusi sociāli un juridiski pieņemama Eiropā un visā pasaulē (*Beinaroviča, 2015., 13.lpp.*). Ģimenes jēdziens ir daudz plašāks nekā jēdziens „laulība” (*Goša, 2015., 13.lpp.*). Viena no ģimenes dzīves formām, ko personas izvēlas laulības vietā, ir neregistrēta kopdzīve. Tā ir savienības forma starp vīrieti un sievieti, viņiem dzīvojot kopā, nenoslēdzot laulību. Pēdējā laikā kopdzīve ir kļuvusi par ģimenes tiesību centrālo izpētes objektu. Problēmas rada nepietiekams tiesiskais regulējums un partneru neaizsargātība likuma priekšā, valstu atšķirīgie uzskati, reliģiskie uzskati (*Jarkina, Unbedahte, 2009.*).

Pētījuma mērķis ir noskaidrot valsts atzīšanas nepieciešamību neregistrētām attiecībām, turpmākās attīstības tendences. Piedāvāt konkrētus risinājumus konstatētajām problēmām šajā jautājumā.

Kopš pagājušā gadsimta vidus neregistrētu attiecību skaits strauji pieaug, valsts nespēj pietiekami ātri reaģēt uz pārmaiņām un normatīvai regulējums ir nepilnīgs. Nepieciešams definēt šāda veida attiecības, formulēt jēdzienu. Lai pilnīgāk izprastu neregistrētas kopdzīves rašanās iemeslus un prognozētu tālāko attīstību, darbā tiks veikta attiecību attīstības izpēte un analīze no aizvēstures līdz mūsdienām. Pētījuma gaitā tika izmatota vēsturiskā, semantiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā, salīdzinošā, analītiska un gramatiskā pētīšanas metode.

Neregistrētas kopdzīves vēsturiskā attīstība

Aplūkojot cilvēces attīstību sākot no aizvēstures posma, redzams, ka pirmais cilvēks Eiropā dzīvoja atsevišķās ģimenēs, neveidojot lielākas kopienas (Соколов, 2011). Šajā attīstības posmā veidojas seno cilvēku pasaules uzskati, reliģiskā pārliecība, sabiedrības formas. Pirmās neregistrētas kopdzīves formas veidojās tieši šajā laikā, jo cilvēka pamatvajadzību piramīdā pirmajā vietā izdzīvošana un dzimtas turpināšana, kas ir iespējama apvienojoties kopdzīvē ar pretēja dzimuma personu. Savienībā, kurā katram ir savi uzdevumi, kas vērsti uz kopīgu attīstību, pēcnācēju radīšanu, ar laiku veidojās reliģiskie uzskati, paražas un tradīcijas, parādījās nepieciešamība faktiskās attiecības padarīt atpazīstamas un saistošas pārējiem sabiedrības locekļiem- radās laulība. Šajā laika posmā veidojas cilvēks no būtnes, kurai dominēja primārās, bioloģiskās vajadzības, līdz apzinīgai, patstāvīgai būtnei, kas sabiedrībā rada pati savus likumus un dzīvo saskaņā ar tiem (Letonika.lv, 2018.). Cilvēks vēstures gaitā aizvien vairāk pakārto dabiskās vajadzības sociālajām (Osipova, 2004., 20.lpp.). No izveidošanās brīža līdz pat mūsdienām laulība un ģimene ir viena no vissenākajām cilvēku kopdzīves formām. Tā ir cilvēku kopība, kas balstās uz pretēja dzimuma cilvēku savstarpējām attiecībām, kā arī vecāku un bērnu kopība. Ģimene vienmēr ir bijusi sabiedrības vismazākā daļiņa-sabiedrības šūniņa. Tā kā tajā noris visai sabiedrībai ārkārtīgi svarīgi un nepieciešami procesi, sabiedrība ģimenes attiecības vienmēr ir pakļāvusi noteiktai reglamentācijai un aizsardzībai, un kopš sabiedrībā radušās tiesības, ģimenes attiecības regulē un aizsargā arī ar tiesībām (Vēbers, 1984., 6.lpp.).

Sabiedrībai attīstoties rodas nevienlīdzība personu starpā, tiesību apmērs kļūst atkarīgs no sociālā statusa, dzimuma, mantas. Zinātnieku aprindās sastopams viedoklis, ka kopdzīves vēstures pirmsākumi ir meklējami Senajā Romā, pielīdzinot šo institūtu konkubinātam, tiesiskai ārpus laulības savienībai, kas atšķiras gan no laulības, gan no likumīgas prostitūcijas (Beinaroviča, 2015., 26.lpp.). Romiešu sabiedrības pamatos no vissenākajiem laikiem bija patriarhālā ģimene (*familia* „saime, lielģimene”), kas ilgajā Romas valsts pastāvēšanas laikā sasniedza savas attīstības pilnveidojumu un juridisko noformējumu. Bet līdz ar ekonomisko attīstību tā pakāpeniski ir, dodot vietu asinsradnieku ģimenei (Kalniņš, 2010., 75.lpp.). Senajā Romā visvairāk tiesību baudīja romiešu pilsoņi, viena no tiesībām bija nodibināt likumisku laulību. Romiešu sievietes tiesiskais statuss oficiāli bija visai zems, jo sievietēm bija liegta iespēja piedalīties sabiedrības dzīvē (Tretjuka, 2008., 11.lpp.). Konkubināts (*concubinatus - surogātlaulība*) (Kalniņš, 2010., 78.lpp.) funkcionēja, kā no laulības atvasināts institūts, kas bija pieejams personām, ja viņas neatradās vienlīdzīgā sociālajā statusā un nevarēja reģistrēt oficiālu laulību, šādas attiecības bija atļautas, tomēr sniedza mazāk labumu salīdzinājumā ar laulību.

Līdzīgi kā romiešiem arī ēģiptiešiem pastāvēja patriarhāla ģimene. Ģimene seno ēģiptiešu izpratnē bija laulātais pāris ar bērniem, kas dzīvoja vienā māsaimniecībā kopā ar saimi. Ģimene veidojās, laulātajiem stājoties laulībā. Saimei piederēja personas, kas dzīvoja kopā ar laulātajiem kopējos labumos (Osipova, 2017., 51.lpp.). Pēc seno ēģiptiešu priekšstatiem laulības pamatam svarīgākas nav tiesiskās attiecības, bet gan sociālā realitāte, kurā vīrietis un sieviete veido mūža savienību un dzīvo kopējos labumos ar mērķi radīt pilntiesīgus pēcnācējus (Osipova, 2017., 51.lpp.). Ēģiptiešiem bija mazāk juridisku un reliģisku priekšrakstu kā citās kultūrās, sievietes baudīja plašu rīcībspēju, pastāvēja dzimumu līdztiesība, kā tas nav atrodams nekur citur senatnē (Osipova, 2017., 49.lpp.). Sabiedrības un valsts attieksme pret neregistrētām attiecībām bija toleranta, pat kopdzīvē ar verdzeni piedzīvotu bērnu varēja leģitimēt, izpildot noteiktas juridiskas formalitātes (Osipova, 2017., 57.lpp.). Ēģiptē tāpat kā visur citur pasaulē valsts aizsargāja laulību, bet arī neregistrētā kopdzīvē dzīvojošus pārus uzskatīja par ģimeni, kas tomēr baudīja mazāk labumu nekā laulātie. Ēģiptiešu privāttiesībās no Maat kosmiskā līdzsvara un harmonijas principa izveidojās „Simetrijas ideāls” jeb pušu līdztiesības princips. Tas tika attiecināts arī uz dzimumu savstarpējām attiecībām – tā uzskata Ervīns Zaidls, tas noveda pie dzimumu līdztiesības (Osipova, 2017., 49.lpp.). Šāds dzimumu savstarpējo attiecību regulējums un vispārējais tiesiskais regulējums valstī ir tuvs mūsdienu tiesību izpratnei.

Viduslaikos pastiprinājās baznīcas ietekme uz tiesību jaunradi. Kristietība veidoja viduslaiku mugurkaulu (*Kūlis, 2010.*) Eiropā par tiesiskās struktūras pamatu kalpoja zemes, lēņu un kanoniskās tiesības (*Osipova, 2004., 15.lpp.*). Ir izveidojušās ģimenes, liela ietekme ir arī dzimtai. Ģermāņu paražu tiesībās parādās ierobežojumi slēgt laulību, piemēram, laulības asinsradnieku starpā (Saliešu likumi). Kristieši atzina monogāmu laulību, uzskatīja, ka laulība nav šķirama, nosodīja ārpuslaulības attiecības un neatzina ārpuslaulībā dzimušus bērnus. Viduslaikos konkubināts bija attiecību forma, kad vīrietim vienlaikus varēja būt vairāk nekā viena sieva. Vēlāk baznīca aizliedza veidot konkubinātu vienlaicīgi ar laulību, tas kļuva par pirmslaulību attiecību veidu starp augstākas sociālas klases vīrieti un zemākas klases sievieti (*Beinaroviča, 2015., 28.lpp.*). Šāda attiecību forma bija otrās klases savienība, kas nodrošināja nelielu tiesisko aizsardzību konkubīnei un viņas bērniem. Atkarībā no sociāli vēsturiskajiem apstākļiem bija pieņemama ārpuslaulības attiecību forma līdz 1563.gadā Trenta konsīlijs novietoja šādas attiecības ārpus tiesiskā regulējuma (*Documenta Catholica Omnia, 2018*). Baznīcas uzskats par laulības svētumu spēcīgi atšķīrās no romiešu civiltiesību uzskata par laulību līgumu.

Musulmaņu tiesībās tika atzītas poligāmas laulības, bet ārpuslaulības sakari bargi sodīti. Laulības bija kā civiltiesisks līgums. Galvenais tiesību avots bija Korāns. Neprecētās verdzenes bija sava kunga konkubīnes, bet šādas attiecības nebija iespējamā starp saimnieci un vergu (*Osipova, 2014., 361.lpp.*). Musulmaņu tiesībās tika pieņemts, ka grūtniecība ilgst no sešiem mēnešiem līdz diviem gadiem, šajā laikā piedzimušo bērnu šķirtais vīrs varēja atzīt par savu. Tāpat pastāvēja noteikumi par atradeņiem. Šādi noteikumi netieši liecina, ka pastāvēja ārpuslaulības attiecības. Neregistrētu kopdzīvi mūsdienu izpratnē musulmaņu tiesības nepieļāva.

Jauno laiku periodā turpinās baznīcas ietekme, veidojas centralizētas valstis ar visiem obligātiem likumiem un sistēmu kārtības nodrošināšanā. Saglabājas patriarhālas ģimenes modelis (*Bossē, 2011*). Francijā līdz 1884.gadam nebija iespējama laulības šķiršana. Francijas Civillikumā iestrādātie noteikumi par bērnu izcelšanos, paternitātes noteikšanu, sievas tiesībām pieprasīt laulības šķiršanu, ja vīrs atved mājās konkubīni (*Wordpress.com, 2018*), netieši norāda uz neregistrētas kopdzīves attiecību pastāvēšanu un plašo izplatību. Pēc ārpuslaulības attiecību izjukšanas, tiesas jau no XIX gadsimta vidus palīdzēja personām risināt mantiskos strīdus, pielīdzinot viņus bijušajiem laulātajiem. Līdzīga situācija ir visā Eiropā, neregistrētas kopdzīves attiecības pastāv, likums atbalsta laulību.

Pēc 1917.gada revolūcijas Latvijā teritorijā nav vienotas tiesību sistēmas, Latgale ir atdalīta. 1921. gada 1. februāra likums „Par laulību” paredzēja būtiskus liberālus grozījumus laulību tiesībās. 1937.gada 28.janvārī pieņemts Civillikums. Likumā esošais ārpuslaulībā dzimušu bērnu tiesību regulējums norāda, ka faktiski neregistrētas kopdzīves attiecības pastāvēja. 1940.gadā Latvija tika iekļauta PSRS sastāvā, ģimenes attiecības regulē Latvijas PSR laulības un ģimenes kodekss. PSRS par laulību netika atzīta vīrieša un sievietes faktiskā kopdzīve bez laulības reģistrācijas. Tomēr pastāvēja izņēmums. Laika posmā no 1927.gada 1.janvāra līdz PSRS APP 1944.gada 8.jūlija dekrēta izdošanai padomju likumi pieļāva un arī tiesiski aizsargāja faktiskās laulības attiecības (*Vēbers, 1984., 35.lpp.*). Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā laulība saglabā savu nozīmi, tomēr arvien vairāk pāru veido kopdzīvi nestājoties laulībā. Civillikums neregulē nelaulātu personu partnerattiecības, ģimenes tiesību normas pilnā apmērā attiecas uz viņu bērnu stāvokli (*Balodis, 2007., 36.lpp.*).

Neregistrētas kopdzīves termins un jēdziens

Eiropā un citur pasaulē XX gs. otrajā pusē ģimenes koncepta uztvere mainās, pirmajā vietā tika izvirzīts individuālo emocionālo vajadzību piepildījums, arvien vairāk zūd nepieciešamība reģistrēt oficiālu laulību. Palielinoties sieviešu tiesību apjomam, palielinās arī sieviešu pastāvība un mazinās vajadzība pēc reģistrētas laulības. Neregistrētas kopdzīves attiecības radīja juridiskas sekas, jo personu starpā, faktiski pastāvēja ģimenes attiecības ar kopīgu īpašumu, bērniem, kopīgiem ienākumiem, izdevumiem, bet normatīvā regulējuma

nebija. Neskatoties uz atsevišķu valstu likumdevēja represīvo attieksmi pret neregistrētas kopdzīves attiecībām, piemēram daļā Vācijas līdz 1970.gadam pastāvēja kriminālsodi, Itālijā līdz 1968.gadam, šāda veida attiecības turpina izplatīties, radās nepieciešamība pēc neregistrētu attiecību tiesiskā regulējuma. 1974.gadā pieņemtā Dienvidslāvijas Federālā konstitūcija, ar ko ģimenes jurisdikcijas jautājumi tika deleģēti autonomijām, var tikt uzskatīts par kopdzīves atskaites notikumu (*Beinaroviča, 2015., 31.lpp.*). Vairākās valstīs tiek izstrādāti likumi, kas definē neregistrētas kopdzīves jēdzienu, attiecībās esošo personu tiesības un pienākumus. Piemēram, Slovēnijas 1976.gada Laulības un citu ģimenes attiecību likuma (*Marital and other family relations law*) 12. pants noteica, ka „uz vīrieti un sievieti, kuri nav precējušies, bet dzīvo kopā ilgu laika periodu, attiecas tādas pašas tiesību normas kā gadījumā, ja viņi būtu precējušies, ja nepastāv apstākļi, kuru dēļ starp viņiem noslēgtā laulība varētu tikt atzīta par neeksistējošu” (*Beinaroviča, 2015., 32.lpp.*). Līdzīgu regulējumu likumos iestrādāja arī citas valstis. Likumos parādās kopdzīves definīcija: 1) pretējo dzimumu partneri; 2) ilgstoša kopdzīve (vismaz viens gads, dažās valstīs trīs); 3) nav šķēršļu, lai noslēgtu oficiālu laulību. Jāatzīst, ka mūsdienā tiesiskajā telpā nepastāv vienota definīcija neregistrētas kopdzīves apzīmēšanai un pastāv daudz atšķirīgi termini, kas apzīmē vienas un tās pašas faktiskās attiecības. Pie šāda slēdziena ir nonākuši arī juridiskā pētījuma „Par vīrieša un sievietes neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā” veicēji. Pētījumā norādīts, ka, lai apzīmētu un raksturotu vīrieša un sievietes neregistrētas partnerattiecības, tiek lietoti dažādi termini, kā piemēram, „partnerattiecības” (piemēram, Luksemburga), „neregistrētas partnerattiecības” (piemēram, Ungārija), „vīrieša un sievietes partnerattiecības” (piemēram, Peru, Brazīlija), „pretējā dzimuma partnerattiecības” (piemēram, Spānija), „neregistrēta pretējā dzimuma partneru savienība”, „ārpus laulības attiecības” (piemēram, Beļģija) u.c. (*Bitāns, 2008., 7.lpp.*).

Darba gaitā tika izdalīti un analizēti vairāki termini, kas apzīmē divu personu kopdzīves attiecības:

- partnerattiecības (*partnership*) - var rasties pārpratumi, jo termins partnerattiecības vairāk tiek lietots komercattiecībās, ar ko apzīmē biznesa partneri (*Business Dictionary, 2018*);
- ģimenes partnerattiecības (*domestic partnership*) jau ir precīzāks termins, tiek lietots vairākos Amerikas Savienoto Valstu štatos, piemēram, Mičiganas, Mērilendas un Kalifornijas, partnerattiecības tiek reģistrētas un pāris iegūst līdzīgas tiesības, kā laulāti pāri, šajā gadījumā partneri iegūst līdzīgas tiesības, kā laulātie, bet tiek saprastas tikai tādas attiecības, kuras ir attiecīgi reģistrētas (*FindLaw.com, 2018*);
- *de facto* (faktiskā) savienība (*de facto union*) - daudz biežāk sastopams termins un ar to tiek saprasti attiecību veidi, kas nav reģistrēta laulība. Piemēram, Portugālē šāda faktiskā kopdzīve ir aizsargāta ar likumu, lai likums aizsargātu savienību, pārim jābūt vismaz divus gadus kopdzīvē (*IPFS, 2018*);
- konkubināts (*concubinage*) - vīrieša un sievietes kopdzīve, bez laulības reģistrēšanas (*Dictionary.com, 2018*);
- kopdzīve (*cohabitation*) - kopdzīve bez laulības reģistrēšanas, valstīs, kurās tiek atzītas viendzimuma laulības attiecas arī uz viendzimuma pāriem;
- civilsavienība (*civil union*) un civilpartnerattiecības (*civil partnership*). Kaut arī ar terminu civilsavienības tiek apzīmētas attiecības gan pretējā dzimuma, gan viendzimuma pāros. Vairākās valstīs ar likumu noteiktas attiecības tikai viendzimuma pāriem (*Your Europa European Union, 2018 a*). Anglijā, Skotijā, Ziemeļīrijā un Velsā attiecības reģistrē viendzimuma partneru starpā. Bieži to uzskata par „pirmo soli” laulības legalizēšanai viendzimuma pāriem. Civilsavienība parādījās vairākās valstīs deviņdesmito gadu beigās, piemēram, Dānijā, Somijā, Islandē, Norvēģijā un Zviedrijā (*Your Europa European Union, 2018 b*);
- ilgstoša (patstāvīga) partneru savienība (*permanent couple union, union of permanent couples*) – nav bieži lietots termins, parasti apzīmē viendzimuma pāru attiecības, kas nav laulība (*Bitāns, 2008., 7.lpp.*);

- ar likumu noteikta kopdzīve (*statutory cohabitation*) - nav precīzi saprotams termina apjoms, jo vienā valstī ar likumu ir noteikta aizsardzība tikai reģistrētām partnerattiecībām, citā ar likumu tiek atzītas arī faktiskās kopdzīves attiecības, nav skaidrs arī subjektu loks;
- reģistrētas partnerattiecības (*registered partnership*) - šaurāks par iepriekšējo terminu, tiek lietots samērā bieži, tiek saprastas reģistrētas partnerattiecības, lieto gan viendzimuma, gan vīrieša un sievietes attiecību apzīmēšanai (*Citizens Advice, 2018*);
- neregistrēta kopdzīve, neregistrētas partnerattiecības (*unregistered partnership*) - attiecības nav reģistrētas, lieto gan viendzimuma, gan vīrieša un sievietes attiecību apzīmēšanai (*Your Europa European Union, 2018 a*);
- formāla savienība (*formalised union*) - nav saprotamas termina robežas, lieto lai apzīmētu attiecības, kas līdzinās ģimenei, gan attiecības, kas tiešām ir formālas. Termins nav precīzs un lietojot var rasties pārpratumi;
- reģistrētas ārļaulības attiecības (*registered non-marital relationship*) - pēc satura ļoti tuvs terminam „reģistrētas partnerattiecības” (*Your Europa European Union, 2018 c*).

Autore secina, ka ir sarežģīti izvēlēties precīzu terminu, kas nepārprotami apzīmētu tieši vīrieša un sievietes neregistrētu kopdzīvi un piedāvā lietot „neregistrēta kopdzīve”.

Pirmkārt, „neregistrēta” norāda uz faktu, ka attiecības nav reģistrētas, neviens no partneriem nesastāv reģistrētās attiecībās, tas ir, neatrodas laulībā, otrkārt, „kopdzīve” nepārprotami norādītu uz ciešām attiecībām, kad personas dzīvo kopā, starp viņiem pastāv ļoti ciešas, ilgstošas, ģimenei līdzvērtīgas saites.

Sabiedrībā sen pastāv vairāki personisko attiecību modeļi - laulība, reģistrēta kopdzīve, neregistrēta kopdzīve, bez tam starptautiskajā mērogā šāda veida attiecības ir atzītas starp vīrieti un sievieti, kā arī viendzimuma partneru starpā. Plašākā nozīmē visi šie modeļi tiek uztverti kā ģimene. Tomēr ārpuslaulības attiecībās esošās personas nebauda tādas pašas tiesības kā laulātie vai ģimenes locekļi.

Neregistrētas kopdzīves valstiskās atzīšanas tendences

Centrālās statistikas pārvaldes datubāzē pieejamā informācija norāda, ka 1993.gadā 23% bērnu dzimuši ārpus laulības, bet laika posmā no 2013.gada līdz 2016.gadam, gandrīz puse bērnu (40,9 līdz 44,6%) ir dzimuši ārpus laulības attiecībās, tai skaitā arī neregistrētā kopdzīvē (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2018*). Šādi dati liecina, ka divdesmit gadu laikā neregistrētu attiecību skaits strauji pieaug. Kopdzīves fakts ir acīmredzams, savukārt tiesību uzdevums ir nodrošināt tiesisko stabilitāti.

LR Saeimā 2018.gada 15.janvārī saņemts kolektīvais iesniegums - „Par Kopdzīves likuma pieņemšanu Latvijā”. 2018.gada 15.martā Saeima noraidīja vairāk nekā 10 000 Latvijas iedzīvotāju portālā „Manabalss.lv” parakstīto Kopdzīves likuma iniciatīvu (*Pūce, 2015*). Reģistrētas kopdzīves likums ir dzimumneitrāls un attiecas gan uz pretējā, gan viena dzimuma pāriem (*Litvins, 2015., 8.lpp.*). Iepazīstoties ar internetā pieejamo piedāvātā likuma projektu, autore uzskata, ka šāda likuma tiesiskās sekas visticamāk, nerasniegs vēlamo rezultātu sabiedrībā. Laulība ir civiltiesisks līgums, kura noslēgšanai nepieciešama abu līguma slēdzēju pušu griba slēgt konkrētu darījumu, līdz ar to, ja viens no partneriem nevēlas slēgt līgumu (reģistrēt laulību vai reģistrēt kopdzīvi), tad līguma noslēgšana nav iespējama.

Latvijas likumos netiek aizsargātas neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu personu tiesības, ne to pastāvēšanas laikā, ne izbeigšanās gadījumā. Normatīvos aktos tiek iekļauts atsevišķu situāciju regulējums, piemēram 2014. gada 31. martā spēkā stājās grozījumi Civilprocesa likumā, likums papildināts ar 30.⁵ nodaļu- Pagaidu aizsardzība pret vardarbību. Likumā netieši tiek definētas neregistrētas kopdzīves attiecības- personas, kas dzīvo vai dzīvojušas vienā māsaimniecībā; personas, kurām ir vai ir gaidāms kopīgs bērns, neatkarīgi no tā, vai šīs personas kādreiz bijušas laulībā vai kādreiz dzīvojušas kopā; personas, starp kurām pastāv vai ir pastāvējušas tuvas personiskās vai intīmas attiecības (*Civilprocesa likums, 1998., 250.⁴⁴p.*). Ar šādiem grozījumiem likumdevējs ir atzinis, ka valstī pastāv un ir jāaizsargā dažādas personisko attiecību formas. Starptautiskā līmenī tiesu prakse vairāk ir saistīta ar viena

dzimuma personu kopdzīves jautājumiem, tomēr daudzas izskatītās problēmas ir aktuālas arī dažāda dzimuma pāriem, kas dzīvo neregistrētā kopdzīvē. Piemēram, tiesības uz pabalstiem, uzturlīdzekļiem, kopīgas mantas dalīšanu utt. (Dubava, 2015., 12.lpp.).

Nacionālā līmeņa tiesu prakse vēl tikai veidojas, piemēram ar Jēkabpils rajona tiesas 2011.gada 4.augusta spriedumu, tiesa ir konstatējusi faktu, ka D. V. no 2009.gada maija līdz 2011.gada 25.janvārim dzīvoja kopā ar A. Z. un viņiem bija kopīga saimniecība (LR Iekšlietu ministrija, 2012.). Minētajam nolēmumam bija svarīga nozīme Ministru kabineta rīkojuma Nr. 607 „Par vienreizēja pabalsta piešķiršanu no valsts budžeta programmas „Līdzekļi neparedzētiem gadījumiem” M.Znotiņai un D.Vītolaī sakarā ar A.Znotiņa bojāeju” (Par vienreizēja pabalsta piešķiršanu no valsts budžeta programmas „Līdzekļi neparedzētiem gadījumiem” M.Znotiņai un D.Vītolaī sakarā ar A.Znotiņa bojāeju, 2012.) izdošanā. Izdodot minēto rīkojumu, valsts atzina, ka personu starpā ir bijušas ļoti ciešas, ilgstošas, ģimenei līdzvērtīgas saites (LR Iekšlietu ministrija, 2012.) un pabalstu, kas pienākas neatraidāmajiem mantiniekiem, nolēma izmaksāt, personām, kurām nav tāda statuss. Secināms, ka palielinoties neregistrētu attiecību skaitam, palielinās situāciju skaits, kas no valsts prasa tiesiska regulējuma nodrošināšanu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu personu attiecības sabiedrībā tiek pielīdzinātas laulāto attiecībām un ģimenei, īpaši gadījumos, kad attiecībās ir piedzimis kopīgs bērns. Bieži nav izpratnes par to, ka šādas savienības tiesības ir mazāk aizsargātas, ka pats kopdzīves fakts nerada tiesiskas sekas.
2. Izpēto neregistrētas kopdzīves izpratni no aizvēstures laikiem līdz mūsdienām, autore secina, ka neregistrētas kopdzīves attiecības ir pastāvējušas vienmēr. Antīkajā pasaulē parādās normatīvais regulējums šāda veida attiecībām, tika ieviesti termini, definīcijas, noteikts personu, kuras atradās neregistrētā kopdzīvē, tiesību apjoms. Ēģiptē pastāvēja dzimumu līdztiesība, kas izpauda daudz liberālāka attieksmē pret neregistrētā kopdzīve dzīvojošām personām.
3. Latvijā nepieciešams izstrādāt konkrētu neregistrētas kopdzīves attiecību definīciju, kas būtu par pamatu šāda veida attiecību atpazīšanai, juridiskā statusa noteikšanai un tiesiskā regulējuma izstrāde un piemērošanai. Autore piedāvā neregistrētas kopdzīves attiecības definēt kā: „pretēja dzimuma partneru, kuriem nav šķēršļu laulības reģistrācijai, ilgstošu kopdzīvi. Ar ilgstošu kopdzīvi saprotama vismaz divus gadus ilga dzīvošana vienā mājsaimniecībā.” Kopīgu bērnu esamība nav obligāts nosacījums, tikai papildus apstiprinājums attiecībām.
4. Mūsdienās neregistrētas kopdzīves attiecību modelis kļūst arvien izplatītāks, mainoties sabiedrības tiesiskajai apziņai, morāles, ētikas normām, mazinoties baznīcas ietekmei un palielinoties sieviešu tiesību apjomam, mazinās vajadzība pēc reģistrētas laulības. Autore secina, ka arī nākotnē tendence tikai pastiprināsies, normatīvajos aktos nepieciešams paplašināt ģimenes definīciju, ietverot arī neregistrētā kopdzīvē dzīvojošas personas, norādot viņu tiesību un pienākumu apmēru.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija* (04.11.1950.). Eiropas Padome. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649>, sk. 04.05.2018.
2. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 29.10.2015. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 28.04.2018.
3. *Civilprocesa likums* (14.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.03.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>, sk. 15.04.2018.
4. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar grozījumiem līdz 19.05.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 09.04.2018.
5. *Par vienreizēja pabalsta piešķiršanu no valsts budžeta programmas „Līdzekļi neparedzētiem gadījumiem” M.Znotiņai un D.Vītolaī sakarā ar A.Znotiņa bojāeju* (19.12.2012.). Ministru kabineta rīkojums Nr. 607

- <https://likumi.lv/ta/id/253602-par-vienreizeja-pabalsta-pieskirsanu-no-valsts-budzeta-programmas-lidzekli-neparedzetiem-gadjumiem-m-znotinai-un-d-vitolai>, sk. 01.05.2018.
6. AncientPages.com (13.12.2017). *What Was Lex Salica?* Retrieved 03.05.2018 from <http://www.ancientpages.com/2017/12/13/what-was-lex-salica/>
 7. Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC. 383 lpp.
 8. Beinaroviča, O. (2015). *Ārpus laulības kopdzīve. Tiesiskais regulējums Eiropā*. Rīga: SIA Izdevniecība studentu literatūra. 252 lpp.
 9. Beinaroviča, O. (2015. febr.). Ārpuslaulības kopdzīves regulējuma harmonizācijas tendences un nākotnes perspektīvas Eiropā. *Jurista Vārds*, Nr. 8, 18.lpp.
 10. Bitāns, E. (2008). *Par vīrieša un sievietes neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā*. Juridiskais pētījums. Rīga: Zvērinātu advokātu birojs „Eversheds Bitāns”. 36.lpp.
 11. Bosse, A. (2011). *Early Modern Family Life*. Retrieved 03.05.2018 from <http://www3.dbu.edu/mitchell/earlymodernfamilylife.htm>
 12. Business Dictionary (2018). *Definition partnership*. Retrieved 01.05.2018 from <http://www.businessdictionary.com/definition/partnership.html>
 13. Citizens Advice (2018). *Registering a civil partnership*. Retrieved 01.05.2018 from <https://www.citizensadvice.org.uk/scotland/family/living-together-marriage-and-civil-partnership-s/registering-a-civil-partnership-s/>
 14. Dictionary.com (2018). *Concubinage*. Retrieved 04.05.2018 from <http://www.dictionary.com/browse/concubinage>
 15. Documenta Catholica Omnia (2018). *Concilium Tridentinum Documenta*. Retrieved 02.05.2018 from http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15451563__Concilium_Tridentinum__Documenta__LT.doc.html
 16. Dubava, I. (2015. aug.). Oliari un citi pret Itāliju – ieskats lietā par viendzimuma partnerattiecību regulēšanu. *Jurista Vārds*, Nr. 30, 12.-13.lpp.
 17. FindLaw.com (2018). *What is a Domestic Partnership?* Retrieved 01.05.2018 from <https://family.findlaw.com/domestic-partnerships/what-is-a-domestic-partnership.html>
 18. Goša, E. (2015. febr.). Partnerattiecību tiesiskais regulējums uzlabotu ievērojamas sabiedrības daļas dzīves kvalitāti. *Jurista Vārds*, Nr. 8, 12.lpp.
 19. IPFS (2018). *De facto union in Portugal*. Retrieved 01.05.2018 from https://ipfs.io/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/De_facto_union_in_Portugal.html
 20. Jarkina, V., Unbedahte, A. (2009. nov.) Daži aspekti par partnerattiecībām Latvijā un ārvalstīs. *Jurista Vārds*, Nr.47.
 21. Kalniņš, V. (2010). *Romiešu Civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC. 227 lpp.
 22. Kūlis, R. (2010). *Kristietība, Viduslaiki un zinātne*. <https://www.lu.lv/zvd/2010/vasara/kristietiba/>, sk. 20.04.2018.
 23. Letonika.lv (2018). *Aizvēsture*. <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?cid=31307&r=2&lid=31307&q=&h=0>, sk. 25.04.2018.
 24. Litvins, G. (24.02.2015.). Diskusija par partnerattiecību reģistrāciju Latvijā un Igaunijas pieredze. *Jurista Vārds*, Nr. 8, 8.lpp.
 25. LR Centrālā statistikas pārvalde (2018). *Dzīvi dzimušie laulībā un ārpus laulības statistiskajos reģionos un republikas pilsētās*. http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_dzimst/IDG040.px/?rxid=cd, sk.29.04.2018.
 26. LR Iekšlietu ministrija (14.12.2012.). *Ministru kabineta rīkojuma projekta „Par vienreizēja pabalsta piešķiršanu no valsts budžeta programmas „Līdzekļi neparedzētiem gadījumiem” M.Znotiņai un D.Vītolai sakarā ar A.Znotiņa bojāeju” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. tap.mk.gov.lv/doc/2005/IEMAnot_141212_Jekabp.1400.doc, sk. 28.04.2018.
 27. Osipova, S. (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 408 lpp.
 28. Osipova, S. (2017). *Eiropas tiesību priekšvēsture*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 447 lpp.
 29. Pūce, J. (2015). *Kopdzīves likums*. <https://manabals.lv/par-kopdzives-likuma-pienemsanu-latvija/show>, sk. 02.04.2018.
 30. Rasnačs, Dz. (24.02.2015.) Tieslietu ministrs: laulības un ģimenes jēdziens Latvijā paliks nemainīgs. *Jurista Vārds*, Nr. 08 (860), 4.-11.lpp.
 31. Tretjuka, R. (2008). *Romiešu tiesības*. Rīga: Baltijas starptautiskā akadēmija. 64 lpp.
 32. Vēbers, J. (1984). *Latvijas PSR Ģimenes tiesības*. Rīga: Zvaigzne. 157 lpp.
 33. Wordpress.com (2018). *Napoleonic Civil Code & Treatment of Women*. Retrieved 03.05.2018 from <https://rmschwartz.wordpress.com/women/feminism/napoleons-civil-code-women/>
 34. Your Europa European Union (2018 a). *Civil marriage is a legal status recognised in all EU countries*. Retrieved 07.05.2018 from https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/marriage/index_en.htm
 35. Your Europa European Union (2018 b). *Civil unions and registered partnerships*. Retrieved 05.05.2018 from https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_en.htm
 36. Your Europa European Union (2018 c). *Unmarried couples*. Retrieved 06.05.2018 from https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/de-facto-unions/index_en.htm

Summary

A strong, socially and economically independent family is one of the most important prerequisites for the survival of each society. With the family, which is formed from the cohabitation of persons of two opposite sexes, based on the combination of biological, physiological, moral and legal communications, we usually understand the marriage of individuals. One of the forms of family life chosen by persons is unregistered cohabitation. It is the form of union between a man and a woman, living together without marriage.

It is necessary to define this type of relationship, formulate the concept. In order to better understand the preconditions for unregistered cohabitation and predict further development, the research will explore the development of such relationships from prehistory to the present days.

The author concludes that it is difficult to choose the exact term that clearly identifies the unregistered cohabitation of the male and female, and offers the use of: "unregistered cohabitation".

A definite definition of unregistered cohabitation relationships should be developed in the Republic of Latvia, which would be the basis for recognition of relationships, determination of legal status, development and application of the legal framework. The author proposes to define the relationship of unregistered cohabitation as: "the long-lasting cohabitation of the opposite sex partners who have no obstacles to marriage registration. Long-term cohabitation is understandable as at least two years of living in one household." The existence of joint children is not an obligatory condition, only an additional confirmation of the relationships.

Nowadays, the model of unregistered cohabitation relations is becoming more widespread. With changes in the society's rights to consciousness, moral and ethical standards, reducing the church's influence and increasing the number of women's rights reduces the need for registered marriages. The author concludes that in the future the tendency will only increase and the normative acts should be extended to the family law definition, including unregistered cohabiting people, indicating their rights and their duties.

KLĪNISKAJOS PĒTĪJUMOS IESAISTĪTO PERSONU TIESISKAIS STATUSS

LEGAL STATUS OF PERSONS PARTICIPATING IN CLINICAL TRIALS

Sanda Stikute

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sandastikute1@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure Dr. iur. asoc. profesore**

Abstract. *With the development of the medical science, the clinical trials has become more and more complicated. Taking into account the specific nature of such trials, the regulatory framework, establishing procedure for implementing of clinical trials, shall precisely separate the rights, duties and responsibility of involved persons during the process of a trial. Due to the fact that the current laws and regulations of the Republic of Latvia, regulating medical treatment process, describe the legal status of participants in a vague and cursory manner, the Article analyzes duties and responsibility of a sponsor, investigator, principal investigator and participant.*

Keywords: *clinical trial, investigator, participant, principal investigator, sponsor.*

Ievads

Temata aktualitāti apliecina medicīnas un dažādu tehnoloģiju straujā attīstība, kas izpaužas arī klīnisko pētījumu veikšanas specifiskā. Tā kā klīnisko pētījumu rezultātu pamatojums balstās uz parādībām pētāmo personu veselības stāvoklī, normatīvajā regulējumā, kas reglamentē kārtību, kādā tiek veiktas klīniskās izpētes, jābūt precīzi nodalītām iesaistīto personu tiesībām, pienākumiem un atbildībai, tādējādi izvairot stingras pamatnostādnes klīnisko pētījumu vadīšanā un organizēšanā, kā arī pēc iespējas retāk pētījumu ietvaros pieļaujot negatīvu rezultātu un iespējamo risku pētāmo personu veselībai.

Pētījuma mērķis ir izpētīt un noteikt klīniskajos pētījumos iesaistīto personu tiesības, pienākumus un atbildību.

Pētījuma rezultātā tika konstatēts, ka iesaistīto personu tiesiskais statuss precīzi jānodala un jāiekļauj normatīvajos aktos, kas nosaka kārtību, kādā tiek veikti klīniskie pētījumi, piemēram, Ministru kabineta 2010. gada 23. marta noteikumos Nr. 289 “Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām”.

Pētījumā izmantotās metodes: semantiskā metode, kas tika pielietota tādu jēdzienu skaidrojumu analīzē kā *pētnieks, pētniecība*, ar salīdzinošo metodi tika salīdzināti klīniskajos pētījumos iesaistīto personu tiesiskie statusi, savukārt juridiskā analīzes metode palīdzēja izprast klīniskajos pētījumos iesaistīto personu tiesību, pienākumu un atbildības tiesiskos aspektus.

Pētnieka un atbildīgā pētnieka tiesiskais statuss

Saskaņā ar skaidrojošajās vārdnīcas atrodamo informāciju, pētnieks ir speciālists, kas nodarbojas ar pētniecību (*Bāliņa, Ēdelmane u.c., 2006., 824.lpp.*), savukārt pētniecība ir atziņu sistēma un praktiskā darbība vispusīgas informācijas ieguvei (parasti zinātnē) (*Tezaurus.lv, 2018.*). Medicīnas tiesību jomā Ministru kabineta 2010. gada 23. marta noteikumi Nr. 289 “Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām” (turpmāk tekstā - MK noteikumi Nr. 289) paredz, ka pētnieks ir ārsts, kuram saskaņā ar ārstniecību reglamentējošajiem normatīvajiem aktiem ir tiesības patstāvīgi nodarboties ar ārstniecību un kuram ir praktiska pieredze ārstniecības nozarē, kas saistīta ar konkrēto klīniskās izpētes jomu (*Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām, 2010., 4. punkts*), savukārt starptautiskajos tiesību aktos ir noteikts, ka pētnieks ir ārsts vai persona, kas darbojas profesijā, kura dalībvalstī nolīgta izpētei sakarā ar nepieciešamo zinātnisko izglītību un pieredzi pacientu aprūpē (*Par dalībvalstu normatīvo un*

administratīvo aktu tuvināšanu attiecībā uz labas klīniskās prakses ieviešanu klīniskās izpētes veikšanā ar cilvēkiem paredzētām zālēm, 2001., 2.p.) (jānorāda, ka šis normatīvais akts, kas paredz iepriekš minēto jēdziena skaidrojumu, ir zaudējis spēku). Tātad, pamatojoties uz nacionālajiem un starptautiskajiem normatīvajiem aktiem, Autore secina, ka, lai kļūtu par klīnisko pētījumu pētnieku Latvijā, pirmkārt, nepieciešama profesionālā izglītība ārstniecībā un, otrkārt, atkarībā no konkrētās pētniecības veikšanas iestādes prasībām- attiecīgā pieredze pētījumu veikšanā, ko, pēc Autores domām, jauns pētnieks var iegūt, strādājot un uzkrājot zināšanas konkrētā ārstniecības jomā un iesaistoties citu pētnieku veiktos klīniskajos pētījumos.

LR normatīvajos aktos, lielākoties MK noteikumos Nr. 289, ir paredzēti vairāki apstākļi, kas nosaka pētnieka atbildību klīnisko pētījumu veikšanas procesā, proti, pētnieks ir atbildīgs par pētāmās personas medicīnisko aprūpi, par pētāmās personas nodrošināšanu ar ētikas komitejas un Zāļu valsts aģentūras kontaktinformāciju, par identifikācijas koda piešķiršanu pētāmajai personai, kas aizstāj pētāmās personas vārdu un uzvārdu, tādējādi nodrošinot pētāmās personas datu aizsardzību, par pētāmās personas informēšanu gadījumā, ja klīniskās izpētes gaitā tiek iegūta informācija par apstākļiem, kas var radīt apdraudējumu pētāmās personas dzīvībai vai veselībai, kā arī pētnieka uzdevums ir informēt sponsoru par visiem pētāmajai personai nelabvēlīgiem medicīniskajiem gadījumiem (*Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām, 2010.*). Jānorāda, ka iepriekš minētie aspekti vispārīgi apraksta apstākļus par kuriem klīnisko pētījumu procesā ir atbildīgs pētnieks, taču tādā veidā normatīvajā regulējumā netiek uzskatāmi formulētas pētnieka tiesības un pienākumi klīnisko pētījumu veikšanā, ņemot vērā, ka šo tiesību un pienākumu klāsts ir plašs un daudzveidīgs. Tā kā pētnieks ir atbildīgs par pētījuma veikšanu izpētes vietā, normatīvajā regulējumā būtu jānosaka, ka pētniekam ir jāpārzina pētāmais ārstniecības līdzeklis, tā kā tas ir aprakstīts klīniskā pētījuma protokolā un pārējā informācijā, ko pētniekam izsniedz pētījuma sponsors, kas nodrošinātu klīniskā pētījuma efektivitāti jau sākotnējā stadijā. Tāpat pētniekam ir jāpārlicinās par to, ka visas pētījumam piesaistītās un asistējošās personas (medicīniskais personāls) ir informētas par klīniskā pētījuma protokola saturu, klīniskajā pētījumā pētāmo produktu un šo personu tiesībām un pienākumiem klīniskā pētījuma veikšanā. Neskatoties uz to, ka pastāv vairāki klīniskā pētījuma atbilstības ētiskajiem principiem regulēšanas līdzekļi, tomēr tieši pētnieka pienākums ir nodrošināt, lai klīniskais pētījums ir taisnīgs un objektīvs, tādējādi pētniekam jānodrošina precīza, pilnvērtīga, saprotama un operatīva datu un informācijas nodošana pētījuma sponsoram un iesaistītajām institūcijām (*ICH GCP Good Clinical Practice, 2015*). Apstākļi, ka pētnieka pienākumi LR normatīvajos aktos aprakstīti vispārīgi un netiek nodalīti, pierāda MK noteikumos Nr. 289 ietvertais nosacījums, ka par pētāmās personas medicīnisko aprūpi un visiem ar klīnisko izpēti saistītajiem medicīniskajiem lēmumiem atbildīgs ir pētnieks, turklāt šim punktam ir arī piebilde, ka pētnieks ir atbildīgs par klīniskās izpētes veikšanu izpētes vietā (*Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām, 2010., 17. punkts*). Atbildība par visiem ar klīnisko izpēti saistītajiem medicīniskajiem lēmumiem šajos normatīvajos aktos ir noteikta neprecīzi, ņemot vērā, ka klīnisko pētījumu veikšanas procesā ir iesaistīts arī sponsors, kas tostarp uzņemas atbildību par klīniskā pētījuma sagatavošanu, vadību un finansēšanu (*Ašneviča-Slokenberga, Gusarova, Vilks, Selunska, 2015., 460.lpp.*), pieņemot ne mazāk svarīgus medicīniska rakstura lēmumus. Līdz ar to, pēc Autores domām, iepriekš minēto MK noteikumu ietvaros ir jānodala pētnieka atbildība par ar klīnisko izpēti saistītajiem medicīniskajiem lēmumiem, kā arī atbildība par klīniskās izpētes veikšanu izpētes vietā, kas izpaužas kā, piemēram, atbildība par klīniskā pētījuma uzsākšanu vai pārtraukšanu, sabalansējot iespējamus ieguvumus ar riskiem, par datu maskēšanu, drošības sistēmas radīšanu un personu saraksta noteikšanu, kas būs tiesīgas pētījuma procesā veikt datu pārmaiņas, par zinātnisko pētījuma pamatotību un izvēlētajām pētniecības metodēm (*Neiders, Sīlis, 2014.*).

Veicot normatīvo aktu analīzi klīnisko pētījumu jomā, konstatējams arī jēdziens “atbildīgais pētnieks”, kas iepriekš minētajos MK noteikumos Nr. 289 konkrēti definēts netiek

(iekļauta tikai piebilde, ka, ja klīnisko izpēti veic personu grupa, pētnieku, kas ir atbildīgs par šo grupu, sauc par atbildīgo pētnieku). Lai noskaidrotu atbildīgā pētnieka lomu klīniskajos pētījumos, Autore analizē ārzemju literatūrā pieejamo informāciju, kas nosaka, ka atbildīgais pētnieks ir persona, kas ir atbildīga par pētījuma vadību un tā veikšanu (*Noclor Research support, 2018*), kas būtībā ir ļoti plašs un nekonkrēts skaidrojums, tādējādi neizceļot īpašas pazīmes atbildīgā pētnieka tiesiskajā statusā salīdzinājumā ar iepriekš minētā pētnieka statusu. Atbildīgā pētnieka pienākumi ir iekļauti starptautiskajos normatīvajos aktos, piemēram, saistībā ar nepilngadīgās personas vēlmi atteikties no klīniskās izpētes, vajadzības gadījumā šo lūgumu izskata atbildīgais pētnieks, kas attiecīgi ir noteikts arī MK noteikumos Nr. 289, savukārt, veicot Eiropas Komisijas Direktīvas 2003/63/EK analīzi, secināms, ka atbildīgais pētnieks paraksta nobeiguma ziņojumu, ja izpēte ir veikta vairākās vietās, kā arī, ziņojot par daudz centru izpētes rezultātiem, atbildīgais pētnieks secinājumos izsaka atzinumu par pētāmā preparātā drošību un iedarbību visu izpētes centru vārdā (*Ar kuru groza Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2001/83/EK par Kopienas kodeksu, kas attiecas uz cilvēkiem paredzētām zālēm, 2003., 5.5. punkts*). Tomēr arī iepriekš minētie pienākumi nesniedz pilnīgu izpratni par atbildīgā pētnieka lomu klīnisko pētījumu veikšanā. Analizējot pieejamo informāciju, Autore secina, ka galvenokārt atbildīgais pētnieks ir atbildīgs par to, lai klīniskais pētījums norisinās atbilstoši klīniskā pētījuma protokolam, sponsora norādēm un attiecīgajiem normatīvajiem aktiem, nodrošinot cieņu pret pētāmām personām, viņu tiesības un drošību, kas visa pētījuma gaitā ir prioritāte. Tāpat atbildīgajam pētniekam ir jāuzrauga, lai klīniskais pētījums norisinātos atbilstoši labas klīniskās prakses prasībām (*Amgen, 2018*).

Veicot klīnisko pētījumu dalībnieku tiesiskā statusa analīzi, autore secina, ka normatīvajos aktos, konkrēti, Eiropas Parlamenta un padomes regulā Nr. 536/2014 par cilvēkiem paredzētu zāļu klīniskajām pārbaudēm, konstatējams jēdziens “galvenais pētnieks”. Šajā regulā norādīts, ka galvenais pētnieks ir pētnieks, kas ir atbildīgais vadītājs pētnieku grupai, kura veic klīnisku pārbaudi pārbaudes norises vietā (*Par cilvēkiem paredzētu zāļu klīniskajām pārbaudēm, 2014., 16. punkts*). Kā jau tika minēts iepriekš, tiek uzskatīts, ka arī atbildīgais pētnieks ir atbildīgs par personu grupu, ja klīnisko izpēti veic vairākas personas, kā tas attiecīgi norādīts MK noteikumos Nr. 289. Galvenā pētnieka jēdziens LR normatīvajos aktos skaidrots netiek un, atbilstoši iepriekš minētajā regulā noteiktajiem galvenā pētnieka uzdevumiem, secināms, ka tie ir vienlīdzīgi atbildīgā pētnieka pienākumiem klīniskā pētījuma ietvaros, līdz ar to, secināms, ka atbildīgais un galvenais pētnieks starptautisko un nacionālo normatīvo aktu izpratnē ir viena un tā pati persona, kas galvenokārt ir atbildīga par to, lai klīniskais pētījums tā norises vietā tiek veikts saskaņā ar normatīvo aktu un labas klīniskās prakses prasībām, kā arī vada pētījuma veicēju grupu, deleģējot un uzraugot uzdevumu veikšanu. Jānorāda, ka, pēc autores domām, šo divu jēdzienu nenošķiršana un pastāvēšana tiesību sistēmā var radīt būtiskas problēmas klīnisko pētījumu veikšanas jomā situācijās, kad ir jānosaka konkrētā pētījuma veicēja atbildība par veiktajiem vai neveiktajiem uzdevumiem, jo jēdziens “galvenais pētnieks” pēc būtības liecina par personas līderību un vadītāja lomu pētījuma procesā, savukārt jēdziens “atbildīgais pētnieks” tiešā veidā apliecina personas atbildību par klīniskā pētījuma ietvaros veiktajām darbībām. Tā kā iepriekš minētā Eiropas Parlamenta un padomes regula Nr. 536/2014 ir vienīgais normatīvais akts, kur konstatējams jēdziens “galvenais pētnieks”, secināms, ka jēdzienu nošķiršanas neprecizitāte varēja rasties konkrētās regulas iztulkošanas procesā. Tādējādi arī dažādu Latvijas pētījumu centru aprakstos ir sastopams jēdziens “galvenais pētnieks” nevis “atbildīgais pētnieks”. Pēc Autores domām, ņemot vērā apstākli, ka atbildīgā pētnieka vadošā loma spēj nodrošināt veiksmīga klīniskā pētījuma norisi, gan starptautisko, gan arī nacionālo normatīvo aktu ietvaros būtiski ir novērst radušās neprecizitātes klīnisko pētījumu veicēju jēdzienu ietvaros un atsevišķi nodalīt atbildīgā pētnieka tiesības, pienākumus un atbildību.

Sponsora tiesiskais statuss klīnisko pētījumu veikšanā

MK noteikumi Nr. 289 paredz, ka sponsors ir klīniskajā pētījumā iesaistītā persona, kas uzņemas atbildību par klīniskās izpētes uzsākšanu, vadību un finansēšanu (*Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām, 2010., 5. punkts*). Pamatojoties uz šo skaidrojumu, secināms, ka tas ir plašs un neprecīzs, tā kā par pētījuma vadīšanu daļēji atbildīgs ir arī atbildīgais pētnieks. Analizējot MK noteikumus Nr. 289, autore konstatē, ka galvenie sponsora pienākumi ir, pirmkārt, pētnieka izvēle, otrkārt, sava un pētnieka civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas veikšana, treškārt, klīniskajā izpētē nepieciešamo pētāmo zāļu piegāde, kā arī atbildība par pētāmo zāļu kvalitāti un piegādi klīniskās izpētes norises vietā. Tomēr sponsora pienākumi klīniskā pētījuma ietvaros neaprobežojas vien ar iepriekš minētajiem apstākļiem. Klīniskā pētījuma sponsors ir ieinteresēts ārstniecības līdzekļa izpētē un tādējādi uzņemas atbildību ar klīniskā pētījuma sagatavošanu, vadību un finansēšanu, tā kā pārsvarā klīnisko pētījumu sponsorē konkrētā ārstniecības līdzekļa ražotājs. Svarīgi atzīmēt, ka jau klīniskā pētījuma ieceres stadijā sponsors ir atbildīgs par to, vai izpētē izmantojamo ārstniecības līdzekļu kvalitātes, pirmsklīnisko un citu iepriekš veikto klīnisko pētījumu dati par attiecīgā līdzekļa drošumu un efektivitāti ir pietiekami (*Ašneviča-Slokenberga, Gusarova, Vilks, Selunska, 2015., 462.lpp.*). Normatīvajā regulējumā svarīgi būtu norādīt, ka tieši sponsors ir atbildīgs par kvalitātes kontroli katrā klīniskā pētījuma stadijā, kā arī datu pārbaudi, lai pārliecinātos, ka tie ir atbilstoši reālajiem izpētes ietvaros iegūtajiem datiem. Sponsoram ir jāizvēlas atbilstoši kvalificēts medicīniskais personāls, kas sniegs nepieciešamos padomus un viedokli par medicīniska rakstura jautājumiem vai problēmām, turklāt tieši sponsors ir atbildīgs par atbilstošu pētnieku izvēli, kas veiks konkrēto klīnisko pētījumu (*ICH GCP Good Clinical Practice, 2015*). Normatīvajā regulējumā jāparedz, ka sponsoram ir jāinformē pētnieki, ja tā rīcībā ir nonākusi jauna informācija par konkrēto medikamentu vai vielu, kas tiek izmantoti klīniskajā pētījumā, uzlabojumiem, efektivitāti vai riskiem (*Center Watch, 2018*). Tāpat sponsors ir atbildīgs par attiecīgo atskaišu un ziņojumu periodisku papildināšanu un dokumentācijas iesniegšanu atbildīgajām iestādēm. Šo sponsora pienākumu un atbildības noteikšana normatīvajos aktos novērstu pirmkārt, pētījuma veikšanas termiņu kavējumus informācijas trūkuma dēļ, otrkārt, neprecizitātes vai nepilnības atbilstošajā dokumentācijā, kas attiecīgi var ietekmēt pētījuma rezultātu apkopojumu, treškārt, kaitējumu pacienta veselībai gadījumā, ja pētniekiem nav nodota informācija par zināmu risku, ko konkrētais medikaments var izraisīt personas veselībai.

Pētāmās personas tiesiskais statuss

Viena klīniskā pētījuma ietvaros var piedalīties līdz pat vairākiem tūkstošiem dalībnieku, atkarībā no konkrētā pētījuma veikšanas stadijas jeb fāzes. Jānorāda, ka tieši izpētē iekļautās personas ir pakļautas vislielākajam riskam, tā kā iepriekš nepārbaudīti un neizpētīti ārstniecības līdzekļi var tiešā veidā ietekmēt viņu veselību un ārstniecības procesu. Kā pētāmās personas aizsardzības līdzekļi kalpo savstarpējā sponsora un pētāmās personas informētā piekrišana, datu aizsardzība, apdrošināšanas un atlīdzības nosacījumi, ko paredz MK noteikumi Nr.289. Jānorāda, ka piekrišanu klīniskajam pētījumam personas vietā var sniegt kāds cits, taču tas iespējams tikai gadījumos, ja pacients pats nespēj paust savu gribu. Tādos gadījumos tiesības piekrist viņa iesaistīšanai klīniskajā pētījumā ir pacienta laulātajam vai tuvākajiem radniekiem šādā secībā: pacienta bērniem, pacienta vecākiem pacienta brālim vai mātai, pacienta vecākiem, pacienta mazbērniem (*Pacientu tiesību likums, 2009., 7. p. 1. daļa*). Papildus pārstāvības nosacījumi iekļauti arī MK noteikumos Nr. 289, paredzot, ka klīnisko izpēti, kurā pētāmās personas ir nepilngadīgas personas, var veikt tikai gadījumos, ja informēto piekrišanu ir sniedzis vismaz viens no vecākiem vai likumīgais pārstāvis (*Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām, 2010., 32. punkta*

1. daļa). Pētot Latvijas Republikas normatīvos aktus, kas reglamentē ārstniecības procesu, secināms, ka pētāmajai personai klīniskā pētījuma ietvaros ir tiesības brīvprātīgi dot piekrišanu klīniskajai izpētei, būt informētai par klīniskā pētījuma gaitu, paredzamajiem ieguvumiem un riskiem un, saskaņā ar ārstniecības procesu un klīnisko pētījumu reglamentējošajiem normatīvajiem aktiem, atteikties no līdzdalības konkrētajā pētījumā (*Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām, 2010., 31.3. punkts*). Tāpat nenoliedzami būtiskas ir personas tiesības uzdot jebkādu sev interesējošu jautājumu par izpētes procesu, kā arī būt informētai par visiem nozīmīgiem jauniem atklājumiem vai secinājumiem, kas var ietekmēt pētāmās personas gribu turpināt piedalīties klīniskajā pētījumā (*Accel Research Sites, 2018*). Sniedzot piekrišanu daļībai klīniskajā pētījumā, pētījumā iesaistītās personas arī uzņemas atbildību un pienākumus, kas normatīvajos aktos nav iekļauti galvenokārt tāpēc, ka prioritāri normatīvais regulējums aizsargā pētāmo personu tiesības, līdz ar to tiek uzsvērtā sponsora un pētnieku atbildība un pienākumi. Autore izvirza vairākus aspektus pētāmās personas atbildības noteikšanai, proti, jāņem vērā, ka klīniskais pētījums tiek uzverts kā vienošanās starp pētniekiem un dalībniekiem, taču, ar brīdi, kad pētāmā persona sniedz informētu piekrišanu daļībai pētījumā, tādā veidā tiek apliecināts, ka persona piekrīt sekot pētījuma prasībām. Šīs prasības ir sniegto medikamentu lietošana, piedalīšanās noteiktās tikšanās, pētnieku informēšana par problēmām, aptauju aizpildīšana un izturēšanās ar cieņu pret klīniskajā pētījumā iesaistīto personālu. Neievērojot iepriekš minētās prasības, pētāmās personas var radīt kaitējumu pārējiem klīniskā pētījuma dalībniekiem, padarot pētījumu neefektīvu un neatbilstošu tā sākotnējam plānam (*Resnik, Ness, 2012*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Precīza pētnieka, atbildīgā pētnieka, sponsora un pētāmās personas tiesiskā statusa noteikšana ir pamats veiksmīga klīniskā pētījuma norisei, tādējādi nodrošinot, lai katra iesaistītā persona atbilstoši savai kompetencei veiktu konkrētos sev paredzētos pienākumus.
2. Juridiska rakstura problēmas klīniskajos pētījumos iesaistīto personu tiesisko statusu nošķiršanai rodas jau sākotnēji starptautisko normatīvo aktu tulkošanas procesā, neprecīzi iztulkojot tādus jēdzienus kā “atbildīgais pētnieks” un “galvenais pētnieks”, līdz ar to, situācija, kad šie jēdzieni netiek nošķirti, var radīt būtiskus pārkāpumus klīnisko pētījumu veikšanas procesā.
3. Latvijas Republikas normatīvajos aktos, kas nosaka kārtību, kādā tiek veikti klīniskie pētījumi, ir jānodala klīnisko pētījumu veicēju un organizētāju, proti, sponsora, pētnieka un atbildīgā pētnieka tiesības, pienākumi un atbildība, kas šobrīd normatīvajā regulējumā netiek precīzi reglamentēti.
4. Normatīvajā regulējumā jāiekļauj ne tikai pētāmo personu tiesības klīnisko pētījumu veikšanas procesā, bet arī pienākumi ievērot klīnisko pētījumu ietvaros izvirzītās prasības, piedalīties pētījuma organizatoru noteiktajās tikšanās, pienākums izturēties ar cieņu pret klīniskajos pētījumos iesaistīto personālu, kā arī atbildība par sniegto informāciju par konkrētā ārstniecības līdzekļa iedarbību.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Ar kuru groza Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2201/83/EK par Kopienas kodeksu, kas attiecas uz cilvēkiem paredzētām zālēm* (25.06.2003.). Komisijas Direktīva 2003/63/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:32003L0063>, sk. 26.03.2018.
2. *Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām* (23.03.2010.). LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 289. <https://likumi.lv/doc.php?id=207398>, sk. 07.05.2018.
3. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 07.05.2018.
4. *Par cilvēkiem paredzētu zāļu klīniskajām pārbaudēm* (16.04.2014.). Eiropas Parlamenta un Padomes regula Nr. 536/2014. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/files/eudralex/vol-1/reg_2014_536/reg_2014_536_lv.pdf, sk. 26.03.2018.

5. *Par dalībvalstu normatīvo un administratīvo aktu tuvināšanu attiecībā uz labas klīniskās prakses ieviešanu klīniskās izpētes veikšanā ar cilvēkiem paredzētām zālēm* (04.04.2001.). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/20/EK. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0020&from=LV>, sk. 24.03.2018.
6. Accel Research Sites (2018). *Avail Clinical Research. What are my rights as a patient?* Retrieved 02.05.2018 from <https://www.availclinical.com/clinical-study/patient-rights/>
7. Amgen (2018). *Investigator Resources*. Retrieved 30.04.2018 from <https://www.amgen.com/science/clinical-trials/information-for-healthcare-professionals/investigator-resources/>
8. Ašņevica-Slokenbega, S., Gusarova, A., Vilks, A., Selunska, M. (2015). *Medicīnas tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 798 lpp.
9. Bāliņa, R., Ēdelmane, I. u.c. (2006). *Latviešu valodas vārdnīca. 3000 pamatvārdu un to skaidrojumu*. Rīga: Avots. 1210 lpp.
10. Center Watch (2018). *Roles and Responsibilities in Clinical Trials*. Retrieved 30.04.2018 from http://www.centerwatch.com/pdfs/s11604_ch4.pdf
11. ICH GCP Good Clinical Practice (2015). *International conference on Harmonisation of technical requirements for registration of pharmaceuticals for human use. Investigator*. Retrieved 28.03.2018 from <http://ichgcp.net/4-investigator>
12. Neiders, I., Sīlis, V. (14.02.2014.). *Latvijas nacionālais papildinājums. Pētījumu veidi*. <https://elearning.trree.org/mod/page/view.php?id=211>, sk. 28.04.2018.
13. Noclor Research support. (2018). *Principal Investigator*. Retrieved 30.04.2018 from <https://www.noclor.nhs.uk/study-team/principal-investigator>
14. Resnik, D.B., Ness, E. (2012). Participants responsibilities in clinical research. *Journal of Medical Ethics*, vol.38 (12), pp. 703-704
15. Tezaurs.lv (2018). *Pētniecība*. <http://www.tezaurs.lv/#/sv/p%C4%93tniec%C4%ABba>, sk. 25.04.2018.

Summary

The aspects, mentioned within the Article, proves the fact that the current laws and regulations, regulating medical treatment process, describe the legal status of participants in a vague and cursory manner. They mainly emphasize the responsibility of the sponsor and investigator in management and outcomes of particular trial, but the responsibility guidelines for those persons are not separated. The regulatory framework does not provide characteristic of principal investigator's legal status as well. Similarly, the laws and regulations do not provide wholesome task list of sponsor, investigator and principal investigator, thus not including essential functions of those persons, for instance, full awareness of particular medicine, supervision of assisting persons, precise, comprehensive and operative delivery of information and data to involved institutions. For legal status establishment of investigated person it is important to provide not only safeguard measures and comprehensive upholding of rights within the regulatory framework, but also responsibility for participation in a clinical trial. By inclusion of previously mentioned conditions within the laws and regulations of the Republic of Latvia, rights, duties and responsibilities of clinical trial organizers, managers and participants would be precisely separated, consequently ensuring successful procedure of a clinical trial from a legal point of view, where each person involved would have a good knowledge of the intended tasks and would pay special attention to them.

SOCIĀLĀS STRATIFIKĀCIJAS UN TĀS VEIDOŠANĀS IZPRATNE TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS

THE COMPREHENSION OF THE SOCIAL STRATIFICATION AND ITS FORMATION IN LEGAL RELATIONS

Olīvija Tuvi

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, olivijatuvi@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure** Dr. iur. asoc. profesore

Abstract. *Social stratification has played an important role in legal relations since ancient times, because it involved the division of responsibilities between individuals in society. The central concept of the social stratification is a society, whose members interact with each other to ensure their existence. Ensuring the existence involves the division of functions by trying to arrange the social and legal relations, which leads to the process of social group formation and social stratification. Social stratification is also very topical today, because society, despite the equality of people defined in normative acts, is still divided according to different criteria. This work provides insight into concept and historical development of the social stratification, summarizes different ideas and problems about social stratification and its types.*

Keywords: *inequality, social stratification, society.*

Ievads

Sociālajai stratifikācijai ir būtiska loma tiesiskajās attiecībās jau no senajiem laikiem, jo tā ir saistīta ar pienākumu sadali starp indivīdiem sabiedrībā. Sociālās stratifikācijas centrālais jēdziens ir sabiedrība, kuras locekļiem savstarpēji mijiedarbojoties jānodrošina sava eksistence. Tā kā eksistences nodrošināšana ir saistīta ar funkciju sadali starp indivīdiem, mēģinot sakārtot sabiedriskās un tiesiskās attiecības, tās rezultātā sabiedrībā noris sociālo grupu veidošanās process un sociālā stratifikācija.

Jau senajās sabiedrībās pastāvēja tiesiski noregulēta sabiedrības stratifikācija verdzībā, kārtu, kastu un šķiru sabiedrībā, mēģinot sakārtot attiecības sabiedrībā un noteikt tās locekļu funkcijas, pielietojot noteiktu stratifikācijas tehniku un līdzekļus, piemēram, fizisku spēku, reliģiju, izcelšanos u.c. Sociālās stratifikācijas problemātika ir ļoti aktuāla arī mūsdienās, jo praksē sabiedrība, neskatoties uz normatīvajos aktos noteikto cilvēku līdztiesību, joprojām tiek dalīta pēc dažādiem kritērijiem.

Pētījuma mērķis ir pētīt sociālās stratifikācijas jēdzienu un tās veidus tiesiskajās attiecībās, skatīt sadursmes sociālās stratifikācijas vēsturiskajā attīstībā, piedāvāt stratifikācijas veidu dalījumu pēc dažādiem kritērijiem. Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi pētījuma uzdevumi: 1) izpētīt sociālās stratifikācijas jēdzienu tiesiskajās attiecībās; 2) analizēt sociālās stratifikācijas vēsturiskās attīstības posmus 3) pētīt sociālās stratifikācijas veidus tiesiskajās attiecībās un piedāvāt savu stratifikācijas veidu dalījumu pēc dažādiem kritērijiem.

Pētījumā izmantotas šādas pētniecības metodes: gramatiskā, semantiskā, analītiskā, sistēmiskā, vēsturiskā, teleoloģiskā un salīdzinošā.

Pētījuma hipotēze: sociālā stratifikācija raksturīga ne vien senajām, bet arī mūsdienu sabiedrībām, neskatoties uz tiesiskajā regulējumā noteikto cilvēku līdztiesību.

Pētījuma rezultāti: sociālās prakses un normatīvā regulējuma mijiedarbības sociālajā stratifikācijā analīze.

Sociālās stratifikācijas jēdziens tiesiskajās attiecībās

Sociālā stratifikācija ir viens no socioloģijas un tiesību socioloģijas pamatjēdzieniem, kas nozīmē sabiedrības sadalīšanu atsevišķos sociālajos slāņos jeb stratos. Sociālās stratifikācijas centrālais jēdziens ir „sabiedrība”, kurā ietilpst dažāda mēroga sociālās vienības, ņemot vērā iesaistīto indivīdu skaitu un to savstarpējo attiecību apjomu. Cilvēku kopība, sadalot pienākumus starp indivīdiem, kopīgiem spēkiem nodrošina savu eksistenci. Tiesību socioloģijā „sabiedrības” definējums ir šaurāks, jo ar sabiedrību parasti saprot valsts iedzīvotāju kopumu (*Osipova, 2010., 71.-79.lpp.*). Lai gan sabiedrība, ko apvieno kultūra un sociālā organizācija,

veido vienotu veselumu, tomēr jebkurā sabiedrībā notiek sociālās noslāņošanās, kuras rezultātā noris sociālo grupu veidošanās process un sociālā stratifikācija (*Кравченко, 2002, c.302*).

Sociālā stratifikācija nozīmē sabiedrības hierarhiju pēc vienas vai vairākām pazīmēm, kuras raksturo cilvēku sociālo nevienlīdzību: bagātības, ienākumu, prestiža, varas, vecuma, dzimuma, tautības, ģeogrāfiskā izvietojuma ziņā u.c. Savukārt tādu sabiedrības noslāņošanās procesu, kas var aptvert vairākas paaudzes, sauc par sociālo stratificēšanos (*Laķis, 2002., 32.-34.lpp.*). Atzīmējams, ka šie cilvēku sociālo nevienlīdzību raksturojošie kritēriji un to izpausme reālajā dzīvē mainās līdz ar laiku. Tā mūsdienās liela uzmanība tiek pievērsta vardarbības ģimenē problēmai (stratifikācija pēc dzimuma), padarot šo problēmu vairāk aktuālu nekā sendienās, kad dzimumu nelīdztiesība bija pašsaprotama. Autore novēro, ka stratifikācijas kritērijs pēc dzimuma mūsdienās transformējies, galvenokārt ar to saprotot cilvēku stratifikāciju pēc seksuālās orientācijas.

Visbiežāk stratificēšanās, kas skar vairākas paaudzes, saistīta ar varas un materiālo resursu sadali sabiedrībā, piemēram, bērnu dzīves ceļš, karjera ir lielā mērā atkarīga no tā, kādu statusu sabiedrībā ieņem viņu vecāki. Piemēram, sociāli depresīvajās ģimenēs Latvijā ir ne tikai ekonomiskas problēmas nodrošināt bērniem Izglītības likuma 4.pantā noteikto obligāto izglītību (*Izglītības likums, 1998., 4.p.*), šajā mikrovidē parasti tiek sniegta vāja motivācija apzinātai veiksmīgas profesionālās karjeras pamatu radīšanai. Pretstatā tam pie elites piederošajās ģimenēs ir iespējama neierobežota bērna interešu attīstība. Visai būtiskas atšķirības ir arī iespējās nodrošināt medicīniskās palīdzības kvalitāti atkarībā no ienākumiem, dažādi ir arī rehabilitācijas līmeņi atbilstoši dažādu sabiedrības grupu mantiskajai situācijai (*Laķis, 2002., 33.lpp.*). Autore uzskata, ka stratificēšanās process ir saistīts ar A. Maslova izstrādātās vajadzību hierarhijas teorijas (*McLeod, 2007*) aspektiem, proti, ģimenēs, kur trūkst mantisko līdzekļu, sākumā domā, kā apmierināt bērnu pamatvajadzības, un, pirms tās nav apmierinātas, cilvēks nevar savu domāšanu orientēt uz pašattīstību un motivāciju, tāpēc bērni no trūcīgām ģimenēm bieži paliek pamatvajadzību apmierināšanas līmenī, savukārt turīgajās ģimenēs bērniem tiek nodrošināts viss nepieciešamais visos līmeņos, tāpēc ir iespējams attīstīt bērna talantus un individualitāti.

Rodas problēma jēdzienu „sociālā stratifikācija” un „sociālā stratificēšanās” nošķiršanā. Autore sprāt, stratifikācija tiek uzspiesta, paredzot dažādām cilvēku grupām atšķirīgus kritērijus tiesībās un labumu ieguvē atkarībā no indivīdiem piederošiem ienākumiem, prestiža, varas, vecuma, dzimuma, tautības u. tml. Savukārt stratificēšanās process noris dabiski pēc līdzīgiem kritērijiem kā stratifikācijā, kam par pamatu visbiežāk ir dzīves apstākļi, piemēram, mantiskais stāvoklis ģimenē, informācijas ierobežota pieejamība. Autore domā, ka stratificēšanās un stratifikācija ir savstarpēji saistīti, t.i., stratificēšanās procesā, konkrētā sabiedrībā pastāvot noteiktiem dzīves apstākļiem, veidojas dažādas sociālās grupas un valdošās varas elite ar normatīvā regulējuma palīdzību rada stratifikāciju, paredzot atšķirīgus labumus dažādām sociālajām grupām (piemēram, seno romiešu likumos iestrādāta ideja, ka tikai brīviem cilvēkiem ir politiskās un pilsoniskās tiesības, tās neattiecas uz vergiem) (*Ziemele, 2000., 44.-46.lpp.*). Kā arī stratifikācija, kuru nosaka normatīvais regulējums, turpina stratificēšanās procesu, jo dzīves apstākļi atbilstoši tiesību regulējumam tiek izmainīti (piemēram, politisko un pilsonisko tiesību neesamība vergiem, izjaucot sabiedrības līdztiesības līdzsvaru, tādējādi turpina vergu stratificēšanos sabiedrībā pēc šīs pazīmes, tātad tiem nav brīvības no vergturim, tie nespēj ietekmēt procesus valsts pārvaldē) (*Ziemele, 2000., 44.-46.lpp.*). Visās sabiedrībās var nošķirt vairākus slāņus, kuri veido hierarhiju. Īpaši privilēģētie slāņi veido stratifikācijas augšējos slāņus, pie tiem piederošajiem indivīdiem ir vairāk varas un bagātības, kā arī lielākas lemsanas iespējas par zemāk esošajiem slāņiem (*Lavrinoviča, Menšikovs, 2014.; Rasnača, Bela, 2014.*).

Atzīmējams, ka normatīvais regulējums mūsdienās nosaka līdztiesību sabiedrības locekļu starpā, piemēram, cilvēktiesību dokumenti, bet praksē stratificēšanās pēc dažādiem kritērijiem tomēr notiek. Piemēram, tik svarīgā jomā kā ārstniecība vērojama stratificēšanās, radot sadursmi starp likumu un praksi. No pacientu tiesību likuma (*Pacientu tiesību likums, 2009., 2.,3.,5.p.*) izriet, ka visiem pacientiem ir tiesības uz ārstniecību, kas nodrošināma bez

diskriminācijas, proti, ievērojot līdztiesību sabiedrības locekļu starpā, bet praksē tomēr notiek stratificēšanās, piemēram, pēc mantiskā kritērija tie pacienti, kas nebūs spējīgi samaksāt par ārstniecisko izmeklējumu, to nesaņems, taču tie, kas to varēs atļauties, varēs nodrošināt savas tiesības uz veselības aizsardzību, vai pēc ģeogrāfiskā izvietojuma, piemēram, ārsti speciālisti lielākās pilsētās praktiski nav pieejami vecāka gada gājuma cilvēkiem no attālākiem Latvijas lauku nostūriem, tātad tie nevar īstenot savas minētā likuma 8.pantā esošās tiesības izvēlēties ārstu un ārstniecības iestādi.

Nevienlīdzību rada ne vien cilvēku fizioloģiskā, materiālā stāvokļa un sociālā statusa dažādība, bet arī cilvēku atšķirīgās spējas, talanti un arī veiksmē savstarpējās attiecībās. Labumu iegūšanā loma ir ne vien katra cilvēka personiskajai aktivitātei un darbībai, bet arī sabiedrības mehānismiem- valsts politiskajam režīmam, iekārtai, likumiem un tradīcijām. (Laķis, 2002., 32.-34.lpp.; Кравченко, 1999, c.207-217). Atzīmējams, ka dažādos valsts politiskajos režīmos valdīja atšķirīgi attiecību režīmi sabiedrībā, piemēram, totalitārisma visstingrāk tika kontrolēta dažādu sabiedrības grupu uzvedība. Tādu totalitārā režīma vadoņu kā Hitlers un Staļins neierobežotās varas dēļ sabiedrības stratifikācijas rezultātā miljoniem nevainīgu cilvēku tika ieslodzīti un iznīcināti nometnēs pēc kritērijiem, kas ir pretrunā veselajam saprātam, piemēram, Hitlera cīņa ar tiem, kas neatbilst āriešu rases bioloģiskajām pazīmēm, vai Staļina cīņa ar „tautas ienaidniekiem”. Arī demokrātijā, neskatoties uz to, ka tās viens no svarīgākajiem principiem ir līdztiesība, novērojama sabiedrības stratifikācija, jo demokrātijai izteikti raksturīga plurāla sabiedrība, kas automātiski paredz nevienlīdzību dažādās dzīves jomās (Tauriņš, 2001., 112.-135.lpp.).

Atzīmējams, ka stratifikācijas izpausme vērojama arī dažādās tiesību nozarēs, piemēram, kriminālatbildības vai administratīvās atbildības iestāšanās vecuma sliekšņa noteikšanā kriminālajās un administratīvajās tiesībās. Personas, kuras nav sasniegušas 14 gadu vecumu, nav administratīvi vai krimināli sodāmas, taču personām, kas sasniegušas šo vecumu, iestājas atbildība par nodarīto (Krimināllikums, 1998., 11.p.). Arī civiltiesībās saskatāma stratifikācija, piemēram, laulāto starpā. Tā izpaužas vecuma noteikšanā, kas ļauj noslēgt laulību, t.i., pilngadības sasniegšana (Civillikums, 1937., 32.p.). Savukārt no 7 gadu vecuma personai iestājas deliktatbildība (Civillikums, 1937., 1780.p.). Vēsturiskā griezumā laulāto starpā var izšķirt stratifikāciju viņu savstarpējās attiecībās, piemēram, laulāto nelīdztiesības gadījumā, kad vīrs ģimenē ieņēma augstāku statusu (Kalniņš, 1977., 75.-76.lpp.). Autore uzskata, ka situācija, kad laulāto attiecībās parādījās līdztiesība, apstiprina stratifikācijas kritēriju mainīgumu, jo vēsturiskajā griezumā mainījās sabiedrības domāšana, arvien vairāk pievērsties cilvēktiesību nodrošināšanas jautājumiem. Mūsdienās ģimenes attiecību interpretācijā saskatāma stratifikācija, no vienas puses, Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk - ECT) atzīst, ka ģimenes jēdziens neaprobežojas ar attiecībām, kas balstās uz laulību, tajā ietverot citas de facto ģimenes saites, kad personas dzīvo kopā, nenoslēdzot laulību (European Court of Human Rights judgment, 1994, No. 16969/90). No otras puses, ECT norāda, ka valstīm netiek uzlikts pienākums nodrošināt partnerattiecībās dzīvojošajām personām tādas pašas tiesības kā laulātajiem (European Court of Human Rights judgment, 1986, No. 9697/82).

Savukārt medicīnas tiesībās Pacientu tiesību likuma 13.panta otrā daļa paredz, ka pacients var izteikt gribu no 14 gadu vecuma (Pacientu tiesību likums, 2009.), un Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 24.panta trešās daļas 1.punkta noteikumi nosaka, ka ķirurģiskā kontracepcija var tikt izdarīta pacientam, kas vecāks par 25 gadiem ar viņa rakstveida piekrišanu (Seksuālās un reproduktīvās veselības likums, 2002.).

Autore uzskata, ka tas parāda personu tiesiskās atbildības stratifikāciju atkarībā no vecuma. Rodas sadursme tiesību nozarēs dažādu vecuma sliekšņu noteikšanā juridiskajā atbildībā, un autore atzīst, ka tas ir vērtēšanas jautājums, vai šie dažādie principi stratifikācijas noteikšanā ir attaisnojami. Autore pieņem, ka tas varētu būt saistīts ar vecumu, kad sasniegts noteikts fiziskais un emocionālais briedums, kad tā ir gatava uzņemties atbildību par nodarīto. No otras puses, šīs gadu robežas ir pārāk sadrumstalotas, iespējams, vajadzētu mazināt šo vecumu amplitūdu, jo uz katru cilvēku attiecas likumu zināšanas prezumpcija, tāpēc cilvēkam ir pārāk daudz jāzina, un bieži vien cilvēki netiek šai specifiskajai informācijai līdz.

Sociālās stratifikācijas vēsturiskā attīstība tiesiskajās attiecībās

Dažādās sabiedriskajās iekārtās un vēstures periodos eksistēja četri galvenie sociālās stratifikācijas veidi, kuros izpaudās nevienlīdzības rezultāti,- verdzība, kārta, kasta un šķira (Laķis, 2002., 32.-34.lpp.).

Sociālā stratifikācija novērojama jau vissenākajās sabiedrībās, jo cilvēku paverdzināšana eksistēja jau tad, kad vēl nebija rakstisku liecību par to. Verdzība tika pieminēta jau senās Babilonijas Hammurapi kodeksā, kas noteica, ka cilvēks jāsođa bargāk tajos gadījumos, ja viņš iesitis cilvēkam, kas augstāks par viņu; tas noteica- ja nodara pāri vergam, pusi no tā cenas samaksā tā īpašniekam kā kompensāciju (Tumans, 2015., 199., 202., 203.p.). Verdzība bija pazīstama Senajā Persijā, Ēģiptē un citās šī reģiona valstīs. Verdzība bija vispārāztā parādība Senajā Grieķijā Homēra laikā, un liela daļa Grieķijas pilsētvalstu iedzīvotāju bija privātipašums. Viņi bija mājkalpotāji, plantāciju strādnieki, kvalificēti meistari, daži, kuri mācēja rakstīt un lasīt, ieņēma amatus valsts pārvaldē. Lai gan vergus galvenokārt piespieda strādāt ar stingru uzraudzību un arī sodiem, tomēr tiek uzskatīts, ka Grieķijā pret vergiem izturējās salīdzinoši labi un pilsētvalstīs pat bija likumi, kas vergus pasargāja no vergturu pārmērīgas cietsirdības un ļaunprātības, jo tur vergos sāka atzīt cilvēciskumu un individualitāti (Кравченко, 1999, с. 215-216).

Senajā Romā verdzība sākotnēji bija ļoti līdzīga Grieķijas variantam, taču, impērijai paplašinoties, verdzība ieguva plašākus mērogus. Līdz ar to savstarpējās attiecības kļuva bezpersoniskas, un vergturi pret pakļautajiem sāka izturēties cietsirdīgāk. Bez nodarbināšanas amatniecībā un lauksaimniecībā vergus sāka izmantot teātros, gladiatoru cīņās un dažos gadījumos arī prostitūcijā. Vergturis savu vergu varēja palaist arī brīvībā, tomēr kā brīvīstajam viņam bija ierobežotas pilsoniskās tiesības, neielaižot viņu pilntiesīgi brīvo iedzīvotāju vidū. Par pilntiesīgu pilsoni kļuva tikai brīvībā atļastā verga dēļ, bet arī viņam sabiedrībā atgādināja par viņa izcelšanos (stereotipi- stratifikācijas sekas) (Kalniņš, 1977., 68.-70.lpp.; Rubenis, 1995., 33.-35.lpp.).

Autore atzīmē, ka arī vēlākos laikos verdzība pastāvēja dažās valstīs, reģionos sabiedrisko attiecību neregulētības dēļ, piemēram, 18. - 19.gadsimtā ASV (Кравченко, 2002, с.215). Neskatoties uz verdzības aizliegumu visā pasaulē, šis stratifikācijas rezultāts vēl eksistē, piemēram, tiešā veidā, kad cilvēku nolauņa, lai piespiedu nodarboties ar prostitūciju vai iegūt orgānus pārdošanai, kā arī nesamērīgi smaga fiziska darba veikšanai par niecīgu samaksu vai bez tās. Cilvēka paverdzināšana ir prettiesiska rīcība, par ko Krimināllikuma 154.¹ pantā (Krimināllikums, 1998.) paredzēta atbildība. Pēc autores domām, izšķirama arī verdzība netiešā veidā, ko visbiežāk rada valsts ekonomiskā situācija, kad cilvēki, strādājot algotu darbu, spiesti ņemt īstermiņa ātros kredītus, bieži vien ieslīgštot parādos un nokļūstot ekonomiskajā atkarībā no kredītiestādēm.

Agrajos viduslaikos veidojās kārtu sabiedrība. Kārtu sabiedrībā dižciltību ieguva ar dzimšanu, tas bija izteikti raksturīgs Eiropas feodālisma laikam. Eiropā augstākajā kārtā ietilpa aristokrāti un muižnieki, nākamajā kārtā ietilpa garīdznieki, pie trešās kārtas piederēja vienkāršie tautas pārstāvji: kalpi, brīvie zemnieki, tirgotāji un amatnieki. Viduslaiku sabiedrība bija dalīta grupās pēc tiesībām un pienākumiem, kādām persona pakļauta, tātd stratifikācija jau detalizētāk nekā senajās sabiedrībās tika nostiprināta viduslaiku normatīvajā regulējumā (Osipova, 2004., 47.-49.lpp.).

Atzīmējams vēl viens stratifikācijas veids- kasta. Apzīmējumu „kasta” ieviesa portugāļu kolonisti 16.gadsimtā Indijas subkontinentā esošajam sabiedrības dalījuma sociālajās un profesionālajās grupās valstīs, kā Indija, Pakistāna, Irāka, Irāna u.c. Visspilgtāk kastu sistēma izpaudusies tieši Indijā, kur līdz pat 20.gadsimtam pastāvēja iedalījums kastās jeb varnās. Šī kastu sistēma ir ļoti saistīta ar hindu ticību. Kastu sistēmas mērķis bija nostiprināt iekarotāju privilēģijas pār pakļautajiem iedzīvotājiem, bet vēlāk jābalsta aristokrātu, t.i., bramaņu un kšatriju, kundzība (Avdijevs, 1977., 355.-359.lpp.).

Atzīmējams, ka 1955.gadā diskriminējošā kastu sistēma tika sagrauta, tomēr daudzos Indijas reģionos agrāko zemāko kastu piederīgie joprojām tiek diskriminēti izglītošanās iespēju

un darba izvēles ziņā (*Cordaux, Aunger, Bentley, Nasidze, Sirajuddin, Stoneking, 2004, p. 231-235*). Autoresprāt, cilvēki faktiski netiek projām no kastu sistēmas, jo sabiedrībā ir grūti izskaust tradīcijas un stereotipus, kas valdījušas gadsimtiem ilgi.

19.gadsimtā sabiedrība, pēc Marksa uzskatiem, sastāvēja no divām šķirām: buržuāzijas un proletariāta. Viņš skaidrojis, ka šķiru sabiedrības rašanās pamatā ir privātīpašums un objektīvas ekonomiskās attiecības. K. Markss secināja, ka jebkurā sabiedrībā, kas organizēta valstī, pastāv sociālās grupas, un tā nevar būt viendabīga (*Osipova, 2010., 84.-86.lpp.; Laķis, 2002., 34.-36.lpp.*).

19. un 20.gadsimta sākumā izpratni par sabiedrību un tās uzbūvi spēcīgi ietekmēja tāda mācība kā sociāldarvinisms. Sociālajās zinātnēs tika adaptēti jēdzieni un likumi no tolaik populārās Č. Darvina evolūcijas teorijas, socioloģijā ieviešot jēdzienu „rase”, ar ko vēlāk saprata sociālo grupu. Tā kā sociāldarvinismā zinātnieki sāka pētīt dažādu sabiedrības grupu „sociālo izlasi”, tas ietekmēja gan socioloģiju, gan jurisprudenci, gan filozofiju (piemēram, F. Nīčes pārcilvēks (*Huqque, 1883, c.182*). Šīs jaunās mācības iedvesmots un kļūdaini izprotot Konta sociālo pozitīvismu (*Vipers, 1990., 65.-68.lpp.*), franču diplomāts un rakstnieks Ž.A. de Gobino izstrādāja savu rasu teoriju, kur tika pamatots vienu rasu pārākums pār citām. Šo sociāldarvinistisko teoriju iedvesmots, Ādolfs Hitlers izstrādāja savu nacionālsociālistisko politisko koncepciju, kurā viņš redzēja valsti kā vācu tautas vienotu organismu bez citu tautu pārstāvju klātbūtnes. Tā tika radīta mācība par āriešu „superrasi”, kurai pieder vācieši. Valsts, izmantojot eigēnikas teoriju, vēlējās rasi „attīrīt” ar tiesiskiem līdzekļiem, līdz ar to tika aizliegtas jauktas laulības, bet laulības ar zemākām rasēm atzītas par spēkā neesošām. Okupētās Austrijas 1938.gada laulību slēgšanas un šķiršanas likumā tika noteikts, ka „laulība ir nederīga gadījumos, ja tiek pārkāpta vācu asiņu un vācu goda aizsardzība”. Psihiski un fiziski nepilnvērtīgos sterilizēja, veica abortus piespiedu kārtā, nogalināja. Eigēnika tika praktizēta arī citās pasaules valstīs (daudzviet līdz pat 20.gadsimta 70.gadiem), piemēram, Zviedrijā, Dānijā, Norvēģijā, ASV, PSRS, ieviešot eigēnikas saturu valstu normatīvajā regulējumā (*Osipova, 2010., 91.-93.lpp.*). Atzīstams, ka šī rasu „tīrības” ideja ir palikusi arī mūsdienās, piemēram, jaundzimušam tadžiku nācījas bērnam Tadžikistānā drīkst dot vārdu tikai no vietējās valodas komitejas izveidotā tadžiku vārdu reģistra, kas sastāv no apmēram 3000 vārdu. Arī Zviedrijā bērniem vārdus 20.gadsimta beigās deva, balstoties uz likuma par cilvēka personvārdiem (*Namnlag, 1982*) pirmo redakciju, kura sākotnējā ideja bija aizliegt nosaukt bērnu no nelabvēlīgas ģimenes augstdzimušu dzimtu pārstāvju vārdos. Arī Latvijas normatīvajā regulējumā pamanāma rasu „tīrības” ideja, piemēram, Civillikums paredz, ka adoptējot bērnam var mainīt vārdu, ja tas neatbilst adoptētāja tautībai (*Civillikums, 1937., 172.p.*).

Otrā pasaules kara pieredze un tajā laikā notikušie cilvēktiesību pārkāpumi rosināja Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas rašanos. Deklarācijā izteikts aicinājums veicināt cilvēktiesību ievērošanu, kuru pildīt jātiecas visām tautām un valstīm. Galvenais virziens, kas noteikts deklarācijā, ir cilvēktiesību vienlīdzība un universālais raksturs, proti, deklarācijā noteiktās tiesības vienlīdz attiecas uz visiem cilvēkiem (nenosakot konkrētu personu loku) neatkarīgi ne no kādiem apstākļiem (*Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948.*). Mūsdienās visi cilvēki ir līdztiesīgi, to nosaka vairuma pasaules valstu normatīvie akti, tajā skaitā arī LR Satversmes 8.nodaļa nosaka visu cilvēku vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, diskriminācijas aizliegumu, personas brīvību un neaizskaramību, cilvēku godu un cieņu u.c. (*Latvijas Republikas Satversme, 1922., 91.,94.,95.p.*).

Sociālās stratifikācijas veidi tiesiskajās attiecībās

Izšķir četrus galvenos stratifikācijas veidus, kuros izpaudās nevienlīdzības rezultāti: kārtā, kasta, šķira un verdzība. Atzīmējams, ka sociālā nevienlīdzība mēdz būt attaisnojama, piemēram, ir darbi, kur sievietēm ir tīri fiziski grūti strādāt (elektriķa, ugunsdzēsēja- glābēja darbs). Ņemot vērā dažādus faktoros, kuri var radīt sociālo nevienlīdzību, ir iespējams izdalīt vairākus relatīvi patstāvīgus sociālās stratifikācijas veidus (*Laķis, 2002., 32.-40.lpp.*). Autore, izejot no dažādiem stratifikāciju veidojošiem faktoriem, piedāvā stratifikācijas veidu dalījumu

pēc šādiem kritērijiem: pēc cilvēka bioloģiskajām pazīmēm, pēc izcelšanās, pēc reliģiskas pārliecības, pēc mantiskajām iespējām, pēc fiziskā pārspēka, pēc personu ietekmes valsts varas hierarhijā, pēc izglītības līmeņa, pēc personu grupām kā specifiskas informācijas īpašniekiem, pēc cilvēku attieksmes un uzvedības modeļa, pēc teritoriālā sadalījuma.

Viens no kritērijiem sabiedrības noslāņošanās procesa pamatā ir cilvēku bioloģiskās pazīmes, proti, vecums, dzimums, fiziskas īpašības, kur stiprākie ieņem augstāku stāvokli, bet vājākie- zemāku (*Geist, Myers, 2016*). Autore piebilst, ka tieši šāda tipa tautas diferenciāciju pēc šī bioloģisko pazīmju kritērija savulaik vēlējās īstenot Ā.Hitlers, iesākot āriešu rases izveidi. Dzimumstratifikācijas noslāņošanās rādītājs ir dzimums, kas nosaka dzimumu sociālo un ekonomisko nevienlīdzību, piemēram, kādreizējā nelīdztiesība laulāto attiecībās, sievietēm zemāks atalgojums nekā vīriešiem darbaspēka tirgū u.c. (*Pardy, 2018; Bunnage, 2014*).

Otrais stratifikācijas kritērijs ir izcelšanās, kuru ieguva ar dzimšanu, šajā stratifikācijā sabiedrība tika dalīta kārtās viduslaikos (*Osipova, 2010., 80.-81.lpp.; Rubenis, 1993., 22.-23.lpp.*). Autore akcentē, ka arī mūsdienās eksistē izcelšanās kritērijs sabiedrības dalījumam, piemēram, Lielbritānijas karaliene Elizabete II Vindzora, kuras simboliskā politiskā vara un reprezentatīvās funkcijas vēl joprojām nofiksētas likumā.

Vēl viens kritērijs sabiedrības stratifikācijai ir reliģiska pārliecība, šāds dalījums bija raksturīgs vairākām Āzijas valstīm, bet visspilgtāk izpaudās Indijā, kur sabiedrību stratificēja kastās (*Laķis, 2002., 32.-40.lpp.; Osipova, 2010., 85.lpp.*). Ņemot vērā, ka Āzijā vairums cilvēku ir ticīgi, viņi piekrīt šim uz reliģiju balstītam stratifikācijas pamatojumam un galvenokārt samierinās ar savu likteni.

Savukārt sabiedrības dalījums šķirās saistāms ar mantisko kritēriju. Jau Vēbers savulaik akcentējis, ka šķirā indivīdi var nonākt vai nu automātiski (paudžu nomaiņas dēļ mantojot sociālo statusu), vai arī iegūstot piederību konkrētai šķirai pašas personas darbības rezultātā. Tātad šķiru stāvoklis netiek noteikts ar likumu, kā tas bija viduslaikos, kā arī šķiriskā piederība netiek mantota no dzimšanas uz visu mūžu, tā var izmainīties, mainoties indivīdu ekonomiskajai situācijai. Mūsdienu Rietumu sabiedrību arī nosacīti var iedalīt trijās šķirās: augstākajā šķirā, kurā ir tie, kam pieder ražošanas resursi vai kas tos kontrolē, lielrūpnieki un varas elite; vidusšķirā, pie kuras pieskaitāmi dažādu profesiju pārstāvji - vidējā randa vadītāji un kalpotāji („baltās apkaklītes”), un strādnieku šķira, pie kuriem pieder fiziskā darba veicēji („zilās apkaklītes). Atsevišķās industriālajās valstīs, kā Francijā vai Japānā, ir arī ceturta šķira-zemniecība (*Osipova, 2010., 80.-81.lpp.*).

Vēl viens stratifikācijas veids ir verdzība, kur novērojama vislielākā nevienlīdzības izpausme, kas pamatojās uz fizisko varu. (*Кравченко, 2002, с. 308*). Atzīmējams, ka mūsdienās fiziska vara samana vecāku- bērnu attiecībās, jo bērns līdz pilngadības sasniegšanai ir vecāku aizgādībā (*Civillikums, 1937., 177.p.*).

Izšķir arī citus stratifikācijas veidus, piemēram, pēc personu ietekmes valsts varas hierarhijā personas tiek nosacīti iedalītas šādās grupās: saimnieciskajā, politiskajā un militārajā. Šajā gadījumā grupu dzīvesveids, materiālā labklājība un to prestižs ir saistīts ar formāliem rangiem, kādu šīs grupas ieņem varas hierarhijās (*Osipova, 2010., 80.-82.lpp.*).

Vēl sabiedrība tiek diferencēta pēc izglītības kritērija, proti, grupu sociālo stāvokli nosaka prasmes, zināšanas, pieredze noteiktā jomā. Grupu hierarhiju šajā sistēmā nosaka kvalifikāciju apliecinājoši dokumenti, kuru nepieciešamību un nozīmi nosaka valstiski atzīta kvalifikācijas sistēma (*Osipova, 2010., 80.-82.lpp.*). Autore akcentē, ka sabiedrības stratifikācijā pēc izglītības līmeņa bieži vien vērojama citu slāņu negatīvā ietekme, piemēram, ietekmīgākie, turīgākie cilvēki praksē nereti iegūst kvalifikāciju prettiesiskiem līdzekļiem, deformējot tiesību uz izglītību nozīmi, radot negodīgu konkurenci un izjaucot līdzsvaru sabiedrības grupu individuālu funkciju izpildē.

Pie personu grupām kā specifiskas informācijas īpašniekiem pieder personu kopības, kuriem ir atšķirīgas iespējas informācijas piekļuvei un izmantošanai. Senatnē tām bija pieskaitāmi priesteri, šamaņi, viduslaikos- baznīcas kalpotāji, kas nodrošināja tautas saikni ar dažādiem gariem, dievībām, jaunajos laikos tie ir zinātnieki un valdošā elite (*Laķis, 2002., 32.-*

40.lpp.). Uzskatāms, ka šīm cilvēku grupām sabiedrībā ir augstāks stāvoklis, jo tie spēj lielākā mērā ietekmēt sabiedrisko domu, operējot ar viņu rīcībā esošo informāciju un faktu materiālu.

Iespējams arī cilvēku dalījums grupās pēc attieksmju un uzvedības modeļa, kur personas apģērbs, valoda, uzvedība, uzskatu sistēma liecina par piederību noteiktai sociālajai grupai. Ir grupas, kas savā uzvedībā krasi atšķiras no pārējās sabiedrības pieņemtajām normām, piemēram, skinhedi, panki u.c. (Bobakova, Geckova, Klein, Reijneveld, VanDijk, 2012). Atzīstams, ka normatīvā regulējuma ietekme uz sociālajiem uzvedības modeļiem sabiedrībā kopumā ir neliela, jo lielāko daļu uzvedības modeļu regulē morāles normas, kuru realizāciju nodrošina pati sabiedrība (nosodījums). Ir profesijas, kur pārstāvju uzvedība un ģērbšanās tiek regulēta, piemēram, Latvijā tiesnešu uzvedību reglamentē ētikas kodekss (*Latvijas Republikas Tiesnešu konference, 1995.*), bet ģērbšanos mantijā, amata zīmes valkāšanu tiesas sēžu zālē nosaka likums „Par tiesu varu” (*Par tiesu varu, 1992., 71.p.*).

Sabiedrība ir iedalāma arī pēc teritoriālā kritērija, šīs stratifikācijas pamatā ir nevienlīdzība resursu sadalījumā dažādās valstīs, reģionos, kā arī manāmas atšķirības nodarbinātības un mobilitātes iespējās (Laķis, 2002., 32.-40.lpp.). Piemēram, Ziemeļkorejā ar tiesisko regulējumu ierobežotas iedzīvotāju pārvietošanās iespējas uz citām valstīm. Rīgā un tās apkaimē ir labākas darba un izglītības iespējas, taču ārpus Rīgas ir grūtāk atrast darbu, kā arī tas ir zemāk atalgots.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Stratifikācija bija novērojama visos vēstures laikposmos ar mērķi sakārtot attiecības sabiedrībā un noteikt tās locekļu funkcijas, pielietojot noteiktu stratifikācijas tehniku un līdzekļus, un nākotnē sabiedrībā stratifikācija pēc dažādiem kritērijiem turpināsies, jo civilizēta sabiedrība, kas dzīvo valstī ar noteiktu organizāciju, nevar būt viendabīga, īpaši mūsdienu pieprasījuma- piedāvājuma vidē, kur ir izteikta resursu nevienlīdzība.
2. Lai gan literatūrā sastopami jēdzieni „stratifikācija” un „stratificēšanās”, rodas problēma abu definīciju viennozīmīgā izpratnē un nošķiršanā. Autore uzskata, ka atšķirībā no stratifikācijas, kura tiek uzspiesta, paredzot normatīvajā regulējumā dažādām cilvēku grupām atšķirīgus kritērijus tiesībās, stratificēšanās process noris sabiedrībā dabiski, kam par pamatu visbiežāk ir dzīves apstākļi, piemēram, mantiskais stāvoklis ģimenē, informācijas ierobežota pieejamība.
3. Lai gan normatīvie akti tendēti mazināt stratifikāciju, paredzot visu cilvēku līdztiesību, praksē pastāv stratifikācijas veidu dažādība, ko bieži vien grūti izskaust gadsimtiem piekoptu tradīciju un stereotipu dēļ. Nākotnē stratifikācijas veidu klāsts pēc dažādiem kritērijiem varētu mainīties, jo, ņemot vērā pastāvošo tendenci pakāpeniski atteikties no cilvēku darbaspēka, varētu parādīties mašīnas un kloni, līdz ar to būtu nepieciešams normatīvais regulējums, kas noteiktu klonu un cilvēku tiesisko statusu. Klonu parādīšanās sabiedrībā provizoriski varētu palielināt plaisu sabiedrībā pēc ekonomiskā kritērija, tā kā darba vietu skaits saruktu, bet stratifikācija pēc izglītības līmeņa būtu mazāka, jo pieprasījums pēc izglītības varētu kristies, tā kā daudzās darba jomās cilvēku un viņu profesionālo iemaņu klātbūtne nebūs nepieciešama.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Civillikums* (28.01.1937.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>, sk. 28.03.2018.
2. *Izglītības likums* (29.10.1998.). LR likums ar groz. līdz 16.04.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=50759>, sk. 23.02.2018.
3. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 01.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 28.03.2018.
4. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). LR likums ar groz. līdz 14.06.2016. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk. 27.03.2018.

5. *Namnlag* (24.06.1982). Sveriges Rikes lag No. 1982:670. Status: Förfallit. Hämtad 19.04.2018 från https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/namnlag-1982670_sfs-1982-670
6. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). LR likums ar groz. līdz 14.01.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 27.03.2018.
7. *Par tiesu varu* (15.12.1992.). LR likums ar groz. līdz 12.02.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=62847>, sk. 19.04.2018.
8. *Seksuālās un reproduktīvās veselības likums* (31.01.2002.). LR likums ar groz. līdz 01.05.2007. <https://likumi.lv/doc.php?id=58982>, sk. 30.03.2018.
9. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija* (10.12.1948.). ANO Ģenerālās Asambleja. <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>, sk. 27.03.2018.
10. Avdijevs, V. (1977). *Seno Austrumu vēsture*. Rīga: Zvaigzne. 415 lpp.
11. Bobakova, D., Geckova, A.M., Klein, D., Reijneveld, S.A., VanDijk, J.P. (2012). Protective factors of substance use in youth subcultures. *Addictive Behaviors*, vol. 37 (9), pp. 1063-1067. Retrieved 04.04.2018 from https://ac.els-cdn.com/S0306460312001621/1-s2.0-S0306460312001621-main.pdf?_tid=8d2073cd-6903-42ea-8dca-85828b6c4d89&acdnat=1522784727_c6b781c7ff5d7fdd5d96b61731bbf770
12. Bunnage, L.A. (2014). Interrogating the interaction of race, gender, and class within U.S. labor movement revitalization efforts. *Women's Studies International Forum*, vol. 47, part A, pp. 63-76. Retrieved 02.04.2018 from https://ac.els-cdn.com/S0277539514000971/1-s2.0-S0277539514000971-main.pdf?_tid=1fe86a6a-5547-4b2a-ab99-a6bc034d1904&acdnat=1522784088_bd0718d551a2e36b800de24cfdc7f91e.
13. Cordaux, R., Auger, R., Bentley, G., Nasidze, I., Sirajuddin, S.M., Stoneking, M. (2004). Independent. Origins of Indian Caste and Tribal Paternal Lineages. *Current Biology*, vol. 14(3), pp. 231-235. Retrieved 26.03.2018 from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0960982204000405>
14. Geist, C., Myers, K. (25.02.2016). Gender Stratification. *Oxford Bibliographies*. Retrieved 02.04.2018 from <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0138.xml>
15. Kalniņš, V. (1977). *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC. 288 lpp.
16. Laķis, P. (2002). *Ievads socioloģijā*. Rīga: Zvaigzne ABC. 93 lpp.
17. Latvijas Republikas Tiesnešu konference (20.04.1995.). *Latvijas tiesnešu ētikas kodekss*. <https://www.tiesas.lv/tiesnesu-etikas-kodekss>, sk. 02.05.2018.
18. Lavrinoviča, I., Meņšikovs, V. (2014). Sociālās diferenciacijas tendences mūsdienu Latvijā. *Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/ekonomika/Mensikovs_Lavrinovica.pdf, sk. 25.02.2018.
19. McLeod, S.A. (2007). *Maslow's Hierarchy of Needs*. Retrieved 25.03.2018 from <http://highgatecounselling.org.uk/members/certificate/CT2%20Paper%201.pdf>
20. Osipova, S. (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis*. Rīga: TNA. 410 lpp.
21. Osipova, S. (2010). *Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga: TNA. 191 lpp.
22. Pardy, M. (2018). Transnational feminisms and cosmopolitan feelings. *Women's Studies International Forum*, vol. 67, pp. 94-101. Retrieved 02.04.2018 from <https://reader.elsevier.com/reader/sd/48E94DFFAACA83048B27FF9C2A57F393A484BBC9DD1D91587EF53002C02819948CA5898C283D86E83C726CE02C69315>
23. Rasnača, L., Bela, B. (2014). *Sociālā stratifikācija un vidusskīra: definīcija, mērījumi un pielietojums*. http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_lidzdaliba/sikk/sociala_stratifikacija_un_vidusskira_lu.pdf, sk. 25.02.2018.
24. Rubenis, A. (1993). *Viduslaiku dzīve un kultūra Eiropā*. Rīga: Zvaigzne. 127 lpp.
25. Rubenis, A. (1995). *Senās Romas dzīve un kultūra*. Rīga: Zvaigzne ABC. 178 lpp.
26. Tauriņš, G. (2001). *Politika (Intelektis, kultūra, atbildība): trijās daļās. I daļa. Politoloģijas pamati*. Rīga: Juridiskā koledža. 386 lpp.
27. Tumans, H. (17.05.2015.). *Hammurapi likumi*. <http://www.antiquitas.lv/hammurapi-likumi/>, sk. 18.04.2018.
28. Vipers, R. (1990). *Vēstures lielās problēmas*. Rīga: Zvaigzne ABC. 137 lpp.
29. Ziemeļe, I. (2000). *Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē*. Rīga: SIA Izglītības solī. 409 lpp.
30. Кравченко, А.И. (1999). *Социология*. Москва: «Голос». 384 с.
31. Кравченко, А.И. (2002). *Социология*. Учебник для вузов. Москва: «Академический проспект». 508 с.
32. Ницше, Ф. (1883). *Так говорил Заратустра*. 162 с. Получено 19.04.2018 из http://salesmaster.com.ua/wp-content/uploads/2013/03/nicshe_tak_govoril_zaratustra.pdf
33. *European Court of Human Rights judgment of 18 December 1986 case No. 9697/82 Johnston and others v. Ireland*. Retrieved 02.05.2018 from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Johnston%20and%20others%20v.%20Ireland%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22%3A%22001-57508%22%7D>
34. *European Court of Human Rights judgment of 26 May 1994 case No. 16969/90 Keegan v. Ireland*. Retrieved 02.05.2018 from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57881%22%7D>

Summary

Stratification was observed in all periods of history with the aim of organizing relations in society and determining the functions of its members, using a certain stratification technique and means. Although legislative acts tend to reduce stratification, providing for the equality of all people in the exercise of their rights, in practice there is a variety of forms of stratification, which are often difficult to eradicate due to centuries-old traditions and stereotypes.

In the future, the society will continue to stratify according to various criteria, as a civilized society living in a country with a certain organization cannot be homogeneous, especially in today's civil circulation environment, where the resource inequality is pronounced.

TIESĪBAS UZ VESELĪBU UN ĀRSTNICĪBAS PIEEJAMĪBAS PRINCIPA JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA *THE RIGHT TO HEALTH AND THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF HEALTH AND ACCESS*

Kristīne Vasīļevska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, vasilevska.kristine@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Līga Mazure Dr.iur. asoc. profesore**

Abstract. *The availability of medical care is the application of health care and the ability to realize it through the use of technology and qualified healthcare providers. The principle of availability is essentially a matter for the person to be fully involved in all aspects of life as an integral part of the public emergency mechanism. Today, health is not only a value but also a resource that contributes to the economic growth of the state, the city, the region. A healthy person can work more productively, he more easily adapts to changes and can work longer. Good health increases quality of life, strengthens families, promotes safety, reduces poverty and social inclusion.*
Keywords: *access to medical treatment, doctor, health, patient, treatment.*

Ievads

Raksta mērķis ir izpētīt, indivīda esošās tiesības uz veselību un ārstniecības pieejamības principa jēdzienu un tā vēsturisko attīstību, analizējot pastāvošās problēmas un piedāvājot konkrētus risinājumus problēmu novēršanai.

Darba uzdevumos ietilpst izpētīt ārstniecības pieejamības principa jēdzienu un tā struktūru, izanalizēt ārstniecības pieejamības vēsturisko attīstību un sniegt vispārīgu raksturojumu par tiesībām uz veselību –ārstniecību, un izrietošiem pienākumiem.

Pētījums tika veikts divu mēnešu laikā. Tā tapšanas procesā tika pielietotas šādas pētnieciskā darba metodes: vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, gramatiskā metode, analītiskā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode, teoloģiskā metode.

Pētījums ir aktuāls, jo ārstniecības pieejamība ir veselības aprūpes pielietošana un spēja to realizēt lietojot tehnoloģijas un veselības aprūpes kvalificēto pakalpojumu sniedzēju palīdzību. Pieejamības princips galvenokārt nozīmē to, lai persona, kā neatliekamā sabiedrības mehānisma sastāvdaļa spētu pilnvērtīgi piedalīties visās dzīves jomās. Mūsdienās veselība ir ne tikai vērtība, bet arī resurss, kas veicina valsts, pilsētas, novada ekonomisko izaugsmi. Vesels cilvēks var strādāt ražīgāk, viņš vieglāk pielāgojas izmaiņām un var strādāt ilgāk. Laba veselība palielina dzīves kvalitāti, stiprina ģimenes, veicina drošību, nabadzības samazināšanos un sociālo iekļaušanu. Proti, valsts ekonomiskā izaugsme ir cieši saistīta ar ārstniecības pieejamību, kas turpretī paaugstina veselības kvalitāti.

Ārstniecības pieejamības vēsturiskā attīstība

Pētot ārstniecības pieejamības vēsturisko attīstību, autore secināja, ka laika posmā no seniem laikiem līdz mūsdienu laikiem izpratne par ārstniecības pieejamību krasi atšķīrās no mūsdienu laika uzskatiem. Ārstniecības pieejamības pirmsākumi ir meklējami tālajā vēsturē, kur maģija un reliģija ieņēma svarīgu lomu aizvēsturiskās vai agrīnās cilvēces sabiedrības medicīnā. Augu izcelsmes zāles lietošanu, zināmu saslimšanas simptomu mazināšanai, pavadīja ar rituāla dejām, burvju trikiem, tāpēc par pirmajiem ārstiem, uzskatīja raganas vai burvjus. Savukārt, tādas slimības, kā saaukstēšanās vai aizcietējums, tika uztverts, kā normāla eksistences sastāvdaļa, kuru novēršanai izmantoja augu aizsardzības līdzekļiem. Tomēr smagās un invaliditātes slimības nošķīra citā slimību kategorijā, ko uzskatīja par pārdabisku izcelsmi, kas izveidojās burvestības rezultātā Ārstējot brūces tika pielietots visnenākais dziedniecības mākslas elements - placebo efekts, jo ķermeņa apstrāde un zāles, kas tika sniegtas pacientam neradīja nekādu fizisku ietekmi uz ķermeni, tomēr pacients jutās labāk, jo ticēja tā efektivitātei (*Rhodes, Thomson, Richardson, Underwood, Guthrie, 2016*).

Visa veida ārstniecības pieejamību ietekmēja arī sabiedrības kārtu, šķiru kritērijs, piemēram, senajā Romā tika iedibināts kopienu ārsta institūts, kas dalījās trīs grupās: 1) galma; 2) provinciālie; 3) pilsētas ārsti. Proti, jo augstāks status sabiedrībā, jo lielāka un kvalitatīvāka medicīna ir pieejama. Apskatot pirmatnējās ārstniecības metodes, var secināt, ka objektīvu apstākļu dēļ trūka medicīnas zināšanu, kur šo nepilnību aizstāja ar reliģijas aizmetņa – magijas kulta palīdzību ārstniecībā (*Sorokina, 1988, c. 22,23*). Vēsturē iezīmējās savdabīga tendence. Ārstniecības personas izvēlē sadūrās vairāki kritēriji, kur divi no tiem bija reliģiskais un ārstniecības kvalitātes kritēriji, tika izdalīti ārsti terapeiti (priesteri), ķirurgi (priesteri) un vārdotāji, bet tieši vārdotāji tika vērtēti visaugstāk sabiedrībā, jo izvēli izšķīra prasme ietērt ārstniecības metodes reliģiskās formās. Līdz ar to kvalitātes kritērijs tika nobīdīts zemāk saskaņā ar reliģijas dominanci. Jāatzīmē, ka reliģija bieži vien kalpoja arī kā aizsargs nekvalitatīvai ārstniecībai. Attīstoties medicīnai, tika nonākts pie atziņas - lai sasniegtu medicīnas, ārstniecības mērķus, ir nepietiekoši aptvert tikai pacientu individuāli, bet nepieciešama plašāka pieeja, ir nepietiekoši aptvert tikai pacientu individuāli, bet nepieciešama plašāka pieeja, tādējādi pakāpeniski tika iesviestas sabiedrības sanitārās prasības (*Mazure, 2011., 8.lpp.*).

Pēc informācijas avotos pieejamās informācijas autore secina, ka ārstniecības pieejamības kritērijs bija saistīts vienīgi ar ārkārtas nepieciešamību, tādus kā profilaktiskos ārstniecības pasākumus nepraktizēja, jo nebija iespēju realizēt ārstniecību, savukārt, medicīnas darbinieku trūkums un šķiru nodalījums ierobežoja ārstniecības pieejamību katram iedzīvotājam.

Viduslaikos bija samērā liela reliģijas ietekme, centrā tika izvirzīts Dievs, un cilvēka dzīvei bija jābūt orientētai uz Dievu, lai arī viduslaikos iezīmējās viens no reliģijas principiem – rūpes pār personām, kam tas ir nepieciešams (piemēram, trūcīgajiem, slimajiem), tomēr reliģija kopumā kavēja medicīnas kā zinātnes attīstību, ietekmējot arī ārsta un pacienta tiesiskās attiecības. Lūzums notika vēlajos viduslaikos jeb apgaismības laikmetā (15.-17.gs.). Sholastiku pakāpeniski nomainīja zinātne, priekšplānā izvirzot praktisko metodi zinātnē. Attīstījās humānisma ideja, kur cilvēks tiek atzīts par vērtību. Šis pārmaiņas veicināja dabaszinātņu (arī medicīnas) attīstību, kas kopumā pozitīvi ietekmēja ārstniecības pieejamību. Viduslaikos sāka attīstīties ķīmija, kuras pirmsākumi bija alķīmija. Tas savukārt veicināja farmācijas attīstību. Pirmā aptieka tuvajos Austrumos tika izveidota 8.gs.v., Eiropā 11.gs. (*Mazure, 2011., 17.lpp.*).

Pirmās iestādes, kuras mūsdienās var attiecināt medicīnas organizācijām radās IV gadsimtā, tās atradās ceļa malās maršrutā no Jeruzalemes, galvenais mērķis bija sniegt pirmo medicīnas palīdzību svētceļniekiem. 1092 gadā Anglijā tika izveidots Johanniešu ordenis, kuru darbības mērķis bija pirmās medicīnas palīdzības sniegšana. Pirmā ātrās palīdzības stacija tika izveidota 1881. gadā Vīnē, kas nodarbojās ar pirmās medicīnas palīdzības sniegšanu un slimnieku nogādāšanu slimnīcās vai mājās. Patstāvīgu štatu darbinieku nebija, nodarbināti bija medicīnas studenti un volontieri (*Ваганов, 2017, c. 12*).

Pieauga akadēmiski izglītoto ārstu nozīme jau agrajos un attīstītajos viduslaikos. Līdz ar to, no vienas puses, ārstniecība kļuva kvalitatīvāka, bet, no otras puses, samazinājās pacienta iespējas izmantot šo ārstu pakalpojumus (piemēram, mantiskais, sabiedrības šķiru kritērijs, ārstu skaits), jo sabiedrība viduslaikos bija juridiski neviendabīga, jo sastāvēja no grupām ar atšķirīgu tiesībspēju un rīcībspēju. Viduslaiku Eiropā varēja izdalīt: feodāļus, garīdzniekus, pilsoņus (jeb pilsētniekus) un zemniekus. Lai arī parādījās zināmas objektīvas iezīmes tiesiskajā sistēmā, tomēr sabiedrības šķiru kritērijs nostiprinājās jau kā tiesisks šķērslis daudzās dzīves sfērās, arī ārstniecībā (*Mazure, 2011., 22.lpp.*).

Mūsdienās ir vērojama strauja ārstniecības iespēju attīstība, kas ļauj palielināt izārstēšanas vai dzīves kvalitātes uzlabošanas iespējas. Tomēr vienlaikus ar progresu medicīna kļūst sarežģītāka ne tikai pielietoto tehnoloģiju un nepieciešamo zināšanu dēļ – sarežģītāka ir resursu plānošana, pakalpojumu koordinēšana, intensitātes vadīšana, sadarbība starp dažādām disciplīnām, kā arī komunikācija starp visiem ārstniecības procesā iesaistītajiem, tādējādi pieaugot riskam nodarīt pacientam kaitējumu, kas izpaužas medicīnas palīdzības laicīgai nesniegšanai, proti nepieejamībai (*Palčeja, Ābola, Čupāne u.c., 2017., 8.lpp.*).

Ārstniecības pieejamības principa jēdziens, struktūra

Latvijas Republikas Satversmes 111.pantā ietvertās normas kontekstā ar starptautisko tiesību dokumentiem un to piemērošanas praksi, no Latvijas Republikas Satversmes 111.panta noteiktā, proti, ka „valsts aizsargā cilvēku veselību” izriet ne vien valsts pienākums noteiktos gadījumos garantēt tiesības uz veselības aizsardzību, bet arī atturēties no tādām darbībām, kas ierobežo katrai personai pašai rūpēties par savas veselības aizsardzību (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2008., Nr. SKC – 13*).

Savukārt, Latvijas Republikas Satversmes 8.nodaļa „Cilvēka pamattiesības” nosaka, ka „Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem” (89.pants) un to, ka „Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas” (91.pants). Šobrīd, kā liecina Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati, aptuveni 5% līdz 10% no kopējā iedzīvotāju skaita ir cilvēki ar invaliditāti, t.i. ar redzes, dzirdes, kustību un garīga rakstura traucējumiem. Šie cilvēki gandrīz katru dienu nonāk situācijās, kad nav iespējams pilnvērtīgi īstenot savas tiesības brīvi pārvietoties, saņemt pakalpojumus, informāciju u.c. tādējādi var secināt, ka pieejamības princips nav efektīvi iekļauts sabiedrības dzīvē (*Liepājas Neredzīgo biedrība, 2012., 5.lpp.*).

Pieejamības princips galvenokārt nozīme to, lai persona, kā neatliekamā sabiedrības mehānisma sastāvdaļa spētu pilnvērtīgi piedalīties visās dzīves jomās. Ārstniecības pieejamība ir veselības aprūpes pielietošana un spēja to realizēt lietojot tehnoloģijas un veselības aprūpes kvalificēto pakalpojumu sniedzēju palīdzību. Veselības aprūpe un pieejamība tiek uzskatīta par pilnvērtīgu, kad ir nepārtraukti saistīti sekojošie veselības aprūpes elementi:

- 1) primārais līmenis — pirmais saskarsmes posms starp fizisku personu un veselības aprūpes pakalpojumu sniedzēju, kurā risina galvenās iedzīvotāju veselības problēmas, lietojot vienkāršas un izmaksu ziņā efektīvas medicīnas tehnoloģijas;
- 2) sekundārais līmenis — specializēta ambulatorā un stacionārā veselības aprūpe, kas orientēta uz neatliekamu un plānveida veselības aprūpi — ātru un kvalitatīvu diagnostiku, intensīvu ārstēšanu un rehabilitāciju, lai maksimāli ātri un kvalitatīvi panāktu pacienta izveseļošanos vai samazinātu slimības izpausmes līdz tādai pakāpei, kad turpmākā ārstēšana ir iespējama primārās veselības aprūpes līmenī;
- 3) terciārais līmenis — augsti specializēti veselības aprūpes pakalpojumi, kurus nodrošina viens veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējs vai ierobežots to skaits. Terciārajam veselības aprūpes līmenim raksturīgas viena vai vairākas šādas pazīmes: augstas tehnoloģijas, bīstamas slimības, augsta riska terapija, reti sastopamu slimību diagnostika un ārstēšana. Primārā, sekundārā un terciārā līmeņa veselības aprūpes pakalpojumus sniedz koordinēti, ievērojot pēctecību un nepārtrauktību (*Veselības aizsardzības likums, 2002., 9.p.*).

Zināms, ka veselības aprūpes sistēmas kvalitāte ir cieši saistīta ar medicīnas pieejamību, jo tas ir darbības iesākuma kodols, bez kā iztrūkst veselības aprūpes kvalitātes norādošie posmi. Tādējādi rodas nepieciešamība izdalīt ārstniecības pieejamības elementus, lai sīkāk izprastu ārstniecības pieejamības šķēršļu būtību. Pēc autores domām, var izdalīt sekojošus ārstniecības pieejamības elementus, kas ir nepieciešami lai nodrošinātu pilnvērtīgu veselības aprūpi un pieejamību:

- garīgā pieejamība;
- fiziskā pieejamība;
- ārstniecības vides pieejamība;
- kvalitatīvas ārstniecības pieejamība (*Palčeja, Ābola, Čupāne u.c., 2017., 9.lpp.*).

Pie garīgās pieejamības var attiecināt personas pilnīgu uzticēšanos ārstniecības personām un ārstniecības sistēmai, kā tādai, jo bieži vien praksē nācās saskarties, kad indivīdi zaudē savu ticību medicīnā un vēršas pēc nestandartiem risinājumiem, kas bieži vien var nodarīt kaitējumus.

Garīgo pieejamību var uzskatīt par pilnīgu, kad tiek ievēroti visi turpmāk minētie elementi, tas ir kvalitatīva un efektīva medicīnas pieejamība, kuras realizēšanai netraucē nekādi fiziski šķēršļi (*Palčeja, Ābola, Čupāne u.c., 2017., 10.lpp.*).

Fiziskai pieejamībai ir liela nozīme ārstniecības veicināšanai, jo veselības aprūpes pakalpojumu pieejamībai nedrīkst būt atkarīgi no ģeogrāfiskām, ekonomiskām, sociālām, kulturālām vai valodas barjerām, savukārt veselības aprūpes profesionāļiem jābūt pieejamiem resursiem ārstēšanas un aprūpes veikšanai. Lai palielinātu veselīgi nodzīvoto mūža gadu skaitu, kā arī samazinātu potenciāli zaudētos mūža gadus, pacientiem nepieciešams nodrošināt savlaicīgu diagnostiku un ārstēšanu slimību agrīnā stadijā, kas sniedz ne tikai medicīniski, bet arī ekonomiski efektīvāku rezultātu nekā neatliekamās medicīniskās palīdzības vai plānveida stacionārās palīdzības sniegšana, tādējādi pie fizikās pieejamības elementa var attiecināt sekundārās veselības aprūpes pieejamības vienu no aktuālajām problēmām - garas rindas pie speciālistiem. Veselības ministrijai 2017.gadā piešķirts rezervētais finansējums sekundārās ambulatorās veselības aprūpes pakalpojumu pieejamības uzlabošanai 16 599 307 eiro apmērā. Līdz ar minēto, Veselības ministrijas ieskatā sekundāro ambulatoro veselības aprūpes pakalpojumu pieejamības uzlabojums nepārskatot veselības aprūpes pakalpojuma tarifus būs īslaicīgs risinājums samilzušo veselības aprūpes problēmu novēršanai, katrai ārstniecības iestādei līdztekus nesot papildus slogu, ko ārstniecības iestādei jāspēj kompensēt iekšējo resursu ietvaros, kas praktiski ir izsmelti (*LR Veselības ministrija, 2017.*).

Vides pieejamība - iespēja cilvēkiem ar kustību, redzes vai dzirdes traucējumiem pārvietoties vidē atbilstoši plānotajai būves funkcijai. Būve projektējama un būvējama tā, lai nodrošinātu vides arhitektonisko kvalitāti, vides pieejamību, dabas resursu racionālu izmantošanu. Vides pieejamības prasības var iedalīt – teritorijai un iekštelpām. Prasības invalīdu vajadzību nodrošināšanai obligāti jāpiemēro: ja būvniecība pilnīgi vai daļēji paredzēta par valsts vai pašvaldību līdzekļiem, ja dzīvojamā namā paredzēti dzīvokļi ģimenēm, kurās ir personas ar kustību traucējumiem. Personām ar kustību traucējumiem, riteņkrēslu un ratiņu lietotājiem paredz ērtas iekļūšanas un pārvietošanās iespējas publiskajās ēkās, kā arī piemērotu palīgaprīkojumu atsevišķās telpās piemēram tualetēs (*Avota, 2009., 24.lpp.*).

Kopš 2010.gada 31.marta Latvijā ir spēkā Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Sociālo un ekonomisko tiesību aizsardzības kontekstā tas nozīmē, ka valstij ir aizliegts pieņemt kādas konceptuālas nostādnes, programmas vai citus dokumentus, kas ir pretrunā ar starptautiskajā līgumā izvirzītajām prasībām. Atbilstoši konvencijas 1.pantam tās mērķis ir veicināt, aizsargāt un nodrošināt to, lai visas personas ar invaliditāti varētu pilnībā un vienlīdzīgi izmantot visas cilvēktiesības un pamatbrīvības, un veicināt tām piemērotās cieņas ievērošanu. Kā viens no vispārējiem konvencijas principiem ir pieejamība (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2014., Nr. A420745010*).

Pie kvalitatīvas ārstniecības pieejamības var attiecināt efektivitāti, sanāc ar pieejamiem līdzekļiem un resursiem sasniedzot vēlamo rezultātu. Efektivitāte ir optimālā, nevis maksimālā aprūpe pacientiem un sabiedrībai kopumā, kas var tikt novērtēta, veicot noteikto datu analīzi, tas ir, veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība atbilstoši pacienta stāvoklim īstajā laikā, kad tas ir nepieciešams, ievērojot ārstēšanas un aprūpes pakalpojumu pēctecību (diagnostika, ārstēšana, novērošana, rehabilitācija). Nav iespējams sasniegt kvalitatīvu ārstniecību bez objektivitātes, proti, vienāda ārstēšana vienādām vajadzībām, bez jebkāda veida diskriminācijas, veicot tikai nepieciešamās procedūras vai manipulācijas nodrošinot ārstniecības pakalpojumu pēctecību pacientam visos tās posmos un veselības aprūpes līmeņos, kas var tikt īstenots ar ārstniecības personu un iestāžu savstarpēju sadarbību, informācijas apmaiņu (*Palčeja, Ābola, Čupāne u.c., 2017., 9.lpp.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pieejamības princips galvenokārt nozīmē to, lai persona, kā neatliekamā sabiedrības mehānisma sastāvdaļa spētu pilnvērtīgi piedalīties visās dzīves jomās, pieejamības principu pilnā apmērā var piemērot ārstniecības pieejamībai, bet pētīšanas rezultātā tika konstatēti un

izvirzīti sekojošie problēmjautājumi, kas ierobežo ārstniecības piekļuvi sabiedrības dalībniekiem.

2. Izpētot situāciju, rodas nepieciešamība efektīvāk pārvaldīt slimnīcu sistēmu, ieviešot rindas gaidīšanas moduli, proti, aprēķinot minimālo nepieciešamo ārstu skaitu, lai apmierinātu pašreizējos un nākotnes pieprasījumus pēc pakalpojumiem. Analītiskie modeļi ļauj tieši izprast esošās attiecības starp pakalpojuma pieprasījumu, ārstu skaitu un pacienta uzmanības prioritāti, ko var dēvēt par rindu sistēmu.

Ieviešot konkrētu sistēmu, tas ir aprēķinot vidējo laiku, kas ir nepieciešams, lai konstatētu veselības stāvokli, varētu nodrošināt ar konsultāciju lielāko cilvēku daļu, izvērtējot situāciju un konstatējot tās nopietnību. Savukārt, pēc situācijas izvērtēšanas, ārkārtas nepieciešamības gadījumā uzsākt nepieciešamo ārstniecību, proti ieviešot rindas sistēmas kārtību, var ierobežot ielaisto slimību gadījums, kas rodas, ilggadēju rindu gadījumā.

3. Uz doto brīdi ir atrodamas publiskas veselības iestādes, kurās ir izteikta vides pieejamības neatbilstība normatīvajos aktos noteiktiem standartiem, no pētījuma ietvaros gūtās informācijas izriet, ka Latvijā kopš 2010.gada 31.marta spēkā ir konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, kas paredz pieejamības nodrošināšanu publiskajās telpās, pēc autores domām, ir pagājis pietiekams laika intervāls, lai publiskās telpas izrīkotu atbilstoši standartiem, savukārt rezultāts nav sasniegts, *tādējādi, pēc autores domām ir jāveic atkārtota publiski pieejamo objektu apskate un neatbilstības gadījumā jāpiemēro sankcijas.*
4. Kā vienu no ārstniecības pieejamības ierobežošanas kritērijiem var attiecināt garīgās pieejamības trūkumu, tas ir, pacientu neuzticēšanos jauniem specialistiem, studentiem, kuriem ir nepieciešamas praktisko zināšanu iegūšana turpmāko darba uzdevumu veikšanai, tai skaitā, efektivitātes paaugstināšanai, kas ir neatliekamā sastāvdaļa ārstniecības pieejamības nodrošināšanai.

Autore piedāvā, ārstniecības iestādēm veicināt pacientu ieinteresētību uzticēties studentiem, to var panākt veicot publisko plakātu izvietošanu – par nākotnes vīzijām, bezmaksas konsultāciju sniegšanu kvalificēta speciālista klātbūtnē.

5. Izanalizējot vēsturisko attīstību, autore nonāca pie secinājuma, ka viens no būtiskākajiem ārstniecības ierobežošanas līdzekļiem, kas bija sastopams visos laika posmos, ir cilvēku sadalīšana pēc šķirām, kas būtiski ietekmēja sabiedrības veselības fundamentu.
6. Pētot līdzšinējo situāciju Latvijā, autore nonāca pie secinājuma, ka šobrīd ir izteikta diskriminācija - vecuma kritērijs ir kā ārstniecības pieejamības ierobežošanas elements. Proti, jo vecāks cilvēks, jo mazāki resursi un uzmanība tiek veltīta personas ārstēšanai un dzīves ilguma pagarināšanai, kas, savukārt, ir viens no valsts galvenajiem pamatuzdevumiem – uzturēt sabiedrību veselu, nodrošinot nepieciešamo ārstniecību.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Būvniecības likums* (09.07.2013.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=258572>, sk.14.04.2018.
2. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009.). LR likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=203008>, sk. 06.03.2018.
3. *Veselības aizsardzības likums* (01.10.2002.). LR likumprojekts. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/67203>, sk. 23.03.2018.
4. Avota, E. (2009). *Vides pieejamība normatīvajos aktos būvniecības jomā*. www.redzigaismu.lv/files/pieejamiba_2009.ppt, 13.03.2018.
5. Liepājas Neredzīgo biedrība (2012). *Vides pieejamības vadlīnijas personām ar funkcionāliem traucējumiem*. <http://www.redzigaismu.lv/files/VIDES-PIEEJAMIBAS-VADLINIJAS-Liepaja-2017-02-08.pdf>, sk. 13.03.2018.
6. LR Veselības ministrija (2017). *Informatīvais ziņojums "Par tālāku rindu samazināšanu sekundārā ambulatorā veselības aprūpē"* http://www.vm.gov.lv/lv/aktualitates/preses_relizes/5524_izskata_informativo_zinojumu_par_rindu_mazinas2anu_sekundaraj/, sk.06.04.2018.
7. Mazure, L. (2011). *Pacienta griba un tās civiltiesiskā aizsardzība*. [Promocijas darbs]. <https://dspace.lu.lv/handle/7/5100>, sk. 18.04.2018.
8. Nacionālais veselības dienests (2017). *Pacientu drošības un veselības aprūpes kvalitātes nodrošināšana* <http://www.vmnvd.gov.lv/uploads/files/5a1e83ec88da1.pdf>, sk. 12.04.2018.

9. Palčeja, E., Ābola, Z., Čupāne L. u.c. (2017). *Pacientu drošības un veselības aprūpes kvalitātes nodrošināšana*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte. 173 lpp. https://www.spkc.gov.lv/upload/Pacientu_drosiba/Publikacija/pacientu_drobas_un_veselbas_aprpes_kvalitates_nodroinana_mcbu_materils_2017.pdf, sk. 12.04.2018.
10. Rhodes, P., Thomson, W.A.R., Richardson, R.G., Underwood, E.A., Guthrie, D.J. (2018). *History of medicine*. Retrieved 18.04.2018 from <https://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/The-MiddleAges>
11. Ваганов, И. (2016). *История экстренной медицинской помощи Череповца*, 80 с. Получено 13.03.2018 из <https://books.google.lv/books?id=R9O6CwAAQBAJ&pg=PT13&dq>
12. Сорокина, Т.С. (1988). *История медицины*. Москва: Ун-т дружбы народов. 72 с.
13. Шаталова, Г.С. (1997). *Философия здоровья*. Москва: Елен и Ко. 256 с.
14. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014.gada 11.jūlija spriedums* lietā Nr. A420745010. file:///C:/Users/User12/Downloads/Anonimizets_nolemums_179764.pdf, sk. 01.05.2018.
15. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 9.janvāra spriedums* lietā Nr. SKC – 13. www.at.gov.lv/downloadlawfile/, sk. 01.05.2018.

Summary

The principle of accessibility is essentially the key to making a person able to participate fully in all aspects of life as an integral part of an emergency society, access to treatment can be fully integrated into the accessibility principle, but the research has identified and raised the following issues that restrict access to treatment for members of the community.

When investigating the situation, there is a need for more efficient management of the hospital system by introducing a waiting line module, which is to calculate the minimum number of doctors needed to meet current and future demand for services. Analytical models allow straightforward understanding of the existing relationship between service demand, the number of doctors and the patient's focus, which can be called queuing systems.

By introducing a specific system, this is the calculation of the average time needed to establish a state of health, could provide the majority of people with counseling, assessing the situation and determining its severity. In turn, after assessing the situation, in case of emergency, the necessary medical treatment, in the introduction of a queuing system, can be limited by the case of emerging diseases that occurs in the case of long lines.

One of the criteria for limiting access to medical care can be attributed to the lack of mental availability, that is, the lack of confidence of patients in young specialist students, students who need to acquire practical knowledge for further work tasks, including efficiency improvement, which is an urgent part in ensuring access to treatment.

The author suggests that medical institutions encourage patients to be entrusted with trust in students; this can be achieved through placement of public posters - about future visions, free consultations in the presence of a qualified specialist.

After analyzing the historical development, the author came to the conclusion that one of the most important means of limitation of treatment that was encountered at all times was the division of people into classes, which had a significant impact on the basis of public health.

When investigating the current situation in Latvia, the author came to the conclusion that there is currently a marked discrimination - the age criterion is an element of limiting the availability of attendance. Namely, the older the person, the less resources and attention is devoted to the organization of the person and the extension of his life, which, in turn, is one of the main tasks of the state - to keep society healthy, providing the necessary treatment.

VALSTS PĀRVALDES PAKALPOJUMU PĀRVALDĪBA STATE ADMINISTRATION SERVICE MANAGEMENT

Oskars Vasiļjevs

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, oskarsvasiljevs@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Ilga Krampuža* Mg. iur., Mg. soc. sc. lektore

Abstract. Paragraphs six and eight of the Section 10 of the State Administration Structure Law determine that State administration shall regularly examine and improve the quality of public services and organize them in a manner that is as convenient and approachable to individuals as possible. In order to comply the rights of individuals to receive high quality State administration services and approachable State administration, the Section 97 of the State Administration Structure Law determines implementation of State administration service management. Nevertheless, the process of management of the State administration services has been introduced recently and is not explored much.

Keywords: management, services, state administration.

Valsts pārvaldes iekārtas likuma (turpmāk – VPIL) 10. panta sestajā un astotajā daļā ir noteikts valsts pārvaldes pienākums pastāvīgi pārbaudīt un uzlabot sabiedrībai sniegto pakalpojumu kvalitāti un organizēt valsts pārvaldi pēc iespējas pieejami privātpersonām (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002.*). Ja iepriekš valsts un privātpersonas administratīvi tiesiskās attiecības tika uzskatītas par pakļautības attiecībām, attīstot administratīvi tiesisko attiecību izpratni, šobrīd valsts un privātpersonas administratīvi tiesiskajās attiecībās privātpersona ir kļuvusi par valsts pārvaldes klientu, kas paredz valsts pārvaldes pienākumu savā darbībā ievērot labas pārvaldības principu (*Načisčionis, Veikša, 2017., 121. lpp.*).

Lai valsts pārvalde ievērotu privātpersonu tiesības saņemt kvalitatīvus valsts pārvaldes pakalpojumus un tiesības uz pieejamu valsts pārvaldi, VPIL 97. pantā ir ieviesta valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība. Vēl pirms VPIL stāšanās spēkā tika rakstīts: “Termins “pārvaldība” tiek lietots arī nedaudz ideālistiskā nozīmē, lai norādītu uz nepieciešamību valsts institūcijām savā darbībā orientēties uz maksimālu iedzīvotāju vajadzību apzināšanu un respektēšanu. Termins “pārvaldība” arī ietver tādas parādības kā maksimāla valsts institūciju darba efektivitāte, kvalitatīvi jaunas attiecības starp valsts institūcijām un pilsoņiem, moderno tehnoloģiju izmantošana pārvaldē utt.” (*Jansone, Reinholde, Ulničāne, 2002., 11. lpp.*).

Valsts pārvaldes pakalpojumu katalogā, kurā ir iekļauta informācija par visiem valsts pārvaldes sniegtajiem pakalpojumiem, 2018. gada 31. martā bija publicēti 2447 valsts pārvaldes pakalpojumu apraksti (*Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 2018., 4. lpp.*). Taču valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības process ir ieviests nesen un ir maz pētīts.

Pētījuma mērķis: izpētīt valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesu.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa vēsturisko attīstību;
- 2) noskaidrot valsts pārvaldes pakalpojumu uzlabošanas principa un valsts pārvaldes pieejamības principa nozīmi valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesā;
- 3) analizēt valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa īpatnības.

Pētījumā izmantotās metodes: salīdzinošā metode, semantiskā metode, sistēmiskā metode, teleoloģiskā metode un vēsturiskā metode. Salīdzinošā metode ir izmantota, lai salīdzinātu normatīvos aktus, kas attiecas uz valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesu, un valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa un citus tiesību principus. Pielietojot semantisko metodi, autors pētīja valsts pārvaldes pakalpojumu uzlabošanas principa un valsts pārvaldes pieejamības principa un valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības izpratni. Sistēmiskā metode izmantota, lai analizētu normatīvo aktu, kas attiecas uz valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesu, un citu normatīvo aktu un valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa principu un citu tiesību principu savstarpējās attiecības. Pielietojot teleoloģisko metodi, autors pētīja valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības tiesisko regulējumu atbilstoši tā izstrādes mērķim. Vēsturiskā metode izmantota, lai analizētu valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa vēsturisko attīstību.

Lai izpētītu valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa vēsturisko attīstību, ir jāizpēta publisko pakalpojumu jomas vēsturiskā attīstība. Pasākumi publisko pakalpojumu jomas attīstībai tika īstenoti jau kopš 2006. gada, taču tie nebija sistēmiski un nesekmēja publisko pakalpojumu sistēmas izveidi. Tikai 2013. gadā par galveno problēmu publisko pakalpojumu jomā tika nosaukta publisko pakalpojumu sistēmas neesamība. Publisko pakalpojumu jomu raksturoja tādas problēmas kā trūkumi normatīvajos aktos, nepietiekams metodiskais atbalsts, nepietiekama valsts pārvaldes efektivitāte un caurskatāmība, nepietiekami koordinācijas pasākumi, administratīvais slogs, trūkumi publisko pakalpojumu pieejamībā, nepietiekama informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošana (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2015., 15., 22.–26. lpp.*).

Lai novērstu problēmas un izveidotu publisko pakalpojumu sistēmu, tika izstrādāta un apstiprināta koncepcija par publisko pakalpojumu sistēmas pilnveidi, kurā par galveno trūkumu publisko pakalpojumu jomas normatīvajos aktos tika nosaukta vienota tiesiskā regulējuma neesamība. Publisko pakalpojumu jomas normatīvos aktus raksturoja tādas problēmas kā tiesiskā regulējuma sadrumstalotība, tiesiskā regulējuma neievērošana, definīciju neesamība, publisko pakalpojumu pārvaldības un sniegšanas kārtības neesamība, nepietiekama iestāžu sadarbības kārtība (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2015., 24. lpp.*).

Lai risinātu problēmas, tika piedāvāts izstrādāt publisko pakalpojumu likumu, Ministru kabineta noteikumus par publisko pakalpojumu pārvaldību, pieejamības nodrošināšanu, publicēšanu publisko pakalpojumu katalogā, elektronizāciju, sniegšanu, pašvaldību vienotā publisko pakalpojumu saraksta apstiprināšanu, grozīt vai atzīt par spēku zaudējušiem vairākus spēkā esošus normatīvos aktus (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2015., 28.–33. lpp.*).

2014. gadā Saeimā tika iesniegts likumprojekts “Publisko pakalpojumu likums” (turpmāk – likumprojekts) (*Saeima, 2014a.*). Likumprojekta mērķis bija nodrošināt publisko pakalpojumu sistēmas attīstību, lai uzlabotu publisko pakalpojumu sniegšanas efektivitāti un kvalitāti, kā arī mazinātu klientiem administratīvo slogu (laiku un izmaksas, saņemot publiskos pakalpojumus). I nodaļā tika ietverti likumprojektā lietotie termini, likumprojekta mērķis un darbības joma. Likumprojektā bija definēti tādi publisko pakalpojumu veidi kā saimnieciskie pakalpojumi un pārvaldes pakalpojumi un tādi pārvaldes pakalpojumu veidi kā administratīvie pakalpojumi, kolektīvie pakalpojumi un individuālie pakalpojumi. II nodaļā tika iekļauti publisko pakalpojumu pārvaldības un sniegšanas principi, fizisko personu datu apstrādes noteikumi publisko pakalpojumu jomā, publisko pakalpojumu sniegšanas un finansēšanas noteikumi. III nodaļā tika ietverta publisko pakalpojumu institucionālā sistēma. Likumprojektā bija noteikta Saeimas, Ministru kabineta, pašvaldību, par publisko pakalpojumu politiku atbildīgās iestādes, publisko pakalpojumu attīstības padomes, publisko pakalpojumu turētāju un sniedzēju kompetence un publisko pakalpojumu turētāju un sniedzēju sadarbības kārtība. IV nodaļā tika iekļauti koplietošanas infrastruktūras, publisko pakalpojumu portāla, kataloga, rokasgrāmatas un publisko pakalpojumu pieejamības nodrošināšanas noteikumi (*Saeima, 2014b.*).

Saeimas Valsts pārvaldes un pašvaldības komisija likumprojektu noraidīja (*Saeimas Valsts pārvaldes un pašvaldības komisija, 2014.*). Saeimas sēdē tika norādīts, ka, pirmkārt, likumprojektā ietvertais tiesiskais regulējums ir pārāk plašs. Piemēram, likumprojekts attiecas gandrīz uz jebkādu publiskas personas darbību publisko un privāto tiesību jomā, no kuras klients var saņemt jebkādu labumu. Otrkārt, likumprojektā ir iekļautas nepietiekami skaidras un saprotamas tiesību normas, deklaratīvas tiesību normas un tiesību normas, kuras dublē vai ir pretrunā ar citu normatīvo aktu tiesību normām. Piemēram, atšķirīgs samērīguma principa skaidrojums likumprojekta 5. pantā un Administratīvā procesa likuma 13. pantā (*Administratīvā procesa likums, 2001.*). Treškārt, likumprojektā ietvertais tiesiskais regulējums neiekļaujas tiesību sistēmā. Ceturtkārt, likumprojekta mērķi var sasniegt, nepieņemot jaunu tiesisko regulējumu. Piemēram, iespēja piemērot publisko pakalpojumu pārvaldības un sniegšanas principus. Papildus likumprojektā un citos normatīvajos aktos pašvaldībām nav

paredzēti finanšu līdzekļi likumprojektā noteikto funkciju un uzdevumu izpildei. Saeima pirmajā lasījumā likumprojektu tomēr atbalstīja (*Saeima, 2014c.*).

2015. gadā Saeimas Valsts pārvaldes un pašvaldības komisijā tika iesniegta likumprojekta precizētā redakcija (*Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2017., 9. lpp.*). Taču Saeimas Valsts pārvaldes un pašvaldības komisija secināja, ka likumprojekta mērķi visefektīvāk var sasniegt, ar likumprojektā ietverto tiesisko regulējumu papildinot VPIL (*Saeima, 2016c.*).

Lai vienveidotu valsts pārvaldes pakalpojumu uzlabošanas principa piemērošanu un uzlabotu valsts pārvaldes pakalpojumu pieejamību klientiem (*Saeima, 2016b.*), 2016. gadā Saeimā tika iesniegts likumprojekts “Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā” (*Saeima, 2016a.*) (turpmāk – grozījumu likumprojekts). Grozījumu likumprojektā bija paredzēts VPIL noteikt un papildus deleģēt Ministru kabinetam tiesības noteikt valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības, valsts pārvaldes vienoto klientu apkalpošanas centru, valsts pārvaldes pakalpojumu elektronizācijas un valsts pārvaldes portāla un kataloga jautājumus. Ar grozījumu likumprojektu bija paredzēts deleģēt Ministru kabinetam arī tiesības noteikt valsts pārvaldes pakalpojumus, uz kuriem attiecas grozījumu likumprojekta tiesiskais regulējums (*Saeima, 2016b.*).

Valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības process tika ieviests ar likumu “Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā” (*Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā, 2016.*). Saskaņā ar likuma “Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā” 1. pantu VPIL tika papildināts ar 97. pantu “Valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība”, 98. pantu “Valsts pārvaldes vienotie klientu apkalpošanas centri”, 99. pantu “Valsts pārvaldes pakalpojumu elektronizācija” un 100. pantu “Valsts pārvaldes pakalpojumu portāls un pakalpojumu katalogs”. VPIL tika nostiprināti atsevišķi likumprojektā “Publisko pakalpojumu likums” minētie principi: vienas pieturas aģentūras princips, saskaņā ar kuru valsts pārvaldes pakalpojumus, ja tas ir iespējams, sniedz viena klientu apkalpošanas centra ietvaros, un e-pārvaldes princips, saskaņā ar kuru valsts pārvaldes pakalpojumu, ja tas ir iespējams un lietderīgi, sniegšanu organizē elektroniski. Papildus VPIL tika iekļauti fizisko personu datu apstrādes noteikumi valsts pārvaldes pakalpojumu jomā un valsts pārvaldes pakalpojumu portāla un kataloga noteikumi. Tiesības noteikt pārējos jautājumus tika deleģētas Ministru kabinetam.

2017. gadā turpinājās valsts pārvaldes pakalpojumu tiesiskā regulējuma izstrāde. Valsts pārvaldes pakalpojumu jomu joprojām raksturoja tādas problēmas kā vienota tiesiskā regulējuma trūkums, nepietiekams metodiskais atbalsts, nepietiekami koordinācijas pasākumi, vienotas sistēmas trūkums (*Ministru kabinets, 2017., 1. lpp.*).

Lai definētu valsts pārvaldes pakalpojumu, noteiktu valsts pārvaldes pakalpojumu uzskaites, kvalitātes kontroles un sniegšanas kārtību un valsts pārvaldes pakalpojumu kataloga vešanas kārtību un tajā ietveramās informācijas apjomu, tika izdoti Ministru kabineta 2017. gada 4. jūlija noteikumi Nr. 399 “Valsts pārvaldes pakalpojumu uzskaites, kvalitātes kontroles un sniegšanas kārtība” (*Valsts pārvaldes pakalpojumu uzskaites, kvalitātes kontroles un sniegšanas kārtība, 2017.*) (turpmāk – noteikumi Nr. 399). Noteikumi Nr. 399 tika izdoti, pamatojoties uz VPIL 97. pantu un 100. panta ceturto daļu. Noteikumi Nr. 399 tika izdoti arī atbilstoši VPIL 10. panta sestajai daļai, kurā ir nostiprināts valsts pārvaldes pakalpojumu uzlabošanas princips, un, kā izriet no noteikumu Nr. 399 projekta anotācijas, arī atbilstoši VPIL 10. panta astotajai daļai, kurā ir nostiprināts valsts pārvaldes pieejamības princips (*Ministru kabinets, 2017., 1.–2. lpp.*).

Valsts pārvaldes pakalpojumu uzlabošanas princips un valsts pārvaldes pieejamības princips ir saistīts ar labu pārvaldību. Valsts pārvaldes pakalpojumu uzlabošanas princips ir procesuāls princips, kas ir vērsts uz valsts pārvaldes pakalpojumu satura un kvalitātes pārbaudi, bet valsts pārvaldes pieejamības princips ir materiāls princips, kas ir vērsts uz valsts pārvaldes fiziskās pieejamības, informācijas pieejamības un finansiālās jeb ekonomiskās pieejamības nodrošināšanu (*Briede, Danovskis, Kovaļevska, 2016., 71.–74. lpp.*).

Vienlaicīgi ar noteikumiem Nr. 399 tika izdoti arī Ministru kabineta 2017. gada 4. jūlija noteikumi Nr. 400 “Valsts pārvaldes pakalpojumu portāla noteikumi” (*Valsts pārvaldes*

pakalpojumu portāla noteikumi, 2017.) (turpmāk – noteikumi Nr. 400), Nr. 401 “Noteikumi par valsts pārvaldes vienoto klientu apkalpošanas centru veidiem, sniegto pakalpojumu apjomu un pakalpojumu sniegšanas kārtību” (*Noteikumi par valsts pārvaldes vienoto klientu apkalpošanas centru veidiem, sniegto pakalpojumu apjomu un pakalpojumu sniegšanas kārtību, 2017.*) (turpmāk – noteikumi Nr. 401) un Nr. 402 “Valsts pārvaldes e-pakalpojumu noteikumi” (*Valsts pārvaldes e-pakalpojumu noteikumi, 2017.*) (turpmāk – noteikumi Nr. 402).

Iepriekš minēto normatīvo aktu izdošana sekmēja valsts pārvaldes pakalpojumu sistēmas izveidi. Taču iepriekš minēto normatīvo aktu izdošana tikai daļēji veicināja to problēmu novēršanu, kuras bija raksturīgas valsts pārvaldes pakalpojumu jomai. Arī valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesam joprojām ir raksturīgas tādas problēmas kā, pirmkārt, definīciju trūkums, otrkārt, tiesiskā regulējuma sadrumstalotība, un, treškārt, tiesību normu dublēšanās.

VPIL un noteikumos Nr. 399 nav definēts, kas ir valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība. Taču, kā izriet no VPIL 97. panta, valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība ietver valsts pārvaldes pakalpojumu uzskaiti, kvalitātes kontroli un sniegšanu. Noteikumos Nr. 399 ir sniegts plašāks darbību uzskaitījums. Saskaņā ar noteikumu Nr. 399 4. punktu valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība ietver valsts pārvaldes pakalpojumu identificēšanu, saraksta apstiprināšanu, aprakstīšanu un aktualizēšanu valsts pārvaldes pakalpojumu katalogā, izpildes rādītāju noteikšanu un uzskaiti, sniegšanas nodrošināšanu, kvalitātes kontroles uzraudzību un pilnveidošanu. Skaidrai valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa izpratnei ir jādefinē, kas ir valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība.

Vārds “pārvaldība” var nozīmēt: stāvokli, kad kaut kas tiek pārvaldīts; darbību kopumu, kas nepieciešams komercdarbībā uzņēmuma vai organizācijas veiksmīgas darbības nodrošināšanai; kāda objekta pārraudzīšanu, vadīšanu atbilstīgi īpašnieka mērķiem, stratēģijai, ievērojot, piemēram, saimnieciskuma principus; datu apstrādes sistēmas funkciju, kas nodrošina pieeju datiem, pārrauga datu glabāšanu un vada ievadizvades operācijas (*Tezaurs.lv, 2018.*). Valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība noteikumu Nr. 399 izpratnē ir darbību kopums, bet valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības mērķis izriet no VPIL 10. panta sestās un astotās daļas. Tātad valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldību var definēt kā pasākumu kopumu, kas nepieciešams valsts pārvaldes pakalpojumu pieejamības nodrošināšanai un uzlabošanai.

Šobrīd uz valsts pārvaldes pakalpojumu jomu, arī uz valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesu, attiecas vismaz pieci normatīvie akti: VPIL, noteikumi Nr. 399, noteikumi Nr. 400, noteikumi Nr. 401 un noteikumi Nr. 402. Piemēram, viens no valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības posmiem ir valsts pārvaldes pakalpojumu sniegšanas nodrošināšana. Saskaņā ar noteikumu Nr. 399 17. punktu valsts pārvaldes pakalpojumu pieprasīšanas un saņemšanas kanālus iedala klātienē un neklātienē kanālos, bet neklātienē kanālus iedala elektroniskos, telefoniskos un pasta starpniecības kanālos. Lai nodrošinātu valsts pārvaldes pakalpojumu pieprasīšanu un sniegšanu klātienē un neklātienē kanālos, valsts pārvaldes pakalpojuma turētājam un sniedzējam ir jāizmanto valsts pārvaldes pakalpojumu pieprasīšanai un sniegšanai nepieciešamā infrastruktūra, piemēram, valsts pārvaldes pakalpojumu portāls, valsts pārvaldes pakalpojumu katalogs, valsts pārvaldes vienoto klientu apkalpošanas centri. Šāds tiesiskais regulējums ir sadrumstalots, ir grūti pārskatāms un piemērojams.

Iepriekš minētajos normatīvajos aktos ir ietvertas dublējošas un arī pretrunīgas tiesību normas. Piemēram, atbilstoši noteikumu Nr. 400 6. punktam informāciju par valsts pārvaldes pakalpojumiem no kataloga valsts pārvaldes pakalpojumu portālā iekļauj un aktualizē saskaņā ar noteikumiem Nr. 399. Noteikumu Nr. 399 9. punktā ir noteikts valsts pārvaldes pakalpojumu katalogā par valsts pārvaldes pakalpojumiem iekļaujamās informācijas minimālais apjoms, bet noteikumu Nr. 400 3.1. apakšpunktā ir noteikts no valsts pārvaldes pakalpojumu kataloga portālā par valsts pārvaldes pakalpojumiem iekļaujamās informācijas minimālais apjoms. Taču noteikumu Nr. 399 9. punktā un noteikumu Nr. 400 3.1. apakšpunktā ietvertās informācijas apjoms atšķiras. Noteikumu Nr. 400 3.1. apakšpunktā nav paredzēta informācijas par valsts pārvaldes pakalpojumu sniedzēja darbalaikiem, valsts pārvaldes funkcijām, kuru īstenošanai

tiek sniegti valsts pārvaldes pakalpojumi, klientu loku un valsts pārvaldes pakalpojumu teritoriālo pārklājumu publicēšana.

Secinājumi un priekšlikumi

Valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesa pamatā ir valsts pārvaldes pakalpojumu uzlabošanas princips un valsts pārvaldes pieejamības princips, kuri ir saistīti ar labas pārvaldības principu.

Valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības process tika ieviests, attīstot publisko pakalpojumu jomu. Kaut arī pasākumi publisko pakalpojumu jomas attīstībai tika īstenoti jau kopš 2006. gada, tie nebija sistēmiski un nesekmēja publisko pakalpojumu sistēmas izveidi un publisko pakalpojumu jomas tiesiskā regulējuma trūkumu novēršanu.

Šobrīd uz valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesu attiecas vairāki normatīvie akti. Kaut arī normatīvo aktu izstrāde un izdošana sekmēja valsts pārvaldes pakalpojumu sistēmas izveidi, valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldības procesam joprojām ir raksturīgas tādas problēmas kā definīciju trūkums, tiesiskā regulējuma sadrumstalotība un tiesību normu dublēšanās.

Priekšlikums

Papildināt Ministru kabineta 2017. gada 4. jūlija noteikumus Nr. 399 “Valsts pārvaldes pakalpojumu uzskaites, kvalitātes kontroles un sniegšanas kārtība” ar 2.5. apakšpunktu šādā redakcijā:

“2.5. valsts pārvaldes pakalpojumu pārvaldība – pasākumu kopums, kas nepieciešams valsts pārvaldes pakalpojumu pieejamības nodrošināšanai un uzlabošanai.”

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001.). Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 14.11.2001., Nr. 164 (2551)
2. *Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā* (05.05.2016.). Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 25.05.2016., Nr. 100 (5672)
3. *Noteikumi par valsts pārvaldes vienoto klientu apkalpošanas centru veidiem, sniegto pakalpojumu apjomu un pakalpojumu sniegšanas kārtību* (04.07.2017.) Ministru kabineta noteikumi Nr. 401. Latvijas Vēstnesis, 17.07.2017., Nr. 140 (5967)
4. *Valsts pārvaldes e-pakalpojumu noteikumi* (04.07.2017.). Ministru kabineta noteikumi Nr. 402. Latvijas Vēstnesis, 17.07.2017., Nr. 140 (5967)
5. *Valsts pārvaldes iekārtas likums* (06.06.2002.). Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 21.06.2002., Nr. 94 (2669)
6. *Valsts pārvaldes pakalpojumu portāla noteikumi* (04.07.2017.). Ministru kabineta noteikumi Nr. 400. Latvijas Vēstnesis, 17.07.2017., Nr. 140 (5967)
7. *Valsts pārvaldes pakalpojumu uzskaites, kvalitātes kontroles un sniegšanas kārtība* (04.07.2017.). Ministru kabineta noteikumi Nr. 399. Latvijas Vēstnesis, 17.07.2017., Nr. 140 (5967)
8. Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 354 lpp.
9. Jansone, D., Reinholde, I., Ulņicāne, I. (2002). *Latvijas publiskā pārvalde*. Rīga: Latvijas Universitāte. 291 lpp.
10. Ministru kabinets (2017). *Ministru kabineta noteikumu projekta „Valsts pārvaldes pakalpojumu uzskaites, sniegšanas un kvalitātes kontroles kārtība” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. http://tap.mk.gov.lv/doc/2017_07/VARAManot_14062017_Pakalpojum.1336.doc, sk. 10.05.2018.
11. Načisčionis, J., Veikša, I. (zin. red., 2017). *Latvijas tiesību sistēma*. [Kolektīvā monogrāfija]. Rīga: SIA “Biznesa augstskola Turība”. 442 lpp.
12. Saeima (08.05.2014.c). *Likumprojekts „Publisko pakalpojumu likums”, pirmais lasījums* [Sēdes stenogramma]. <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/58FF496D65663A1CC2257CD8004B076C?OpenDocument>, sk. 10.05.2018.
13. Saeima (17.03.2016.c). *Likumprojekts “Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā”, pirmais lasījums*. [Sēdes stenogramma]. <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/DD18B8016EF1462EC2257F8C00234BD9?OpenDocument>, sk. 10.05.2018.
14. Saeima (2014a). *Likumprojekta “Publisko pakalpojumu likums” kartīte*. <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/webSasaiste?OpenView&restrictcategory=1061/Lp11>, sk. 10.05.2018.

15. Saeima (2014b). *Likumprojekta "Publisko pakalpojumu likums" teksts*. <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/B19CA7202AF55739C2257C680023CE70?OpenDocument>, sk. 10.05.2018.
16. Saeima (2016a). *Likumprojekta "Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā" kartīte*. <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=518/Lp12>, sk. 10.05.2018.
17. Saeima (2016b). *Likumprojekta "Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā" teksts*. <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/AC9E289A5A61C180C2257F71003B0377?OpenDocument>, sk. 10.05.2018.
18. Saeimas Valsts pārvaldes un pašvaldības komisija (23.04.2014.). *Lēmums Nr. 9/7 Par Ministru kabineta iesniegto likumprojektu "Publisko pakalpojumu likums"* <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/FEA673F9C5734531C2257CC4003C7638?OpenDocument>, sk. 10.05.2018.
19. Tezaurs.lv (2018). *Pārvaldība*. <http://tezaurs.lv/#/sv/pārvaldība>, sk. 10.05.2018.
20. Valsts reģionālās attīstības aģentūra (2018). *E-pakalpojumi. 2018.gada 1. ceturkšņa statistika*. http://www.vraa.gov.lv/uploads/documents/latvijalv10/vraa_ezinās_1cet_2018.pdf, sk. 10.05.2018.
21. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2015) *Koncepcija par publisko pakalpojumu sistēmas pilnveidi*. <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file21508.docx>, sk. 10.05.2018.
22. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2017). *Informatīvais ziņojums "Koncepcijas par publisko pakalpojumu sistēmas pilnveidi īstenošanas gaita"*. <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file5305335229943801895.docx>, sk. 10.05.2018.

Summary

The process of management of the State administration services is based on the principle of improvement of State administration services and on principle of accessibility of State administration. Both principles are related to the principle of good governance.

The management process of the public administration services was implemented by developing public services sector. Although measures for the development of the public services sector have been implemented since 2006, they were not systemic and did not contribute to the development of a public services system and did not eliminate legal weaknesses in the area of public services.

At present, a number of laws and regulations apply to the process of management of the State administration services. Although adoption of laws and regulations contributed to the establishment of public administration services system, there are several issues in the management process of the public administration services, for example, lack of definitions, regulatory fragmentation and duplication of legislation.

VIRTUĀLO VALŪTU KĀ MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻA PIELIETOJUMS CIVILTIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS

THE USE OF VIRTUAL CURRENCY AS A MEANS OF PAYMENT IN CIVIL RELATIONS

Kristīna Volonceviča

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, kristina.voloncevica@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: **Māris Šlakota** Mg.iur. vieslektors

Abstract. *Since the start of the digital era, experts believe that virtual currencies can become a future means of payment. Although it may be difficult to imagine a society that no longer do payments in cash. It is important to understand that money is merely an agreement to use something as an exchange tool. The virtual currencies evolved as part of virtual reality, which initially separated them from real means of payment. Virtual currencies have several definitions, just like any new phenomenon, and for the time being there is no single regulation, only some of the steps (guidelines, recommendations, studies, etc.), but in time there will be a need for specific regulation and it will require international concerted action.*

Keywords: *historical development, regulation, the concept, virtual currency.*

Ievads

Virtuālās valūtas iekaro ne tikai finanšu tehnoloģiju pasauli, bet arī ciešāk ienāk patērētāju ikdienā, attīstoties tiešsaistes pakalpojumu sniegšanai un preču pārdošanai aizvien biežāk tiek izmantoti bezskaidrās naudas norēķinu veidi. Jau tagad tirgotāji un pakalpojumu sniedzēji aizvien vairāk sliecas atļaut izmantot virtuālo valūtu ikdienas norēķinos, piemēram, arī nacionālā aviokompānija AS "airBaltic Corporation" piedāvā apmaksāt aviobiļetes ar virtuālo valūtu *bitcoin* (Berdņikova, 2017., 2.lpp.).

Virtuālo valūtu popularitāte izraisa plašas diskusijas visās valsts pārvaldes iestādēs. Vienas no pēdējam ziņām norāda uz to, ka jautājums par virtuālo valūtu tiesisko regulējumu kļūst aktuāls arī Latvijā. Pavisam nesen š.g. 11.aprīlī Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas sēdē deputāti ar nozares pārstāvjiem pārrunāja virtuālo valūtu tiesisko regulējumu (Žukova, 2018., 1.lpp.). Viedokļi šajā jautājumā sadalās, jo Finanšu un kapitāla tirgus komisija uzskata, ka nacionālais regulējums nebūs efektīvs, savukārt Valsts ieņēmumu dienesta uzsvēra, ka tas ir nepieciešams, un ne tikai dienestiem, kuru darbība ir nesaraujami saistīta ar norēķinu un nodokļu sistēmām, bet arī tirgus dalībniekiem. Norēķinu veidu virtuālo valūtu veidā atzīst arī Eiropas un pasaules valstu līmenī, kaut arī šobrīd nepastāv vienota viedokļa par virtuālo valūtu nākotni.

Pētījums tika veikts par laika posmu no virtuālās valūtas parādīšanās 2000.gadu sākumā līdz 2018.gadam, akcentējot izmaiņas pēdējo 4 gadu laikā (virtuālo valūtu uzplaukuma periods).

Pētījuma mērķis ir izpētīt virtuālās valūtas un raksturot to pielietojuma iespējas civiltiesiskajās attiecībās, konstatēt ar to piemērošanu saistītas problēmas, kā arī piedāvāt problēmu iespējamo risinājumu.

Pētījuma objekts – virtuālo valūtu kā maksāšanas līdzekļa pielietojums civiltiesiskajās attiecībās.

Pētījuma priekšmets – norēķini virtuālo valūtu formā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt virtuālo valūtu jēdzienu;
- 2) izanalizēt maksāšanas līdzekļu un virtuālo valūtu vēsturiskās attīstības aizsākumus;
- 3) raksturot maksāšanas līdzekļu veidus un noskaidrot virtuālo valūtu piederību kādam no veidiem;
- 4) izpētīt ar virtuālo valūtu pielietojumu civiltiesiskajās attiecībās saistītas problēmas;
- 5) izdarīt secinājumus par virtuālo valūtu attīstību;
- 6) piedāvāt savus priekšlikumus iespējamo problēmu risināšanai, dotās tēmas ietvaros.

Pētījuma metodes – *sistēmiskā metode* – tika veikta virtuālo valūtu normatīvā regulējuma attīstības izpēte Latvijas tiesiskā regulējuma ietveros, Latvijas tiesību sistēmas savstarpējā kontekstā. *Teleoloģiskā metode* – tika pētīta virtuālo valūtu normatīva regulējuma izveides nepieciešamība un ar to sasniedzami mērķi. *Vēsturiskā metode* – tika pētīta virtuālo valūtu vēsturiskā attīstība, vērtējot tā idejas rašanos un tās izpratne atkarībā no valsts, kurā virtuālās valūtas attīstījās. *Salīdzinošā metode* – tika salīdzināti virtuālo valūtu vairāku valstu un autoru piedāvāti jēdzieni, secinot par būtiskākajām virtuālo valūtu pazīmēm.

Maksāšanas līdzekļu klasifikācija un vēsturiskā attīstība

Virtuālās valūtas vēsturiskā attīstība aizsākās pavisam nesen, 20. gadsimta beigās parādījās pirmie ar doto parādību saistītie pētījumi un praktiskās iestrādes. Virtuālās valūtas pieder pie bezseguma naudas paveida, tapāt kā elektroniskā nauda un bezskaidra nauda. Taču, pēc tās būtības virtuālās valūtas ir *līgumiskais* norēķinu veids, kas ir līdzīgs bartera sistēmai, kad uz savstarpējās vienošanās pamata notiek preču un pakalpojumu apmaiņa.

Pēc interneta izveides 20. gadsimta 90. gadu vidū strauji pieauga tā izmantošana. Saskaņā ar statistiku 2000. gada beigās pasaule bija 361 miljons interneta lietotāju, bet 2011. gada beigās šis skaitlis pieauga līdz 2,267 miljardiem (aptuveni 33% no pasaules iedzīvotāju skaita), bet 2017. gada beigās - 4,157 miljardi (54,4% no pasaules iedzīvotāju skaita) (*Internet World Stats, 2018*). Tehnoloģiskajam progresam bija iespaidīga ietekme uz globalizācijas procesiem, ar interneta starpniecību izplūda zināmas robežas starp pasaules valstu iedzīvotājiem, ļaujot cilvēkiem brīvi un vienkārši izmantot kopējo pasaules tirgu, pasūtīt preces un pakalpojumus caur internetu, kļuva izplatīti distances līgumi. Katra valsts, katra iestāde, uzņēmums un indivīds ir atkarīgi no informācijas tehnoloģiju sistēmām. Informācijas tehnoloģijas var būt līdzeklis sabiedrības uzvedības un tiesiskās apziņas veidošanai ietekmei. To apzinās visas attīstītās pasaules valstis (*Ķinis, 2004., 6.lpp.*). Līdz ar ko cilvēku saziņa mainīja savu formu un izveidojās *virtuālā kopiena*. Tā ir vieta kibertelpā, kur indivīdi mijiedarbojas un piekopj kopīgas intereses vai mērķus. Būtībā virtuālās valūtas darbojas kā apmaiņas līdzeklis un kā vērtības vienība konkrētā virtuālajā kopienā. Virtuālo valūtu augstā nestabilitāte, kas izriet no spekulatīvām darbībām, kavē tās vispārējo pieņemšanu kā tiešsaistes tirdzniecības maksāšanas līdzekli (*Popper, 2014, p.1*).

Turpmākajos gados internets ļaus palielināt darījumu apjomus, maksājumu virtualizācija pastiprināsies un potenciāli pieaugs to uzņēmumu skaits, kas varētu atteikties no tradicionālo maksāšanas līdzekļu operācijām, to sarežģītības un regulējuma stingrības dēļ (*Ernst & Young Global Limited, 2017, p.3*). Prognozējami varētu būt divi varianti virtuālās valūtas ieviešanai likumīga maksāšanas līdzekļa veidā, viens ir valstīm emitēt savu virtuālo valūtu, tādā gadījuma drošības jautājumā un vērtības stabilitātes uzturēšana būtu valsts kompetencē un otrs variants ir izveidot piemērotu normatīvo regulējumu jau pastāvošām virtuālajām valūtām. Pastāv arī viedokļi, ka virtuālo valūtu tehnoloģijām gandrīz noteikti būs daudz noderīgu pielietojumu, taču fizisko naudas līdzekļu nomaiņa, iespējams, nebūs viena no tām.

Virtuālo valūtu jēdziens

Virtuālajām valūtām pastāv vairāki definējumi, kuri atšķiras pēc satura, izdalot dažādas to īpašības. Latvijas normatīvajā regulējumā nostiprinātas virtuālās valūtas definīcijas pamatā tiek izmantotas Finanšu un kapitāla tirgus komisija un Pasaules Bankas vadlīnijas. Šis jēdziens ir minēts Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 1.panta 2.² punktā: „*virtuālā valūta* — vērtības digitālais atspoguļojums, kas var būt digitāli nosūtīts, glabāts vai tirgots un funkcionēt kā apmaiņas līdzeklis, bet nav atzīts par likumīgu maksāšanas līdzekli, nav uzskatāms par banknoti un monētu, bezskaidru naudu un elektronisko naudu, kā arī nav monetārā vērtība, kura uzkrāta maksājuma instrumentā, kas tiek izmantots Maksājumu pakalpojumu un elektroniskās naudas likuma 3. panta 10. un 11. punktā minētajos

gadījumos” (*Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums, 2007.*). Virtuālā valūta tiek nošķirta no bezseguma naudas – patiesās valūtas, īstās naudas vai nacionālās valūtas, kas ir monētas un papīra nauda valstī, kur tā ir izraudzīta par likumīgu maksāšanas līdzekli; ir aprītē un parasti tiek izmantota un atzīta kā *maiņas līdzeklis* izdevējvalstī (*LR Finanšu ministrija, 2017., 3.lpp.*). Galvenais uzsvars tiek likts uz to, ka tai *nav likumīgās garantijas*, iepriekš minētās funkcijas tiek veiktas šīs valūtas *lietotāju ietvaros uz savstarpēja vienošanās pamata*. Pagaidām visi virtuālo valūtu minējumi likumos ir saistīti ar definējumiem un aizliegumiem, vēl viens piemērs ir Valsts fondēto pensiju likums – kura 12.panta ceturtais daļas 8.punktā ir norādīts, ka fondēto pensiju shēmas līdzekļu pārvaldītājam aizliegts ieguldījumu plāna līdzekļus ieguldīt virtuālajās valūtās (*Valsts fondēto pensiju likums, 2000.*).

Termins „virtuālā valūta” (mūsdienu izpratnē), parādījās ap 2009.gadu, t.i. vairāk nekā 10 gadus vēlāk pēc pirmo tiešsaistes spēļu „virtuālo valūtu” parādīšanās, jo nepastāvēja tehnoloģijas, kuras nodrošinātu virtuālo valūtu uzturēšanu un radīšanu. Virtuālās valūtas attīstījās kā virtuālās realitātes sastāvdaļa, līdz ar ko, sākotnēji tās pastāvēja nošķirti no reālajiem maksāšanas līdzekļiem. Tiem bija vērtība tikai virtuālajās kopienās un spēlēs. Vēlāk virtuālo valūtu sāka iegādāties par reālo naudu, bet tas izpaudās kā pakalpojuma iegāde, jo starp datorspēļu lietotājiem un datorspēļu ražotājiem vienmēr tiek slēgts Galalietotāja licences līgums ang. *End User Licence Agreements (Volanis, 2007, p.332)*. Galalietotāja licences līgums galvenokārt ir domāts tam, lai atdalītu virtuālo spēles pasauli no reālās pasaules (*Cifrino, 2007, p.237*).

Uz doto brīdi pastāv divu veidu virtuālo valūtu definīcijas, zem kurām var apvienot visas pārējās – kurās virtuālā valūta netiek atzīta par likumīgu maksāšanas līdzekli un tā, kura to atzīst.

Pasaules valstu prakse virtuālo valūtu jomā

Daudzās ES dalībvalstīs nav īpaša virtuālo valūtu regulējuma un daudzos gadījumos centrālās bankas vai citas valsts iestādes ir izsniegušas tikai atzinumus un brīdinājumus. Pagaidām, pastāv uzskats, ka virtuālo valūtu tehnoloģija vēl tikai attīstās un tagad nav īstais laiks piemērot tām regulējumu. Galvenais šķērslis virtuālo valūtu maiņas automātu uzstādīšanai Latvijā ir nesakārtots normatīvais regulējums, kompānijas “Baltic Technology Group” pārstāvji uzskata, ka Latvija izvēlējās nogaidīšanas politiku un nesteidzas attīstīt šo jomu. Pamatoti tiek uzskatīts, ka agrīna regulēšana var negatīvi ietekmēt turpmāko šīs tehnoloģijas attīstību un potenciālu. Kā arī tiek norādīts uz to, ka sasteidzināta regulējuma izstrādāšana varētu būt nekvalitatīva un nepienācīgi regulēs ar virtuālo valūtu saistītās attiecības vai paredzēs nepienācīgus aizsardzības mehānismus risku mazināšanai.

Taču jau tagad pasaulē notiek norēķini virtuālo valūtu viedā un to maiņa. Latvijā pagaidām netiek plaši izmantota iespēja norēķināties ar virtuālajām valūtām, kaut arī, ņemot vērā pastāvošo regulējumu, tas nav aizliegts. Latvijā šobrīd ir viens Bitcoin maiņas automāts, kas būtībā darbojas līdzīgi bankomātiem, tikai tie piedāvā iespēju pirkt un pārdot kriptovalūtu. Lietuvā, Viļņā, ir uzstādīti jau divi līdzīgi maiņas aparāti, arī Igaunijā, Tallinā un Narvā, ir pa vienam tādām automātam. Taču Latvijā publiski neviens tāds automāts nav pieejams, norāda Bitcoin maiņas aparāta radītāju kompānijas “Baltic Technology Group” (BTG) valdes priekšsēdētājs Pēteris Kokovkins (*Kristapsons, 2017., 2.lpp.*).

Tagad situācija mainās un ja pirms pāris gadiem tika runāts, kur virtuālo valūtu var nopirkt un pārdot, pēdējos divos gados tirgus dalībnieki sāk skatīties uz iespējām *ieguldīt un nopelnīt*. Analizējot regulējumu, FATF ir secinājusi, ka tiešs aizliegums ieguldīt finanšu instrumentos vai atvasinātos finanšu instrumentos neeksistē ne Latvijas likumos, ne ES likumos (*Dārziņa, 2018., 1.lpp.*). Vācijā ir izstrādāti vissarežģītākie noteikumi un virtuālās valūtas tiek uzskatītas par norēķinu vienībām - kurām nav likumīga maksāšanas līdzekļa statusa (*Scheinert, 2016, p.7-8*). Francijā, kurai ir līdzīga Vācijas pieeja, pakalpojumu sniedzējiem ir nepieciešama licence. Apvienotajā Karalistē Finanšu rīcības kodeksam (FCA) vēl nav norāžu, kas nozīmē, ka

virtuālās valūtas uzņēmumiem nav jāreģistrējas vai jāsaņem atļauja, lai gan vairākas no tām to dara brīvprātīgi, savukārt 2014.gadā veiktā aptaujā Lielbritānijā tika konstatēts, ka 96% respondentu neizmantoja un neieguldīja nekādās virtuālajās valūtās. Nīderlandē virtuālas valūtas netiek uzskatītas par ieguldījumu instrumentu. Līdz ar ko valstis ieņem ļoti dažādas nostājas attiecībā uz virtuālo valūtu norēķiniem, vienas ieņem nogaidošu nostāju, citas aizstāv virtuālās valūtas un to tehnoloģijas, ieviešot tās ikdienas norēķinos, citas pauž bažas par iespējamiem riskiem un negatīvo ietekmi uz valstu ekonomikām, ka arī iespējamiem draudiem saistībā ar virtuālo valūtu izmantošanu nelikumīgo darījumu veikšanai, aizsargmehānismu trūkuma dēļ.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi

1. Virtuālā valūta sākotnēji, 1990.gados, parādījās kā virtuālās realitātes sastāvdaļa, tā bija norēķinu vienība virtuālajās kopienās un tiešsaistes spēlēs. Ar to nevarēja norēķināties ārpus minētajām kopienām. Virtuālā valūta mūsdienā izpratnē parādījās tikai 21.gadsimtā, to pamatā ir jauna blokķēžu tehnoloģija, kas piešķir virtuālajām valūtām to raksturīgākas pazīmes.
2. Virtuālās valūtas ir līgumiskais maksāšanas līdzeklis, līdz ar ko tas pilnvērtīgi nepilda visas maksāšanas līdzekļiem piemītošās funkcijas (apmaiņas, norēķinu vienības, vērtības saglabāšanas funkcija).
3. Virtuālā valūta ir bezseguma naudas virtuālais paveids, līdzīgi elektroniskai un bezskaidrai naudai. Virtuālā valūta ir vērtības digitālais atspoguļojums, kurš darbojas uz savstarpējās vienošanās pamata. Vairākās pasaules valstīs, tostarp, Latvijā netiek uzskatīta par likumīgu maksāšanas līdzekli.
4. Šobrīd nepastāv vienotas virtuālo valūtu definīcijas, kas izdalītu kopīgas pazīmes un atšķirības no citiem maksāšanas līdzekļiem. Galvenā atšķirība, kas pastāv starp dažādu valstu normatīvajos aktos minētiem jēdzieniem ir virtuālo valūtu likumīgums.
5. Virtuālo valūtu izmantošana ir saistīta ar lielu risku to vērtību nestabilitātes dēļ, kā arī nepastāv aizsargmehānisms, kas nodrošinātu lietotāju līdzekļu kontroli. Kā arī virtuālas valūtas tiek aktīvi izmantotas noziedznieku vidū, veicot naudas atmazgāšanu.

Priekšlikumi

1. Izveidot attiecīgo jomu profesionāļu darba grupu ES līmenī, lai prognozētu turpmāko virtuālo valūtu attīstību, un izstrādātu kopīgas pamatnostādnes šīs jomas attīstībai ES ietvaros. Lai izvairītos no atšķirīga normatīva regulējuma izveides un iespējamās nevienlīdzīgas ES reģionu ekonomiskās attīstības, nepieciešams pieņemt vienotu lēmumu, kas būs saistošs visām ES dalībvalstīm.
2. Izstrādāt tehniskās prasības virtuālo valūtu maiņas aparātiem, lai tie ir starptautiski standartizēti, izveidojot vienveidīgu lietotāja pārbaudes tehnoloģiju, kas dos iespējas izmantot minēto apmaiņas aparātus dažādās valstīs.
3. Izstrādāt virtuālo valūtu definīciju, kura ietvertu skaidru norobežojumu no tiešsaistes spēlēs joprojām pastāvošajam virtuālajām valūtām. Līdz ar ko paredzēt grozījumus Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 1.panta 2.² punktā. Autore piedāvā veikt grozījumus, papildinot minēto punktu ar vārdiem un zīmēm: „*kā arī nav digitāla vērtība, ko izmanto tiešsaistes spēlēs, spēļu platformās vai spēļu grupās, ko pārdod vai piedāvā tajā pašā spēļu platformā.*”.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums* (17.07.2007.). LR likums ar groz. līdz 31.05.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=178987>, sk.15.03.2018.
2. *Valsts fondēto pensiju likums* (17.02.2000.). LR likums ar groz. līdz 30.06.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=2341>, sk.02.05.2018.
3. Berdņikova, T. (26.09.2017.). Virtuālo valūtu tiesiskais regulējums šodien un rīt. *Jurista Vārds*, Nr.40 (994) 1.-2.lpp.

4. Cifrino, C.J. (2014). Virtual Property, Virtual Rights: Why Contract Law, Not Property Law, Must be the Governing Paradigm in the Law of Virtual Worlds. *Boston College Law Review*, vol. 55 (2), pp. 235-264. Retrieved 06.04.2018 from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/bclr55&div=8&id=&page=>
5. Dārziņa, R. (16.04.2018.). *Virtuālajai valūtai meklēs regulējumu*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/294822-virtualajai-valutai-mekles-regulejumu-2018, sk.15.04.2018>.
6. Ernst & Young Global Limited (2017). *The future of money. Back to the future: the internet of money*. Retrieved 06.04.2018 from [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-the-future-of-money/\\$FILE/ey-the-future-of-money.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-the-future-of-money/$FILE/ey-the-future-of-money.pdf)
7. Internet World Stats (2018). *Internet growth statistics*. Retrieved 06.04.2018 from <https://www.internetworldstats.com/emarketing.htm>
8. Kristapsons, K. (12.12.2017.). *Latvija "bitcoin" valūtas apguvē atpaliē gan no igauņiem, gan no lietuviešiem*. <https://skaties.lv/zinas/business/ekonomika/finanses/latvija-bitcoin-valutas-apguve-atpaliē-gan-no-igauņiem-gan-no-lietuviesiem/>, sk.06.04.2018.
9. Ķinis, U. (2004). Noziedzīga nodarījuma „Patvaļīga piekļūšana datorsistēmai” (KL 241.pants) priekšmeta kvalifikācijas problēmas. *Latvijas Universitātes raksti. Jurdiskā zinātne*, Nr.667. Rīga: Latvijas Universitāte, 6.-24.lpp.
10. LR Finanšu ministrija (2017). *Likumprojekta "Grozījumi Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. tap.mk.gov.lv/doc/2017_06/FMAnot_190517_NILLTFNL.1035.docx, sk. 15.04.2018.
11. Popper, B. (01.03.2014). *Bitcoin is too cheap for its own good*. Retrieved 12.04.2018 <http://www.theverge.com/2013/12/9/5192054/bitcoin-boom-bust-bubble-currency-technology>
12. Scheinert, C. (23.03.2016). *Virtual Currencies: Challenges Following Their Introduction*. Retrieved 06.04.2018 from <https://epthinktank.eu/2016/03/23/virtual-currencies-challenges-following-their-introduction/>
13. Volanis, N. (2007). Legal and policy issues of virtual property. *International Journal of Web Based Communities*, vol. 3, No. 3, pp. 332-344. Retrieved 06.04.2018 from https://www.law.kuleuven.be/citip/en/archive/copy_of_publications/91206-volanis2f90.pdf
14. Žukova, K. (11.04.2018.). *Finanšu uzraugi nesaredz jēgu virtuālās valūtas regulējumam; VID citās domās*. http://www.delfi.lv/bizness/budzets_un_nodokli/finansu-uzraugi-nesaredz-jegu-virtualas-valutas-regulejumam-vid-citas-domas.d?id=49927733, sk.26.04.2018.

Summary

Within the framework of the semester, the historical development of payment instruments and their types, the notions of virtual currencies and the practice of the countries of the world in this field were explored. Payment instruments including Historical development of currencies, from prehistory to the present day, and also the development of predictable means of payment and virtual currency.

Several definitions of the virtual currencies of different countries and organizations were examined and analyzed, concluding that there is not yet a single concept of virtual currencies, and this will not be the case in the near future as the definition of virtual currencies depends on several factors. Analyzing the general trend towards the definition of virtual currencies, for the time being, most describe it as a means of payment which has no legal force, therefore considering it as a means of exchange.

Estimated payment methods in Latvia, the EU and third countries in the form of virtual currencies. The countries have very different thoughts regarding the settlement of virtual currencies, one takes hold, the other defends virtual currencies and its technologies by introducing them in day-to-day settlements, others express concern about possible risks and negative effects on national economies, as well as possible threats to the virtual currency the use of illegal transactions, as well as the lack of safeguard mechanisms.

Comparison of the attitude of national governments towards the virtual currencies at the stage of their growing popularity, i.e. 2013-2014 and now at the end of 2017 and early 2018, and it has changed dramatically. Currently, countries are increasingly supporting virtual currency technologies and are focusing on their import and regulatory development. However, there are still a number of obstacles that need to be addressed. The author believes that in the case of virtual currencies, guidelines for a single regulatory framework and security measures

should be developed which will be based on the countries of the world who decide to use virtual currency technologies and introduce them as legal tender.

LIETIŠĶĀ VĒSTURE. ARHĪVNIECĪBA
APPLIED HISTORY. ARCHIVAL SCIENCE

PAR GEĻENOVAS IZCELSMI ABOUT THE ORIGIN OF GEĻENOVA

Inese Brīvere

Mg.paed., Mg.hist. lektore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, inese.brivere@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The present research is performed based on the method of source analysis with the objective to study a cultural and historical heritage of the manor at the end of the XIX century. In the Latvian State Historical Archives documents (questionnaires of the All-Russian population census in 1897) contain information about manor and buildings which were once purchased by M. Reut. Objective historical sources have found references to the families of the Bufališki (Geļenova) and fon Reut family at the end of the 19th century. Therefore, the name of the Geļenova Park can be justified. The population census records are useful for family research.*

Keywords: *Bufališki, Geļenova, Helēna, park.*

Ievads

Dotā raksta mērķis ir rast norādes par Geļenovu (Rušonas pagasts, Riebiņu novads) vēl maz pētītos vēsturiskos avotos. Pētījuma uzdevums ir analizēt pamatotas ziņas vēl neizpētītajos avotos, lai, balstoties uz tām, varētu atklāt Geļenovas tūrisma potenciālu. Pētījums veikts, balstoties uz avotu analīzes metodi.

Kādreiz Geļenovas muiža tika saukta par Bufališkiem (poļu *Bufaliszki*) (*Švābe, red., 1936.*). Līdzīgas ziņas par šo vietu 1897.gadā sniedz arī Tautas skaitīšanas rakstvedis L. Skrinda. Viskrievijas tautas skaitīšana notika 1896.gada decembrī – 1897. gada janvārī (*LNA LVVA, 2706.f., 2.apr., 198.l., 50.lp.*).

Geļenovas īpašnieki

Iepriekš minētās Tautas skaitīšanas anketās (1.pielikums) minēts, ka folvarka (pusmuiža) Bufališki (*Буфалишки*) pieder muižniekam Mihailam Mihailovičam Reutam (*LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 199.l., 542.-550.lp.*). Reuti ir bijusi viena no turīgākajām muižnieku dzimtām Latgalē. M. Reuta tēvs – Mihails Igantovičs fon Reuts bijis Vārkavas folvarkas pārvaldnieks (*Vārkavas novada informatīvais portāls, 2018.*) (spriežot pēc augstdzimušo muižnieku sarakstos norādītā katra ģimenes locekļa vecuma, dzimis 1795.g.), kura sieva ir Jevģēnija Timmane (dzimusi 1803.g.), dēls Mihails (1842. –1920.g. 29. X, Polijā, Poznaņā) (*Latgales dati, 2018.*), meitas Ksaverija (dzimusi 1832.g.) un Jevģēnija (dzimusi 1835.g.). 1844.g. M. Reuts ir reģistrējis īpašumus Solojoņi un Antonišķi Režicas apriņķī un Kameņecu (Jaunaglonas nosaukums līdz 20.gadsimta sākumam) Dinaburgas apriņķī, ko nopircis no grāfa Borha (*LNA LVVA, 3930.f., 1.apr., 4.l., 70.lp.*). Viņam piederēja arī Vārkavas muiža ar folvarkām. Pēc Mihaila Reuta nāves muižu un zemi manto dēls Mihails, kurš nerūpējās par šiem īpašumiem un parādu dēļ aizbrauca uz Franciju (*Stepiņa, 2011., 1.lpp.*)

Reuta īpašumos Bufališku divās folvarkās – četrās ēkās 1897.gadā dzīvoja četras ģimenes, kopā 16 cilvēki (2.pielikums). Ieraksta par muižas ēku tautskaites anketās nav, kas liecina, ka tās vai nu vairs nav bijis, vai nu tā nav bijusi apdzīvota. Savukārt par Bufališku ļaudīm, kopumā zemniekiem, izriet, ka tie bijuši dažāda vecuma- gan gados, gan brieduma, gan bērni, dzīvojuši koka ēkās ar salmu jumtiem; Morozu ģimene mitusi muižnieka meža mājā un, spriežot pēc ieraksta, pārsvarā tikusi piesaistīta meža darbiem. Otrās folvarkas saimnieks Aleksejs Adamovičs ar ģimeni arī kopis zemi un bijis bitenieks. Otrās folvarkas trešo ēku apdzīvojusi Staņislava Poplavska ģimene, kas ir dzimuši muižnieki, poļi. Tautību ziņā šajās folvarkās dzīvojuši arī latviešu un baltkrievu zemnieki, taču pilnīgi visi bijuši Romas katoļi. Bufališkos uz dzīvi tie ieradušies vai nu no Režicas, vai nu no Dvinskas apriņķiem. Vērojama vēl cita spilgta īpatnība, ka vairums nav bijuši skoloti, tikai otrās folvarkas pirmo māju saimniece, 33 gadīgā baltkrieviete Adamoviča Marilja, ir skolojusies mājmacībā un viņas 14 gadus vecais dēls Uljans apmeklē tautskolu. Tautskolā mācījies arī šīs folvarkas otro māju

iedzīvotājs, saimnieka Izidora Adamoviča 26 gadīgais dēls Henrihs. Pārējie ļaudis lasīt un rakstīt nav pratuši.

Neskaidrības rada apstākļi, ka otrās folvarkas 1. un 2.ēkās dzīvo Adamoviču ģimenes, kas, šķiet, varētu būt bijuši radi, jo abi saimnieki – 55 gadīgais Aleksejs un 64 gadīgais Izidors ir Ādama dēli, iebraukuši no Režicas apriņķa Antonišķu ciema, taču Aleksejam dzimtā valoda norādīta baltkrievu, bet Izidoram – latviešu.

Reutu dzimta un citi to īpašumi

Mihailam Reutam pieder arī apdzīvots meža namiņš Kapčevkā un folvarkas Čukstos (apdzīvotas trīs ēkas), ar ēku Opsā, apdzīvots meža namiņš Pušicā, četras mājas Kirkilišķu ciemā, viena ēka Močilkā, viena ēka Punišces folvarkā, divas – Čadrinkā un viena Grjaznoje folvarkā (*LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 199.l., 550.-590.lp.*).

Par pašiem Reutiem tautskaites rakstveži Leontijs Goļimovs un Andrejs Vīksna (kura ierakstu L. Gaļimovs vietām ir koriģējis) sniedz sekojošas ziņas: 1897.gadā Kameņecas muiža (*владельческое имение*) sastāvējusi no 24 ēkām, no kurām 17 (būvētas gan no akmens, gan no koka) skaitījās dzīvojamās ēkas, ko pastāvīgi apdzīvojuši 56 vīrieši un 81 sieviete, dažādu kārtu ļaudis (3.pielikums). Jānorāda, ka muižas galvenajā ēkā dzīvojošo un nodarbināto 33 cilvēku daudzums ir ievērojams, tie ieņem dažādus amatus – pārvaldnieka, kalpotāju izrīkotāja, mežcirtes rūpnīcas sarga un muižas sarga, pavāra un virtuves strādnieku, veļas mazgātājas, divieļu izšuvējas, istabeņu, sulaiņa, vistkopes un lopu gana (*LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 97.l., 4.-16.lp.*). Sarakstos nav pieminēts dārznieks, kas ļauj apgalvot, ka Kameņecā M.M. Reuts nebija ierīkojis vērā ņemamu parku vai dārzu. Visi Kameņecas muižas ļaudis ir Romas katoļi, izņemot vienu cilvēku, – kalpotāju izrīkotāju, kas ieradies no Kurzemes guberņas, četrdesmitgadīgo Andreju Vīksnu, kurš turklāt ir arī minēto tautskaites anketu aizpildītājs. Divi cilvēki – muižnieka sieva Aleksandra un lopu ganiņš Kazimirs Breķis ir dzimuši Sanktpēterburgā, pārējie – nāk no Dvinskas vai Režicas apriņķiem. Piecpadsmit cilvēki cēlušies no muižnieku kārtas, pārējie – no zemnieku. 23 cilvēkiem dzimtā valoda ir poļu, desmitlatviešu. Pats saimnieks un divi viņa bērni (meitas Terēza un Jadviga) ir studējuši ārzemēs (nav norādīts precīzāk), Reuti Mihails un Marija – Rīgā, znots Rihlevičs Iosifs – Rīgas politehnikumā, kalpotāju izrīkotājs Andrejs Vīksna – Kurzemes tautskolā, muižas pārvaldnieks Godļevskis ir beidzis ģimnāziju, mājniecībā guvusi zinības muižkunga sieva Aleksandra un viņas vecākās meitas Jevģēnija un Jeļena, pavārs Malatoks, sulainis Isidors Volodzko, divieļu izšuvēja Albertīna Urbanoviča un veļas mazgātāja Anna Silicka (4.pielikums).

Galvenajā kungu mājā, būvētā no akmens ar skārda jumtu, dzīvojusi muižnieka ģimene (8 vīrieši, 20 sievietes). Muižas īpašnieks Mihails Mihailovičs Reuts ir 55 gadus vecs (1842–1920), sieva Aleksandra L̄vovna dzimusi 1852.g. Sanktpēterburgā. Tālāk seko ieraksti par viņu sešiem bērniem – tostarp meitām Jevģēniju (dz.1871.g.) un Jeļenu (dz.1872.g.). Saimnieka dēls, divdesmitčetrgadīgais Mihails, ģimenes locekļu sarakstā ir minēts nevis uzreiz pēc vecākiem, kā to prasīja tradīcija un pieraksta noteikumi, bet – 5.sarakstā – pēc vecākajām māsām Jevģēnijas un Jeļenas. Kā tēvs, tā dēls un meitas Marija un Jadviga 1897.g. nav atradušies Kameņecā, bet, spriežot pēc ieraksta, uz laiku iebraukuši uz ārzemēm.

Tā Geļenovas (Helenovas) muižas un parka izcelsmes leģenda, kas vēsti par muižnieka meitu Helēnu, kuras vārdā dotā vieta nosaukta, var tikt pamatota, balstoties uz minēto tautskaites ierakstu, kas apliecina, ka M. Reutam ir bijusi meita Jeļena (pol. *Helena*). Papildus ziņas par viņu šis avots nesniedz, izņemot to, ka viņa izglītību ieguvusi mājniecībā un dzimusi ap 1872.g. Tautas skaitīšanas anketā norādīts 37 gadīgais znots Rihlevičs Iosifs Ivana dēls, taču kuras meitas vīrs tas varētu būt, ziņu nav, abām ierakstot Reutu uzvārdu. Līdz ar to iespējamajā tūrisma maršrutā vēstījums par parka izcelsmi var tikt pamatots.

Geļenovas parks

Raksturojamajā laika posmā pēc Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā esošajiem datiem turpat Bicānu ezera pussalā (5.pielikums) atradies brīvā plānojuma Geļenovas (Helenovas) parks (7,1 ha), lapegļu audze 0,6 ha ar svešzemju koku sugu stādījumiem, kas padomju laikā stipri aizaudzis. No kādreizējā pievedceļa uz parku veda liepu aleja. Lēzena paugura virsotnē ir atradusies centrālā pils ēka, kuras atliekas nojauktas 1990.g. Pret ezeru vērstajās nogāzēs bijušas plašas lauces ar vērtīgām koku un krūmu sugām. Parka dienvidu daļā – mežaparkam līdzīgs stādījums ar lapegļu un sarkano ozolu grupām. Kopumā – 12 vietējo sugu koki. Introducētās sugas: skujkoki – Eiropas lapegle, Japānas lapegle, ieapaļā priede, Veimutpriede, rietumu tūja; lapkoki un krūmi – sudrabkļava, Tatārijas kļava, kokveida karagāna, parastais skabārdis, zaļais osis, pelēkais riekstkoks, irbeņlapu fizokarps, Kanādas papele, sarkanais ozols, baltā spireja, baltais grimonis, strautu sniegoga, platlapu liepa un Holandes liepa. Parks ieskaitīts aizsargājamo objektu sarakstā (*Geļenovas muiža PDC, lieta: 08-04-III-37-3033*).19.gs. nogalē caur Rušonu gāja starptautiskais tirdzniecības ceļš (Lietuva – Daugavpils – Rušona – Rēzekne – Ludza – Pleskava – Novgoroda), kas arī noteica šo eksotisko stādu piegādes iespējas minētajā apvidū.

Citi avoti par Reutiem

Daudzi no Reutu dzimtas ir minēti lietās par īpašumu (*LNA LVVA, 7067.f., 1.apr., 4.l., 3.lp.*) (kas piederējis poļu dumpja dalībniekiem) pārdošanu un īpašnieku izsūtīšanu aiz gubernas robežām 1866.-1867.g., taču Kemencas Reuti šajos notikumos tieši nav piedalījušies, jo izsūtīti netiek, taču sarakstos 19.gs. deviņdesmito gadu sākumā ir minēti. Šai kontekstā arhīvs glabā ģenerālštāba pensionēta pulkveža advokāta Alfona Oskerko 1894.g. prasību par muižniekam Mihailam Mihailovičam Reutam aizlieguma (iespiesta 1893.g.krājumā par aizliegumiem Dvinskas apriņķī) atcelšanu (*LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 559.l., 4.lp.*). Runa ir par noteikto aizliegumu par summu 25928 rubļi par atbildētāja īpašumu Kamiņecas muižā, kas norādīts 1893.g.krājumā. 1893. gada 14.decembrī šī lieta tiesā ir izbeigta, taču tur nav nekas teikts par aizlieguma atcelšanu, kas ir iemesls, kāpēc Oskerko iesniedz tiesas kopiju un kvīti no Valsts kases.

Saglabājies diezgan daudz liecību par M. Reuta tiesvedībām. 1899.g. Mihails Mihailovičs Reuts ir iesniedzis apelācijas sūdzības par 1898.g. 27.VIII tiesas lēmuma atjaunināšanas termiņu (*LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 1238.l., 13.lp.*) lietā ar muižniecēm Konstanciju Zenenovu, Mariju Vandu un Romānu Kazimiroviču Korsaku par īpašuma tiesībām uz Bešona ezeru. Vēlāk šis minētais ezers tiks sadalīts abiem prasītājiem uz pusēm.

1898.g. M. Reuts iesniedzis sūdzību arī pret notāru Aļeščenko, kas bija apstiprinājis viņa pirkuma līgumu ar Konstantīnu Gizbertu-Studņicki par trīs daļu īpašumu Kriņičā Dvinskā. Vecākais notārs šo sūdzību ir atstājis bez ievērības, līdz M. Reuts iesniegs Vitebskas gubernatora apliecinājumu, ka ir tiesīgs iegādāties zemi Vitebskas gubernā, (*LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 1121.l., 4.lp.*) acīmredzot vēl aizvien saistībā ar poļu dumpī iesaistīto personu rīcības ierobežojumiem.

1895.gadā saskaņā ar tiesas policista Moreva ziņojumu kļūst skaidrs, ka Mihailam Mihailovičam Reutam ir uzlikts aizliegums īpašumam. Valsts Bankas advokāts iesniedzis izpildrakstu par bankas labā vekseļa piedziņu par 2500 rbļ. no zemes īpašniekiem Ksaverija Staņislavoviča Voļska un Mihaila Mihailoviča Reuta un prasību vērst šo parādzīmi uz M. Reuta īpašumu Vārkavā Dvinskas apr. Pavēste par šo lēmumu ir piegādāta M. Reutam (*LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 743.l., 4.lp.*).

Savukārt 1908.g. ir saglabājies ieraksts par krustībām Višķos, kur Dvinskas apriņķa muižniekiem Mihailam Augustam Iahimam un Jadvigai Martinovnai Jakubskai-Reutai Sanktpēterburgā 16.VI 1906.g. ir piedzimis dēls Mihails Zbignevs, kas krustīts 24.IV 1908.g. Krustvecāki ir Mihails Mihailovičs Reuts, Sofija Leonarovna Beņislavska, Hieronīms Molls un Marija Dimša (*LNA LVVA, 7085.f., 6.apr., 7.l., 37.lp.*).

Secinājumi

Par Reutu dzimtu avotos rodamās ziņas ir diezgan izsmeļošas. Šodien vairāk liecību palicis tieši par Mihaila fon Reuta tiesvedībām, kas pauž viņa centienus noturēt visus savus īpašumus, kas deviņpadsmitā gadsimta sešdesmito gadu poļu dumpja dēļ ir tikuši arestēti, neskatoties uz to, ka Reuti nav bijuši aktīvi dalībnieki šai poļu sazvērēstībā.

Geļenovas parks šobrīd nav sakopts un ekskursiju maršrutos stāstījums tā izcelsmi nebija ar ko pamatot. Viskrievijas tautas skaitīšanas anketas apstiprina, ka minētās zemes īpašnieki bijuši fon Reutu dzimta, turklāt 19.gs. viena no M. Reuta meitām bijusi vārdā Helēna (Jeļena). Tādā veidā var droši apgalvot, ka parka nosaukums saistīts ar šo konkrēto sievieti.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Latgales dati (2018). *Mihails Reuts*. <http://latgalesdati.du.lv/persona/9738>, sk. 19.05.2018.
2. Stepiņa, I. (02.08.2011.). Aglonas vēstures lappuses: Kungu mājas. *Ezerzeme*.
3. Švābe, A. (red., 1936). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A.Gulbja apgāds, XIV. sējuma 28051-28097 slejas.
4. Vārkavas novada informatīvais portāls (2018). *Vārkavas novadam ir bagāts kultūrvēsturiskais mantojums*. <http://www.varkava.lv/lv/augseja-izvelne/novads/kulturvesturiskie-objekti>, sk. 19.05.2018.
5. *Geļenovas muiža PDC Rušonas pagasts Preiļu rajons*. Lietas Nr.: 08-04-III-37-3033.
6. LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 199.l. Galēnu (Vidsmuižas) pagasts, 5.daļa, 542.-550.lp.
7. LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 199.l. Galēnu (Vidsmuižas) pagasts, 5.daļa, 550.-590.lp.
8. LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 97.l. Kapiņu pagasts, 7.daļa, 4.-16.lp.
9. LNA LVVA, 2706.f., 2.apr., 198.l., 50.lp.
10. LNA LVVA, 3930.f., 1.apr., 4.l. Посемейные списки дворян Двинского уезда 1844, с. 70.
11. LNA LVVA, 7067.f., 1.apr., 4.l. Дело распродаже имений, принадлежащих участникам восстания и высылке владельцев за пределы губернии 1866-1867, с. 3.
12. LNA LVVA, 7085.f., 6.apr., 7.l. Вышки 1908, с.37.
13. LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 1121.l. Дело по жалобе помещ. Мих. Михайловича Реутта на постановление старшего нотариуса сего суда, с.4.
14. LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 1238.l. По прош. дв. Мих. Мих. Реута о восстановлении срока на подачу апелляции жалобы на реш. суда 1898 г по делу с дв. Констанцией Зеноновной, Мариєю-Вандою и Романом Казимировым Корсакам о праве собственности на озеро Бешонь 1899, с. 13.
15. LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 559.l. По прошению Альфонса Оскерко о снятии запрещения с имения двор. Михаила Михайлова Реута, пропечатаного в сборнике запрещений в Двинском у. за 1893 г., с.4.
16. LNA LVVA, 710.f., 1.apr., 743.l. По рапорту суд. Пристава Морева о наложении запрещения на недвижимое имение помещ. Михаила Михайлова Реута, с.4.

Summary

Geļenova manor was sometimes called Bufališkiai (Polish *Bufaliszki*), by the Poles, and the information about this place was given in 1897 by the secretary of the Population Census L. Skrinda. The questionnaires inform that half-manor Bufališki (*Буфалишки*) belonged to landlord Mikhail Mihailovich Reut. He registered the properties Solojoņi and Antoniški in the district of Režica and Kamenec (until 1927 – Jaunaglona) in the district of Dinaburg. M. Reuts was considered to be one of the wealthiest landlords in Latgale. After the death of Mikhail Reuts, the manor and land were inherited by his son Mikhail, who did not care for these properties and went to France for his debts.

In 1897, in the Reuts property in Bufališki, two half-manors – in four houses, were inhabited by four families, a total of 16 people (see Annex 2). Mikhail Reuts also owned a populated forest house in Kapčevka and half-manors in Čuksti (three buildings inhabited), with a house in Opsa, a populated forest house in Pušica, four houses in the Kirkiliškiai village, one house in Močilka, one house in Punishche half-manor, two houses in Čadrinka and one house in Gryaznoje half-manor.

L. Galimov, give the following information about the Reuts: in 1897, Kamenec manor (*владельческое имение*) consisted of 24 buildings, 17 of which (built of both stone and wood) were residential buildings permanently inhabited by 56 men and 81 women, different strata of people. No gardener is mentioned in the lists, which suggests that in Kamenec, M.M. Reuts

had not laid out any remarkable park or garden. The manor house was inhabited by the landlord's family - 8 men, 20 women. The owner of the manor, Mikhail Mihailovich Reuts, was 55 years old (1842 – 1920), his wife Alexandra Lvovna was born in 1852 in St. Petersburg. There are records of their six children –daughters Eugenia (born in 1871) and Elena (born in 1872).

However, the legend about the origin of Geļenova (Helenova) manor and park, which tells about the landlord's daughter Helen, after the name of whom the given place was named, can be explained on the basis of the above-mentioned record of the population census, which testifies to the fact that M. Reuts had daughter Elena (Helena).

During the described period, according to the data contained by the State Inspectorate for Heritage Protection, on the peninsula of the Bicānu Lake, the Geļenova (Helenova) park is laid out on a free plan (7.1 ha). The area of the larch stands was 0.6 ha, with plantations of alien tree species, which during the Soviet times were heavily overgrown. From the previous access road, the linden alley led to the park, without reaching it. The central castle building, the remains of which were demolished in 1990, was located on the top of the gently sloping hill. There were vast fields with valuable trees and shrubs on the slopes facing the lake. In the southern part of the park, there was a forest-like plantation with larch and red oak groups. In total – the trees of 12 native species. Introduced species: conifers – European larch, Japanese larch, round pine, Weymouth pine, western white cedar; deciduous trees and shrubs – silver maple, Tatarian maple, caragana arborescens, hornbeam, green ash, white walnut, Ninebark, Canadian poplar, red oak, white spiraea, Cornus stolonifera “White Gold”, Snowberry, Large-leaf linden and Holland linden. The park is included in the list of the protected objects. At the end of the 19th century, the international trade route (Lithuania – Daugavpils – Rušona – Rēzekne – Ludza – Pleskava – Novgorod) crossed Rušona, which also affected the possibilities for supplying these exotic plants in this area.

Ieraksts par Bufališķiem un to īpašnieku 1897.gadā
(LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 199.l., 541.lp.)

ПЕРВАЯ ВСЕОБЩАЯ ПЕРЕПИСЬ
населения Российской Империи,
на основании ВЫСОЧАЙШЕ УТВЕРЖДЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ 5 Юня 1895 года.

ПЕРЕПИСНОЙ ЛИСТЪ
ФОРМА Б.

Губернія или область: Витебская. Уездъ или округъ: Радзивицкій.

Переписной участокъ № 7. Счетный участокъ № 21. Станъ или полицейскій участокъ № 3.

Какой поселокъ? (Владѣльческая усадьба, фабричный поселокъ, дѣсная сторожка, железнодорожная будка, мельница, усадьба священно или церковно-служителей, школа, и т. п.). *Пропишите подробно название и родъ поселка.* Фабричный поселокъ Буралишки.

Кому принадлежить означенный поселокъ или на чьей землѣ находится? Помещику Михаилу Михайловичу Фрунту.

Число хозяйствъ въ этомъ поселкѣ 1. № хозяйства 1.

Сколько въ поселкѣ жилыхъ строеній? 1.

Изъ чего каждаго строеніе построено.	Чѣмъ крыто.	Изъ чего каждаго строеніе построено.	Чѣмъ крыто.
1 Изъ дерева	Деревомъ	0	

Примѣчаніе. Эти свѣдѣнія относятся къ одной усадьбѣ, хутору, поселку и т. д. и прощаются владельцемъ или лицомъ, его замѣняющимъ, и только въ томъ случаѣ, когда въ усадьбѣ, хуторѣ и т. д. имѣются отдѣльные хозяйства.

ПЕРЕПИСНОЙ ЛИСТЪ
ФОРМА Б.

Губернія или область: Витебская. Уездъ или округъ: Радзивицкій.

Переписной участокъ № 7. Счетный участокъ № 21. Станъ или полицейскій участокъ № 3.

Какой поселокъ? (Владѣльческая усадьба, фабричный поселокъ, дѣсная сторожка, железнодорожная будка, мельница, усадьба священно или церковно-служителей, школа, и т. п.). *Пропишите подробно название и родъ поселка.* Фабричный поселокъ Буралишки. 2-й.

Кому принадлежить означенный поселокъ или на чьей землѣ находится? Помещику Михаилу Михайловичу Фрунту.

Число хозяйствъ въ этомъ поселкѣ 3. № хозяйства 3.

Сколько въ поселкѣ жилыхъ строеній? 3.

Изъ чего каждаго строеніе построено.	Чѣмъ крыто.	Изъ чего каждаго строеніе построено.	Чѣмъ крыто.
1 Изъ дерева	Соломой	6	
2 Изъ дерева	Соломой	7	
3 Изъ дерева	Соломой	8	

Примѣчаніе. Эти свѣдѣнія относятся къ одной усадьбѣ, хутору, поселку и т. д. и прощаются владельцемъ или лицомъ, его замѣняющимъ, и только въ томъ случаѣ, когда въ усадьбѣ, хуторѣ и т. д. имѣются отдѣльные хозяйства.

Bufališku folvarkas ļaudis (1897) (LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 199.l., 541.lp.)

Ēka	Iemītnieks	Vec.	Izcelsme	Kārta	Rel.p.	Dz.val.	Izglītība	Statuss/ Amats
1.ēka Koka māja, koka jumts	Morozs Kiuss Osipa d.	68	Dvinskas apr., Preiļu p.	zemn.	kat	pol	nav	muižnieka meža mājas saimn., zemn.
	Morozova Jekaterina Osipa m.	55	Dvinskas apr., Preiļu p.	zemn.	kat	pol	nav	sieva
	Mačuļskis Francs Antona d.	23	Dvinskas apr. Dvinskas p.	zemn	kat	pol	nav	padēls, palīgs meža darbos
2.folvarka 1.ēka Koka ēka, salmu jumts	Adamovičs Aleksejs Ādama d.	55	Režicas apr. Antonišķi	zemn	kat	baltkr	nav	saimn., zemk., bitenieks
	Adamoviča Mariļa Ignata m.	33	Režicas apr. Antonišķi	zemn	kat	baltkr	mājm.	sieva
	Adamoviča Uljans Alekseja d.	14	Režicas apr. Antonišķi.	zemn	kat	baltkr	tautskol	dēls
	Antons	10	Režicas apr. Antonišķi	zemn	kat	baltkr	nav	dēls
	Marija	7	Režicas apr. Antonišķi.	zemn	kat	baltkr	nav	meita
	Anna	2	Režicas apr. Antonišķi	zemn	kat	baltkr	nav	meita
2.ēka Koka ēka, salmu jumts	Adamovičs Izidors Ādama d.	64	Režicas apr., Antonišķi	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemk.
	Adamoviča Anna	60	Režicas apr. Antonišķi	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Adamovičs Henrihs	26	Režicas apr. Antonišķi	zemn	kat	lat	tautsk	dēls
	Adamoviča Emīlija	11	Režicas apr. Antonišķi	zemn	kat	lat	nav	meita
	Poplovskis Staņislavs Franča d.	31	Dvinskas apr.	dzimis muiž- nieks	kat	Pol	nē	saimn., zemk.
3.ēka Koka ēka, salmu jumts	Poplavska Zofija Romana m.	71	Dvinskas apr.	dzimis muiž- nieks	kat	pol	nē	māte
	Poplavska Paulīne Franča m.	25	Dvinskas apr.	dzimis muiž- nieks	kat	pol	nē	māsa
	Maculevičs Vladimirs	16	Dvinskas apr.	dzimis muiž- nieks	kat	pol	nē	radinieks, zemk., strādn.

M. Reuta īpašums Kameņecā un ģimenes locekļu saraksts (1897)
(LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 97.l., 8.lp.)

Губернія или область: <i>Витебская</i>	ПЕРЕПИСНОЙ ЛИСТЪ ФОРМА Б.	Уѣздъ или округъ: <i>Двинскій</i>
Переписной участокъ № <i>1</i> Счетный участокъ № <i>11</i> Станъ или полицейскій участокъ № <i>3</i>		
Какой поселокъ! (Владѣльческая усадьба, фабричный поселокъ, дѣсная сторожка, жезинодѣльная будка, мельница, усадьба священно или церковно-служителей, школа, и т. п.) Произвести перепись хозяйства и родъ поселка. <i>Каме́нецъ, владѣльч. усадьба</i>		
Кому принадлежать означенный поселокъ или на чьей землѣ находится? <i>Дворянину Михаилу Михайловичу Реутину</i>		
Число хозяйствъ въ этомъ поселкѣ <i>29</i> № хозяйства <i>1-21</i>		
Сколько въ поселкѣ жилыхъ строеній? <i>18</i>		
Изъ чего каждаго строения построено. <i>438 кирпичъ</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>438 кирпичъ</i>	Чѣмъ крыто. <i>Журавли</i> <i>Досками</i> <i>Досками</i> <i>Досками</i> <i>Досками</i> <i>Досками</i>	Изъ чего каждаго строения построено. Чѣмъ крыто. <i>438 кирпичъ</i> <i>Досками</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>Досками</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>Досками</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>Досками</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>Досками</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>Досками</i> <i>438 кирпичъ</i> <i>Досками</i>
Примѣчаніе. Эта таблица относится къ каждой усадьбѣ, хутору, поселку и т. д. и предназначена исключительно для лицъ, ея записывающихъ, и только на тѣхъ листахъ, въ которыхъ, сверхъ обычной, указывается переписные листы отдельныхъ хозяйствъ усадьбы, хутора и т. д.; на листахъ же отдельныхъ хозяйствъ въ усадьбѣ, хуторѣ и т. д., здѣсь ничего не пишется. Если же въ усадьбѣ, хуторѣ и т. д. имеется только одно хозяйство, то особой обязанности на такую усадьбу, хуторъ и т. д. не пишется, а употребляются только строенія сельскія и пишутся на свѣтъ переписныхъ листовъ этого хозяйства.		
Подсчетъ населенія въ день, въ которомъ произведена перепись:		

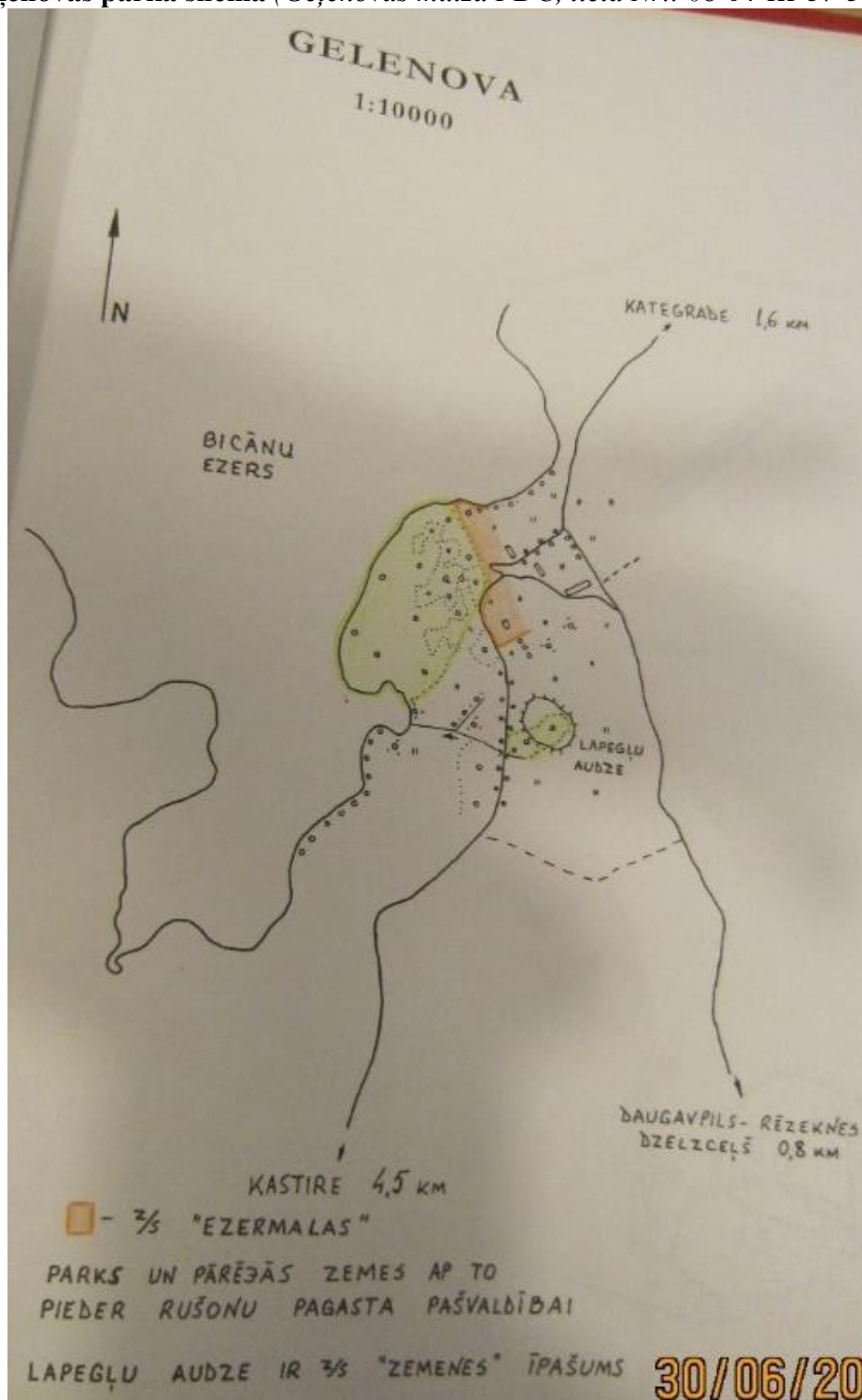
Kameņecas muižas ļaudis (1897) (LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 97.l., 8.lp.)

Ēka	Iemītnieks	Vec.	Izcelsme	Kārta	Rel.p.	Dz.val.	Izglītība	Statuss/ Amats
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.ēka Akmens māja, skārda jumts	Mihails Mihailoviča Reuts, Uz laiku izbraucis uz ārzemēm	55	vietējais	muižn	kat	pol	Mācījies ārzemēs	saimnieks, zemes īpašnieks
	Reuta Aleksandra L̄vovna	45	dzimusi Sanktpēterburgā	muižn	kat	pol	mājmāc.	sieva
	Reuta Jevgēnija Mihaila m.	26	vietējā	muižn	kat	pol	mājmāc.	meita
	Reuta Jeļena Mihaila m.	25	vietējā	muižn	kat	pol	mājmāc.	meita
	Mihails Mihailoviča Reuts Uz laiku izbraucis uz ārzemēm	24	vietējā	muižn	kat	pol	mācījies Rīgā	dēls
	Reuta Marija Mihaila m. Uz laiku izbraukusi uz ārzemēm	19	vietējā	muižn	kat	pol	mācījies Rīgā	meita
	Reuta Terēza Mihaila m.	12	vietējā	muižn	kat	pol	mācījies ārzemēs	meita
	Reuta Jadviga Mihaila m. Uz laiku izbraukusi uz ārzemēm	11	vietējā	muižn	kat	pol	mācījies ārzemēs	meita
	Rihlevičs Iosifs Ivana d.	37	Vitebskas gub.	muižn	kat	pol	Rīgas politehni- kumā	znots
	Godļevskis Staņislavs Aleksandra d.	37	Revensk.gub.	muižn	kat	pol	izgl. ģimnāzijā	muižas pārvaldnieks
1 B	Vīksna Andrejs Jakova d.	40	Liflandes gub. Vendenes apr.	zemn.	lut	lat	Kurzemes tautskola	kalpotāju izrīkotājs
	Meženiks Ivans Augusta d.	35	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	kalpotājs, mežizcirtes rūpnīcas sargs
	Grebeža Tekļa Ādam m.	19	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	kalpone, zemkope
	Lepera Elizabete Andreja m.	18	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	kalpone, zemkope
	Breķis Marija Ivana m.	37	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	kalpone
	Breķis Kazimirs Mihaila d.	13	Dzimis Sanktpēterburgā	zemn	kat	lat	nē	lopu gans
	Vrubļovska Katrīna Pētera m.	30	Kapiņu pag.	zemn	kat	pol	nē	pavāra palīgs
	Bogdanova Elizabete	10	vietējā	zemn	kat	pol	nē	Vrubļovskas meita
	Bogdanova Ieva	2	vietējā	zemn	kat	pol	nē	Vrubļovskas meita

4.pielikuma turpinājums

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 V	Malatoks Aleksandrs Aloiza d.	35	Lucino apr.	zemns	kat	pol	mājmāc	kalps, pavārs
	Volodzko Isidors Nikolaja d.	27	Aleksandrovskas pag.	zemns	kat	pol	mājmāc	sulainis (лакей)
	Urbanoviča Albertīna Osipa m.	19	Vitebskas gub.	muižn	kat	pol	mājmāc	kalpone, dvielu izšuvēja
	Ribčevska Marija Savelija m.	20	Režicas apr.	muižn	kat	pol	nē	kalpone, istabene
	Ribčevska Jozefata Savelija m.	11	Režicas apr.	muižn	kat	pol	nē	audzēkne
	Tarvijavska Aleksandra Fabija m.	30	Režicas apr.	muižn	kat	pol	nē	kalpone, istabene
	Grohoļska Rozālija Mihaila m.	49	Kapiņu pag.	zemn	kat	pol	nē	lopkope
	Griķe Apaļa Jakuba m.	28	Kapiņu pag.	zemn	kat	lat	nē	virtuves str.
	Daņilevča Feliksa Antona m.	21	no Režicas	muižn	kat	pol	nē	strādniece, zemkope
	Silicka Anna Antona m.	28	Jasmuižas pag.	zemn	kat	pol	mājmāc	veļas mazgātāja
1 G	Maginska Aleksandra Ivana m.	16	Dvinskas apr.	zemn	kat	pol	nē	vistkope
	Melders Osips Antona d.	76	Salujāņu pag.	zemn	kat	lat	nē	pavārs
	Misāns Matvejs Timofeja d.	53	vietējais	zemn	kat	lat	nē	muižas sargs

Geļenovas parka shēma (Geļenovas muiža PDC, lieta Nr.: 08-04-III-37-3033)

TŪRISMA OBJEKTI - RIEBIŅU MUIŽA (1897) UN PASTARU VĒJDZIRNAVAS

TOURISM OBJECTS - RIEBIŅI MANOR (1897) AND PASTARI WINDMILLS

Inese Brīvere

Mg.paed., Mg.hist. lektore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, inese.brivere@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The present research is performed based on the method of source analysis with the objective to study a cultural and historical heritage of the manor at the end of the XIX century. In the Latvian State Historical Archives documents (questionnaires of the All-Russian population census in 1897) contain information about manor and buildings which were once purchased by S. Kierbed. This research study does not confirm the widespread assertion that Eugenia Kerbedz substantially renovated Riebiņi castle at the end of the 19th century for the work and recreation of artists. The cultural-historical objects mentioned in the paper their potential, including the tourism industry, is not being used. The population census records are useful for family research.*

Keywords: *Kerbedz, manor, Pastari, Riebiņi, windmills.*

Ievads

„Preiļu zeme” (Terra Preylen) minēta ap 1348. gadu, bet Inflantijas laikā te apmetās poļu, baltkrievu un krievu vecticībnieki, vēlāk tuvākā apkaimē saukusies par Krevenmuižu. 1758. gadā Riebiņus, Krevus, Stefanopoli, Stražvaldi, Veroniku (Kokaļus) un Riebiņu gāršu nopirka Mihaels Veisenhofs. Viņš Riebiņu pili pārbūvēja, izveidoja parku. M. Veisenhofs dēls Tadejs (dz. 1769.g.) mantoja šo īpašumu, Riebiņu muiža nonāca krievu armijas ģenerāļa Jēkaba de Perrina rokās (*Aftanazy, 1992, s. 343*). Riebiņu parks (8 ha) mūsdienās ir atzīts par dabas pieminekli, tajā aug vairāk kā 10 eksotisku koku un krūmu sugu (*Riebiņu novads, 2018b*). Kopumā novada kultūrvēsturiskie objekti minētajā vietā ir apzināti, tomēr par daļu, tostarp Riebiņu muižu, Pastaru vēdzirnavām ziņas nav precīzas, joprojām pastāv daudz mītu par šo vietu izcelsmi, iedzīvi un saimniekiem, tāpēc rast norādes objektīvos avotos ir dotā raksta mērķis. Pētījuma uzdevums ir analizēt jaunas ziņas vēl neizpētītajos avotos, lai, balstoties uz tām, šajos vēsturiskajos objektos varētu atklāt Riebiņu muižas un Pastaru vēdzirnavu tūrisma potenciālu. Pētījums veikts, balstoties uz avotu analīzes metodi.

Riebiņu muiža mūsdienās

1.attēls. Riebiņu muiža (autores foto)

1874.gadā Arnolfs de Perrins pārdeva Staņislavam Kerbedzam (Stanisław Kierbedź 10.III 1810.– 10.IV 1899.) (*Воронин, Воронина, 1982, с. 175*) Riebiņu muižu un Stefanopoles pusmuižu. Vitebskas guberņas īpašumos S. Kerbedzs neapmetās. 1.Viskrievijas tautas skaitīšanas anketu titullapā teikts, ka Riebiņu muižas īpašnieks ir Staņislavs Kerbedzs - slepenais padomnieks. 1891.g. viņš no Pēterburgas pārcēlās uz Varšavu, kur dzīvos līdz 1899.gadam. Tad Riebiņus mantos vecākā meita Jevģēnija Kerbedza, dzimusi Sanktpēterburgā

(8.X 1859. – 10.VII 1946. mirusi Romā) (*Geni.com, 2018a*). Jevgēnijai un viņas dzīvesbiedram Stanislavam Ipolitovičam Kerbedzam piedzima meita Felicija Ella Erlicija (1888 – 1963, precējusies ar Voldemāru Tiškeviču Lelivu (1877 – ap 1934)) (*Juknevičius, 2011, p.10*), kurai pēcnācēju nebija. Savukārt 1978.g. Jevgēnijas jaunākās māsas Sofijas (Sofija Dimšienē (Kerbedytė) 12.07.1871.– 08.08.1963. Senigālījā Ankonas provincē Markes reģionā, Itālijā) (*Geni.com, 2018b*) pēcnācēja ir mazmeita Maria Teresa Bulhak Jelska Allegranza (*norādi tīmeklī Geni.com, ievietojis Julian Krzysztof Jacoby*), dzimusi Varšavā 1935.gada 14.janvārī, pašreiz dzīvo Senigālījā (AN) Via Camposanto Vecchio 49, CF BLH MTR 35A54 Z127M (*Google Maps, 2018*), kur Staņislavs Kerbedzs uzbūvējis māju. Tā ir atrodamā arī ceļu kartē.

Vispārzināms, ka Jevgēnija Kerbedza Riebiņu pili 19. gs. beigās izremontēja un nodeva mākslinieku, rakstnieku un komponistu vajadzībām. Te bija iekārtotas mākslinieku darbnīcas, mūzikas saloni, sporta zāle, telpas rakstniekiem. 1918. gadā agrārās reformas laikā muižas centrālā daļa nonāca Silajāņu pagasta pašvaldībai, ierīkojot te pamatskolu (līdz 1975. gadam) (*Riebiņu novads, 2018b*). Lai noliegtu vai apstiprinātu šīs ziņas, tās jāsalīdzina ar citos avotos atrodamo informāciju minētajā laika posmā. Piemēram, ir norādes, ka Jāzeps Veisenholfs 1883. gadā apmeklēja Riebiņus, un pils esot bijusi tukša (*Riebiņu novads, 2018a*). Lai noskaidrotu, kas noticis ar šo īpašumu 19.gs.pašā nogalē, var izmantot droši ticamu avotu - LVVA esošo 1. Viskrievijas tautas skaitīšanas 1897. gadā Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā arhīvu. Anketu ieraksti apliecina, ka pils vismaz 1896./97.gados bijusi diezgan apdzīvota (*LNA LVVA, 2706.f., 2.apr., 199.l.*).

Vitebskas guberņas veidlapu forma B tika iespiesta pārsvarā krieviski, attiecīgi aizpildīta rokrakstā. Visumā minētie pieraksti ir salasāmi, tajos norādītie personvārdi un vietvārdi turpmāk rakstā saglabāti oriģinālformā.

1. Viskrievijas tautas skaitīšanas 1897. gadā anketās minēts, ka *Riebiņišķu muiža (имение)*, kā tā dēvēta Krievijas impērijas laikā, būvēta no akmens, sastāv no 3 dzīvojamām ēkām (*жилихь строениий*), 10 saimniecībām (*хозяйствъ въ этомъ поселкѣ*). Titullapā norādīts, ka te dzīvo 22 vīrieši, 27 sievietes, patstāvīgi – 4 vīrieši un 4 sievietes (*LNA LVVA, 2706.f., 2.apr., 199.l., 1033.-1104.lp.*).

Tālāk ir ziņas par ģimenēm, kas apdzīvo minētās saimniecības, pieskaitāmas muižas kompleksam, vairāk precizējumu par tām rakstvedis nesniedz.

Nākamajās lapās seko informācija par katru ēku atsevišķi. Ārpus pašas muižas S. Kerbedzam pieder arī citas mājas, bet anketu ierakstā nav norāžu par pārējo ēku būvmateriālu, kas liek domāt, ka visas tās bijušas no akmens, kā minēts sākumā. Izņemot *Riebiņišķu muižu*, Kerbedzam pieder 2 ēkas ar 9 saimniecībām *Stefanopoles muižā (имение)* (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 199.l., 1055.lp.*), kurai arī ir savs pārvaldnieks – četrdesmitgadīgais Antons Vuškāns. Rakstvedis Georgijs Mosteiko ierakstījis arī slepenpadomniekam piederošo vienu koka māju ar salmu jumtu *Ļadu ciemā (поселокъ)* (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 199.l., 288.lp.*) un, visdrīzāk, turpat netālu esošās *Riebiņišķu dzirnavas (мельница)* (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 199.l., 1099.lp.*), būvētas no akmens, kā arī pavisam nelielus īpašumus – 1 koka māju, ko apdzīvo Lancu ģimene, *Petrovkas ciemā (застенокъ)* (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 199.l., 1101.lp.*) un vienu ēku (*литная сторожка при деревне Замостье, владельческая усадьба*) (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 199.l., 1103.lp.*), klātu salmiem, kurā mīt Gržibovski, – *Zamostje*. Mūsdienās daļa minēto vietvārdu vairs nav saglabājušies. Par S. Kerbedza vējdzirnavām ziņas nav skaidras. Apkārtne ir bijušas vairākas vējdzirnavas, piemēram, baronam Korfam Dubnas dzirnavas (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 199.l., 120.lp.*), ūdens dzirnavas Zamkovaja Korčma u.c. (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 198.l., 456.lp.*).

Pastaru vējdzirnavas

Netālu esošās Pastaru vējdzirnavas ir objekts, kas uzbūvēts tikai XX gs. sākumā, ko apliecina 1902.g.11.III Vitebskas vicegubernatora un guberņas arhitekta saskaņots projekts, kas atļauj tā realizāciju. Projekts īstenots ar atkāpēm gan plānojumā, gan fasāžu risinājumā.

(*Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1985.*) Par Pastariem savukārt tautskaitē teikts, ka tur 1897.g. dzīvojuši Antonovu, Endriču, Pastoru, Pastoru (Kaļvu), Sinoku, Povulovu, Pavlovu, Jurišu, Sermo, Puduļu, Anusānu, Pīterovu, Bārtuļevu, Reinīku, Meļņiku, Caru, Fominu, Betleru, Trūpu, Saimenieku, Brišku, Cakulu, Krištoku, Strigu (Pastoru), Pleču (Pastoru), Bolušu zemnieku ģimenes (121 vīrietis un 128 sievietes) (*LNA LVVA, 2706.f., 2. apr., 198.l., 222.-309.lp.*), kas pārsvarā nodarbināti zemkopībā un bijuši īpašnieki savām no koka būvētām ēkām. Citas nozīmes ēku tobrīd Pastaros nav bijis.

2.attēls. Pastaru vējdzirnavas mūsdienās (autores foto)

Minētās vējdzirnavas Pastaros ir rekonstruētas 2012.gadā, pieder holandiešu tipa dzirnavām ar grozāmo vējtveres mehānismu (*Vasals Latgolā, 2018.*). Dzirnavu pirmais stāvs saglabājies no šķeltiem laukakmeņiem, bet augšstāvi būvēti no koka, korpusu apšujot ar dēļiem un skaidām. Diemžēl šobrīd tās ne vien stāv dīkā, nekādi neizmantojot, bet arī ir pamestas. Kultūras pieminekļu restuarēšanas projektēšanas kantora padomju gadu dokumentos glabājas Pastoru vējdzirnavu Pirmsprojekta izpētes lieta, kurā rodamas interesantas idejas par rekonstrukcijas iecerēm, kas 1985.g. te tika plānotas. Tika paredzēts atjaunot vējdzirnavu arhitektūru un iekārtu, lai dzirnavu spāri grieztos, vēja darbināti; dzirnavas bija paredzēts atvērt apskatīšanai, izvietojot tur: 1.stāvā – vestibulu ar ģērbtuvi, virtuves nišu; 2.stāvā– eksponēt dzirnavu iekārtu un ierīkot kafejnīcu 25 vietām; 3.stāvā – eksponēt dzirnavu iekārtu (dzirnakmeņus) un šī novada vecos lauksaimniecības darbarīkus; 4.stāvā – iekārtot ekspozīciju par ciema un kolhoza vēsturisko attīstību (*Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1985.*). Projekts paredzēja atjaunot izlauztos logus, iztīrīt grīdas un iestrādāt tajās bruģakmeņus, sliekšņa vietā ielikt dzirnakmeņus, sienu, kas nodala virtuves nišu, – apgleznot ar brauciena uz dzirnavām tēmu utt. Gar sienām starp statu konstrukcijām paredzēts ievietot

keramikas veidojumus no pasakām, kuru sižetā pausti notikumi dzirnavās (“Velna dzirnavas”, “Kaķīša dzirnaviņas”). Galdu servēšanai iecerēts izmantot matētus māla, stikla un metāla traukus, nelietojot galdautus, bet tikai linu salvetes. Apkārtnes labiekārtošanā pie dzirnavām iecerēta arī mašīnu stāvvietas izveidošana (2.pielikums). Diemžēl Pastoru vējdzirnavās minētā ideja tā arī palikua uz papīra, kaut gan citviet Latvijā, piemēram, atpūtas kompleksā Bauskā, Brīvdabas muzejā "Ausekļu dzirnavas", Valdgaies muižas (3 km no Talsiem) kompleksā dzirnavas, ko atjaunojis itālis Džuzepe Rikardi, arī mūsdienās tūristiem ir ko aplūkot, dzirnavu telpas kalpo svinībām vai viesu izmitināšanai.

Arī Lietuvā, piemēram, Šeduvā šādas ieceres izdevies realizēt, un tur kultūrvēsturiskie objekti arī šodien teicami darbojas tūrisma industrijas ietvaros.

Neviens no Kerbedzu ģimenes aptaujas anketās nav ierakstīts, tātad šai laikā Riebiņos, tāpat kā Lūznavā, nav uzturējies.

Vērojama neliela atšķirība starp Lūznavas muižas un Riebiņu muižas apsaimniekotājiem: Lūznavas muižā dzīvojuši 93 ļaudis, uz vietas bijis plašāks klāsts speciālistu – staļļa strādnieks Bulapko, kučieris Šelkovskis, stiklinieks Babrovs, kalējs Koņuševskis, dārzkopji Ksenžopoļskis, Semjonovs un Tumovs, mežsargs Čehovičs, lopu gani un zemkopji (*Brīvere, 2018., 244.lpp.*). Riebiņi apdzīvoti nedaudz vairāk - 114 cilvēki, bet te dominē vien zemnieki, no atsevišķām nozarēm minēts tikai melederis Reidnieks un mežsargs Bmenskis (1.pielikums). Tāpēc ir pamats apgalvot, ka vismaz 1896./97.gados Lūznavas muižā valdījusi daudz lielāka rosība nekā Riebiņos, tostarp arī mākslinieku atpūtas iespēju kontekstā.

Kopīgs abām muižām ir tas, ka to saimniecības uztur pārsvarā zemnieki, Romas katoļi, vairumā ieradusies vai nu no Režicas, vai Dvinskas apriņķiem. Riebiņu apkaimē ir vairāki iebraucēji no Kurzemes guberņas, viens – no Rīgas.

Analizējot anketu ziņas, izriet, ka laulātie visbiežāk nākuši no vienas un tās pašas vietas vai tuvākās apkaimes (ar neievērojamiem izņēmumiem), pārim ir viena ticība. Jaukto laulību mūsdienu izpratnē starp šiem pāriem nav. Daļai ierakstu norādīts, ka cilvēki apmetušies uz laiku (*времен. нпб.*).

Daudzi personvārdi anketās ierakstīti pēc Krievijas impērijas laika rakstvežu izpratnes par Vitebskas guberņas latviešu zemnieku vārdiem un uzvārdiem, piemēram, *Pētersons Gustavs Ivana* dēls, kas ir luterānis no Rīgas, un visticamāk ir Jāņa dēls. Citi personvārdi savukārt piefiksēti pēc latgaliešu izrunas, piemēram, *Garkalne Ilža, Šalkovska Īva*.

Secinājumi

Jevģēnija Kerbedza varēja mantot tēva īpašumus tikai pēc 1899.gada, kas ir vēl 2 gadus pēc Viskrievijas tautas skaitīšanas. Arī tad, ja viņa iesāka remontu, tas būtu noritējis 20.gs sākumā. Protams, remontdarbi pilī varētu tikt sākti arī tēva dzīves laikā, bet konkrēti 1897.g. avotā ziņu par tiem nav. Dotais pētījums maz saskan ar zināmo viedokli, ka Jevģēnija Kerbedza Riebiņu pili 19. gs. beigās nodeva mākslinieku radošam darbam un atpūtai. Tautskaites anketās neparādās ieraksti par mākslinieku darbnīcu vai līdzīgām telpām, arī par pašiem māksliniekiem; 1897.g. atzīmēta vienīgi no Jelgavas atbraukusi guvernante – divdesmit vienu gadu vecā poliete Pisanko Staņislava, kas turklāt ir viesu statusā.

Nav pamata apgalvot, ka Riebiņu pils un Pastaru vējdzirnavas nebūtu pietiekami interesanti tūrisma apskates objekti, kaut gan, spriežot pēc to stāvokļa šodien, piesaistīt apmeklētāju uzmanību tiem nenāktos viegli. Objektu potenciāls netiek izmantots. Pat pēc rekonstrukcijas Pastaru vējdzirnavas ir atstātas novārtā, neaizslēgtas, tanīs ienākt var jebkurš. Riebiņu muiža atrodas apdzīvotā vietā, gar to ved ceļš P58, tomēr rekonstrukcijas darbi tanī nav veikti, līdz ar to arī piesaiste tūrismam šodien ir tikai nosacīta – fiziski objekts nav izmantojams. Savukārt Pastaru vējdzirnavas atrodas nedaudz nostāk no P58 ceļa, toties te iespējams realizēt tādas ieceres, kas neprasa resursietilpīgu uzturēšanu. Tā kā apkārtnē ir klusa, mazapdzīvota, dominē Latgales lauku ainava, Pastaru vējdzirnavās var īstenot projektu, kas neprasa nesamērojamas izmaksas, piemēram, lauku hoteli, daļēji izmantojot Kultūras

pieminekļu restuarēšanas projektēšanas kantora padomju gadu ieceri. Šim objektam viss potenciāls vēl nav iznīcis.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Aftanazy, R. (1992). *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Cz. 1, [Wielkie Księstwo Litewskie, Inflanty, Kurlandia]. T. 3, Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 343 s.
2. Brīvere, I. (2018). Lūznavas muiža un tās ļaudis 19.–20. gs. mijā. *Starptautiskā studentu un docētāju zinātniski-praktiskā konference Individūs. Sabiedrība. Valsis*, 266.-277.lpp. journals.rta.lv/index.php/ISS/article/download/3006/2902, sk. 21.05.2018.
3. Geni.com (2018a). *Eugenija Marija Aurelija Kerbedien's Geni Profile*. Retrieved 21.05.2018 from <https://www.geni.com/people/Eugenija-Kerbedien%C4%97/6000000039720784458>
4. Geni.com (2018b). *Sofija Teresē Bulgak-Jelskienė's Geni Profile*. Retrieved 21.05.2018 from <https://www.geni.com/family-tree/index/6000000015829661174>
5. Google Maps (2018). *Str. Camposanto Vecchio, 49, 60019* Retrieved 21.05.2018 from [https://www.google.it/search?q=Senigallia+\(AN\)+Via+Camposanto+Vecchio+49](https://www.google.it/search?q=Senigallia+(AN)+Via+Camposanto+Vecchio+49)
6. Juknevičius, P. (22.10.2011). Garsaus inžinieriaus duktė filantropė Eugenija. *Tėvynė*, p. 10.
7. Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris (1985). *A/p –Pastoru vējdzirnavas*. Pirmsprojekta izpēte. 4.sējums. Skiču projekts. Rīga, 2.lpp.
8. Riebiņu novads (2018a). *Kultūrvēsturiskie objekti Riebiņu novadā*. <http://www.riebini.lv/lv/sidemenu/turisms-un-atputa/apskates-objekti>, sk. 21.05.2018.
9. Riebiņu novads (2018b). *Novads*. <http://www.riebini.lv/lv/sidemenu/novads>, sk. 21.05.2018.
10. Vasals Latgolā (2018). *Pastaru vējdzirnavas* <http://visitlatgale.com/lv/objects/view?id=250>, sk. 21.05.2018.
11. Воронин, М., Воронина, М. (1982). *Станислав Валерианович Кербедз*. Ленинград: Ленинградское отделение «Наука». 175 с.
12. LNA LVVA, 2706.f., 1.apr., 199.l. Galēnu (Vidsmuižas) pagasts, 5.daļa, 222.-1104.lp.
13. LNA LVVA, 2706.f., 2.apr., 199.l. Līvānu pagasts, 120.-456.lp.

Summary

In 1874, Arnold de Perrin sold Riebiņi manor and Stefanopole half-manor to Stanislaw Kerbedz (Stanisław Kierbedź, 10.III 1810-10.IV 1899). S. Kerbedz did not live permanently in his property of Vitebsk province. He moved from St Petersburg to Warsaw where he lived until 1899. The property of Riebiņi was inherited by his eldest daughter Eugenia Kerbedz. According to the Polish historian of culture R. Aftanazy, Joseph Veisenhof visited Riebiņi in 1883 and found that the castle was empty, but a reliable source for getting information about the properties of the privy counsellor can be found in the Latvian State Historical Archives – in the archive of the 1st All-Russian Census for 1897 in Courland, Livland and Vitebsk provinces. It confirms that the castle was inhabited at least in 1896/97. The questionnaires inform that Riebiņišķi manor (имение), as it was called during the Russian Empire, was built of stone, it consisted of 3 residential buildings (жилихъ строений), 10 farms (хозяйствъ въ этомъ поселкѣ). On the front page, it is indicated that it was inhabited by 22 men, 27 women, constantly – by 4 men and 4 women. The people have come here from Liklinska, Koluža, Ilūkste and other civil parishes. Below, the details on the families that lived in these farms as part of the complex of the manor are included. Windmill is built of broken boulders. The upper floors are built of wood. The building is covered with boards and shavings. Unfortunately, the mills now stand empty and neglected and are no longer functioning. The Soviet-era documents of the office of Restoration projects of cultural monuments contain the “Pastari Windmill Pre-project Study Case” which includes interesting ideas about the reconstruction intentions, which were planned in 1985. Riebiņi manor was inhabited by 114 people, but only peasants dominated here. Only the miller Reidnieks and the forest guard Bmenskis are mentioned as the representatives of other occupations. Therefore, there are well-grounded reasons to claim that at least in 1896/97, in Lūznava manor, there were much more activities than in Riebiņi, including in the context of recreational opportunities for artists.

S. Kerbedza īpašumi Riebiņos un tuvākajā apkārtnē (1897)

(LNA LVVA, 2706.f., 2.apr., 199.l., 288.-1104.lp.)

Ēka	Iemītnieks	Vec.	Izcelsme	Kārta	Rel.p.	Dzimtā val.	Izglītība	Statuss/ Amats
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.ēka Būvēta no akmens	Jukšinskis Andrejs Josifa d.	42	Dvinskas ¹ apr. Liklinskas pag.	zemn	kat	pol	pilsētas arodskolā	muižas pārvaldnieks
	Jukšinska Sofija Kazimira m.	33	Dvinskas apr. Liklinskas pag.	zemn	kat	pol	sieviešu ģimn.	sieva
	Jukšinska Marija Andreja m.	12	Dvinskas apr. Liklinskas pag.	zemn	kat	pol	mājmāc.	meita
	Jukšinska Sofija Andreja m.	10	Dvinskas apr. Liklinskas pag.	zemn	kat	pol	mājmāc.	meita
	Pisanko Staņislava Alberta m.	21	No Mītavas ²	muižn.	kat	pol	siev.ģimn.	viesis, bijusī gubernante
	Žviča Lūcija Antona m.	23	Režicas ³ apr. Galenieku pag.	zemn	kat	lat	nē	kalpone, pavāre
2.ēka Par izskatu ziņu nav. Ģimene apmetusies uz laiku	Rasnačs Ivans Ustina d.	28	Dvinskas apr. Kolužas pag.	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Rasnača Anna Andreja m.	27	Dvinskas apr. Kolužas pag.	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Rasnačs Ivans Ivana d.	6	Dvinskas apr. Kolužas pag.	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Rasnača Anna Ādama m.	70	Dvinskas apr. Kolužas pag.	zemn	kat	lat	nē	māte
3.ēka Ģimene apmetusies uz laiku	Kunpeņš Jurs Vinca d.	50	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag.	Zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Kunpeņš Joniks Jura d.	19	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag.	Zemn	kat	lat	nē	dēls
	Kunpeņš Sofija Jura m.	21	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag.	Zemn	kat	lat	nē	meita
4.ēka Ģimene apmetusies uz laiku	Oļševskis Staņislavs Jakuba d.	32	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag. Dvecka	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, strādnieks
	Oļševska Izabella Feliksa m.	31	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag. Dvecka	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Oļševskis Antons Staņislava d.	8	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag. Dvecka	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Oļševska Veronika Staņislava m.	4	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag. Dvecka	zemn	kat	lat	nē	meita
	Oļševska Suzanna Staņislava m.	4 mēn.	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag. Dvecka	zemn	kat	lat	nē	meita

¹ Daugavpils nosaukums Krievijas impērijas laikā² Jelgavas nosaukums Krievijas impērijas laikā³ Rēzeknes nosaukums Krievijas impērijas laikā

	Oļševska Marija Jakova m.	18	Kurzemes gub. Dvinskas apr. Ilūkstes pag. Dvecka	zemn	kat	lat	nē	māsa
5.ēka	Kaļinovskis Kazimirs Donata d.	35	Režicas apr. Barkava	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Kaļinovska Tekla Bogdana m.	30	Režicas apr. Stirniene	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Kaļinovskis Ivans Kazimira d.	8	Režicas apr. Barkava	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Kaļinovskis Dominiks Kazimira d.	33	Režicas apr. Barkava	zemn	kat	lat	nē	brālis, muižas strādnieks
6.ēka Ģimene apmetusies uz laiku	Pētersons Gustavs Ivana d.	36	Liflandes ⁴ gub. Rīga	zemn	luter	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Pētersons Emīlija Andreja m.	46	Liflandes gub. Cēsis	zemn	luter	lat	nē	sieva
	Pētersone Emma Gustava m.	17	Dvinskas apr.	zemn	luter	lat	nē	meita
	Pētersone Masja Gustava m.	10	Dvinskas apr.	zemn	luter	lat	nē	meita
	Pētersone Emma Gustava m.	7	Dvinskas apr.	zemn	luter	lat	nē	meita
7.ēka Ģimene apmetusies uz laiku	Svikša Andrejs Mārtiņa d.	48	Režicas apr. Rozantova Rudānu c.	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Svikša Anna Bogdana m.	36	Režicas apr. Rozantova Leimanišķu c.	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Svikša Ignats Andreja d.	16	Režicas apr. Rozantova Rudānu c.	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Svikša Osips Andreja d.	11	Režicas apr. Rozantova Leimanišķu c.	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Svikša Veronika Andreja m.	13	Režicas apr. Rozantova Leimanišķu c.	zemn	kat	lat	nē	meita
	Bite Anna Staņislava m.	40	Režicas apr. Rozantova Gudeļu c.	zemn	kat	lat	nē	strādniece, zemkope
8.ēka Ģimene apmetusies uz laiku	Azarštarns Petrs Romana d.	52	Dvinskas apr. Višovska	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Azerštarna Paulīne Jakova m.	34	Dvinskas apr. Višovska	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Azarštarns Ivans Petra d.	15	Dvinskas apr. Višovska	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Azarštarns Francs Petra d.	12	Dvinskas apr. Višovska	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Azarštarns Kazimirs Petra d.	6	Dvinskas apr. Višovska	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Azarštarns Tekļa Petra m.	10	Dvinskas apr. Višovska	zemn	kat	lat	nē	meita
	Bloka Marija	105	Dvinskas apr. Jasmuiža	zemn	kat	lat	nē	sievas māte
9.ēka	Krūmiņš Petrs	29	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	saimnieks,

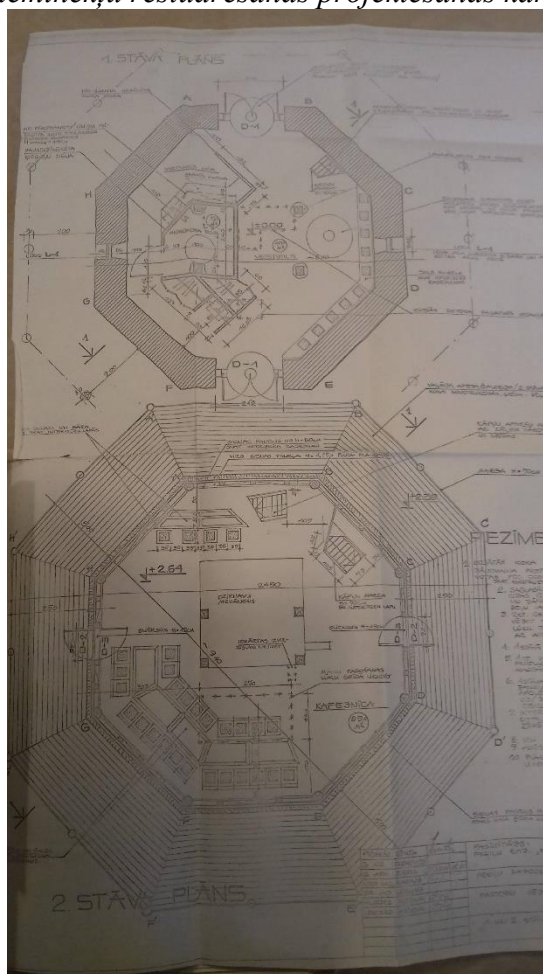
⁴ кр. *Лифляндская губерния*, vāc. *Livländisches Gouvernement*, angl. *Governorate of Livonia*, XX gs. latviešu literatūrā *Vidzemes guberņa*

Ģimene apmetusies uz laiku	Aleksandra d.		Preiļu p.					zemkopis, strādnieks
	Krūmiņa Darja Andreja m.	27	Dvinskas apr. Kolužskas p.	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Krūmiņš Ivans Petra d.	3	Dvinskas apr. Preiļu p.	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Krūmiņa Olga Petra m.	8	Dvinskas apr. Kolužskas p.	zemn	kat	lat	nē	meita
	Krūmiņa Jadviga Petra m.	7	Dvinskas apr. Kolužskas p.	Zemn	kat	lat	nē	meita
10.ēka Ģimene apmetusies uz laiku	Pastars Ivans Osipa d.	32	Dvinskas apr. Preiļu p.	zemn	kat	lat	mājmāc.	saimnieks
	Pastarova Marija Ivana m.	19	Dvinskas apr. Jasmuižas p.	zemn	kat	lat	nē	sieva
Ļādu ciems 1.koka māja, klāta salmu jumtu (rakstvedis Georgijs Mosteiko)	Stamdžakevskis Augusts Andreja d.	58	Dvinskas apr. Preiļi	Zemn.	Kat.	Lat.	nav	saimnieks, nomā zemi
	Stamdžakevska Fekla Timofeja m.	35	Dvinskas apr. Preiļi	Zemn.	kat	Lat.	nav	sieva
	Stamdžakevskis Ivans Augusta d.	4	Dvinskas apr. Preiļi	zemn	kat	lat	-	dēls
	Stamdžakevskis Hieronīms Augusta d.	1 mēn.	Dvinskas apr. Preiļi	zemn	kat	lat	nav	dēls
	Stamdžakevskis Anna Augusta m.	9	Dvinskas apr. Preiļi	zemn	kat	lat		meita
	Stamdžakevskis Anna Staņislava m.	90	Dvinskas apr. Preiļi	zemn	kat	lat		sievasmāte (?)
Stefanopole 1.koka ēka	Vuškāns Antons Ivana d.	40	Kurzemes gub. Ilūkste	muižn	kat	lat	tautskola	muižas pārvaldnieks
	Vuškāne Oršula Ivana m.	43	Kurzemes gub. Ilūkste	muižn	kat	lat	mājmāc.	sieva
	Vuškāns Vladislavs Antona d.	9	Dvinskas apr. Preiļi	muižn	kat	lat	mājmāc.	dēls
	Vuškāne Oļesja Antona m.	2	Dvinskas apr. Preiļi	muižn	kat	lat	-	meita
2.ēka	Cakuls Ivans Ādama d.	32	Režicas apr.	zemn	kat	lat	mājmāc.	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Cakule Kļosja Ādama m.	30	Dvinskas apr. Preiļi	zemn	kat	lat	mājmāc	sieva, kalpone
	Cakule Juzefa Ivana m.	3	Dvinskas apr. Režica	zemn	kat	lat		meita
	Cakule Marija Ivana m.	1	Dvinskas apr. Režica	zemn	kat	lat		meita
	Cakuls Antons Ādama d.	25	Dvinskas apr. Režica	zemn	kat	lat	nē	brālis, zemkopis
	Cakuls Jezups Ādama d.	17	Dvinskas apr. Režica	zemn	kat	lat	nē	brālis, zemkopis
	Cakule Veronika Ādama m.	28	Dvinskas apr. Režica	zemn	kat	lat	nē	māsa
	Cakule Zaļa Ādama m.	18	Dvinskas apr. Režica	zemn	kat	lat	nē	māsa
3.ēka	Bmenskis Josifs Antona d.	52	Kurzemes gub.	muižn	kat	polis	mājmāc	mežsargs
	Bmenska Zuzanna Vladislava m.	36	Drisas apr.	muižn	kat	poliete	mājmāc	sieva
	Bmenska Sofija Josifa m.	4	Drisas apr.	muižn	kat	poliete	-	meita
	Simonovičeva Jūlija Ivana m.	46	Dvinskas apr.	Muižn.	kat	poliete	nē	īrniece
	Simonovičs Ksaverijs Felicija d.	30	Dvinskas apr.	Muižn.	kat	polis	mājmāc.	zemkopis

	Samovičs Iosifs Felicija d.	16	Dvinskas apr.	Muižn.	kat	polis	nē	dēls
Uz laiku	Ludāns Aleksejs Borisa d.	24	Dvinskas apr. Preiļi	zemn	kat	lat	pašmāc.	zemkopis
4.ēka	Apeiņš Ādams Iosifa d.	57	Režicas apr.	zemn	kat	lat	nē	saimnieks
	Apeine Māra Jāņa m.	56	Režicas apr.	zemn	kat	lat	mājmāc.	sieva
	Apeine Salamonja Ādama m.	19	Režicas apr.	zemn	kat	lat	mājmāc.	meita
	Apeine Salomeja Ādama m.	16	Režicas apr.	zemn	kat	lat	mājmāc.	meita
5.ēka	Cakuls Ādams Jezupa d.	66	Režicas apr.	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Cakuleva Mora Antona m.	55	Režicas apr.	Zemn	kat	lat	nē	sieva
6.ēka Uz laiku	Garkalns Antons Ivana d.	36	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Garkalne Iļza Andreja m.	25	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	mājmāc.	sieva
	Garkalns Aloizs Antons d.	3	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	dēls
	Garkalns Francs Ivana d.	21	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	brālis
	Vilcāns Apaļa Bogdana m.	50	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	sievasmāte
7.ēka	Dirvāns Staņislavs Jegora d.	46	Režicas apr.	Zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Dirvāne Apoļa Borisa m.	36	Režicas apr.	Zemn	kat	lat	mājmāc.	Sieva
	Dirvāns Ivans Staņislava d.	11	Režicas apr.	Zemn	kat	lat	nē	Dēls
	Dirvāne Helēna Staņislava m.	6	Režicas apr.	Zemn	kat	lat	nē	meita
8.ēka	Šalkovskis Iosifs Aleksandra d.	33	Dvinskas apr.	Zemn	kat	lat	mājmāc.	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Šalkovska Anna Staņislava m.	35	Dvinskas apr.	Zemn	kat	lat	mājmāc.	sieva
	Šalkovska Īva Iosifa m.	7	Dvinskas apr.	Zemn	kat	lat		meita
	Šalkovska Īva Iosifa m.	60	Dvinskas apr.	Zemn	kat	lat	mājmācība	vīramāte
9.ēka	Boufals Ignats Aleksandra d.	57	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Boufalova Rozālija Ivanam.	40	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	sieva
	Boufals Ivans Ignata d.	18	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	dēls
	Boufals Ādolfs Ignata d.	16	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	dēls
	Boufals Bronislavsslava Ignata d.	13	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	mājmāc.	dēls
	Boufals Francs Ignata d.	10	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	dēls
	Boufals Kazimirs Ignata d.	7	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	dēls
	Boufalova Anna	24	Dvinskas apr.	Zemn	kat	lat	nē	meita

	Ignata m.		Jasmuiža					
	Boufalova Paulīna Ignata m.	2	Dvinskas apr. Jasmuiža	Zemn	kat	lat	nē	meita
Riebiņišķu dzirnavas No akmens	Reidnieks Ivans Andreja d.	30	Liflandes gub. Vendenes apr.	muižn	lut	lat	arodsk.	melderis, nomnieks
	Reidnieks Marija Vasīlija m.	26	Režicas apr.	muižn	kat	pol	mājmāc.	sieva
	Reidnieks Ivans Ivana d.	3	Režicas apr.	muižn	kat	pol	-	dēls
	Reidnieks Marija Ivana m.	1	Režicas apr.	muižn	kat	pol	-	meita
<i>застенокъ</i> Petrovka Koka māja, salmu jumts	Lancs Antons Jegora d.	60	Režicas apr.	zemn	kat	lat	nē	saimnieks
	Lanceva Anna Timofeja m.	40	Režicas apr.	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Lancs Donats Antona d.	27	Režicas apr.	zemn	kat	lat	tautskola	dēls
	Lanceva Terēze Antona m	18	Režicas apr.	zemn	kat	lat	nē	meita
<i>(сторожка)</i> namiņš Zamostje ciemā No koka, salmu jumts	Gržibovskis Mihails Jakova d.	44	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	saimnieks, zemkopis, strādnieks
	Gržibovskis Sofija	38	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	sieva
	Gržibovskis Ivans Mihaila d.	17	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Gržibovskis Iosifs Mihaila d.	3	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Gržibovskis Julians Mihaila d.	6 mēn	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	dēls
	Šmukša Jekaterina Pētera m.	50	Dvinskas apr.	zemn	kat	lat	nē	strādniece, zemkope

Pastaru vējdzirnavu 1985.gada rekonstrukcijas 1. un 2.stāva plāns
(Kultūras pieminekļu restuarēšanas projektēšanas kantoris, 1985.)

SARAKSTES ARHEOGRĀFIJA CORRESPONDENCE ARCHAEOGRAPHY

Tatjana Kivļeva

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, tannat@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: *Aleksandrs Ivanovs Dr.hist. viesprofesors*

Abstract. *The paper offers an insight into the problems of editing of historical sources – private and official correspondence. Letters are analysed as a historical source in order to reveal their significance in the cultural and historical context. In the paper, the author reviews development of this form of communication from ancient time till nowadays, as well as evaluates experience of correspondence publishing in Latvia. In the paper, methods and principles of letter selection for publications, classification and systematisation are analysed. These methods are applied representing private and business written correspondence in printed collections of historical sources.*

Keywords: *communication, historical source editing, letters, official correspondence, private correspondence.*

Mūsdienās arheogrāfija ir zinātnes nozare, kas pēta dokumentālās publikācijas kā vienu no cilvēku gara izpausmēm, nodarbojas ar publikāciju principu, metožu un sagatavošanas veidu izstrādi – teorētiskā arheogrāfija, kā arī ar to realizāciju – praktiskā arheogrāfija (Ivanovs, 2007., 16.lpp.). Arheogrāfija kā speciālā vēstures zinātne izskata vēstures avotu (dokumentu, rakstības pieminekļu, citu rakstītu avotu) publicēšanas problēmas (Murray, 1989, p.431).

Arheogrāfija arī tradicionāli koncentrējas uz retrospektīvo dokumentu publicēšanu ar mērķi tos izmantot kā vēstures avotus. Citiem vārdiem sakot, ar vēstures avotu publicēšanu vispirms ir jāsaprot arhīva dokumentu izdošanu, kā arī vecu iespaiddarbu pārpublicēšana, kuri pēc sava rakstura, sava retuma dēļ ir tuvi arhīva dokumentiem.

Sarakste ir nozīmīgs vēstures avots ar augstu ticamības pakāpi, jo autors vēstulēs ir daudz atklātāks, nekā memoāros un atmiņās. Sarakste dod iespēju paskatīties uz vēsturiskiem notikumiem no subjektīva skatu punkta. Publicējot sarakstes dokumentus, galvenais uzdevums ir nodrošināt to pieejamību pēc iespējas plašākam lasītāju lokam. Publicēšanas mērķis ir aizvietot arhīva apmeklējumu, kas daudzos gadījumos un dažādu apsvērumu dēļ ir apgrūtināts vai arī nav iespējams. Arhīvi bieži nav spējīgi nodrošināt pieeju dokumentu oriģināliem visiem interesentiem. Dokumenta publicēšana arī “apdrošina” dokumentu pret tā zaudēšanu vai oriģināla bojāeju.

Raksta mērķis: veikt priekšstatu par sarakstes arheogrāfiju, to attīstību un nozīmi, ka arī par rakstīto avotu apzināšanu, meklēšanu un atlasī publicēšanai.

Raksta uzdevumi:

1. Apzināt sarakstes arheogrāfijas problēmas.
2. Veikt sarakstes analīzi, izmantojot avotu kritikas (izpētes) metodes.
3. Noteikt sarakstes atlasēšanas metodes un sistematizācijas principus.

Pētījums tiek rakstīts arī ar nodomu parādīt sarakstes arheogrāfijas nozīmi kultūrvēsturiskā kontekstā un popularizēt to.

Memoāri un vēstules ir vērtīgi vēsturiski psiholoģiskie dokumenti, kas dod iespēju pētīt tādus jautājumus kā atsevišķu personu un veselu sociālo grupu pasaules uzskatus, psiholoģiju, idejiskās, sabiedriski politiskās un estētiskās nostājas (Басовская, 1972, c.65). Katra vēstule ir dokuments – personisks un unikāls liecinātājs par valsts vēstures un dzimtai svarīgiem notikumiem. Tas „runā” par tā laika dokumentu noformēšanas prasībām, par rakstītāja rokrakstu, par darījuma īstenotāja lasīt un rakstīt prasmi, tehnoloģiju attīstību – no spalvaskāta līdz rakstāmmašīnai. Vēstules ir avots, kas palīdz pētīt vēsturi “no apakšas” – ar to palīdzību pēta to, kā dažādu statusu cilvēki ar dažādām zināšanām un atšķirīgu redzesloku pārdzīvo vēstures notikumus (Соколов, Бокарев, Борисова и др., 2004, c.254). Vēstuļu satura daudzpusīgais raksturs dod iespēju vienādi pētīt ekonomiskās, politiskās, sociālas vēstures notikumus, kas kļūva par autora personīgās pieredzes sastāvdaļu.

Savā attīstībā vēstules izgāja veselu virkni etapu. Vēstules, kā cilvēku saskarsmes forma, tika izplatītas jau senatnē. Pirmatnējie cilvēki neprata rakstīt, vēstuļu nebija, bet bija saskarsmes veids dažādu savirknētu priekšmetu formā, tādu piemēram, kā ogle, graudi, lupatas,

akmens, pipars ar noteiktu nozīmi katrai sastāvdaļai. Šumerā vēstules materiāls pārsvarā bija māls, kopā salikti dēļīši, kuru virsma tika pārklāta ar vasku, kurā tika ieskrāpēts teksts, vēlāk – papirus un pergaments. Krievijā senatnē par pirmo vēstuļu materiālu kļuva tāss.

Sarakste, kā vēstures avots jau sen interesēja pētniekus. Šī uzmanība saglabājās jau divu gadsimtu laikā. Saraksti pētīja kopumā, pa periodiem, pa vēstuļu grupām. Pētot vēstules, autori pielietoja vispārējo avotu pētniecības metodi, kuru var izmantot darbam ar jebkuriem avotiem (*Holcombe, 1866, p.135*). Strādājot ar vēstulēm, tika pieņemts, ka tās ir vēstures avots, kas atspoguļo subjektīvu uztveri, līdz ar to tika uzskatītas par otrās šķiras materiālu.

Saraksti var vērtēt kā individuālo un kolektīvo biogrāfiju, personīgo un sabiedrisko sakaru rekonstrukcijas materiālu, kura izmantošanu ietekmē ne tikai tas, uz kāda materiāla tās rakstītas, bet arī no autoru emocionālā stāvokļa (šķiršanās bieži noveda pie vēstuļu iznīcināšanas, īpaši tas attiecas uz mīlestības sarakstes materiāliem vai bailēm no aresta u.c.). Ievērojamu cilvēku vēstules kā biogrāfijas avots, kā literatūras dokumenti un kā laikmeta dokumenti izraisīja lielu interesi jau 18. - 19. gadsimtā, tāpēc daudzi avoti tika publicēti. Iepriekšējo gadsimtu epistolārais mantojums tagad tiek uzskatīts par vēstures avotu. Ievērojamu cilvēku epistolārā mantojuma daļa ir noskaidrota un publicēta, bet joprojām ir neizpētītu un npublicētu avotu kompleksi, kas glabājas arhīvos. Vēstules, kuras ir saglabājušās līdz mūsdienām, ir izklaidētas pa dažādiem arhīviem, fondiem un kolekcijām.

Valsts un personības attieksme pret vēstuļu saglabāšanu mainījās ar laiku un bija atšķirīga dažādos sabiedrības slāņos. 18. - 19. gadsimtā vēstuļu skaits pamatīgi pieaug. Rodas un attīstās veseli epistolārie kompleksi. Visbiežāk tas notiek sakarā ar slaveni rakstnieku, arhitektu, mākslinieku un citu mākslas profesiju pārstāvju darbību. Vēstuļu skaits auga, kad cilvēki bija atrauti no mājām, no ģimenes, no ierastās dzīves vides. Tas ir ļoti raksturīgs 20. gadsimta vēsturei ar tā kariem, mobilizāciju, masveida iesaukšanu armijā, iedzīvotāju migrāciju, deportācijām, represijām (*Соколов, Бокарев, Борисова и др., 2004, с.274*).

Padomju laikos vēstules bija izplatītākais cilvēku saskarsmes veids, kā arī komunikācijas veids starp sabiedrību un varu (*Данилевский, Кабанов, Медушевская, Румянцева, 1998, с.481*). Tās var kļūt par pamatu plašu sabiedrības noskaņojumu pētījumiem. Šajā jomā dienasgrāmatas un atmiņas acīmredzot zaudē, jo to ir ievērojami mazāk, un ne visi cilvēki tās rakstīja, visbiežāk to darīja radošo profesiju pārstāvji. Turklāt memuāriem bieži piemīt sociālā vai politiskā pasūtījuma raksturs un mērķa uzstādījums. No to izcelsmes viedokļa starp tiem pastāv principiāla atšķirība. Memuāru literatūra jau sākotnēji ir domāta, lai ar to iepazītos citi cilvēki, pat ja autors raksta savus memuārus nevis publicēšanai, bet tikai “iekšģimenes” nolūkiem”, t.i. saviem tiešiem pēcnācējiem. Parasti tos raksta vecumdienās vai vismaz tajā autora dzīves posmā, kad viņš jau aktīvi nepiedalās sabiedriskajā, politiskajā vai citā darbībā; rakstīšanas mērķis var būt secinājumu izdarīšana, piedzīvoto notikumu pārdomāšana, pamācība pēcnācējiem, lasītāju viedokļa attīstība attiecībā uz dažiem jautājumiem utt.

Pēc izcelsmes, mērķa, funkcijām vēstules tiek iedalītas divās grupās: oficiālā sarakste un personīgā sarakste. Sarakste starp atsevišķiem cilvēkiem, radiem, draugiem, paziņām bieži tiek definēta kā personīgā sarakste. Oficiālā sarakste ir lietišķu sakaru veids starp personām un iestādēm un/vai organizācijām, tā ir vadīšanas metode un starptautisko attiecību metode (diplomātiskā sarakste). Personīgā un lietišķā sajaukums ir raksturīgs jebkurai sarakstei starp personām, kurām ir ciešas attiecības, tai skaitā cilvēkiem, kas ieņem augstus posteņus. Īpaša forma ir sarakstei, ar kuru tiek nodota slepena informācija. Sarakste var būt vienreizēja, īslaicīga un pastāvīga atkarībā no komunikācijas sakaru stabilitātes.

Publicējot sarakstes dokumentus, arheogrāfam ir jācenšas noteikt vēstuļu vērtību, noteikt to informatīvo vērtību šodien un tuvākajā nākotnē. Jo arheogrāfija, kā vēstures palīgzinātne, paplašina vēstures pētniecības avotu bāzi, ievieš vēstures pētniecības aprītē jaunus vēstures avotus, informē speciālistus par vēstures avotiem, kas saistīti ar pētāmajām tēmām, popularizē nacionālo dokumentāro mantojumu, nodrošina vēstures avotu izmantošanu mācību procesā (*Ivanovs, 2008., 42.lpp.*).

Pats galvenais, kas ir publikācijas objekta izvēles pamatā, ir publikācijai piedāvātā dokumenta (vai vesela dokumentu kompleksa) vērtības faktors. Ņemot vērā tieši šo faktoru, tiek risināts jautājums par avota iekļaušanu vai neiekļaušanu publikācijā. Bet sakarā ar to, ka dažādiem arheogrāfiem ir dažādi viedokļi par dokumenta vērtīgumu, vērtības faktors dod iespēju pamatot jebkuru dokumentu publikācijas lietderīgumu un nepieciešamību.

Viens no galvenajiem uzdevumiem, kas jāizpilda, gatavojot sarakstes publikāciju ir filtrācija, t.i. vēstuļu atlase no visa apzināta kopuma, lai tos iekļautu izdevumā. Šī uzdevuma risināšanā galvenā loma ir dokumenta nozīmīguma izpratne, kas atspoguļo pagātnes faktu, notikumu, fenomenu, procesu (*Институт истории (Академия наук СССР), 1961, c. 168*). Tomēr sarakstes informatīvā nozīme ir diezgan nenoteikts jēdziens, kurš realitātē iegūst būtisku subjektivitātes iezīmi. Tāpēc sarakstes informatīvās vērtības noteikšanai ir nepieciešami kritēriji: kumulativitātes, ticamības, informācijas pilnības kritērijs, saiknes kritērijs, "samplinga" kritērijs, sistemātiskās pieejas kritērijs (*Козлов, 2008, c.75*). Vēstuļu atlases kritēriju pielietojums ir komplekss, tādējādi nodrošinot maksimālu filtrācijas objektivitāti. Konkrētu arheogrāfijas metožu izvēli nosaka publikācijas veids (*Ivanovs, 2006., 76.lpp.*). Vēstuļu atlasē ir īpaša nozīme gadījumos, kad trūkst jebkādi dokumenti, kas atspoguļotu svarīgus notikumus. Dažreiz vēstules ir vienīgais avots, kurā var smelties informāciju par valsts pārrunu saturu, un tās palīdz dziļāk izpētīt pagātnes notikumus.

Vēstuļu atlases procesā ir jānosaka, kādu krājuma tēmu aspektu atspoguļošanai tās ir īpaši vērtīgas, un tās var izmantot tikai pēc rūpīgas faktu pārbaudes, pielietojot viena notikuma dažādu avotu analīzi (*Институт истории (Академия наук СССР), 1961, c.168*). Vēstules var bagātināt pētnieka priekšstatu par kādu notikumu, jo tajās var atrast konkrētas detaļas, notikuma rašanās apstākļu aprakstu. Šie avoti ir arī svarīgi, lai izprastu arhīvu dokumentus. Nav pieļaujams ignorēt vēstules to subjektivitātes un neprecizitāšu dēļ. Aiz šādas argumentācijas bieži slēpjas šo avotu svarīgās puses nenovērtēšana.

Sarakstes analīzes gaitā tiek pielietotas vispārpieņemtās avotu kritikas (izpētes) metodes, ņemot vērā privātsarakstes īpatnības. Pirmo sarakstes pētīšanas etapu nosaka vēstuļu apzināšanas uzdevumi. Šim posmam ir raksturīgi noteikti sarežģījumi, kas ir saistīti ar vēstuļu sociālās funkcionēšanas specifiku.

Ārējās kritikas mērķis ir noteikt avota autentiskumu un iekļauj vēstules teksta noskaidrošanu un tās rašanās pētīšanu (*Shepherd, Yeo, 2003, p.144*). Vēstuļu publikācijas jomā ārējās kritikas jautājumi nav pietiekoši izpētīti. Vēstules teksta noskaidrošana ir, pirmkārt, tās lasīšana un burtiskās nozīmes konstatēšana, kā arī visu vēstules redakciju noskaidrošana. Šajā posmā ir svarīgi atklāt visu nesaprotamo vārdu un izteicienu nozīmi, atšifrēt saīsinājumus, iztulkot no svešvalodām. Vēstules izcelšanās pētīšana iekļauj katras vēstules datuma un rakstīšanas vietas noskaidrošanu un atribūciju. Sakarā ar to, ka ar katru vēstuli ir saistīti divi cilvēki – autors un saņēmējs, vēstulei ir divi atribūcijas aspekti. Parasti vēstules savos arhīvos glabā saņēmēji, tāpēc adresāta noteikšanas problēma rodas retāk. Biežāk rodas jautājums par vēstuļu autoriem, ja dažas vēstules nav parakstītas vai paraksts nav salasāms, un to nevar identificēt. Bieži rokraksta izpēti uzskata par atribūcijas metodi. Tomēr ir jāatceras, ka rokraksts var būtiski mainīties, pirmkārt, dzīves garumā (it īpaši nevajadzētu uzticēties šai metodei, ja uz vēstules nav datuma), otrkārt, dažādu citu iemeslu dēļ (piemēram, ja autors rakstīja vēstuli ceļā). Lielākā loma autora un saņēmēja noteikšanā ir vēstules saturs, kas parāda viņu saskarsmes jomu (vai jomas), kā arī vēstules tonis, pēc kura var spriest par viņu attiecībām (*Смирнова, 1964, c.201*).

Jebkuras vēstures avota iekšējās kritikas mērķis ir noteikt avota ziņu patiesumu, noskaidrot informatīvo potenciālu un avota izmantošanas iespējas zinātniskajā pētījumā. Epistolāro avotu iekšējai kritikai ir savas īpatnības. Nepieciešams atzīmēt, ka atsevišķu vēstuļu satura analīze ir iespējama tikai epistolārā kompleksa ietvaros, tāpēc obligāts nosacījums ir visas sarakstes teksta atjaunošanarekonstrukcija. Pilnās sarakstes analīze, nevis atsevišķu vēstuļu pētīšana dod iespēju atklāt to informācijas potenciālu.

Sarakstes publikācijās nereti parasti ietver vairākus daudzus dokumentus. Šajā gadījumā parādās nepieciešamība pēc dokumentu sistematizācijas principiem, saskaņā ar kuru dokumenti

publikācijā tiek izvietoti noteiktā kārtībā. Dokumentus nevar uzskatīt par gataviem drukai, ja tie nav sistematizēti. Pat ļoti vērtīgus dokumentus ir grūti izmantot, ja tie nav sakārtoti noteiktā sistēmā, nav sagrupēti. Tikai sistematizēti dokumenti palīdz pareizi izprast faktisko materiālu un to pareizi izvērtēt (*Владыкина, Дьячкова, 1986, с.23*).

Metodiskajā plānā tas nozīmē prasību sakārtot un sistematizēt dokumentus publikācijas ietvaros. Sistematizācija nodrošina dokumenta pāreju no primārās dokumentu sakārtošanas struktūras, kura ir izveidojusies dokumenta operatīvās pastāvēšanas laikā dabīgā vai stihiskā veidā, sekundārajā dokumentālās publikācijas struktūrā, un tiek īstenota, ievērojot vienu vai vairākus principus. Sistematizācija atšķirībā no klasifikācijas ir formāli loģiska sadalīšana un paredz avotu grupēšanu pēc kādas īpašības, kura nav obligāti universāla, bet ir būtiska pašam pētniekam (*Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1990, с.56*).

Dokumentu sistematizāciju nosaka publikācijas uzdevumi un dokumentu raksturs. Dokumenti publikācijā var būt sistematizēti pēc hronoloģiskās, tematiskās, ģeogrāfiskās, nominālās un korespondentu pazīmēm (vai principiem). Tātad, sistematizācija, atšķirībā no klasifikācijas ir formāli loģiska sadalīšana un paredz avotu grupēšanu pēc kādas īpašības, kura nav obligāti universāla, bet ir būtiska pašam pētniekam.

Vērtējot mūsdienu Latvijas arheogrāfiju varētu teikt, ka pateicoties Latvijas nacionālās arheogrāfijas darbībai un pieredzei tā nodrošina avotu saglabāšanu un to pieejamību, ka arī visumā atbilst zinātniskās arheogrāfijas kritērijiem. Vienīgais, kā trūkst vienotās teorijas uz kā varētu balstīties mūsdienu zinātniskā arheogrāfija, jo metodiskie norādījumi ir nepilni un novecojuši.

Secinājumi un priekšlikumi

Vēstuļu sagatavošana publicēšanai nav vienkāršs uzdevums, tāpēc ka vēsturnieku acīs vēstules ir ļoti fragmentārs un haotisks materiāls. Lielākā daļa vēstuļu ir tikai atsevišķas cilvēku dzīves epizodes. Tās nav vienotas. Atrastā un salasītā sarakste kļūst vērtīga pētniekam un arī plašam lasītāju lokam, jo vēstules stāsta par dzīves notikumiem, līdzīgi tam, kā to dara mazie stāstījuma žanri literatūrā, stāsta par to, kas interesē cilvēkus visvairāk, turklāt dara to tās vides valodā, no kuras tie nāk, atsevišķā vēstulē vai vēstuļu kompleksos. Lai strādātu ar vēstuļu kompleksiem, ir nepieciešams iepriekš iepazīties ar vēstuļu saturu. Tas palīdz atklāt populārākās tēmas un sižetus, kas ļauj izvēlēties pētījumam atbilstošāko sistematizācijas principu krājumā.

Atlasot vēstules publicēšanai teorētiski ir jāizmanto kompleksā pieeja: no sākuma katra vēstulē ir jāizpēta atsevišķi, lai varētu noskaidrot faktu un notikumu svarīgumu, pēc tām vēstules ir jāsagrupē tematiski un sistemātiski lai varētu vispusīgi reprezentēt saraksti.

Vēstuļu pētīšana ir process, kurš ir kombinējams ar citiem informācijas avotiem, kas dod iespēju analizēt vēstuļu autora psiholoģisko raksturojumu, viņa stila un uzvedības īpatnības. Tātad ir nepieciešams veikt komplicētu darbu virkni: vēstuļu meklēšana, apzināšana, atlase, izvērtēšana saskaņā ar izvēlētajiem kritērijiem: satura analizēs īpatnības, kultūrvēsturiskās un informatīvās vērtības, izmantošanas iespēju viedokļa.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Holcombe, J. (1866). *Literature in Letters*. New York: Appleton & Company. 135 p.
2. Ivanovs, A. (2006). Dokumentu kompleksa apzināšana, rekonstrukcija un izpēte: arheogrāfiskie un avotpētnieciskie aspekti. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, Nr. 10, 76.–88.lpp.
3. Ivanovs, A. (2007). Arheogrāfija, avotu mācība un vēstures speciālās zinātnes jaunāko laiku Latvijas vēstures izpētē. *Latvijas Vēsture: Jaunie un Jaunākie Laiki*, Nr. 2(66). 15.–28.lpp.
4. Ivanovs, A. (2008). Latvijas arheogrāfija un rakstīto vēstures avotu saglabāšanas un popularizēšanas problēmas. *Kultūras krustpunkti: Latvijas Kultūras akadēmijas zinātnisko rakstu krājums*, 4. laidniens, 42.–50. lpp.
5. Murray, J.A. (ed., 1989). *A New English Dictionary on Historical principles*. 2 ed. Oxford: Oxford University Press. 608 p.
6. Shepherd, E., Yeo, G. (2003). *Managing Records: A Handbook of Principles and Practice*. London: Facet Publishing. 144 p.

7. Басовская, Н.И. (ред., 1972). *Публикация мемуарных источников: Методическое пособие*. Москва. 131 с.
8. Владыкина, В.А., Дьячкова, М.П. (сост., 1986). *Отбор исторических источников для публикации в различных типах и видах изданий документов. Методические рекомендации*. Москва: ВНИИДАД
9. Главное архивное управление при Совете Министров СССР (1990). *Правила издания исторических документов в СССР*. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Главное архивное управление при Совете Министров СССР. 187 с.
10. Данилевский, И.Н., Кабанов, В.В., Медушевская, О.М., Румянцева, М.Ф. (1998). *Источниковедение. Теория. История. Метод. Источники российской истории*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет. 640 с.
11. Институт истории (Академия наук СССР) (1961). *Проблемы источниковедения*. Вып. 9. Москва: Изда-во Академии наук СССР. 440 с
12. Козлов, В. (2008). *Основы теоретической и прикладной археографии*. Москва: Российская политическая энциклопедия. 247 с.
13. Смирнова, Л.Р. (1964). Типы и виды изданий эпистолярного наследия. Вопросы текстологии: *Сборник статей*, выпуск 3. Москва: Изда-во Академии наук СССР, с.182-225.
14. Соколов, А.К., Бокарев, Ю.П., Борисова, Л.В. и др. (2004). *Источниковедение новейшей истории России: теория, методология, практика*. Москва: Высшая школа. 687 с.

Summary

Nowadays the study of documental publications examines them as one of human mental expressions, develops principles, methods and ways of their editing. It also traditionally concentrates on publication of retrospective documents with the aim to apply them as historical sources.

Written communication is a significant historical source with high level of credibility, which gives the possibility to see historical events from a subjective point of view. When publishing correspondence the main goal is to ensure its accessibility to larger number of readers. Letters are divided into two groups according to their origin, aim and functions: official correspondence and private letters.

During preparation of documents for publication the researcher should define value of letters, their informative significance today and in the nearest future. This factor is the basis for making the decision – to include or not to include the document into the publication. But as researchers' opinions on the document's value may vary, the value factor makes it possible to justify usefulness and necessity of any document in the publication.

Examination of letters is a process, which should be combined with other information sources. Before publication of correspondence it is necessary to realise a range of complicated activities: search for letters, identification, selection, evaluation.

IESKATS PERSONĪBU ATMIŅĀS UN DOKUMENTOS PĒC LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS *INSIGHT INTO THE PERSONALITIES' MEMOIRS AND DOCUMENTS AFTER THE RESTORATION OF LATVIA'S INDEPENDENCE*

Lenore Lindermane

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lenore.lindermane@inbox.lv, Rīga, Latvija
Zinātniskā vadītāja: **Katrīna Abricka Mg.arhiv.** vieslektore

Abstract. *The aim of this article is to get an insight into the testimonies of the prominent personalities of Latvia after the restoration of Latvia's independence. Turning to the publications of Latvian Public and Maritime Worker Krišjānis Valdemārs, it should be noted that one of the most prominent are "the memories of D. Grīntals about K. Valdemārs" and „Krišjānis Valdemārs. Business and private correspondence. The first volume. Letters from Krisjānis Valdemārs”. Turning to the first president of Latvia, Jānis Čakste, it should be noted that the collection of documents „The truth will always win” collects all his thought records available in books, periodicals and archives: in speeches, in documents, in articles, in letters and in memories of time attendants. Which applies to the officer Jānis Balodis, it should be noted that there are not as many publications as about J. Balodis, not one of the other officers of the Latvian Army.*

Keywords: *archeography, document, Latvia, personality, publication.*

Ievads

Raksta mērķis ir gūt ieskatu šādu personību dokumentu publikāciju krājumos kā Krišjānis Valdemārs, Jānis Čakste un Jānis Balodis, iepazīstot šo personību dzīvi caur dokumentu prizmu, kā arī gūstot ieskatu dokumentu publikāciju krājumos pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Ieskata gūšana aizgājušo gadsimtu dokumentu publikācijās, ļauj iepazīt aizgājušo gadsimtu notikumus un cilvēku domu pasauli saprotamāku mūsdienu cilvēkam. Personību dokumentu publikāciju krājumos atspoguļoti Latvijas vēstures notikumi, kā arī dzīves apstākļi un politiskā situācija no viņu subjektīvā redzējuma, izvērtēts viņu ieguldījums Latvijas labā no laikabiedru redzējuma. Jāatzīmē, ka ieskata gūšana personību atmiņās un dokumentos pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, ir aktuāla mūsdienu lasītājam, kurš ir ieinteresēts minēto personību ieguldījumā Latvijas labā, kā arī šo personību subjektīvajā redzējumā un viedoklī par Latvijas vēstures notikumiem. Personību dokumentu publikācijas uzskatāmas arī par Latvijas vēstures laikmeta liecībām. Kā piemēru var minēt ģenerāli Jāni Balodi, kurš piedalījies Brīvības cīņās un bijis šo notikumu dalībnieks, kā arī piedalījies 1934. gada 15. maija apvērsumā, esot viens no tā organizatoriem.

Kas attiecas uz Latvijas arheogrāfiju, pirmās kvalitatīvās Latvijas vēstures publikācijas parādījās sākot ar 19.gs. Jāatzīmē, ka dokumentu publikācijās iekļautajām zemspītru piezīmēm tiek piešķirta īpaša nozīme, ja dokumentā lietotie termini, personības, vēstures fakti un notikumi mūsdienu cilvēkam nav saprotami. Rakstā pielietotā metode – arheogrāfiskais izvērtējums.

Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste. Pirmais sējums. Krišjāņa Valdemāra vēstules

Latviešu sabiedriskā un jurniecības darbinieka Krišjāņa Valdemāra dzīves fakti, kā arī attiecības ar laikabiedriem atspoguļotas krājumā „Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste. Pirmais sējums. Krišjāņa Valdemāra vēstules” (*Zelče, 1997.*). Jāatzīmē, ka krājumā ietvertas visas K. Valdemāra rakstītās vēstules vai to fragmenti. Tās kārtotas hronoloģiskā uzrakstīšanas secībā. Apkopotās publikācijas sadalītas trīs nodaļās: Tērbata 1854 – 1858, Sanktpēterburga 1859 – 1867, Maskava 1867 – 1891. Maskavas posmā nodalīti vairāki etapi.

Vēstules un to fragmenti publicēti pēc oriģināliem. Vēstules ir publicētas to oriģinālvalodās - latviešu, vācu un krievu (*Zelče, 1997., 29. lpp.*). Zemspītru piezīmēs (atsaucēs) paskaidroti tekstā minētie notikumi, personības, tulkojumi no krievu, franču, vācu valodas, norādes par saistošu vēstuļu skatījumiem, skaidrojumi tekstā minētajiem terminiem.

Tajās norādītie periodiskie izdevumi atveidoti kursīvā. Norāde par tulkojumu atveidota kursīvā un iekļauta apaļajās iekavās. Piemēram:

¹ Sk. 185. vēstules 2. piezīmi.

² *Konosaments* (franču val. *connaissance*, vācu val. *Konnossement*) – preču kravas pavadzīme.

³ *Čarterpartija* (angļu val. *charterparty*, vācu val. *Chartepartie*) – jūras kravu pārvadājuma līgums jeb kontrakts (*Zelče, 1997., 382. lpp.*).

Oriģināls atrodas LVVA, 4060. f., 1. apr., 146. l., 12. lp.

Diktēta, rakstījusi L. Valdemāre, pašrocīgs paraksts.

Uz KB veidlapas (*Zelče, 1997., 809.- 810.lpp.*).

Dāvida Grīntāla atmiņas par Krišjāni Valdemāru

Pie nozīmīgākajiem informācijas avotiem par K. Valdemāra personību, dzīvi un darbību pieder „Dāvida Grīntāla atmiņas par Krišjāni Valdemāru 1904” (*Zelče, 2008.*). Dāvids Grīntāls bija zemnieks, dārziņnieks, laikraksta „Pēterburgas Avīzes” redakcijas izpalīgs, policijas uzraudzībā esošs „jaunlatvietis”, tirgotājs, viesnīcas kalpotājs, kuplejists, memuārists. Vērtējot D. Grīntāla mūžu, viņu var dēvēt par 19. gadsimta- jaunā, modernā – laikmeta cilvēku (*Zelče, 2008., 9.lpp.*).

Šo atmiņu burtnīcu fragmentārā veidā un pārstāstā sava laika latviešu literārajā valodā publicēja A. Bandrevičs laikrakstā „Jūrnieks” (*Zelče, 2008., 41.lpp.*).

D. Grīntāla atmiņas šajā izdevumā tiek publicētas pilnībā. Teksts transkribēts atbilstoši mūsdienu grafētikas praksei, saglabājot tā laika valodas īpatnības (*Zelče, 2008., 43.lpp.*).

Nesalasāmie vārdi, kas neļauj pilnībā izlasīt tekstu, norādīti kvadrātieklavās. Publikācijā ievērotas D. Grīntāla rindkopas, atkāpes un citas teksta dizaina savdabības (*Zelče, 2008., 43.lpp.*).

Aiz katras nodaļas izvietotas atsauces un piezīmes, kurās dotas norādes par attiecīgajā nodaļā iekļauto arhīvu materiālu fondu, vēstures avotiem, laikrakstiem, izdevumiem, kā arī paskaidrojumi par nodaļā minētajām personībām un to saistībām ar K. Valdemāru, precizēts konkrētāk par ko tekstā ir runa, sīkāk paskaidroti notikumu no K. Valdemāra dzīves, ieteikumi ar norādēm sk., paskaidrojumi D. Grīntāla citātiem, piezīmēm par K. Valdemāru kā arī paskaidrojumi atmiņu publikācijās iekļautajiem izteicieniem, piezīmes un komentāri personību citātiem.

Ja nav precizēts par ko konkrēti tekstā ir runa, bet ir norādīts pirmais burts, tad tas atveidots A...¹. Tas iekļauts piezīmju un komentāru sadaļā, un paskaidrots - D. Grīntāls nemin kapteiņa vārdu, tikai iniciāli. Iespējams, ka runa ir par sabiedrības „Austra” kuģu kapteini un akcionāru Jāni Auziņu (ap 1850 - ?) (*Pētersone, 2007., 100.lpp.*).

Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules.

Pievēršoties Latvijas valsts pirmā prezidenta Jāņa Čakstes dokumentu publikāciju krājumiem, kā vienu no nozīmīgākajiem jāmin „Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules” (*Čakste, Dimants, 1999.*) un krājums „Latvijas pirmais valsts prezidents Jānis Čakste” (*Kurmis, 1993.*). Pirmā krājuma nolūks ir izcelt Čakstes mūsdienīgumu, vienlaikus izgaismojot „viņa laika” vēsturisko kopainu. Krājumā apkopoti visi grāmatās, periodikā un arhīvos pieejamie Čakstes domu pieraksti: runās, dokumentos, rakstos, vēstulēs un laikabiedru atmiņās. Krājumā mēģināts saglabāt autora valodu, izteiksmes skaidrībai labojot vienīgi novecojušos vārdus (*Čakste, Dimants, 1999., 4.lpp.*).

Valsts prezidenta rakstisks paziņojums Saeimas sēdē 1923. gada 26. jūnijā

[..]

1923. g. 26. jūnijā. Nr. 3561.
Ar patiesu cienīšanu,
J. Čakste, Valsts prezidents

Valdības Vēstnesis. – 1923. – 27. jūn. (*Čakste, Dimants, 1999., 120. lpp.*).

Arheogrāfiskais noformējums dokumentiem nav vienveidīgs. Vēstulē Saeimas priekšsēdētājam dokumenta datums un numurs ir izvietoti zem teksta kreisajā pusē virs leģendas.

Laikraksti un izdevumi, kuros publicētas nodaļās apkopotie raksti: Brīvā Zeme, Baltija, Latvijas Kareivis, Tautu Savienības Veicināšanas biedrība. Raksti I. laidienis, Jānis Čakste: Ilustrēts piemiņas rakstu krājums (Biogrāfiska skice). Red. cand. Jur. A. Kurmis. – R.: Latvijas pirmā Valsts Prezidenta Jāņa Čakstes piemiņas fonds, 1928.

Latvijas pirmais valsts prezidents Jānis Čakste

Laikabiedru vērtējumi par J. Čaksti atspoguļoti krājumā „Latvijas pirmais valsts prezidents Jānis Čakste”. Krājums atspoguļo četrus Prezidenta dzīves galvenos posmus: jaunību un studiju gadus, Jelgavas laikmetu, bēgļu laikmetu un J. Čaksti kā Latvijas valsts prezidentu. Dr.hist. Raimonds Inķis atzīst, ka par Čaksti raksta gan latvieši, gan ārzemnieki Tie, kas vienā vai otrā laika posmā bijuši personiski ar viņu pazīstami, kopā mācījušies, kopā strādājuši, kopā nodarbojušies ar politisko darbību (*Kurmis, 1993., 6.lpp.*).

Jānis Balodis. Atmiņu burtnīcas 1918.-1939.gads

Kas attiecas uz ģenerāli Jāni Balodi, tad jāatzīmē, ka ne par vienu citu Latvijas armijas augstāko virsnieku nav tik daudz publikāciju kā par J. Balodi. Dokumentu publikāciju krājumi, kuros aplūkoti ģenerāļa dzīves fakti, laikabiedru liecības un atmiņas: „Jānis Balodis. Atmiņu burtnīcas 1918. – 1939.gads”, „Ģenerālis Jānis Balodis Krievijas izsūtījumā un cietumā 1940 – 1960” un „Ģenerāļa Jāņa Baloža pēdējie mūža gadi Latvijā (1956 – 1965)”.

Krājumā „Jānis Balodis. Atmiņu burtnīcas 1918. – 1939.gads” gūts ieskats laika liecinieku atmiņās, kurās atspoguļoti to viedokļi un subjektīvais redzējums. Krājumā iekļauts laikrakstu saraksts, kuros publicētas J. Baloža atmiņas. Ilustrācijām izmantoti materiāli no Andra Caunes atklātņu kolekcijas. Atsevišķu personu portreti aizgūti no grāmatu ilustrācijām. Personu rādītājs, kurā norādītas krājumā iekļautās persona alfabētiskā secībā, paskaidrojošās piezīmes, kurās doti paskaidrojumi krājumā ievietotajiem terminiem un personībām. Kā nozīmīgākos Latvijas vēstures notikumus, kuri atspoguļoti J. Baloža atmiņās, var atzīmēt Brīvības cīņas 1918. – 1920. un laiku pirms un pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma.

Krājumā iekļautās J. Baloža atmiņas iespiestas bez pirmā varianta. Tās sākas ar trešo pabeigto variantu, publicējot to pilnībā. Publikācijā saglabāti atmiņās citētie teksti krievu valodā, kas „Neatkarīgajā Rīta Avīzē” nav publicēti. Tiem pievienoti sastādītāja tulkojumi latviešu valodā. Grāmatu ievada atmiņu publikāciju saraksts un pie attēliem doto avotu saīsinājumu atšifrējums (*Balodis, 2015., 24. lpp.*).

Krājumā iekļauts laikrakstu saraksts, kuros publicētas J. Baloža atmiņas. Ilustrācijām izmantoti materiāli no Andra Caunes atklātņu kolekcijas. Atsevišķu personu portreti aizgūti no grāmatu ilustrācijām. Personu rādītājs, kurā norādītas krājumā iekļautās persona alfabētiskā secībā, paskaidrojošās piezīmes, kurās doti paskaidrojumi krājumā ievietotajiem terminiem un personībām. Kā nozīmīgākos Latvijas vēstures notikumus, kuri atspoguļoti J. Baloža atmiņās, var atzīmēt Brīvības cīņas 1918. – 1920. un laiku pirms un pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma.

Apzinoties, ka daudzi Krievijā arhīvi vēl joprojām nav pieejami Latvijas vēsturniekiem, ir jāatzīst, ka arī par ģenerāļa J. Baloža, tāpat kā par citu valstsvīru dzīvi Krievijas izsūtījumā un cietumā, viss vēl joprojām nav zināms un pateikts (*Balodis, 2015., 10. lpp.*).

Elvīras un Jāņa Baloža vēstules no Sizraņas Elvīras Balodes mātei Lilijai Ernai Blūmai Rīgā, Ausekļa ielā 5, dz.22 (vēstules to izsūtīšanas secībā numurējis grāmatas sastādītājs)

1.

Сызрань

[..]

E[lvīra]

[Uz kartītes sānu malas] Ja vari, pieliec paciņā drusku ievārījuma, ieliec skārda siļķu burkā.

Ja rokrakstā rakstītais nav izlasāms, tad tas norādīts kvadrātiekvās. No Apsūdzības slēdziena un sprieduma (*Balodis, 2015., 235. lpp.*).

[Rokrakstā rakstītā Rjasnoja rezolūcija kserokopijā nav izlasāma].

Ģenerāļa J. Baloža krimināllietas oriģināldokumenti atrodas Maskavā Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta Centrālajā arhīvā (KFFDDCA). Arhīva lietas numurs ir P-41912 (*Balodis, 2015., 127.lpp.*).

Ģenerālis Jānis Balodis Krievijas izsūtījumā un cietumā 1940 - 1960

Pievērsoties krājumam „Ģenerālis Jānis Balodis Krievijas izsūtījumā un cietumā 1940 – 1960” (*Caune, 2016.*), tajā apkopoti J. Baloža nopratināšanas protokoli. Pie ilustratīvajiem materiāliem var pieskaitīt Jāņa Baloža Latvijas pasi, kas kā dokuments pievienota viņa krimināllietai (*Caune, 2016., 23. lpp.*).

Pievērsoties šajā nodaļā iekļautajām publikācijām, dokumenta datums izvietots zem dokumenta nosaukuma labajā pusē, izlaistie vārdi norādīti kvadrātiekvās: galv[enās], pārv[aldes], vec[ākais], l[eitnan]ts, Ie[nākošais], arh[īva], ģener[āļa], piln[varotais].

Ja dokumentā bijis zīmogs [uzspiests zīmogs] vai paraksts, vārds „zīmogs”, „paraksts” iekļauts kvadrātiekvās. Ja paraksts ir bijis nesalasāms, dota norāde [paraksts nesalasāms].

Ģenerāļa Baloža beidzamiē mūža gadi Latvijā 1956-1965. Laikabiedru atmiņas un liecības

Ar laikabiedru atmiņām un liecībām par ģenerāli Jāni Balodi iespējams iepazīties atmiņu krājumā „Ģenerāļa Baloža beidzamiē mūža gadi Latvijā 1956 – 1965. Laikabiedru atmiņas un liecības” (*Caune, 2014.*). Jāatzīmē, ka atmiņu stāstījumos iekļauti agrāk nepublicētie K. Eliasa manuskripti, gan trimdā ASV un Latvijā jau agrāk kļajā laistie materiāli. Atmiņu stāstījumu noslēdz autora raksts, kādas mūsdienās izskatās tās Latvijas vietas, kas bijušas saistītas ar ģenerāļa dzīvi, un dots saraksts par viņam veltītām piemiņas zīmēm (*Caune, 2014., 16.lpp.*).

Secinājumi un priekšlikumi

Raksts aplūko ievērojamu Latvijas personību dokumentu publikāciju krājumus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, gūstot nelielu ieskatu arī to arheogrāfiskajā noformējumā. Kas attiecas uz Latvijas arheogrāfiju, pirmās kvalitatīvās Latvijas vēstures publikācijas parādījās sākot ar 19.gs.

Pievērsoties, latviešu sabiedriskā un jurniecības darbinieka, Krišjāņa Valdemāra dokumentu publikāciju krājumiem, kā nozīmīgākos jāmin „Krišjānis Valdemārs, Lietišķā un privātā sarakste. Pirmais sēj.: . Krišjāņa Valdemāra vēstules” un „Dāvida Grīntāla atmiņas par Krišjāni Valdemāru”. Pirmais krājums ietvertajām dokumentu publikācijām dotas norādes par dokumenta atrašanās vietu, iekļauta informācija par adresātiem, dotas norādes par dokumenta

autentiskumu, iekļautas arī vēstuļu piezīmes, kas atveidotas kvadrātiekvās. Apkopotajām publikācijām, kur tas nepieciešams pievienotas arī piezīmes kvadrātiekvās.

Kas attiecas uz nozīmīgākajiem informācijas avotiem par K. Valdemāra personību, dzīvi un darbību, jāmin dokumentu publikāciju krājums „Dāvida Grīntāla atmiņas par Krišjāni Valdemāru”.

Pievēršoties, Latvijas valsts pirmā prezidenta, Jāņa Čakstes dokumentu publikāciju krājumiem, kā vienu no nozīmīgākajiem jāmin „Jānis Čakste. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules”. Krājumā apkopoti visi grāmatās, periodikā un arhīvos pieejamie Čakstes domu pieraksti: runās, dokumentos, rakstos, vēstulēs un laikabiedru atmiņās. Ar laikabiedru atmiņām par J. Čaksti ir iespējams iepazīties arī krājumā Latvijas pirmais valsts prezidents Jānis Čakste.

Kas attiecas uz ģenerāli Jāni Balodi, jāatzīmē, ka ne par vienu citu Latvijas armijas augstāko virsnieku nav tik daudz publikāciju kā tieši par viņu.

Pievēršoties aplūkoto publikāciju arheogrāfiskajam izvērtējumam, katrā krājumā dotas leģendas, kurās iekļautas norādes par dokumentu autentiskumu un par to, kādā arhīva fondā, aprakstā, lietā dokuments glabājas, kur tas nepieciešams, dotas norādes par periodisko izdevumu. Katram dokumentam dots virsraksts, kur norādīts dokumenta autors, veids, adresāts, saturs, sastādīšanas datums un vieta.

Doti grifi, ja tādi bijuši, kā arī zemsvītru piezīmes. Zemsvītru piezīmēs iekļauti dokumentā lietotie: termini, personības, vēstures fakti un notikumi, kas mūsdienai cilvēkam nav saprotami. Izlaistie vārdi norādīti kvadrātiekvās. Krājumos apkopotās publikācijas sadalītas nodaļās.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Balodis, J. (2015). *Atmiņu burtnīcas 1918 – 1939. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 304 lpp.
2. Caune, A. (2014). *Ģenerāļa Jāņa Baloža beidzamie mūža gadi Latvijā 1956-1965. Laikabiedru atmiņas un liecības*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 336 lpp.
3. Caune, A. (2016). *Ģenerālis Jānis Balodis Krievijas izsūtījumā un cietumā 1940. – 1960.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 272 lpp.
4. Čakste, J., Dimants, A. (1999). *Taisnība vienmēr uzvarēs: atziņas, runas, dokumenti, raksti, vēstules*. Rīga: Jumava. 196 lpp.
5. Kurmis, A. (1993). *Latvijas pirmais prezidents Jānis Čakste*. Rīga: Avots. 171 lpp.
6. Pētersone, P. (2007). Latvijas Valsts vēstures arhīva 762. fonds – „Krišjānis Valdemārs, politisks un sabiedrisks darbinieks, publicists”. *Latvijas Arhīvi*, 4, 9.- 21. lpp.
7. Zelče, V. (zin. red., 1997). *Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste. Pirmais sējums. Krišjāņa Valdemāra vēstules*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 987 lpp.
8. Zelče, V. (zin. red., 2008). *Dāvida Grīntāla atmiņas par Krišjāni Valdemāru, 1904.* Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija; Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 112 lpp.

Summary

The paper gives insight into the historical testimonies of personalities after the restoration of Latvia's independence. It should be noted that the first publications of high - quality Latvian history appeared in the 19th century.

In relation to the Latvian public and maritime worker Krišjānis Valdemārs, the main sources of information about his personality, life and activity are reflected in the memories of Dāvids Grīntāls. The text of this publication is transcribed in accordance with modern graphic practice, preserving the peculiarities of the language of the time. Each chapter contains references and notes.

In relation to the collection „Krišjānis Valdemārs. Business and private correspondence” the collection contains all the letters or fragments of K. Valdemārs. They are in chronological order of writing. Collected publications are divided into three chapters: Tērbata 1854 – 1858, St. Petersburg 1859 – 1867, Moscow 1867 – 1891.

Turning to archaeological assessment, the notes in the footnotes (references) explain the events mentioned in the text, personalities, translations from Russian, French, German,

indications of binding letters, explanations of the terms mentioned in the text. The periodicals indicated therein are in italics. The reference to the translation is in italics and is included in the parentheses.

In relation to the collections of the first president of the state of Latvia, Jānis Čakste one of the most important is „Truth will always win. Quotes. Speeches. The document. Letters. Contemporary memories about Jānis Čakste are also reflected in the collection „The First President of Latvia, Janis Čakste”.

Turning to officer Jānis Balodis, there are not as many publications as about him, not one of the other officers of the Latvian Army. The publications of J. Balodis mainly deal with the facts of his life and the testimonies and memoirs of his contemporaries.

ARHĪVIZGLĪTOJOŠĀ DARBA ATTĪSTĪBA UN TĀ PERSPEKTĪVAS NĀKOTNĒ

ARCHIVING LIFE DEVELOPMENT AND ITS PERSPECTIVES IN THE FUTURE

Laila Tihovska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, laila-lti@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: *Aleksandrs Ivanovs* Dr.hist. viesprofesors

Abstract. The function of research and promotion is not unique only to museums and libraries, but also to archives, because these institutions' activity is aimed to public needs. Nowadays greater importance is given to the archives communication. Communication with public is one of the components of the archive image. Archives cooperate to a much greater extent with public, informing people and making people aware of national documentary heritage. The archives cooperation with educational institutions and teachers is positively regarded. The important direction of the Latvian National Archives activity is the document digitization in order to expand access to documents. Therefore, with the possibilities of new information technologies, the archive becomes more open. Most recently the important role of archives activity was only documents accumulation for evaluation and preservation. Until 21st century there was not a wide access to the archival records, therefore archives pedagogy is a new branch in Latvia.

Keywords: archive educational work, communication with public, dialogue between school and archive, digitalization of documents, promotion of archive documents.

Ievads

Komunikācija ar sabiedrību ir viena no arhīva tēla sastāvdaļām. Tas, kā arhīvu uztver sabiedrība, ir atkarīgs no arhīva izvēlētā komunikācijas veida.

Arhīvā tiek audzināta vēsturiskā apziņa un veicināta patstāvīga darba iemaņu apgūšana, tiek attīstītas cēloņsakarību meklēšanas spējas, orientēšanās spējas dažādās vērtību sistēmās un izdarīti secinājumi (*Šķiņķe, 2005., 123.lpp.*).

Arhīvpedagoģijas mērķis un uzdevumi:

- iepazīstināt ar arhīva darba virzieniem dokumentu uzkrāšanā, saglabāšanā un izmantošanā;
- iepazīstināt par arhīva sniegtajiem pakalpojumiem;
- dokumentu izmantošana pētnieciskajos nolūkos;
- iespēja ielūkoties dokumentu glabātavās.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 2004. gada 9. novembrī apstiprinātajā „Arhīvu terminoloģijas rokasgrāmatā” jēdziens „arhīvizglītošana” izskaidrots kā arhīva pasākumi, kas veicina arhīva dokumentu popularizēšanu (*Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, 2004., 14.lpp.*). Ar jēdzienu „arhīvpedagoģija” pamatā saprot izglītojošo darbu ar skolēniem un studentiem, bet jēdziens „arhīvizglītošana” ir daudz plašāks.

Arhīvizglītojošā darba iespējas ir plašas: vispārējās un tematiskās ekskursijas, izziņošanas nodarbības un tikšanās pasākumi, izstādes, publikācijas (arī digitālās). Arhīvizglītojošā darbā noderīga arhīvu, muzeju un bibliotēku sadarbība.

Vācu arhīvpedagoģs Tomass Lange uzskata, ka darbs ar dokumentiem arhīvā prasa „personīgu, uz domāšanu orientētu pieeju vēsturei. Tā var būt brīnišķīga pasaule, kurā skolēns vai students sarunājas ar arhīva dokumentiem – vēstures avotiem, un mēs – arhīva darbinieki - esam kā gidī šajā pasaulē” (*Šķiņķe, 2005., 124.lpp.; Lange, Lux, 2004, p.224*).

Pēdējos desmit gadus, pateicoties jauno informācijas tehnoloģiju iespējām, arhīvs ir atvērtāks. Internetam ir liela nozīme arī arhīva un skolu sadarbībā. Reforma izglītībā ir kompetenču izglītība medijpratības jomā, kur arī arhīvs var darboties.

„Cilvēks attīstoties kādā noteiktā kultūrā un kulturāli izglītojoties, iegūst līdzdalības iespējas šajā kultūrā. Īpaši svarīgs šeit ir aktīvas līdzdalības aspekts, ko cilvēks veic estētiskajā komunikācijā. Aktīva līdzdalība ietver sevī radošu domāšanu un darbību” (*Plaude, 2001., 133.lpp.*).

Arhīvi iesaistās sabiedrības izglītošanā, īpaši darbā ar skolu un studējošo jaunatni. Tiek turpināts darbs pie „Arhīvu nozares stratēģijas 2015. – 2020. gadam” īstenošanas, kur kā viens no rīcības virzienu ietvaros veicamajiem uzdevumiem un aktualitātēm ir noteikta arhīvpedagoģijas darba veicināšana. Valsts simtgades atzīmēšanas norises ietvaros paredzēts aktualizēt vēsturi, godinot valsts dibinātājus un pieminot notikumus, kas ietekmējuši tās izveidi. Gatavojoties Latvijas valsts simtgadei, Latvijas Nacionālais arhīvs (turpmāk tekstā - LNA) iesaistījās Latvijas Republikas Kultūras ministrijas organizētajā starpinstitucionālajā darba grupā projektam „Kultūras skolas soma”. Šis projekts tiek īstenots saistībā ar „Izglītības attīstības pamatnostādņem 2014. – 2020. gadam” un „Latvijas mediju politikas pamatnostādņem 2016. –2020. gadam”. LNA piedāvājums skolēniem kopš 2016. gada tiek apkopots un publicēts Kultūras ministrijas mājas lapas sadaļā „Kultūras norises bērniem un jauniešiem” (*Latvijas Nacionālais arhīvs, 2017., 15.lpp.*).

Raksta mērķis: arhīvizglītojošā darba analīzes rezultātā izpētīt arhīva dokumentu izmantošanas un popularizēšanas iespējas.

Raksta uzdevumi:

1. Izstrādāt priekšlikumus par dokumentu popularizēšanu LNA zonālajos valsts arhīvos, ievērojot dokumentu izmantošanas pieredzi LNA Rēzeknes zonālajā valsts arhīvā.
2. Apzināt arhīva dokumentu izmantošanas iespējas pētniecībā.

Raksta autore analizē ar LNA dokumentu popularizēšanas jomu saistītās problēmas laika posmā pēc LR neatkarības atjaunošanas, pamatā no 2003. gada līdz mūsdienām.

Pētījums tiek rakstīts arī ar nodomu parādīt arhīva dokumentu nozīmi izglītības iestāžu vēstures izpētē un popularizēšanā.

Aptaujas anketu analīzei un skolēnu un skolotāju viedokļa noskaidrošanai izmantota interpretācijas metode. Aptaujas anketu analīzes rezultātā tika izstrādātas idejas, ņemti vērā skolēnu un skolotāju viedokļi un apgalvojumi.

Raksta autore analizēja izglītības iestāžu dokumentu izmantošanas iespējas un to popularizēšanu LNA Rēzeknes zonālajā valsts arhīvā, pamatojoties uz autores pētījumu par arhīva lasītāju un apmeklētāju pieprasījumiem un autores izstrādātajiem aptaujas rezultātiem.

Lai dziļāk izpētītu arhīva dokumentu izmantošanas un popularizēšanas iespējas, darba autore sastādīja aptaujas anketas skolēniem un skolotājiem.

Īss ieskats arhīvpedagoģijas vēsturē

Eiropas arhīvos arhīvizglītojošā darba virziens attīstījās kopš 20. gadsimta 70. – 80. gadiem. Jauniesācēji arhīvpedagoģijas jomā bija „Francijas arhīvistu, kuri izglītojošo darbu padarīja par būtisku arhīva darba sfēru: veidoja speciālas programmas skolām un radīja izglītības darbnīcas arhīvā, kur skolēni arhīva pedagogu vadībā darbojās ar oriģināldokumentiem. No frančiem šo ideju pārņēma angļi un sistemātiski to attīstīja par virzienu atbilstoši mācību programmām, piedāvājot skolām arī virtuālos seminārus un videokonferences” (*Šķiņķe, 2005., 123.lpp.*). Nedaudz vēlāk angļu un franču arhīvizglītojošā darba pieredzi pārņēma Zviedrijas arhīvistu.

Pirmā starptautiskā arhīvu vēsturiski izglītojošā darba konference notika 2003. gada jūnijā Vācijas pilsētā Boholtā (*Šķiņķe, 2005., 123.lpp.*).

Pozitīvi vērtējama Latvijas arhīvu sadarbība ar izglītības iestādēm un skolotājiem, veidojot dokumentu kopas un piedāvājot arhīva dokumentus, lai skolēni un studenti varētu izstrādāt projektu darbus un zinātniskos pētījumus dažādās jomās.

LNA Rēzeknes zonālais valsts arhīvs (turpmāk tekstā – ZVA) pēc 2000. gada sevišķi daudz sadarbojās ar skolām, lielu uzmanību veltīja arhīvpedagoģijas darbam.

„Arhīva, skolu un muzeju aktīvistu atbalstu ir ieguvusi ideja par padomju perioda dokumentu izlases krājuma veidošanu darbam vēstures izziņāšanā mācību stundās un novadpētniecībā. Sākums tam bija darbs ar dokumentu kopijām, kuras arhīvs piedāvāja vēstures skolotājiem” (*Deksne, 2008., 2.lpp.*).

Nozīmīgs LNA darbības virziens ir dokumentu digitalizācija dokumentu pieejamības paplašināšanai. Kā galvenās prioritātes ir klientu apkalpošanas uzlabošana reģionālajās arhīva struktūrvienībās un regulāra un mērķtiecīga kultūras mantojuma digitalizācijas turpināšana (*Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014. – 2020.gadam "Radošā Latvija", 2014.*). Viens no stratēģiskajiem mērķiem ir: „integrēt Nacionālā dokumentārā mantojuma izmantošanu izglītības programmu īstenošanā” (*LR Kultūras ministrija, 2015.*). Tādējādi skolēniem pētniecisko darbu veikšanai ir iespēja izmantot digitālo publikāciju materiālus.

Arhīva mājas lapā, sākot ar 2008. gadu dokumentu publikācijas sāka veidot LNA zonālie valsts arhīvi. Visvairāk digitālo publikāciju tika izveidots par Dziesmu un deju svētkiem (*Latvijas Nacionālais arhīvs, 2018.*).

Secinot, visaktīvākais no LNA zonālajiem valsts arhīviem līdz 2014. gadam, kā arī pašlaik dokumentu popularizēšanas jomā ir LNA Ventspils ZVA.

Pēc publiskajā pārskatā sniegtajām ziņām, 2016. gadā tika īstenoti sekojoši izglītošanas pasākumi:

- organizēti uz sabiedrības informēšanu vērsti pasākumi un ekskursijas (LNA arhīvi 2016. gadā rīkoja Atvērto durvju dienas, Karjeras dienas);
- organizētas izglītojošās programmas un pasākumi skolēniem un studentiem, LNA rīko arī Projektu dienu pasākumus un Ēnu dienas;
- veidotas izstādes (2016. gadā – 27 izstādes, tai skaitā 3 virtuālās izstādes);
- veidotas un LNA mājas lapā publicētas digitālās publikācijas un digitālās dokumentu kopas;
- regulāri gatavotas LNA arhīvu dokumentu publikācijas sociālajos tīklos Twitter un Facebook;
- regulāri publicēti LNA arhīvu materiāli tradicionālajos preses izdevumos, kā arī LNA arhīvu dokumenti popularizēti radio un televīzijas raidījumos;
- izdoti žurnāla „Latvijas Arhīvi” numuri (*Latvijas Nacionālais arhīvs, 2017., 11. – 17.lpp.*).

Arhīvizglītojošā darba aktualitāte un perspektīvas

Arhīvpedagogam jābūt sapratnei par to, ko viņš grib pateikt skolēniem, kas skolēniem šķiet interesants, jāmāk arhīva nozari pasniegt saistošu un interesantu. Arhīvpedagoģija ir viena no nozarēm, kur darba formas nemitīgi var attīstīt.

Aktuālākie jautājumi darbā ar skolēniem ir par mācīšanās metodēm arhīvā:

- Kā īsi raksturot arhīvu skolēniem un studentiem?
- Kā skolēnus iepazīstināt ar darbu lasītavā?
- Kā strādāt ar jaunāko klašu skolēniem ekskursijas laikā?

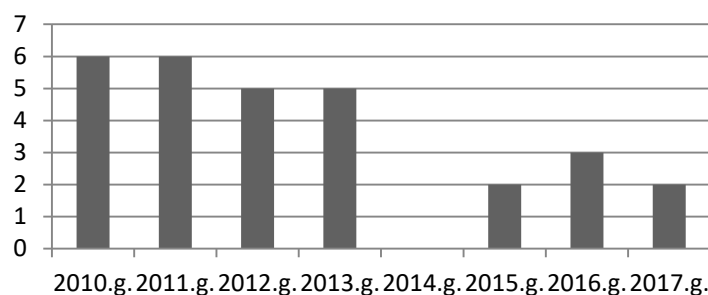
Svarīga ir arhīvpedagoga izvēlētā tēma un tās aktualitāte sabiedrībai, kā arī jāpievērš uzmanība dokumentārā mantojuma noformējumam, lai tas spētu uzrunāt sabiedrību.

Tādējādi arhīvs ir klientorientēts saskarsmei ar sabiedrību sociāltiesiskā, zinātniskā un kultūrizglītojošā jomā.

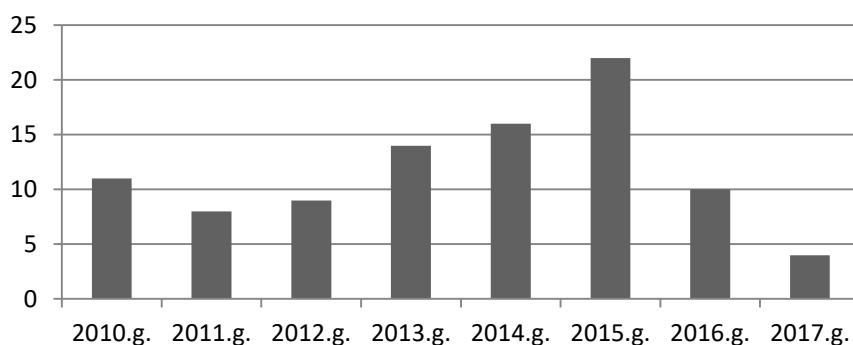
Katru gadu vidēji LNA Rēzeknes ZVA lasītavu apmeklē apmēram 70 pētnieki.

2010. – 2017.gadā Rēzeknes zonālā valsts arhīva lasītavu ir apmeklējuši 29 skolēni (*1.attēls*), 94 studenti (*2.attēls*) un 33 pedagogi (*3.attēls*).

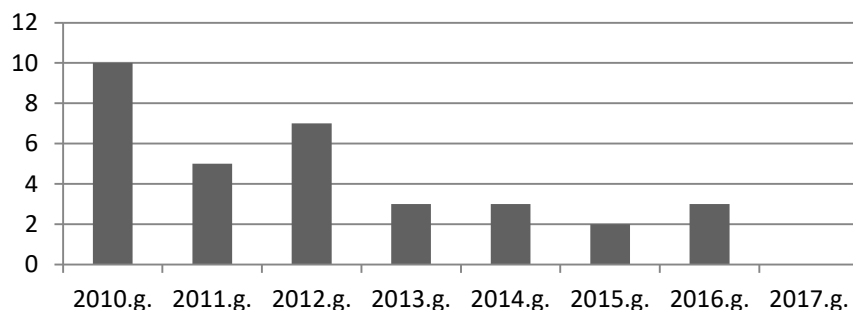
Darba autores pētījuma rezultāti liecina, ka arhīva lasītavu studenti ir apmeklējuši ievērojami vairāk nekā skolēni un pedagogi kopā.

1.attēls. Skolēnu skaits LNA Rēzeknes zonālā valsts arhīva lasītavā 2010. – 2017.gadā
(LNA Rēzeknes ZVA, 2010. – 2018.; lasītāju anketas. Atrodas LNA Rēzeknes ZVA lietvedībā)

2.attēls. Studentu skaits LNA Rēzeknes zonālā valsts arhīva lasītavā 2010. – 2017.gadā
(LNA Rēzeknes ZVA, 2010. – 2018.; lasītāju anketas. Atrodas LNA Rēzeknes ZVA lietvedībā)

3.attēls. Pedagogu skaits LNA Rēzeknes zonālā valsts arhīva lasītavā 2010. – 2017.gadā
(LNA Rēzeknes ZVA, 2010. – 2018.; lasītāju anketas. Atrodas LNA Rēzeknes ZVA lietvedībā)

Autore secina, ka darbam arhīvā vajadzētu piesaistīt daudz vairāk skolēnu, sadarbojoties ar vēstures skolotājiem un vēstures skolotāju metodiskajām apvienībām, lai iegūtu informāciju par plānotajām skolēnu aktivitātēm.

Lai veicinātu skolēnu interesi un izpratni par arhīvu, vispirms ar arhīva dokumentāro mantojumu un tā izmantošanas iespējām vajadzētu iepazīstināt pedagogus. Jo zinošāks par darbu arhīvā būs skolotājs, jo prasmīgāk viņš virzīs skolēnus. Skolotāju ieinteresētībai un zināšanām par darbu ar arhīva dokumentiem arī ir liela nozīme.

Skolēni, strādājot ar arhīva dokumentiem, papildina savas zināšanas, attīsta izziņas prasmes un radošumu. „Interneta tehnoloģiju kā daļas no informatīvi izglītojošās vides pielietošana mācību procesā ļauj skolēniem apgūt 21. gadsimta kompetences – spēju strādāt komandā, spēju pašattīstīties, spēju atrast, analizēt un vispārināt informāciju, kritiski un radoši domāt” (Sakadiņeca, Jansone, 2017., 211.lpp.).

Jāsāk būtu ar savas skolas vēstures izziņāšanu. Gan mācību stundās, gan izstrādājot skolēnu zinātniski pētnieciskos darbus, varētu skolēniem mācīt strādāt ar arhīva dokumentiem.

Lai ieinteresētu skolēnus, skolas sadarbībā ar arhīvu varētu rīkot skolēnu pētniecisko darbu konkursus. Izpētes tēmas varētu būt šādas:

- skolas vēstures izpēte;
- uzvedības normas un disciplīna skolās padomju periodā;
- arhīva publiskais tēls mūsdienās;
- arhīva dokumentu noformējums.

Vecāko klašu skolēniem vēstures stundās skolotājs varētu uzdot uzdevumu salīdzināt dažādu periodu dokumentus un mudināt skolēnus veikt secinājumus par pārmaiņām skolu sistēmā.

Secinot pēc aptaujas anketām, skolēni vairāk pieprasa digitālo informāciju. Daudzas skolas mūsdienās strādā ar interaktīvajām tehnoloģijām, (arī Ludzas pilsētas ģimnāzija). Arhīvi varētu papildināt digitālo publikāciju skaitu: rīkot skolēniem un skolotājiem virtuālās nodarbības, skolām piedāvāt interaktīvās spēles un uzdevumus. Autore uzskata, ka tas ir ērts un saistošs dokumentu izmantošanas un popularizēšanas veids. „Kompetenču pieeja izglītībā ietver jaunu IKT kompetenču apgūšanu skolotājiem, kas balstās uz interneta tehnoloģiju pielietošanu mācību procesā” (*Sakadiņeca, Jansone, 2017., 211.lpp.*). Skolotāji varētu skolēnus aktīvāk iesaistīt zinātniski pētniecisko darbu veikšanā.

Autore pētnieciskajā daļā apkopoja un analizēja informāciju par LNA Rēzeknes ZVA 2018. gada martā aizpildītajām aptaujas anketām.

Respondenti: Rēzeknes Tehnikuma 15 audzēkņi un skolotāja, kuri skolas projekta ietvaros pirmo reizi apmeklēja LNA Rēzeknes ZVA, un pēc ekskursijas aizpildīja anketas.

Ludzas pilsētas ģimnāzijas skolēni un skolotāji pēc izzinošās nodarbības Ludzas pilsētas ģimnāzijā aptaujas anketās pauda savu viedokli par arhīva apmeklējumu, par darbu arhīvā un izteica savu viedokli. Aptaujas anketas aizpildīja 8 skolotāji un 42 skolēni (6. klase – 9 skolēni, 10. klase – 7 skolēni, 11. klase – 15 skolēni, 12. klase - 11 skolēni). Uz aptaujas anketām kopā atbildējuši ir 9 skolotāji un 57 skolēni.

Aizpildītajās anketās atspoguļojas skolēnu un skolotāju viedokļu un atziņu daudzveidība.

Skolēnu un skolotāju viedokļi sistematizēti pēc kopīgām pazīmēm un viedokļu biežuma, norādot izteikto viedokļu skaitu.

Respondentu sniegtās atbildes darba autore iedala sekojoši:

- 1) skolēnu un skolotāju priekšstati un priekšzināšanas par arhīva darbu;
- 2) atziņas par arhīva apmeklējuma nepieciešamību;
- 3) respondentu ieteikumi dokumentu popularizēšanas darba veikšanai.

Skolēnu priekšstati un priekšzināšanas par arhīva darbu: no 57 skolēniem 40 skolēni nav apmeklējuši arhīvu. No 57 skolēniem 53 skolēni apgalvojuši, ka par dokumentu popularizēšanu arhīvā neko nav zinājuši un 18 skolēni atklājuši, ka viņus interesē darbs arhīvā.

Skolotāju anketās visbiežāk izteiktais skolas un arhīva sadarbību traucējošais iemesls: informācijas trūkums par sadarbības iespējām. Šo iemeslu minējuši 4 no 9 skolotājiem, 3 skolotāji minējuši attālumu un 2 – transporta izdevumus un problēmas.

Interesantākie skolēnu un skolotāju ieteikumi skolas dokumentu izmantošanas un popularizēšanas jomā:

- 1) organizēt informatīvas nodarbības skolēniem skolā par arhīva darbu;
- 2) eksponēt arhīva izstādes skolas telpās;
- 3) ievietot informāciju par arhīvu skolas mājas lapā;
- 4) sadarboties skolai un arhīvam, veidot kopīgu datu bāzi.

Skolotāju aptaujas anketās visvairāk minētās tēmas, kuras pētītas skolēnu pētnieciskajos darbos: dzimtas vēstures pētīšana (minēta 4x), veselība (3x), vēsture (2x) un sports (2x).

Pēc aptaujas anketām var secināt, ka kopumā skolēniem ir diezgan nabadzīgas zināšanas par arhīva darbu un arhīva piedāvātajām iespējām. Skolēnu un skolotāju atbildes ļauj secināt, ka nepieciešamākā dokumentu popularizēšanas darba forma ir ekskursija (atzīmējuši 6 no 9 skolotājiem un 45 no 57 skolēniem). Nodarbības dokumentu izmantošanā sabiedrības

izglītošanai biežāk ieteiktu izmantot 20 skolēni. Arī darba autore uzskata, ka ekskursijas sniedz skolēniem plašākas zināšanas par arhīva darbu un dokumentu izmantošanu.

„Arhīvu pedagoģija ir nepieciešama pašiem arhīvistiem, jo tā veicina pašizglītošanos (lai mācītu citus, pašam ir daudz jāzina)” (Korše, Kuncīte, Šķiņķe, 2004., 137.lpp.).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Efektīvs un sistemātisks izglītojošais darbs arhīvā nevar notikt bez sadarbības ar skolu pedagogiem. Būtiska ir arī tehnoloģiju izmantošana.
2. Arhīvpedagoga radošais darbs prasa daudz laika, enerģijas un izdomas.
3. Biežāk izmantojamās arhīvpedagoģijas darba formas LNA Rēzeknes ZVA ir ekskursijas.
4. Apkopojot informāciju, var secināt, ka LNA RZVA regulāri tiek veikti šādi dokumentu popularizēšanas pasākumi:
 - vadītas ekskursijas;
 - veidotas izstādes;
 - veidotas publikācijas presē un sociālajos tīklos;
 - organizēti pasākumi sadarbībā ar kultūras iestādēm.
5. Skolas un arhīva sadarbību varētu veicināt, arhīvā papildinot digitālo publikāciju skaitu.
6. Arhīva sadarbības ar skolām galvenie traucējošie faktori ir informācijas trūkums par arhīvu un attālums starp skolām un arhīvu.
7. Skolēni un skolotāji par nozīmīgākajiem dokumentu popularizēšanas veidiem uzskata ekskursijas un nodarbības dokumentu izmantošanā. Gandrīz tikpat daudz skolēnu un skolotāju vidū pieprasītas ir digitālās publikācijas.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014. – 2020.gadam “Radošā Latvija”* (29.07.2014.). Ministru kabineta rīkojums Nr. 401. https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/KM_dokumenti/Radosa_Latvija.pdf, sk. 01.05.2018.
2. Deksnis, Z. (21.02.2008.). Vai dialogam starp arhīvu un skolu ir nākotne? *Izglītība un Kultūra*, 7, 2.lpp.
3. Ivanovs, A., Mezītis, R., Munkevica, R., Ožiganovs, E. (1981). *Socioloģisko pētījumu metodoloģija, metodika un tehnika*. Rīga: Zvaigzne. 242 lpp.
4. Korše, I., Kuncīte, K., Šķiņķe, I. (2004). Seminārs „Arhīvu pedagoģija un vēsturiski izglītojošais darbs arhīvā”. *Latvijas Arhīvi*, 4, 128. - 137.lpp.
5. Lange, T., Lux, T. (2004). *Historisches Lernen im Archiv. (Methoden Historischen Lerners)*. Schwalbach: Wochenschau-Verlag 224 s.
6. Latvijas Nacionālais arhīvs (2018). *Digitālās publikācijas*. <https://www.arhivi.gov.lv/content.aspx?id=450&mainId=342>, sk. 06.04.2018.
7. Latvijas Nacionālais arhīvs (2017). *2016. gada publiskais pārskats*. https://www.arhivi.gov.lv/files/files/Publiskais_2016_final.pdf, sk. 09.04.2018.
8. Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija (09.11.2004.). *Arhīvu terminoloģijas rokasgrāmata*. <http://www.arhivi.lv/sitedata/VAS/dokumenti/lvas-tiesibu-akti-pamattermini.pdf>, 01.05.2018.
9. LR Kultūras ministrija (20.11.2015.). *Arhīvu nozares stratēģija 2015. – 2020.gadam. Dokumentu un arhīvu pārvaldība. Nacionālais dokumentārais mantojums*. https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Strategija_arhivi_final.pdf, sk. 29.04.2018.
10. Plaude, I. (2001). *Sociālā pedagoģija*. Rīga: Raka. 172 lpp.
11. Sakadiņeca, O., Jansone, A. (2017). Interneta tehnoloģijas kā izglītības procesa līdzeklis, realizējot kompetenču pieeju izglītībā. *Sabiedrība un Kultūra*, XIX. 204. - 211.lpp. https://www.liepu.lv/uploads/files/Sabiedr%C4%ABba%20un%20kult%C5%ABra_IX.pdf, sk. 25.03.2018.
12. Šķiņķe, I. (2005). Arhīvu pedagoģija jeb vēsturiski izglītojošais darbs Latvijas arhīvos. *Latvijas Arhīvi*, 1., 123. – 124.lpp.
13. LNA Rēzeknes ZVA (2010 – 2018). *Gada pārskati par 2010. – 2018.gadu*. Atrodas LNA Rēzeknes ZVA lietvedībā.

Summary

The way archive is perceived by society depends on the type of communication chosen by the archive.

During the past ten years, thanks to opportunities offered by new information technologies archive has become more open. The Internet has a great importance in cooperation between archive and schools.

In the beginning of the article, there is a short insight into development of archive-educational work in France and England since 70-80s of the 20th century and in Latvia during the 21st century.

Opportunities for archive-educational work are very wide: general and thematic tours, cognitive classes and activities, events with meeting specialists, exhibitions, publications (including digital). Teachers' engagement and knowledge about work with archive documents has a great importance. In archive-educational work, cooperation between archives, museums and libraries is also useful.

Conclusions are partly based on author's experience gained while guiding tours in the archive and discussing with teachers topical issues about cooperation of archive and educational institutions. Summarized questionnaires of students and teachers allow the author share her opinion about the topical issues in cooperation between archive and schools. The article gives insight in the answers provided by students and teachers, their opinions and recommendations. The author of the article also offers subjects for students' research works.

Research is written also with the aim to show importance of archive documents in study and popularisation of history of educational institutions.